

**“ECONOMIC SCIENCE FOR RURAL
DEVELOPMENT”**

Proceedings of the
International Scientific Conference

RURAL AND REGIONAL DEVELOPMENT

**№ 15
2008
Jelgava**

TIME SCHEDULE OF THE CONFERENCE:

- Preparation – September 2007 - April 2008;
- Process – April 24-25, 2008

The Ministry of Agriculture of the Republic of Latvia has supported the publishing of the Proceedings

- © Ministry of Agriculture of the Republic of Latvia, 2008
- © Latvia University of Agriculture, 2008
- © Technological Educational Institute of Thessaloniki, 2008
- © Lithuania University of Agriculture, 2008
- © Aristotle University of Thessaloniki, 2008
- © Swedish University of Agricultural Sciences, 2008
- © University of Helsinki, 2008
- © University of Padova, 2008
- © University of Venice, 2008
- © University of Latvia, 2008
- © Austria Federal Institute of Agricultural Economic, 2008
- © Agricultural University of Krakow, 2008
- © Agricultural University of Szczecin, 2008
- © Academy of Agricultural and Forestry Science of Latvia, 2008
- © University of Technology and Life Sciences in Bydgoszcz, 2008
- © Daugavpils University, 2008
- © Estonian University of Life Sciences, 2008
- © Latvian State Institute of Agrarian Economics, 2008
- © Association of farmers of Latvia, 2008
- © Federal Institute for Less-Favoured and Mountainous Areas, Austria, 2008
- © Riga Technical University, 2008
- © University of Bonn, 2008
- © Warsaw University of Life Science, 2008
- © Latvia University of Agriculture, Faculty of Economics, 2008
- © Kaunas University of Technology, 2008
- © Estonian University of Life Sciences, 2008
- © Research Institute of Biotechnology and Veterinary Medicine “Sigra” of Latvia University of Agriculture, 2008
- © University of Warmia and Mazury in Olsztyn, 2008
- © University of Tartu, 2008
- © Research Institute of Agriculture Machinery of Latvia University of Agriculture, 2008
- © Rēzekne Higher School, 2008

Printed in Jelgavas tipogrāfija

ISSN 1691-3078

ISBN 978-9984-39-498-5

Abstracted / Indexed: AGRIS, EBSCO

Programme Committee of International Scientific Conference

- Professor **Baiba Rivža** President of the Academy of Agricultural and Forestry Sciences of **Latvia**; academician of Latvian Academy of Sciences; foreign member of Academy of Agricultural Sciences of Russia; foreign member of Academy Geographily (Italy), foreign member of the Royal Swedish Academy of Agriculture and Forestry
- Professor **Thomas Kutsch** Dr. Prof. Institute for Food and Resource Economics, Head of Department of Economic Sociology University of Bonn, **Germany**
- Professor **Jonas Čaplikas** Dean of the Faculty of Economics of **Lithuanian** University of Agriculture
- Professor **Mieczyslaw Adamowicz** Head of the Department of Agrarian Policy and Marketing of Warsaw University of Life Sciences, **Poland**
- Professor **Edi Defrancensko** Department of Land and Agroforestry Systems Faculty of Agriculture, (TeSAF), University of Padova , **Italy**
- Associate professor **Erwin Schmid** Dr.oec., assoc.prof., Vienna, **Austria**
- Professor **Antoni Miciewicz** Head of the Department of Agrarian Business of the University of Agriculture in Szczecin, **Poland**
- Professor **Irina Pilvere** Dean of the Faculty of Economics of the **Latvia** University of Agriculture
- Professor **Kazimirs Špoģis** Corresponding member of **Latvian** Academy of Sciences; honorary member of the Academy of Agricultural and Forestry Sciences of Latvia; head of the doctoral programme at the Faculty of Economics of Latvia University of Agriculture
- Professor **Ingrīda Jakušonoka** Head of the Department of Accounting and Finances at the Faculty of Economics of **Latvia** University of Agriculture
- Professor **Voldemārs Strīķis** Head of the Department of Agrarian Economic Sciences of the Academy of Agricultural and Forestry Sciences of **Latvia**; foreign member of the Royal Swedish Academy of Agriculture and Forestry; foreign member of the Academy of Agricultural Sciences of Russia
- Professor **Tiiu Ohvril** Director of Studies Institute of Economics and Social Sciences, **Estonian** University of Life Sciences

The chief facilitator and project leader – professor, Dr. **Ingrīda Jakušonoka**

Editorial Board

The Editorial Board of the edition of the International Scientific Conference Proceedings:

Professor Ingrīda Jakušonoka	Latvia
Associate professor Gunita Mazūre	Latvia
Professor Thomas Kutsch	Germany
Professor Kazimirs Špoģis	Latvia
Professor Antoni Mickiewicz	Poland
Professor Edi Defrancesco	Italy
Professor Kostas Valužis	Lithuania
Professor Marek Klodzinski	Poland
Associate professor Vilija Aleknevičiene	Lithuania
Professor Īrija Vītola	Latvia
Professor Bo Öhlmer	Sweden

Editor – in-chief and responsible
compiler of the proceedings:
Assistants to the responsible compiler:

professor **Ingrīda JAKUŠONOKA**
Anastasija SVARINSKA
Inese GRUNDŠTEINA
Ingrīda KANTIĶE

Language Editor: **Gunita MAZŪRE**

Layout designer: **Ināra BAJĀRE**

Reviewers

Every article included into the Proceedings was subjected to a scientific, including international review.

All reviewers were anonymous for the authors of the articles.

The following 78 reviewers from scientific and academic institutions of eight countries (Finland, Sweden, Switzerland, Estonia, Greece, Lithuania, Poland and Latvia) have written 200 reviews.

Markku Koskelu	Dr.oec., prof. (Helsinki, Finland)
Dalius Butkauskas	Dr. (Vilnius, Lithuania)
Csaba Jansik	Ph.D. (MTT Agrifood Research, Finland)
Christine Hirszowicz	Dr.,Prof. (Banking, Zurich, Switzerland)
Grzegorz Spychalski	Dr.oec., prof. (Szczecin , Poland)
Voldemārs Strīķis	Dr.agr., prof.(LLU, Latvia)
Julius Urbonas	Dr.soc.sc., assoc.prof. (Kaunas, Lithuania)
Kazimirs Špoģis	Dr.habil.agr., prof. (LLU, Latvia)
Sergejs Boļšakovs	Dr.oec., assist.prof.(RA, Latvia)
Viktors Nešpors	Dr.oec., prof. (RTU, Latvia)
Tomasz Siudek	Dr., prof. (Warsaw, Poland)
Daniel Lunneryd	Dr., (SLU, Sweden)
Valentinas Navickas	Dr.,prof. (Kaunas, Lithuania)
Ingrīda Jakušonoka	Dr.oec., prof. (LLU, Latvia)
Jānis Kaktiņš	Dr.oec., assoc.prof. (LLU, Latvia)
Aina Muška	Dr.oec., assist.prof.(LLU, Latvia)
Anita Auziņa	Dr.oec., assoc.prof. (LLU, Latvia)
Veronika Buģina	Dr.oec., prof. (LLU, Latvia)
Īrija Vītola	Dr.oec., prof. (LLU, Latvia)
Gaida Kalniņa	Dr.oec., assoc.prof (LLU, Latvia)
Aina Dobele	Dr.oec., assoc.prof. (LLU, Latvia)
Pawel Mickiewicz	Dr.habil., prof. (Szczecin, Poland)
Andra Zvirbule – Bērziņa	Dr.oec., assoc.prof. (BA Turība, Latvia)
Andris Šnīders	Dr.hab.ing., prof. (LLU, Latvia)
Gunita Mazūre	Dr.oec., assoc.prof. (LLU, Latvia)
Alersander Lewante	Dr.hab.,prof. (Olsztyn, Poland)
Boguslaw Stankiewicz	Dr.hab.oec. (Szczecin, Poland)
Aija Eglīte	Dr.oec., assoc.prof. (LLU, Latvia)
Bogdan Klepacki	Dr.hab.,prof. (Warsaw, Poland)
Irina Arhipova	Dr.sc.ing., prof. (LLU, Latvia)
Wojciech Gotkiewicz	Dr.hab.,prof. (Olsztyn, Poland)
Helena Hansson	PhD., (SLU, Sweden)
Dzintra Knape	Dr.biol. (VA NBD, Latvia)
Heidi Soe	Ph.D.,assoc.prof. (EULS, Estonia)
Janusz Żmija	PhD., DSc.,prof. (Krakow, Poland)
Stanislaw Bogiński	Dr.hab. (Warsaw, Poland)
Leonid Varabyou	Dr.hab.,prof. (Szczecin, Poland)
Sofija Ruskule	Dr.oec.,assit.prof. (LLU, Latvia)
Dariusz Strzebicki	Dr. (Warsaw, Poland)
Constantinos-Vasilios Priporas	Ph.D. (Greek Open University, Greece)
Vilija Aleknevičiene	Dr.oec., assoc.prof.(LUA, Lithuania)
Aivars Strautnieks	Dr.oec., assoc.prof. (LLU, Latvia)
Uno Silberg	PhD, assoc.prof. (EULS, Estonia)
Alla Serjogina	Dr.oec.,assit.prof. (TSI, Latvia)

Aldona Zawojska	Dr. (Warsaw, Poland)
Anastasija Vilciņa	Dr.oec., prof. (LLU, Latvia)
Ainārs Galiņš	Dr.sc.ing., assoc.prof. (LLU, Latvia)
Uldis Ivans	Mg.oec., assoc.prof.(LLU, Latvia)
Pēteris Rivža	Dr.hab.sc.ing., prof. (LLU, Latvia)
Vulfs Kozlinskis	Dr.oec., prof. (LLU, Latvia)
Irina Pilvere	Dr.oec., prof. (LLU, Latvia)
Baiba Rivža	Dr.oec., prof. (LLU, Latvia)
Rita Liepiņa	Dr.oec., prof. (RA, Latvia)
Viktorija Raņķevica	Dr.oec., assoc.prof. (BA, Latvia)
Elīta Jermolajeva	Dr.oec., assoc.prof. (DU, Latvia)
Evelīna Špakoviča	Dr.oec., assoc.prof. (LLU, Latvia)
Leonārs Svarinskis	Dr.oec., prof. (RA, Latvia)
Arnis Kalniņš	Dr.hab.oec. (LLU, Latvia)
Andris Sproģis	Dr.oec., prof. (LU, Latvia)
Jaan Leetsar	Dr.oec., assoc.prof. (EULS, Estonia)
Ināra Jurgena	Dr.oec.,assoc. prof. (LLU, Latvia)
Juris Saulītis	Dr.oec., prof. (RTU, Latvia)
Jānis Ābele	Dr.oec., assoc.prof. (LLU, Latvia)
Aleksandrs Gailums	Dr.oec.,assoc. prof. (LLU, Latvia)
Andris Miglavs	Dr.oec., (LVAEI, Latvia)
Aleksandrs Adamovičs	Dr.agr., prof. (LLU, Latvia)
Ilmārs Kālis	Dr.oec., prof. (LU, Latvia)
Anda Zvaigzne	Dr.oec., assist.prof. (LLU, Latvia)
Voldemārs Bariss	Dr.phil., as.prof. (LLU, Latvia)
Alina Danilowska	PhD.,hab. (Warsaw, Poland)
Anda Jankava	Dr.oec., prof. (LLU, Latvia)
Roberts Škapars	Dr.oec., prof. (LU, Latvia)
Modrīte Pelše	Dr.oec., assist.prof. (LLU, Latvia)
Evija Kopeika	Dr.oec., lect.. (LLU, Latvia)
Zinta Gaile	Dr.agr., prof. (LLU, Latvia)
Biruta Sloka	Dr.oec., prof. (LU, Latvia)
Baiba Briede	Dr.paed., prof. (LLU, Latvia)
Agita Līviņa	Dr.oec., assoc.prof. (VIA, Latvia)

Foreword

Every year the Faculty of Economics, Latvia University of Agriculture holds the international scientific conference “Economic Science for Rural Development” and publishes internationally reviewed papers of scientific researches, which are presented at the conference. Many economic scientists from different European countries participate in the conference. The themes of the conference are very closely connected with the current situation, therefore even three volumes of the conference proceedings are published – 15, 16 and 17. The first volumes of scientific conference proceedings were published already in 2000. **The Ministry of Agriculture of the Republic of Latvia supports the organisation of the conference and the publication of scientific proceedings.**

This year international scientific conference on April 24-25 is organised by the Department of Accounting and Finances of the **Faculty of Economics**, Latvia University of Agriculture. Every year the number of participating universities and scientific institutes increases. Professors, associate professors, assistant professors, PhD students and other researchers from the following higher education institutions participate in this conference and present their results of scientific researches:

- Latvia University of Agriculture
- Technological Educational Institute of Thessaloniki
- Lithuania University of Agriculture
- Aristotle University of Thessaloniki
- Swedish University of Agricultural Sciences
- University of Helsinki
- University of Padova
- University of Venice
- University of Latvia
- Austria Federal Institute of Agricultural Economics
- Agricultural University of Krakow
- Agricultural University of Szczecin
- Academy of Agricultural and Forestry Sciences of Latvia
- University of Technology and Life Sciences in Bydgoszcz
- Daugavpils University
- Estonian University of Life Sciences
- Latvian State Institute of Agrarian Economics
- Association of Farmers of Latvia
- Federal Institute for Less-Favoured and Mountainous Areas, Austria
- Riga Technical University
- University of Bonn
- Warsaw University of Life Sciences
- Latvia University of Agriculture, Faculty of Economics
- Kaunas University of Technology
- Estonian University of Life Sciences
- Research Institute of Biotechnology and Veterinary Medicine “Sigra” of Latvia University of Agriculture
- University of Warmia and Mazury in Olsztyn
- University of Tartu
- Fulda University of Applied Sciences
- Research Institute of Agriculture Machinery of Latvia University of Agriculture
- Rēzekne Higher School.

The international scientific conference was announced in June, 2007. All the proceedings are arranged according to 10 thematic units:

- Efficiency of production in primary and secondary sectors of agriculture;
- Rural development and globalization;
- The effects of financial support;
- Regional agriculture in the contexts of specialisation and globalisation;
- Cooperation and integration;
- Rural mentality and development of the culture in rural areas;
- The role of information in rural development;
- Management of rural development;
- Quality of life and environment in rural areas;
- Changes of consumption in rural areas.

These themes are arranged in three volumes.

To ensure that only high-level scientific and methodological research results, meeting the requirements of international standards, are presented at the conference, comprehensive reviewing of submitted scientific articles has been performed on international and inter-university level. The majority of reports are in English.

Every submitted manuscript has been reviewed by one reviewer from the author's native country or university, while the other reviewer came from another country or university. The third reviewer was chosen in the case of conflicting reviews.

All reviewers were anonymous for the authors of the report. Every reviewer received manuscripts without the authors' names, while every author received the reviewers' comments and objections.

After receiving the improved (final) version of the manuscript the Editorial Board of this conference evaluated each report.

All the papers of the international scientific conference "Economic Science for Rural Development" are arranged into the following thematic volumes:

- 15. Regional and Rural Development;**
- 16. Primary and Secondary Production, Consumption;**
- 17. Finances, Taxes, Investment and Support Systems.**

The researches and their results of the conference proceedings are now available to a wide circle of readers in the European Union. We hope that the readers will enhance the possibilities of the new EU countries. The publishing of the proceedings before the conference will also promote this process, exchange of opinions and collaboration of economic scientists on international level. The proceedings can be used by students and any interested person.

The abstracts of the conference proceedings provided in English are submitted to international databases: AGRIS (*International Information System for the Agricultural Sciences and Technology*) and EBSCO, which is one of the largest electronic resource databases in the USA.

We thank all the authors, reviewers, members of the Editorial Board and supporting staff. Especially we want to thank the Ministry of Agriculture of the Republic of Latvia, the Rural Support Service and the printing house "Jelgavas tipogrāfija" for the comprehensive support in publishing the scientific proceedings and organisation of international conference.

On behalf of the conference organisers

INGRĪDA JAKUŠONOKA

professor of the Faculty of Economics, Latvia University of Agriculture

Priekšvārds

Latvijas Lauksaimniecības universitātes (LLU) Ekonomikas fakultātē līdz ar ikgadējo, tradicionālo starptautisko zinātnisko konferenci „**Ekonomikas zinātne lauku attīstībai**” iznāk tajā prezentējamo pētījumu starptautiski recenzētie zinātniskie raksti. Šo konferenču rīkošana kļuvusi regulāra. Tajās piedalās liels skaits ekonomikas zinātnieku no daudzām Eiropas valstīm. Konference veltīta aktuālai lauku attīstības tematikai, tādēļ iznāca trīs secīgi laidieni (Nr.15., 16. un 17.). Šādu zinātnisko rakstu pirmais laidiens iznāca 2000. gadā.

Konferences rīkošanu un zinātnisko rakstu izdošanu atbalstīja Latvijas Republikas Zemkopības ministrija.

2008. gada 24. un 25. aprīļa starptautiskajā zinātniskajā konferencē piedalās un savus zinātnisko pētījumu rezultātus prezentē profesori, zinātņu doktori, asociētie profesori, docētāji, doktoranti un citi pētnieki no šādām augstskolām un zinātniski pētnieciskajām iestādēm:

- Latvijas Lauksaimniecības universitātes
- Saloniku Tehnoloģiju institūts
- Lietuvas Lauksaimniecības universitātes
- Saloniku Aristoteļa universitāte
- Zviedrijas Lauksaimniecības zinātņu universitātes
- Helsinku universitātes
- Padujas universitāte
- Venēcijas universitāte
- Latvijas Universitātes
- Austrijas Lauksaimniecības agrārās ekonomikas institūts
- Krakovas Lauksaimniecības universitātes
- Ščecinas Lauksaimniecības universitātes
- Latvijas Lauksaimniecības un Meža zinātņu akadēmijas
- Bydgoszcz Tehnoloģiju un dzīvības zinātņu universitāte
- Daugavpils universitātes
- Igaunijas Dzīvības zinātņu universitātes
- Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūta
- Austrijas Mazāk labvēlīgo un kalnaino apgabalu institūts
- Rīgas Tehniskās universitātes
- Bonnas universitātes
- Varšavas Dzīvības zinātņu universitāte
- Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas fakultātes
- Kauņas Tehnoloģiju universitātes
- Igaunijas Dzīvības zinātņu universitāte
- LLU Biotehnoloģiju un Veterinārmedicīnas pētniecības institūts „Sigra”
- Varmijas un Mazūrijas universitātes Olzstinā
- Tartu universitātes
- Fuldas profesionālās universitātes
- LLU Lauksaimniecības mašīnu pētniecības institūts
- Rēzeknes augstskola.

Starptautiskā zinātniskā konference tika izsludināta 2007. gada jūnijā. Tai izvēlēti 10 aktuāli temati:

- Ražošanas efektivitāte lauksaimniecības primārajā un sekundārajā sfērā
- Lauku attīstība un globalizācija
- Lauku ekonomiskā un sociālā attīstība
- Finansiālā atbalsta efektivitāte

- Reģionālā lauksaimniecība specializācijas un globalizācijas kontekstos
- Kooperācija un integrācija
- Lauku mentalitāte un kultūras attīstība laukos
- Informācijas loma lauku attīstībā
- Lauku attīstības menedžments
- Dzīves un vides kvalitāte laukos
- Patēriņa izmaiņas lauku attīstībā

Šie temati ietilpināti trīs zinātnisko rakstu laidienos.

Starptautiskās zinātniskās konferences zinātniskuma un starptautiskiem standartiem atbilstošu zinātnisko darbu prezentēšanas nodrošināšanai veikta vispusīga iesniegto zinātnisko rakstu starptautiska un starpaugstskolu recenzēšana. Šajā nolūkā lielākā daļa zinātnisko rakstu ir angļu valodā.

Katru iesniegto zinātniskā raksta manuskriptu vērtēja (recenzēja) parasti viens autora valsts recenzents un otrs – citas valsts vai citas augstskolas recenzents. Pretrunīgu recenziju gadījumā darbs tika nodots vēl trešajam recenzentam. Recenzenti darbu autoriem bija anonīmi, arī redkolēģija recenzentiem nodeva darbus bez autoru uzvārdiem.

Katram autoram tika nosūtīti recenzentu iebildumi vai ieteikumi. Pēc uzlabotā (galīgā) varianta un autora paskaidrojuma saņemšanas katru zinātnisko rakstu vērtēja šīs konferences zinātnisko rakstu redkolēģija.

Starptautiskās zinātniskās konferences „Ekonomikas zinātne lauku attīstībai” visi zinātniskie raksti sakārtoti trijos tematiskos rakstu laidienos:

Nr. 15. Reģionālā un lauku attīstība

Nr. 16. Primārais un sekundārais sektors, ražošanas, patēriņš

Nr. 17. Finances, nodokļi, investīcijas un atbalsts

Zinātniskajos rakstos izklāstītie pētījumi un to rezultāti kļūst pieejami plašam interesentu lokam Eiropas Savienības telpā. Ceram, ka tie aktualizēs jauno Eiropas Savienības valstu iespējas. Rakstu publicēšana pirms konferences sekmēs tās norisi, domu apmaiņu, ekonomikas zinātnieku starptautisko sadarbību. Rakstus varēs izmantot studējošie un visi interesenti.

Konferences zinātnisko rakstu kopsavilkumi angļu valodā tiek izsūtīti starptautiskām datu bāzēm: AGRIS (*International Information System for the Agricultural Sciences and Technology*) un EBSCO - vienu no lielākajām ASV elektronisko resursu datu bāzēm.

Ceram saņemt atsauksmes un priekšlikumus turpmāko zinātnisko rakstu izdevumu sagatavošanai un starptautisko zinātnisko konferenču rīkošanai.

Pateicamies visiem rakstu autoriem, recenzentiem, programmas komitejai, redkolēģijai un tehniskajam personālam. Sevišķs paldies Latvijas Republikas Zemkopības ministrijai, Lauku atbalsta dienestam un Jelgavas tipogrāfijai par vispusīgu atbalstu zinātnisko rakstu izdošanā un starptautiskās konferences rīkošanā.

Konferences orgkomitejas vārdā

INGRĪDA JAKUŠONOKA

Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas fakultātes profesore

CONTENT

1.	Ligita BITE , Andra ZVIRBULE-BĒRZIŅA Darba vides kvalitātes sistēmas ieviešanas efektivitāte <i>Implementation Efficiency of Work Environment Quality System</i>	15
2.	Uģis GODS Dažas mūsdienu inflācijas problēmas <i>Some Present Inflation Problems</i>	23
3.	Jānis KAKTIŅŠ, Sandris ANCĀNS, Kristīne PABĒRZA Lauksaimniecības kooperācija Eiropas Savienības valstīs <i>Agricultural Cooperation in the European Union Countries</i>	28
4.	Staņislavs KEIŠS, Elga TILTA Tirgus ekonomikas vide tautsaimniecības izaugsmei <i>Market Economy Environment and Economic Growth</i>	36
5.	Raimonds ĶESTERIS-MĀLKALNS Investora analīzes principiālais modelis <i>Principal Model of Investor's Analysis</i>	50
6.	Agnese KRIEVIŅA, Ieva LEIMANE Dekoratīvo koku un krūmu potenciālo eksporta tirgu analīze <i>Analysis of Potencial Exports Markets of Decorative trees and Shrubs</i>	59
7.	Ginta KRONBERGA Sociālā tīkla un ekonomisko faktoru ietekme uz Zemgales lauku iedzīvotāju labklājību <i>Influence of Social Network and Economical Factors on Welfare of Zemgale inhabitants</i>	66
8.	Maiga KRŪZMĒTRA Dažas darba tirgus aktuālas problēmas Latvijas laukos <i>Some Actual Problems of Labour Market in Latvia Rural Territories</i>	74
9.	Vizma KŪLUPA, Aivars STRAUTNIEKS Vadītāja profesiogrammas koncepcijas nepieciešamība vadīšanas teorijā <i>Necessity of Conception of Manager's Profesiogramm in Management Theory</i>	82
10.	Jānis ĶUSIS, Ženija KRŪZMĒTRA, Dina BITE Pašvaldību stratēģijas teritorijas ilgtspējīgā attīstībā <i>Strategies of Local Municipalities for Sustainable Development of Territory</i>	88

11. Ieva LEIMANE, Agnese KRIEVIŅA, Andrejs SVILĀNS 95
Latvijas stādaudzēšanas nozares ražošanas efektivitātes paaugstināšanas faktori
Factors of Increasing Production Efficiency in the Latvian Nursery Sector
12. Anna LISCOVA, Kazimirs ŠPOĢIS 103
Igtermiņa ekonomiskās darbības lauksaimnieciskās ražošanas resursu struktūras attīstība Zemgales plānošanas reģionā
Long-Term Economical Development of Production Assets Structure in Agriculture in Zemgale Planning Region
13. Lienīte LITAVNIECE 115
Mazo un vidējo komercsabiedrību atbalsta ietekmes uz Latgales reģiona attīstību vērtējums ar hierarhiju analīzes metodes palīdzību
The Evaluation of The Influence of Small And Average Commercial Societies on The Development of The Region of Latgale With The Help of The Hierarchical Method of Analyses
14. Lienīte LITAVNIECE 122
Kreditēšanās iespējas un problēmas Latgales reģiona mikro, mazo un vidējo komersantu vērtējumā
Crediting Possibilities and Problem Estimation by Micro, Small and Medium Merchants in Latgale Region
15. Ivars MAJORS 130
Knowledge Management Role in the Regional Development and Knowledge Economy
16. Andris MIGLAVS, Ieva LEIMANE, Agnese KRIEVIŅA 137
Iedzīvotāju labklājības attīstība kā tirgus ietilpības prognozēšanas faktors (uz Latvijas stādu tirgus piemēra)
Development of Welfare of Population as a Factor of Forecasting Market Capacity (on the Basis of the Nursery Stock Market of Latvia)
17. Līga MIHEJEVA 142
Bruto seguma iespējamās perspektīvās izmaiņas augkopībā pie dažādiem saimniekošanas līmeņiem
The forecast of contribution margin changes in the cultivation of plants at various level of farming
18. Viktors MOROHINS, Marina URTANE, Rasma URTANE 149
System of preparation of businessmen in conditions of the European economic integration
19. Genādijs MOSKVINS, Evelīna ŠPAKOVIČA, Artjoms MOSKVINS 156
Intelektuālo tehnoloģiju attīstība patērētāju aizsardzībai
Development of Intelligent Technologies for the Consumers' Protection

20.	Valentīna PAVLOVSKA Darba tirgus prasību ievērošana kā profesionālās un augstākās izglītības kvalitātes kritērijs <i>Compliance with the Labour Market Requirements as the quality Criteria of Professionce and Higher Education</i>	166
21.	Ivars PUŠPURS Reģionu krājaizdevu sabiedrību vadības aktuālās problēmas <i>Current problems of regional Credit unions management</i>	175
22.	Sarmīte ROZENTĀLE Ilgtermiņa investīciju efektivitātes novērtēšanas problēmas lauksaimniecībā	183
23.	Līga RUŽA, Kazimirs ŠPOĢIS, Dana ŠVĒDERE Rapša sēklu rūpnieciskās ražošanas attīstība lauksaimniecības uzņēmumos Latvijas reģionos <i>Development of Rape Seed Industrial Production in Agriculture Enterprises in The Latvia Regions</i>	189
24.	Inese SAULĀJA, Līga RASNAČA Darba devēja loma mazpilsētu darba tirgū <i>The Role of Employers in Small Town's Labour Market</i>	197
25.	Iveta ŠEŠKENA, Kazimirs ŠPOĢIS Rapša sēklu ražošanas ekonomiskie rezultāti dažāda lieluma Latgales lauksaimniecības uzņēmumos <i>Economical Results of Rape Seeds in Different Economical Size Farms</i>	204
26.	Linda SILIŅA Kurzemes saimniecību aktīvu, ieņēmumu, ienākumu un peļņas vērtības un struktūras polarizācija un konverģence <i>Polarization and convergency of farms assets, incoms and profit value and structure in Kurzeme</i>	212
27.	Irēna SILINEVIČA, Sandra EŽMALE, Māris IGOVENS Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas ietekme uz Latgales reģiona ekonomisko un sociālo attīstību <i>Impact of the Rezekne Special Economic Zone on the Economical and Social Development of the Latgale Region</i>	221
28.	Staņislavs ŠKESTERS, Kazimirs ŠPOĢIS, Dana ŠVĒDERE Zemes reformas sākuma un pirmās kārtas process un tās rezultātu vērtējums Latgales reģionā <i>Results Evaluation of Land Reform Initial Period and First Part Process in the Latgale Region</i>	229

29.	Inta SLAVINSKA Loģistikas infrastruktūras elementu ietekme uz teritorijas attīstību <i>Impact of Logistics Infrastructure Elements on Development of the Territory</i>	240
30.	Evelīna ŠPAKOVIČA, Genādijs MOSKVINS Условия и возможности эффективной защиты прав потребителей в Латвии <i>Conditions and Possibilities of Effective Protection of the Consumers Rights in Latvia</i>	248
31.	Jānis SPROĢIS, . Ilze SPROĢE, Andris SPROĢIS Latvijas lauksaimniecības reģionālās specializācijas izmaiņas <i>Changes in Reginal Specialisation of Latvian Agriculture</i>	257
32.	Aleksandrs VEDĻA, Gunta TREIMANE Ekonomiskās izglītības reforma – laikmeta diktēta prasība	265
33.	Armands VĒVERIS Ekonomiskās informācijas pilnveidošanas iespējas lauksaimniecības sektora analīzei <i>Improvement Possibilities of Economic Information For Analysis of The Agricultural Sector</i>	273
34.	Anastasija VILCIŅA, Romēna ŠULCA Maizes ražošanas uzņēmumu resursi un to ietekme uz nozares attīstību <i>Resources of Bread Production Plants and Their Impact on the Development of the Industry</i>	280
35.	Rosita ZVIRGZDIŅA, Anita AUZIŅA Uzņēmējdarbības uzsākšanu kavējošie faktori lauku teritorijās <i>Factors Impeding the Start of Entrepreneurship in Rural Areas</i>	289

Darba vides kvalitātes sistēmas ieviešanas efektivitāte

Implementation Efficiency of Work Environment Quality System

Ligita Bite Mg.oec., vieslektore lektore LLU Ekonomikas fakultāte, Uzņēmējdarbības un vadības katedra,
Andra Zvirbule Bērziņa Dr.oec., asoc. profesore LLU Ekonomikas fakultāte,
Uzņēmējdarbības un vadības katedra

Abstract

The article comprises the results of new researches on the implementation efficiency of work environment quality system. The paper focuses on the research results on the causes of occupational accidents, the number of persons suffered in occupational accidents, and the number of first victims of occupational diseases; besides the authors have aggregated the losses in relation to industrial accidents incurred by employers. The increase of economic indicators as well as the efficiency growth of economic and social factors generates the largest benefits from the implementation of work environment quality system in the enterprises. To calculate the efficiency of work environment quality, the authors have updated and specified the methods according to which an employer can calculate the company losses due to traumatism and catching occupational diseases as well calculate an economic benefit from the implementation of work environment quality system.

Key words: work environment, quality, efficiency, quality system

Ievads Introduction

Pētījumus par darba vidi un drošas darba vides veidošanas izmaksām Latvijā veikuši Kaļķis, Roja, (Kaļķis V., Roja Ž., 2002), kuri vairāk uzmanības akcentē uz darba vides risku novērtēšanu. Ervinga, Urbāne, (Ervinga I., Urbāne V., 2004.), Ieviņš, Bite (Ieviņš I. Bite L. 2004., 2005.) veikuši pētījumus par darba traumatisma un profesionālo saslimšanu ekonomiskajām sekām. Šo autoru veiktajos pētījumos ir atklāti darba raksturlielumi (uzņēmuma funkcionēšana un kultūra, līdzdalība lēmumu pieņemšanā, karjeras veidošana un darba statuss, darbinieku loma uzņēmumā, darba saturs, darba slodze un temps, darba organizācija, attiecības ar citiem strādājošiem, mājas – darba attiecības), kas diezgan būtiski ietekmē gan darbinieku veselību un labsajūtu, gan arī paaugstina darba efektivitāti un kvalitāti.

Zubovs, Krilovs (Зубов В. М., 1989., Крилов В. А. 1994.) pēta darba apstākļu vērtēšanas problēmas un to ekonomisko novērtēšanu, Jelovikovs (Еловиков Л. А. 1996.) pēta darba ekonomiku.

Iepazīstoties ar citu Eiropas valstu zinātnieku pētījumu materiāliem, var secināt, ka uzsvars pārsvarā tiek likts uz darba vides ergonomiskajiem aspektiem, darba vietas iekārtošanu, fizisko, bioloģisko un ķīmisko vielu ietekmi un vīriešu un sieviešu fizioloģiskajām un psiholoģiskajām darba organizēšanas atšķirībām (Eiropas Komisijas ziņojums, 2002).

Taču ir salīdzinoši maz pētījumu par darba vides kvalitātes vadīšanas sistēmu ieviešanu uzņēmumos, tās nozīmīgumu un to efektivitāti. Darba vides kvalitātes vadības sistēma ir vērsta uz uzņēmuma plānveidīgu darbību darba rezultātu uzlabošanā un visaugstāko kvalitātes standartu sasniegšanā gan ražošanā, gan klientu apkalpošanā, gan darba vides sakārtošanā, gan ārējās vides saudzēšanā. Liela nozīme šeit ir komandu darbam, saliedētībai un vienotam skatījumam uz darba metodēm un izvēlētajiem mērķiem. Lai ieviestu šo sistēmu, nepieciešama no procedūru viedokļa labi sakārtota darba vide un stabila personāla apmācības un attīstības sistēma. Visas pārmaiņas, kas vērstas uz noteiktu kvalitātes standartu ieviešanu un nodrošināšanu, ietver vispārējās kvalitātes vadības elementus. Jaunievedumi tiek nodrošināti ar attiecīgo procesu auditu un pārbaudēm, kam seko šo procesu korekcijas (French, W.L. & Bell, C.H., 1994., Healey M., 2006.).

Hipotēze: Darba vides kvalitātes vadīšanas sistēmas ieviešana ir atkarīga no uzņēmuma vadības līmeņa.

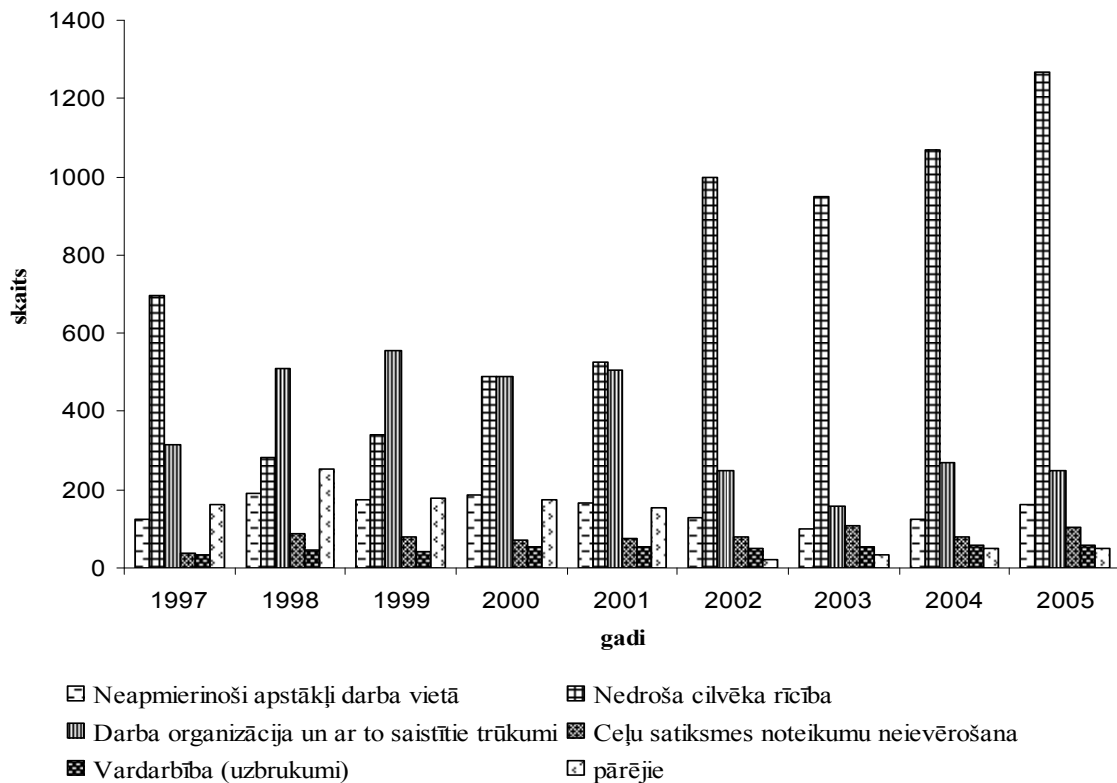
Darba mērķis: precizēt un konkretizēt darba vides kvalitātes ieviešanas efektivitātes ekonomisko aprēķinu metodiku.

Darba uzdevumi:

- izpētīt nelaimes gadījumus izraisošos cēloņus un arodslimību dinamiku;
- noskaidrot darba devēju zaudējumus;
- izstrādāt ekonomisko aprēķinu metodiku, lai darba devējs varētu noteikt zaudējumus, ko rada traumatisms un arodslimības;
- apkopot ieguvumus no darba vides kvalitātes sistēmas ieviešanas.

**Rezultāti un diskusija
Results and discussion**

Darba vides kvalitāte ir vadības funkcija, kas jāadministrē ar tādu pašu stingrību un stratēģisku pieeju kā citas uzņēmuma funkcijas. Līdz ar to var apgalvot, ka arī darba vides kvalitāte ir izmērāma, jo darba vides nesakārtotība rada ievērojamus izdevumus, kas parasti uzņēmuma grāmatvedībā netiek tieši uzskaitīti un tādēļ grūti nosakāmi.

**1.att.Nelaiemes gadījumus darbā izraisošie cēloņi.
Figure 1. The industrial accidents by causes**

Avots: autoru veidots pēc Valsts Darba inspekcijas pārskatiem

Slēptās izmaksas, kas radušās nelaimes gadījumu darbā vai incidentu dēļ, rada šādi faktori:

- personāla zaudētais laiks;
- materiālie kaitējumi iekārtām, ierīcēm un produktiem;
- traucējumi ražošanā;
- darba konflikti;
- iekšējā un ārējā tēla zaudēšana;
- elektroenerģija, apkope.

Starp nelaiemes gadījumu cēloņiem pirmo vietu ieņem **nedroša cilvēka rīcība**, kas sevī ietver darba drošības instrukciju neievērošanu, drošības aprīkojuma un individuālo aizsardzības līdzekļu nelietošanu, nepiemērotu darba metožu lietošanu, nepietiekošu uzmanību darba vietā, kā arī darbinieku atrašanos alkohola reibumā. Otro vietu starp cēloņiem ieņem **darba organizācija un ar to saistītie trūkumi**, kas aptver trūkumus darba vadībā, nepietiekošu kontroli, neapmierinošu darbinieku instruēšanu un apmācību, nepareizu darba tehnoloģiju izvēli, neapmierinošu darba uzdevumu deleģēšanu, atbildības sadalījumu, neapmierinošu darba vietas izveidošanu, neapmierinošu darba telpas uzturēšanu. Trešo vietu starp nelaiemes gadījumu cēloņiem ieņem **neapmierinoši apstākļi darba vietā**, kas ietver drošības aprīkojuma trūkumu, bojātas iekārtas, instrumentus, darba rīkus, šauras nepiemērotas telpas, nepietiekošu kārtību darba vietā, nepiemērotus individuālos aizsardzības līdzekļus. Līdz ar to var secināt, ka šie jautājumi attiecas uz uzņēmuma vadības kompetenci un vadīšanas līmeni.

Uzņēmuma vadības rīcība, kas vērsta uz darba vides kvalitātes uzlabošanu, ar nodarbināto līdzdalību un apņemšanos, nolīdzina ceļu uz kvalitāti, radot abpusējas uzticības atmosfēru un pierāda nodarbinātajiem, ka kvalitāte un produktivitāte netiek iegūta uz viņu rēķina, bet gan ar viņiem rēķinoties.

Detalizētāk analizējot darba devēju zaudējumus pēc Valsts darba inspekcijas pārskatiem, mēs redzam, ka zaudējumi ar katru gadu pieaug (skat.1.tabulu).

1.tabula/ Table 1

Darba devēju zaudējumi, kas saistīti ar nelaiemes gadījumiem
Losses incurred by the employers due to industrial accidents

Gads Year	Zaudētās dienas Work- loss days	Sabojātie ražošanas līdzekļi, Ls Damaged means of production LVL	Sagrauto ēku un būvju vērtība Ls Value of destroyed buildings and structures, LVL	Pēc darba nespējas lapas (A) izmaksātā nauda LVL Money paid for sick leave certificates (A), LVL
2000	33257	69329	0	117179
2001	34048	50742	0	145424
2002	46745	98268	0	364725
2003	52080	53399	0	120930
2004	35234	406286	40000	78669
2005	38746	117674	120500	120346
2006	40140	100597	5889	162921

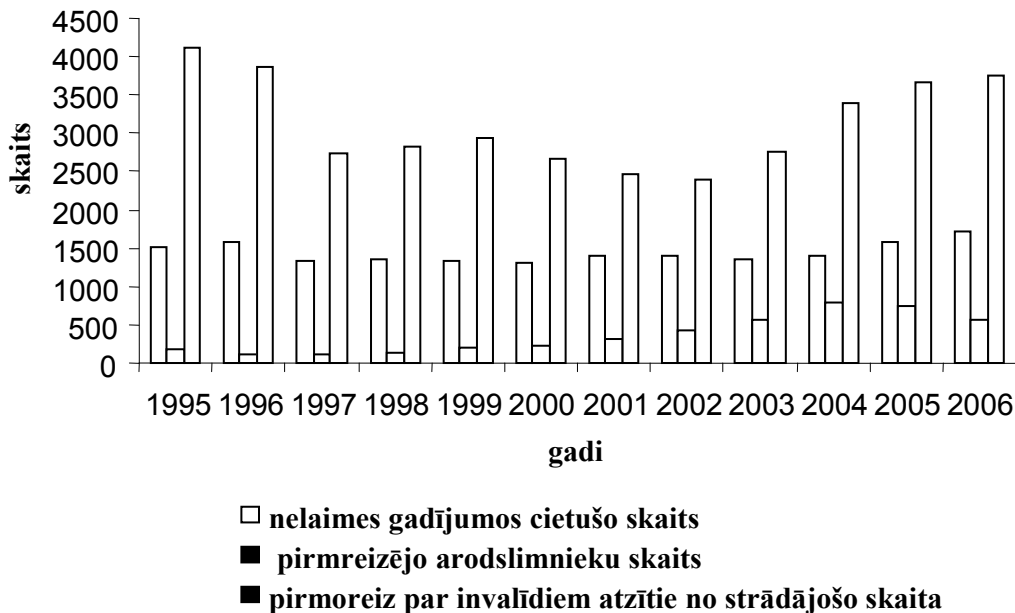
Avots: autoru veidots pēc Valsts darba inspekcijas materiāliem.

Darba devējam kā zaudētās darba dienas 2001.g. bija jānoraksta 791 dienas jeb 102% salīdzinājumā ar 2000.gadu, kad nodarbinātie nebija savās darba vietās. Savukārt 2002.g. jau tika pazaudētas 13488 darbdienu jeb 141% salīdzinājumā ar 2000.g. Taču jau 2003.g. zaudētās darbdienu sastādīja 18823 dienas jeb 157 % salīdzinājumā ar 2000.g., kad nodarbinātie neveica savus darba pienākumus. 2004.g. nodarbinātie nestrādāja 1977 dienas, jeb 106 % salīdzinājumā ar 2000.g., 2005.g. tika pazaudētas 5489 dienas jeb 116% salīdzinājumā ar 2000.g., 2006.g.- 6883 dienas jeb 120% salīdzinājumā ar 2000.g. Kā redzams pēc tabulas datiem, ka arī ar katru gadu pieaug izmaksas darba devējiem sakarā ar sabojātajiem ražošanas līdzekļiem, kā arī pēc darba nespējas A lapas izmaksātās summas.

Nekvalitatīva darba vide var radīt ne tikai defektus ražošanā, bojājumus, kļūdas dažādus incidentus, bet arī kaitējumu cilvēkiem, kas viss kopā rada neparedzētas papildus izmaksas. Personīgos kaitējumus, kas rodas sliktu apstākļu rezultātā, var iedalīt šādi:

- nelaiemes gadījumos darbā iegūtie ievainojumi;
- arodslimības;
- nogurums;
- neapmierinātība;
- citas patoloģijas.

Detalizētāk aplūkosim situāciju mūsu valstī sakarā ar reģistrētajiem nelaimes gadījumiem darbā, pirmreizējo arodslimnieku skaitu gadā, kā arī gadā reģistrētos nodarbināto skaitu, kas ir kļuvuši par invalīdiem. (skat 2.attēlu)

2.attēls. Reģistrēto arodslimnieku, nelaimes gadījumos darbā cietušo skaita dinamika.
Figure 2. The dynamics of registered occupational diseases and industrial accidents.

Avots: autoru veidots pēc Valsts Darba inspekcijas pārskatiem

Vislielākais skaits darbinieku, kas cietuši nelaimes gadījumos darbā ir novērojams 1996.gadā, kad bija reģistrēti 1572 gadījumi. Laika posmā no 1997.g – 2004.g. ir vērojama reģistrēto nelaimes gadījumu skaita samazināšanās. No 2005.gada ir novērojams reģistrēto nelaimes gadījumu skaita palielināšanās līdz 1582 gadījumiem un 2006.g jau šo gadījumu skaits sasniedza 1716 gadījumus. Sākot no 1999.gada ar katru gadu pieaug to nodarbināto skaits, kas darba vietā ir ieguvuši arodslimību. Samērā straujš pieaugums ir vērojams starp pirmreizējo invalīdu skaita palielināšanos.

Visa šī situācija izveidojusies, sakarā ar nekvalitatīvu darba vidi uzņēmumos, liek domāt, ka darba devēji vēl pilnībā nav sapratuši, kvalitatīvas darba vides sistēmas ieviešanas nozīmi.

Sakarā ar to akcentējam darba kvalitātes sistēmas ekonomisko nozīmi, kuru var raksturot divējādi:

- uzņēmumu ekonomisko rādītāju izmaiņas;
- kadru mainības samazināšanās.

Kvalitatīvas darba vides ekonomiskā mehānisma sastāvu veido šādi elementi:

- darba vides pasākumu plānošana un finansēšana;
- darba devēju motivēšana nodarbināto veselības veicināšanā darba vietās;
- nodarbināto apgādāšana ar moderniem aizsarglīdzekļiem;
- darbinieku nodrošināšana ar attiecīgām kompensācijām, atvieglojumiem, darba režīma maiņām;
- efektivitātes novērtēšana.

Ekonomiskais aprēķins sekām, ko rada traumatisms un arodslimšana

Ekonomiskos zaudējumus kopumā uzņēmumos var aprēķināt pēc sekojošas formulas:

$$S = \sum_{i=1}^6 S_i + Z_n, \text{ kur}$$

S – uzņēmuma ekonomiskie zaudējumi;

$\sum_{i=1}^6 S_i$ - zaudējumi jeb izdevumi nelaimes, traumu vai arodsaslimšanas gadījumos LVL;

Z_n - zaudējumi, kas saistīti ar produkcijas samazināšanos darbinieka prombūtnes dēļ (nesaražotās produkcijas cena)

$$\sum_{i=1}^6 S_i = S_1 + S_2 + S_3 + S_4 + S_5 + S_6, \text{ kur} \quad (1)$$

S_1 – izdevumi, kuri jāatmaksā no valsts sociālā apdrošināšanas budžeta arodsaslimšanas vai ar darba saistīto slimību dēļ LVL;

S_2 - izdevumi, kas rodas invaliditātes dēļ, LVL

S_3 - samaksa darbinieka darba nespējīgiem ģimenes locekļiem, ja darba laikā darbinieks ieguvis smagas traumas vai viņa nāves gadījumā, LVL;

S_4 - izdevumi, kas saistīti uz noteiktu laiku pārvedot darbinieku citā darbā, vai pārkvalificējot citā profesijā, LVL;

S_5 - samaksa darbiniekiem, kas uz laiku pārvesti citā darbā, līdz vidējās izpeļņas lielumam (ja pārvedot citā darbā, darba samaksu veic atbilstoši iepriekšējam amatam, tad pozīcijas S_4 un S_5 tiek izslēgtas), LVL;

S_6 - izdevumi, kas saistīti, ja nodarbinātais vienpusēji izbeidz darba attiecības (Darba aizsardzības likuma 19. pants, 2002.) aiziet no darba slimības dēļ vai pensijā, t.sk. izdevumi jauna darbinieka profesionālai apmācībai, LVL.

Darba aizsardzības likuma 19.pants nosaka nodarbinātā tiesības uz atlīdzību, izbeidzot darba vai civildienesta attiecības sakarā ar drošības un veselības apdraudējumu darbā : „ Ja nodarbinātais vienpusēji izbeidz darba tiesiskās attiecības vai civildienesta attiecības sakarā ar to, ka darba devējs neveic visus nepieciešamos darba aizsardzības pasākumus un tiek būtiski apdraudēta nodarbinātā drošība un veselība darbā, un apdraudējuma faktu apliecina Valsts Darba inspekcijas atzinums, darba devēja pienākums ir izmaksāt nodarbinātajam atlīdzību, kas nav mazāka par sešu mēnešu vidējo izpeļņu.

$S_6 = s \times i$, kur s atbrīvoto darbinieku skaits, i – izdevumi viena cilvēka apmācībai, LVL (grāmatvedības dati)

Visu nosaukto izdevumu apjomu var iegūt pēc uzņēmuma grāmatvedības, apdrošināšanas, slimnīcu, kā arī pēc citiem datiem, kurus iesniedz darbinieks.

Zaudējumus Z_n , kas rodas uzņēmumam neizlaistās vai aizkavētās produkcijas dēļ, var noteikt, izmantojot šādu aprēķinu formulu:

$$Z_n = \sum_{j=1}^n D_j C_j = \sum_{j=1}^n D_j V_j k, \text{ kur} \quad (2)$$

n – darba vietu skaits, kurās netiek veikti darbi darbinieka prombūtnes dēļ;

D_j - dienu skaits, kas tik zaudētas darba vietā j ;

C_j - produkcijas vidējā cena, kuru darbinieks saražo darba vietā j , LVL;

V_j - darbinieka vidējā alga dienā darba vietā j , LVL;

k – koeficients, kurš nosaka darbinieka izgatavotās produkcijas vērtību (t.sk. tirgus cenu) un ir atkarīgs no ražošanas nozares, uzņēmuma darbības veida (parasti to nosaka kā 1.2, 1.3 pārtikas ražošanā 1.4., 1.5 deficītu vai ekskluzīvu un pieprasītu preču ražošanā)

jāievēro, ka darbinieku prombūtne var būt attaisnota (slimība, traumas, citi apstākļi) vai neattaisnota (alkohola reibumā, citi iemesli).

Ekonomiskais efekts no Darba vides kvalitātes sistēmas ieviešanas un preventīvo pasākumu ieviešanas

Ekonomisko efektu jeb izdevīgumu naudas izteiksmē var noteikt sekojoši:

$$E = \Delta S + \Delta P + \Delta L, \text{ kur} \quad (3)$$

E - ekonomiskais izdevīgums, LVL;

ΔS – summa, kas paliek uzņēmuma rīcībā, kuru aprēķina pēc statistiskiem datiem, piemēram, iepriekšējā gada laikā novērtējot ekonomiskās sekas vai zaudējumus gadā darbinieku traumatisma un arodsaslimšanu gadījumā LVL; ($\Delta S = S_1 - S_2$);

ΔP – uzņēmuma peļņas palielināšanās, ja šie darbinieki būtu strādājuši, LVL (novērtē saražoto un pārdoto produkciju šajā laikā), LVL;

ΔL – summa, kas tiek iegūta iekonomējot izdevumus kompensāciju vai cita veida izmaksās (var ietvert arī izmaksas par darba aizsardzības līdzekļiem un preventīviem pasākumiem, kuri vairs nav nepieciešami, ja izmainīta un ieviesta droša tehnoloģija), LVL.

Uzņēmuma peļņas palielināšanos var pamatot galvenokārt ar pašizmaksas samazināšanos darba ražīguma paaugstināšanās dēļ, ar strādājošo darba apstākļu uzlabošanos un viņu darbību palielināšanos. Summāri to nosaka:

$$\Delta P = \sum_j (P_{2j} - P_{1j}) = \sum_j (C_{1j}K_{1j} - C_{2j}K_{2j}), \text{ kur} \quad (4)$$

P_{1j}, P_{2j} - attiecīgā peļņa no darba vietas j pirms un pēc darba vides kvalitātes sistēmas pasākumu veikšanas, LVL;

C_{1j}, C_{2j} – attiecīgās produkcijas, kuru iegūst darba vietā j , vidējā cena vai pašizmaksa pirms un pēc darba vides kvalitātes sistēmas pasākumu veikšanas (Ls/vienību; Ls/kg, tonnu vai m^3 vai citas atkarībā no produkcijas);

K_{1j}, K_{2j} – attiecīgais produkcijas vienības daudzums, kuru iegūst darba vietā j (vienības atkarīgas no produkcijas veida).

Preventīvo pasākumu efektivitātes novērtēšanu var raksturot gan ar gada ekonomisko efektu EG, gan ar absolūto ekonomisko efektu EA. Noteikšanai var izmantot vairākas sakarības:

$$EG = E - R, \text{ Ls kur:} \quad (5)$$

EG – ikgadējais ekonomiskais efekts (ietaupījumi), Ls

E - iepriekš noteiktais ekonomiskais efekts jeb izdevīgums pēc 3. formulas, Ls

R – nepieciešamie izdevumi preventīvo pasākumu realizācijai, Ls $R = \Phi A - L$, kur A – kapitālie ieguldījumi pasākumos (Individuālo aizsardzības līdzekļu pirkšana, iekārtas modernizācija u.tml.), Ls; Φ - koeficients, kas raksturo kapitālo ieguldījumu efektivitāti Darba aizsardzībā parasti pieņemtais lielums ir 0.8), L – izmaksas darba vides kvalitātes sistēmas (t.sk. personāla atalgojums, kas uztur šo sistēmu kārtībā, IAL izmaksas u.tml.), Ls.

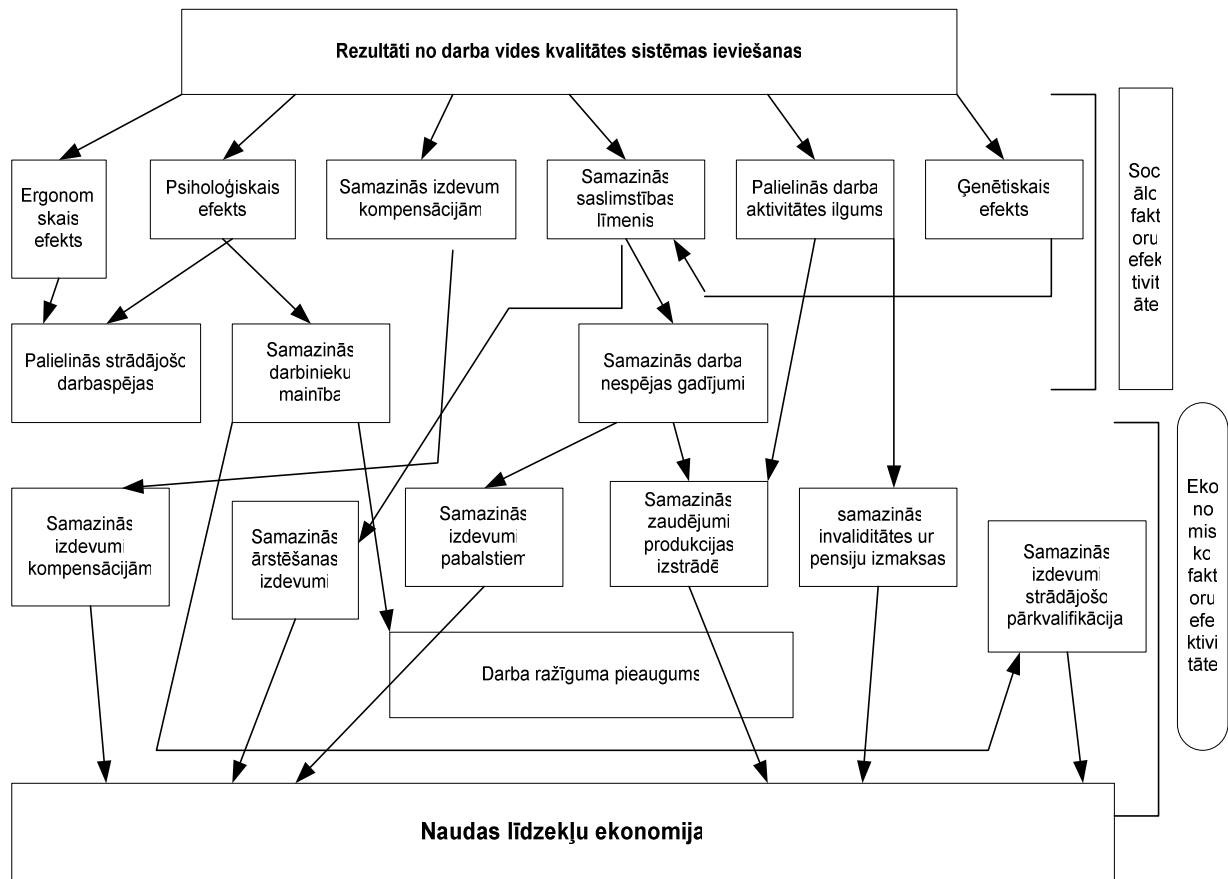
Absolūto ekonomisko efektu nosaka:

$$EA = \frac{(E - L)}{A}, \quad (6)$$

Ja $EA/A=0,08$, tad kapitālos ieguldījumus var uzskatīt par efektīviem. Kapitālo ieguldījumu atmaksāšanas laiku vajadzētu paredzēt kā $T = \frac{1}{EA}$. Ja T [12.5 gadiem, tad pasākumi ir atmaksājušies.

Šo aprēķinu rādītāji nav vienīgie kritēriji, jo tie neievērtē visus faktorus. Darba devējam ir arī jāizvērtē sociālais, psiholoģiskais efekts, apkārtējās vides sakārtošana, estētiskais efekts, jo tie kopumā samazina darbinieku mainību, dod labu reklāmu uzņēmumam, kā arī palielina produkcijas noietu.

Darba vides kvalitātes sistēmas ieguvumus var klasificēt, izveidojot strukturālu shēmu, kurā ievērtēts gan sociālais, gan ekonomiskais efekts. (skat. 3.attēlu).

3.attēls. Darba vides kvalitātes sistēmas ieguvumi.
Figure 3. Work environment quality system benefit.

Avots: autoru veidots

Šī shēma var būt pamats uzņēmuma darba vides kvalitātes vispusīgai novērtēšanai kompleksi ar attiecīgiem aprēķiniem.

Secinājumi Conclusions

1. Uzņēmuma nekvalitatīva darba vide rada ievērojamus zaudējumus darba devējam, jo aptver gan personāla zaudēto laiku, gan materiālos kaitējumus iekārtām, gan darba konfliktus, gan traucējumus ražošanā, gan iekšējā un ārējā tēla zaudēšanu.
2. Būtiskākie cēloņi, kas izraisa nelaiemes gadījumus darbā ir nedroša darbinieka rīcība, darba organizācijas nesakārtotība un neapmierinoši darba apstākļi.
3. Kvalitatīvas darba vides ekonomiskais mehānisms sevī ietver darba vides pasākumu plānošanu, finansēšanu, darba devēju motivēšanu, nodarbināto apgādāšanu ar moderniem aizsarglīdzekļiem, darbinieku nodrošināšanu ar attiecīgiem atvieglojumiem, darba režīma maiņām un efektivitātes novērtēšanu.
4. No tā cik efektīva uzņēmumā būs darba vides kvalitātes sistēma ir atkarīgs no uzņēmuma vadības.
5. Uzņēmuma darba vides kvalitātes sistēmas efektivitāti var pamatot ar ekonomiskiem aprēķiniem, kā rezultātā uzņēmums var izvērtēt ieguvumus no šīs sistēmas.
6. Izvērtējot darba vides kvalitāti nodrošinošos pasākumus jāņem vērā gan ekonomiskais, gan sociālais aspekts.

Izmantoto informācijas un literatūras avotu saraksts References

1. Ervinga I. Urbāne V. Darba traumatisma un profesionālo saslimšanu ekonomiskās sekas / Starptautiskās zinātniskās konferences „Tautsaimniecības un uzņēmējdarbības attīstības problēmas, Rīga, RTU, 2004.
2. Eiropas Komisijas ziņojums. Piemērošanās pārmaiņām darbā un sabiedrībā: Kopienas jaunā darba drošības un veselības aizsardzības stratēģija. Brisele, 11.03.2002.
3. French, W.L.& Bell, C.H. Organizational Development: Behavioral Science Interventions for Organizational Improvement. New Jersey: Prentice Hall, Inc., 1994
4. Healey M. Are We Working Too Much? Los Angeles: LA Times, 2006.
5. Ieviņš I. Bite L. Latvijas darba aizsardzības sistēmas ekonomiskie aspekti / starptautiskās zinātniskās konferences „Tautsaimniecības un uzņēmējdarbības attīstības problēmas, Rīga, RTU, 2004.
6. Ieviņš I. Bite L. Darba vide kā viens no uzņēmuma konkurētspējas veicinošajiem faktoriem. / Starptautiskās konferences „Rural development in the expanded Europe at the beginning of the 21 st century. – Jelgava, 2005
7. Kaļķis V. Roja Ž. Darba vides riski, Rīga 2002.
8. Kaļķis V. Roja Ž. Darba vides risku novērtēšana, Rīga 2003.
9. Valsts darba inspekcijas gada pārskati no 1997. gada līdz 2005. gadam.:<http://www.vdi.lv>
10. Еловиков Л. А. Экономика труда. Омск:ОмГУ, 1996.
11. Зубов В. М. Как измерятся производительность труда в США. Москва: Финансы и статистика, 1989.
12. Крилов В. А. Оценка условий труда, выбор и экономическое обоснование мероприятий по их улучшению. Москва, МАИ,1994.

Dažas mūsdienu inflācijas problēmas Some Present Inflation Problems

Uģis Gods, Dr.oec.,doc. LLU Ekonomikas fakultāte
Latvijas Lauksaimniecības universitāte

Abstract

The present national economy is in front of changes, and the invasion of global inflation proves it. An increase of consumer prices cannot be explained by mistakes in monetary or fiscal policies. It is related to the dynamic development in the world, which is limited by scarce economic resources. The increase of food prices is of special concern; in order to reduce it, it is necessary to make a global correction in agricultural policies leading to increasing agricultural output and promoting competition in the agricultural sector.

Atslēgas vārdi – Patēriņa cenu indekss (PCI); saskaņotais preču cenu indekss (SPCI); monetārā, fiskālā un agrārā politika.

Key words – Consumer Price Index (CPI); Harmonised Consumer Price Index (HICP); monetary, fiscal and agricultural policy

Ievads

Introduction

Zemo cenu laikmets ir beidzies. Mūsdienu ekonomika atrodas pārmaiņu priekšā. Patēriņa preču cenu kāpumu nevar izskaidrot ar monetārās vai fiskālās politikas kļūdām. Tās pamatā ir strauja pasaules ekonomikas attīstība, ko bremzē ierobežotie ekonomiskie resursi. Ir nepieciešama agrārās politikas korekcija, lai mazinātu inflāciju un palielinātu lauksaimniecības produkcijas piedāvājumu.

Rakstā centīsimies pieskarties dažiem inflācijas provocējošiem jautājumiem.

Raksta mērķis: koncentrētā veidā izskaidrot mūsdienu patēriņa preču un pakalpojumu cenu inflāciju un iezīmēt ceļus inflācijas mazināšanā.

Mērķa sasniegšanai izmantoti statistikas dati par cenu līmeni Latvijā, Eiropā un pasaulē. Iegūtā materiāla izvietošana veikta, izmantojot analīzes un sintēzes kā arī ekspertu metodi.

Diskusija un rezultāti

Discussion and Results

Pēc Eurostat datiem 2007. gada novembrī, salīdzinot ar attiecīgo periodu iepriekšējā gadā, ASV patēriņa preču cenu pieaugums bija 4,3%, EES eirozonā – 3,1% (kas ir augstākais pēdējo sešu gadu laikā), tad Latvijā pēc CSP datiem 2007. gada decembrī pret iepriekšējo gadu patēriņa cenu indeksam (PCI) ir sekojoša izaugsmes tendence: janvārī – 7,1%; februārī – 7,3%; martā – 8,5%; aprīlī – 8,9%; maijā – 8,2%; jūnijā – 8,8%; jūlijā – 9,5%; augustā – 10,1%; septembrī – 11,4%; oktobrī – 13,2%; novembrī – 13,7%; decembrī – 14,1%.

Zīmīgi, ka cenu kāpums raksturīgs bija pat vasaras mēnešos, bet 2007. gadā sasniegts inflācijas kāpuma desmitgades rekords Latvijā.

Dažu starptautiskie salīdzinājumi inflācijas jomā:

Latvija ir rekordiste augstākā inflācijas līmeņa ziņā gan Baltijā, gan Eiro zonā, bet pēdējos trīs gadus tā ir rekordiste starp EES valstīm. Tas, protams, prasa komentārus. Tā kā inflācijas renesanse šobrīd ir vērojama visur pasaulē, tad apskatīsim dažas inflācijas ekonomiskās problēmas gan pasaules kontekstā, gan arī ievērojot Latvijas specifiku. Augstās inflācijas fenomens visā pasaulē un īpaši Latvijā pārsteidz daudzus gan vietējos, gan ārzemju lietpratējus, bet divciparu inflācija mūsu valstī samazina jau tā zemo eksportpreču konkurētspēju. Inflācija ne tikai rada neticību valdības noteiktajām prioritātēm, bet vājina ekonomisko principu un stimulu sistēmu. Inflācijas gaidas ir spēcīgs inflācijas kāpuma stimulants (tās var dot pusi no inflācijas pieauguma), kāda jēga ir ietaupījumiem vai uzkrātiem pensiju fondiem, ja inflācijas kāpuma

dinamika pārsniedz 10 procentpunktus. „Ēdiet, dzeriet, priecājaties, jo rīt inflācijas dēļ viss maksās dārgāk” (A.Ņūmens).

1.tabula

**Harmotizētā patēriņa cenu indeksa inflācija Baltijas valstu un eiro zonā
(pārmaiņas salīdzinājumā ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu,%)
HICP inflation in the Baltic States and Euro Area**

Baltijas valstis	G a d i Y e a r s						
	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
Baltic States							
Latvija Latvia	2,5	2,0	7,9	6,2	6,9	6,6	10,1
Igaunija Estonia	5,6	3,6	1,4	3,0	3,6	4,4	6,3
Lietuva Lithuania	1,6	0,3	-1,1	1,2	2,7	3,8	6,1
Eurozonā Euro Area	2,4	2,3	2,1	2,1	2,2	2,2	3,1

Avots: Eurostat un ECB dati

Source: Eurostat and ECB data

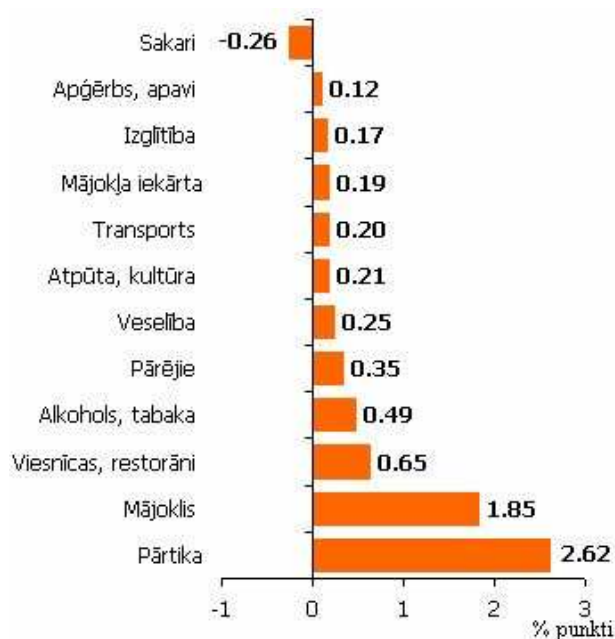
Nereti inflācijas kāpumu, sākot no 2004. gada, Baltijas valstīs izskaidro ar šo valstu iestāšanos Eiropas Ekonomiskā Savienībā, jo kopējā tirgū cenas izlīdzinās. Vienotā tirgus telpā cenām ir tendence izlīdzināties, bet ne vairāk. Eiropas koptirgus nav vienas valsts tirgus, tie ir dažādu valstu tirgi vairāku tūkstošu kilometru garumā un platumā, tirgi ir ar ļoti dažādu maksātspēju un jebkura normāla tirgus cenas ir atkarīgas no maksātspējīgā pieprasījuma. Katram ir zināms, ka pat starp vecajām EES valstīm, piemēram, starp Somiju un Spāniju pastāv patēriņa preču cenu atšķirības. Arī tik tuvās valstīs kā Zviedrija un Norvēģija cenu līmenis nav vienāds, arī šeit cenas reaģē uz visai nelielām maksātspējas atšķirībām. Tas nozīmē tikai to, ka patēriņa cenu izlīdzināšanās ir ilglaicīgs process un tā pamatā ir atšķirību pārvarēšana darba samaksas jomā. Ja cenu izlīdzināšanās procesu stimulētu pie tik ievērojamām darba samaksas atšķirībām (darba alga Latvijā pēc oficiālās statistikas datiem sastāda 15-20% no attīstīto ES valstu līmeņa), tas varētu radīt sociālas problēmas un kompromitēt Eiropas kopības ideju. Šīs sociāli-ekonomiskās problēmas nopietnību, protams, izprot EES vadošās institūcijas, tomēr zīmīgi, ka cenu izlīdzināšanās tendenci izmanto tieši mazākattīstīto valstu biznesa pārstāvji, lai aiz cenu izlīdzināšanas aizsega, neadvekāti kāpinātu cenas savai produkcijai. Neskatoties uz straujo cenu pieaugumu pārtikas produktiem, Latvijas masu medijos no šī biznesa cilvēkiem ir dzirdamas balsis, ka kukulītis maizes pie mums maksājot mazāk nekā Francijā. Šāds salīdzinājums gan sociāli, gan arī ekonomiski nav pamatots. Interesanti būtu zināt, kādu tirgus cenu maizes izstrādājumiem lielo maiznīcu īpašnieki uzskatītu par adekvātu, ja tam vajadzētu maksāt nodarbinātiem to pašu darba algu, kāda tā pieņemta Francijā?

Inflācija ir kompleksa problēma, to rada daudzveidīgi un pretrunīgi faktori, visus apskatīt šeit nebūs iespējams, ievērosim tikai par dažas problēmas, kas mūsdiā var izskaidrot radošās pārmaiņas. Klasiskais monetārās teorijas postulāts, ka inflācija vienmēr un visur ir saistīta ar monetāro sistēmu, šoreiz nevar izskaidrot inflācijas esamību. Kaut arī nesamērīgs naudas piedāvājums var būt inflācijas pamatā, tomēr pašreiz pie globālā līmenī organizētas finanšu un valūtas sistēmas manipulācijas ar naudas piedāvājumu ir stipri ierobežotas. Latvijas Bankas darbību stingri reglamentē gan Eiropas Centrālā Banka, gan Starptautiskais valūtas fonds un tā ar pietiekamu precizitāti, savu iespēju robežās, regulē naudas piedāvājumu. Latvijas Bankas iespējas ir visai ierobežotas, ne diskonta likmju izmaiņas, ne oficiālo rezervju normas izmaiņas nav spējušas samazināt inflācijas pieauguma dinamiku. Citu iedarbīgu sviru, lai ietekmētu inflāciju Centrālbankai faktiski nav. Liekas, ka monetārisma ziedu laiki ir beigušies, monetārā sistēma, kas pēdējo pusgadsimtu bija noteicošais ekonomiskās regulēšanas faktors, nav spējīga ietekmēt ne pārtikas un ne naftas cenas globālajā mērogā. Lai gan monetārā sistēma ir kosmopolītiska, tomēr, skatoties no Latvijas redzesloka, skaidrs, ka tik maza mēroga ekonomika nevar ietekmēt pasaules finansiālās plūsmas, bet tās nopietni var ietekmēt mūsu valsts ekonomisko līdzsvaru. Ja EES fondu naudas plūsmas ir iespējams noteikt,

tad daudz grūtāk ir regulēt naudas plūsmas, kas ir komercbanku rīcībā. Pasaulē ir brīvas naudas pārpalikumus, kas caur komercbanku sistēmu plūst uz Latviju tāpat kā tie miljoni, ko pārsūta ārzemēs strādājošie Latvijas rezidenti. Izdevīgs ģeogrāfiskais stāvoklis, piederība EES un liberāla ekonomika veicina naudas līdzekļu un kredītresursu piesaisti. Vai šo līdzekļu piesaisti Latvijai var uzskatīt par negatīvu faktoru? Protams, nē. Starptautisko naudas līdzekļu piesaiste Latvijai ir objektīvi nepieciešama, jo pastāv nacionālo finanšu līdzekļu deficīts. Naudas piesaiste īpaši īsā laika periodā ir ekonomiskās izaugsmes faktors. Jā, Latvijā šo naudu pieplūdums ir radījis ekonomikas pārkaršanas tendenci, tā rezultātā pieaugošais iekšzemes pieprasījums ir izraisījis ievērojamu inflācijas kāpumu. Sekojot formālai loģikai, šāds secinājums ir pamatots, tomēr vērtīgāk ieskatoties ir jāatzīst, ka tieši nepietiekamais ekonomiskais potenciāls no piedāvājuma puses nav spējīgs izmantot ar pietiekošu efektivitāti piesaistītos līdzekļus.

Kā piemēru minēsim hipotekāro kredītēšanu Latvijā. Oficiālais valdības arī atsevišķu ekspertu viedoklis ir tāds, kā liberālais kredītēšanas rēķins ir viens no svarīgākiem inflāciju veicināšanas faktoriem un 2007. gadā valdības pieņemtajā antiinflācijas plānā paredzama hipotekārās kredītēšanas ierobežojumi. Mūsaprāt nebūtu pamatoti uzskatīt Latvijas komercbanku kredītēšanas politiku kā nesaprātīgu. Komercbanku aprēķini liecina, ka hipotekāro kredītu apjoms Latvijā sastāda aptuveni 40% no iekšzemes kopprodukta, kaut gan ne reti EES vadošās valstīs šis skaitlis sasniedz un pārsniedz 60 procentpunktus. Sprotams, ka Latvija nav Eiropa attīstītāko valstu klubā, tomēr vispārējais nodrošinājums ar dzīvojamo platību ievērojami atpaliek no Eiropas labākiem standartiem un izprotama iedzīvotāju vēlmes uzlabot nodrošinājumu ar tādu pirmās nepieciešamības precī kā mājokli. Visi nekad nespēs atmaksāt aizņemtos kredītus, arī ne Vācijā, ne ASV. Nav izprotams tāds satraukums par hipotekāriem kredītiem Latvijā, ja hipotekāro kredītu krīzes situācijā ASV, kur šo kredītu apjoms ir fantastisks, pasaules banku aprindas cieta zaudējumus miljardu dolāru apmērā, bet spēja izturēt, tad kādēļ gan Latvijas komercbankas, no kurām vairums ir ārzemju banku filiāles, to neizturētu? Galvenais cēlonis ir cits Latvijas attīstība tiešajā ražošanas sfērā pēc neatkarības iegūšanas ir bijusi pārāk vāja un tā nav spējīga izturēt pat mērenu rosību būvniecības nozarē. Ne būvniecības jaudas, ne cilvēkresursi nav pietiekoši, lai nodrošinātu Latvijas iedzīvotājiem normālus dzīves apstākļus.

Arī milzīgais tekošā konta deficīts, kas 2007. gadā var tuvojties 25% robežai no iekšzemes kopprodukta, kas arī ir rekorda līmenis starp ES valstīm ir ne tik daudz inflācijas vai pārāk straujas labklājības radīts, kā eksporta un ražošanas mazspējas rezultāts. Valstī, kas nav bagāta ar dabas resursiem daudz, daudz vairāk ir jāorientējas uz tiešo ražošanas sfēru. Vai nav paradoksāli, ka 15 neatkarības gados mēs tālāk par runāšanu neesam tikuši ne enerģētiskās nodrošinātības, ne arī koksnes pārstrādes jomā. Apskatot ES valstu inflācijas un budžeta deficīta rādītājus 21. gadsimta sākumā nav vērojamas korelatīvās attiecības starp budžeta deficītu un inflācijas līmeni, vērojama pat pretēja aina gan Vācijā, gan Lielbritānijā, gan Francijā – liels budžeta deficīts un relatīvi zema inflācija. Arī Latvijā ir salīdzinoši zems budžeta deficīts; pēc Eiropas Centrālās Bankas datiem 2005. gadā tas bija 0,0%, bet 2006. gadā 0,4 %, kas ir ievērojami zemāks nekā vidēji ES – 10 valstīs - 3,4% un – 3,4 %, mazāks nekā ES – 13 valstīs attiecīgi – 32,0% un – 1,0 % un mazāks nekā eiro zonā – 2,4% 2005.gadā un – 1,9% 2006. gadā (ECB Annual Report 2006. p. 84-85), bet visaugstākais inflācijas līmenis ir tieši Latvijā. Valsts pārvaldes izdevumi birokrātiskā aparāta uzturēšanai, protams, ir jāsamazina, bet sociālo programmu ierobežošana negatīvi ietekmēs Latvijas izaugsmi, bet vēl mazāk sekmēs inflācijas ierobežošanu. Manuprāt, ekonomika atrodas lielu pārmaiņu priekšvakarā un tradicionālās monetārās vai fiskālās metodes maz ko var palīdzēt. Tas nenozīmē šo metožu ignoranci, vispārējie ekonomiskie principi ir jāievēro, jo nav nekā jauna, ko likt tradicionālo principu vietā. Inflācijas skaidrojums iespējams ir vienkāršāks nekā tas sākotnēji liekas. Tā kā pārtikas produktu īpatsvars patēriņa preču indeksā (PCI) sastāda aptuveni 30%, tad pārtikas produktu cenu pieaugums ir galvenais inflācijas kāpuma faktors, par to liecina PCI pētījumu grupas rezultāti, kas atspoguļoti 1. attēlā. Tieši pārtikas produktu cenu pieaugums visvairāk ir nepatīkami pārsteidzis pilsētas iedzīvotājus. Kviešu cenas pasaulē pēdējā gada laikā divkārtšājušas. Relatīvi zemo pārtikas produktu cenu laikmets ir beidzies. Daži uzskata, ka notikusi lielākā pārtikas cenu korekcija pēdējā gadsimtā.

1.attēls Patēriņa grupu ietekme uz kopējo patēriņa cenu indeksu, 2006. gadā
Fig.1. Impact of Groups of Consumer Goods on the CPI

Avots: Patēriņa preču indekss [05.02.2008.] <http://www.trade.lv/>

Arī Latvijā pēdējos divos gados pārtikas produktu cenu kāpums ir vairāk kā iespaidīgs. Tas satrauc visus, izņemot pārtikas produktu ražotājus. Cenu pieaugumu pārtikai sekmējuši vairāki faktori, minēsim, mūsaprāt svarīgākos:

- ◆ pasaulē iedzīvotāju skaits pārsniedz 6 miljardus, katru gadu pieaugums aptuveni par 80 miljoniem;
- ◆ labklājības pieaugums Ķīnā un Indijā apmēram ap trešdaļu no pasaules iedzīvotājiem ir radījis šo valstu patērētāju preferenču izmaiņas. Tā rezultātā ir palielinājies pēc Eiropā, Amerikā vai Austrālijā ražotajiem kvalitatīviem pārtikas produktiem. Šobrīd skaidri redzams, ka pasaules lauksaimniecības lielvalstīs Ķīnas un Indijas faktoru nebija pietiekoši novērtējušas, ka pārtikas produktu deficīts ir realitāte;
- ◆ ir pārtikas produktu piedāvājuma problēmas. Siltumnīcas efekta ekonomiskās problēmas pēdējos divos gados ir samazinājušas lauksaimniecības ražošanas produktivitāti par vismaz 10%. Problēmas rada arī arvien lielāku lauksaimniecības resursu iesaiste alternatīvās vai bioloģiskās degvielas ražošanas procesā. Lauksaimniecība, protams, no seniem laikiem ražo gan tekstilrūpniecības izejvielas, gan izejvielas ķīmiskai rūpniecībai, tomēr biodegvielas ražošanas pieaugums var novest cilvēci grūtas izvēles priekšā: automobilis vai pārtikas produktu nepietiekamība;
- ◆ nepietiekamais pārtikas produkcijas piedāvājums rada agrārās politikas korekcijas nepieciešamību. Agrārās politikas vadmotīvs Eiropas Savienības valstīs līdz šim ir bijis tāds, ka lauksaimniecībā izmantojamo zemes platību palielināšanai nav ekonomiska pamata, jo iedzīvotāju skaits Eiropā tāpat kā Latvijā samazinās un tas rada lauksaimniecības produkcijas pārpalikumu. Šī pārpalikuma ilūzija arī mākslīgi ar subsīdiju palīdzību stimulēja biodegvielas ražošanu, tas nu ir novedis pie tā, ka nu par to maksā ES valstu iedzīvotāji;
- ◆ labākās zāles inflācijas apkarošanā ir konkurences stimulēšana. Nepietiekama konkurence ES agrārājā sektorā ir veicinājusi pārtikas produktu cenu kāpumu. ES lauksaimniecības produktu tirgus nav atvērts valstīm, kas neietilpst Eiropas Savienībā. Tieši šī iemesla dēļ mums par Eiropā ražoto cukuru jāmaksā nesamērīga cena. Varētu vēl saprast, ievēdmuitas ierobežojumi tropiskam cukuram ļauj izdzīvot franču vai vācu cukurbiešu audzētājiem, grūtāk ir izprast, ka tādām specifiskām tropu augļiem kā banāns, cenas pēc iestāšanās ES ir pieaugušas vairāk kā divas reizes.

Arī Latvijā nepietiekama konkurence gan pārtikas, gan nepārtikas tirgos rada cenu izkropļojumus. Paradoksāli, bet tomēr tā ir patiesība, ka nereti Parīzē, Berlīnē vai Londonā nepārtikas preču cenas ir jūtami zemākas nekā Rīgā;

- ◆ protams, korporatīvās intereses ir visur pasaulē un pamatotas ir iedzīvotāju bažas, ka atsevišķu tirgotāju preču uzcelojumi nav samērīgi ar izmaksu pieaugumu. Nereti lauksaimnieka izejvielu cena veido tikai līdz 10% no pārtikas tirgus cenām. Ir grūti izskaidrot, kāpēc samērā līdzīgos apstākļos patēriņa produktu un preču cenas Lietuvā ir zemākas nekā Latvijā. Nav arī skaidri saprotams, kas traucē Latvijas lauksaimniecībai konkurēt ar kaimiņzemes Lietuvas lauksaimniekiem. Kas tas ir par deficītu? Prāta, uzņēmības, organizācijas vai lauksaimniecības vadības mazspēja, jo konkurence ar Lietuvas ražotāju tiešām nav veiksmīga;
- ◆ ir pienācis laiks arī nepieciešamajām korekcijām Latvijas biznesa aprindu taktikā un stratēģijā. Vajadzētu labāk izprast, ka ar augstām cenām un tarifiem var gūt īslaicīgu ieguvumu. Ir jāprot saimniekot ar minimālām izmaksām. Arī ražotāju cenu pieaugums pēdējos gados ir Latvijā visai iespaidīgs, dažreiz pat straujāks nekā patēriņa cenu izmaksas kāpums. Protams, kāpuma pamatā ir energonesēju un citu ražošanas komponentu cenu kāpums, tomēr cenu uzcelojumi nereti nav samērīgi. Ir ražošanas un pakalpojumu sfēras, kuru peļņas normas līmeni apskaustu attīstīto valstu biznesa pārstāvji;
- ◆ un beidzot, inflācijas apkarošanā ir nepieciešams konsensuss starp visiem biznesa, valdības un sabiedrības pārstāvjiem. Politiskai elitei un valsts aparāta pārstāvjiem jārada šeit priekšzīme, jo pēdējos gados visstraujāk atalgojums ir audzis valsts pārvaldes sfērā un kā liecina CSP dati, darba samaksa tieši sabiedriskajā sektorā ir augstāka nekā privātajā. Jā, protams, jāņem vērā aplokšņu naudas esamība privātajā sektorā, tomēr valsts aparāta darbinieku darba algas pārsniegums pār privāto sektoru nav attīstītas valsts (ne Vācijas, ne ASV, ne Francijas) pazīme. Tā ir tipiska trešās pasaules valstu pazīme. Vai tiešām mums tur vajadzētu atgriezties?

Secinājumi Conclusions

1. Viena no pēdējā laika ekonomikas pazīmēm ir straujš un globāls patēriņa preču un pakalpojumu cenu kāpums. Liekas, ka zemo cenu periods ir pagātnē, bet cenu pieaugums sagaidāms arī tuvākā nākotnē.
2. Cenu līmenis nav abstrakts lielums, tas ir jāsasaista ar maksātspējīgo pieprasījumu. Cenu izlīdzināšanās tendences stimulēšana ES koptirgū pašreizējos apstākļos nav attaisnojama.
3. Mūsdienu ekonomika atrodas pārmaiņu priekšvakarā tradicionālās monetārās un fiskālās politikas metodes inflācijas apkarošanā ir sevi izsmēlušas. Kā parāda ES valstu statistika, bezdeficīta budžets nav garantija inflācijas ierobežošanā.
4. Inflācijas pamatā ir pasaules dinamiskā attīstība, ko limitē ierobežotie ekonomiskie resursi. Ir nepieciešama agrārās politikas korekcija lauksaimniecības produkcijas palielināšanas virzienā un konkurences veicināšana agrārajā sektorā.

Izmantotā literatūra References

1. Eiropas Centrālā Banka. Annual Report. 2006, 84.-85. lpp.
2. Eiropas Centrālā Banka. Konverģences ziņojums. 2007.maijs, 38.lpp.
3. Latvijas Statistikas gadagrāmata. 2006, Rīga: LRVSP, 106.-107. lpp.
4. Inflācijas samazināšanas plāns atbalstīts Ministru kabinetā. 2007. gada 6.martā. pieejams <http://www.prcentrs.lv/article/?id=314&phrase=Infl%C4%81cijas+samazin%C4%81%C5%A1anas+pl%C4%81ns+atbalst%C4%Abt> <http://www.trade.lv/> [skatīts 05.02.2008.]
5. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību, Rīga, LREM, 2007.gada jūlijs, 56.lpp.
6. Patēriņa preču indeksi [tiešsaiste] [skatīts 05.02.2008.]. Pieejams: <http://www.trade.lv>

Lauksaimniecības kooperācija Eiropas Savienības valstīs Agricultural Cooperation in the European Union Countries

Jānis Kaktiņš, Dr. oec., asoc. profesors, LLU Ekonomikas fakultāte, Ekonomikas katedra
Sandris Ancāns, Mg.oec., lektors, LLU Ekonomikas fakultāte, Ekonomikas katedra
Kristīne Pabērza, Mg.oec., vieslektore – lektore, LLU Ekonomikas fakultāte, Ekonomikas katedra

Abstract

Large experience is gained in the development of agricultural cooperatives in advanced countries of the European Union by functioning in changing market conditions and facing a continuous competition. A certain positive experience in the field of cooperation is obtained by Lithuanian farmers, too. In Latvia and in other new member states of the European Union, the activity of cooperatives is underestimated in spite of the wide reforms held in the agrarian sector.

The paper reflects the conductive factors of efficiency of Lithuanian, Austrian and German dairy processors' associations, and the British machinery rings.

The main aim of this paper is to find out the work experience of agricultural cooperatives in the European Union countries to promote the development of cooperatives in Latvia.

Key words: agricultural cooperatives, dairy producers, machinery rings, work experience

Atslēgas vārdi: lauksaimniecības kooperatīvi, piensaimnieki, mašīnu ringi, darba pieredze

Ievads Introduction

Eiropas Savienībā (ES) ir aptuveni 300 tūkstoši dažādu kooperatīvo sabiedrību, tās darbojas visās dalībvalstīs un kandidātvalstīs, kopumā nodrošinot 4.8 milj. darbavietu. Šo sabiedrību ekonomiskā un sociālā ietekme ir vēl plašāka: to biedru kopskaits ES ir vairāk nekā 140 miljoni. Visdažādākajos tautsaimniecības sektoros kooperatīvās sabiedrības iegūst arvien lielāku ietekmi tirgū, kas pilnā mērā attiecas arī uz lauksaimniecības nozari.

Izsmelšu ieskatu ES kooperatīvo sabiedrību attīstībā sniedz Eiropas Komisijas 2004. gada 23. marta ziņojums Eiropas Padomei, Eiropas Parlamentam, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai „Par kooperatīvo sabiedrību veicināšanu Eiropā”. Ziņojumā uzsvērti trīs galvenie mērķi kooperācijas veicināšanā: kooperācijas plašāka izmantošana Eiropas mērogā, uzlabojot šā sektora redzamību un izpratni par to; likumdošanas turpmāka pilnveidošana Eiropā; kooperatīvo sabiedrību lomas stiprināšana Kopienas mērķu sasniegšanā. (Orlova I., 2004)

Eiropas Komisija uzskata, ka kooperācijas iespējas joprojām nav izmantotas pilnībā un kooperatīvo sabiedrību loma un vieta būtu jāpaaugstina gan nacionālajā, gan visas Eiropas līmenī. Sevišķi daudz darāmā ir jaunajām dalībvalstīm un kandidātvalstīm, kurās, neraugoties uz plašajām reformām, kooperatīvās sabiedrības kā saimniekošanas veids joprojām netiek pietiekami novērtēts un izmantots.

Latvijā šobrīd kooperācija nav attīstīta, ko uzskatāmi apliecina situācija mazumtirdzniecībā. Veikala plauktus visbiežāk pilda ES valstu produkcija. Tirdzniecības darbinieki intervijās kā galveno iemeslu min, ka vietējie ražotāji, vēl joprojām, nespēj apgādāt veikalus ar savlaicīgi piegādātu un atbilstoši fasētu pašu ražotu produkciju. Šāda parādība raksturīga gandrīz visās ar dārzenkopības, augļkopības un lopkopības produkcijas ražošanu saistītās pārtikas izejvielu un gatavās produkcijas nozarēs.

Lai labāk izprastu galvenos iemeslus, kāpēc Latvijas lauku uzņēmēju rezultāti neapmierina, svarīgi izziņāt Rietumeiropas un kaimiņu - lietuviešu lauksaimnieku pieredzi, kur daudzi ar kooperāciju saistītie jautājumi ir sekmīgi atrisināti.

Pētījuma mērķis: izziņāt ES valstu lauksaimniecības kooperatīvu darba pieredzi, lai sekmētu kooperatīvu attīstību Latvijā.

Mērķim pakārtotie uzdevumi:

- 1) izpētīt lauku uzņēmēju sadarbības formas un attīstības virzienus ES valstīs;

- 2) izvērtēt atsevišķu ES valstu (Lietuvas, Austrijas, Vācijas, Lielbritānijas) kooperatīvu attīstību un valsts atbalsta ietekmi un ražošanas efektivitāti;
- 3) ES valstu pieredzes izmantošanas iespējas Latvijas lauksaimnieku kooperatīvu darbībā.

Pētījuma objekti: piensaimnieku kooperācija Lietuvā, Austrijā, Vācijā, mašīnu ringi Lielbritānijā.

Pētījumā lietotās metodes: darba uzdevuma veikšanai izmantotas: monogrāfiskā un abstrakti loģiskā metode, statistiskā analīze, dedukcijas un indukcijas metodes.

Pētījumā izmantotie materiāli: pētījuma uzdevumu veikšanai izmantoti zinātniskie raksti, ES regulas, Latvijas un ārzemju zinātnieku publikācijas.

Rezultāti un diskusija Results and Discussion

1. Lauku uzņēmēju sadarbības formas ES valstīs 1. Forms of Collaboration among Rural Entrepreneurs in the EU

Izpētot ES valstu, sevišķi Lielbritānijas, Austrijas, Vācijas u.c. valstu lauku uzņēmēju kopdarbības pieredzi saistībā ar lauksaimniecības pārorientāciju un transformāciju ekonomikas globalizācijas ietekmē, iespējams gūt noteiktu priekšstatu par mūsdienās notiekošajiem procesiem laukos.

Būtiskākās izmaiņas lauku uzņēmējdarbībā:

Jauns lauku uzņēmējdarbības modelis. Tā rašanos noteica izmaiņas lauksaimnieciskajā ražošanā sakarā ar darba ražīguma un pārtikas produktu ražošanas efektivitātes pieaugumu. Lauksaimniecības produktu masveidīgu ražošanu aizstāj uz produktu orientēta lauksaimniecība. Tās pamatā ir globālās ekonomikas princips – ražot tur, kur ir lētāk un efektīvāk.

Pasaules attīstīto valstu lauksaimniecībā šodien vērojamas vismaz divas iezīmes, kas tendētas uz produktu orientētu lauksaimniecību: pirmā – arvien populārāka kļūst svaigu produktu piegāde; otrā – jaunais lauku modelis balstās uz uzņēmēju horizontālo un vertikālo sadarbību, nevis uz neatkarību un savrupību. Kā pareizi norāda Dr.oec. Maira Leščevica (Leščevica, 2005), mazai, specializētai, uz produktu orientētai saimniecībai vienai nav nekādu izredžu, ja tā nekļūst par daļu no „produktu alianses, jeb apvienības”, lai kopīgi iekarotu vietu tirgū. Bieži vien mazie un vidējie ražotāji ir vairāku šādu alianšu un apvienību biedri. Tie specializējas produktu ražošanā savu ģimenes locekļu, radu un paziņu, mazo lauku restorānu un kafejnīcu pieprasījuma apmierināšanā. Samērā bieži viņu izaudzētā produkcija (zemenes, dzērvenes, citas ogas un augļi) ir ielu tirdzniecības objekti. Minētie apstākļi izraisa objektīvu nepieciešamību lauku uzņēmēju arvien ciešākai kopdarbībai.

Pretēji Latvijai, kur kooperatīvu attīstība netiek pietiekami stimulēta, Rietumeiropas valstīs tā ir populāra. Arī mūsu kaimiņvalstī Lietuvā kooperācija guvusi daudz plašāku izplatību un augstāku attīstību nekā Latvijā. Eiropā, sevišķi Rietumeiropā, lauksaimniecības nozarē plaši izplatītas kā tradicionālās kooperatīvu, tā arī jaunas kooperācijas formas. Mūsdienās tālāk tiek attīstītas arī kooperācijas formas, kas pastāvējušas jau daudzus gadu desmitus (piemēram, mašīnu ringi).

Raksta uzdevums nav raksturot visas tradicionālās un jaunās kooperatīvu formas, bet gan parādīt Lietuvas, Austrijas, Vācijas un Lielbritānijas lauku kooperatīvu centienus efektīvai sadarbībai starp fermeriem, apvienojoties lielākās vai mazākās grupās, lai sasniegtu izvirzītos mērķus.

1.1. Piena ražotāju kooperācija Lietuvā 1.1. Cooperation of Milk Producers in Lithuania

Lietuvas agrārēkonomikas zinātnieki J. Ramanauskas u.c. atzīmē vairākas piena ražotāju kooperācijas ekonomiskās un sociālās priekšrocības: lauksaimnieku apvienotās iniciatīvas un resursu mobilizācija ievērojamā mērā atvieglo pārstrādes uzņēmumu apgādi ar izejvielām; apvienotiem lauksaimniekiem piemīt daudz lielāka manevrēšanas un piemērošanās spēja pastāvīgi mainīgajiem tirgus apstākļiem; sekmīgi var apmierināt tirgus pieprasījumu, spēj radīt pat savas produkcijas noieta nišu tirgū; veidot pamatkapitālu (ēkas, iekārtas, transporta līdzekļus) no saviem uzkrātajiem resursiem, kas iznāk lētāk, nekā iegādājoties tos tirgū. (Ramanauskas J., 2004)

Kopumā minētās priekšrocības nodrošina kooperatīviem neatkarību un dzīvotspēju bez palīdzības no ārpusē, vienlaicīgi sekmīgi konkurējot tirgū. Tas, savukārt, motivē kooperatīva biedrus ražot augstas kvalitātes produkciju.

Kooperācija ir nozīmīga sastāvdaļa sabiedrības apziņas un vienotības izaugsmei laukos, lauku iedzīvotāju iniciatīvas un racionalizācijas attīstīšanai.

Lietuvā kooperatīviem būtisku atbalstu sniedz valsts: samērā sekmīgi darbojas Valsts palīdzības fonds kooperatīviem; atbalsts saņemts arī no ES pirmsiestāšanās fondiem. (Ramanauskas J., 2004)

Vispārzināmas produkcijas lielražošanas priekšrocības laukos panākas, zemniekiem apvienojoties kooperatīvos, jo katram atsevišķi tiem nav iespējams organizēt visus ražošanas procesus. Lietuvā piensaimnieku kooperatīvu sekmīgu darbību nodrošina to īpašumā esošā pārstrādes infrastruktūra.

Pārstrādātās produkcijas realizācijas priekšrocības ir acīmredzamas: paplašinās tirgus pateicoties tam, ka produkcija kļūst daudz transportablāka; iespējams produkciju uzglabāt ilgāku laiku (piemēram, atdesē, konservē); pieaug produkcijas pieprasījums un cena, ja tās fasējums ir kvalitatīvs un ievērotas sanitāri higiēniskās normas.

Tomēr rodas jautājums, līdz kādai pakāpei kooperatīviem izdevīgi pārstrādāt produkciju?

Lietuviešu zinātnieki sniedz sekojošu atbildi: no ekonomiskā viedokļa produkciju (izejvielu) nepieciešams pārstrādāt līdz tādām produktam, kurš dod vislielāko peļņu, taču no kooperatīvu viedokļa – tie orientēti ne tik daudz uz maksimālu peļņas gūšanu, cik lauksaimniekiem nepieciešamo ērtību radīšanu, apmierinot kopējās intereses un samazinot ražošanas risku.

Ekonomiskais ieguvums izsakāms kā starpība starp pārstrādes rezultātā iegūto produktu un pārstrādei piegādāto izejvielu. Taču produkcijas pārstrādāšana prasa ievērojamas investīcijas (ēkas, iekārtas, mašīnas, mūsdienīgas tehnoloģijas, kvalificēts personāls) un tirgus nodrošinājumu. Visu to jaunorganizētais kooperatīvs var iegādāties, radīt un apgūt tikai pēc ilgāka laika.

Svarīga ir lietuviešu zinātnieku atziņa par piena izejvielas cenas īpatsvara dominējošo vietu galīgā produkta pašizmaksā, kas ir viens no piensaimnieku kooperatīvu sekmīgas darbības priekšnoteikumiem. Savu nostādni viņi pamato ar to, ka tirgus apstākļos, pazeminoties cenām, savrupie piena ražotāji nevar „izdzīvot”. Taču, ja piena izejvielas īpatsvars ražotajā produkcijā ir liels, kooperēto fermeru situācija, samazinoties cenu līmenim, ir cerīgāka, jo tiem nepieciešamas salīdzinoši mazākas investīcijas pamatkapitāla iegādei, darbaspēka algošanai un citiem mērķiem (skatīt 1. tabulu).

1. tabulā apkopoti dati par dažādiem piena pārstrādes produkcijas veidu ekonomiskajiem rādītājiem un tirgus cenu indeksiem, grupētiem dilstošā secībā trīs dažādos periodos. Dati liecina, ka piensaimnieku kooperatīvi, kuriem nav dārgas ražošanas iekārtas, ēkas un inventārs, uzrāda savu dzīvotspēju arī tad, ja piena produktu tirgus cenas samazinās par 20 -30 procentiem. Sevišķi tas attiecas uz tādiem piena produktiem, kā krējums un pasterizētais piens. Tādējādi šo uzņēmumu bankrota iespējas, krītot cenu līmenim, ir minimālas. Pārskatāmā nākotnē perspektīvi būs tādi kooperatīvi, kuri dažādos fermeriem piedāvātos pakalpojumus: veiks piena savākšanu un piegādi pārstrādes uzņēmumiem, piegādās ražošanas līdzekļus, praktizēs piena kvalitātes (olbaltuma saturs) noteikšanu, sniegs agroservisa pakalpojumus, nodrošinās produkcijas uzglabāšanu un sēklas materiāla tīrīšanu. Dažādojot sniegtos pakalpojumus un panākot to daudzveidību, līdzekļu izlietojums uz produkcijas vienības ražošanu ir mazāks.

Piena pārstrādes dažādos piena produkcijas veidos ekonomiskie rādītāji un šo rādītāju atkarība no tirgus cenu indeksa 2004. gadā

Economic indicators of milk processing for various milk products and indicators' dependence from the market price index

Produkts <i>Product</i>	Izejvielas īpatsvars produkcijas pašizmaksā % <i>Proportion of Raw Material Cost in Product Total Cost, %</i>	Daudzums <i>t</i> <i>Quantity, t</i>	Cena litos <i>Price, Litas</i>	Ienākumi litos <i>Income, Litas</i>	Piena iepirkuma cenas un ražošanas izmaksu starpība litos <i>Disparity of Purchasing Price and Production Costs of Milk, Litas</i>	Pārstrādes izmaksas litos <i>Cost of Processing Litas</i>	Peļņa litos <i>Profit, Litas</i>	Cenu indekss <i>Price Index</i>
1. periods / First Period								1
Piens /Milk	100	1	506	x	x	x	x	x
Krējums / Cream	63.6	0.14	5320	745	239	122	117	x
Pasterizētais	53.7	1	950	950	444	280	164	x
Piens / Processed Milk								
Biezpiens / Cottage Cheese	42.9	0.2	5900	1180	674	497	177	x
Siers / Cheese	39.5	0.1	12853	1285	779	616	163	x
2. periods / Second Period								0.8
Piens /Milk	100	1	405	x	x	x	x	x
Krējums / Cream	63.6	0.14	4256	596	191	122	69	x
Pasterizētais	53.7	1	760	760	355	280	75.2	x
piens /Processed Milk								
Biezpiens / Cottage Cheese	42.9	0.2	4720	944	539	497	42	x
Siers / Cheese	39.5	0.1	10282	1028	623	616	7	x
3. periods / Third Period								0.7
Piens /Milk	100	1	354	x	x	x	x	x
Krējums / Cream	63.6	0.14	3724	54	167	122	45	x
Pasterizētais	53.7	1	665	665	311	280	308	x
piens /Processed Milk								
Biezpiens / Cottage Cheese	42.9	0.2	4130	826	472	497	-25	x
Siers / Cheese	39.5	0.1	8997	900	546	616	-70	x

Avots / Source: Ramanauskas J., 2004

1.2. Pienaaimniecības sektors (Austrija)

1.2. The Sector of Dairy Farming (Austria)

Kā viens no Austrijas piena kooperatīvu draudiem jau kopš 1960-o gadu beigām ir strukturālās problēmas, kam par pamatu ir mainīgā situācija mazumtirdzniecībā. Izeju no draudīgās situācijas Austrijas kooperatori saskatīja piensaimnieku apvienošanā nacionālā mērogā. 1970. gadā apvienošanās sākās federālajās zemēs – Zalcburgā un Tirolē, kurām sekoja Burgenlande, Štīrija un Karintija. Taču kooperatīvu un arī citu lauksaimniecības struktūru apvienošanās reģionos nenoveda pie Austrijas piensaimniecības atbilstības ES prasībām. Lai sasniegtu šo mērķi, vajadzēja izveidot centrālo kooperatīvu, kas apvienotu visus piensaimniecības kooperatīvus. 1990. gada jūlijā tika izveidots *AMF Austria Milch und Fleischvermarktung* (Austrijas Piena un gaļas tirdzniecība).

Apvienošanās mērķis bija kļūt par Austrijas visietekmīgāko spēku (ar Eiropas statusu) pārtikas pārstrādē un tirdzniecībā. Lai sasniegtu šo mērķi, vajadzēja likvidēt visas dublējošās struktūras ražošanā, loģistikā un preču sortimentā, un reorganizēt un samazināt pārvaldes aparātu. Atbilstoši šim mērķim, *AMF* izstrādāja racionalizācijas programmu, kas virzīta uz izmaksu samazināšanu un svaiga piena piegādes nodrošināšanu, un jaunu zīmolu radīšanu, kurus varētu tirgot visā Eiropā.

Pašā *AMF* bija dubulta struktūra, t.i., ražošana un tirdzniecība bija nodota vienas institūcijas divām autonomām vadības struktūrām. Tas, protams, nebija labākais risinājums, lai situāciju uzlabotu. Zaudējumi, noslēdzot 1995. gadu, piespieda *AMF* pārstrukturizēties. Rezultātā notika *AMF* sadalīšana divās galvenajās piensaimnieku grupās, no kurām viena izvietota Augšējā Austrijā, otra - Lejas Austrijā, t.i., *Bergland* un *NÖM AG*. Kopā šīm grupām pieder ap 60 % tirgus. Vēl joprojām tās ir konkurentes tirgū, lai gan abu grupu apvienošanās, ko nosauca par “Austrijas risinājumu”, ir tikusi piedāvāta vairākas reizes.

Lai arī Austrijas piensaimniecības sektora kooperatīviem ir ierobežota vēlme sadarboties, Austrijas piens un piena produkti ļoti veiksmīgi spēja nostiprināt savas pozīcijas ES tirgū. Salīdzinot ar Šveices piena sektora attīstību (Šveice nav iestājusies ES), ir acīmredzams, ka Austrijas lēmums iestāties ES ir devis pozitīvu impulsu šim ļoti jūtīgajam tirgum. Austrija bija spējīga nepārtraukti kāpināt savu eksportu uz pārējo ES, turpretim Šveicei nācās saskarties ar jūtamu attīstības tempa atpalicību. (Brazda J., Kramer J. W., 2004)

1.3. Lauksaimniecības preču un pakalpojumu kooperatīvi (Vācija)

1.3. Agricultural Goods and Services Cooperatives (Germany)

Liela daļa primārā līmeņa kooperatīvu ir lauksaimniecības preču un pakalpojumu kooperatīvi, no kuriem daudziem ir galvenokārt daudzvirzienu nodarbošanās, jo tie piedāvā saviem biedriem gan piedāvājuma puses pakalpojumus, gan pieprasījuma puses pakalpojumus. Šis kooperatīvu līmenis sastāv no septiņiem apakšlīmeņiem, sākot no specializētiem apgādes un tirdzniecības kooperatīviem, līdz plašam pakalpojumu kooperatīvu spektram. Pavisam Vācijā izveidoti 2324 šādi kooperatīvi.

Piena kooperatīvi piedāvā saviem biedriem dažādus pakalpojumus. No vienas puses, tie iepērk pienu no saviem biedriem, tādejādi piedāvājot tirdzniecības pakalpojumu, no otras puses, tie piedāvā ražošanas pakalpojumus, veicot piena pārstrādi. Piena kooperatīvi savāc to saimniecību pienu, kuras ar tiem ir saistītas un pārstrādā to līdz pasterizētam pienam, sviestam, sieram un citiem piena produktiem. Tad šie produkti tiek pārdoti mazumtirgotājiem un lielttirgotājiem.

Vairumā gadījumu piena biznesa ražošanas pusi nenodrošina paši piena kooperatīvi, bet reģionālie piena centri. Piena kooperatīvi darbojas vietējā līmenī, bet piena centri – reģionālā līmenī. Pateicoties to lielumam, piena centri labāk darbojas kā piena produktu vairumtirgotāji.

Piena centri gan ražo piena produktus, gan apgādā piena kooperatīvus ar piensaimniecībai nepieciešamajiem materiāliem, mašīnām. Galvenā atšķirība starp piena kooperatīviem un apgādes un tirdzniecības kooperatīviem ir tā, ka nepārstrādātam pienam nepieciešami īpaši kooperatīvi pārstrādes kombināti, bet materiāliem un precēm, ar ko nodarbojas apgādes un tirdzniecības kooperatīvi, tādi nav vajadzīgi.

Piena kooperatīviem primārajā līmenī un piena centriem sekundārajā līmenī ir arī virsorganizācija – *Deutsches Milch-Kontor Hamburgā*.

Terciālais līmenis/ <i>Tertiary Level</i>	Virsganīnācija <i>Apex Institutions</i>								
Sekundārais līmenis/ <i>Secondary Level</i>	Reģionālās organizācijas (centri, kooperatīvi, asociācijas) / <i>Regional Institutions (Centers, Cooperatives, Associations)</i>								
Primārais līmenis / <i>Primary Level</i>	Lauksaimniecības preču un pakalpojumu kooperatīvi <i>Rural Merchandise and Service Cooperatives</i>							Krājaizdevu sabiedrības / <i>Rural Banking Cooperatives</i>	Zemnieku kooperatīvi / <i>Farming Cooperatives</i>
	Apģādes un tirdzniecības kooperatīvi / <i>Marketing Cooperatives</i>	Piena kooperatīvi / <i>Dairy Cooperatives</i>	Mājlopu un gaļas pārstrādes kooperatīvi / <i>Livestock and Meat-processing Cooperatives</i>	Augļu un dārzeņu kooperatīvi <i>Fruit and vegetable Cooperatives</i>	Vīnaudzētāju kooperatīvi / <i>Winegrowers' Cooperatives</i>	Citu lauksaimniecības preču kooperatīvi / <i>Other Merchandise Cooperatives</i>	Citi pakalpojumu kooperatīvi / <i>Other Service Cooperatives</i>		

1.att. Lauksaimniecības kooperatīvu sistēma Vācijā

Figure 1. System of Rural Cooperatives in Germany

Avots / Source: Brazda J., Kramer J. W., 2004

Tās galvenais pienākums ir piena produktu eksports un imports gan ES iekšienē, gan ārpus tās. Paralēli tā veic intervences piena produktu tirgū, rada un popularizē jaunus kopējus preču zīmolus, centralizēti iepērk ražošanas iekārtas un materiālus piena nozarei. (Brazda J., Kramer J. W., 2004)

1.4. Mašīnu ringi – mūsdienu Lielbritānijas kooperatīvu raksturīga iezīme

1.4. Machinery Rings – the Hallmark of Today's Cooperatives in Great Britain

Lielbritānijā kopš pagājušā gadsimta 90-tajiem gadiem darbojas daudzi mašīnu ringi.

Ringā bizness ir virzīts uz iespējami plašāku pakalpojumu klāsta nodrošināšanu saviem biedriem. Pakalpojumu klāstā ietilpst: degvielas sagāde saviem biedriem; būvmateriālu sagāde, gatavā betona piegāde būvlaukumā; riepu sagāde; darbnīcu aprīkojuma nodrošināšana.

Darbaspēka un tehnikas pakalpojumi galvenokārt tiek sniegti saimniecībām, kuras specializējas graudaugu un sakņaugu audzēšanā. Ringā ir pieejami visi ar šiem darbiem saistītie pakalpojumi: augsnes apstrāde; augsnes kalķošana; minerālmēsļu un kūstmēsļu izkliedēšana; augu aizsardzības pasākumi; sēšana; kombainēšana; salmu presēšana; transportēšana; skābarības gatavošana; viss komplekss, kas saistīts ar sakņaugu audzēšanu, ieskaitot cīņu ar nezālēm un retināšanu.

Rings nepārtraukti dažādo savus piedāvājumus ar vairākām blakus nozarēm – apmācībām plastmasas pārstrādē, tūrismā, šķidro kūstmēsļu iestrādāšanā, enerģētisko kultūru (vītolu) stādīšanā. Mašīnu rings par savu panākumu pamatu uzskata spēju saviem klientiem piedāvāt visaugstākās kvalitātes pakalpojumus. Arvien vairāk ringu pakalpojumos tiek ietverts darbaspēks kopā ar traktoru, tehnikas nodrošināšana ar degvielām.

Tehnikas izmantošanas principi: visu tehnikas vienību optimāla noslodze un ekonomiska ekspluatācija; tikai jaudīgu traktoru (parasti 120-140 ZS) iegāde, jo tieši tie ir vislabāk izmantojami akmeņu savākšanai, stādāmo mašīnu un kombainu vilkšanai; atbrīvošanās no mazjaudīga kombaina, tā vietā izmantojot kaimiņa pakalpojumus ar jaudīgu kombainu, kam ir 7.5 m plats heders. (Kažotnieks J., 2005)

Maksa par ringa pakalpojumiem

Ringa vadītāji uzskata, ka mašīnu ringiem nevajadzētu paaugstināt pakalpojumu cenu līdz ar biznesa apjoma augšanu, jo tas atbaidīs jaunus biedrus. No pakalpojumu summas tiek iekasēta standarta 2% nodeva no pakalpojuma sniedzēja un 2% no pakalpojuma ņēmēja. Par degvielu un precēm tiek iekasēts 1% no kopējās summas. Šis viens procents ļauj ringa biedriem piedāvāt degvielu par konkurētspējīgu cenu. Maksa par transportu ir atkarīga no veicamā attāluma – vidēji 15 mārciņu stundā. Pakalpojumu cenās neietilpst degvielas izmaksas.

Datorcentrs – svarīgākais vadības nodrošināšanas faktors

Mašīnu ringa biroja „smadzeņu centrs” ir aprīkots ar speciālu datorprogrammu, kas dod iespēju ringa biedriem operatīvi komunicēties ar vadību un savstarpēji. Programmatūrā ietilpst: visu ringa biedru regulāri atjaunojama datu bāze, viņu sniegtie un pieprasītie pakalpojumu veidi un apjomi: tehnikas pieejamība, atrašanās vieta un gatavības pakāpe darbam.

Lielos vilcienos kontaktēšanās procesu var attēlot tā: ringa biedrs zvina biroja dispečeram; datora monitorā parādās viņa identitāte, adrese un tālruņa numurs; atbilstoši izteiktajai vajadzībai zvanītājs tiek savienots ar tieši viņam vajadzīgo speciālistu; tiklīdz savienojums ir noticis, atsevišķā displejā automātiski parādās zvanītāja pieprasījums; pieprasījums tiek pielāgots visoptimālākajam pakalpojumu sniedzējam; vajadzīgā pakalpojuma sniedzēji displejā parādās no tuvākā līdz tālākajam pēc to atrašanās attāluma no paredzamās pakalpojuma vietas; dators zvanītāju informē arī par to, vai konkrētais pakalpojuma sniedzējs viņam jau iepriekš sniedzis kādu pakalpojumu; ja vēlams pakalpojuma sniedzējs vajadzīgajā brīdī ir aizņemts, tiek izvēlēts nākamais.

Lai datu bāze darbotos režīmā pēc pieprasījuma, programma uzrāda arī citus iespējamus pakalpojumu sniedzējus. Tas ekonomē laiku, jo atkrīt zvanīšana vienam vai otram potenciālajam darba vadītājam. Pieprasījumus var sūtīt ar elektroniskā pasta starpniecību un visi biedri katras nedēļas beigās saņem rēķinus par sniegtajiem un saņemtajiem pakalpojumiem.

Kā būtiskus ringa darba elementus jāmin lauku parametru fiksēšanai un karšu sastādīšanai pieejamās augstas kvalitātes GPS (globālās pozicionēšanas sistēma) sistēmas. Ir iestrādes arī pilnīgi GPS kontrolētām kalķošanas procesam, kas gandrīz divreiz samazina kalķošanas izmaksas salīdzinājumā ar tradicionālo metodi.

Pētījumi par kooperatīvu attīstību ārzemēs ļauj labāk saskatīt dažas Latvijas kooperatīvo sabiedrību „šaurās vietas”. Šobrīd Eiropā tik populārā kooperatīvu attīstība Latvijā cieš no tā, ka netiek pietiekami stimulēta šo kooperatīvu veidošanās. Svarīgākie bremsējošie faktori:

- piecdesmit totalitārā režīma gadus lauku iedzīvotāji ir zaudējuši visās kopdarbības lietās līdzdarboties gribu un spēju, ar vienotības izjūtu apveltīta, kultūrala kooperatora apziņu. Joprojām lauksaimniecības vidē nav pārvarēts aizspriedums „kooperatīvs – tas pats kolhozs vien ir” un tāpēc atliek paļauties tikai uz saviem spēkiem;
- Austrijas, Vācijas un citu ES attīstīto valstu pieredze liecina, ka tirgus ekonomikas apstākļos līdzvērtīgi citiem tirgus dalībniekiem, lai pārvarētu to konkurences spiedienu, lauksaimnieki var kļūt tikai apvienojot savu spēku un resursus visās valstīs mērogā. Latvijā šādu visaptverošu lauksaimnieku apvienību nav izdevies radīt pat viena atsevišķa rajona robežās, nemaz nerunājot par ideju apvienoties nacionālā mērogā;
- Lietuvas piensaimnieku pieredze liecina, ka kooperatīvu dzīvotspējas svarīgi faktori ir valsts atbalsts (sekmīgi darbojas Valsts palīdzības fonds kooperatoriem) un labi attīstīta infrastruktūra.

Latvijā infrastruktūra nav pietiekami attīstīta.

Mašīnu ringu darba principi ir atzīti vairākās Rietumeiropas valstīs. Šo principu pārņemšana dotu iespēju Latvijas zemnieku saimniecībām: veidot mūsdienu prasībām atbilstošu mašīnu parku ar saimniecību specializācijai piemērotu mašīnu struktūru, prioritāti ierādāt jaudīgām un vairāk operācijas veikt vienlaicīgi spējīgām mašīnām; samazināt mašīnu iegādei nepieciešamos naudas līdzekļus, ko panāk, kopīgi investējot, iegādājoties mašīnas ar lielāku jaudu; iespējams gūt ienākumus, sniedzot pakalpojumus saimniecībām, kas nav kooperatīva (ringa) biedri.

Secinājumi / Conclusions

1. Būtiskas izmaiņas ES valstu zemnieku sadarbībā ienesusi lauksaimniecības pārorientācija uz **jaunu lauku uzņēmējdarbības modeli**, kas nozīmē pāreju no lauksaimniecības produktu masveidīgas ražošanas uz **produktu orientētu lauksaimniecību**. Tās pamatā ir globālās ekonomikas princips ražot tur, kur ir lētāk un efektīvāk.
2. ES attīstīto valstu lauksaimniecībā šodien vērojamas divas galvenās iezīmes, kas tendētas uz produktu orientētu lauksaimniecību:
 - pirmā – arvien pieprasītāka kļūst svaigu produktu piegāde patērētājiem;
 - otrā – jaunas lauku uzņēmējdarbības modelis pamatojas uz zemnieku saimniecību horizontālo un vertikālo sadarbību, nevis savrupību.
3. Rietumeiropā lauksaimniecības nozarē plaši izplatītas kā tradicionālās tā arī jaunās kooperācijas formas. Līdzās tradicionālajām kooperatīvu formām (sagādes, ražošanas, noieta, finanšu, sabiedrisko pasākumu) 20.gs. otrajā pusē radās jaunas daudzveidīgas formas: mašīnringi, stratēģiskās alianses, vertikālās, horizontālās un ekonomiskās alianses.
4. Lietuvas pieredze liecina, ka perspektīvi tādi kooperatīvi, kuri dažādo fermeriem piedāvātos pakalpojumus: veic piena savākšanu un piegādi pārstrādes uzņēmumiem, piegādā ražošanas līdzekļus, praktizē piena kvalitātes (olbaltuma saturs) noteikšanu, sniedz agroservisa pakalpojumus, nodrošina produkcijas uzglabāšanu un sēklas materiāla tīrīšanu. Dažādojot sniegtos pakalpojumus un panākot to daudzveidību līdzekļu izlietojums uz produkcijas vienības ražošanu ir mazāks.
6. Mašīnu ringi dod iespēju biedriem samazināt lauksaimniecības tehnikas izmantošanas izmaksas, izvairīties no mazjaudīgas tehnikas un kopīgi investējot līdzekļus tehnikā, iegādāties jaudīgas mašīnas, kuras var izmantot ne tikai daudzu operāciju vienlaicīgu veikšanai lauksaimniecībā, bet arī būvniecībā, ceļu remontā, akmeņu aizvešanai, panākot augstu darba ražīgumu.
7. Lielu mašīnu ringu biedru daudzskaitlīgo sakaru nodrošināšanai un darbības koordinēšanai izveidoti datoru centri (smadzeņu centri) aprīkoti ar speciālām programmām.

Literatūra / References

1. Bondars A., Ruško J. Lauksaimniecības pašpārvalde, - R., 1999., 71.- 125.lpp.
2. Brazda J., Kramer J. W. Agricultural Co-operatives are Facing a Challenge, 2004 [tiešsaiste] [skatīts 19.10.2007.]. Pieejams: <http://www.univie.ac.at/genos/download/bd29.pdf>
3. Galkina I. Būs kooperācija – būs āboli „Latvijas Avīze” piel. Lauksaimniecība.
4. Graudiņš U. Kooperatīvs ceļā uz atzīšanu „Lauku Avīze” piel. Saimniecība, 21.06.2006., 11.-12.lpp.
5. Eiropas Padomes regula 1435 / 2003 Par Eiropas kooperatīvās sabiedrības nolikumu.
6. ES direktīva 200/72 EC Par Eiropas Kopienas sabiedrību veidošanu (*Europen PAN Cooperative Society, SCE*)
7. Kažotnieks J. Kā darbojas mašīnu rings Skotijā? Agrotops, - 2005, Nr. 32.-35. lpp.
8. Kažotnieks J. Veiksmīga kooperācija Īrijā. Agrotops, - 2005, Nr. 12, 30.-35.lpp.
9. Kažotnieks J. Kā saglabāt neatkarību, izmantojot tehniku kopīgi, jeb kooperācija angļu gaumē. Agrotops 2007. nov. 52.-55.lpp.
10. Leščevica M. Lauku uzņēmējdarbības vides attīstības iespējas Latvijā. (Promocijas darba kopsavilkums), 2005, 68. – 69. lpp.
11. Orlova I. Kooperatīvās sabiedrības Eiropas Savienībā. Latvija ES: informatīvs izdevums lauku saimniekam par ES, - 2004, Nr. 5, 9. – 10. lpp.
12. Ramanauskas J., Ramanauskiene J., Vaznoris V. Opportunities for the Development of Producer Organizations in Fruit and Vegetable Sector of Lithuania / Economic Science for Rural Development , 2006, 34-41 p
13. Ramanauskas J. The forms of Development of Cooperatives in Agricultural production. Economic Science for Rural Development. Nr. 71, 2004, - Jelgava 27-30 p.
14. Tomsone I. Mainīs kooperatīvu kārtību. Lauku Avīze pielikums Saimniecība, 19.07.2007., 9.-10.lpp.

Tirgus ekonomikas vide tautsaimniecības izaugsmei

Market Economy Environment and Economic Growth

Staņislavs Keišs, Dr.ekon. Ekonomikas un kultūras augstskola. Ekonomikas nodaļas vadītājs. Lomonosova ielā 1, korp.1. Rīga. LV-1019. Tālr. 6117462, e-pasts: s.keiss@eka.edu.lv

Elga Tilta, Dr.oec. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Ekonomikas institūts. Akadēmijas laukums 1, LV-1050, Rīga. Tālr. 7225374, e-pasts: elga@economics.lv

Abstract

The paper describes the structure of the market economy environment, and reflects the role of its basic elements in the economic growth in Latvia as a member state of the European Union. The paper emphasises facts and processes that contradict to favourable environment of economic growth. The paper provides the analysis on the market economy environment from the viewpoint of the four main forms of market, i.e., commodity market, labour market, money market and capital market, with the orientation towards understanding of the market economy environment functioning as a whole. The paper underlines the statements, describing the necessary measures for furthering long-term economic growth and balanced territorial development in the country, and emphasises the importance of society's attitude to it.

Atslēgas vārdi: tirgus ekonomikas vide, fiskālā politika, monetārā politika, budžeta politika, tautsaimniecības izaugsme.

Key words: market economy environment, fiscal policy, monetary policy, budget policy, economic growth

Ievads

Introduction

Nu jau vairāk kā trīs gadu garumā Latvija ES dalībvalsts statusā cenšas sadzīvot ar ES regulējošo normu un Latvijas likumdošanas prasībām. Šajā laika posmā Latvijas ekonomikā turpina iezīmēties divas pretēji vērstas tendences, proti, vieni no augstākajiem IKP pieauguma tempiem ES un Latvijai vēl joprojām paliekot nabadzīgāko ES dalībvalstu skaitā.

Latvijas tautsaimniecībā ir sastopamas parādības un procesi, kas ir pretrunā ar tādu tirgus ekonomikas vidi, kas ir labvēlīga ekonomikas izaugsmei. Latvijā ir vienas no zemākajām algām un pensijām. Ir vērojama krasa noslāņošanās iedzīvotāju vidū bagātajos un mazturīgajos. Niecīgs ir vidēji turīgu mājsaimniecību īpatsvars. Reģionos ir samērā augsts bezdarba līmenis. Daudzi cilvēki darbības vecumā dodas darba meklējumos uz ārzemēm. Krītas iedzīvotāju atbalsts valsts varas institūcijām. Pēdējos gados Latvijas ekonomiku ir satricinājuši visai augsti inflācijas pieauguma tempi. Starptautiskās reitingu aģentūras (*Standard&Poor's*, *Moody's*) ir samazinājušas Latvijas valstij kredītreitingu. Sadārdzinās kredīti. Hipotekārās kredīšanas apjomi un cenas nekustāmā īpašuma tirgū ir sasniegušas tādas apmērus, kuri var izraisīt neprognozējamās sekas, kuras var smagi skart mājsaimniecības, kredītņēmējus, finanšu tirgus dalībniekus un valsti. Pastāv ārējās tirdzniecības deficīts, un tas ir galvenais iemesls tam, ka Latvijas tekošais konts ir nesabalansēts. Arvien vairāk tiek runāts par Latvijas ekonomikas pārkaršanas pazīmēm. Šādā kontekstā, dabiski, dienas kārtībā ir jautājums, kas tad ir darāms, lai tirgus ekonomikas vidi mūsu valstī mainītu izaugsmei labvēlīgākā virzienā.

Nozīmīgs šajā ziņā ir Ministru kabineta 2007.gada 6.marta sēdē atbalstītais finanšu ministra Oskara Spurdziņa vadītās darba grupas izstrādātais pasākumu plāns inflācijas ierobežošanai, saskaņā ar kuru paredzēts veikt virkni pasākumu daudzās tautsaimniecības jomās.

Lai labāk izprastu un analizētu tautsaimniecībā notiekošos procesus un parādības konkrētā situācijā no ekonomikas izaugsmes skatījuma, ir nepieciešams skaidrs priekšstats par to, kā funkcionē tirgus ekonomikas vide kā viens vesels. Lai noskaidrotu, kādi mehānismi darbojas tirgus ekonomikā, tirgus ekonomikas vides analīzei tiks piedāvāta struktūra, sastāvoša no četriem galvenajiem tirgus veidiem: preču tirgus, darba tirgus, naudas tirgus un kapitāla tirgus, pamatā liekot nostādni, ka naudas aprīte valstī veido

tautsaimniecības funkcionēšanas „asinsrites sistēmu”. No naudas aprites viedokļa var teikt, ka tirgus ekonomikas struktūra aptver tautsaimniecības sektoru (tirgus un netirgus), uzņēmējdarbības sfēru (ražošanas, tirdzniecības, pakalpojumu), valsts ienākumus (uzņēmējdarbība, ārējā tirdzniecība u.c.) un izdevumus (valsts un pašvaldību funkciju izpilde, valsts parāds un tā apkalpošana u.c.) veidojošās jomas, fiskālās, monetārās un budžeta politikas veidošanās segmentus, ļaujot kopsakarā saskatīt to vietu, nozīmi un lomu tautsaimniecības funkcionēšanā.

Pētījuma mērķis ir, pamatojoties uz speciālās literatūras studijām un praktiskā darba pieredzi, no naudas apgrozības valstī viedokļa dot skaidrojumu, kā funkcionē tirgus ekonomikas vide un kādas politikas, mehānismi un instrumenti ietekmē valsts ekonomisko izaugsmi.

Pētījuma mērķa sasniegšanai tiek risināti sekojoši **uzdevumi**:

- 1) piedāvāt un analizēt tirgus ekonomikas vides shematisku attēlu, lai palīdzētu izprast, kā funkcionē tirgus ekonomika valstī kopumā;
- 2) raksturot tautsaimniecību no tirgus un netirgus sektora daļējuma viedokļa un dot skaidrojumu attēlā piedāvātajiem četriem tirgus veidiem, kā arī noskaidrot, no kādiem avotiem valsts budžetā veidojas ienākumi un kādiem mērķiem tie tiek izlietoti;
- 3) iztirzāt politikas, kuras realizē valsts atbildīgās institūcijas, lai nodrošinātu valsts pārvaldību, ekonomisko izaugsmi un līdzsvarotu visas valsts teritorijas attīstību ilgtermiņā;
- 4) piedāvāt diskusijai jautājumus, kuri 2007.-2008. gadā ir raduši aktualitāti Latvijas sabiedrībā sakarā ar tautsaimniecības attīstības aktuālajām problēmām un to iespējamiem risinājumiem.

Pētījuma objekts ir tirgus ekonomikas vide ar tai raksturīgajām sfērām, būtiskākajiem tirgus veidiem un politikām, kuras tiek īstenotas, lai sasniegtu valsts un sabiedrības izvirzītos īstermiņa, vidēja termiņa un ilgtermiņa mērķus.

Pētījums balstīts uz monogrāfiskās, sintēzes un analīzes, loģiski - konstruktīvās un statistisko datu analīzes **metožu bāzes**.

Rezultāti un diskusija

Results and Discussion

Ilglaicīgas valsts ekonomiskās izaugsmes, iedzīvotāju labklājības pieauguma un līdzsvarotas visas valsts teritorijas attīstības priekšnoteikums ir Saeimas, valdības un centrālās bankas saskaņota rīcība, realizējot fiskālo, monetāro un budžeta politiku. Savukārt sabiedrība ir ieinteresēta sekot līdž un analizēt, kādu iespaidu uz ekonomisko izaugsmi valstī un tautas labklājības pieaugumu atstās katrs no jauna topošais, grozītais, labotais vai papildinātais Saeimas likums un ikviens Ministru kabineta gatavotais lēmums. Šim nolūkam ir nepieciešams zināt, kā funkcionē tirgus ekonomika, kāda nozīme ir varas tehnoloģijai un kādu iespaidu uz tautsaimniecības izaugsmi atstāj politiķu realizētā liberālā, centriskā vai sociāli orientētā politika. Te noderīgs var būt shematisks tirgus ekonomikas skaidrojums.

Par **tirgus ekonomiku** sauc ekonomisku sistēmu, kurā cilvēki specializējas produktīvām aktivitātēm un apmierina lielāko vairumu savu materiālo vēlmju ar maiņas starpniecību, kas noris uz brīvprātīgas vienošanās pamata. Tirgus ekonomikas sistēmā indivīdiem var brīvi piederēt ražošanas līdzekļi, un viņi var maksimizēt peļņu, bet resursu izvietojumu nosaka cenu sistēma.

Tirgus ekonomikas pamats ir privātīpašums un privātīpašnieks. Tā kā īpašums padara iespējamu maiņu un tirdzniecību, darba dalīšanu un specializāciju, tas ir viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem sabiedrības attīstībā.

Tirgus saimniecības būtību veido milzīgā ekonomisko subjektu skaita sastapšanās un savstarpējā iedarbība tirgos. Šie atsevišķie saimnieciskie subjekti likumdošanā noteiktos ietvaros paši pēc savas gribas var lemt un rīkoties ar visu, kas attiecas uz tirgus norisēm.

Tirgus ekonomikā tā dalībnieki orientējas pēc tirgus apstākļiem un cenām. Saimnieciskie subjekti veic sava biznesa plānošanu, bet viņu darbības regulēšana notiek ar tirgus starpniecību. Tirgus dinamika paver peļņas iespējas, eksports un imports izriet no viņu brīviem lēmumiem, taču uzņēmējiem vienlaicīgi ir jāreķinās ar zaudējuma risku. Tirgus saimniecībā tā dalībnieki tiecas pēc rentablas un peļņu nesošas nodarbes un realizē savu investīciju politiku. Ekonomiskie subjekti paši izlemj, kā viņi sadalīs savus ienākumus starp patēriņu un krāšanu, kādas preces viņi vēlēšies pirkt, ražot utt.

Tirgus ekonomikas priekšrocības slēpjas tanī apstākļī, ka tā paver iespējas atraisīt gan valsts ekonomiskos potenciālus, gan kāpināt iedzīvotāju dzīves standartu un nodrošināt viņu labklājību.

Lai izprastu, kā kopumā funkcionē valsts ekonomika, kā veidojas valsts ienākumi, kādiem mērķiem tie tiek izlietoti, kādā veidā valsts nodrošina, regulē un kontrolē līdzsvarotu attīstību un vienlaicīgi nodrošina sabiedrības labklājības pieaugumu, diskusijai tiek piedāvāts S. Keiša sagatavotais un līdz šim npublicētais attēls „Tirgus ekonomikas vide” (skat. 1.attēlu), kurš pirmo reizi tika prezentēts 1996.gadā Budapeštā (Ungārija).

Attēlā shematiski no naudas aprites skatījuma attēlota tirgus ekonomikas funkcionēšanas sistēma valstī. Autora viedoklis ir, ka tā dod skaidrojumu tam, kā veidojas valsts ienākumi, kādām vajadzībām tie tiek tērēti, kā arī ļauj analizēt mehānismus, kā sasniedzams valsts iedzīvotāju labklājības pieaugums.

Analīzi ir lietderīgi sākt ar to, kā valstī funkcionē divi sektori, proti, tirgus un netirgus.

Tirgus sektors ir tas, no kura valsts gūst ieņēmumus. Tā gūst ieņēmumus no uzņēmējdarbības, ārējās tirdzniecības, īpašumu realizācijas, starptautiskās palīdzības u.c. avotiem.

Netirgus sektors ir tas, kurš tērē valsts budžeta ieņēmumus, un šie līdzekļi tiek izlietoti valsts funkciju veikšanai, pašvaldību funkciju izpildei, mērķpasākumu finansēšanai un citiem mērķiem.

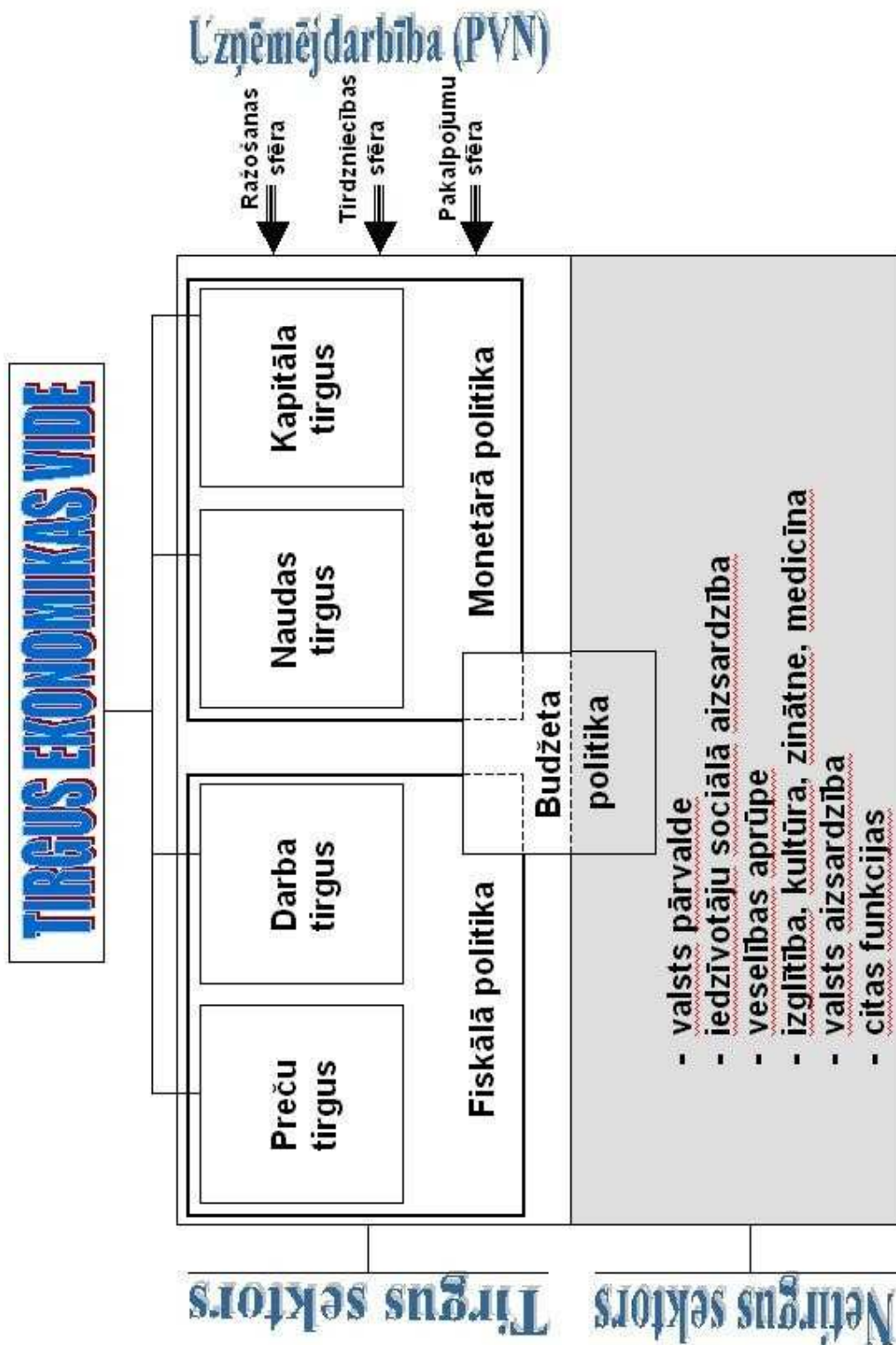
Iztirzājot tirgus veidus, jāatzīmē, ka speciālajā literatūrā ir sastopami dažādi tirgus veidu nosaukumi, piemēram, patēriņa preču tirgus, patēriņa priekšmetu tirgus, ražošanas līdzekļu tirgus, darbaspēka tirgus, naudas un vērtspapīru tirgus, informācijas tirgus, nekustamā īpašuma tirgus, valūtas tirgus (Lībermanis, G., 2007), ražošanas faktoru tirgus, plaša patēriņa preču tirgus (Škapars, R., 2007), darba tirgus, kapitāla tirgus, zemes tirgus (Dzelmīte M., Volodina M., 2005), preču tirgus (sīkāk dalās paveidos: patēriņa preču tirgus, pakalpojumu tirgus, kapitālpreču tirgus), darba tirgus, naudas tirgus (Bikse, V., 2007). 1.attēlā, izejot no tādas pazīmes kā finanšu aprite valstī, tirgus veidu iedalījuma pamatā ir likti 4 paši būtiskākie tirgus veidi: preču tirgus, darba tirgus, naudas tirgus, kapitāla tirgus.

Preču tirgus *Commodity Market*

Preču tirgū tiek pirktas un pārdotas preces. Savu nozīmi daudzējādā ziņā ir zaudējusi vecā prakse, kad preces pārdeva aukcionā no noliktavām, kur ar to paraugiem bija iespējams iepazīties iepriekš. Šobrīd preču tirgus ir attīstījies tiktāl, ka vairs nav obligāta fiziska preču īpašnieka maiņa; ir nepieciešamas tikai īpašuma tiesības uz tām. Modernas komunikāciju sistēmas un efektīvas preču šķirošanas, transportēšanas u.tml. sistēmas ir pavērušas iespēju tam, ka pircējs var nopirkt preci tās izcelsmes zemē, bet ar piegādes noteikumiem tā var tikt nogādāta pircēja atrašanās vietā. Šī metode ietaupa izmaksas, kas saistītas ar noliktavu uzturēšanu un aukcionu tirdzniecības organizēšanu. Tirgus ne tikai atvieglo preču pārdošanu „uz vietas” vai nogādāšanu noteiktā vietā un laikā, bet ietver arī tirgu „nākotnē”. Pēdējais paver tirgotājiem iespēju izvairīties no cenu izmaiņu ietekmes, par cik pirkšana turpmākai piegādei notiek pie noteiktas cenas: to neietekmēs izmaiņas, kas iejaucas „vietas” likmē. Ar jaunāko informācijas tehnoloģiju un internetbanku norēķinu sistēmas attīstību arvien lielāku izplatību gūst interneta veikali, kuros var iegādāties preces pēc katalogiem, pircējam un pārdevējam nemaz nesatiekoties.

Darba tirgus *Labour Market*

Darba tirgū notiek darba piedāvājuma un darba pieprasījuma sastapšanās, kur puses brīvi vienojas par darba samaksas noteikumiem. Tirgū darba pieprasījuma pārpalikums, respektīvi, bezdarba līmenis, tiek regulēts un izlīdzināts ar reālās algas mehānisma starpniecību. Saskaņā ar to darba tirgū tiek panākta līdzsvarotība, pie kuras ikviens, kas vēlas strādāt pie šīs reālās algas, var faktiski arī strādāt. Darba pieprasījums ir darbaspēka daudzums, ko firmas vēlas nodarbināt pie dažādu algu līmeņa. Darba tirgus struktūras modelī firmas nodarbinās darbaspēku tik ilgi, kamēr tas viņām būs rentabli. Tas būs rentabls tik ilgi, kamēr ražojumu pārdošanas cena uz nodarbināto ir lielāka nekā izmaksas, kas saistās ar šo nodarbināto.

1.attēls. Tirgus ekonomikas vide (autors S.Keišs)
 Figure 1. Market Economy Environment (author S. Keiss)

Naudas tirgus Money Market

Arī naudai pastāv savs tirgus. Naudai ir „laika vērtība”, tāpēc tās izmantošana tiek pirktā un pārdota, pretī saņemot ienākumu procentu veidā. Procentu likmes veidojas ik dienas atkarībā no naudas piedāvājuma un pieprasījuma. Tirgus dalībnieku grupa, ko sauc par naudas tirgus dalībniekiem, visumā nodarbojas ar īpaša mantas veida tirdzniecību, kuras svarīgākā īpašība ir likviditāte, t.i. iespēja jebkurā laikā apmainīt skaidru naudu bez būtiska ar zaudējumiem saistīta riska.

Par naudas jeb monetāro tirgu sauc kopumu, ko veido piedāvājums un pieprasījums pēc naudas. Naudas tirgus ir vieta, kur notiek lielu naudas summu aizņemšanās un aizdošana uz īsu laika periodu jeb tā sauktā naudas vairumpārdošana. Ar naudas tirgu saprot īstermiņa – parasti no vienas dienas līdz trim mēnešiem – naudas aizdevumus starp iekšzemes un ārzemju bankām, izmantojot to likviditātes izlīdzināšanai, kā arī tā saukto naudas vērtspapīru uzpirkšanu un pārdošanu, pie kuriem pieder arī valsts aizņēmuma parādzīmes un tamlīdzīgi īstermiņa vērtspapīru veidi (vekseļi, depoziņu sertifikāti u.c.). Lielākais vairums naudas tirgu transakciju, kas noris ar modernu sakaru līdzekļu palīdzību, ir saistītas ar naudas aktīvu pārdošanu un piršanu starpbanku tirgū.

Starpbanku tirgus ir pats jūtīgākais uz dažāda veida izmaiņām tirgū. Tas pirmais izjūt un sāk reaģēt uz dažāda veida riskiem, t.sk. politiskajiem, ekonomiskajiem, likviditātes, menedžmenta, valūtas, vērtspapīru u.c., mainot starpbanku kredītu procentu likmes, mainot starpbanku noguldījumu procentu likmes, kā arī iedarbinot citus finanšu instrumentus ar mērķi minimizēt iespējamus zaudējumus.

Tirgotais naudas daudzums un procentu likmes ir svarīgs jebkuras valsts monetārās politikas instruments. To izmanto bankas, lai būtiski iedarbotos uz naudas tirgu un lai padarītu efektīvu savu naudas politiku. Naudas aprites regulēšanai tās izmanto vairākus instrumentus: izmainot kredītprocentu likmes, noguldījumu procentu likmes, uzpērkot un pārdodot naudas tirgus vērtspapīrus u.c.

Bankas pievēršties naudas tirgus darījumiem rosina ar likviditāti un rentabilitāti saistītie apsvērumi. Naudas tirgus var veidoties un pastāvēt tikai tad, ja eksistē kredītiestādes, kurām paliek pāri likvidi naudas līdzekļi, un kredītiestādes, kurām tajā pašā laikā likviditātes līdzekļu pietrūkst. Šādas likviditātes atšķirības banku praksē pastāv vienmēr. Svarīgi ir, lai bankām pašām būtu visi priekšnoteikumi risināt šīs likviditātes novēršanas jautājumus un lai tās spētu pašas tikt galā ar saviem pienākumiem. Ņemot vērā to, ka banku bizness balstās uz svešu aktīvu pārvaldīšanu un pašu kapitāls banku aktīvos sastāda niecīgu daļu – pat līdz 10%, tad saprotams, ka bankām pastāvīgi rodas īstermiņa likviditātes problēmas. Un ja īsā laikā tās nespēj tikt galā ar savām saistībām skaidrā naudā, kad naudas pieprasījums pārsniedz skaidrās naudas rezerves, tad bankai neizbēgami iestājas maksātnespēja.

Likviditātes pārpalikuma gadījumā naudas tirgus piedāvā atsevišķām bankām īstermiņa ieguldīšanu uz procentiem, bet likviditātes trūkuma gadījumā naudas tirgus tām piedāvā iespēju aizņemties līdzekļus citās kredītiestādēs. Bankas vadītāju mērķis, protams, ir glabāt savas rezerves, cik vien iespējams tuvu minimumam, par cik skaidras naudas turēšana vispār nedod nekādu ienākumu.

Kopējais naudas tirgus sadalās divos pamattirgos: **kredītu naudas tirgus** un **vērtspapīru naudas tirgus**.

Kredītu naudas tirgus. Kredītu naudas tirgos to klasifikācija tiek veikta atkarībā no termiņiem. Pie kredītu naudas tirgiem pieder kredīti uz nakti, vienas dienas kredīti, vienas nedēļas kredīti u.c. termiņkredīti.

Vērtspapīru naudas tirgus. Bez tiešas kredītu izsniegšanas banka var nodot līdzekļus kādai citai bankai, nopērkot no tās naudas tirgus vērtspapīrus. Pie naudas tirgus vērtspapīriem vēl pieder īstermiņa valsts aizņēmuma parādzīmes, valsts kases vekseļi u.c. Kādam veidam banka dod priekšroku, ir atkarīgs galvenokārt no dažādo procentu likmju līmeņa un no tā, kāda ir darījumu partneru uzticamība, labticība jeb, citādi sakot, bonitāte.

Naudas tirgus izceļas ar striktu organizāciju. Nekomplicētā tehniskā sakārtošana balstās uz labticību partnera bonitātei. Atsevišķu darījumu gadījumā reti ir nepieciešama bonitātes pārbaude, jo partneri visumā viens otru pazīst. Pie līguma noslēgšanas parasti vienojas par summu, termiņu un procentu likmi.

Naudas tirgus vērtspapīri lielākā vairumā ir diskonta vērtspapīri, kuriem raksturīgs ir tas, ka procenti, kurus maksā kredīta ņēmējs, tiek atvilkti piršanas brīdī.

Lai veicinātu naudas tirgus attīstību, Latvijas Banka kopš 1998.gada 12.janvāra sāka aprēķināt latiem divus indeksus: RIGIBOR – starpbanku kredītu procentu likmēm un RIGIBID – starpbanku noguldījumu procentu likmēm.

Aprēķinos tiek izmantotas naudas tirgū aktīvāko banku kotētās naudas tirgus procentu likmes. Metodika paredz, ka augstākā un zemākā procentu likme tiek atņemta, un no atlikušajām aprēķina vidējo aritmētisko procentu likmi. Indeksus aprēķina septiņiem dažādiem termiņiem katru darba dienu plkst. 12.00. Sākotnēji RIGIBID un RIGIBOR indeksu aprēķinos tika izmantotas sešu naudas tirgū aktīvāko banku (Hansabank-Latvija, Latvijas krājbanka, Latvijas Unibanka, Pareksa banka, Vereinsbank Rīga un Societe Generale Rīgas nodaļa) kotētās naudas tirgus procentu likmes. Laika gaitā banku loks var mainīties, un šobrīd tās ir a/s „Hansabanka”, a/s „Latvijas Krājbanka”, a/s „SEB Latvijas Unibanka”, a/s „Parex banka”, a/s UniCreditBank”, a/s DnB NORD Banka un Nordea Bank Finland Plc Latvijas filiāle.

Kā starpbanku kredītu procentu likmju tirgus pēdējo divu gadu laikā ir reaģējis uz dažāda veida notikumiem Latvijā, t.sk. inflācijas palielināšanos valstī, redzams 1.tabulā.

1.tabula / Table 1

RIGIBOR starpbanku kredītu procentu likme 2006. un 2007.gadā *
RIGIBOR Interbank Crediting Interest Rates in 2006 and 2007

Datums Date	1 diena day	1 nedēļa week	1 mēnesis month	3 mēneši months	6 mēneši months	12 mēneši months
Uz mēneša pirmo dienu, kad tiek aprēķināta starpbanku kredītu procentu likme 2006.gadā On the first of the month, when the crediting interest rate is calculated, in 2006						
02.01.2006	4.51	4.49	4.41	4.07	3.70	3.52
01.02.2006	4.31	4.32	4.22	4.04	3.74	3.68
01.03.2006	4.00	4.00	4.00	3.98	3.81	3.71
03.04.2006	2.63	2.65	2.96	3.82	4.10	4.19
02.05.2006	2.73	2.75	3.53	4.19	4.15	4.26
01.06.2006	4.48	4.48	4.69	4.72	4.67	4.58
03.07.2006	3.52	3.52	3.48	4.03	4.31	4.40
01.08.2006	4.71	4.72	4.75	4.76	4.74	4.79
01.09.2006	2.90	2.95	3.56	4.93	5.11	5.29
02.10.2006	5.10	5.10	5.10	5.07	5.08	5.29
01.11.2006	2.72	2.85	3.44	4.62	4.88	5.15
01.12.2006	2.82	2.91	3.04	4.22	4.84	5.15
Uz mēneša pirmo dienu, kad tiek aprēķināta starpbanku kredītu procentu likme 2007.gadā On the first of the month, when the crediting interest rate is calculated, in 2007						
02.01.2007	2.62	2.70	2.90	4.19	4.83	5.18
01.02.2007	3.38	3.39	3.50	4.28	4.79	5.08
01.03.2007	3.21	3.25	4.49	5.50	6.40	6.83
02.04.2007	9.29	9.39	8.85	8.75	8.55	8.55
02.05.2007	9.58	9.58	9.84	9.89	9.85	9.88
01.06.2007	6.52	6.80	7.40	8.97	9.28	9.40
02.07.2007	4.58	4.69	6.08	7.71	8.54	8.77
01.08.2007	3.36	3.44	4.28	6.38	7.36	8.01
03.09.2007	8.61	8.88	8.93	9.14	9.50	9.34
01.10.2007	8.77	9.00	11.20	12.78	12.00	11.75
03.11.2007	7.63	7.69	10.10	12.48	12.62	12.49
03.12.2007	6.48	6.55	7.06	11.27	12.40	12.30
28.12.2007	6.33	6.43	6.75	10.53	11.24	11.68

* Avots: <http://www.bank.lv> - RIGIBOR/RIGIBID

Dažādiem termiņiem RIGIBOR starpbanku kredītu procentu likmes ir bijušas atšķirīgas, jo bankas, nosakot kredītu procentu likmes, parasti analizē notikumus un to iedarbības ilgumu. Tās kalpo kā naudas

tirgus indikatori, kuri pirmie vēsta par ekonomiskās situācijas izmaiņām valstī. Ja tautsaimniecība attīstās normāli, tām parasti ir noturīga tendence būt stabilām un īpaši daudz nemainīties. Savukārt, ja valstī rodas kādi satricinājumi (politiska, sociāla, ekonomiska, likviditātes u.c.), tie tūlīt atsaucas arī uz starpbanku kredītu procentu likmju izmaiņām, tām palielinoties. Faktiski to kāpums sāka izpausties, sākoties 2007. gadam. Izteikti tas jau redzams, sākot ar 2007. gada 1. oktobri, kad inflācija valstī pārsniedza 10% līmeni.

Kapitāla tirgus Capital Market

Kapitāla tirgus saistās ar kapitāla sarūpi ražošanai, tirdzniecībai, pakalpojumu sfērai un valdībai. Kapitāla tirgū tiek tirgoti ilgtermiņa sveši (aizņēmti) līdzekļi un līdzdalības kapitāls. Caur to uzņēmējabsabiedrībām, valsts un pašvaldību budžetiem pieplūst ievērojama kapitāla daļa viņu investīciju un citu izdevumu finansēšanai. Šie kapitāla pieprasītāji sagādā sev ilgtermiņa naudu, saņemot no bankām ilgtermiņa kredītus un aizdevumus pret parādzīmēm, kā arī izmantojot aizņēmumu emisiju, izlaižot akcijas un obligācijas, veicot konversijas un optāciju aizņēmumus. Līdzekļus kapitāla tirgus iegūst no noguldījumiem kredītiestādēs, kā arī no apdrošināšanas sabiedrību, pensiju fondu u.c. uzņēmumu līdzekļiem, kuri savus finanšu aktīvus var izdevīgi izvietot gan procentu, gan ieguldījumu termiņu ziņā.

Ar kapitāla tirgu saprot ilgtermiņa naudas līdzekļu ieguldīšanas tirgu, kas pamatā balstās uz komerciālo tirdzniecību ar monetārajiem aktīviem un vērtspapīriem. Par kapitāla tirgu tiek saukta iedomāta to institūciju un maiņas attiecību vienība, ar kuras palīdzību atsevišķi indivīdi, firmas, uzņēmumi, valsts un pašvaldības pret atlīdzību nodod tālāk savu likvīdos līdzekļus kā aizdevumus vai kā līdzdalības. Jebkurā valstī kapitāla tirgus nav kaut kāda viena institūcija, bet gan visu to institūciju kopums, kas sasaista piedāvājumu un pieprasījumu attiecībā uz ilgtermiņa kapitālu un kapitāla prasījumiem, t.i. fondu biržas, bankas, apdrošināšanas sabiedrības, pensiju fondi u.tml. Kapitāla tirgus ir jāsaprot ne tikai ar jaunu kapitāla prasījumu emitēšanu (primārais tirgus), bet tas attiecas arī uz apgrozībā esošiem prasījumiem un darījumiem (sekundārais tirgus).

Kā jebkuram tirgum, tā arī kapitāla tirgum ir jārūpējas par to, lai panāktu saskaņu starp piedāvātāju un pieprasītāju vēlmēm un priekšstatiem. Kapitāla tirgus uzdevums ir nodrošināt optimālu rīcības kapitāla mobilizāciju investīciju mērķiem un vienlaicīgu šī kapitāla novadīšanu uz tām vietām, kur tam ir visaugstākā finanšu atdeve un visaugstākā efektivitāte, ņemot vērā ieguldītāja risku. Ciktāl šis mobilizētā kapitāla pielietojums tautsaimnieciskajā nozīmē asociējas ar visnoderīgāko tā izvietojumu un ciktāl tās nodrošina uzņēmumu izaugsmi, ir atkarīgs no tautsaimniecības valstiskajām aktivitātēm, konkrētas situācijas valstī un tās ekonomiskā stāvokļa.

Visas attīstītās valstis ir izveidojušas plašus kapitāla tirgus, bet jaunajās ES dalībvalstīs neattīstīts kapitāla tirgus bieži vien ir tikpat lielā mērā šķērslis investīciju iegūšanai kā nepietiekamas krāšanas rezultāts. Tāpēc šo valstu valdības pārstāvji un uzņēmēji ir spiesti meklēt sev kapitālu, kas ir koncentrēts starptautiskajos kapitāla tirgos vai arī attīstīto valstu nacionālajos kapitāla tirgos.

Kapitāla tirgus savu funkciju veic ar procentu un citu kredītēšanas nosacījumu palīdzību. Procentu likmes brīvā kapitāla tirgū gādā par to, lai jebkurā tirgus situācijā rastos maksimāla atbilstība starp piedāvājumu un pieprasījumu. Procentiem attiecībā uz kapitāla piedāvājumu un pieprasījumu ir regulatora un indikatora loma. Tie būtiski ietekmē kā klātnākošo investīciju mērogus un virzienus, tā arī signalizē par to, kur sagaidāma ienesīga kapitāla ieguldīšanas perspektīva.

Līdzīgi kā naudas tirgū, arī kapitāla tirgū izdala **kredītu tirgu un vērtspapīru tirgu. Ar kredīta tirgu** saprot naudas aizdošanu kredītu veidā par procentiem un attiecīgu nodrošinājumu. **Ar vērtspapīru tirgu** saprot akciju, obligāciju un citu vērtspapīru tirdzniecību ar fiksētu procentu likmi.

Kapitāla tirgus savus uzdevumus īsteno caur vairākiem atsevišķiem tirgiem, kas viens ar otru ir saistīti ar procentu, termiņu, risku un citiem nosacījumiem.

Tirgus dalījumam naudas un kapitāla tirgos pamatā ir darījumu termiņš: naudas tirgum tiek pierakstīti visi īstermiņa darījumi **starpbanku tirgū**, kapitāla tirgum – ilgtermiņa transakcijas **starp visiem tirgus dalībniekiem**. Īstermiņa naudu pārķ un pārdod naudas tirgū, bet ilgtermiņa naudu – kapitāla tirgū. Speciālajā literatūrā šie abi tirgus veidi tiek apzīmēti ar kopīgu nosaukumu – **finanšu tirgus**.

Kaut arī nosacīti ir radīta robežšķirtne starp īstermiņa un ilgtermiņa ieguldījumiem, nenodalot naudas un kapitāla tirgu, grūti ir izskaidrot monetārās politikas darbības lauku un ietekmes spējas uz tautsaimniecībā notiekošajiem procesiem un izprast tās darbības apjomus.

Apvienojot naudas un kapitāla tirgus jēdzienus vienā finanšu tirgus kategorijā, tiek novērsta radītā robežšķirtne starp īstermiņa un ilgtermiņa ieguldījumiem. Finanšu tirgus apvieno sevī visu monetāro sektoru ekonomikā. Naudas un kapitāla tirgus ģenēze, kas ir finanšu tirgus divas sastāvdaļas, ļauj izprast kā centrālās bankas monetārās politikas instrumentu, tā arī finanšu ministrijas realizētās fiskālās politikas elementu mijiedarbību tirgus ekonomikā.

Uzņēmējdarbība Entrepreneurship

Uzņēmējdarbība ir tas sektors, kas nodrošina pievienotās vērtības radīšanu, un ir viens no valsts iekšzemes kopprodukta, tātad arī tautas labklājības, izaugsmes faktoriem.

Uzņēmēja (komersanta) iniciatīva ir svarīgs sabiedrības bagātības radīšanas elements, tādēļ valstij ir jā rūpējas par tādu uzņēmējdarbības vides nosacījumu nodrošināšanu, kas sekmētu uzņēmēju un to vadīto uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību, komercsabiedrību) darbības attīstību.

Parasti ar uzņēmēju saprot privātu personu vai uzņēmēju grupu, kura mēģina realizēt tirgū preces vai pakalpojumus ar nolūku gūt peļņu. Uzņēmējs investē uzņēmumā savu kapitālu un uzņemas uzņēmējsabiedrības risku.

Uzņēmums (uzņēmējsabiedrība, komercsabiedrība vai komersants) ir ekonomiska vienība, kas kalpo preču ražošanai, tirdzniecībai vai pakalpojumu sniegšanai. Ar to uzņēmums atšķiras no mājsaimniecības, kas ir patērētāja vienība. Brīvās konkurences apstākļos visiem uzņēmumiem galvenais uzņēmējdarbības motīvs ir vēlme gūt peļņu.

Priekšnoteikums noturīgu iekšzemes kopprodukta pieauguma tempu saglabāšanai ir uzņēmējdarbības stabilitātes nodrošināšana. Stabilitātes trūkums uzņēmējiem ir saistīts ar paaugstinātu risku zaudēt resursus un nesaņemt ienākumus. Zaudējumi uzņēmējdarbībā var rasties saistībā ar dabas katastrofām, likumdošanas nestabilitāti, valdības lēmumiem, ierēdņu birokrātiju, negodīgu konkurenci, tirgus konjunktūras pārmaiņām, biznesa partneru maksātnespēju, neelastīgu uzņēmuma pārvaldi, vadītāju nekompetenci u.tml.

Uzņēmumu izaugsmes iespējas kavē pastāvīgas izmaiņas uzņēmējdarbības, nodokļu un nodevu, grāmatvedības u.c. ar komercdarbību saistītā likumdošanā. Likumu, normu un noteikumu biežas izmaiņas atstāj paliekošu iespaidu kā uz uzņēmumu peļņu, tā arī uz to attīstības stratēģiju un izaugsmes iespējām. Neparedzēta nodokļu un nodevu likmju maiņa, jaunu nodokļu, nodevu un maksājumu noteikšana, birokrātija dažādu uzņēmējdarbības atļauju saņemšanā, dažādu instanču nereglamentētās kontroles un pārbaudes ir bieds ne tikai Latvijas uzņēmējiem, bet arī atbaida ārzemju investorus uzsākt uzņēmējdarbību Latvijā.

Iekšzemē pievienotā vērtība, kā zināms, tiek radīta **ražošanas, tirdzniecības un pakalpojumu sfērās**.

Pie **ražošanas sfēras** pieder uzņēmumi, kuros tiek radītas materiālās vērtības produktu un gatavās produkcijas veidā. Pie ražošanas sfēras pieder ieguves un apstrādājošās rūpniecības, būvniecības, lauksaimniecības, medniecības, mežsaimniecības, zvejniecības, amatniecības uzņēmumi.

Pie **tirdzniecības sfēras** pieder vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības uzņēmumi. Tirdzniecība ir uzņēmējdarbība, kas nodrošina preču apmaiņu starp ražotājiem un patērētājiem, lai iegūtu starpniecības peļņu. Tirdzniecības procesā iepērk preces no ražotājiem vai vairumtirgotājiem un piegādā tās patērētājiem vai mazumtirdzniecībā. Tirdzniecības procesā notiek preču pārvietošana no vietām, kur tās paliek pāri, uz vietām, kur to trūkst, vai arī tur, kur par tām var iegūt augstākas cenas. Tirdzniecība saskaņo preču piedāvājumus ar pieprasījumiem, izlīdzina vietējo preču nepietiekamību ar preču pārpalikumu citās vietās.

Pakalpojumu sfēra aptver tās tautsaimniecības nozares, kuru produkts ir pakalpojumu sniegšana kā ražošanas, tirdzniecības un pakalpojumu sfēras uzņēmumiem, tā arī iedzīvotājiem. Pie pakalpojumu sfēras uzņēmumiem pieder dzīvokļu un komunālās saimniecības, viesnīcu un restorānu, transporta un sakaru, banku un apdrošināšanas sabiedrību, finanšu starpniecības, izglītības, kultūras, veselības aizsardzības un sociālās aprūpes, juridiskie, grāmatvedības un konsultāciju pakalpojumi, dažādu veidu tranzīts un transporta pārvadājumi u.tml.

Pievienotās vērtības radīšanā iekšzemē un līdz ar to tirgus ekonomikas vides stiprināšanā būtiska nozīme ir līdzsvarotai un izlīdzinātai sociāli ekonomiskajai attīstībai teritoriālajā ziņā. Latvijā līdz šim nav panākta šajā ziņā labvēlīga situācija, par ko liecina iekšzemes kopprodukta sadalījums pa Latvijas reģioniem (2. tabula).

2. tabula/ Table 2
Iekšzemes kopprodukts Latvijas reģionos 2000-2004*
Gross Domestic Product in Latvian Regions, 2000-2004

Reģioni Regions	2000	2001	2002	2003	2004
Faktiskajās cenās, tūkst. latos Actual Prices, thousand LVL					
Latvija	4750756	5219904	5758325	6392778	7421353
Rīgas	2633965	2843782	3322254	3589535	4313851
Pierīgas	483736	539834	580567	645362	722574
Vidzemes	288359	312720	359415	410760	471941
Kurzemes	621874	655984	645393	758429	844850
Zemgales	345111	371470	399762	457536	479538
Latgales	374125	490572	447639	527490	546543
Īpatsvars, %					
Proportion, %					
Latvija	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Rīgas	55.4	54.5	57.7	56.1	58.1
Pierīgas	10.2	10.3	10.1	10.1	9.7
Vidzemes	6.1	6.0	6.2	6.4	6.4
Kurzemes	13.1	12.6	11.2	11.9	11.9
Zemgales	7.3	7.1	6.9	7.2	6.5
Latgales	7.9	9.4	7.8	8.3	7.4
Uz 1 iedzīvotāju, latos Per capita, LVL					
Latvija	2002	2217	2462	2749	3209
Rīgas	3459	3782	4470	4869	5881
Pierīgas	1351	1506	1618	1786	1981
Vidzemes	1127	1232	1425	1646	1912
Kurzemes	1938	2061	2040	2412	2836
Zemgales	1178	1271	1371	1574	1659
Latgales	975	1290	1189	1418	1490
% pret Rīgas reģionu					
Per cent of Riga region					
Rīgas	10.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Pierīgas	39.1	39.8	36.2	36.7	33.7
Vidzemes	32.6	32.6	31.9	34.0	32.5
Kurzemes	56.0	54.5	45.6	49.5	48.2
Zemgales	34.1	33.6	30.7	32.3	28.2
Latgales	28.2	34.1	26.6	29.1	25.3

* Latvijas Statistikas gadagrāmata, 2006, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2006, 6., 13.-16.

No 2.tabulas redzams, ka visstraujāk attīstās Rīgas pilsēta, kuras radītais iekšzemes kopprodukts 2004.gadā sastādīja 58.1%. Tas nozīmē, ka pārējās Latvijas teritorijas devums IKP sastādīja tikai 41.9%. Ja turpināsies tāda tendence, tad Latvijas lauku teritorijas savā attīstībā var stipri panīkt. Darbaspējīgie iedzīvotāji būs spiesti atstāt savas dzimtas mājas, dodoties darba meklējumos uz attīstības centriem vai ārzemēm.

Par to liecina arī 3.tabulas dati. Latvija pēc iekšzemes kopprodukta uz vienu iedzīvotāju, salīdzinājumā ar citām ES dalībvalstīm, ievērojami atpaliek savā attīstībā. Un te ir rodama atbilde, kāpēc Latvijas iedzīvotāji darbaspējīgajā vecumā brauc uz Īriju, Lielbritāniju, Vāciju u.c. valstīm strādāt.

3.tabula/ Table 3

**Iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju (faktiskajās cenās pēc PPS)*
Gross Domestic Product per Capita (in Actual Prices of PPS)**

	Tūkst. eiro Thousand euros		Ieņemamā vieta Place in succession	
	2001.g.	2005.g.	2001.g.	2005.g.
Latvija	7.7	11.1	25	25
Austrija	25.4	28.7	5	5
Beļģija	24.4	27.6	6	6
Kipra	17.3	19.5	14	14
Čehija	13.7	17.3	19	17
Vācija	22.9	25.6	12	10
Dānija	26.0	29.1	4	3-4
Igaunija	9.1	14.1	23	21
Spānija	19.4	23.1	13	13
Somija	24.1	26.6	7	9
Francija	23.7	25.5	9	11
Lielbritānija	23.6	27.3	10	7
Grieķija	15.3	19.2	18	15
Ungārija	11.9	14.4	20	20
Īrija	26.8	32.3	2	2
Itālija	23.3	24.1	11	12
Lietuva	8.4	12.2	24	23
Luksemburga	44.7	58.1	1	1
Malta	15.5	16.3	16	19
Nīderlande	26.5	29.1	3	3-4
Polija	9.6	11.7	22	24
Portugāle	16.6	16.7	15	18
Zviedrija	24.0	26.9	8	8
Slovēnija	15.4	18.9	17	16
Slovākija	10.1	12.9	21	22
ES (25)	20.8	23.5		

* Latvijas Statistikas gadagrāmata, 2006, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2006, 390.lpp.

Arī investīciju sadalījums Latvijā statistisko reģionu griezumā nav labvēlīgs teritoriāli līdzsvarotai attīstībai. Kā redzams 4.tabulā, Rīgas pilsēta arī šajā ziņā izceļas uz citu reģionu fona, jo 2005.gadā tā ir saņēmusi 46.6% nefinanšu investīcijas. Tabulas dati liecina, ka pēdējo sešu gadu laikā situācija ir nedaudz mainījies, tomēr pārējie Latvijas reģioni ir saņēmuši mazāku valsts atbalstu uzņēmējdarbības uzsākšanai un tās attīstībai laukos. Bet bez uzņēmējiem nav iespējams nodrošināt jaunas darba vietas. Monocentriskā valsts attīstība principā ir radījusi situāciju, ka lauku teritorijās galvenās darba vietas nodrošina pašvaldības un valsts uzņēmumi, iestādes un organizācijas.

4.tabula / Table 4

Nefinanšu investīcijas Latvijas reģionos 2000-2005
(2005.g. salīdzināmās cenās)*
Non-financial Investments in Latvian Regions, 2000-2005
(Comparative Prices, 2005)

Reģioni Regions	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Miljonos latu Million LVL						
Latvija	1322.5	1427.5	1596.6	1806.6	2284.0	2704.7
Rīgas	713.3	778.5	787.7	888.1	1092.2	1261.0
Pierīgas	187.8	198.9	226.6	274.0	378.8	465.5
Vidzemes	67.6	88.2	111.0	114.8	165.0	191.9
Kurzemes	195.4	189.8	207.8	232.2	297.5	316.6
Zemgales	71.2	77.2	142.0	152.1	190.9	254.3
Latgales	87.2	94.9	121.5	145.4	159.6	215.4
Īpatsvars,% Proportion,%						
Latvija	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Rīgas	53.9	54.5	49.3	49.2	47.8	46.6
Pierīgas	14.2	13.9	14.2	15.2	16.6	17.2
Vidzemes	5.1	6.2	7.0	6.4	7.2	7.1
Kurzemes	14.8	13.3	13.0	12.9	13.0	11.7
Zemgales	5.4	5.4	8.9	8.4	8.4	9.4
Latgales	6.6	6.6	7.6	8.0	7.0	8.0

* Latvijas Statistikas gadagrāmata, 2006, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2006, 283.lpp.

Ja pirmais nozīmīgākais avots, no kā veidojas valsts budžeta ieņēmumi, ir uzņēmējdarbība, tad otrs lielākais ienākumu avots ir ārējā tirdzniecība. Kā redzams no 5.tabulas, Latvijas ārējās tirdzniecības bilance gadu no gada pasliktinās. Imports pārsniedz eksportu, kā rezultātā veidojas negatīva ārējās tirdzniecības bilance. Principā tas nozīmē, ka Latvijas uzņēmēji vairāk importē nekā eksportē, bet iedzīvotāji, pērkot importa preces, veicina attiecīgo partnervalstu ekonomisko attīstību. Ja Latvija to varētu vērst par labu sev, tautsaimniecības izaugsmei izbrīvētos nozīmīgi finanšu resursi.

5.tabula/ Table 5

Latvijas eksporta un importa bilance (tūkst. Ls) *
Balance of Exports and Imports of Latvia (Thousand LVL)

Gads	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Eksports	572666	675611	553437	688413	795172	971749	1068852
Imports	541520	639247	694588	959636	1278169	1582352	1881285
Bilance	31146	36364	-141151	-271223	-482997	-610603	-812433

Gads	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Eksports	1008333	1131315	1256402	1408816	1650630	2150027	2888234
Imports	1723931	1933935	2201565	2497386	2989166	3805258	4866924
Bilance	-715598	-802620	-945163	-1008570	-1338536	-1655231	-1978690

* Latvijas Statistikas gadagrāmata, 2001, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2001, 180.lpp.; Latvijas Statistikas gadagrāmata, 2006, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2006, 327.lpp.

Ja preču un darba tirgus ir pakļauts valdības un finanšu ministrijas realizētās fiskālās politikas instrumentu ietekmei, bet naudas un kapitāla tirgus ir pakļauts centrālās bankas monetārās politikas instrumentu ietekmei, tad valsts mērogā visu tautsaimniecības attīstību reglamentē un regulē LR Saeimas un

valdības īstenotā budžeta politika. Visas sfēras reglamentē LR Saeimas pieņemtie likumi un Ministru kabineta apstiprinātie noteikumi, tāpēc ir svarīgi, cik kvalitatīvi šie normatīvie akti tiek izstrādāti un vai tie darbojas valsts iedzīvotāju ilgtermiņa interesēs.

Fiskālā politika **Fiscal Policy**

Fiskālā politika ir ekonomikas regulēšana ar nodokļiem un nodevām, lai iegūtu līdzekļus valsts budžetā paredzēto izdevumu segšanai. Fiskālā politika tiek vērtēta pēc labklājības principa, proti, ko nodokļu maksātājs saņem atpakaļ no valsts un pašvaldībām kā pakalpojumus.

Par vispārēju pamatu aplikšanai ar nodokļiem var uzskatīt Ādama Smita formulētos četrus pamatprincipus, kuri savu aktualitāti nav zaudējuši arī mūsdienās. Saskaņā ar šiem principiem nodokļiem jābūt:

- 1) taisnīgiem. Tas nozīmē, ka katram no tiem jābūt bāzētam uz spēju tos nomaksāt;
- 2) ekonomiskiem. Tas saistīts ar nodokļu administrēšanas izmaksām. Administrēšanas izmaksām jābūt minimālām un viegli kontrolējamām, bet nodokļu īpatsvaram jābūt būtiskam valsts budžeta ieņēmumu struktūrā.
- 3) ērtiem. Tas nozīmē, ka iedzīvotājiem un uzņēmējiem jābūt pieņemamiem nodokļu maksāšanas veidiem un biežumam.
- 4) stabiliem, drošiem noteiktiem. Tas nozīmē, ka nodokļu maksātāji ir informēti par likmēm, to nemainīgumu un maksāšanas termiņiem (Beardshaw, J., 1989, 556.lpp.).

Fiskālajai politikai jābūt gatavai pielāgoties mainīgajiem ekonomikas apstākļiem, tajā pašā laikā nodrošinot stabilitātes prioritātes ilgtermiņa programmās. Tas ir sarežģīts un komplekss uzdevums un padara aplikšanu ar nodokļiem jebkurā valstī par pretrunīgu un diskutējamu tēmu. Domstarpības parasti rodas par nodokļu mērķiem, to veidiem un pamatojumu, pielietojamām nodokļu likmēm un atvieglojumiem. Būtībā tas ir jautājums par to, kā attiecīgie nodokļi ietekmē ekonomikas attīstību. Bez tam reālajā dzīvē nākas saskarties ar galēji orientētu partiju dažkārt pilnīgi pretēji deklarētajām pieejām: labējā spārna – novērst viskrasākos nevienlīdzības momentus ekonomikā, kas paver katram uzņēmīgam cilvēkam pilnu spektru iespēju realizācijai; kreisā spārna – turēties pie sociālā taisnīguma principa jeb labklājības pārdalei no bagātājiem uz mazāk turīgajiem.

Monetārā politika **Monetary policy**

Monetārā politika ir jebkuras valsts finanšu instruments, kas regulē konkrētas valsts naudas piedāvājumu un pieprasījumu un procentu likmes, tādējādi tieši piedaloties valsts attīstībā. Tā ir ekonomikas regulēšana, izmantojot naudas vērtību, cenu un naudas daudzumu apgrozībā. Pamatmotīvi naudas daudzuma regulēšanā ir sekojoši:

- a) naudas daudzuma palielināšanai un procentu likmju pazemināšanai ir stimulējoša nozīme uz ekonomiku;
- b) naudas daudzuma samazināšanai un procentu likmju palielināšanai ir bremzējoša ietekme uz ekonomiku.

Monetārā politika Latvijā ir tā, kura šobrīd dod lielu ieguldījumu tautsaimniecības stabilitātes veicināšanā, gādājot par inflācijas procesu ierobežošanu, izmantojot tās arsenālā visus iespējamus monetārās politikas instrumentus. Protams, var diskutēt, vai nacionālās valūtas vērtība atbilst Latvijas tautsaimniecības izaugsmes reālajām potenciēm: vai lata vērtība nav noteikta par augstu / zemu. Diskusijas, protams, turpināsies, taču uzņēmēji un ārzemju investori jau šobrīd ir pārliecināti, ka Latvija ir pievilcīga ar savas monetārās politikas stabilitāti.

Budžeta politika

Budget Policy

Budžeta politika ir ekonomikas regulēšana ar budžeta līdzekļu pārdali. Budžets ir līdzeklis valsts politikas īstenošanai ar finansiālajām metodēm, un tas ir valdības finansiālās darbības pamatā.

Budžets ir valsts naudas ieņēmumu un izdevumu saraksts, kas sastādīts noteiktam laika periodam, parasti gadam. Budžets ir līdzeklis valsts politikas īstenošanai ar finansiālajām metodēm, un tas ir valdības finansiālās darbības pamatā. Latvijas budžeta ieņēmumu un izdevumu kontroli īsteno Valsts kase, sadarbojoties ar Valsts ieņēmumu dienestu.

Budžeta sistēmu veido valsts administratīvi teritoriālo vienību un finansiāli pastāvīgo valsts iestāžu budžetu kopums. Valsts budžets tiek izstrādāts un apstiprināts LR Saeimā katram kalendārajam gadam. Tāpēc nav attaisnojama prakse, kad likumdevēji pieņem ar valsts budžeta iespējām ekonomiski nesabalansētus likumus vai arī valdība izdod Ministru kabineta noteikumus, kuriem nav ekonomiskā seguma budžetā. Šādi likumi nereti tiek pieņemti priekšvēlēšanu kampaņu laikā, kad Saeimā pārstāvētās partijas grib nodrošināties ar vēlētāju atbalstu. Bet tas nozīmē, ka jaunievēlētajam parlamentam, novērtējot reālās valsts attīstības potences un budžeta iespējas, tik un tā nāksies grozīt iepriekšējās Saeimas un valdības pieņemtos likumus un lēmumus.

Notiekot parlamenta vēlēšanām un mainoties valdībām, iepriekšējo valdību sāktās ekonomiskās programmas ne vienmēr pilnā mērā tiek realizētas. Ekonomiskais efekts no iesāktām reformām un tajās ieguldītajiem līdzekļiem netiek sagaidīts, jo, mainoties valdībām, nereti tiek mainītas arī tautsaimniecības attīstības konceptuālās nostādnes. Nepārtraukti turpinoties šādai praksei, valsts iedzīvotāji tā arī nespēj sagaidīt attiecīgā sasaukuma Saeimas deputātu solījumu iemiestoju viņu labklājības pieauguma nodrošināšanā.

Valstis, kuras pieturas pie liberālās tirgus ekonomikas pamatnostādņēm visādā veidā veicina uzņēmējdarbības attīstību, taču valstis, kuras realizē sociālās tirgus ekonomikas pamatnostādnes, lielu akcentu liek uz valsts reglamentējošiem pasākumiem ienākumu pārdalē ar nodokļu, sociālo programmu, investīciju, kredītpolitikas, iekšējā tirgus aizsardzības, subsīdiju, protekcionisma u.tml. pasākumiem.

Valdībām ir jāvērtē ar to, ka jebkuras valsts ekonomiskās politikas mērķi (speciālajā literatūrā kā galvenie tiek minēti četri) 1) inflācijas kontrole, jeb cenu līmeņa stabilitātes nodrošināšana (inflācijas kontrole), 2) bezdarba samazināšana, jeb augstas nodarbinātības pakāpes nodrošināšana (bezdarba kontrole), 3) ārējo ekonomisko sakaru maksājumu bilances kontrole, nodrošinot līdzsvaru valsts budžeta ieņēmumos un izdevumos (bezdeficīta budžets), 4) nemitīgas un pietiekamas ekonomiskās izaugsmes nodrošināšana (Beardshaw, J., 1989., 72.lpp.) un to sasniegšanai izmantojamie politiskie, ekonomiskie, sociālie un finanšu pasākumi ir veicami tā, lai tirgus ekonomikas ietvaros tie dotu pēc iespējas vienlaicīgu ieguldījumu ilgtermiņa programmā plānotos iekšzemes kopprodukta pieauguma tempus. Minētie četri mērķi speciālajā literatūrā tiek dēvēti arī par "maģisko četrstūri": vāciski "magisches Viereck"; angļiski "magic quadrangle" (Rund um das Geld., 1987., 99-100. lpp.). Ar šiem ekonomiskās politikas mērķiem tad arī tiek īstenoti brīvā tirgus ekonomikas pamatprincipi.

Atkarībā no ekonomiskās attīstības līmeņa un konkrētās ekonomikas situācijas valstī dažādu valstu valdības nosaka prioritātes attiecībā uz augstāk minētajiem mērķiem. Tas, protams, ne vienmēr noris koalīcijas valdību veidojošo partiju vienprātīgā gaisotnē. Cēlonis tam ir tāds, ka valdību veidojošo partiju programmu ietvaros bieži pastāv atšķirīgi uzskati par to vai citu mērķu realizāciju. Viedokļu atšķirība visvairāk saistās ar budžeta ienākumu pārdali, kas notiek vai nu par labu uzņēmējdarbības attīstībai vai iedzīvotāju sociālās aizsardzības programmu realizācijai.

Secinājumi, priekšlikumi, ieteikumi

Conclusions and Recommendations

1. Latvijas ekonomikā turpinās jau labu laiku iezīmējušās divas pretēji vērstas tendences: vieni no augstākajiem IKP pieauguma tempiem ES un Latvijas zemā vieta starp ES dalībvalstīm.
2. Latvijas tautsaimniecībā joprojām ir sastopamas parādības un procesi, kas ir pretrunā ar ekonomikas izaugsmei labvēlīgu tirgus ekonomikas vidi.

3. Labākai izpratnei par ilglaicīgu valsts ekonomisko izaugsmi, iedzīvotāju labklājības pieaugumu un līdzsvarotas visas valsts teritorijas attīstību var kalpot tirgus ekonomikas vides kā viena vesela skaidrojums.
4. Shematisks tirgus ekonomikas vides attēlojums ļauj saskatīt kritiskos punktus tirgus ekonomikas funkcionēšanā, kuri kavē līdzsvarotu ekonomisko attīstību viscaur valsts teritorijā.
5. Labākai izpratnei par ilglaicīgu valsts ekonomisko izaugsmi, iedzīvotāju labklājības pieaugumu un līdzsvarotas visas valsts teritorijas attīstību var kalpot shematisks tirgus ekonomikas skaidrojums.
6. Ilglaicīgas valsts ekonomiskās izaugsmes, iedzīvotāju labklājības pieauguma un līdzsvarotas visas valsts teritorijas attīstības priekšnoteikums ir Saeimas, valdības un centrālās bankas saskaņota rīcība realizējot fiskālo, monetāro un budžeta politiku.

Izmantoto informācijas un literatūras avotu saraksts

Sources of Information and Literature

1. Veronika Bikse. Ekonomikas pamatprincipi. Mācību līdzeklis. Rīga, SIA „Izglītības solī”. 2007.-454 lpp. ISBN 9984-712-79-6.
2. M. Dzelmiņe, M. Volodina. Mikroekonomika. Otrs izlabotais izdevums. Rīga, 2005.- 241 lpp. ISBN 9984-712-56-7.
3. Georgs Lībermanis. Mikroekonomika. Rīga, Kamene, 2007. – 371 lpp. ISBN 978-9984-9932-3-2.
4. R. Škapars. Mikroekonomika. Loģiskās shēmas. Rīga, Ekonomikas pētījumu un biznesa izglītības institūts, 2007.-370 lpp. ISBN 978-9984-39-015-4.
5. J. Beardshaw, Economics. A Student's Guide. 2nd Edition. London, Pitman, 1989. - 656 lpp.
6. Rund um das Geld. Stichworte aus den Bereichen Geld, Bank und Boerse. 4. Auflage. Frankfurt-Main Kommerzbank AG, 1987. – 119 lpp.
7. Latvijas Statistikas gadagrāmata, 2006, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2006, 408.lpp. ISBN 978-9984-06-295-2.
8. Latvijas Statistikas gadagrāmata, 2001, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2001, 249.lpp. ISBN 9984-06-133-7.
9. <http://www.bank.lv> - RIGIBOR/RIGIBID.

Investora analīzes principiālais modelis Principal Model of Investor's Analysis

Mg.oec.Raimonds Ķesteris-Mālkalns

LLU Grāmatvedības un finanšu katedra, e-pasts: raimal@apollo.lv
Department of Accounting and Finance, LLU, e-mail: raimal@apollo.lv

Abstract

The author of the research has worked out an investment model for non-professional investors and has produced its complex assessment. The investment model has been designed particularly for non-professional investors who invest in Latvian share market quoted shares. Taking into consideration the fact that investors, in search for most appropriate shares for investment, usually act in accordance with a certain strategy, the following hypothesis has been set forward for proving that – investment model considerably simplifies the process of decision making for an investor. The aim of the research is to design an investment model for non-professional investors and produce its complex evaluation. In the research process it was found out that: it is impossible to create an investment model, which would always guarantee positive investment profitability in the share market. Therefore it is possible to demonstrate only the most important share market analysis elements in the investment model. Monographic, graphical, modelling, analysis and synthesis methods are used to reach the aim of the research.

Key words: model, share market, investors, investment quality of shares

Ievads

Introduction

Ar naudas ieguldīšanu akciju tirgū kotētās akcijās nodarbojas dažādi investori. No investīciju veikšanas viedokļa īpaši sarežģīti ir neprofesionāliem investoriem – ārstiem, inženieriem, ierēdņiem, skolotājiem, grāmatvežiem, ekonomistiem, finansistiem, zemniekiem un citu profesiju pārstāvjiem – kuriem ir uzkrāts noteikts investēšanai paredzēts naudas daudzums, bet kuriem investīciju veikšana vērtspapīru tirgū nav galvenā nodarbošanās un nav arī galvenais peļņas avots. Neprofesionālie investori situācijas analīzei akciju tirgū var veltīt diezgan ierobežotu laika daudzumu. Līdz ar to neprofesionālo investoru veiktajai akciju investīciju kvalitātes analīzei laika ziņā ir jābūt īsai, bet rezultāta ziņā ir jābūt efektīvai.

Vairāk nekā desmit gadu laikā kopš Latvijā darbojas akciju tirgus, kura darbība tiek organizēta saskaņā ar ekonomiski attīstītajās Rietumu valstīs pārbaudītiem un atzītiem principiem, papildu kapitāla piesaistīšanu, izmantojot Rīgas Fondu biržas akciju tirdzniecības sistēmas jeb Latvijas akciju tirgus piedāvātās iespējas, ir veikuši tikai daži uzņēmumi. Un tikai viens no šiem uzņēmumiem – sulu ražošanas uzņēmums “Gutta” – pārstāv lauksaimniecības nozari. Raksta autors savā pētījumā (Ķesteris-Mālkalns R., 2007) ir veicis plašu analīzi par Latvijas lauksaimniecības uzņēmumu iespējām Latvijas akciju tirgū piesaistīt papildu kapitālu. Šajā pētījumā jau tika atzīmēts, ka uzņēmumiem veikt jaunu akciju emisiju lietderīgi ir tikai tad, ja ir paredzams, ka jaunemitēto akciju investīciju kvalitāte izraisīs investoriem vēlmi tās iegādāties. Pretējā gadījumā mēģinājums piesaistīt kapitālu, emitējot akcijas, ir uzskatāms par nelietderīgu.

Ņemot vērā to, ka Latvijas akciju tirgus veiksmīga darbība, tai skaitā arī nodrošinot uzņēmumiem iespēju piesaistīt papildu kapitālu, lielā mērā ir atkarīga arī no neprofesionālo investoru vēlmes veikt investīcijas šajā tirgū, ir būtiski, lai Latvijas akciju tirgū tiktu kotētas akcijas, kurām akciju investīciju kvalitāte būtu neprofesionāliem investoriem saistoša. Turklāt ir nepieciešams neprofesionāliem investoriem maksimāli vienkāršot investīciju lēmuma pieņemšanas procesu. Tas nozīmē, ka ir jāizstrādā neprofesionāliem investoriem piemērots investīciju modelis.

Pētījuma hipotēze – investīciju modelis investoram būtiski vienkāršo investīciju lēmuma pieņemšanas procesu.

Pētījuma mērķis ir izstrādāt neprofesionāliem investoriem piemērotu investīciju modeli un dot tā kompleksu izvērtējumu.

Pētījuma mērķa sasniegšanai izpildāmie uzdevumi:

- Jādod modeļu veidošanas procesa teorētiskais raksturojums;
- Jāizveido investīciju modelis;
- Jāveic izveidotā investīciju modeļa kompleks izvērtējums.

**Materiāli un metodes
Materials and methods**

Pētījumā izmantoti: Rīgas Fondu biržas un Pasaules Bankas materiāli; publikācijas presē; speciālā un zinātniskā literatūra, kas saistīta ar vērtspapīru tirgus problēmu analīzi; kā arī autora personīgie iepriekšējo gadu pētījumi un pieredze ar akciju tirgu saistītu problēmu analīzē. Pētījuma mērķa sasniegšanai izmantotas monogrāfiskā, grafiskā, modelēšanas, analīzes un sintēzes pētījumu metodes.

1. Rezultāti un diskusija

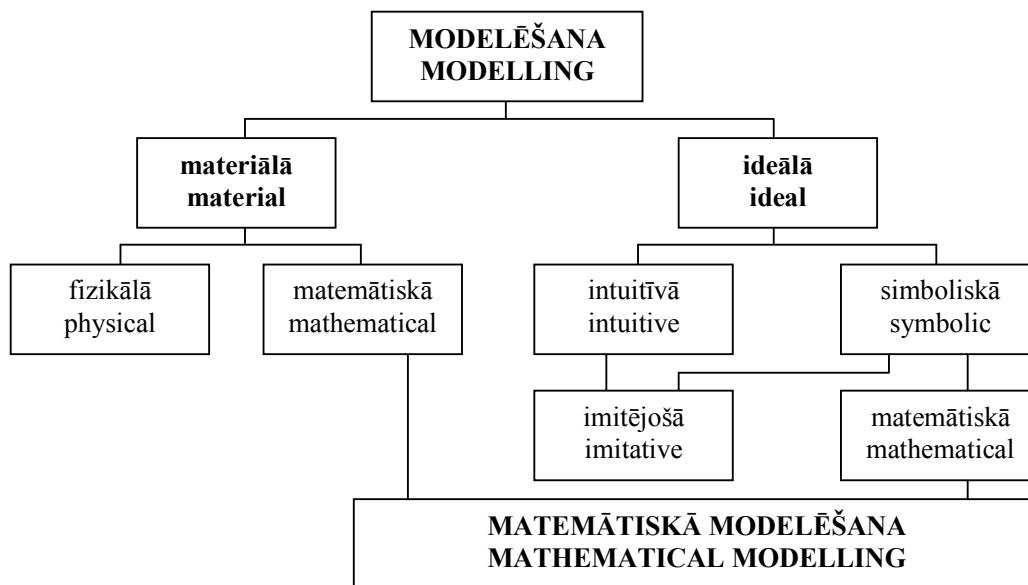
1. Results and discussion

1.1. Modeļu veidošanas procesa teorētiskais raksturojums

1.1. Theoretical characteristics of model formation process

Savā darbībā, meklējot optimālākos investīciju objektus, investori parasti vadās pēc kādiem noteiktiem principiem, kurus ievērojot ir iespējams sasniegt vēlamo rezultātu. Arī ar akciju tirgu saistītie investori parasti vadās pēc noteiktiem principiem. Tas nozīmē, ka, meklējot investīcijām piemērotākās akcijas, investori darbojas saskaņā ar kādu noteiktu stratēģiju vai modeli. Katram investoram var būt izstrādāts savs individuālais darbības modelis. Lai izstrādātu šādu modeli, investoram ir jāveic investīciju procesa modelēšana ņemot vērā savas teorētiskās zināšanas par investīciju procesa norisi un praktisko pieredzi, kāda ir iegūta, veicot reālas investīcijas.

Termins *m o d e l i s* (franču valodā *modele*, itāļu valodā *modello*, latīņu valodā *modulus* – mērs, paraugs) lietišķajās zinātnēs nozīmē palīgsistēmu, ko izmanto dotās sistēmas (procesa, parādības) jeb oriģināla pētīšanā. Ar modeli kā vienkāršāku sistēmu aizstāj oriģinālu, saglabājot tā būtiskās iezīmes un likumsakarības. (Modelis, 1985) Modelis tiek iegūts modelēšanas procesā. Modelēšanas veidi un paveidi ir parādīti 1. attēlā.

**1. attēls. Modelēšanas veidi un paveidi.
Figure 1. Modelling types and sub-types.**

Avots / Source: (Frolova L., 1999, 2005).

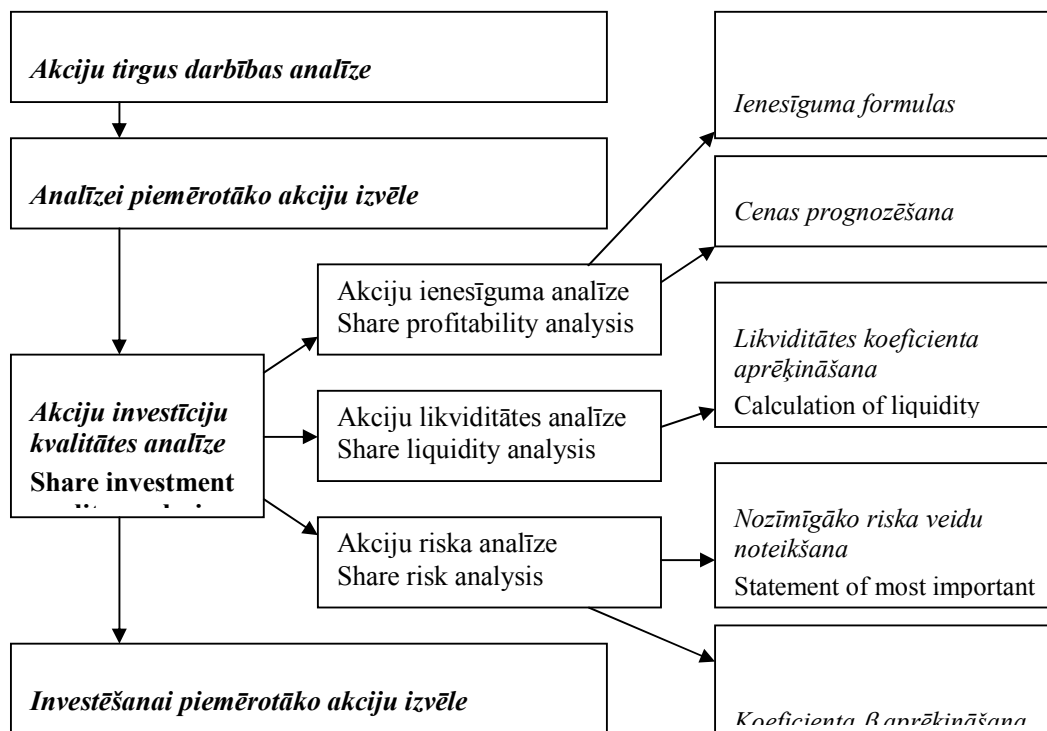
Saskaņā ar 1. attēlu modelēšana tiek iedalīta divās lielās daļās – materiālā modelēšana un ideālā modelēšana. Materiālās modelēšanas procesā tiek veidots fizisks jeb materiāls modelis, kurš bieži vien ir ģeometriski līdzīgs objektam-oriģinālam. Ideālās modelēšanas procesā tiek izveidots intuitīvais modelis vai simboliskais modelis. Intuitīvais modelis tiek veidots iztēlē, bet zīmju jeb simboliskajā modelī tiek izmantoti zīmējumi, vārdi, teikumi, shēmas, diagrammas, grafiki, rasējumi, formulas utt. Sintezējot intuitīvo modelēšanu ar simbolisko modelēšanu tiek iegūts imitējošais modelis.

Kaut arī gan materiālās modelēšanas ietvaros, gan arī ideālās modelēšanas ietvaros var tikt veikta arī matemātiskā modelēšana, tomēr, neskatoties uz to, starp materiālo un ideālo modelēšanu ir būtiska atšķirība. Materiālajai modelēšanai ir eksperimentāls raksturs, bet ideālajai modelēšanai ir teorētisks raksturs.

1.2. Investīciju modelis 1.2. Investment model

Pirms investēt naudu kādā konkrētā akciju tirgū, investoriem ir jāiegūst pilnīgs priekšstats par konkrētā akciju tirgus darbību. Ņemot vērā raksta ierobežoto apjomu un to, ka gan atsevišķu autoru kopdarbā (Apsītis Ģ. et al., 2003, 2006), gan arī raksta autora pētījumos (Ķesteris-Mālkalns R., 1999, 2000a, 2000b, 2000c, 2001, 2004a, 2004b, 2007) ir jau veikta diezgan plaša Latvijas akciju tirgus darbības analīze, šajā rakstā Latvijas akciju tirgus darbība apskatīta netiks. Tomēr ir jāatzīmē, ka raksta autora iepriekšminēto pētījumu rezultātā ir iegūta atziņa – investoriem, kuri ir nolēmuši investēt naudu Latvijas akciju tirgū, investīciju veikšanas lietderīguma noskaidrošanas procesā ir jāņem vērā Latvijas akciju tirgus specifiskie apstākļi, piemēram, tirgus darbības ilgums, tirgus apjoms, tirgū kotēto akciju vērtības straujā maiņa, vietējo investoru investīciju veikšanas tradīcijas akciju tirgū.

Ekonomisku problēmu pētījumos plaši tiek izmantoti dažādi modeļi. Parasti tie ir ideālās modelēšanas rezultātā izveidoti ideālie modeļi. To apstiprina arī atziņa: “Sevišķi liela nozīme ideālajai modelēšanai ir ekonomisko un vadīšanas procesu pētīšanā un atbilstošu lēmumu pieņemšanā, jo eksperimentu veikšanas iespējas gan ar objektiem-oriģināliem, gan arī ar materiāliem modeļiem šajā gadījumā ir būtiski ierobežotas” (Frolova L., 2005).

2. attēls. Investora analīzes principiālais modelis.

Figure 2. Principal model of investor's analysis.

Avots: autora veidots attēls.

Source: figure made by the author.

Raksta autors, balstoties uz saviem iepriekšveiktajiem pētījumiem (Ķesteris-Mālkalns R., 1998, 1999, 2000a, 2000b, 2000c, 2001, 2002, 2003, 2004a, 2004b, 2007), arī ir izveidojis modeli – *investora analīzes principiālo modeli*, kas ir parādīts 2. attēlā. Šis modelis ir veidots tā, lai tas būtu piemērots neprofesionāliem investoriem, kuri veic investīcijas Latvijas akciju tirgū kotētajās akcijās.

Ņemot vērā modelēšanas veidu – ideālā modelēšana, saskaņā ar kuru modelis tika veidots, 2. attēlā redzamais investora analīzes principiālais modelis ir klasificējams kā ideālais modelis. Kā jau nosaukumā ir uzsvērts, tad 2. attēlā redzamais modelis ir principiālais modelis. Tas nozīmē to, ka šajā modelī nav detalizēti parādītas darbības, kuras investoram būtu jāveic, lai investīcijas vienmēr būtu peļņu nesošas. Izstrādāt rīcības modeli, kurš vienmēr garantētu, ka investīcijas akciju tirgū būs peļņu nesošas, nav iespējams. Tādēļ investora analīzes principiālajā modelī ir parādīti tikai būtiskākie akciju tirgus analīzes elementi.

1.3. Investīciju modeļa komplekss izvērtējums

1.3. Complex assessment of investment model

Kā pirmā darbība investora analīzes principiālajā modelī ir atzīmēta **akciju tirgus darbības analīze**. Lai labāk varētu saprast kādas kvalitātes akcijas varētu būt iespējams iegādāties akciju tirgū, ir jāsaprot kāds akciju tirgus ir kopumā. Šajā sakarā jāapskata gan tirgus darbības ilgums, gan tirgū kotēto akciju vērtības maiņas straujums, gan arī tirgus attīstības tendences kopumā. Tādā veidā mēģinot noteikt tirgus aktivitāti. Ir jāmēģina noskaidrot vietējo investoru investīciju paradumi. Analīzes procesā jānoskaidro, cik aktīvi ir vietējie investori, salīdzinot ar ārvalstu investoriem. Būtisks akciju tirgus rādītājs ir tirgus kapitalizācija. Salīdzinot akciju tirgus kapitalizāciju ar citu akciju tirgu kapitalizācijām, var iegūt uzskatāmu priekšstatu par to, cik konkrētais akciju tirgus ir ietekmējams. Pēc akciju tirgus kapitalizācijas var spriest arī par iespējamo tirgus likviditātes pakāpi. Salīdzinot Latvijas akciju tirgu ar pasaules lielākajiem akciju tirgiem pēc tirgus kapitalizācijas, ir skaidri redzams, ka Latvijas akciju tirgus pēc sava apjoma ir ļoti mazs. Kaut arī saskaņā ar (World, 2000; World, 2006) datiem Latvijas akciju tirgus kapitalizācija 2005. gadā, salīdzinot ar 1999. gadu, ir palielinājusies gandrīz 6.5 reizes, tomēr, neskatoties uz straujo tirgus kapitalizācijas pieaugumu, Latvijas akciju tirgus kapitalizācijas vērtība ir būtiski mazāka ne tikai par ASV, Japānas, Apvienotās Karalistes vai Vācijas akciju tirgu kapitalizācijas vērtībām, bet arī par tādu bijušā padomju bloka valsti kā Polijas, Ungārijas vai Čehijas akciju tirgu kapitalizācijas vērtībām. Akciju tirgus darbības analīzes procesā ir jānoskaidro arī tirgus darbības regulēšanas principi. Nepieciešams izanalizēt akciju tirgus darbību regulējošos normatīvos aktus. Jānoskaidro vai akciju tirgus darbība tiek regulēta saskaņā ar ekonomiski attīstītajās Rietumu valstīs pieņemtiem standartiem. Tādā veidā noskaidrojot potenciālo tirgus riska līmeni. Raksta 1.2. nodaļas sākumā jau tika atzīmēts, ka Latvijas akciju tirgus darbības plašāka analīze ir veikta gan speciālajā literatūrā (Apsītis Ģ. et al., 2003, 2006), gan arī raksta autora pētījumos (Ķesteris-Mālkalns R., 1999, 2000a, 2000b, 2000c, 2001, 2004a, 2004b, 2007). Akciju tirgus darbības analīzes pamatmērķis ir noskaidrot vai akciju tirgus darbība kopumā atbilst investora priekšstatam par tirgu, kurā ir vērts investēt naudu. Ja analīzes procesā tiek noskaidrots, ka investora priekšstats par akciju tirgus darbību kopumā ir pozitīvs, tad investors uzsāk nākošo investora analīzes principiālajā modelī paredzēto darbību.

Nākošā investora analīzes principiālajā modelī paredzētā darbība ir **analīzei piemērotāko akciju izvēle**, kuras mērķis ir izvēlēties kādu noteiktu akciju kopumu, lai turpmākās analīzes gaitā no šī akciju kopuma varētu izvēlēties investīcijām pašas piemērotākās akcijas. Analīzei piemērotāko akciju izvēles procesā sekmīgi var izmantot gan fundamentālās analīzes, gan arī tehniskās analīzes elementus. Ar fundamentālās analīzes palīdzību tiek veikta atsevišķu tautsaimniecības nozaru analīze. Tādējādi tiek noteiktas perspektīvākās nozares, lai pēc tam varētu izvēlēties labākos šajās nozarēs strādājošos uzņēmumus. Visu šo uzņēmumu akcijas veido to akciju kopumu no kura investors beigās izvēlas investīcijām pašas piemērotākās akcijas. Latvijas akciju tirgus analīzes gadījumā problēmu rada tas, ka akciju tirgū kotētie uzņēmumi darbojas ne tikai Latvijas tirgū bet arī Eiropas un pasaules tirgū. Līdz ar to investoram jāspēj noteikt attiecīgās nozares perspektīvu gan Eiropā, gan arī pasaulē. Pēc tam, kad ir noteiktas perspektīvākās nozares, investors izvēlas tās šajās nozarēs strādājošo uzņēmumu akcijas, kuras ir piemērotas tālākai analīzei. Akciju izvēles kritērijiem jābūt salīdzinoši vienkāršiem, lai akciju izvēles process neaizņemtu pārāk ilgu laiku. Tā kā šis ir akciju izvēles pirmais posms, tad akciju analīzei nav jābūt pārāk skrupulozai. Par akciju izvēles kritērijiem veiksmīgi var izmantot fundamentālajā analīzē plaši pielietotos koeficientus EPS, P/E un P/BV. Raksta autora pētījumā (Ķesteris-Mālkalns R., 2000b) ir veikta analīze par šo koeficientu pielietošanas iespējām Latvijas akciju tirgū. Bez tam akciju izvēli var balstīt uz tehniskās analīzes procesa nodrošināšanai domāto grafiku analīzi. Šādos grafikos var būt apkopoti dažādi rādītāji, bet

lielākoties tās ir akciju cenas. Tādā veidā ļoti uzskatāmi var noteikt akciju cenu izmaiņu tendenci. Novērtējot akciju cenu izmaiņu tendences par kādu noteiktu pagātnes laika posmu, kā arī iespējamās akciju cenu izmaiņu tendences nākotnē, investors izvēlas tās akcijas, kuras saskaņā ar investora uzskatiem ir piemērotas tālākai analīzei. Pēc tam, kad investors no visām akciju tirgū kotētām akcijām ir atlasījis kādu noteiktu akciju kopumu, atlasītajām akcijām saskaņā ar investora analīzes principiālo modeli tiek veikta akciju investīciju kvalitātes analīze.

Akciju investīciju kvalitātes analīze saskaņā ar 2. attēlā redzamo investora analīzes principiālo modeli sastāv no akciju ienesīguma analīzes (ienesīguma formulas izmantošana un cenas prognozēšana), akciju likviditātes analīzes (likviditātes koeficienta aprēķināšana) un akciju riska analīzes (nozīmīgāko riska veidu noteikšana un koeficienta β aprēķināšana). Akciju ienesīguma analīzi, izmantojot ienesīguma formulu, raksta autors ir veicis pētījumos (Kēsteris-Mālkalns R., 2000b, 2000c, 2004a, 2007). Akciju likviditātes analīzi, izmantojot aprēķinātās likviditātes koeficienta vērtības, raksta autors ir veicis pētījumā (Kēsteris-Mālkalns R., 2004a). Savukārt akciju riska analīzi, kuras ietvaros tika noteikti nozīmīgākie riska veidi, raksta autors ir veicis pētījumos (Kēsteris-Mālkalns R., 2003, 2004a, 2004b, 2007). Līdz ar to, ņemot vērā raksta ierobežoto apjomu, raksta turpinājumā tiks iztirzāta tikai akciju ienesīguma analīzē paredzētā *c e n a s p r o g n o z ē š a n a* un akciju riska analīzē paredzētā *k o e f i c i e n t a β a p r ē ķ i n ā š a n a*.

C e n a s p r o g n o z ē š a n a ir veids ar kura palīdzību var noteikt vienas akcijas sagaidāmo ienesīgumu nākotnē. Šajā sakarā ir nepieciešams prognozēt vienas akcijas sagaidāmo cenu kādā konkrētā nākotnes laika momentā. Vienas akcijas sagaidāmās cenas prognozi ir iespējams veikt, izmantojot dažādas metodes. Atsevišķos literatūras avotos (Vasermanis E., 2003; Ekonomisko pētījumu, 2001; Pētījumu metodes, 2005; Prognozēšana, 1986; Vergina G., 1999) dotie prognozēšanas metožu grupējumi liecina par to, ka stingri noteikta un vispārpieņemta prognozēšanas metožu klasifikācija joprojām nav izveidota. Tomēr, neskatoties uz to, šajos prognozēšanas metožu grupējumos var konstatēt laika rindu analīzes salīdzinoši lielo nozīmi prognozēšanas procesā. Tas arī ir saprotams, jo: "Laika rindu analīzes galvenais mērķis ir nākotnes prognozēšana" (Сигел Э.Ф., 2002). Turklāt: "Jebkurš mēģinājums paredzēt nākotni bez pagātnes laika rindu pētīšanas vienmēr būs nepilnvērtīgs, kā arī vienkārši nezinātnisks, kļūdainis" (Померанцев В.В., 1974). Arī akadēmiķis A.N. Jefimovs (А.Н.Ефимов) uzskata: "Ir acīmredzams, ka statistiskās (laika) rindas spēlē ārkārtīgi nozīmīgu lomu prognozēšanā" (Хайштейн Г., 1971). Nozīmīgākās laika rindu metodes ir – slīdošais vidējais, Naiva prognozēšanas metode, eksponenciālais izlīdzinājums, laika rindas dekompozīcijas metode, Box – Jenkins (ARIMA), autoregresīvie modeļi.

Laika rindas prognozēšanas process ir cieši saistīts ar laika rindas līmeņu ekstrapolāciju, t.i., laika rindas turpmāko līmeņu vērtību aprēķināšana, ja zināmas iepriekšējo līmeņu vērtības. Savukārt ekstrapolācijas process ir cieši saistīts ar laika rindas trenda vienādojuma izmantošanu. Saistībā ar ekstrapolāciju eksistē arī šāda atziņa – "Prognozēšanu var uzskatīt par ekstrapolācijas no pagātnes uz nākotni rezultātu" (Vergina G., 1999), kas nozīmē to, ka pagātnē veidojas nākotne un nākotne satur pagātni.

Prognozēšana, kurā tiek izmantots ekstrapolācijas paņēmieni, balstās uz pieņēmumu, ka pētāmo procesu un parādību attīstības tendence nākotnē būs pagātnes attīstības tendences turpinājums. Tomēr diezgan reti pagātnes attīstības tendences precīzi tiek saglabātas arī nākotnē. Tādēļ, prognozējot jebkuru procesu un parādību iespējamo attīstību nākotnē, ir jāņem vērā arī šo procesu un parādību iespējamo izmaiņu loģiskais pamatojums.

Iegūt simtprocentīgi precīzu prognozi ir sarežģīti ne tikai prognozes veicējiem – iesācējiem, bet arī pieredzējušiem prognozes veicējiem ar lieliskām teorētiskajām zināšanām un ilgstošu praktisko pieredzi. Tam par apstiprinājumu var minēt šādu piemēru – Laikraksta *The Wall Street Journal* 1985. gada 2. janvāra numurā bija nopublicētas izcilu ekonomistu prognozes paralēli ar reālajiem ASV ekonomikas attīstības rezultātiem. Valsts īstermiņa parādzīmju procentu likmes vidējā prognoze sešiem mēnešiem bija 10.64 %. Pēc sešiem mēnešiem izrādījās, ka faktiskā procentu likme ir tikai 7.84 %. Šāda procentu likmju atšķirība rūpniecībai un valsts ekonomikai kopumā izmaksā milzīgas naudas summas. Neviens no šiem ekonomistiem, neskatoties uz visām izsmalcinātajām prognozēšanas metodēm, kuras viņi izmantoja, nebija spējīgs precīzi paredzēt procentu likmes izmaiņas. (Сигел Э.Ф., 2002)

Apskatītā ASV valsts īstermiņa parādzīmju procentu likmes prognozēšanas piemēra būtību var formulēt sekojoši – lai gan ASV valsts īstermiņa parādzīmju procentu likmes maksimāli precīzai prognozei bija ļoti liela ekonomiskā nozīme, tomēr, neskatoties uz to, neviens no izcilajiem ekonomistiem, kuri piedalījās prognozēšanā, tā arī nebija spējīgs iegūt simtprocentīgi precīzu parādzīmju procentu likmes prognozi. Šis piemērs parāda tikai to, ka absolūti precīzas prognozes iegūšana ir praktiski nesasniedzams mērķis. Teorētiski, protams, vienmēr pastāv iespēja iegūt simtprocentīgi precīzu prognozi. Taču

simtprocentīgi precīzas prognozes iegūšana ir vērtējama nevis kā pati par sevi saprotama situācija, bet gan kā laimīga un ļoti reti novērojama sagādīšanās. Tātad simtprocentīgi precīzu prognozi praktiski nav iespējams iegūt, jo patiesi negaidītu notikumu paredzēt nav iespējams.

Lai gan laika rindu metodes ir veiksmīgi pielietojamas arī akciju cenu prognozēšanā, tomēr ir jāatzīmē, ka izmantojot laika rindu metodes, praktiski nozīmīgus prognozēšanas rezultātus parasti var iegūt tikai tad, ja prognozēšana tiek veikta procesiem un parādībām, kuriem ir novērojama stabila attīstības tendence. Savukārt Latvijas akciju tirgū ik pēc kāda laika ir novērojams ļoti būtisks akciju cenu pieaugums vai samazinājums, ko uzskatāmi parāda Rīgas Fondu biržas indeksu RICI, DJRSE un OMXR vērtību izmaiņas. Indeksu RICI un DJRSE vērtības par laika posmu no 1996. gada līdz 2003. gadam ir parādītas raksta autora pētījumos (Ķesteris-Mākalns R., 2004a, 2004b), bet indeksa OMXR vērtības par laika posmu no 2000. gada līdz 2006. gadam ir parādītas raksta autora pētījumā (Ķesteris-Mākalns R., 2007). Indeksu RICI, DJRSE un OMXR vērtību izmaiņas liecina par to, ka Latvijas akciju tirgū kotēto akciju cenu izmaiņām laika posmā no 1996. gada līdz 2006. gadam nav novērojama stabila attīstības tendence. Līdz ar to šādā Latvijas akciju tirgus situācijā akciju cenu prognozēm, kuras iegūtu, izmantojot laika rindu metodes, varētu būt tikai formāla vērtība.

Taču lai sasniegtu pēc iespējas labākus investīciju rezultātus, jebkuram investoram, kurš savu naudu ir nolēmis investēt Latvijas akciju tirgū, ir nepieciešamas pēc iespējas precīzākas Latvijas akciju tirgū kotēto akciju cenu izmaiņu prognozes. Tādēļ, lai iegūtu pēc iespējas precīzāku akciju cenu iespējamo izmaiņu prognozi, katrā konkrētajā prognozēšanas gadījumā izmantojamo prognozēšanas metodi jāizvēlas ļoti rūpīgi. Ir pat ieteicams, reālas investīcijas konkrētās akcijās veikt tikai pēc tam, kad akciju cenu iespējamās izmaiņas nākotnē ir noteiktas, izmantojot vairākas prognozēšanas metodes. Vairāku prognozēšanas metožu izmantošana, ļauj investoram pieņemt daudz pamatotāku lēmumu par veicamajām investīcijām. Veicot Latvijas akciju tirgū kotēto akciju cenu prognozēšanu, kopā ar laika rindu metodēm ir jāizmanto arī uz situācijas loģisko izpratni balstītas prognozēšanas metodes, piemēram, ekspertu metodes.

Pēc tam, kad prognozēšanas rezultātā ir noteikta vienas akcijas sagaidāmā cena kādā konkrētā nākotnes laika momentā, ir nepieciešams aprēķināt šīs akcijas sagaidāmo ienesīgumu. Tas nozīmē, ka vēl ir nepieciešams noteikt vai attiecīgajā nākotnes laika posmā par īpašumā esošo akciju tiks maksāta dividende. Ja tiek prognozēts, ka dividende tiks maksāta, tad ir jāmēģina noteikt, cik liela dividende tiks maksāta par vienu akciju.

Koeficienta β aprēķināšana ir akciju riska līmeņa skaitlisks novērtējums. Riska klātbūtne ir novērojama praktiski jebkurā cilvēku darbības sfērā (Pettere G., 2003; Буянов В.П., 2002). Arī investēšana vērtspapīros vienmēr ir saistīta ar risku (Колесников В.И., 1999; Галанов В.А., 1998). Pat ieguldījumi valsts obligācijās ir saistīti ar zināmu risku. Spilgts piemērs tam ir 1998. gada Krievijas finanšu krīze. Tādēļ pirms veikt investīcijas konkrētos vērtspapīros investoriem ir jānoskaidro ne tikai konkrēto vērtspapīru potenciālais ienesīguma līmenis, bet arī potenciālais riska līmenis. Mēģinot iegūt pēc iespējas lielāku investīciju ienesīgumu, investoram vienmēr ir jāapzinās risks, kas saistīts ar šādām investīcijām.

Riska analīzes procesā diezgan būtisks ir riska līmeņa skaitlisks novērtējums. Kā jau tika atzīmēts iepriekš, tad viens no akciju riska līmeņa skaitliskiem rādītājiem ir β (beta) koeficients, kuru nosaka, izmantojot regresijas metodi.

Ar regresijas metodes palīdzību parasti tiek novērtēta sakarība starp divu mainīgu lielumu vērtību izmaiņām. Tiek pieņemts, ka viena mainīgā lieluma vērtību izmaiņas ir atkarīgas no otra mainīgā lieluma vērtību izmaiņām. Līdz ar to viens mainīgais lielums tiek saukts par atkarīgo mainīgo, bet otrs mainīgais lielums tiek saukts par neatkarīgo mainīgo. Akciju tirgus analīzes procesā regresijas metode parasti tiek izmantota, lai noteiktu β koeficientu vērtības. Koeficients β ir atsevišķa uzņēmuma akciju sistemātiskā riska rādītājs. Veicot kādā akciju tirgū kotēta uzņēmuma akciju β koeficienta vērtības aprēķinu, atkarīgais mainīgais ir konkrētā uzņēmuma akciju ienesīgums. Savukārt neatkarīgais mainīgais parasti ir attiecīgo akciju tirgu raksturojošā indeksa ienesīgums.

Izmantojot regresijas metodi, Latvijas akciju tirgu ir pētījuši vairāki autori (Korjakovs A., 1997a; Korjakovs A., 1997b; Korjakovs A., 1997c; Abrosimovs G., 1998; Hazans M., 1998; Biezais M., 2000; Kakānis R., 2004; Kakānis R., 2006). Kaut gan minēto autoru pētījumos ir izmantota regresijas metode, tomēr tikai viena autora pētījumos (Kakānis R., 2004; Kakānis R., 2006) pētījuma laika periods ir lielāks par 1 gadu. Visos pārējos pētījumos pētījuma laika periods nav lielāks par 1 gadu.

Arī raksta autors ir veicis vairākus pētījumus (Ķesteris-Mākalns R., 2002; Ķesteris-Mākalns R., 2003; Ķesteris-Mākalns R., 2004a; Ķesteris-Mākalns R., 2004b), kuros, analizējot Latvijas akciju tirgus risku, tika izmantota regresijas metode. Šajos pētījumos, aprēķinot akciju β koeficientu vērtības,

pārsvārā apskatītais pētījuma laika periods ir 5 kalendārie gadi. Ņemot vērā raksta autora iepriekš veiktos pētījumus, šajā rakstā regresijas metodes pielietošanas iespējas Latvijas akciju tirgus riska analīzē detalizētāk apskatītas netiks.

Tomēr ir jāatzīmē viena būtiska problēma, kas saistīta ar akciju tirgū kotēto akciju β koeficientu aprēķināšanu, izmantojot regresijas metodi. Šo problēmu uzskatāmi raksturo profesora Ričarda Rolla (*Richard Roll*) atziņa, ka praksē izplatītais paņēmieni – tirgus portfeļa vietā izmantot tirgus portfeļa aizvietotājus, piemēram, tirgus indeksus, ir saistīts ar problēmām. Izmantojot dažādus indeksus, arī tad, ja starp indeksu ienesīgumiem ir ļoti laba korelācija, vienai un tai pašai akcijai ir iespējams aprēķināt atšķirīgas koeficienta β vērtības. (Sharpe W.F. et al., 1999)

Šīs problēmas sakarā jāatzīmē arī tas, ka vairākās valstīs ir izveidoti speciāli dienesti, kuri nodarbojas ar koeficienta β vērtību rēķināšanu un regulāru šo vērtību publicēšanu. Daži dienesti izmanto iknedēļas datus par divu gadu periodu, bet citi dienesti izmanto ikmēneša datus par piecu gadu periodu. Daži dienesti koeficienta β vērtību ASV akcijām aprēķina, izmantojot indeksu *S&P 500*, citi dienesti, izmantojot indeksu *NYSE composite* utt. Līdz ar to nav nekas neparasts, ja dažādi dienesti, veicot aprēķinus pēc dažādiem aprēķinu variantiem, kādai konkrētai akcijai iegūst dažādas koeficienta β vērtības. Tas nozīmē nevis to, ka aprēķinātās koeficienta β vērtības ir bezjēdzīgas, bet gan to, ka aprēķinātās koeficienta β vērtības ir jāizmanto uzmanīgi. (Sharpe W.F. et al., 1999)

Arī autora veiktajā pētījumā (Ķesteris-Mālkalns R., 2004b) tika konstatēta β koeficienta “pareizās” vērtības aprēķināšanas problēma. Pētījumā katra uzņēmuma akcijām tika aprēķinātas divas koeficienta β vērtības. Viena koeficienta β vērtība tika rēķināta, izmantojot RICI indeksu, bet otra, izmantojot DJRSE indeksu. Piemēram, uzņēmuma “Liepājas metalurģis” akcijām viena koeficienta β vērtība bija 0.97 (koeficienta β vērtība aprēķināta, izmantojot RICI indeksu), bet otra koeficienta β vērtība bija - 0.28 (koeficienta β vērtība aprēķināta, izmantojot DJRSE indeksu). Tātad, izmantojot koeficienta β aprēķinos divus dažādus indeksus, uzņēmuma “Liepājas metalurģis” akcijām tika aprēķinātas divas diezgan atšķirīgas koeficienta β vērtības. Apmēram pusei no pētījumā analizētajām akcijām situācija bija līdzīga. Šādā situācijā rodas jautājums, kura tad no aprēķinātajām divām koeficienta β vērtībām konkrētajai akcijai ir īstā? Tas tikai nozīmē to, ka vēl ir jāveic nopietni pētījumi, lai Latvijas akciju tirgū kotētajām akcijām noteiktu optimālāko koeficienta β vērtības aprēķināšanas variantu.

Pēdējā darbība, kas paredzēta investora analīzes principiālajā modelī ir **investēšanai piemērotāko akciju izvēle**, kuras mērķis ir no investora iepriekš atlasītā akciju kopuma izvēlēties investīcijām pašas piemērotākās akcijas. Pēc tam, kad investīcijām piemērotākās akcijas ir izvēlētas, investors visās šajās akcijās investē savu naudu. Lai investēšanai piemērotāko akciju izvēles process būtu pēc iespējas veiksmīgāks, visām iepriekš atlasītajām akcijām ir jāveic akciju investīciju kvalitātes analīze. Saskaņā ar 2. attēlā redzamo investora analīzes principiālo modeli akciju investīciju kvalitātes analīze sastāv no akciju ienesīguma analīzes, akciju likviditātes analīzes un akciju riska analīzes. Tas nozīmē, ka investoram skaidri ir jāapzinās, kurš no akciju investīciju kvalitātes faktoriem – akciju ienesīgums, akciju likviditāte vai akciju risks, viņam kā investoram konkrētajā gadījumā ir svarīgākais un kurš mazāk svarīgs. Apkopojot akciju investīciju kvalitātes analīzē iegūtos rezultātus, kā arī, ņemot vērā savu viedokli par svarīgāko un mazāk svarīgo akciju investīciju kvalitātes faktoru, investors katrai akcijai dod akcijas investīciju kvalitātes novērtējumu. Atbilstoši šim novērtējumam, investors no iepriekš atlasītā akciju kopuma arī izvēlas investēšanai piemērotākās akcijas.

Secinājumi

Conclusions

1. Optimālāko investīciju objektu noskaidrošanas procesā, investori parasti vadās pēc kādiem noteiktiem principiem, kurus ievērojot ir iespējams sasniegt vēlamo rezultātu. Arī ar akciju tirgu saistītie investori parasti vadās pēc noteiktiem principiem. Meklējot investīcijām piemērotākās akcijas, investori darbojas saskaņā ar kādu noteiktu stratēģiju vai modeli. Katram investoram var būt izstrādāts savs individuālais darbības modelis.
2. Modelis tiek iegūts modelēšanas procesā. Modelēšana tiek iedalīta divās lielās daļās – materiālā modelēšana un ideālā modelēšana. Materiālās modelēšanas procesā tiek veidots fizisks jeb materiāls modelis, kurš bieži vien ir ģeometriski līdzīgs objektam-orģinālam. Ideālās modelēšanas procesā tiek izveidots intuitīvais modelis vai simboliskais modelis. Intuitīvais modelis tiek veidots iztēlē, bet zīmju jeb simboliskajā modelī tiek izmantoti zīmējumi, vārdi, teikumi, shēmas, diagrammas, grafiki,

- rasējumi, formulas utt. Sintezējot intuitīvo modelēšanu ar simbolisko modelēšanu tiek iegūts imitējošais modelis.
3. Izstrādātais investora analīzes principiālais modelis ir klasificējams kā ideālais modelis. Šajā modelī nav detalizēti parādītas darbības, kuras investoram būtu jāveic, lai investīcijas vienmēr būtu peļņu nesošas. Izstrādāt rīcības modeli, kurš vienmēr garantētu, ka investīcijas akciju tirgū būs peļņu nesošas, nav iespējams. Tādēļ investora analīzes principiālajā modelī ir parādīti tikai būtiskākie akciju tirgus analīzes elementi.
 4. Izvirzītā pētījuma hipotēze pētījuma gaitā ir pierādīta. Pateicoties izstrādātajam investora analīzes principiālajam modelim, neprofesionāliem investoriem tiek parādīts optimālākais akciju tirgus analīzē veicamais darbību kopums. Tādējādi investoriem nav jātērē laiks, lai noskaidrotu piemērotākos akciju tirgus analīzes paņēmienus. Līdz ar to var apgalvot, ka investīciju modelis investoram būtiski vienkāršo investīciju lēmuma pieņemšanas procesu.

Literatūra Referentes

1. Abrosimovs G. (1998) Kā pareizi ieguldīt naudu. "Business&Baltija", 1998. gada 6. janvāris, 5. lpp.
2. Apsītis Ģ. Vērtspapīru tirgus zinības / Ģ.Apsītis, I.Aščuks, U.Cērps, G.Kokorevičs, Ģ.Ozols, A.Sedlenieks, H.Zuļģis. – Rīga.: Rīgas Fondu birža un Jumava, 2003. – 212 lpp.
3. Apsītis Ģ. Vērtspapīru tirgus zinības: otrais papildinātais izdevums / Ģ.Apsītis, I.Aščuks, U.Cērps, G.Kokorevičs, Ģ.Ozols, A.Sedlenieks, H.Zuļģis. – Rīga.: OMX un Jumava, 2006. – 224 lpp.
4. Biezais M. (2000) Vērtspapīru riska rādītāju aprēķins Latvijā. – Rīga.: LU FI zinātniskie raksti, 2000, 2. krājums, 27. – 36. lpp.
5. Ekonomisko pētījumu metodes un informācijas avoti: Mācību līdzeklis. – Jelgava.: LLU. Sagat. autoru kolektīvs V.Kozlinska vadībā, 2001. – 67 lpp.
6. Frolova L. Ekonomisko procesu matemātiskā modelēšana – Rīga.: Biznesa augstskola Turība, 1999. – 311 lpp.
7. Frolova L. Matemātiskā modelēšana ekonomikā un menedžmentā – Rīga.: Izglītības soļi, 2005. – 438 lpp.
8. Hazans M. (1998) Risks un ienesīgums fondu biržās. "Business&Baltija", 1998. gada 20. janvāris, 7. lpp.
9. Kakānis R. (2004) Connection Among Individual Stock Returns and Market Portfolio Returns in Latvia // Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes starptautiskās zinātniskās konferences "Eiropas Savienības paplašināšanās Baltijas jūras reģionā: sociālekonomiskie izaicinājumi un iespējas" referātu krājums, Rīga, 2004, 277. – 283. lpp.
10. Kakānis R. (2006) Akciju tirgus cenu veidošanās principi un novērtējums: promocijas darbs // Latvijas Universitāte, Rīga, 2006. – 236 lpp.
11. Korjakovs A. (1997a) Latvijas fondu tirgus indikatori. "Latvijas Ekonomists", 1997, Nr.8, 62. – 67. lpp.
12. Korjakovs A. (1997b) Akciju vērtība pieaugs! "Latvijas Ekonomists", 1997, Nr.9, 76. – 78. lpp.
13. Korjakovs A. (1997c) Privatizācija iziet finiša taisnē. "Latvijas Ekonomists", 1997, Nr.10, 57. – 63. lpp.
14. Ķesteris-Mālkalns R. (1998) Vērtspapīru veidi un apgrozības perspektīvas Latvijas tautsaimniecībā. – Jelgava.: Latvijas Lauksaimniecības universitātes doktorantu konferences "Vide cilvēkam, cilvēks videi" referātu krājums, 1998, 75. – 79. lpp.
15. Ķesteris-Mālkalns R. (1999) Latvijas vērtspapīru tirgus aktualitātes. – Rīga.: Biznesa augstskolas Turība starptautiskās zinātniskās konferences "The Environment of Entrepreneurial Activity: Judicial Base and Quality" rakstu krājums, 1999, 143. – 147. lpp.
16. Ķesteris-Mālkalns R. (2000a) Investīciju piesaistīšanas iespējas Latvijas fondu tirgū. – Jelgava.: Baltijas un Polijas valstu Lauksaimniecības augstskolu Ekonomikas fakultāšu un Latvijas Lauksaimniecības un meža zinātņu akadēmijas starptautiskās zinātniskās konferences "Rural Development Within the Process of Integration into the European Union" rakstu krājums, 2000, 256. – 263. lpp.
17. Ķesteris-Mālkalns R. (2000b) Tirgus aktivitātes koeficientu izmantošana akciju kvalitātes noteikšanā. – Jelgava.: Latvijas Lauksaimniecības universitātes starptautiskās zinātniskās konferences "Science Latvia Europe" referātu krājums, 2000, 126. – 135. lpp.
18. Ķesteris-Mālkalns R. (2000c) Latvian Capital Market: Development, Problems, Solutions. –

Kaunas.: Lithuanian University of Agriculture International Scientific Conference "Agricultural Economics and Management – 2000" Research Papers, 2000, 239 – 249 pp.

19. Ķesteris-Mālkalns R. (2001) Latvijas tautsaimniecības makroekonomisko rādītāju izmaiņu ietekme uz Rīgas Fondu biržā apgrozībā esošo akciju vērtību. – Jelgava.: Latvijas Lauksaimniecības universitātes starptautiskās zinātniskās konferences "Problems and Solutions for Rural Development" rakstu krājums, 2001, 163. – 171. lpp.
20. Ķesteris-Mālkalns R. (2002) Regresijas analīzes pielietojums Latvijas akciju tirgū. – Jelgava.: Latvijas Lauksaimniecības universitātes starptautiskās zinātniskās konferences "Opportunities and Solutions of Rural Development at the Beginning of 21st Century" rakstu krājums, 2002, 147. – 156. lpp.
21. Ķesteris-Mālkalns R. (2003) Analysis of Risk on the Share Market of Latvia. – Jelgava.: Latvijas Lauksaimniecības universitātes starptautiskās zinātniskās konferences "Research for Rural Development 2003" rakstu krājums, 2003, 146. – 151. lpp.
22. Ķesteris-Mālkalns R. (2004a) Analysis of Profitability, Liquidity and Risk on the Share Market of Latvia. – Brussels.: Federation of European Securities Exchanges, "Joseph de la Vega Prize 2004", 2004, <http://www.fese.be/delavega/index.htm>.
23. Ķesteris-Mālkalns R. (2004b) Finanšu investīciju riska analīze. – Jelgava.: Latvijas Lauksaimniecības universitātes zinātniskais žurnāls "LLU Raksti" Nr. 11 (306), 2004, 70. – 81. lpp.
24. Ķesteris-Mālkalns R. (2007) Lauksaimniecības uzņēmumu iespējas piesaistīt kapitālu Latvijas akciju tirgū. – Jelgava.: Latvijas Lauksaimniecības universitātes zinātniskais žurnāls "LLU Raksti" Nr. 19 (314), 2007, 37. – 53. lpp.
25. Modelis // Latvijas padomju enciklopēdija. – Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985. – 6. sējums: Lauk-Monr, 737. lpp.
26. Pettere G., Voronova I. (2003) Riski uzņēmējdarbībā un to vadība. – Rīga.: Banku augstskola, 2003. – 176 lpp.
27. Pētījumu metodes ekonomikā un biznesā: Mācību līdzeklis. – Jelgava.: LR Zemkopības ministrija. Sagat. autoru kolektīvs V.Kozlinska vadībā, 2005. – 100 lpp.
28. Prognozēšana // Latvijas padomju enciklopēdija. – Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986. – 8. sējums: Platp-Singa, 150. lpp.
29. Sharpe W.F., Alexander G.J., Bailey J.V. (1999) Investments (sixth edition). – New Jersey.: Prentice-Hall, Inc., 1999. – 962 pp.
30. Vasermanis E., Šķiltere D., Krasts J. Prognozēšanas metodes. Otrais izdevums. – Rīga.: Latvijas Universitāte, 2003. – 129. lpp.
31. Vergina G., Kārklīņa V. Statistika ekonomistiem. – Rīga.: Kamene, 1999. – 92. lpp.
32. World Development Indicators 2000. (2000) The World Bank, 389 pp.
33. World Development Indicators 2006. (2006) The World Bank, 402 pp.
34. Буянов В.П., Кирсанов К.А., Михайлов Л.А. (2002) Рискология: управление рисками. – Москва.: Экзамен, 2002. – 384 с.
35. Галанов В.А., Басов А.И. (1998) Рынок ценных бумаг. – Москва.: Финансы и статистика, 1998. – 352 с.
36. Колесников В.И., Торкановский В.С. (1999) Ценные бумаги. – Москва.: Финансы и статистика, 1999. – 416 с.
37. Померанцев В.В. Анализ временных рядов в планировании. – Москва.: Экономика, 1974. – 224 с.
38. Сигел Э.Ф. Практическая бизнес – статистика. (перевод с английского). – Москва.: Вильямс, 2002, 1056 с.
39. Хауштейн Г. Методы прогнозирования в социалистической экономике. (перевод с немецкого). – Москва.: Прогресс, 1971. – 400 с.

Dekoratīvo koku un krūmu potenciālo eksporta tirgu analīze

Analysis of Potential Exports Markets of Decorative Trees and Shrubs

Agnese Krieviņa Mgr. soc. sci., LVAEI pētnieka asistente
Ieva Leimane Mgr. soc. sci., LVAEI pētniece

Abstract

The product group of decorative trees and shrubs comprise about 65% of the total value of decorative nursery production in Latvia, hence being the most relevant group of this sector.

As Latvian market is comparatively small, but the efficiency of production costs is feasible only through increasing the volume of output, local nurseries should develop also the precursors for the acquisition of potential export markets.

Today, practically all Latvian export of decorative trees and shrubs goes to Russia (99% in 2006), indicating Russia as one of the major marketing countries. The demand of Russia for decorative trees and shrubs is growing rapidly. The tremendous development potential of the Russian demand is also shown by the available data on consumption of plants, which is substantially smaller than in European countries. The demand for imported plants is also growing in Ukraine and Belarus.

At present, there is practically no export from Latvia to Scandinavian countries; however, taking into account the significant market value of nursery stock in these countries as well as the import value of decorative trees and shrubs increasing quite rapidly, Scandinavian countries should also be considered as one of potential export markets.

Markets in Lithuania and Estonia are also comparatively small; hence the Baltic States would rather be considered as a single market and fulfilment of the consumption in these neighbouring countries should be carried out alongside with the local market activities. The demand for decorative trees and shrubs is constantly growing in these countries, alongside with favourable economic development trends.

Key words: nursery sector, decorative trees and shrubs, export markets, consumption

Ievads

Introduction

Šā raksta pamatā ir secinājumi, kas radušies zinātniskā pētījuma „Stādaudzēšanas kā Latvijas dārzkopības sektora jaunas un dinamiskas nozares attīstības potenciāls un tā izmantošanas risinājumi” izstrādes gaitā ar autoru līdzdalību. Par stādaudzēšanas nozares attīstības iespējām Latvijā līdz šim zinātniski pētnieciskais darbs netika veikts.

Dekoratīvie koki un krūmi ir Latvijas stādaudzēšanas nozares produkts, kurā ietilpst dekoratīvo lapu koki un krūmi, kā arī dekoratīvo skujkoku stādi (CN kodis: 06029045; 06029049), kas plaši tiek izmantoti cilvēku dzīves telpas labiekārtošanai un teritorijas apzaļumošanai. Dekoratīvo koku un krūmu produktu grupa veido aptuveni 65% no kopējās dekoratīvo stādu vērtības Latvijā, tādējādi tā ir nozīmīgākā šīs nozares produktu grupa.

Šobrīd Latvijā saražotā dekoratīvo koku un krūmu vērtība ir salīdzinoši maza (~ Ls 1,2 milj.) [15]. Taču, domājot par nozares izaugsmi industriālā apmērā, paralēli iekšējā patēriņa apmierināšanai un pozīciju nostiprināšanai vietējā tirgū, palielinot tirgus daļu par labu pašmāju produkcijai, Latvijas vietējiem stādaudzētājiem būtu jāveido arī iestrādes potenciālo eksporta tirgu apguvei, jo Latvijas tirgus kopējā ietilpība tomēr ir salīdzinoši neliela, savukārt ražošanas izmaksu efektivitāte iespējama, galvenokārt palielinot ražošanas apjomus.

Darba mērķis ir novērtēt potenciālo eksporta tirgu pieprasījumu pēc dekoratīvo koku un krūmu stādiem un tā attīstības tendences, lai apzinātu Latvijas stādaudzētāju iespējas produkcijas pārdošanai ārpus valsts.

Darba uzdevumi attiecībā uz potenciālo eksporta tirgu analīzi, ietver Latvijas pašreizējā eksporta piedāvājuma, kopējā pieprasījuma pēc importa dekoratīvajiem kokiem un krūmiem un kopējā stādu patēriņa un tā attīstības analīzi šajās valstīs. Rakstā nav analizēta Latvijas produkcijas konkurētspēja potenciālajos eksporta tirgos no cenu un ražošanas izmaksu viedokļa.

Dekoratīvo koku un krūmu potenciālie eksporta tirgi analīzei izvēlēti atbilstoši stādu produkcijas bioloģiskai un klimatiskai piemērotībai audzēšanai industriālos apmēros Latvijā un bioloģiskai un klimatiskai piemērotībai augšanai citās valstīs.

Latvijas klimatiskie apstākļi zināmā mērā ierobežo stādaudzēšanas nozares attīstību Latvijā, jo salīdzinot ar citām Eiropas valstīm (Nīderlandi, Poliju, Vāciju), kurās šī nozare ir spēcīgi attīstījusies, Latvijā ir īsāka darba sezona, mazāk saules gaismas un dabiskā siltuma. Tomēr šo pašu iemeslu dēļ Latvijā audzētie stādi ir salīdzinātāki un līdz ar to piemērotāki audzēšanai Latvijā un mūsu kaimiņvalstīs – Baltijas valstīs, Skandināvijas valstīs, Krievijā, Ukrainā un Baltkrievijā, salīdzinot ar citu valstu produkciju. Latvijā audzētās produkcijas klimatiskās piemērotības dēļ, šīs valstis analizētas kā potenciālie dekoratīvo koku un krūmu eksporta tirgi.

Darbā izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās analīzes metodes. Izmantojot statistiskās analīzes un loģiski konstruktīvās analīzes metodes, apkopotu datu analīzes rezultāti, pētījuma laikā veiktās stādaudzētāju aptaujas, radošo diskusiju, semināru un interviju rezultāti.

Rezultāti un diskusija

Results and discussion

1. Latvijas pašreizējā eksporta piedāvājuma analīze potenciālajos eksporta tirgos

1. Analysis of current Latvian export supply

Dekoratīvie koku un krūmu stādi ir ne tikai no ražošanas viedokļa nozīmīgākais Latvijas dekoratīvās produkcijas veids, bet arī stādu produkcijas kopējā eksportā dominējošais produkts. To īpatsvars eksportā pēdējo 5 gadu periodā svārstījies ap 35-45%, bet 2006.gadā šis produkcijas veids kļuvis par izteikti nozīmīgāko, veidojot 87% no kopējās stādu eksporta vērtības [14].

Laika posmā no 2002.-2006.gadam to eksporta vērtība gadu no gada pieaugusi, ar straujāko pieaugumu 2005. un 2006.gadā, tai palielinoties attiecīgi 5.4 un 8.5 reizes, pret iepriekšējiem gadiem (skat.1.tabula).

1.tabula/ Table 1

Latvijas dekoratīvo koku un krūmu eksports pa valstīm 2002.-2006.gadā
Export of Latvian decorative trees and shrubs by countries in 2002-2006

Valsts - Country	Eksports, tūkst. Ls – Export, thsd. Ls					Īpatsvars kopējā eksporta vērtībā, % - Share in total export value, %				
	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Krievija - Russia	39,5	69,2	74,6	393,4	3 490,0	78%	92%	97%	95%	99%
Polija - Poland	0,0	0,0	0,0	0,0	40,4	0%	0%	0%	0%	1%
Norvēģija - Norway	2,8	0,0	0,1	1,5	0,0	5%	0%	0%	0%	0%
Igaunija - Estonia	2,9	0,1	1,2	0,0	0,0	6%	0%	2%	0%	0%
Dānija - Denmark	5,6	3,4	0,0	0,0	0,0	11%	5%	0%	0%	0%
Pārējās - Others	0,0	2,8	0,7	19,0	0,0	0%	4%	1%	5%	0%
Kopā - Total	50,8	75,4	76,7	413,9	3 530,4	100%	100%	100%	100%	100%

Avots: CSP dati [14]

Krievija šobrīd ir nozīmīgākais eksporta tirgus dekoratīvajiem kokiem un krūmiem no Latvijas, 2006.gadā šajā valstī nonākusi gandrīz visa eksportētā šo stādu produkcija (99%). Salīdzinot ar 2005.gadu, stādu eksports uz Krieviju palielinājies gandrīz 9 reizes, sasniedzot Ls 3.5 milj. To, ka Latvijas produkcijai var būt perspektīvas Krievijas tirgū, netieši apstiprina arī Nīderlandes eksportētāji, kuri intervijā atzīst, ka Latvijā no Nīderlandes tiek ievesti stādi, kuri tālāk pārdzēti Krievijas tirgum, jo pastāv uzskats, ka Krievijas tirgū stādi no Latvijas ir labāk pieprasīti.

Uz pārējām potenciālo eksporta tirgus valstīm 2006. gadā dekoratīvo koku un krūmu eksports no Latvijas analizētajā laika posmā nav novērots.

Salīdzinot ar pētījumā iegūto Latvijas stādaudzēšanas nozares ražošanas apjomu un ārējās tirdzniecības statistisko informāciju par stādu importa apjomiem, attiecīgi Ls 1,2 milj. un Ls 2,1 milj.), dekoratīvo koku un krūmu eksporta vērtība no Latvijas ir ievērojama, tomēr absolūtos skaitļos kopējā no Latvijas eksportēto stādu vērtība līdzinās viena paliela Nīderlandes eksportētāja gada apgrozījumam, līdz ar to vērtējama kā neliela.

2. Potenciālo eksporta tirgu kopējā importa pieprasījuma analīze 2. Analysis of total import demand of potential exports markets

Ārējās tirdzniecības dati par aplūkojamām NVS valstīm, kā arī Skandināvijas un Baltijas valstīm liecina, ka šīs valstis ir stādu produkcijas neto importētājvalstis, eksports no šīm valstīm ir salīdzinoši nenozīmīgs. Importa pārsvars pār eksportu kopumā liecina par vietējo stādu deficītu šo valstu tirgos. Stādu deficīts netiek novērots vienīgi Dānijā, kas vienlaicīgi ir arī lielākā stādu produkcijas ražotāja starp Skandināvijas valstīm, stādu produkcijas neto eksportētāja un arī viena no nozīmīgākajām stādu tirgotājām Skandināvijas valstīs. Tāpēc Dānijas tirgus pieejamība Latvijas stādaudzētājiem varētu būt ierobežota, un tā atsevišķi netiek vērtēta kā potenciālā eksporta valsts.

Praktiski visa Krievijas stādu importa izcelsme ir ES valstis (2006.gadā 97% no kopējās stādu importa vērtības [12]). ES ārējās tirdzniecības dati liecina, ka 2006.gadā uz Krieviju eksportēti dekoratīvie koki un krūmi EUR 15.5 milj. vērtībā (skat. 2. tabula). Pēdējo gadu laikā Krievijā vērojams ievestā dekoratīvo koku un krūmu stādu straujš vērtības pieaugums, kas apliecina pieprasījuma pieaugumu pēc šiem produktiem. ES stādu eksports uz Krieviju palielinājies vairāk kā uz pusi 2006.gadā, bet, salīdzinot ar 2002.gadu kāpums ir 2,3 reizes. No ES valstīm galvenās pārdevējas Krievijā tradicionāli bijušas Nīderlande, Polija un Vācija. Taču, saskaņā ar 2006.gada ārējās tirdzniecības datiem, samazinoties Polijas eksportam uz Krieviju, Latvijas dekoratīvo koku un krūmu eksports uz Krieviju ES valstu starpā bijis otrs nozīmīgākais aiz Nīderlandes, tā īpatsvaram sasniedzot 32% no ES valstu kopējās eksporta vērtības uz Krieviju (1. un 2. tabula).

2.tabula/ Table 2

Kopējais dekoratīvo koku un krūmu imports potenciālajās eksporta partnervalstīs 2002.-2006.gadā, tūkst. EUR The total import of decorative trees and shrubs in potential export partner countries in 2002-2006, thsd. EUR

Valsts - Country	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Krievija* - Russia	6 857	7 932	10 546	10 083	15 477
Ukraina* - Ukraine	803	922	1 609	2 573	5 006
Baltkrievija* - Belarus	94	253	365	512	760
Zviedrija - Sweden	8 970	9 737	11 226	11 194	13 857
Norvēģija* - Norway	9 472	8 120	9 158	9 680	10 825
Somija - Finland	3 232	3 606	4 140	4 557	4 903
Lietuva - Lithuania	452	655	807	852	1 086
Igaunija - Estonia	556	646	668	758	894

Avots: Comext datu bāze [7]

*ES valstu eksports uz attiecīgo valsti

Ukrainā 2006.gadā dekoratīvo koku un krūmu stādi no ES valstīm ievesti EUR 5.0 milj. vērtībā, Baltkrievijā tā bijusi tikai EUR 0.8 milj. Taču šajās valstīs dekoratīvo koku un krūmu imports līdz šim pieaudzis straujāk kā Krievijā, veidojoties galvenokārt no Nīderlandes, Polijas un Vācijas stādiem.

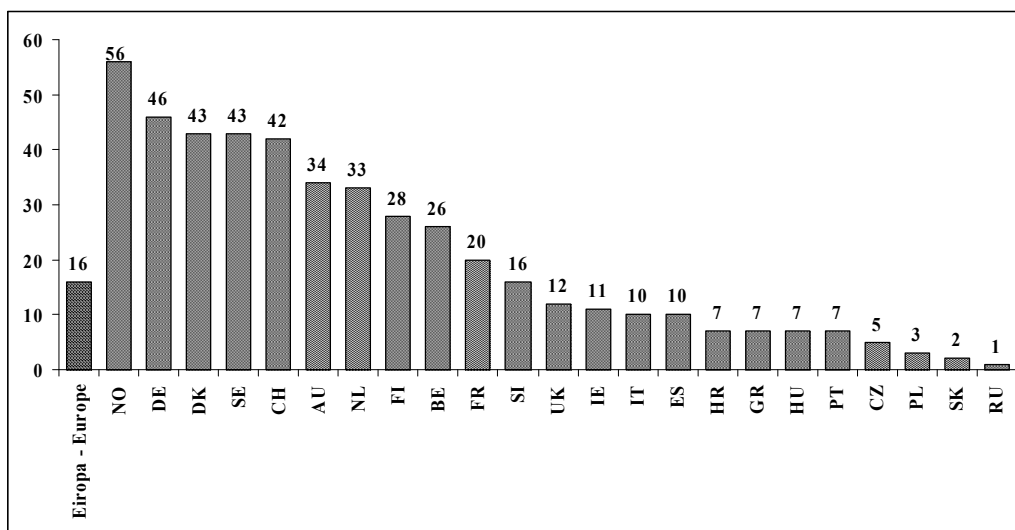
Skandināvijas valstis ir nozīmīgas stādu produkcijas importētājas. Visvairāk dekoratīvo koku un krūmu stādus importē Zviedrija (EUR 13.9 milj. 2006.gadā), tai seko Norvēģija (EUR 10.2 milj. – ES eksporta vērtība 2006.gadā), un Somija (EUR 4.9 milj. 2006.gadā). Arī šajās valstīs dekoratīvo koku un krūmu imports turpina palielināties. 2006.gadā tas visvairāk pieaudzis Zviedrijā (+24%), Norvēģijā tas

palielinājies par 12%, bet Somijā – par 8%. Aplūkotajās Skandināvijas valstīs lielākās dekoratīvo koku un krūmu produkcijas tirgotājas bijušas Nīderlande, Vācija un Dānija.

Arī Baltijas valstīs aplūkotajā laika periodā importēto dekoratīvo koku un krūmu vērtība ir strauji pieaugusi – Lietuvā tā ir vairāk kā divkārtšojusies, 2006.gadā sasniedzot EUR 1.1 milj., Igaunijā kāpums bijis 1,6 kārtīgs, 2006.gadā veidojot EUR 0.9 milj. Lietuvā, līdzīgi kā Latvijā, 2006.gadā ievērojami palielinājies stādu eksports. Arī šajās valstīs dekoratīvos koku un krūmu stādu imports ir galvenokārt no Nīderlandes, Polijas un Vācijas.

3. Kopējās potenciālo eksporta tirgus ietilpības analīze 3. Analysis of total market capacity

Skandināvijas valstis ir 18,9 milj. iedzīvotāju liels tirgus, kura kopējā stādu tirgus vērtība veido gandrīz EUR 750 milj., kas šobrīd ir lielāka kā Krievijas tirgum. Novērtēts, ka Zviedrijā pastāv vislielākais stādu tirgus, kopsummā veidojot EUR 385 milj., tam seko Norvēģija ar EUR 224 milj., savukārt Somijā stādu tirgus vērtība bijusi EUR 139 milj.[1;119]. Visvairāk stādu uz vienu iedzīvotāju tiek patērēti Norvēģijā (EUR 56), kam seko Zviedrija (EUR 43) un Somijā ar EUR 28. Stādu patēriņš uz vienu iedzīvotāju Skandināvijas valstīs ir ievērojami virs Eiropas valstu vidējā līmeņa (EUR 16/iedz.) (skat.1.attēls). Taču, neskatoties uz tā jau augsto patēriņa līmeni, pieprasījums pēc stādiem Skandināvijas valstīs turpina palielināties, par ko liecina iepriekš aplūkotās stādu produkcijas importa vērtības pieaugums.

Avots: AIPH [1;119]

1.attēls. Stādu patēriņš (EUR/iedz.) Skandināvijas valstīs un Krievijā, salīdzinot ar citām valstīm 2002.gadā

Figure 1. Per capita consumption of plants in Scandinavia and Russia compared to other countries in 2002.

Pieejamie dati par stādu patēriņu liecina, ka laika posmā no 2002. līdz 2004.gadam griezto ziedu un stādu patēriņš palielinājies lielākajā daļā ES *jauno* dalībvalstu un Krievijā par 15% [1]. Lai arī izdevumi par stādiem uz vienu iedzīvotāju Krievijā ievērojami atpaliek no Eiropas vidējā līmeņa (saskaņā ar AIPH 2002.gada datiem, Krievijā tas bijis EUR 1/iedz. gadā, bet Eiropā – EUR 16), ņemot vērā 142,2 milj. lielo iedzīvotāju skaitu, tas jau tagad ir lielākais Austrumeiropas griezto ziedu un stādu tirgus (kopējā tirgus vērtība novērtēta 725 milj. EUR apmērā) aiz Polijas un Ungārijas. Turklāt no patēriņa intensitātes viedokļa tam vēl ir milzīgs pieauguma potenciāls.

Ukrainā un Baltkrievijā stādu patēriņš šobrīd varētu būt ievērojami zem 1 EUR/cilv., ņemot vērā zemo iedzīvotāju ienākumu līmeni šajās valstīs. Taču no iedzīvotāju skaita viedokļa šie ir vērā ņemami tirgi, ko raksturo 46.5 milj. potenciālo patērētāju Ukrainā un 9.7 milj. Baltkrievijā.

Pētījuma laikā veiktie eksperimentālie aprēķini rāda, ka stādu tirgus vērtība Lietuvā varētu veidot aptuveni EUR 14 milj., bet Igaunijā – EUR 10 milj.

4. Ekonomiskās attīstības novērtējums 4. Evaluation of economic development

Ņemot vērā, ka stādi pēc to patēriņa būtības (dzīves telpas labiekārtošana un apzaļumošana) ieskaitāmi luksus preču kategorijā, to patēriņš saskaņā ar mājsaimniecību patēriņa struktūras analīzi, cieši saistāms ar iedzīvotāju ienākumu līmeni. Pieaugot iedzīvotāju labklājībai, pieaug izdevumi preču kategorijai *dažādas preces un pakalpojumi*¹ (t.sk. stādaudzēšanas produktiem) [2;64].

NVS valstīs ienākumi uz vienu iedzīvotāju šobrīd ievērojami atpaliek no ES valstu līmeņa. Pieejamie dati par NKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes 2006.gadā šajās valstīs rāda, ka Krievijā ienākumu līmenis veido tikai 38%, Baltkrievijā – 29%, bet Ukrainā vismazāk – 24% no Eiropas Monetārās savienības (EMS) valstu vidējā līmeņa. Tomēr, balstoties uz pēdējā laika ekonomiskās attīstības tendencēm var prognozēt šo valsu ekonomisko izaugsmi nākotnē, kā arī iedzīvotāju ienākumu līmeņa kāpumu un līdz ar to prognozējams arī stādu produkcijas pieprasījuma pieaugums.

Par Krievijas ekonomikas straujo attīstību liecina IKP pieauguma tempi, kas laika posmā no 2003. līdz 2006.gadam bija vidēji gandrīz 7% gadā (2006.gadā – 6,7%, skat. 3.tabulu). Aktivitātes pieaugumu apzaļumošanas jomā un līdz ar to stādu pieprasījuma kāpumu labvēlīgi ietekmē arī celtniecības attīstība - pēdējo 4 gadu laikā tās pievienotā vērtība pieaugusi gandrīz par 60%, ar vidējo pieauguma tempu 12% gadā (2006.gadā – 14,1%).

Arī Ukrainas ekonomika laika posmā 2003.-2006.gads pieaugusi par 35%, 2006.gadā IKP palielinājies par 7,1%. 2003., 2004.gadā celtniecības izaugsme Ukrainā bijusi ļoti strauja, ikgadējam pieaugumam pārsniedzot 20%, taču 2005.gadā piedzīvots kritums, pēc kura 2006.gadā celtniecības pievienotā vērtība pieaugusi tikai par 1,9%.

Visstraujāk aplūkojamā laika periodā IKP pieaudzis Baltkrievijā (+43%), šajā valstī bijis arī straujākais IKP pieaugums 2006.gadā - par 9,9%. Pieejamā informācija par ekspluatācijā nodoto dzīvojamu platību izmaiņām liecina, ka celtniecība arī šajā valstī attīstās strauji.

Tomēr līdzās iespējām, ko paver šie tirgi un to attīstības tendences, jāpiemin, ka tie ir salīdzinoši nestabilāki, starpvalstu ekonomiskās attiecības lielā mērā atkarīgas no politiskās situācijas un ar to saistītajiem lēmumiem.

Skandināvijas valstīs ienākumi uz vienu iedzīvotāju pārsniedz ES vidējo līmeni, sevišķi augsti tie ir Norvēģijā (2006.gadā 180% no ES vidējā līmeņa pēc PPS), Zviedrijā tie veidojuši 116%, bet Somijā – 112%. Neskatoties uz nelielo ikgadējo IKP % pieaugumu, ienākumu kāpums absolūtā izteiksmē ir ievērojams. Līdz ar to stādu patēriņš Skandināvijas valstīs, kā to pierāda arī importa dati, turpina palielināties, neskatoties uz jau šobrīd augsto sasniegto patēriņa līmeni uz vienu iedzīvotāju.

Viens no patēriņa palielinājuma iemesliem domājams bijis arī celtniecības pieaugums, kas visās šajās valstīs bijis straujāks par vidējo ekonomikas attīstību. Vietējo stādu ražošanā aplūkotajās Skandināvijas valstīs nav vērojama nozīmīga izaugsme, līdz ar to nākotnes pieprasījuma pieaugums galvenokārt tiks apmierināts ar importētajiem stādiem, kas paver iespējas arī Latvijas stādu produktu eksportam [3;72], [4,19], [5;8].

Lietuvā laika posmā 2003.-2006.gads IKP palielinājies kopumā par 37%, ar ikgadējo pieaugumus vidēji 8.2%, bet 2006.gadā – par 7.5%. Igaunijā ekonomika attīstījies straujāk – pēdējo 4 gadu laikā IKP audzis par 43%, ar vidējo pieaugumu 9.3% gadā. Igaunijā IKP 2006.gadā palielinājies tikai nedaudz lēnāk kā Latvijā, veidojot 11.4%, kas bijis otrais straujākais kāpums ES valstīs.

¹ CSP mājsaimniecību budžeta apsekojumus lietots termins

3.tabula/ Table 3

Ekonomiskās attīstības rādītāji potenciālajās eksporta partnervalstīs 2006.gadā
Indicators of economic development in potential export countries in 2006

Rādītājs - Indicator	Krievija <i>Russia</i>	Ukraina <i>Ukraine</i>	Baltkrievija <i>Belarus</i>	Zviedrija <i>Sweden</i>	Somija <i>Finland</i>	Norvēģija <i>Norway</i>	Lietuva <i>Lithuania</i>	Igaunija <i>Estonia</i>
Reālais IKP (% pret iepriekšējo gadu) <i>Real GDP (% on previous year)</i>	106,7	107,1	109,9	104,2	105,5	102,9	107,5	111,4
t.sk. PV celtniecībā <i>incl. VA in construction</i>	114,1	101,9	108,3*	108,2	105,1	106,5	119,8	113,3
IKP uz vienu iedzīvotāju pēc PPS <i>GDP per capita in PP</i>	11620**	7510**	8810**	28 600	27 600	44 300	13 700	15 900
IKP % no ES-25 valstu līmeņa <i>GDP % of EU-25 level</i>	38%**	24%**	29%**	116%	112%	180%	56%	65%

Avots: Eurostat, Krievijas, Ukrainas un Baltkrievijas centrālie statistikas biroji, Pasaules Banka [6]; [8], [10], [11], [13]

*ekspluatācijā nodoto dzīvojamo platību izmaiņas

**NKP /iedz. pēc PP; % no Eiropas Monetārās savienības valstu vidējā līmeņa

Stādu pieprasījuma kāpums lielā mērā pavada iedzīvotāju ienākumu celšanos un būvniecības attīstību, kas ir izteikti strauja šajās valstīs. Ņemot vērā pašreizējo ienākumu līmeni, kas joprojām ir zem ES vidējā līmeņa, kā arī nodrošinājumu ar dzīvojamām platībām, kas ievērojami atpaliek no Skandināvijas valstīm [9;38], stādu patēriņam būtu vēl nozīmīgi jāpieaug tuvākajā nākotnē gan Lietuvā, gan Igaunijā.

Secinājumi

Conclusions

Šobrīd praktiski viss dekoratīvo koku un krūmu eksports no Latvijas nonāk Krievijā (2006.gadā 99%). Kopumā tas liecina par Krieviju kā vienu no galvenajām šīs produkcijas potenciālajām noieta valstīm.

Krievijas pieprasījums pēc dekoratīvajiem kokiem un krūmiem ir strauji augošs. Pēdējo piecu gadu laikā ES-25 valstu dekoratīvo koku un krūmu eksporta vērtība uz Krieviju palielinājusies vairāk nekā 2 reizes. Neskatoties uz ievērojami zemāku stādu patēriņu uz vienu iedzīvotāju Krievijā, kas ir EUR 1/cilv., salīdzinot ar vidēji EUR 16/cilv. Eiropas valstīs, ļoti lielā iedzīvotāju skaita dēļ Krievija jau šobrīd ir lielākais stādu tirgus Austrumeiropā (virs EUR 140 milj. pēc 2002.gada datiem). Šobrīd ievērojami zemākais stādu patēriņš, vispārējās valsts ekonomiskās attīstības tendences, kā arī iedzīvotāju ienākumu attīstības prognozes Krievijā norāda uz stādu pieprasījuma milzīgo attīstības potenciālu nākotnē.

Otrs lielākais dekoratīvo koku un krūmu importa tirgus no aplūkotajām NVS valstīm ir Ukraina, savukārt Baltkrievijā ievesto stādu vērtība šobrīd ir neliela. Taču importa dati liecina, ka dekoratīvo koku un krūmu patēriņš pēdējos gados šajās valstīs, sevišķi Baltkrievijā strauji pieaudzis (attiecīgi vairāk kā 6 un 8 reizes, salīdzinot ar 2002.gadu). Tāpat ievērojami IKP pieauguma tempi norāda uz to, ka šajās valstīs notiek ekonomiskā attīstība, kas rada priekšnosacījumus stādu patēriņa kāpumam.

Uz Skandināvijas valstīm šobrīd Latvijas dekoratīvo koku un krūmu eksports praktiski nenotiek, taču, ņemot vērā šo valstu nozīmīgo stādu tirgus vērtību (gandrīz EUR 750 milj.), kas pašlaik ir lielāka kā Krievijas tirgum, kā arī diezgan strauji pieaugošo dekoratīvo koku un krūmu importa vērtību (+37% pēdējo piecu gadu laikā), Skandināvijas valstis uzskatāmas par vienu no labākajiem potenciālajiem eksporta tirgiem Latvijā ražotai stādu produkcijai. Saskaņā ar pieejamajiem datiem, vietējo stādu ražošanā aplūkotajās Skandināvijas valstīs šobrīd nav vērojamas nozīmīgas izmaiņas, līdz ar to nākotnes pieprasījuma pieaugums galvenokārt tiks apmierināts ar importētajiem stādiem. Turklāt jāpiezīmē, ka šis tirgus ir salīdzinoši stabilāks un vieglāk prognozējams nekā Krievija. Ņemot vērā, ka Latvija atrodas klimata zonā, kas ir tuvāka

Skandināvijas valstīm kā galveno konkurentvalstu apstākļi, tai pastāv salīdzinošās priekšrocības pie nosacījuma, ka izmaksu ziņā tās produkti ir konkurētspējīgi.

Ņemot vērā Baltijas valstu salīdzinoši mazo tirgus ietilpību (pēc eksperimentāliem aprēķiniem – EUR 24 milj.), tas visdrīzāk būtu uztverams kā vienots tirgus. Līdz ar to Lietuvas un Igaunijas tirgu apgūšana būtu veicama paralēli vietējā tirgus apguves pasākumiem. Pieprasījums abās tuvējās kaimiņvalstīs pastāvīgi turpina pieaugt (stādu imports pēdējo piecu gadu laikā palielinājies gandrīz 2 reizes), kā arī pastāv labvēlīgas ekonomiskās attīstības tendences.

Kopumā kā potenciāli vērtētie dekoratīvo koku un krūmu stādu eksporta tirgi no pieprasījuma aspekta Latvijas stādaudzētājiem paver labas attīstības iespējas, tomēr, apsverot to apguvi, Latvijas stādaudzētājiem jārēķinās ar nopietnu konkurenci galvenokārt no Nīderlandes, Vācijas, Polijas eksportētāju puses, salīdzinot ar kuriem Latvijas stādaudzētājiem šobrīd ir īslaicīgāka pieredze gan eksporta organizēšanā, gan stādu audzēšanā.

Tāpēc pirms jauno tirgu apguves uzsākšanas, jāizvērtē Latvijas ražotāju ekonomiskās iespējas ar savu produkciju iekļauties šajos tirgos valdošajā cenu līmenī.

Literatūra

References

1. International Statistics Flowers and Plants 2006. – AIPH/Union Fleurs, Zoetermeer, 2006, 133 p.
2. Mājsaimniecības budžets 2005. – CSP, Rīga, 2006., 64.lpp.
3. Puutarhayritysrekisteri 2005. – Tike, Helsinki, 2006, 72 s
4. Trädgårdsproduktion 2005. - Statens Jordbruksverk, Jönköping, 2006, 19 s.
5. Trädgårdsundersökningen 2005. - Statens Jordbruksverk, Jönköping, 2006, 8 s.
6. Baltkrievijas Republikas statistikas un analīzes biroja dati par ekonomisko attīstību valstī - <http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/main1.php>
7. ES ārējās tirdzniecības datubāze Comext - <http://fd.comext.eurostat.cec.eu.int/xtweb/gh>
8. Eurostat datubāze – http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/&product=EU_MAIN_TREE&depth=1
9. Housing statistics in the European Union 2004. - Swedish National Board of Housing, Building and Planning, Ministry for Regional Developments of Czech Republic, Karlskrona, 2005, 38 p. (<http://www.boverket.se/shopping/ShowItem.aspx?id=843&epslanguage=SV>)
10. Krievijas Federālās valsts statistikas biroja dati par ekonomisko attīstību valstī - http://www.gks.ru/wps/portal/!ut/p/.cmd/cs/.ce/7_0_A/.s/7_0_2UK/_th/J_0_CH/_s.7_0_A/7_0_FL/_s.7_0_A/7_0_2UK
11. Pasaules Bankas dati par ekonomisko attīstību. - <http://devdata.worldbank.org/wdi2006/contents/Section4.htm>
12. Pasaules tirdzniecības centra un Pasaules Tirdzniecības organizācijas ārējās tirdzniecības dati - http://www.intracen.org/appli1/TradeCom/TP_EP_IC.aspx?IN=06&YR=2005&IL=06%20%20Live%20trees,%20plants,%20bulbs,%20roots,%20cut%20flowers%20etc
13. Ukrainas Valsts statistikas komitejas dati par ekonomisko attīstību valstī - <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. CSP npublicētie dati par stādu ārējo tirdzniecību
15. LVAEI, NBD, SAB npublicēts pētījums „Stādaudzēšanas kā Latvijas dārzkopības sektora jaunās un dinamiskas nozares attīstības potenciāls un tā izmantošanas risinājumi”, 2007., 92 lpp.

Sociālā tīkla un ekonomisko faktoru ietekme uz Zemgales lauku iedzīvotāju labklājību

Influence of Social Network and Economical Factors on Welfare of Zemgale Inhabitants

Ginta Kronberga Mg.oec. asistente LLU SZF Socioloģijas katedra

Abstract

The influence of social network and economic factors on the welfare of Zemgale inhabitants. The aim of the study is to explore the influence of social network and economic factors on the welfare and financial stability of the inhabitants in Zemgale region. The paper views theoretical prospects of networks in economics and society that show the topicality and importance of the networks in the development of business, financial, political and social spheres, ensuring them with both material and immaterial sources. The main indicators of economic growth include GDP, inflation, investment, employment and unemployment, and the structure of financial sources of the inhabitants in Latvia and Zemgale region. The author has made a questionnaire on the basis of unbiased and biased welfare indicators, totally questioning 300 respondents. The results of the research confirmed the hypothesis of the study – the level of household income and strong links of social network play a dominant role in the supplement of financial stability.

Key words: social network, welfare, household income

Atslēgas vārdi: Sociālais tīkls, labklājība, mājsaimniecību ienākumu līmenis.

Ievads

Introduction

Literatūrā var sastapties ar vairākām labklājības definīcijas nozīmēm, galvenās no tām, kas tiks aplūkotas arī pētījumā, ir sekojošas. Labklājība nozīmē – dzīves kvalitāti; no finansiālās puses – finansiālu atbalstu, ko maksā valdība; ekonomikā – saistībā ar maksimālo ieguvumu un sociālajā aspektā – valsts ekonomiskās palīdzības nodrošinājums indivīdu vajadzību apmierināšanai.

Pārsvārā finanšu avoti veidojas no darba algas (65%) un sociālajiem transfertiem (25%). Būtiska loma ir valstij un pašvaldībai kā publiskā sektora aģentiem, kas nodrošina iedzīvotājiem tiem likumā paredzētos maksājumus, kā arī garantē sociālo drošību valstī. Tomēr, kā rāda statistikas dati un veiktie pētījumi zem iztikas minimuma valstī dzīvo 50% no visiem iedzīvotājiem.

Sevišķi lauku iedzīvotāju ienākumu līmenis ir neregulārs, vai sezonāls un salīdzinoši zemāks nekā pilsētu iedzīvotājiem. Laukos, kur dzīvo 32,2% no visiem iedzīvotājiem, pastāv liela materiālās labklājības polarizācija, nedrošības sajūta par darba patstāvīgumu, algu un sociālajām garantijām, tas savukārt rada lielu sociālo spriedzi. Lauku iedzīvotāji, lai apmierinātu savas ekonomiskās un sociālās vajadzības, cieši iekļaujas sociālajā tīklā, ko veido viņa ģimene, draugi, darba devēji, kolēģi u.c. aktivitāšu biedri.

Empīriskā pētījuma mērķis ir - ņemot par pamatu objektīvos un subjektīvos labklājības indikatorus noskaidrot Zemgales lauku iedzīvotāju viedokli par labklājības līmeni un finansiālo stabilitāti laukos. Materiālā labklājība jeb finansiālā stabilitāte saistās galvenokārt ar ienākumu līmeni, nodarbošanos un indivīda apmierinātības pakāpi ar šiem diviem kritērijiem.

Empīriskā pētījuma uzdevumi ir :

- izpētīt iedzīvotāju viedokli par labklājības līmeni laukos un to ietekmējošiem faktoriem;
- noskaidrot vai iedzīvotāji savā dzīves vietā spēj apmierināt savas pamatvajadzības;
- izpētīt, kuri no subjektīviem labklājības indikatoriem ir svarīgākie lauku iedzīvotājiem un kāda ietekme ir sociālajam tīklam.

Hipotēze - finansiālās stabilitātes nodrošināšanā dominējošā loma ir mājsaimniecības ienākumu līmenim un sociālā tīkla stiprajām saitēm.

Izmantotās metodes – abstrakti loģiskā, socioloģisko pētījumu – aptauja, statistisko pētījumu un grafiskā metode.

Theorētiskās perspektīvas par tīkliem ekonomikā un sabiedrībā Theoretical aspect about networks in economics and society

Pēdējos gados līdzās globalizācijas jēdzienam arvien pieaug arī tīkla jēdziena popularitāte, un līdz ar to šis koncepts kļūst arvien polisemantiskāks - ar plašu nozīmju un pielietojuma spektru - par dažādu tīklu un saišu veidiem tiek runāts visās nozīmīgākajās dzīves sfērās - ekonomikas, informācijas, informāciju tehnoloģijas, drošības un arī citās. Sociālās zinātnes nav izņēmums, un šis jēdziens mūsdienās kļūst arvien populārāks.

Tīkls ir saistīts ar sarežģītiem komunikāciju kanāliem, atšķirīgām perspektīvām, informācijas apriti, tāpēc ir daudz vairāk variantu, kā nodibināt kontaktus, ģenerēt jaunas idejas un izstrādāt rīcības plānus uzņēmumu attīstībai un lielākai peļņas ieguvei.

Tīkla principi darbojas – ekonomikas, finanšu, politikas un sociālajā jomā.

- Ekonomikā – tiek izdalīti ražotāju tīkli, piegādātāju tīkli, patērētāju tīkli, tehnoloģiskās sadarbības tīkli, standartu koalīciju tīkli (Rifkins Dž., 2004).
- Finanšu jomā – kā finanšu pārskata sastāvdaļa pašvaldības un valsts budžeta iestāžu gada pārskatos (Par budžetu un finanšu vadību).
- Politikā – valsts, politiskās, nevalstiskās un ražotāju apvienības, kas ietekmē valsts politiku.

Runājot par aģentiem, kas saistās ar politisko aspektu, jāmin, ka tieši Latvijas lauku sabiedrībai ir raksturīga to aģentu atstumšana no politikas veidošanas procesa, kas notiek galvenokārt centrālās valdības institūcijās un valdošo politisko partiju un lielu ekonomisku grupējumu aprindās. Vietējām pašvaldībām, mazpilsētām, lauku kopienām un organizācijām ir visai neliela ietekme uz lēmumu pieņemšanas procesu (Tisenkopfs T., Šūmane S. 2004).

Tīkli ieņem nozīmīgu lomu ne tikai organizāciju un citu publisko sektoru aģentu dzīvē, bet arī indivīda dzīvē, jo neformālās apmaiņas attiecības nodrošina viņus ar nepieciešamajiem materiālajiem un nemateriālajiem resursiem. Piemēram, personiskie kontakti var būt izšķiroši informācijas iegūšanai par darba iespējām. Valstīs, kur nesen ir notikusi pāreja uz tirgus ekonomiku ir saglabājusies neformālās apmaiņas uzvedības un attiecību modeļu ietekme uz sabiedrību un sociālo, ekonomisko un politisko situāciju. Šie procesi vērojami arī Latvijas sabiedrībā gan dažādu lēmumu, informācijas piekļuves un apmaiņas, gan biznesa transakciju, projektu izstrādes, finansējuma saņemšanas un citos procesos.

Autore par visatbilstošāko savam empīriskam pētījumam uzskata uz personu balstīto egocentrisko datu ieguves stratēģiju. Egocentriskie tīkli kopumā pilda vairākas funkcijas, kas ir ļoti svarīgas. Kopumā tiek izdalīti sekojoši veidi: sociālais atbalsts, emocionālā un materiālā palīdzība, draudzīgas attiecības, informācijas apmaiņa. Tiek veidota indivīda apziņa, nodrošināta sociālā kontrole, lai indivīds uzvestos saskaņā ar normām. Indivīdam ir pieeja resursiem, caur kuriem var iegūt dažādus labumus, kā arī egocentriskā tīklā ir savi uzvedības modeļi, pēc kuriem vadās izdarot noteiktu izvēli (Wasserman S., Faust K., 1999).

Īss pārskats par galvenajiem ekonomiskiem rādītājiem Latvijā un Zemgales reģionā Summary about economic indices in Latvia and Zemgale

Iedzīvotāju labklājība un ienākumu līmenis ir atkarīgs no valsts ekonomiskās attīstības. Jau vairākus gadus Latvijā ir vērojama ekonomiskā izaugsme, kas ir cieši saistīta ar iekšzemes kopprodukta pieaugumu. Tomēr ekonomiskā izaugsme ir cieši saistīta ar tādiem svarīgiem rādītājiem kā inflācija, bezdarbs, investīcijas utt. Autore pārskatāmības nolūkos apkopoja galvenos rādītājus

Ekonomiskās aktivitātes galvenie rādītāji 2006. gadā
Economic indices on 2006

Rādītāji	Valstī kopumā	Zemgales reģionā
Iedzīvotāju skaits	2 294 590	289 990
IKP apjoms uz 1 iedz. Ls	3938	2192
1. tabulas turpinājums		
ES struktūrfondu finansējums milj.Ls	170,25	19,53
Ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits	45 300	3193
Ekonomiskās aktivitātes līmenis %	69,5	61,1
Bezdarba līmenis %	7,2	6,7
Inflācija %	6,5	6,5
Nefinanšu investīciju apjoms milj. Ls	1421,8	169,6

(LR Centrālās statistikas pārvaldes dati)

Lai gan iedzīvotāju skaits ar katru gadu nedaudz samazinās, pārējie rādītāji ir augoši, kas liecina par valsti un līdz ar to visu iedzīvotāju labklājības pieaugumu.

Cilvēku ekonomisko rīcību galvenokārt raksturo darbs un ar to saistītie aspekti – pašnodarbinātība, algotais darbs, uzņēmējdarbība un cita saimnieciskā darbība nolūkā gūt ienākumus, kas ir svarīgākais aspekts finansiālās stabilitātes nodrošināšanā. Tāpat liela loma ir pabalstiem un pensijām, sevišķi ņemot vērā faktu, sabiedrībā ir izteikta ienākumu polarizācija.

2006. gadā rīcībā esošais ienākums vidēji uz 1 iedzīvotāju 65% sastāda algotā darba samaksa un 25% sociālie transferti. Vidēji valstī tie ir 101 Ls mēnesī – (pilsētās 105,5, laukos 67,55Ls). Zemgales reģionā 89,66 Ls (Algotā darba samaksa 59,10 Ls; Transferti 22,79 Ls). Patēriņa izdevumi vidēji 114 Ls, Zemgales reģionā 96,66. Zemgales reģionā pašvaldību sociālo pabalstu saņēmēju skaits ir vidēji 58 786 iedzīvotāji. Pašvaldības GMI (24 Ls) pabalstam izlietojušas 18,8% (3,5 milj.ls), kas izmaksāti 74,7 tūkst. iedzīvotāju (LR Centrālās statistikas pārvaldes dati).

Kopumā jāsecina, ka rīcībā esošais ienākums pakāpeniski ar katru gadu pieaug, tomēr rīcībā esošais ienākums vidēji uz vienu iedzīvotāju, sevišķi laukos ir daudz zemāks nekā iztikas minimums kopumā. Kā negatīvs aspekts jāuzskata arī tas, ka valdība nav mainījusi iztikas minimuma preču un pakalpojuma groza saturu, kopš 1991. gada, kas laika gaitā ir būtiski mainījies ne tikai preču, bet arī cenu ziņā.

Empīrisks pētījums par sociālā tīkla un ekonomisko faktoru ietekmi uz Zemgales lauku iedzīvotāju labklājību un finansiālo stabilitāti

Empirical Research about Influence of Social Network and Economical Factors on Welfare and Financial Stability of Zemgale rural inhabitants

Iedzīvotāji, atrodoties nepārtrauktā mijiedarbībā ar ekonomisko, sociālo un dabas vidi, eksistē un darbojas dzīves telpā, kurā var izdalīt vairākus lokus. Par pirmo dzīves telpas loku var pieņemt mājsaimniecību, kurā norisinās dzīves darbība, kas visciešāk saistīta ar ģimeni, jeb sociālo tīklu, ar kuru indivīdam ir ciešas un stipras mijiedarbības saites. Otro loku veido tuvākā apkārtnē, parasti pašvaldības teritorijā, kurā cilvēki apmierina lielāko daļu savu vajadzību – strādā, mācās, iepērkas, saņem medicīniskos pakalpojumus, atpūšas utt. Tādējādi dzīves telpa ir kļuvusi arī par precī – vietu, kurā cilvēki izvēlas dzīvot - iegādājas mājokļus.

Ārvalstu pētnieki (Flanagens, Kalverts, Hendersons, Allards u.c.) ir izpētījuši un izdalījuši labklājības un dzīves kvalitātes rādītājus, kas ietver ne tikai objektīvi novērtējamus rādītājus (pamatā

statistikas dati), kas liecina par labklājību, bet arī subjektīvo labklājību. Subjektīvā labklājība tiek saprasta kā indivīda apmierinātība ar dzīvi apstākļos, ko šis indivīds uzskata par svarīgiem. Kā galvenos rādītājus ārvalstu pētnieki izdala:

- 1) fizisko un materiālo labklājību (kas ietver materiālo labklājību un finansiālo drošību, kā arī veselību un personīgo drošību);
- 2) attiecības ar citiem cilvēkiem (sociālo tīklu);
- 3) sabiedrisko aktivitāti un pilsonisko līdzdalību;
- 4) personīgo pilnveidošanos (intelektuālā, profesionālā u.c.);
- 5) rekreācija un atpūta (Social Welfare, subjective indicators, <http://aspe.hhs.gov/HSP/indicators03/>).

Pētījuma apraksts. Autore izvēlējās pētīt tieši Zemgales plānošanas reģiona lauku iedzīvotājus, kas ļaus korektāk interpretēt rezultātus, jo pilsētu un lauku iedzīvotājiem atšķiras nodrošinājums un iespēju klāsts, ko sniedz publiskā sektora un sociālā tīkla aģenti un dzīves vide kā tāda. Izlasē tika iekļauti abu dzimumu strādājošie un nestrādājošie respondenti, kuru vecums ir sākot no 18 gadiem, jo tas ir vecuma posms, kad indivīds ir sasniedzis psiholoģisko un sociālo briedumu, kā arī indivīds ir vai arī cenšas kļūt finansiāli patstāvīgs. Pētījumā tika izmantots tiešās anketēšanas veids. Pētījuma lauka darbs tika veikts 2006. gadā.

Pētījuma datu analīze. Aptaujāti tika 300 respondenti, no kuriem 59% sievietes un 41% vīrieši. 78% respondentu ir ģimenes cilvēki, kas dzīvo kopā ar laulāto vai neregistrētā kopdzīvē, vai ar bērniem, 9% dzīvo vieni, bet 13% dzīvo kopā ar vecākiem.

Lielākā daļa respondentu 78,3% ir darbaspējas vecumā. Savukārt aptaujāto vecuma intervāls ir no 18 gadiem līdz 84 gadiem, kurā lielāko īpatsvaru sastāda vecuma grupa no 30-45 gadiem 32% un 45-62 gadiem 28%, virs 62 gadiem 19% respondentu.

Runājot par izglītības sadalījumu, tas ir sekojošs – pamatskolas izglītība ir 2% respondentu, vidējā ir 32%, vidējā profesionālā 42%, bet ar augstāko izglītību ir 24% no aptaujātajiem respondentiem.

Pēdējais no demogrāfiskā bloka jautājumiem parāda respondentu ienākuma līmeni.

Lielākai daļai aptaujāto 74,6% rīcībā ir no 51-100 Ls mēnesī uz vienu iedzīvotāju, kas iekļaujas arī vispārējo statistikas datu līmenī, kur vidējais ienākums Zemgalē uz vienu iedzīvotāju ir vidēji 90 Ls. Tomēr ņemot vērā to, ka 2006. gadā, kad tika veikta anketēšana, iztikas minimums valstī vidēji bija 112,65 Ls, tad kopumā no aptaujātajiem zem iztikas minimuma dzīvoja 80,55% respondentu, kas parāda, ka labklājības līmenis pēc ienākumiem ir zems.

To apliecina arī sniegtās atbildes uz uzdotajiem jautājumiem par to, kā respondenti vērtē labklājības līmeni laukos – kā zemu to vērtē 41% respondentu, bet kā vidēju 59%. Atbildi, ka laukos būtu augsts labklājības līmenis, nav atzīmējis neviens no respondentiem.

Respondenti tika lūgti novērtēt galveno ekonomisko faktoru ietekmi uz labklājību. Uzskatāmības labad šī atbilde tika apkopotas tabulas veidā.

Kopumā skatoties iedzīvotāju vērtējumu jāsecina, ka par svarīgākiem ekonomiskiem faktoriem tiek atzīta alga, inflācija un bezdarbs - šos faktorus kā ietekmējošus atzīst vairāk kā 90% no visiem aptaujātajiem. Ne mazāk svarīgs ir māsaimniecību ienākumu līmenis, uzņēmējdarbības attīstība un valsts politika. Tas būtu saistāms ar to, ka šos faktorus iedzīvotāji izjūt visvairāk un par tiem tiek plaši runāts un diskutēts arī valsts līmenī un masu medijos. Kā arī šie faktori ir savstarpēji cieši saistīti, jo tas vai reģionā būs attīstīta uzņēmējdarbība, noteiks darba vietu piedāvājumu skaitu, atalgojumu strādājošajiem un attīstību kopumā.

Kā vismazāk ietekmējošie faktori tiek atzīta infrastruktūra (51,5%) un investīcijas reģionos (32,2%), tas būtu skaidrojams ar to, ka liela daļa iedzīvotāji nav tieši saistīti ar šīm jomām, arī investīciju apjoms, pēc statistikas datiem, Zemgalē ir viens no zemākajiem starp pārējiem reģioniem.

Dzīves vietas nozīmi parāda arī tas, vai iedzīvotājiem ir iespēja apmierināt visas savas pamatvajadzības, jo tas liecina par pašvaldības, kā indivīdam vistuvāk esošā publiskā sektora aģenta nodrošinājumu ar resursiem, ko pašvaldība spēj piedāvāt iedzīvotājiem.

Respondentu vērtējums % par ekonomisko faktoru ietekmi uz labklājību
Classing % about Influence of Economical Factors on Welfare

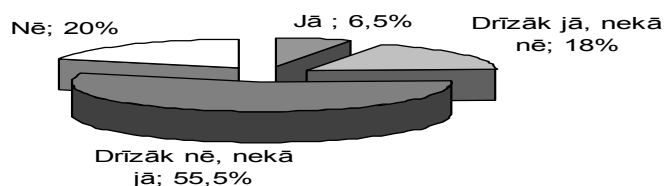
Faktors	Ietekmē	Drīzāk ietekmē, nekā neietekmē	Drīzāk neietekmē, nekā ietekmē	Neietekmē
Valsts politika	86,0	8,0	4,0	2,0
Nodokļi	37,5	52,0	10,5	-
Inflācija	93,5	6,5	-	-
Infrastruktūra	21,0	27,5	51,5	-
Investīcijas reģionos	46,5	21,3	32,2	-
Bezdarbs	92,0	8,0	-	-
Uzņēmējdarbības attīstības līmenis	83,5	11,5	5,0	-
Dzīvesvieta	27,0	22,5	37,7	12,8
Alga	96,5	3,5	-	-
Mājsaimniecības ienākumu lielums	82,6	13,8	3,6	-

(Pētījuma datu apkopojums)

Atbildes uz jautājumu – Vai varat apmierināt visas savas pamatvajadzības savā dzīves vietā, parāda sekojošu situāciju:

Tikai 6,5 % aptaujāto atzīst, ka dzīvesvieta nodrošina iespēju apmierināt pamatvajadzības. Tas ir ļoti zems rādītājs, jo pašvaldībai, kā vistuvāk esošam publiskā sektora aģentam pēc subsidiaritātes principa būtu jānodrošina iedzīvotājus vismaz pamatvajadzību līmenī. Lielākā daļa respondentu atbild, ka dzīvesvieta nespēj nodrošināt pamatvajadzības, par to liecina atbilžu sadalījums drīzāk nē, nekā jā un nē, kopumā sastādot 75,5%.

Apkopojot rezultātus jautājumā par to, kuras no pamatvajadzībām nav iespējams apmierināt dzīvesvietā, respondenti atbildot varēja atzīmēt vairākus atbilžu variantus – 47% izglītības, 68,2% darba, 38,4% veselības, 37% pēc precēm un pakalpojumiem un 22,5% atpūtas vajadzības dzīvesvieta nespēj nodrošināt.

1. att. Iedzīvotāju iespējas apmierināt pamatvajadzības dzīvesvietā n = 300

Fig.1. Basic needs guaranty on place of residence

Visvairāk 68,2 % respondentu atzina, ka trūkst darba iespēju, šis aspekts saistās ar jau iepriekšminēto, ka liela daļa iedzīvotāji brauc uz darbu uz tuvējām pilsētām vai citām pašvaldībām, kur ir iespēja strādāt un gūt regulārus ienākumus. Tāpat aktuāla ir izglītības problēma, tā kā tika aptaujāti respondenti vecumā no 18 gadiem, tad tie, kas atbildēja apstiprinoši uz šo variantu, ir gan studenti, kas studē klātienē un neklātienē, gan tie iedzīvotāji, kuri, lai pārkvalificētos, vai ietuursos ir spiesti braukt uz pilsētu, visbiežāk Jelgavu, kur ir gan augstskola, gan pieaugušo izglītības centrs. Problēmas ir arī ar veselības aprūpi,

kur pārsvarā lauku pašvaldībās ir nodrošināts ģimenes ārsts, vai arī iespējamas vizītes pie ārsta vairākas reizes nedēļā, bet trūkst aptiekas un citas iespējas saņemt medicīniskos pakalpojumus, piemēram, zobārstniecības pakalpojumus, un citas procedūras.

Nākamais jautājums tika uzdots vadoties pēc subjektīvās labklājības indikatoriem, ko izdala ārvalstu pētnieki - par to, kas ir labklājības pamatā. Respondenti tika lūgti sarindot šīs vērtības pēc prioritātēm ar 1 atzīmējot pašu svarīgāko, bet ar 6 – mazāk svarīgāko, tā, lai vērtības neatkārtotos.

3. tabula/ Table 3

**Labklājības vērtību sadalījums pēc svarīguma
Respondent Opinion about Welfare**

Vērtības %	1	2	3	4	5	6
Veselība un personiskā drošība	43,92	59,3	3,7	3	-	-
Materiālā labklājība un finansiālā drošība	53,7	35,4	6,5	-	-	-
Attiecības ar citiem cilvēkiem	2,38	4,5	83,4	15,6	6,3	2,3
Personīgā pilnveidošanās	-	-	1,2	62	3,5	-
Sabiedriskā aktivitāte un līdzdalība	-	-	-	7	13,4	89
Atpūta	-	0,8	5,2	12,4	76,8	8,7

(Pētījuma datu apkopojums: 1-ļoti svarīgi;6- mazsvarīgi)

Domājot par savu labklājību kā galvenās vērtības tiek minētas materiālā labklājība un finansiālā drošība, kas atzīmētas kā ļoti svarīgas, kā arī veselība un personiskā drošība. Maznozīmīgas nav arī attiecības ar citiem cilvēkiem, respektīvi, sociālo tīklu.

Turpinot analizēt jautājumu jāatzīmē, ka datu analīzes gaitā, izmantojot SPSS datu apstrādes programmu, parādījās sakarība starp vidējo ienākumu uz vienu ģimenes locekli un vērtību svarīgumu, tiem, respondentiem, kam ienākumu līmenis ir no 151- 200, kā arī virs 200 Ls, materiālo labklājību un finansiālo drošību atzīmēja ar zemāku vērtējumu pārsvarā –2 un 3, veselība un personiskā drošība ierindojās pirmajā vietā, bet nozīmīgs faktors bija arī personīgā pilnveidošanās. Attiecības ar citiem ir vērtētas, kā nozīmīgas un tas parāda sociālā tīkla nozīmi indivīda dzīvē. Egocentriskie tīkli kopumā pilda vairākas funkcijas, kas ir ļoti svarīgas jebkuram - sociālais atbalsts, emocionālā un materiālā palīdzība, draudzīgas attiecības, informācijas apmaiņa. Tādejādi veidojas indivīda apziņa, tiek nodrošināta sociālā kontrole, indivīdam ir pieeja resursiem, caur kuriem var iegūt dažādus labumus, kā arī egocentriskā tīklā ir savi uzvedības modeļi, pēc kuriem vadās izdarot noteiktu izvēli.

Jau iepriekš izvērstā analīze parādīja darba un atalgojuma nozīmi finansiālās stabilitātes nodrošināšanā, tādēļ anketā tika iekļauti jautājumi strādājošajiem, par to kādu darba meklēšanas veidu viņi izmantoja, kā arī vai pieņemot lēmumu strādāt viņi apspriedušies ar citiem cilvēkiem. Darbs mūsdienās ir ļoti nozīmīgs un aktuāls ne tikai katram cilvēkam individuāli, bet arī valstiskā mērogā un visā tautsaimniecībā. Kopumā vērtējot strādājošo atbildes uz jautājumiem, kas saistās ar darba vietu, darba atrašanu un prioritātēm, jāsecina, ka darba meklēšanā būtiski ir sociālie tīkli. Izšķir divu veidu sociālos tīklus – formālos un neformālos. Valstī kopumā darba meklēšanā visbiežāk izmanto neformālos sociālos tīklus (77% respondentu).

Lielākā daļa respondentu jūtas finansiāli stabili, jo strādā 67%, vai saņem sociālos transfertus – kopā 25,9%, šis sadalījums ir atbilstošs vispārējai Latvijas situācijai. Bet 6,35% respondentu ir finansiāli atkarīgi no ģimenes, arī šeit parādās sociālā tīkla nozīme, jo tas sniedz finansiālā resursa nodrošinājumu šiem respondentiem.

Zemgales lauku iedzīvotāji 92% nav apmierināti ar to ienākumu līmeni, kas ir viņu rīcībā, jo nespēj apmierināt visas savas vajadzības, kā pamatojumu minot to, ka rīcībā esošo līdzekļu daudzums nav

pietiekams mūsdienu sociālekonomiskajai situācijai. Apkopojot atbildes uz jautājumu, par prioritātēm tērējot līdzekļus, atbildes bija sekojošas.

Galvenās trīs prioritātes ir regulārie ikmēneša maksājumi, ģimenes locekļu vajadzības un kredītu maksājumi. Tas saistās arī ar vispārējo līdzekļa izlietojumu kopumā. Sakarības parādījās starp vecumu un kredīta maksājumiem, jo kā prioritāti kredīta maksājumi vairāk atzina tieši jauni cilvēki vecumā līdz 30 gadiem. Savukārt pensijas vecuma cilvēkiem prioritāri bija izdevumi veselībai un komunālajiem maksājumiem.

Jautājumā, lai noskaidrotu, kas parasti palīdz atrisināt finansiālās problēmas, ja tādas gadās - saņemtās atbildes liecina, ka pamatā finansiālās problēmas palīdz atrisināt tieši ģimenes locekļi 89,2% gadījumu – vīrs, sieva, bērni, vecāki – kas ir ar respondentu saistīti ciešām mijiedarbības saitēm. Procentuāli daudz mazāk 6,12% gadījumu finansiālās problēmas palīdz atrisināt tie sociālā tīkla aģenti, ar kuriem ir vājās mijiedarbības saites.

Secinājumi Conclusions

Īstenojot darba uzdevumus autore nonāca pie šādiem secinājumiem:

1. Labklājības līmenis laukos iedzīvotāju vērtējumā ir vidējs, to atzīst 59%, bet kā zemu to vērtē 41% respondentu.
2. Svarīgākie ekonomiskie faktori, kas ietekmē labklājību ir – algas lielums, inflācija un bezdarbs.
3. 92% Zemgales lauku iedzīvotāji nav apmierināti ar to ienākumu līmeni, kas ir viņu rīcībā, jo nespēja pamierināt visas savas pamatvajadzības 75.5%.
4. Kopumā no aptaujātajiem iedzīvotājiem zem iztikas minimuma dzīvo 80,55%.
5. Darba meklēšanā būtiski ir sociālie tīkli to atzīst 77%. Darba meklēšanā visbiežāk tiek izmantoti neformālie sociālie tīkli, kuros aģenti ir savienoti ar stiprām mijiedarbības saitēm.
6. Aptaujāto prioritātes tērējot finanses ir: samaksāt komunālos maksājumus un ikmēneša rēķinus; ģimenes locekļu vajadzības un kredīta maksājumi.
7. Finansiālās problēmas parasti palīdz atrisināt ģimenes locekļi 89.2% gadījumu, kas ar respondentu saistīti stiprām mijiedarbības saitēm. Ģimene kopumā ir motivētāka sniegt atbalstu un dažāda veida palīdzību.

Iegūtie rezultāti ļauj apstiprināt darbā izvirzīto hipotēzi - finansiālās stabilitātes nodrošināšanā dominējošā loma ir mājsaimniecības ienākumu līmenim un sociālā tīkla stiprajām saitēm.

Priekšlikumi Suggestions

1. Pašvaldībai un citiem aģentiem veidot elastīgus sadarbības tīklus finansējuma piesaistei, kas ļautu daudz ātrāk reaģēt uz ekonomikas, politikas un ārējās vides izmaiņām.
2. Izmantojot piesaistītos ES, valsts un citus līdzekļus sakārtot infrastruktūru un dažādot uzņēmējdarbību, kas ļautu radīt jaunas darba vietas un celt ienākumu līmeni reģionos, tādejādi mazinot ienākumu polarizāciju valstī.
3. Sadarbojoties Labklājības un Ekonomikas ministrijai, noteikt iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza saturu atbilstošu pašreizējai situācijai valstī, ņemot vērā iedzīvotāju pamatvajadzības dzimuma un vecumu kontekstā.

Izmantotā literatūra

Literature

1. Granovetter, M. (1973), The strength of weak ties. American Journal of Sociology and Economy, Vol. 78, Issue 6
2. Par budžetu un finanšu vadību: LR likums// spēkā esošs no1994.04. 21., skatīts www.vkase.gov.lv – 30.03.2006.
3. Pārskats par tautas attīstību, Rīcībspēja reģionos 2004/2005. Rīga, ANO Attīstības programma, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 142 lpp.
4. Rifkins Dž. (2004), Jaunās ekonomikas laikmets. Jumava, 279lpp.
5. Tisenkopfs T., Šūmane S. (2004), Komunikācijas procesi Latvijas lauku kopienu attīstībā: partnerību piemērs. Politika un socioloģija, Latvijas Universitātes raksti 663. sējums, 183-207 lpp.
6. Wasserman, S., Faust, K. (1999) Social Network Analysis: Methods and Applications. Cambridge University Press,658p
7. Galvenie sociālekonomiskie rādītāji skatīts <http://old.csb.gov.lv/Satr/grad03.cfm> - 22.10.2007.
8. Social Welfare, subjectives indicators skatīts <http://aspe.hhs.gov/HSP/indicators03/> -12.03.2006.

Dažas darba tirgus aktuālas problēmas Latvijas laukos Some Actual Problems of Labour Market in Latvia Rural Territories

Maiga Krūzmētra

Socioloģijas katedra, LLU Sociālo zinātņu fakultāte

Abstract

The development issues of the labour market are of a great importance for the EU institutions and all the member states. The Green Paper that was elaborated by the European Commission in November 2006 pays special attention on the following features characterising the labour market: competitiveness and flexibility of employed people, capability to adapt in new conditions that change more and more rapidly. The research on labour market in Latvia identifies the understanding of competitiveness of rural employees, its relevance with the stability in labour market, and preferable and real preparedness to develop their competitiveness in the changing labour market.

Key words: labour market, employee, employer, competitiveness in labour market

Ievads

Introduction

Eiropas Savienības valstu pārstāvju sanāksme 2000. gada 23.- 24. martā Lisabonā par nozīmīgu stratēģisku uzdevumu ES tālākā attīstībā iezīmēja nodarbinātības kāpināšanu, darbaspēka resursu mobilizēšanu un darba ražības celšanu, lai panāktu ilgtspējīgu izaugsmi. Latvijas nacionālā Lisabonas programmā 2005.-2008. gadam atzīmēts, ka valstī veiktās reformas un integrācija ES ir pozitīvi ietekmējušas ekonomisko attīstību. Latvijā ir sasniegti augsti izaugsmes tempi, taču, lai izaugsme turpinātos arī nākotnē, ir jāveicina pāreja no darbietilpīgas ekonomikas uz zināšanām balstītu ekonomiku. Darba tirgū globalizācijas un tehnikas/tehnoloģiju attīstības rezultātā notiek būtiskas izmaiņas. Izvirzās jaunas prasības darba devējiem, darba ņēmējiem un tirgus funkcionēšanā iesaistītajiem institucionālajiem aģentiem. (Latvijas..., 2005) Savukārt Eiropas Kopienu komisijas 2006. gada novembrī izstrādātā Zaļā grāmata sevišķu uzmanību pievērta tādām darba tirgus raksturojošām parādībām kā nepieciešamībai kāpināt konkurētspēju, veicināt elastību, vienlaikus palielinot drošību visiem darba tirgus dalībniekiem. XXI gadsimtā ir vajadzīgs darba tirgus, kuru raksturo tāda īpašība kā "flexicurity": no vienas puses - elastīgums un konkurētspēja un no otras puses – sociālā drošība un stabilitāte. (Zaļā grāmata, 2006) Zināmu ieskatu šī jautājuma apskatei un analīzei dod 2005.-2007. gadu laikā veiktais pētījums „Latvijas un tās reģionu darba tirgus specifiskās problēmas”. (ES struktūrfondu..., 2005-2007)

Pētījuma mērķis. Pēdējā laikā par tradicionālu kļuvusi pieeja bez valsts vidējiem rādītājiem, analizēt tikai griezumu vai nu statistisko vai plānošanas reģionu ietvaros. Iepriekš minētajā pētījumā viens no būtiskākajiem secinājumiem bija, ka galveno polaritāti Latvijā veido situācija galvaspilsētā Rīgā un visā pārējā Latvijā. (Latvijas un tās ..., 2007:3) Tādēļ šajā darbā par galveno mērķi izvirzīts skaidrot aktuālas darba tirgus problēmas īpaši Latvijas laukos, kur dzīvo un strādā trešdaļa Latvijas iedzīvotāju un galveno uzmanību veltīt darba ņēmēju konkurētspējas darba tirgū saistībai ar stabilitāti darba vietā.

Mērķim pakārtotie uzdevumi: noskaidrot darba devēju un darba ņēmēju izpratni par konkurētspējas rādītāju kopumu, salīdzināt šo divu grupu konkurētspējas rādītāju kopumu un novērtēt darba ņēmēju konkurētspējas darba tirgū saistību ar stabilitāti darba vietā.

Metodoloģija. Par pētījuma teorētisko pamatu vispirms kalpo sociālo pārmaiņu koncepcija, kas pasvīturo, ka sabiedrībā pastāvīgi notiek iekšējas izmaiņas, kuras uzkrājas un beigu beigās pāraug pašas sistēmas izmaiņās un kuras var būt ne tikai kvantitatīvas, bet arī kvalitatīvas. (Sztompka, P.) Izmaiņu raksturošanai darba tirgū kā sistēmā autore balstījusi uz postfordisma teoriju. Postfordisms norāda, ka:

- mazinās interese par masveida produkciju un pieaug - par individualizētiem produktiem, sevišķi pievēršot uzmanību preces augstai kvalitātei un izsmalcinātam stilam;
- šādu pieprasījumu var nodrošināt ar saīsinātu darba ciklu, nelielām un ražīgākām sistēmām, izmantojot jaunākās tehnoloģijas

- jauno tehnoloģiju ieviešana pieprasa labāk apmācītus, ar daudzveidīgākām prasmēm apveltītus, atbildīgākus un brīvi domājošus darbiniekus. (Castells M., 2000; Dear M., 2000; Ritzer, G., 2002; Handel, M, 2005)

Kā raksta G. Ritzers – „virzību no fordisma uz postfordismu var raksturot kā pāreju no viendabības uz daudzveidību” (Ritzer, G.:192)

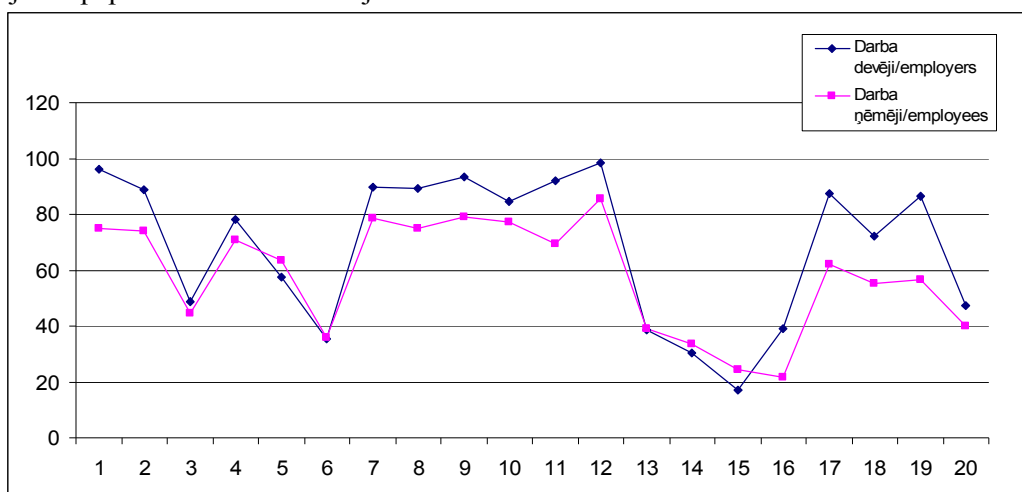
Informācijas avots. Par pētījuma informatīvo bāzi kalpo reprezentatīva darba ņēmēju un darba devēju aptauja visos Latvijas reģionos, ko veikusi pētnieku grupa autorei līdzdarbojoties. 3130 no aptaujātajiem darba ņēmējiem strādā tieši lauku teritorijās (Latvijas un tās..., 2007:17-19) Aprēķinus par rakstā analizēto darba ņēmēju grupu veikusi autore.

Rezultāti Results

No visu problēmu kopuma šajā rakstā analizētas tiks trīs - laukos nodarbināto konkurētspējas izpratne, tās saistība ar stabilitāti darba tirgū un vēlamā un faktiskā darba ņēmēju gatavība kāpināt savu konkurētspēju darba tirgus mainīšanās apstākļos.

Laukos nodarbināto konkurētspējas izpratne. Pieņemot, ka konkurētspēju darba tirgū veido faktori, kas konkurences apstākļos darba ņēmējam palīdz iegūt vai saglabāt darba vietu, bet darba devējam ļauj piesaistīt un noturēt savām vajadzībām atbilstošu darbaspēku (Jary D.,1995:107), konkurences analīzei darba tirgū var izmantot M. Portera piecu spēku modeli (Porter M., 1990) Darba tirgū veido no vienas puses pieprasījums, ko pārstāv darba devēji, un no otras puses darba ņēmēji, kurus veido gan attiecīgajā brīdī nodarbinātie, gan arī darba meklētāji, kas var būt pie atvērta darba tirgus ne tikai savas valsts, bet arī citu valstu iedzīvotāji. Priekšrocības kļūst par nodarbināto būs tam individuam, kurš vairāk atbildīs darba ņēmēja priekšstatam par to, kāds darba darītājs viņam ir vajadzīgs. Tādēļ pētījums ietvēra uzdevumu skaidrot to faktoru kopumu un nozīmību, kas ietekmē individu konkurētspēju gan darba devēju, gan arī darba ņēmēju, šai gadījumā nodarbināto, skatījumā kļūst par nodarbināto.

Respondentiem piedāvāja 20 rādītājus, kuri dažādi raksturo darba darītājus, ar iespēju uzskaitījumu papildināt no sava skatījumā.

Avots: Autores aprēķini no kopējā informācijas masīva.

1.attēls. Konkurētspējas rādītāju nozīmības darba devēju un darba ņēmēju skatījumā salīdzinājums

Fig. 1. Comparison of importance of competitiveness indicators by employers and employees

Rādītāji/Indicators:

1. Attiecības ar darba biedriem
Relations with colleagues	11. Iniciatīva
Initiative
2. Saskarsmes prasmes
Communication skills	12. Darba disciplīnas ievērošana
Observing work discipline
3. Datorzināšanas un prasmes
Computer knowledge and skills	13. Gatavība mainīt darba vietu uzņēmumā
Readiness to change work place within the enterprise/agency
4. Latviešu valodas zināšanas
Knowledge of Latvian	14. Gatavība mainīt profesiju
Readiness to change the occupation
5. Krievu valodas zināšanas
Knowledge of Russian	15. Gatavība mainīt dzīves vietu
Readiness to change the place of residence
6. Citu svešvalodu zināšanas
Knowledge of other foreign languages	16. Gatavība ieguldīt personīgos līdzekļus uzņēmuma attīstībā
Readiness to use private resources for the benefit of the enterprise/agency
7. Izvairīšanās no konfliktiem
Avoiding conflicts	17. Gatavība uzņemties jaunus pienākumus
Readiness to take on new responsibilities at work
8. Lojalitāte uzņēmuma vadībai
Loyalty to enterprise/agency management	18. Gatavība strādāt papildus stundas
Readiness to work overtime
9. Profesionālas zināšanas un prasmes
Professional knowledge and skills	19. Gatavība mācīties
Readiness to learn
10. Pieredze
Experience	20. Ārējais izskats
Appearance

Iegūtās informācijas analīze deva iespēju izdarīt vairākus nozīmīgus secinājumus. Pirmais no tiem: ja atzīmētos rādītājus sarindo pēc to nozīmības, tad parādās viena ļoti nozīmīga atšķirība. Kā darba ņēmēji tā arī darba devēji pirmajās piecās vietās pēc nozīmības izvirza četrus analogus rādītājus – darba disciplīnu, profesionālās zināšanas un prasmes, izvairīšanos no konfliktiem un attiecības ar darba biedriem. Tomēr darba ņēmēji šai pirmajā piecniekā iekļauj pieredzi, bet darba devēji – iniciatīvu, kas autora skatījumā ir nozīmīga atšķirība. Darba ņēmējs, piešķirot tik nozīmīgu vietu pieredzei, ir vērstis uz pagātni, uz jau apgūto, savukārt, darba devējs, piecu nozīmīgāko kritēriju kopumā iekļaujot darbinieka iniciatīvu, ir centrēts uz izmaiņām, uz nākotni.

Otru ne mazāk nozīmīgu secinājumu var iegūt salīdzinot rādītāju novērtējuma distanci, t.i., kādos rādītājos visvairāk nesaskan darba ņēmēju un darba devēju viedokļi.

Šādā aspektā izdalās četri raksturojumi, kuri sasaucas ar iepriekš atzīmēto vajadzību pēc darbinieka ar perspektīvu skatu, kas ietver – gatavību papildināt esošās zināšanas, gatavību uzņemties jaunus pienākumus, ja to prasa izmaiņas darba sfērā, iniciatīvu un, beidzot, prasmi veidot labas attiecības ar darba biedriem. Diemžēl darba ņēmēju skatījums lielā mērā atpaliek no darba devēju pieprasījuma, pietiekoši neaptverot, ka postmodernā sabiedrībā, kurā Latvijas tautsaimniecība cenšas iekļauties, bez tehnoloģiskām inovācijām izvērsas arī netehnoloģiskas inovācijas, kas galvenokārt ir organizatoriskas inovācijas un ietver grupu darba ieviešanu, struktūrvienību funkciju decentralizāciju pastāvīgās vai uz laiku izveidotās sīkākās grupās u.c. izmaiņas. (Ambruster H, 2006)

Konkurētspējas saistība ar stabilitāti darba vietā. Kopējie aptaujas rezultāti liecina, ka darba ņēmēji laukos ir tā darbaspēka daļa Latvijā, kas kopumā jūtas visnedrošāk. Tikai 53.5% aptaujāto ir droši par savu vietu uzņēmumā. Rīgā tādu ir 74.5%. Ja šo drošības sajūtu izmanto par mērauklu, tad laukos no visa nodarbināto kopuma pilnīgi droši par savu vietu uzņēmumā/iestādē, kā jau minēts, ir 53.5%, ne visai droši – 24.2%, ļoti nedroši – 5.1% un 15.2% darba ņēmēju, kuri nav spējuši novērtēt savu situāciju (atbilde – grūti teikt).

1.tabula /Table 1.

Rādītāju nozīmība darba ņēmēju un darba devēju skatījumā
Importens of indicators by employers and employees

Konkurētspējas indikatori Indicators of the competitiveness	no darba ņēmējiem/ from employees, %	no darba devējiem/ from employers, %	Distance/ gap, %
1. Gatavība mācīties Readyness to learn	56.4	86.6	30.2
2. Gatavība uzņemties jaunus pienākumus Readyness to take on new responsibilities at work	62.0	87.3	25.3
3. Iniciatīva Initiative	69.6	92.1	22.5
4. Attiecības ar darba biedriem Relations with colleagues	75.1	95.9	20.8

Avots: Autores aprēķini no kopējā informācijas masīva.

Tie, kuri jūtas droši, galvenokārt ir darba ņēmēji ar augstāko izglītību, vecumā no 35 līdz 54 gadiem, ar ienākumiem virs 150 Ls mēnesī un ģimenes cilvēki. Savukārt, ļoti nedrošo situāciju darba tirgū izjūt darba ņēmēji ar pamatskolas un pat vēl zemāku izglītību, kuru vecums pārsniedzis 55 gadus, ieņēmumi ir līdz 90 Ls mēnesī un kuru mājāsaimniecību veido viens pieaugušais vai viens pieaugušais ar bērnu/bērniem. Uzmanība ir jāpievērš arī grupai, kura nav spējusi novērtēt savu situāciju. Tajā 90% cilvēku ir ar ne vairāk kā vispārēju pamatskolas vai vidējo izglītību, 2/3 saņem ienākumus līdz 150 Ls mēnesī, pie tam lielākā daļa no viņiem ir divās vecuma grupās – no 15-24 gadiem un no 35-74 gadiem, no kuriem puse ir pāris ar vai bez bērniem. Šīs grupas izdalīšanas pamatojumu apstiprinās informācijā 2. tabulā.

Konkurētspējas rādītāju aprēķini katrai no izdalītajām grupām, kas redzami šai tabulā, apstiprina, ka pastāv visai cieša sakarība starp stabilitāti/drošību darba vietā un to raksturojumu kopumu, kurus kā svarīgākos darba ņēmējam izvirza darba devējs. Par nozīmīgākajām var atzīmēt vairākas sekojošās:

- jo lielāka ir pieprasījuma – piedāvājuma atbilstība, jo lielāks procents darba ņēmēju jūtas stabili savā darba vietā un otrādi – jo lielāka ir piedāvājuma neatbilstība pieprasījumam, jo pieaug nestabilitātes izjūtas;
- jo nestabilāks darba vietā jūtas darba ņēmējs, jo vairāk viņš par nozīmīgāko kritēriju konkurētspējai izdala darbs disciplīnas ievērošanu un mazāku nozīmību piešķir profesionālām prasmēm, profesionālām zināšanām.

- kaut arī 86.6% darba devēji par ļoti nozīmīgu darbinieka raksturojumu uzskata gatavību mācīties, papildināt savas zināšanas, neviena no analizētajām darba ņēmēju grupām šo konkurētspējas indikatoru neiekļauj pirmajās desmit nozīmīgākajās pozīcijās.

Jau monogrāfijas „Latvijas un tās reģionu darba tirgus specifiskās problēmas” autori rakstīja, ka viena no aktuālām darba tirgus problēmām ir darba devēju neapmierinātība ar iespēju atrast viņu prasībām atbilstošu darbaspēku, darba ņēmēju neapmierinātība ar piedāvātajām darba vietām un institucionālo aģentu nespēju saredzēt iespējas un metodes, kā tuvināt šos viedokļus (Latvijas un tās..., 1.lpp.) Tabulas dati uzskatāmi uzrāda šo plaisu starp darba devēja vēlamu darbinieka kompetenci un darba ņēmēju piedāvāto kompetences līmeni un šīs plaisas visbūtiskākās izpausmes. Šīs plaisas saturs un apjoma pietiekoša neapzināšanās var būt par iemeslu arī institucionālo aģentu nespējai saredzēt iespējas un metodes viedokļu tuvināšanai.

**Konkurētspējas izpratne saistībā ar stabilitāti darba vietā/ Perception of the competitiveness
connected with the stability at the working place
(Pirmajās desmit vietās izdalītie par ļoti nozīmīgiem un nozīmīgiem atzītie faktori, % no atbildejušiem
First ten very important and important indicators)**

Darba ņēmēju viedoklis				
Darba devēju viedoklis	Drošs savā darba vietā	Ne visai drošs savā darba vietā	Ļoti nedrošs savā darba vietā	Grūti teikt par savu stāvokli darba vietā
Darba disciplīna 98.3%	Darba disciplīna 89.7%	Darba disciplīna 84.7%	Darba disciplīna 83.1%	Darba disciplīna 74.0%
Observing work discipline	Observing work discipline	Observing work discipline	Observing work discipline	Observing work discipline
Attiecības ar darba biedriem 95.9%	Profesionālas prasmes 87.5%	Profesionālas prasmes 78.6%	Saskarsmes prasme 76.9%	Izvairīšanās no konfliktiem 72.1%
Relations with colleagues	Professional skills	Professional skills	Communication skills	Avoiding conflicts
Profesionālas zināšanas un prasmes 93.4%	Profesionālas zināšanas 86.7%	Pieredze 75.8%	Attiecības ar darba biedriem 76.4%	Attiecības ar darba biedriem 62.2%
Professional knowledge and skills	Professional knowledge	Experience	Relations with colleagues	Relations with colleagues
Iniciatīva 92.1%	Izvairīšanās no konfliktiem 83.9%	Profesionālas zināšanas 74.3%	Latviešu valodas zināšanas 76.1%	Pieredze 60.3%
Initiative	Avoiding conflicts	Professional knowledge	Knowledge of Latvian	Experience
Izvairīšanās no konfliktiem 89.6%	Pieredze 83.4%	Attiecības ar darba biedriem 73.3%	Izvairīšanās no konfliktiem 73.3%	Saskarsmes prasme 60.3%
Avoiding conflicts	Experience	Relations with colleagues	Avoiding conflicts	Communication skills
Lojalitāte uzņēmuma vadībai 89.3%	Lojalitāte uzņēmuma vadībai 82.9%	Izvairīšanās no konfliktiem 72.9%	Krievu valodas zināšanas 72.0%	Profesionālas prasmes 59.9%
Loyalty to enterprise/agency management	Loyalty to enterprise/agency management	Avoiding conflicts	Knowledge of Russian	Professional skills
Saskarsmes prasme 88.8%	Attiecības ar darba biedriem 79.8%	Latviešu valodas zināšanas 70.5%	Profesionālas prasmes 70.0%	Lojalitāte uzņēmuma vadībai 58.4%
Communication skills	Relations with colleagues	Knowledge of Latvian	Professional skills	Loyalty to enterprise/agency management
Gatavība uzņemties jaunus pienākumus 87.3%	Saskarsmes prasme 79.8%	Saskarsmes prasme 70.4%	Pieredze 70.0%	Profesionālas zināšanas 57.3%
Readiness to take on new responsibilities at work	Communication skills	Communication skills	Experience	Professional knowledge
Gatavība mācīties 86.6%	Iniciatīva 76.5%	Lojalitāte uzņēmuma vadībai 69.9%	Lojalitāte uzņēmuma vadībai 67.1%	Gatavība uzņemties jaunus pienākumus 52.5%
Readiness to learn	Initiative	Loyalty to enterprise/agency management	Loyalty to enterprise/agency management	Readiness to take on new responsibilities at work
Pieredze 84.5%	Latviešu valodas zināšanas 73.5%	Iniciatīva 67.2%	Profesionālas zināšanas 65.8%	Iniciatīva 52.3%
Experience	Knowledge of Latvian	Initiative	Professional knowledge	Initiative

3.tabula/ Table 3.

**Darba ņēmēju zināšanu papildināšanas kanāli saistībā ar stabilitāti darba vietā, %
Chans of perfecting the knowledge of employees connected with the stability at the work, %
(papildinājuši zināšanas un prasmes / perfected knowledge and skills)**

Zināšanu un prasmju papildināšana pēdējo trīs gadu laikā Knowledge and skills perfected during last 3 years	Darba ņēmēju viedoklis Opinion of employees				
	Drošs savā darba vietā Safe at the work	Ne visai drošs savā darba vietā Not very safe at the work	Ļoti nedrošs savā darba vietā Very unsafe at the work	Grūti teikt par savu stāvokli darba vietā Difficulty to say about safety	
Izglītības iestādēs In educational institutions	21.6	20.5	11.9	27.1	
Kursos, semināros In taught activities	34.4	34.0	28.0	26.0	
Patstāvīgi Informal learning	27.0	35.0	24.2	26.9	
Neko nav darījis Did not participated in learning activities	65.6	65.2	72.5	72.9	

Avots: Autores aprēķini no kopējā informācijas masīva.

Vēlamā un faktiskā darba ņēmēju gatavība savu konkurētspēju kāpināt darba tirgus mainīšanās apstākļos. Tā kā laukos stabili savā darba vietā jūtas tikai 53.5% darba ņēmēju, bet pārējo darba ņēmēju pozīcija ir vairāk vai mazāk nedroša, tad aktuāls paliek jautājums par visai lielas nodarbināto daļas konkurētspējas kāpināšanu, kas vispirms ir profesionālās kompetences (profesionālo zināšanu un prasmju) un vispārēju zināšanu un prasmju (saskarsmes prasmes, iniciatīva, attiecības ar darba biedriem u.c.) papildināšana jebkurā variantā - mācoties izglītības institūcijās, kursos un semināros vai arī patstāvīgi.

4. tabula/ Table 4.

**Darba ņēmēju zināšanu papildināšanas saturs saistībā ar stabilitāti darba vietā, %
Content of perfecting the knowledge of employees connected with the stability at the work, %
(papildinājuši zināšanas un prasmes / perfected knowledge and skills)**

Zināšanas un prasmes, kas papildinātas pēdējo trīs gadu laikā Knowledge and skills perfected during last 3 years	Darba ņēmēju viedoklis Opinion of employees				
	Drošs savā darba vietā Safe at the work	Ne visai drošs savā darba vietā Not very safe at the work	Ļoti nedrošs savā darba vietā Very unsafe at the work	Grūti teikt par savu stāvokli darba vietā Difficulty to say about safety	
Profesionālās un vispārīzglītojošās Professional and general	13.2	15.9	11.8	17.2	
Tikai profesionālās Only professional	19.8	20.1	13.1	10.5	
Tikai vispārīzglītojošās Only general	2.5	4.0	1.0	7.5	
Neko nav darījis Did not participated in learning activities	65.6	65.2	72.5	72.9	

Avots: Autores aprēķini no kopējā informācijas masīva.

Pētījumā iegūtie rezultāti apstiprina, ka darba ņēmējiem tiešām ir visai zema izpratne par zināšanu un prasmju saistību ar stabilitāti darba vietā un vēl jo vairāk ar stabilitāti darba tirgū, par ko liecina viņu aktivitātes zināšanu un prasmju papildināšanā pēdējo trīs gadu laikā darba tirgū.

Abu tabulu skaitļi no jauna apliecina, ka pastāv sakarība starp zināšanām un stabilitāti darba vietā jeb konkurētspēju. Ļoti nedrošie ir mazāk papildinājuši zināšanas un prasmes pēdējo trīs gadu laikā un galvenokārt izmantojuši kursus, bet salīdzinoši maz zināšanas papildinājuši patstāvīgi. Savām interesēm vairāk atbilstoša darba iegūšanai visai liela daļa darba ņēmēju nav gatavi darīt neko. Šādu apgalvojumu izteica 14.6 % no tiem, kas darba vietā jūtas stabili, no ne visai drošajiem par savu vietu tādu bija 17.3 %, bet to vidū, kuri jūtas ļoti nedroši savā darba vietā, neko nav gatavi darīt savas konkurētspējas kāpināšanai jau 29.4 % darba ņēmēju. Tā tad, jo nestabilāk darba ņēmējs jūtas pašreizējā darba vietā, jo mazāk ko dara savas situācijas uzlabošanai, savas konkurētspējas darba tirgū kāpināšanai.

Par iesaistīšanos mūžizglītībā 2007. gadā ir publicēti Baltijas Sociālo zinātņu institūta veikta pētījuma rezultāti, kas pēc satura vairākos jautājumos sasauca ar šai rakstā apskatītajiem. (Mūžizglītības..., 2007) Kopumā iegūtie rezultāti par zināšanu papildināšanu ir līdzīgi, tomēr ir vismaz viena nianse, ko vajadzētu pieminēt. Ja mūžizglītības pētījumā par galveno faktoru, kas nosaka iespējamību iegūt darbu, ir izvirzījusies pieredze (Mūžizglītības..., 2007:21), tad mūsu pētījuma gaitā, ka jau atzīmēts, centrā izvirzās darba disciplīna, profesionālās zināšanas un profesionālās prasmes un tikai tad seko pieredze. Autore uzskata, ka šī atšķirībai ir būtiska. Tā kā darba tirgus pētījumā respondentu skaits, kas pārstāv lauku teritorijas izslēdzot pilsētas, ir gandrīz trīs reizes lielāks nekā mūžizglītības pētījumā un faktori, kas izdalīti darba ņēmēja konkurētspējas novērtēšanai darba tirgū, ir detalizētāki, tad šāds precizējums varētu būt pamatots.

Secinājumi Conclusions

1. Darba ņēmējs pagaidām vairāk domā kategorijās – būs vai nebūs darbs, daudz mazāk domā par savu konkurētspēju darba tirgū, lai iegūtu sev vēlamu darbu (atbilstošu vēlmēm), tādēļ ir nepietiekama izpratne par darba devēju prasībām darba ņēmējam; darba ņēmēju skatījumā lielā mērā tiek pārspīlēta iepriekšējās pieredzes loma un pietiekoši nenovērtēta profesionālo zināšanu un profesionālo prasmju loma stabilas darba vietas nodrošināšanā.
2. No mazāk stabilā pozīcijā esošu darba ņēmēju puses tiek absolutizēta darba disciplīnas loma, lai gan darba devēji darba disciplīnu apvieno ar profesionālām zināšanām un prasmēm, iniciatīvu un attiecībām ar darba biedriem ļoti kompaktā vēlmju kopumā, neizdalot vienu faktoru, pat tādu kā darba disciplīna, pāri citiem kā izšķirošo.
3. Politikas un prakses aspektā ir jāmeklē darba tirgū iesaistīto cilvēku profesionālo un vispārējo zināšanu kāpināšanai jaunas formas un metodes, lai, kāpinot viņu konkurētspēju, ierobežotu izstumšanu no darba tirgus.
4. Dažādos darba ņēmēju zināšanu papildināšanas kanālos (profesionālo un vispārīzglītojošo zināšanu papildināšanas procesos) nozīmīga vieta būtu jāierāda konkurētspējas ar visu tajā ietilpstošo nozīmīgāko faktoru kopumu apgūšanai, lai mazinātu maldīgo viedokli, ka ar pieredzi var aizstāt sistematizētas profesionālas zināšanas un prasmes.

Literatūra Literature

1. Armbruster H. and others. (2006). Patterns of Organisational Change in European Industry (PORCH) DG Enterprise and Industry: Innovation Policy Unit. Final Report. Karlsruhe.
2. Castells M. (2000) The rise of the network society. Blackwell Publishing.
3. Dear M. (2000) The postmodern urban condition. Oxford, UK, and Cambridge, MA; Blackwell.
4. Eiropas Savienības struktūrfondu nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekta „Labklājības ministrijas pētījumi” Nr.VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003 pētījums „Latvijas un tās reģionus darba tirgus specifiskās problēmas”, 2005 – 2007.
5. Handel, M. (2005) Trends in perceiving job quality 1989 to 1998. Work & Occupations, Vol. 32, No 1, p. 66 – 94.
6. Jary D, Jary J. (1996) Dictionary of Sociology. Second edition. HarperCollinsPublisher.

7. Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005-2008.gadam.(2005) Apstiprināta ar Ministru kabineta 2005.gada 19.oktobra rīkojums Nr.684.
8. Latvijas un tās reģionus darba tirgus specifiskās problēmas. (2007) Jelgava, LLU.
9. Mūžizglītības pieejamība un iespējas izglītoties Latvijā. (2007) Nacionālās programmas projekta „Mūžizglītības stratēģijas izstrāde”
Nr. 2005/0106/VPD1/ESF/PIAA/05/NP/3.2.4.1./0001/0006/0185 ietvaros veikts pētījums. Rīga, Latvijas Pieaugušo izglītības apvienība.
10. Porter M. (1990) The Competitive Advantage of nations. New York: Free Press.
11. Ritzer, G. (2002) Modern Sociological theory. Fifth edition. McGraw-Hill.
12. Sztompka, P. (1993)The Sociology of Social Change. BLACKWELL. Oxford&Cambridge USA.
13. Zaļā grāmata. Eiropas Kopienu komisija. Brisele, 22.11.2006. COM (2006) 708 galīgā redakcija.

Vadītāja profesioģrammas koncepcijas nepieciešamība vadīšanas teorijā Necessity of Conception of Manager's Profesioģramm in Management Theory

Mg.sc.soc. **Vizma KŪLUPA**, assistant, PhD student

Dr.oec. **Aivars STRAUTNIEKS**, assist.profesor

Latvia University of Agriculture, Faculty of economics, Department of Business and Management

Abstract

The paper expounds the results of the theoretical research on the conception of manager's profesioģramm (skills, traits, professional attitude, knowledge, behaviour).

Latest tendencies in the world's society define human resources as the most important and valuable resources in order to provide sustainable effectiveness in the enterprise. Managers should change their old 20th century attitude (mainly oriented on goals, structural resources) and transform to the human oriented leaders.

The aim of the current research is to analyse the existing theories of manager's professional content, and to find out the necessity and possibilities for creating a new model of it.

After researching and analysing theories of various authors about the necessary traits for manager's professional activities, several deficiencies in the respective field of researches were discovered: diversity and multiplicity of conceptions about the manager's professional content; lack of a single conception, which involves and merges all previously well-founded and uncontested elements of manager's professional content; deficiency of a single term comprising and merging all the categories connected with traits of manager's professional activities.

It is necessary to define and to adopt a new term - "profesioģramm" in the theory of management, which would cover the elements of manager's essence based on the leading thesis and studies of the world scientists.

The concept of manager's profesioģramm should include the complex of skills, potencies, knowledge, individual features, behaviour and attitude used in a professional action.

Key words: leadership skills, competencies of manager

Ievads Introduction

Pēdējo 20 gadu laikā lielākajā attīstītās pasaules daļā vadības zinātnē ienākusi un nostiprinājusies doma, ka cilvēkresursi ir viens no vērtīgākajiem organizācijas resursiem, jo tie var nodrošināt uzņēmuma konkurētspēju ilgtermiņā. „Ir būtiska atšķirība starp cilvēkiem kā vērtību un tradicionālajām finanšu un tehnoloģiju vērtībām vai līdzekļiem.” (Gratone L., 2004) Pamatojoties uz to, L.Gratone izvirza tēzi, ka izprotot iepriekšminēto atšķirību, organizācijā mainās domāšanas veids un darbības stils. Tai pat laikā D.Kukele uzsver – „ikvienas iestādes pastāvēšanu, pilnvērtīgu funkcionēšanu un attīstību nodrošina cilvēks – vadītājs” (Kukele D.,1998). Tas nozīmē, ka tikai no vadītāja spējām un gribas pieņemt šo paradigmas maiņu pret resursiem, ir atkarīgs, vai vadītājs caur sava vadības stila adoptēšanu, korigēšanu spēš izmainīt organizācijas darbību kopumā. Mūsdienu vadīšanas pamatā ir zinātne, prakse un māksla, kas noteiktās proporcijās papildina viena otru. (Praude V., Beļčikovs J. 2001) Vairums teorētisko atziņu un nostāju par vadītāja efektīvai darbībai nepieciešamajiem elementiem (īpašībām) veidotas pagājušajā gadsimtā. 20.gs lielāka vērtība tika pievērsta zinātnes un prakses nozīmei, jo primārā bija strukturālo (materiālu, finanšu, laika) faktoru vadība. 21.gs par prioritāru uzskata aktivizējošo faktoru (cilvēku) vadīšanu, kas paralēli zinātnes un prakses nozīmīgumam, diktē nepieciešamību atzīt vadīšanu arī kā mākslu. Tas aktualizē nepieciešamību pārskatīt, pilnveidot un attīstīt ar vadītāju un viņa profesionālo darbību saistītās teorijas, it īpaši attiecībā uz vadītājam profesionālajā darbībā nepieciešamajām iezīmēm.

Izstrādājot V.Kūlupas promocijas darba teorētisko bāzi, iepazīstoties ar Latvijas un ārvalstu pētījumu rezultātiem un teorijām attiecībā uz vadītāja saturiskās būtības raksturojumu, tika konstatēts, ka autoru vidū nav vienotas pieejas par tiem elementiem, kuri raksturo un veido vadītāja saturisko būtību. Līdz ar to netiek izmantots vienots vadītājam profesionālajā darbībā nepieciešamo elementu kopumu modelis. Attiecīgā iezīme novērojama gan angļu un krievu valodā izstrādātajās publikācijās, gan izteiktā formā latviešu valodā pieejamajos literatūras avotos. Konstatētā nepilnība var apgrūtināt vadībzinību mērķauditorijas pārstāvjiem (pētniekiem, praktizējošiem vadītājiem, studentiem) orientēties jēdzienu un

teoriju plašajā, bet nesistematizētajā klāstā. Tas savukārt rada draudus, ka var netikt pilnībā vai daļēji izprasta vadītāja saturiskā būtība un ietekme uz organizācijas pilnvērtīgu funkcionēšanu, kā arī nenovērtēta attiecīgo teoriju izmantošanas nozīme praksē. Turklāt tas liedz iespēju savlaicīgi izvērtēt līdzšinējās teorijas pamatoto visu elementu atbilstību šodienas prakses vajadzībām, lai nepieciešamības gadījumā varētu veikt operatīvas izmaiņas.

Lai mēģinātu novērst nepilnības attiecīgajā pētījuma laukā, tika izvirzīts sekojošs mērķis.

Mērķis: Izanalizēt nepieciešamību un iespējas izstrādāt jaunu koncepciju attiecībā uz vadītāja profesionālo darbību raksturojošo elementu saturu, definējumu un apzīmējumu.

Izvirzītā mērķa sasniegšanu nodrošina tam pakārtoti uzdevumi:

- Teorētiski izdiskutēt vadītāja profesionālo darbību raksturojošo elementu kopuma raksturojumu Latvijas un ārvalstu pētījumos un publikācijās.
- balstoties uz pasaules zinātnieku vadošajām atziņām un pētījumiem, strukturizēt teorijā minētos elementus un apvienot vienotā koncepcijā.
- Veidot definīciju jaunizveidotajam vadītāja profesionālo darbību raksturojošo elementu kopumam, pamatot tā apzīmēšanai izmantotā jēdziena – „profesioigramma” - izvēli.

Metodes: Monogrāfiskā metode, modelēšana

Pētījuma objekts: Latvijas un ārvalstu pētījumi, publikācijas, teorētiskās atziņas par vadītāja profesionālo darbību raksturojošo elementu kopumu.

Rezultāti un diskusija **Results and discussion**

Ar vadīšanas teoriju saistītajās zinātniskajās publikācijās un mācību literatūrā gandrīz katrā grāmatā var atrast nodaļu „Vadītājs”, kurā attiecīgā darba autors(i) katrs savā veidā cenšas raksturot, kādam ir vai nav jābūt vadītājam, kādas pazīmes, elementi viņu raksturo utt.

Kaut arī par vadīšanu kā patstāvīgu zinātnes nozari pieņemts runāt sākot ar 19.gs beigām, 20.gs sākumu, tomēr tas neizslēdz faktu, ka arī iepriekš bijuši centieni noteikt un publicēt vadītājam nepieciešamās iezīmes. Piemēram, Platona darbā „Valsts” noteiktas prasības vadītājam. „Vadītājam jābūt sasniegušam 50 gadu vecumu, augsti izglītotam, talantīgam un tādām, kas ietur askētisku dzīves stilu.” (Platons, 2001) Savukārt 1515.gadā publicētas varas un kontroles saglabāšanai nepieciešamās vadītāja spējas N.Makkivelli darbā „Valsts vīrs”. (Machiavelli N., 1998). Tomēr pirmie, nozīmīgie pētījumi tiek saistīti tikai ar 20.gs.

Vadītāja saturiskās būtības raksturošana ir bijusi centrālā tēma daudzos pētījumos jau no 20.gs pirmās puses, kad aizsākās tā sauktā „Lielo cilvēku teorija”, kuras ietvaros tika uzskatīts, ka rakstura īpašības ir tās, kas nosaka vadītāja efektivitāti, 50. gadu vadītāja uzvedības koncepcijām, vēlāk situatīvās pieejas un transformācijas teorijām, līdz pat mūsdienu vadītāja-līdera teorijām.

Pēdējo aptuveni 90 gadu laikā, zinātniskajā literatūrā attiecībā uz vadītāju raksturojošām teorijām var identificēt četras galvenās pieejas. (1.tabula).

Rakstā iekļautā tabula ir speciāli raksta vajadzībām pielāgots konspektīvs materiāls, kurā ietverta tikai neliela daļa no visiem aplūkotajiem pieeju pārstāvjiem.

Būtiskākā nepilnība, kas raksturīga aplūkotajām pieejām – tās neaptver visus vadītāju raksturojošos elementus un/vai nepievērš uzmanību fonam vai tā izmaiņām. Uz vadītāja rakstura īpašībām balstītās pieejas teorijas akcentē tikai vēlamās rakstura, personības īpašības, bez ievērtības atstājot, piemēram, prasmes un zināšanas. Teoriju autori nav ņēmuši vērā dažādo situāciju un apstākļu lomu, tādējādi pieļaujot, ka attiecīgās īpašības var tikt pārnestas uz jebkuru vietu un laiku. Turklāt iztrūkst arī norādes, cik lielā mērā visām šīm īpašībām ir jāpiemīt, un kas notiek tajos gadījumos, ja kaut viena iztrūkst (Doyle, M. E., Smith, M. K. 2001) Uzvedības pieeju pārstāvošie pētnieki, izstrādājot vadīšanas stilu teorijas, pieļāvuši to pašu galveno nepilnību, ko viņi priekšgājēji pētīja vadītāja īpašības.

Viņi nepievērš lielu vērību fonam, kādā attiecīgais vadīšanas stils tika izmantots, tādējādi neņemot vērā faktu, ka diez vai viens un tas pats vadīšanas stils darbosies ar vienādu efektivitāti dažādās vidēs (Wright P., 1996).

1. tabula / Table 1

Vadītāju raksturojošo teoriju klasifikācija
Classification of managers' traits theories

Pieejas nosaukums	Izcelsmes laiks	Teorijas būtība	Ievērojamākie teorijas pārstāvji
Uz vadītāja rakstura īpašībām balstīta pieeja	20.gs 20.gadi	Saukta par "Lielo cilvēku teoriju" – meklēt īpašības, padara cilvēku par labu vadītāju.	R.Strogdills, Manns, K.Bērds, Dž. Gardners. Dž.Kolins (1996) "5. līmeņa līderība"
Uzvedības pieeja	20.gs 50.-60.gadi	Vadītāja rīcības, uzvedības modeļu (vadības stilu) saskarsmē ar padotajiem pētniecība	K.Levins, R.Likerts, Ohaio Valsts universitātes un Mičiganas universitātes pētījumi, R. Tanenbaums, V. Smits, R. Bleiks, D. Moutona
Situatīvā pieeja	20.gs 70.gadi	Vadītāja rīcības modeļa izvēle atkarībā no konkrētas situācijas.	F.Fidlers, T.Mičels, R.Hauss, P. Hersijs, Blančards, V. Vrums, E. Etons, Golemans (2005) „Seši vadīšanas stili”
Transformācijas pieeja	20.gs 90.gadi (pirmsākums 1977.)	Vadītājam jābūt pārmaiņu aģentam, kā arī līderim.	Burns J.M, Weiss W.H., M. Vetleija, Bass B.M.

Avots: Autores V.Kūlupas pētījums

Source: Research done by the author Vizma Kūlupa

Situatīvās pieejas pārstāvji savas teorijas pārsvarā veidojuši uz Ziemeļamerikas bāzes. Attiecīgi, maza vērtība pievērsta ar dažādām kultūrām saistītu faktoru ietekmei uz cilvēku uztveri un attieksmi attiecībā pret dažādiem vadīšanas stiliem. Daļā no teorijām netiek aplūkotas vadītāja rakstura īpašības un to ietekme uz spēju izvēlēties vadīšanas stilu. Trūkst norāžu par zināšanām un prasmēm. Turklāt, kā norāda Bolmans un Dīls, „piemēram, Hersejs un Blančards savu uzmanību fokusējuši gandrīz vienīgi un tikai uz attiecībām starp vadītājiem un tiešajiem padotajiem, bet maz pieskārušies organizācijas struktūrai, kultūrai, politikai” (Bolman L. G., Deal T. E., 1997). Savukārt transformācijas un līderisma pieeja vairumā gadījumu aplūko vadītāju tikai cilvēkresursu pārvaldes kontekstā, reti aplūkojot tās prasmes, iemaņas vai zināšanas, kas saistītas ar organizācijas vadību kopumā.

20.gs beigās, 21.gs sākumā veikti jauni pētījumi, veidotas jaunas teorijas, kas papildina iepriekšējā gadsimta pieejās iekļauto teoriju klāstu. Piemēram, Džims Kolins teorijā "5. līmeņa līderība" turpina domubiedru 20.gs 20.gados iesākto pieeju un analizē veiksmīgu organizāciju vadītāju rakstura īpašības. Teorija piedāvā uzskatu, ka vadītājiem, kuri „ceļ ilgstošu, nezūdošu diženumu” savām organizācijām, ir jāpiemīt pretrunīgām rakstura īpašībām”. (Collins J.,2001). Savukārt jaunus risinājumus situatīvās pieejas ietvaros veidojis D.Golemans, uzskatot, ka vadītājs ir efektīvs tikai tad, ja var radīt rezonansi. Tāpēc viņš piedāvā sešus vadīšanas stilus, ar kuriem vadītājam prasmīgi jāprot variēt atbilstoši situācijai. (Goleman D., (2002) Tomēr arī jaunizveidotajām teorijām nav izdevies padarīt kādu no pieejām par vienīgo pareizo, vai kaut daļēji sistematizēt un saskaņot lietoto jēdzienu izvēli pat vienas pieejas ietvaros. Tāpēc, izanalizējot aptuveni 40 dažādas šo četru pieeju pārstāvētās teorijas, rodas līdzīgi secinājums kā Džonam Maurikam, kas uzsvēris, ka „ svarīgi apzināties, ka neviena no četrām „paudzēm” teorijām būtu viennozīmīgi uzskatāma par vienīgo pareizo, vai atbilstošu laikam. Zinātniskās domas attīstībai ir raksturīga pēctecība, tāpēc katra no teoriju „paudzēm” ir uzskatāma, kā turpinājums iepriekšējai, pievienojot kaut ko jaunu, turklāt diskusija vēl turpinās”. (Van Maurik J.,2001). Tikai jāpiebilst, ka nereti pievienojot kaut ko jaunu, nepamatoti tiek aizmirsts vai pat apzināti ignorēts kāds no iepriekšējo pētnieku atklātajiem un neapstrīdami pamatotajiem elementiem. Un tādā veidā, ja interesenta redzeslokā nonāk tikai viena konkrēta teorija, tad nepārzinot citu pieeju pamatos elementus, neveidojas vienota veseluma kopaina. Tā ir lielākā nepilnība, kas pieļauta attiecīgajā pētījuma laukā. Kaut arī zinātne neveidojas vakuumā, un teorijas pārsvarā ir pēctecīgas viena otrai, atklājot iepriekš pieļautās kļūdas un nepilnības un novēršot tās ar saviem labojumiem, papildinājumiem, tomēr vēl aizvien nav izveidota vienota uz vadošo teoriju atzinumiem balstīta koncepcija,

kas ietvertu un apvienotu visus iepriekš pamatotus un neapstrīdētus vadītāja būtību veidojošus elementus. Vadītāja teorētiskajos aprakstos cits izvēlas minēt tikai rakstura īpašības, cits vadīšanas stilus, vēl kāds zināšanu un prasmju līmeni. Autoru vidū nav vienotas pieejas par elementiem, kuri raksturo un veido vadītāja saturisko būtību.

Turklāt nav arī vienprātības autoru starpā izvēloties apzīmējumu vadītāja darbībā nepieciešamo elementu kopumam. Piemēram, tiek lietoti jēdzieni:

- Vadītāja raksturojums - ļoti plašs un saturiski nekonkretizēts, turklāt zinātniskajā literatūrā nenodefinēts jēdziens.

- Vadītāja potenciāls - spēks, vara, spēju kopums, kas veidojas cilvēka kapitāla rezultātā.

- Vadītāja (profesionālā) kompetence - Garlejas R. publikācijā kompetence [lat. *competentia* - atbilstība] tiek definēta kā lietpratība, zināšanas un izpratne kādā konkrētā jomā, jautājumā visās tās formās. Profesionālajai kompetencei raksturīgas vispārējās un speciālās profesionālās zināšanas, prasmes, iemaņas, pienākumu, tiesību, atbildības apzināšanās saskaņā ar kvalifikācijas raksturojumu un speciālista modeli. Profesionālā kompetence ir spēja realizēt aktivitātes profesijas funkciju ietvaros, izmantojot vērtību filtru zināšanu selektīvā izvēlē. (Garleja R., 2004) Definīcija neietver personas īpatnības.

- Vadīšanas stils – tipisku un samērā stabilu paņēmienu kopums, ar kuriem vadītājs iedarbojas uz padotajiem, lai īstenotu organizācijas mērķus. (Praude V., Beļčikovs J. 2001). Kaut gan, piemēram, V.Praude un J.Beļčikovs, savās publikācijās rakstura īpašību pieeju iekļāvuši kā vienu no vadīšanas stilu pieejām, tomēr vairumā citu autoru publikācijās šīs pieejas tiek strikti nodalītas. Turklāt jau pati vadības stila definīcija nosaka, ka tas ir paņēmienu kopums. Tādejādi norādot, ka tas ir vadītāja paša apzināti izvēlēts elementu kopums, bet tādā veidā tiek izslēgti tie vadītāju raksturojošie elementi, ko pats nespēj kontrolēt – īpaši attiecībā uz personas īpatnībām. Trūkst izskaidrojuma, kas ietilpst paņēmienu kopumā. Tas uzskatāmi izpaužas arī vadīšanas stila teoriju saturā – nav aplūkotas zināšanu līmeņa prasības, praktiski netiek skarts personas īpatnību jautājums.

Balstoties uz iepriekš minētajām nepilnībām pētījuma laukā, tiek izdarīts secinājums, ka nepieciešams veidot jaunu, visaptverošu vadītāja profesionālo darbību raksturojošo elementu koncepciju.

Izmantojot integrētās vadīšanas teorijas pamatprincipu – iepriekš veidotu teoriju labākās pieredzes atlasī un apvienošana vienotā veselumā, V.Kūlupa veido sekojošu modeli. Izpētot dažādu autoru variācijas par vadītāja profesionālajai darbībai nepieciešamajām iezīmēm, tās nosacīti var grupēt sekojošās kategorijās: personas īpatnības (fiziskās un rakstura īpašības, tajā skaitā psiholoģiskās un emocionālās), prasmes, spējas, zināšanas, uzvedība, attieksme.

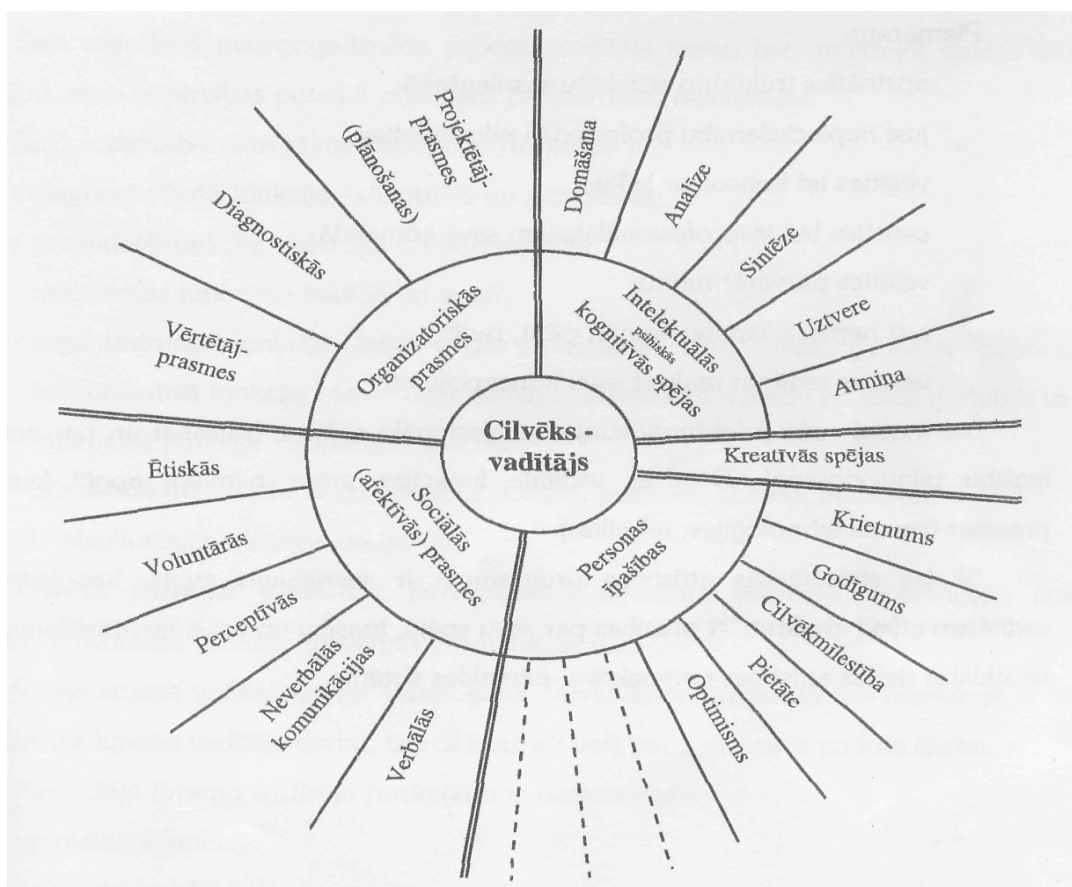
Personas īpatnības ietver sevī fiziskās jeb fizioloģiskās un rakstura īpašības (psiholoģiskās un emocionālās). Pie fizioloģiskajām pieskaitāmas tādas cilvēka īpašības kā augums, svars, ārējais izskats, organisma funkcionēšana, enerģiskums un veselības stāvoklis. Psiholoģiskās vai emocionālās īpašības parādās ikdienā galvenokārt kā cilvēka rakstura izpausme. Tām ir gan iedzimtības, gan audzināšanas pamats. (Forands I., 2007)

Attiecīgi, ja kāds vēlas analizēt vai raksturot vadītāja profesionālajā darbībā izmantotās iezīmes izmantojot visas populārākās teorijas, tad tam jāietver visas sešas kategorijas.

Jaunizveidoto elementu kopuma, modeļa apzīmēšanai V.Kūlupa izvēlas jēdzienu - vadītāja profesioģramma. Jēdziens profesioģramma vairākās Eiropas valstīs (Rumānijā, Slovēnijā, Slovākijā, Čehijā, Vācijā) tiek plaši lietots gan sadzīvē kā apzīmējums tam amata apraksta daļas saturam, kas sevī ietver darba devēja prasības attiecībā uz darbinieka spējām, zināšanām, prasmēm, rakstura īpašībām utt. Kā arī nereti parādās šo valstu skolvadības teorijā. Piemēram, Sekera O. un Kurelovas M. publikācijā par izglītības darbinieka profesioģrammas noteikšanas metodēm.

20.gs 90.gadu sākumā kā viens no pirmajiem atjaunotajā Latvijas Republikā šo jēdzienu minējis Beļčickis I., savā publikācijā attiecinot to uz skolotāja profesionālajai darbībai nepieciešamajām pazīmēm. 90.gadu otrajā pusē jēdziens kļūst par neatņemamu sastāvdaļu skolvadības teorijā, lielā mērā pateicoties D.Kukeles un J.Stabiņa publikācijām un mācību literatūras izstrādei. Sākotnēji jēdziens tika attiecināts uz skolotāja darbībai nepieciešamajām pazīmēm, taču vēlākās publikācijās jēdziens tika sekmīgi adaptēts skolvadības nozarē arī attiecībā uz izglītības iestādes vadītāju. D.Kukele, saistībā ar profesioģrammas būtību, norāda, ka vadītājam darbībā jāizmanto savi intelektuālie resursi - prāta spējas, darbības un saskarsmes spējas, kreativitāte, cilvēciskās īpašības, kā arī veselība, nervi, emocijas. (Kukele D., 1998). D.Kukeles publikācijā iekļauta vizualizēta variācija par profesioģrammas saturu. (1.attēls) Tajā uzsvērts, ka vadītāja

profesiogramma ir cilvēka-vadītāja organizatoriskās prasmes, intelektuālās un kognitīvās spējas, sociālās prasmes (iekļaujot uzvedību un attieksmi attiecīgajā sadaļā) un personas īpašības.

1.attēls. Vadītāja profesiogramma (skolvadības aspektā)

Figure 1. Profesiogram of manager (in school management aspect)

Avots: Kukele D., 1998

Source: Kukele D., 1998

D.Kukeles izmantotais vizualizētais profesiogrammas modelis specifiski veidots skolvadības vajadzībām, turklāt ņemot vērā izstrādes brīdī aktuālo fonu – tā laika prasības un teorētiskās nostājas attiecībā uz izglītības sistēmas vadītājiem. Tāpēc, adaptējot un pārveidojot to vispārējām vadīšanas teorijām, nepieciešams pārskatīt atsevišķu sadaļu formulējumu un saturu. Piemēram, paralēli kognitīvajām spējām atsevišķi nodalīt zināšanas, jo spēju esamība nevar tikt uzskatīta par garantiju, neapstrīdamu pamatojumu konkrētu zināšanu līmeņa esamībai. Pilnveidojot esošo modeli, būtu ieteicams uzvedību un attieksmi formulēt kā atsevišķu kategoriju no sociālajām prasmēm.

Apzīmējums profesiogramma, kaut gan arī tam definīcija (un praktiskais saturiskais apraksts) atsevišķās niansēs variē dažādos avotos, tomēr lielā mērā atbilst jaunizveidotajam vadītāja būtību raksturojošo iezīmju kopumam. Tieši tāpēc, V.Kūlupa izvēlējusies šo jēdzienu adaptēt vadīšanas teorijā. Lai novērstu attiecīgā jēdziena interpretāciju, V.Kūlupa veidojusi jaunu, vadības zinību nozarei atbilstošu attiecīgā jēdziena definīciju:

Profesiogramma – darba procesā pielietoto prasmju, spēju, zināšanu, personas īpatnību, uzvedības un attieksmju kopums.

Jaunizveidotajai definīcijai un jēdzienam būtu praktisks pielietojums, veidojot teorētisku izklāstu par vadītāju. Tas palīdzētu sniegt visaptverošu pārskatu par iespējamajām kategorijām vadītāja raksturošanai, attiecīgi atvieglojot mērķauditorijas turpmāko izziņas procesu, ļaujot izprast katras atsevišķas teorijas kontekstu ar pārējām vienotā sistēmā.

Secinājumi / Main conclusions

1. Izpētot un analizējot dažādu autoru teoriju variācijas par vadītāja profesionālajai darbībai nepieciešamajām iezīmēm, atklātas nepilnības attiecīgajā pētījuma laukā:
 - Koncepciju dažādība, daudzveidība, pretrunīgums, sistemātiskuma trūkums attiecībā uz vadītāja profesionālajā darbībā nepieciešamajām iezīmēm
 - Vienotas koncepcijas trūkums, kas ietvertu un apvienotu visus iepriekš pamatotus un neapstrīdētus vadītāja profesionālā darbībā nepieciešamās iezīmes
 - Vienota apzīmējuma trūkums vadītāja profesionālā darbībā nepieciešamo iezīmju kopumam
2. Vadīšanas teorijā ir jāievieš un jānedefinē jauns jēdziens, kas sevī apvienotu pasaules zinātnieku vadošās atziņas un pētījumos pamatotus vadītāja profesionālo būtību veidojošus elementus - prasmes, spējas, zināšanas, personas īpatnības, uzvedību un attieksmi.
3. Jauna jēdziena definēšana un adoptēšana attiecīgajā pētījuma laikā ļautu sistematizēt un atvieglot mērķauditorijas uztveri attiecībā uz līdzšinējo teoriju būtību, kontekstu un saikni starp tām, ļaujot tās izprast kā vienota veseluma atsevišķus elementus.

Izmantotās literatūras saraksts / References

1. Beļickis I., (1990) Mana profesioģramma. Rīga, - 265 lpp.
2. Bolman, L. G., Deal T. E., (1997) Reframing Organizations. Artistry, choice and leadership. San Francisco: Jossey-Bass,- 450 p
3. Collins, J. Level 5 Leadership: The Triumph of Humility and Fierce Resolve. Harvard Business Review, January 2001., pp. 66-76.
4. Doyle M. E., Smith M. K. (2001) „Classical leadership”, the encyclopedia of informal education. Pieejams http://www.infed.org/leadership/traditional_leadership.htm [10.10.2007]
5. Forands I., (2007) Menedģmenta autoritātes. Rīga, Latvijas Izglītības fonds, - 212 lpp
6. Garleja R. Kompetences un karjeras virzītājspēku mījsakarības. Latvijas universitātes raksti. 2004. 671. sēj. Ekonomika, III, 81.-92. lpp
7. Goleman D., (2002) Primal Leadership: The Hidden Driver of Great Performance Co-authors: Boyatzis, Richard; McKee, Annie. Harvard Business School Press, - 201 p
8. Gratone L., (2004) Cilvēkresursu stratēģija. Rīga, SIA „J.L.V” – 284 lpp
9. Kukele D., (1998) Skolvadība 1.daļa. Skolvadība kā studiju priekšmets pedagoģijas augstskolā. Rīga, “Vārti”, - 71 lpp
10. Machiavelli N., (1998) The Prince. The University of Adelaide Library Electronic Texts Collection. Pieejams <http://etext.library.adelaide.edu.au/m/machiavelli/niccolo/m149p/m149p.html> [11.11.2007]
11. Platons (2001) Valsts. 2. labotais un papildinātais izd. – Rīga, Zvaigzne ABC, - 188 lpp
12. Praude V., Beļčikovs J. (2001), Menedģments. Rīga: Vaidelote, - 509 lpp
13. Van Maurik, J. (2001) Writers on Leadership. London: Penguin, - 248 p
14. Wright P. (1996) Managerial Leadership. London: Routledge, - 260 p

Pašvaldību stratēģijas teritorijas ilgtspējīgā attīstībā Strategies of Local Municipalities for Sustainable Development of Territory

Jānis Kūsis, Dr.hist., asoc.prof., Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte
Ženija Krūzmētra, Mg.sc.soc., Mg.geogr., lektore, Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Sociālo zinātņu
fakultāte

Dina Bite, Mg.sc.soc., asistente, Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte

Abstract

National and EU level documents predict even and well-balanced territorial development. The current rural development programmes point findings of new resources and new development ways. It means that every settlement (small town and surrounding rural areas) is unique, and has its own face. The emphasis laid on this uniqueness is the basic factor of sustainable development of the territory. Local municipality is one of the main actors of territorial development. Organisation theories distinguish providing the quality of life and sustainable development of territory as the aim of local municipality. The reaching of this aim is possible through different strategies. The aim of the article is to ascertain types of strategies employed by local municipalities in small towns of Latvia for sustainable development. The research results show that local municipalities of small towns recognize their role in the development of territory, and apply sustainable development oriented strategies.

Key words: small town, sustainable development of territory, innovative and traditional strategies

Introduction

Ievads

Teritorijas ilgtspējīga attīstība ir izvirzīta par mērķi gan Eiropas Savienības, gan nacionālā līmenī. Teritorijas attīstības stratēģiskie mērķi ietver kohēziju un konkurētspēju, pievilcīgu vidi investīciju piesaistīšanai un „dzīvošanas iespējamību” iedzīvotājiem (liveability) (European Spatial Planning..). Citiem vārdiem - noteiktu teritoriju (vietu) var saukt par ilgtspējīgu, ja cilvēki tajā grib dzīvot un strādāt tagad un arī nākotnē, ja iedzīvotāji tur jūtas droši, ja visiem iedzīvotājiem tiek piedāvātas vienādas iespējas un labi pakalpojumi (Raco, 2007:305). Teritoriju līdzsvarota attīstība balstās uz principu, ka iedzīvotāji nedrīkst just šķēršļus savai dzīves kvalitātei piederības noteiktai teritorijai dēļ. Šis princips ir arī viena no horizontālajām prioritātēm, ieviešot ES struktūrfondu aktivitātes. Tiek uzskatīts, ka teritorijas līdzsvarotas attīstības priekšnosacījumi paredz saskaņotu rīcību, finanšu līdzekļu koncentrāciju atbilstoši teritoriju iespējām un izaugsmes potenciālam, efektīvu atbalsta instrumentu pielietojumu, sabiedrības līdzdalību un informētību, ieviešanas procesa uzraudzību (Raugze, 2007). Līdzīgu perspektīvu ietver Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007.-2013.gadam, akcentējot valsts teritoriju līdzsvarotu un ilgtspējīgu attīstību, attīstot pilsētu potenciālu (policentriska attīstība), veicinot sadarbību starp pilsētām, kā arī mijiedarbību starp pilsētām un laukiem (Latvijas Nacionālais..). Attiecībā uz pilsētām programmdokumenti paredz mazo un vidējo pilsētu īpašo nozīmi Lisabonas un Gēteborgas mērķu īstenošanā, rosinot Eiropas Komisiju paralēli sociālajam un pilsoniskajam dialogam pasludināt arī teritoriju dialogu (Eiropas Parlamenta rezolūcija..). Raksta mērķis – noskaidrot, kādas stratēģijas izmanto Latvijas mazpilsētas ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai.

Uzdevumi:

- izanalizēt dažādas mazpilsētu definējumus;
- izanalizēt mazpilsētu pašvaldību stratēģiju teorētiskos aspektus;
- izpētīt, vai un kādas stratēģijas mazpilsētu pašvaldības lieto teritorijas ilgtspējīgai attīstībai.

Par pētījuma metodoloģisko pamatu izmantota M.Rozītes piedāvātā mazpilsētu tipoloģija pēc funkcijām, kā arī Dž.Malkolma un S.Robinza idejas par stratēģijām. Lai izpētītu, kādas stratēģijas Latvijas mazpilsētas izmanto, Latvijas Lauksaimniecības universitātes pētniecības projekta „Mazpilsētu kā nodarbinātības un pakalpojumu centru attīstības stratēģijas” ietvaros 2007.gada jūlijā – septembrī tika veikts pētījums, izmantojot dokumentu analīzi un kvalitatīvo pētījumu metodi - daļēji strukturētas intervijas ar mazpilsētu

pašvaldību vadītājiem un speciālistiem. Pētījumā tika iekļautas šādas mazpilsētas: Smiltene, Cesvaine, Viļāni, Grobiņa, Pāvilosta, Skrunda, Auce.

1. The Definition of Small Town/ Mazpilsētas definīcija

Mazpilsēta ir apdzīvota vieta, kurai raksturīga sava vēsture, kurā pastāv savas tradīcijas, īpatnības, un kas no lielajām pilsētām atšķiras ar to, ka tajā nav izteikts dinamiskums un atsvešinātība (Preservation struggle, 2004). Visbiežāk mazpilsētas tiek uzskatītas par lauksaimniecības nozari atbalstošām apdzīvotām vietām, proti, mazpilsētās ir nopērkamas lauksaimniekiem nepieciešamās preces, kā arī tiek organizēta produkcijas pārstrāde. Tomēr, kā atzīst pētnieki, mazpilsētas veic plašākas funkcijas un saistībā ar dažādu nozaru attīstību laukos mazpilsētām patlaban jāmeklē dažādas attīstības alternatīvas.

Latvijā par mazpilsētām var uzskatīt apdzīvotas vietas ar pilsētas statusu, kas nav republikas nozīmes pilsētas un rajona centri (Krastiņš, Vanags, 2004:105). Mazpilsētu loma un funkcijas ir atbilstošas vietēja (lokāla) centra statusam, līdz ar to mazpilsētu attīstība ir cieši saistīta ar lauku attīstību. Līdz 20.gs. 90.gadiem mazpilsētas Latvijā varēja iedalīt 3 grupās:

- pilsētas, kuras attīstījušās kā rūpnieciski centri (valsts nozīmes) un kur vairāk kā puse darba ņēmēju ir nodarbināti ražošanā. Šīs pilsētas ir būtiska valsts ekonomikas sastāvdaļa;
- pilsētas, kur attīstīta lokāla ražošana, un ražošanā nodarbināti 30-50% iedzīvotāji (piena pārstrāde Cesvainē u.c.);
- pilsētas, kur ražošana nav attīstīta (~10% iedzīvotāju nodarbināti ražošanā) (Alsunga, Viesīte) un kuras vērtējamas kā lokāli lauku pakalpojumu centri;

Atsevišķu grupu veido pilsētas, kuras attīstījušās kā kūrortpilsētas (Baldone, Saulkrasti) (Rozīte, 1993:1-4). Var secināt, ka centrālais jautājums mazpilsētā ir nodarbinātība. Iespējamās darba vietas ir galvenais faktors, kas nosaka iedzīvotāju piesaisti konkrētai mazpilsētai. Iemesls, kādēļ mazpilsēta ir veidojusies, nosaka arī iedzīvotāju nodarbošanos un dzīves veidu, piemēram, valsts nozīmes rūpniecības centros sociālā dzīve ir atkarīga no konkrētās ekonomikas nozares attīstības. Ja ražošanu likvidē, kā tas notika 90.gados, tad pilsētai ir jāmeklē pavisam cita pastāvēšanas jēga, kā rezultātā pilnībā izmainās sociālā un ekonomiskā vide. Pēc ražošanas pagrimuma 90.gados mazpilsētas attīstījās galvenokārt divos virzienos:

- lauksaimniecības produkcijas apstrāde;
- pakalpojumu sniegšana apkārtējām lauku teritorijām (Rozīte, 1993:5).

Mūsdienās minētajiem virzieniem pievienojies arī tūrisms, tomēr savu ietekmi valsts ekonomikā un apdzīvotu vietu sistēmā mazpilsētas ir zaudējušas. Būtisks faktors mazpilsētu attīstībā ir lielo pilsētu vai republikas pilsētu tuvums, kā arī nokļūšanas iespējas tajās, t.i., attīstīts ceļu tīkls. Ja lielās pilsētas ir tālu, tad noteiktu pakalpojumu centri var tikt izvietoti mazpilsētā, un mazpilsētas var kļūt par tuvākās teritorijas centru.

2. Theoretical Aspects of Strategies / Stratēģiju teorētiskie aspekti

Stratēģijas ir integrējošu, loģisku un sabalansētu lēmumu un rīcības sistēmu kopums. Parasti stratēģiju izstrādā, lai noteiktu tos procesus, kas būtiski jāmaina, lai risinātu kādas specifiskas problēmas, uzlabotu darbību, kā arī noteiktu sabiedrības vajadzības un mainītu pakalpojumus. S.Robbins (Stephen Robbins) izšķir trīs stratēģiju modeļus, kurus varētu attiecināt arī uz mazpilsētām Latvijā – inovatīvais, izdevumus minimizējošais un imitācijas, par pamatu ņemot principiāli jaunu preču izlaišanas un principiāli jaunu pakalpojumu ieviešanas biežumu. Ar inovatīvo stratēģiju S.Robbins saprot stratēģiju, kas vērsta tiešām uz būtiskām, unikālām pārmaiņām. Organizācijas, kas izmanto izdevumu minimizācijas stratēģiju, parasti cenšas izvairīties no neobligātu inovāciju vai mārketinga izdevumu palielināšanas, tādējādi cenšoties palielināt peļņu. Imitācijas stratēģiju izvēlējušās organizācijas cenšas paņemt visu labāko no abām iepriekšējām grupām, t.i. tās cenšas minimizēt riskus, un palielināt peļņu. Tās izlaiž jaunu produkciju vai ievieš jaunus pakalpojumus tikai pēc tam, kad novatori tos aprobējuši tirgū (Роббинз, 2006). Stratēģijas izvēles pamatā mazpilsētām varētu kalpot gan to ģeogrāfiskais novietojums, gan pieejamie resursi – cilvēkresursi, finanses, dabas resursi un infrastruktūra. Tās tiek ietvertas attīstības programmās, kuras izstrādā un īsteno katra vietējā pašvaldība saskaņā ar teritoriālo plānojumu un rajona pašvaldības attīstības programmu un teritoriālo plānojumu. Dažādas pieejas attīstības problēmu risināšanā apskata Dž.Malkolms (J.M.Malcolm) aprakstot divus iespējamus problēmas risinājumus: tradicionālo un inovatīvo. Viņš ir

izveidojis shēmu, pētot lauku problēmu risināšanu gan Lielbritānijā, gan citās Rietumeiropas valstīs. Viņa veidotā shēma ir piemērojama arī Latvijas mazpilsētu problēmu analizēšanai. (Malcolm J.M., 2000).

Dž. Malkolms attīstības problēmas analizējis astoņās grupās, attiecinot tās uz lauku sabiedrības imidžu, uzņēmējdarbību, darbavietu veidošanu, profesionālās apmācības izvērtējumu, iedzīvotāju blīvumu, teritorijas ekonomisko attīstību, lauksaimniecības un pārtikas preču tirgu, vides problēmām un tehnoloģijām. Atbilstoši katrai problēmu grupai tiek parādīts gan tradicionāls risinājums, gan iespējami jaunas pieejas. Tipiska tradicionāla pieeja darba vietu radīšanā ir nodarbinātības palielināšana publiskajā sektorā, kā arī mēģinājumi piesaistīt brīvo industriju no citurienes. Kā inovatīvu pieeju autors piedāvā jaunu darba vietu veidošanu kultūras, brīvā laika izmantošanas un atpūtas jomā, kā arī privāto pakalpojumu radīšanā. Lai uzlabotu lauku sabiedrības tēlu, var tradicionāli ieviest laukos un mazpilsētās dažādus lielo pilsētu modeļus un vērtības. To var panākt arī ar tādiem jauninājumiem kā ciematu renovācija, saglabājot kultūrvēsturisko mantojumu, veidojot jaunu izpratni par lauku mūsdienīgumu. Lai veicinātu uzņēmējdarbību, tiek piedāvāts iesaistīt vietējos iedzīvotājus dažādās vietēja mēroga aktivitātēs, tai pat laikā veicinot viņu izglītošanos uzņēmējdarbībā. Nepieciešams modernizēt un aktivizēt reizē gan tradicionālās aktivitātes, gan ar jaunām prasmēm un zināšanām saistītas aktivitātes, nepieciešams ieinteresēt darbaspēku attīstībā, veicināt lietišķos pētījumus u.c. Arī Latvijas mazpilsētās ir vērojami dažādi stratēģiju varianti.

3. The Analysis of Small Towns Strategies in Latvia / Latvijas mazpilsētu stratēģiju analīze

Uzņēmējdarbība

Galvenais pilsētas saimnieciskās dzīves uzdevums ir nodrošināt iedzīvotājiem tādus dzīves apstākļus, lai viņi pēc iespējas pilnīgāk varētu apmierināt savas individuālās vajadzības. Taču zinātniski tehniskais progress rada arvien jaunas individuālo vajadzību apmierināšanas formas. Tas prasa nemītīgi pilnveidot pilsētu saimniecisko darbību, pārorientēt to uz pilsētnieku jauno vajadzību apmierināšanu. No otras puses, strukturālas izmaiņas pilsētu saimniecībā rada jaunas pilsētnieku vajadzības. Tādējādi pilsētu saimnieciskā darbība un indivīda attīstība atrodas nemitīgā mijiedarbībā un nosaka viena otras attīstību. Tāpēc viena no būtiskām pilsētu pašvaldību funkcijām ir uzņēmējdarbības nodrošināšana. Diemžēl pašreizējie Latvijas likumi pašvaldībām nedod sevišķi lielu rīcības brīvību šajā jomā. Kā atzīst Auces pilsētas mērs: *"Tie nodokļi vai tās atlaides, mums tas nedod neko, piemēram, Aucē nekustamā īpašuma nodoklis ir kādi 20000. Nu, labi, iedosim kādu atlaidi un samazināsim par kaut kādi Ls 2000, Ls 3000, nu, labi, Ls 5000, nu tā ir tā nauda, ko tik un tā no tā uzņēmēja dabūju... Mēs varam vienīgi sakārtot vidi, ka mums ir izglītība, ka mums ir kultūra..."* Ne bez lepnuma viņš stāsta par nupat iekārtoto bērnu rotaļu laukumu pilsētas centrā, par rosīgo kultūras dzīvi, bērnodārziem u.c. *"Tās ir tās lietas, ar ko mēs varam piesaistīt... No apkārtnējiem laukiem un pagastiem cilvēki brauc uz šejieni. Viņš atbrauc, viņam iepatīkas, un viņš jau domā kā atrasties šeit."* Vēl viens uzņēmējdarbību veicinošs apstāklis, uz kuru norādīja visu apseko to mazpilsētu pašvaldību pārstāvji, ir sakārtota infrastruktūra. Tā, cesvainieši pauda neizpratni par dzelzceļa slēgšanu: *"Kokmateriālus ved no Žīguriem uz Rīgu ar mašīnām nevis pa dzelzceļu"*, kas viņuprāt būtu ekonomiski izdevīgāk. Arī Smiltenes izpilddirektors uzsvēra ceļu nozīmi mazpilsētas attīstībā, atzīmējot, ka pilsēta atrodas divpadsmit ceļu krustpunktā, no tiem deviņi ir asfaltēti. Taču kā galveno, kādēļ Smiltene attīstās pietiekami veiksmīgi, viņš atzīmēja to, ka ir beidzies administratīvais diktāts: *"Realitāte, ekonomika noliek visu savās vietās, kā nav mākslīgā diktāta, tā... Tie uzņēmumi, kas bija padomju laikos, izņemot vienu, kas ar metālu nodarbojās, taisīja miskastes ar pedālīti, visā savienībā tādas bija, tas ir iznīcis, bet pārējie visi praktiski ir varējuši pārstrukturizēties veiksmīgi un tur līdzī lielo nodokļu maksātāju sarakstā"*. Tāpat vairumā mazpilsētu uzņēmējdarbība attīstās pietiekami veiksmīgi. Par to liecina arī salīdzinoši zems bezdarba līmenis, jo visi, kas vēlas darbu atrast, to atrod, bet atsevišķās vietās, piemēram, Aucē ved strādnieces šūšanas ceļam no Lietuvas. Darbaroku trūkums jūtams pat Viļānos. Bez tam Viļānu domes priekšsēdētājs intervijā atzīmēja arī tādu interesantu faktu kā iedzīvotāju atgriešanos dzimtajā pilsētā un uzņēmējdarbības uzsākšanu: *"Pa kādam arī atgriežas, uzsāk uzņēmējdarbību. Viena dāma pabeidza augstskolu, pastrādāja televīzijā, tagad nopirka tipogrāfiju Viļānos"*. Kā galvenās ražošanas jomas var minēt šūšanu, kas attīstās praktiski visās mazpilsētās, metālapstrāde, piena un lauksaimniecības produktu pārstrāde, kokapstrāde, tūrisms u.c. Intervijā ar Auces domes priekšsēdētāju parādījās arī tāds uzņēmējdarbību veicinošs faktors kā sadarbība ar Vecauces saimniecību: *"Tā pati liellopu ferma, tā pati biogāzes ražotne, kas šobrīd tiek būvēta un būs, tas ir labākais, kas var būt"*. Starp uzņēmējdarbību kavējošiem faktoriem mazpilsētās var atzīmēt teritorijas trūkumu, iniciatīvas trūkumu un nepabeigto administratīvo teritoriālo reformu. Uz teritorijas trūkumu savā intervijā

norādīja Smiltenes izpilddirektors: „Smiltenei jau būtu vēl tālāka izaugsme, es domāju, ja būtu teritorija bijusi. Tādi diezgan nopietni investori bijuši, bet nav jau kur īsti”. Iniciatīvas trūkums bija jūtams Pāvilostā. Intervijā ar novada projektu koordinatori bija jūtama tāda kā nolemtības sajūta: „Uzņēmējdarbība jāattīsta, bet plūst projām cilvēki. Diemžēl jaunieši aizplūst... Mazās ostas neatbalsta... un ja mums tos jūras vārtus nesataisa, tad būs problēmas ar uzņēmējdarbību...” „Uzņēmējdarbība,” turpina projektu koordinatore, „kur viņa radīsies, ja visas tās gudrās galvas aizplūst uz Rīgu. Uzņēmējdarbība – tie bomži! Tā nevar teikt, bet tie jau uzņēmējdarbību nepacels te tādā... nu kaut kādu maziņu uzņēmējdarbību varbūt viens otrs... bet tādas lielas, kur daudz darba vietas, tādu te nebūs”. Tajā pašā laikā netiek pietiekami domāts par to, lai iedzīvotājus, it īpaši jauniešus, piesaistītu teritorijai, lai padarītu pilsētvidi pievilcīgu, un cilvēki vēlētos tajā atgriezties, lai gan izdevīgais ģeogrāfiskais novietojums pie jūras un starp Liepāju un Ventspili paver visplašākās iespējas jaunām pieejām, netradicionāliem risinājumiem. Daudzviet bija jūtama pašvaldību darbinieku neapmierinātība ar ievilkušos administratīvi teritoriālo reformu, nekoncekvenci tās realizēšanā, kas rada nenoteiktību un līdz ar to kavē attīstību. Uz to norādīja gan Viļānos, gan Cesvainē, gan Aucē, gan citās pašvaldībās. Arī līdzekļu koncentrēšanās lielajos centros neveicina mazpilsētu attīstību. Kā intervijā atzīmēja Viļānu domes priekšsēdētājs, „visa virzība ir uz Rīgu un lielajām pilsētām”. Tām seko rajonu pilsētas, bet mazpilsētās, tai skaitā Viļānos, lielākas ražotnes nav. Vērojama darbaspēka aizplūšana uz Rīgu, citām lielajām pilsētām, rajonu centriem vai ārzemēm. Taču Viļānos arī no šīs tendences gūst labumu: „dzīvoklis šeit, strādā Rīgā, Īrijā vai citur. Brīvdienās atbrauc, atved naudu. Naudu iegulda nekustamajā īpašumā”. Lielā mērā šo tendenci var attiecināt arī uz tā sauktajiem lielo pilsētu „guļamvagoniem”. Piemēram, Grobiņa, kas apzināti attīstās šajā virzienā.

Izglītība un kultūrvide

Skolu esamība nodrošina mazpilsētām zināmu pievilcību apkārtējo pagastu acīs, jo ļauj veidot inteliģentu vidi. Tāpēc visās apsekotajās mazpilsētās skolas, pat vairākas, ir saglabātas. Daudzviet (piemēram, Cesvainē, Skrundā un Viļānos) darbojas arī Mūzikas un Mākslas skolas. Cesvaines mērs atzina, ka „pilsētā ir daudz inteliģentu cilvēku. Pilsēta varētu būt tāds intelektuālais centrs”. Arī kā vienu no veiksmes faktoriem cesvainieši atzina augstvērtīgu kultūras vidi, kā rezultātā ir ļoti daudz cilvēku, „kas ar sirdi un dvēseli ieauguši šeit” Kultūrvides un izglītības nozīmi mazpilsētas attīstībā pasvītvoja arī aptaujātie skrudenieki. Piemēram, vairāku vēsturisku romānu autors A.Heniņš uzskata, ka Skrunda ir inteliģentu pilsēta, kas iedzīvotājus piesaista ar Ventu un savu interesanto vēsturi. Tā kā apkārtējos pagastos nekur nav vidusskolas, tad Skrundas vidusskola turpmāk veidosies kā novada centra vidusskola, „tikai tai ļoti nepieciešama šī piebūve, jo nav telpu. Valsts ir labu programmu izstrādājusi sadalot šos bērnus pa grupām, lai veiksmīgāk apmācītu. Bet nav klašu telpas reāli. Vēl joprojām ir doma par internāta piebūvi. Lai apkārtējo pagastu bērniem nav jābraukā tik garš ceļš. Jo satiksme ar mazajiem pagastiņiem, nu, ir tāda, kāda viņa ir”. Jāatzīmē arī Skrundas pozitīvais piemērs ar arodskolas cilvēkresursu izmantošanu. „Prakses vietas ir īstenībā visas apkārtējās skolas. Jo arodskola ir paņēmusi ēdināšanas blokus Nīkrācē, Skrundas vidusskolā un bērnu dārzā. Arī mācību bāze ir tepat blakus, restorānā „Mežābele”. Šīs ir lielās prakses vietas. Līdz ar to arī var nodrošināt zemākas izmaksas pusdienām. Viņi it kā apgūst praksi un reizē dara ļoti labu lietu.” Interesanta pieeja izglītības un kultūrvides jautājumam ir Grobiņā, kas mērķtiecīgi tiek veidota kā Liepājas „guļamvagonis”. Lai piesaistītu liepājniekus, jo īpaši turīgākos, šeit ļoti nopietni tiek strādāts pie pievilcīgas pilsētvides veidošanas, bet skola ieguvusi ģimnāzijas statusu un ne ar ko neatšķiroties no Liepājas skolām. Lielu atbalstu skolas attīstībai sniedz vietējie uzņēmēji, kuri maksā pabalstus svešvalodu skolotājiem. Ne bez pamata ar savu skolu lepojas arī cesvainieši, kas tikuši pie jaunas skolas ēkas (viena no nedaudzām, kas uzcelta pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas). Kā atzīmē pilsētas domes priekšsēdētājs: „Mums tā darbība koncentrēta uz skolas būvniecību, pat tā izmisīgi. Tā ir dzīvība, ja skolas nebūtu, tad centrs arī nolikvidētos. Otrajā kārtā jābūvē sporta zāle. Agrāk vai vēlāk jau uzbūvēs sporta zāli, tā ir perspektīva jauniešiem... Ja mums nebūtu skolas, tad nebūtu attīstības”. Intervētie pašvaldību vadītāji un darbinieki kā mazpilsētu attīstību veicinošu stratēģiju vērtēja arī augstskolu filiāļu atvēršanu. Smiltenes izpilddirektors atzīmēja gan Baltijas Starptautiskās akadēmijas filiāli, gan veiksmīgo sadarbību starp Smiltenes tehnikumu un LLU. Savukārt Auces mērs augstu novērtēja studentu klātesamību pilsētā (runa ir par LLU studentu praksi Vecauces saimniecībā): „Ja padomju laikos šis aktīvais periods bija vasara, tad tagad tas ir viscaur gadu. Viens, ka iegūst Auces pilsēta, bet otrs, ka valsts beidzot sapratusi, ka mācību saimniecībai ir jābūt vislabākajai, no kā gūt zināšanas...” Tātad izglītības attīstība un pievilcīgas pilsētvides veidošana ir tās stratēģijas, kuras mazpilsētas var izmantot iedzīvotāju piesaistei.

Piederības sajūta mazpilsētām

Tiek uzskatīts, ka mazpilsētu vide veido pamatu iedzīvotāju emocionālajai piesaistei un piederības sajūtai. To rada mazpilsētai raksturīgā dabas vide, kultūrvēsturiskais mantojums, kā arī sociālais kapitāls, ko raksturo vietējo iedzīvotāju attiecības un savstarpējā uzticēšanās: „*Mazpilsētas šarms – ja pakritīsi, katrs pasniegs roku (..) bet atkal visi visu zina*” (Cesvaine). Minētais liecina par ciešām un tiešām cilvēku attiecībām, par relatīvi augstu sociālās kontroles līmeni mazpilsētās. Piederības sajūtu noteiktai vietai un kopienai pauž gandrīz visu mazpilsētu pašvaldību vadītāji un speciālisti. Stāstot par pilsētas svētkiem, tiek uzsvērts fakts, ka uz tiem ierodas arī tie iedzīvotāji, kuri pilsētā pastāvīgi nedzīvo: „*Man liekas, tad kādam šeit ir bērības trauma, ja viņš nebrauc. Tagad arī pilsētas svētkos – visi bija! Es skatos, neviens smiltenietis neizmirst savu pusi. Jā, un vēl jau šinī pusē tradīcijas tādas interesantas, kādas nav citur, tie paši kapusvētki u.c. lietas, kad vecie smilteņi visi brauc atpakaļ, tiek vai netiek, bet te vienreiz gadā noteikti jāparādās*” (Smiltene). Tas nozīmē, ka gan bijušiem, gan esošiem mazpilsētas iedzīvotājiem ir spēcīga emocionālā piesaiste vietai un kopienai, kas balstās uz kopīgām vērtībām, normām un tradīcijām, kad lokālā (vietas) identitāte tiek vērtēta augstāk par citām identitātēm. Lokālā identitāte nereti tiek saistīta ar nacionālo identitāti: „*Nu, teiksim, vide latviskā, kad patrioti tomēr ir, ka tomēr nevis man no tikiem līdz tikiem tas ir jādara, bet (..) ja tā nebūtu, tad nekas jau neiznāktu. Ir lietas, kas ir vienkārši jāizdara*” (Smiltene). Dažkārt piederības sajūta transformējas „mēs - viņi” kategorijās, kad vietējie iedzīvotāji nošķir sevi no citiem un tas izpaužas viņu attieksmē un rīcībā: „*Ja brauc no malas, neteiksim, ka Prāta vētras līmenī, bet tomēr arī it kā normāli viesmākslinieki, nu nav cilvēku, nu neiet. A ja vietējie paši, nu tur atnāk omītes, opīši, tad vēl tur mamma, tētis, kaimiņi – paši ja uzstājas, tad savējos ciena*” (Pāvilosta). Līdzīgi ne visos gadījumos var runāt par vietējās kopienas saplūšanu ar tiem iedzīvotājiem, kuri uz mazpilsētu pārcēlušies salīdzinoši nesen vai kuri mazpilsētā dzīvo tikai noteiktu sezonu: „*Viņi jau negrib ar vietējiem briesmīgi te kontaktēties (..) viņiem tas nav vajadzīgs (..) lai tur māju pieskata, bet īpaši jau viņi mūsu dzīvē neieklaujas. Viņi jau brauc atpūsties, nevajag viņiem te sabiedrību*” (Pāvilosta). Piederībai un piesaistei noteiktai vietai ir būtiska nozīme mazpilsētas attīstībā. Pašvaldības vadītāji un speciālisti akcentē vietējo cilvēkresursu nozīmību teritorijas attīstībā un dažādos veidos izmanto esošos resursus: „*Galvenais attīstības faktors ir pamatiedzīvotāji, cesvainieši turas kopā, arī Rīgā; sestdienās svētdienās atbrauc*” (Cesvaine).

Viens no šādiem cilvēkresursu izmantošanas veidiem ir sadarbība ar esošiem un bijušiem mazpilsētas iedzīvotājiem, ko var uzskatīt par instrumentu mazpilsētas attīstībai: „*Ir mums lobīti labā nozīmē. Kad Rīgā, neizmirst Smiltēni. Tas tiešām ne visur ir raksturīgi, kad tā palīdz. Nu, ja nemateriāli, tad saved kopā ar pareiziem cilvēkiem pašās augšās*” (Smiltene). Minētais piemērs liecina par attīstītiem sociāliem tīkliem, kas balstīti uz piederību noteiktai kopienai. Izmantojot sociālos tīklus, pašvaldības var veiksmīgāk realizēt savus mērķus. Bijušie mazpilsētas iedzīvotāji sniedz arī materiālu atbalstu: „*Runājot par Gerkena kunga atbalstu, ir maz viņam lūgts. Parasti atskan zvans ap augusta sākumu – ko jums vajag? Šī te summa ar katru gadu aug. Un viņš atļauj savā veikalā iepirkties vienreiz gadā Ls 25 vērtībā noteiktam skaitam bērniem, kuri ir maznodrošināti, bet kuri labi mācās*” (Skrunda). Novērtējot sociālo tīklu nozīmi pilsētas attīstībā, pašvaldību vadītāji un speciālisti apzināti strādā, lai uzturētu piederības sajūtu un veidotu lokālo identitāti, piemēram, organizējot ikgadējus mazpilsētas iedzīvotāju saietus: „*Tais saietos ir tāda devīze – es neesmu viens, es esmu viens no Skrundas. Tas tā iesēžas, tāda stingra apziņa, piederība*” (Skrunda). Neraugoties uz minēto pozitīvo pieredzi mazpilsētās, interviju rezultāti atklāj arī to, ka ne visas pašvaldības pietiekoši novērtē un izmanto šos resursus. Piemēram, Pāvilostā jaunieši ir apmierināti ar esošo vidi, taču savu nākotni ar pilsētu nesaista. Tas liecina par vāju piesaisti pilsētai un pašvaldības iniciatīvas trūkumu iedzīvotāju piesaistē. Apkopojot iepriekš teikto, var secināt, ka mazpilsētu sociālās vides īpašības ir nozīmīgs resurss, ko var izmantot kā instrumentu dažādu stratēģiju īstenošanai. Minētie piemēri liecina par piederības sajūtas būtisko lomu gan atsevišķa indivīda dzīvē, gan mazpilsētas un noteiktas teritorijas attīstībā kopumā.

Mazpilsētu stratēģijas pakalpojumu jomā

Pakalpojumi skar iespēju iepirkties, vietējā tirgus attīstību, veselības aprūpi, nodrošinājumu ar transportu. Pašvaldību vadītāji un speciālisti atzīmē vairākus pozitīvus piemērus. Tā Viļānos katrā mēneša otrajā svētdienā pašvaldība organizē Amatų tirgu, „*kas ienes pašvaldības kasē ap 1000 Ls*”. Cesvainē savukārt tiek piedāvāts izmantot atpūtas kompleksu, kur ietilpst ūdens aerobika, pirts, zāļu tējas, un to lielā mērā izmanto apkārtējo novadu iedzīvotāji. Tāpat Cesvainē tiek nopietni domāts par sociālo pakalpojumu nodrošināšanu iedzīvotājiem, piemēram, tur ir pansionāts, dienas aprūpes centrs, taču tiek plānots atvērt

turīgu cilvēku apmaksātu pensionātu skaistā vidē. Smiltēnē pakalpojumu nodrošināšanas jomā vērojama iedzīvotāju iniciatīva: „Iedzīvotāji, tur, kur tas nav, grib, lai arī viņiem būtu. Tāds diezgan liels spiediens (..) Mums apgaismojums deg visu diennakti, tas ir ne diennakti, bet visu tumšo laiku. Un ja kādam kas nedeg, viņš ir divos pamodēs un nedeg, zvana... Visu ko gribas cilvēkiem augstākā līmenī. Koptas teritorijas gribas, priekšdārziņus, fasādes (..) Jā, jā, cilvēki nāk un saka.” Neraugoties uz dažiem sasniegumiem pakalpojumu nodrošināšanā iedzīvotājiem, respondenti vairāk uzsver trūkumus un nepilnības šī jomā. Tas nozīmē, ka dažas iedzīvotāju vajadzības netiek apmierinātas: „Kā nolikvidēja publisko pirti kādus 6-7 gadus atpakaļ, pašvaldības uzņēmums nav spējis to atjaunot, jo tas prasa ārprātīgas izmaksas... Tai pat laikā parādās kādi, kas piedāvā mazgāšanās pakalpojumus privāti. Bet neviens jau netīrs nestaigā, kaut kā jau tiek galā” (Auce). Tāpat vairākas pašvaldības uzsver nepieciešamību risināt sabiedriskās ēdināšanas problēmas: „Visa rajona un tai skaitā Auces problēma ir sabiedriskā ēdināšana. Mēs centrā remontējam laukumu, kur būs veikals ELVIS, būs arī ēdināšanas vieta. Tā būs bistro tipa, bet tā nebūs tāda kur ar viesiem aiziet” (Auce). Kopumā mazpilsētās pakalpojumu joma attīstās lēnām, ko nosaka ierobežoti resursi. Nepieciešams veidot savstarpējas partnerības starp pašvaldību, uzņēmējiem un iedzīvotājiem.

Conclusions Secinājumi

Kopumā mazpilsētu pašvaldības skaidri apzinās savu attīstību un vietu jaunveidojamo novadu sastāvā, to stratēģijas ir orientētas uz ilgtspējīgu attīstību.

Mazpilsētu pašvaldības savu iespēju robežās veicina uzņēmējdarbības attīstību. Kā uzņēmējdarbību veicinošus faktoros var atzīmēt pievilcīgu vidi, sakārtotu infrastruktūru, atbrīvošanos no administratīvā diktāta un zinātnisku centru veidošanos; kā kavējošus faktoros – teritorijas trūkumu, iniciatīvas trūkumu un administratīvi teritoriālās reformas radīto nenoteiktību.

Liela nozīme mazpilsētu attīstībā ir skolām un kultūrvidei, kas tās padara pievilcīgas apkārtējo teritoriju iedzīvotājiem.

Iedzīvotāju piesaisti mazpilsētām nodrošina tām raksturīgā dabas vide, kultūrvēsturiskais mantojums, kā arī sociālais kapitāls, ko raksturo vietējo iedzīvotāju attiecības un savstarpējā uzticēšanās. Tomēr nevar runāt par vietējās kopienas saplūšanu ar tiem iedzīvotājiem, kuri uz mazpilsētu pārcēlušies salīdzinoši nesen vai kuri mazpilsētā dzīvo tikai noteiktu sezonu.

Patlaban mazpilsētās pakalpojumu joma attīstās lēnām, ko nosaka ierobežoti resursi. Nepieciešams veidot savstarpējas partnerības starp pašvaldību, uzņēmējiem un iedzīvotājiem.

Atklāts paliek jautājums par teorētisko modeļu piemērojamību Latvijas mazpilsētu stratēģiju izpētei. Pētījuma rezultātā mazpilsētu realizētās stratēģijas ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanā varētu iedalīt divās grupās: 1) nogaidošās (pasīvās) stratēģijas (Pāvilosta), kad pašvaldība ir ieņēmusi nogaidošu pozīciju vai arī tai nav skaidras attīstības perspektīvas; 2) uz attīstību vērstās stratēģijas (Smiltene, Cesvaine, Grobiņa, Auce, Skrunda, Viļāni), ko atkal varētu iedalīt divos veidos – tradicionālās un inovatīvās. Precīzākas tipoloģijas izveidei nepieciešama papildus izpēte.

Literature Literatūra

1. Eiropas Parlamenta rezolūcija par pilsētu attīstību ES paplašināšanās kontekstā (2004/2258(INI)), www.europarl.europa.eu/sides/get
2. European Spatial Planning Observation Network, www.espon.eu
3. Krastiņš O., Vanags E. (zin.red.), 2004. Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas. Rīga: Latvijas Statistikas institūts, Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 539 lpp.
4. Latvijas Nacionālais attīstības plāns. Skat.internetā 01.11.2007., www.nap.lv/lat/
5. Malcolm J.M., 2000. Innovation and Rural Development: Some Lessons from Britain and Western Europe, Planning Practise & Research, Vol.15, Nos.1/2, pp.95-115.

6. Raco M., 2007. Securing Sustainable Communities. Citizenship, Safety and Sustainability in the New Urban Planning. In: *European Urban and Regional Studies* 14 (4): 305-320.
7. Raugze I., 2007. ES struktūrfondu teritoriālais ieguldījums. Foruma „Reģioni – Latvijas attīstība: Vīzijas. Iespējas. Risinājumi” materiāli.
8. Роббинз С.П.(2006). Основы организационного поведения.- 8-е изд.: Москва, Санкт-Петербург, Киев. С. 312- 313.
9. Rozīte M., 1993. The Role of Industry in the Development of Small Towns in Latvia. In Book: *In Book: Development Problems of the Small Towns in the Baltic States*. Riga: University of Latvia, 1-6.p.

Latvijas stādaudzēšanas nozares ražošanas efektivitātes paaugstināšanas faktori Factors of Increasing Production Efficiency in the Latvian Nursery Sector

Ieva Leimane Mgr. soc. sci., LVAEI pētniece
Agnese Krieviņa Mgr. soc. sci., LVAEI pētnieka asistente
Andrejs Svilāns, VA „Nacionālais botāniskais dārzs” direktors

Abstract

The approximate value of the production of Latvian nursery sector is LVL 4.1 million (including forest trees) equalling to 0.8% of the output value of the whole agricultural sector in producer prices. So far the competitiveness of Latvian nursery products has been determined by the deficit of plants and comparatively cheaper costs of the main production resources, as the productivity indicators in Latvia showing the efficiency of the use of production resources are remarkably lower than in the countries of reference. But it should be taken into account that the prices of production resources will inevitably increase approaching the rate observed in other European countries. Besides the competition at the nursery stock market of Latvia will increase alongside with the growth of the total market capacity both in Latvia (2.5 times by 2015) and its neighbouring countries, the evidence of which is already increasing import of plants, mainly from the Netherlands, Germany and Poland. Consequently, increasing the production efficiency of the sector is an important prerequisite for maintaining further competitiveness of the sector, which can even determine the ability of existence of the whole domestic nursery sector. At present the key task is restructuring of the sector to medium-size farms focused on the wholesale market. The main proposals for increasing production efficiency include the implementation of technologies saving human resources, extending the labour season as well as decreasing the impact of nature conditions. The improvement of knowledge of the people working in the industry on arrangement of commercially efficient production is also vitally important.

Key words: nursery sector, production efficiency, productivity, competitiveness

Ievads

Introduction

Stādaudzēšanas nozare, aptverot koku, krūmu, ziedu stādu audzēšanu un realizāciju dzīves telpas labiekārtošanas un apzaļumošanas vajadzībām, veidojusies divu Latvijā nozīmīgu tautsaimniecības nozaru – mežsaimniecības un lauksaimniecības dārzkopības daļas saskarsmes zonā. Būdamā neliela šo sektoru sastāvdaļa ar savu specifisku mērķtirgu un produkciju, tā līdz šim nav bijusi zinātniskās izpētes objekts.

Lai novērtētu šīs nozares attīstības iespējas Latvijā, 2007. gadā ar autoru līdzdalību tika veikts pētījums „Stādaudzēšanas kā Latvijas dārzkopības sektora jaunas un dinamiskas nozares attīstības potenciāls un tā izmantošanas risinājumi”. Šā raksta pamatā ir pētījuma izstrādes gaitā radušies secinājumi un atziņas.

Latvijas stādaudzēšanas nozares produkcijas aptuvenā vērtība ir Ls 4.1 milj. (kopā ar meža stādiem) [13], kas ir 0.8% no kopējās lauksaimniecības nozares izlaides vērtības ražotāju cenās. Veiksmīgāk izmantojot nozares rīcībā esošo attīstības potenciālu, stādaudzēšanas nozares īpatsvaru Latvijas lauksaimniecības nozares izlaides vērtībā varētu paaugstināt, tāpat ir iespējama nozares eksporta attīstība, jo tās produkti no bioloģiskajiem un klimatiskajiem aspektiem piemēroti gan Latvijai, gan tās kaimiņvalstu un Skandināvijas valstu apstākļiem. Nozares produktu noiets šajos tirgos atkarīgs tikai no to konkurētspējas, salīdzinot ar citvalstu produkciju.

Līdz šim vietējā tirgus pieprasījums pēc stādaudzēšanas produktiem ir pārsniedzis vietējo stādaudzētavu piedāvājumu. Turpmāko gadu laikā, pieaugot iedzīvotāju ienākumu līmenim, stādaudzēšanas nozares produktu tirgū gan Latvijā, gan tās kaimiņvalstīs prognozējams straujš patēriņš (tātad arī kopējās tirgus ietilpības) pieaugums (Latvijā 2.5 reizes līdz 2015. gadam [13]), padarot šos tirgus arvien pievilcīgākus ārvalstu ražotājiem, par ko liecina jau šobrīd pieaugošais stādu imports, galvenokārt no Nīderlandes, Vācijas un Polijas, saasinot konkurenci tirgū.

Pieaugošās ārvalstu konkurences apstākļos viens no priekšnoteikumiem nozares tālākās konkurētspējas saglabāšanai un uzlabošanai ir nozares ražošanas efektivitātes paaugstināšana.

Darba mērķis ir apzināt galvenos ražošanas efektivitāti ietekmējošos faktoros Latvijas stādaudzēšanas nozarē, kā arī piedāvāt risinājumus ražošanas efektivitātes paaugstināšanai.

Ražošanas efektivitāte izriet no ražošanai nepieciešamo resursu izmantošanas lietderības vēlamā rezultāta sasniegšanai. Tādējādi ražošanas efektivitāti ietekmējošie faktori un efektivitātes paaugstināšanas iespējas analizētas no ražošanas resursu pieejamības un izmantošanas viedokļa.

Darba uzdevumi ietver nozīmīgāko ražošanas efektivitāti ietekmējošo faktoru noteikšanu, nodrošinājuma ar ražošanas resursiem un ražošanas resursu izmantošanas efektivitātes novērtēšanu, kā arī risinājumu piedāvāšanu ražošanas efektivitātes paaugstināšanai Latvijas stādaudzēšanas nozarē.

Darbā izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās analīzes metodes. Izmantojot statistiskās analīzes un loģiski konstruktīvās analīzes metodes, apkopoti datu analīzes rezultāti, pētījuma laikā veiktās stādaudzētāju aptaujas, radošo diskusiju, semināru un interviju rezultāti.

Rezultāti un diskusija

Results and discussion

1. Galveno ražošanas efektivitāti ietekmējošo faktoru noteikšana

2. Determination of main factors of production efficiency

Analītiskajos materiālos par stādaudzēšanas nozares konkurētspēju dažādās valstīs, atklājas sekojoši nozīmīgākie stādu audzēšanas efektivitāti ietekmējošie faktori:

- ◆ zemes un citu dabas resursu pieejamība;
- ◆ darbaspēka pieejamība un kvalifikācija;
- ◆ kapitālpieejamība un materiāltehniskais nodrošinājums;
- ◆ energoresursu pieejamība un cenas.

Šo faktoru nozīmīgums atklājas arī analizējot situāciju Latvijas stādaudzēšanas nozarē.

Ievērojot, ka stādaudzēšana ir lauksaimniecības nozare, kuras ražošanas process noris uz lauksaimniecībā izmantojamās zemes, šī un citu dabas resursu pieejamība, konkurējot ar citām nozarēm, ir nozīmīgs nozares attīstības faktors.

Savukārt analizējot pieejamo informāciju par ražošanas izmaksām stādaudzētavās, var secināt, ka viena no nozīmīgākajām izmaksu grupām ir darbaspēka izmaksas. To īpatsvars šajā nozarē ir lielāks, nekā vidēji lauksaimniecībā. Atbilstoši SUDAT 2005.gada rezultātiem, vidēji lauksaimniecībā to īpatsvars kopējās ražošanas izmaksās veido 8%, salīdzinājumā ar 30% stādaudzētavās.

Amortizācijas atskaitījumu īpatsvars kopējās ražošanas izmaksās Latvijas stādaudzētavās šobrīd ir zemāks kā vidēji lauksaimniecībā (7% pret 12%). Tas parāda, ka stādaudzēšanās nozarē strādājošo darbinieku kapitālapbruņotība ir zemāka kā lauksaimniecībā vidēji. Arī 45% aptaujāto saimniecību atzīmējuši investīciju nepietiekamību kā savu vājo pusi, bet 39% - daļēji piekrituši šim apgalvojumam. Tāpēc ir pamats vērtēt kapitālieguldījumus kā vienu no nozares efektivitātes izaugsmes faktoriem.

Aptuvenā stādaudzēšanas izmaksu struktūra liecina, ka no starppatēriņa izmaksām nozīmīgas pozīcijas ir sēklu un stādāmā materiāla izmaksas (34% no kopējā starppatēriņa) un degvielas, elektroenerģijas, kurināmā un ūdens (aptuveni 9% no kopējā starppatēriņa). Enerģijas resursu pieejamība un izmantošanas efektivitāte ir nozīmīga īpaši Latvijā, jo klimatiskie apstākļi šeit noteic lielāku nepieciešamību pēc energoresursiem stādaudzēšanā nekā citās valstīs (Vācijā, Polijā un Nīderlandē).

2. Nodrošinājuma ar ražošanas resursiem novērtējums

2. Estimation of sufficiency of production resources

Nodrošinājums ar zemes un dabas resursiem – sufficiency of natural resources

Relatīvi līdzenais reljefs, dažādu kultūru audzēšanai pieejamie atšķirīgie augsnes tipi, ūdens un kūdras resursi ir nozīmīgs faktors, kas Latvijai rada privilīģētu stāvokli stādu audzēšanas nozares attīstībai. Pēc Latvijas Zemes dienesta datiem uz 2007.gada 1.janvāri 38% jeb 2,45 milj. ha no valsts teritorijas reģistrēta kā lauksaimniecībā izmantojamā zeme. Pie potenciāli izmantojamām platībām pieskaitāmi arī meži, krūmāji un, daļēji, purvi, turklāt ir svarīgi, ka stādaudzēšanai var izmantot arī tādas ierobežoti izmantojamas teritorijas, kā elektrolīniju aizsargjoslas u.c.

Aptaujās stādaudzētāji atzīst, ka stādaudzēšanai nepieciešamie dabas resursi šobrīd ir salīdzinoši lēti un viegli pieejami. Pat kūdras resursi, ar kuras pieejamību stādaudzētāji (63% aptaujāto) pašlaik nav apmierināti, galvenokārt piegādes nosacījumu dēļ, Latvijā ir bagātīgi, kūdra no Latvijas substrātam tiek izmantota gan Nīderlandes, gan arī Polijas stādaudzētavās [13].

Kapitālnodrošinājums – technical sufficiency

Izņemot dažas saimniecības, kopumā var uzskatīt, ka stādaudzēšanā Latvijā šobrīd nav pietiekamas investīcijas ražošanā. Par to liecina iepriekš aplūkotais zema amortizācijas atskaitījumu līmenis un stādaudzētāju aptaujas rezultāti. Tā, piemēram, neskatoties uz to, ka lielākā daļa Latvijā audzēto un realizēto dekoratīvo stādu ir konteinerstādi (aptuveni 70%), tikai nelielā skaitā saimniecību ir podošanas mašīnas vai darbagaldi. Kopumā ar šīm ierīcēm nodrošinātas 6 no aptaujātajām saimniecībām, to skaitā podošanas mašīnas ir tikai 3 saimniecībās.

Nedaudz vairāk kā puse audzētāju daļēji uzskata, ka viņu priekšrocība stādaudzēšanā ir jaunāko tehnoloģiju izmantošana, tomēr, salīdzinot ar citu valstu attīstību šajā jomā, vietējo saimniecību līmenis ievērojami atpaliek. Veiksmīgs piemērs tehnoloģisko jautājumu risināšanā ir Nīderlandes pieredze. Intervijās ar nozares ekspertiem atklājas audzētāju inovatīvā pieeja darbības efektivitātes palielināšanā un arī zināšanu izplatīšana starp nozares dalībniekiem. Saprotot, ka, lai konkurētu ārējā tirgū, ir nepieciešami vienlīdz spēcīgi partneri (gan tie, kas piegādā stādāmo materiālu tālākai audzēšanai, gan arī pārējie audzētāji, kuru produkcija papildina kopējā piedāvājuma sortimentu), *know-how* izplatīšana palīdzējusi viņiem izveidot spēcīgu nozari.

Nodrošinājums ar darbaspēka resursiem un zināšanām – sufficiency of labour force and knowledge

Dārzkopības tradīcijas un akumulētās zināšanas Latvijā rada labvēlīgu vidi stādaudzēšanas attīstībai. Tomēr ir jūtams kvalificēta darbaspēka deficīts, ko daļēji izraisa būvniecības apjomu pieaugums un pieprasījums pēc apstādījumu ierīkošanas speciālistiem un tehniskā personāla dažādās nozarēs. Tāpat valstī ir augsts speciālistu līmenis, kuri pārziņa augu sistemātiku un bioloģiju, taču nav speciālistu un izglītības iestādes nesagatavo speciālistus, kas būtu gatavi strādāt ar industriāla apjoma produkcijas ražošanu un pārzinātu šāda apjoma ražošanas tehnoloģijas [13].

Saskaņā ar stādaudzētāju aptaujām, stādaudzēšanā šobrīd pastāvīgi nodarbināti ap 284 darbinieki (vidēji 8 cilvēki saimniecībā), savukārt sezonas strādājošo skaits kopā veido 445 personas, no kurām katra vidēji nostrādājusi 6 mēnešus. Kopumā 44% liels sezonas nostrādāto cilvēkmēnešu īpatsvars liecina par stādaudzēšanas ievērojamu atkarību no sezonas darbaspēka.

Stādaudzētāji atzīst, ka daļā gadījumu Latvijā stādaudzēšanas sezonālitate līdz šim risināta ar bezdarbnieku atbalsta palīdzību. Mainoties valsts politikai šai jomā, tas būs apgrūtināti.

Līdzīga prakse ir arī Polijā, kur sezonas strādājošie tomēr vidēji strādā 9 mēnešu gadā pret Latvijas 6 mēnešiem. Savukārt, aptaujājot ražotājus Nīderlandē, noskaidrots, ka tur sezonā nepieciešamais papildus darbaspēks tiek iznomāts. Nomātais darbaspēks pārsvarā ir strādnieki no Polijas.

Stādaudzēšanā strādājošajiem ir salīdzinoši augsts izglītības līmenis, jo 26% pastāvīgi nodarbinātajiem ir augstākā izglītība, vidējo-profesionālo izglītību ieguvuši 36%, savukārt darbinieku ar vidējo izglītību skaits veido 22%, bet pamata izglītība ir 16%.

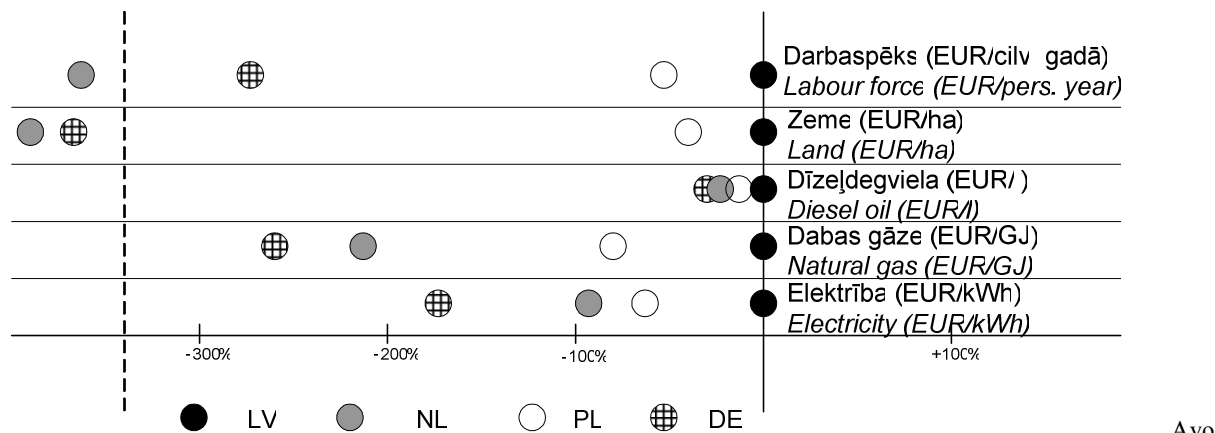
Stādaudzēšanai Latvijā, tāpat kā lauksaimniecībai kopumā, raksturīgs mazs gadu jaunu vadītāju īpatsvars. Vidējais saimniecību vadītāju vecums ir 50,4 gadi, no tiem tikai 19% bijuši jaunāki par 40 gadiem (lauksaimniecībā kopumā tie ir 15.7% [2;79]). Taču pašas stādaudzētavas kopumā Latvijā ir jaunas. Ja salīdzina ar Nīderlandi un Poliju, kur stādaudzēšana pārsvarā ir ģimenes business, kas pastāv jau trešajā vai vismaz otrajā paaudzē, Latvijā tikai dažas saimniecības audzē stādus vairākās paaudzēs [13]. Neraugoties uz to, aptaujātie audzētāji atzīst, ka viņiem ir pietiekamas zināšanas un pieredze stādu audzēšanā.

Ražošanas resursu cenu salīdzinājums – comparison of production resource prices

2.attēlā apkopots ražošanas resursu pieejamības salīdzinājums Latvijā, Nīderlandē, Vācijā un Polijā, no resursu cenu viedokļa šajās valstīs. Salīdzināti trīs galvenie resursi – zeme, darbaspēks un enerģija. Analizēto ražošanas resursu cenu līmenis Latvijā pieņemts par izejas punktu (1). Latvijas konkrētā rādītāja atrašanās pa labi no pārējām valstīm liecina, ka attiecīgā ražošanas resursa cenu līmenis Latvijā ir zemāks nekā pārējās salīdzināmajās valstīs, tādējādi liecinot par Latvijas priekšrocību.

Latvijai šobrīd pastāv priekšrocības attiecībā uz visiem aplūkotajiem ražošanas resursiem, jo to cenas Latvijā ir viszemākās. Pašreizējais darbaspēka izmaksu līmenis uz vienu nodarbināto rāda, ka Latvijai šajā ziņā pagaidām ir ļoti lielas priekšrocības, salīdzinot ar Nīderlandi un Vāciju, kur tās attiecīgi vidēji ir vairāk

nekā 6 un 3 reizes augstākas nekā Latvijā. Taču, ņemot vērā gandrīz brīvās darbaspēka plūsmas apstākļus ES valstu starpā, kā arī pieaugošo atalgojuma līmeni citās Latvijas tautsaimniecības nozarēs, lai saglabātu nodarbinātos, ievērojams darba algu pieaugums līdzās jau līdzšinējam tuvākajā nākotnē stādaudzēšanas nozarē ir neizbēgams.

Avots: Eiropas Komisija, Eurostat [7], [8], [9]

1.attēls. Ražošanas resursu pieejamība Latvijā, salīdzinot ar Nīderlandi, Vāciju un Poliju 2006.gadā
Figure 1. Availability of production resources in Latvia, compared to the Netherlands, Germany and Poland in 2006

Latvijas vislielākā priekšrocība, salīdzinot ar Nīderlandi ir ievērojami zemākās zemes cenas. Cenu līmeņa atšķirība veido vairāk nekā 20 reizes. Ievērojami augstākas cenas kā Latvijā ir arī Vācijā, tāpat Polijas cenu līmenis pārsniedz Latvijas zemes cenas. Lai arī zemes cenas izlīdzināšanos starp valstīm ierobežo tās salīdzinoši nemobilais raksturs, tomēr arī zemes cenai Latvijā ir tendence pieaugt, ko bez citiem faktoriem ietekmē arī ražošanas rentabilitātes pieaugums uz ha zemes.

Enerģijas cenu ziņā atšķirības starp Latviju un pārējām aplūkotajām valstīm vairs nav tik izteiktas, sevišķi tas attiecas uz dīzeļdegvielas cenām. Latvijā zemākas cenas lielā mērā saistītas ar pagaidām zemāku akcīzes nodokli, jo šobrīd tas vēl netiek piemērots pilnā apmērā sakarā ar noteikto pārejas periodu. Līdz 2013.gadam Latvijai akcīze nodokļa likme pakāpeniski jāpaaugstina, sasniedzot EUR 330 par 1000 litriem dīzeļdegvielas. Saskaņā ar ES direktīvu jau 2008.gadā paredzams nākamais akcīze nodokļa paaugstinājums, nosakot, ka tam jāveido EUR 274 par 1000 litriem dīzeļdegvielas [10].

Ja salīdzina dabas gāzes cenas starp aplūkotajām valstīm, visaugstākā tā ir Vācijā. Neskatoties uz to, ka Vācija ir trešā lielākā dabas gāzes ražotāja ES, tomēr tās lielais iekšējais patēriņš ievērojami pārsniedz vietējo piedāvājumu, nosakot Vācijas lielo atkarību no importa gāzes, kas galvenokārt tiek ievesta no Krievijas. Lai arī šobrīd Latvijā ir zemākais dabas gāzes cenu līmenis starp aplūkotajām valstīm, tuvākajā nākotnē sagaidāms gāzes cenu kāpums, pietuvinoties Vācijas līmenim. Arī Polija ir neto importētājvalsts, galvenokārt no Krievijas, tomēr tās atkarība no importa ir ievērojami mazāka [8].

Administratīvi regulējamo cenu pieaugums Latvijā vērojams jau šobrīd (pieaug ne tikai gāzes cenas, bet to ietekmē arī elektroenerģijas cenas, kas arī šobrīd ir zemākās aplūkoto valstu vidū), turklāt enerģijas cenu kāpums sagaidāms arī turpmāk, pieaugot gāzes cenai, par kādu to pārdod Krievijas gāzes koncerns "Gazprom".

Lai arī šobrīd Latvijas stādaudzēšanas sektoram vēl joprojām no resursu izmaksu viedokļa pastāv konkurētspējas potenciāls, ražošanas resursu turpmāka sadārdzināšanās ir neizbēgama.

3. Resursu izmantošanas efektivitātes novērtējums

3. Evaluation of resource utilization efficiency

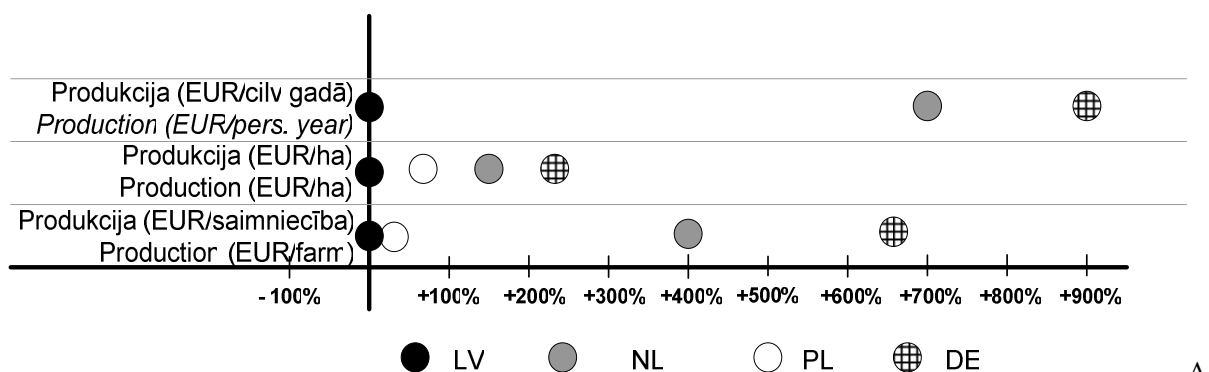
Galveno ražošanas resursu izmantošanas efektivitātes analīze atklāj, ka šobrīd Latvijas stādaudzēšanas konkurētspēju noteicis stādu deficīts vietējā tirgū, kā arī līdz šim salīdzinoši lētākās galveno ražošanas

resursu izmaksas (galvenokārt darbaspēks), jo visos aplūkotajos produktivitātes rādītājos Latvija ievērojami atpaliek no galvenajām konkurentvalstīm (2. attēls).

2.attēlā redzams, ka visneefektīvāk tiek izmantoti darbaspēka resursi. Pieejamie dati par Nīderlandi un Vāciju liecina, ka darbaspēka produktivitāte var būt pat 10 reizes augstāka. Jāpiezīmē, ka, lai arī salīdzināšanas rezultātā iegūtie rezultāti ir vērtējami kā aptuveni, ievērojot, ka par katru valsti bija pieejami un tāpēc arī izmantoti dažādi informācijas avoti, tomēr atšķirība par vairākām kārtām noteikti liecina par Latvijas stādaudzēšanas zemo darbaspēka izmantošanas efektivitāti.

Lai arī salīdzinoši ne tik slikta, tomēr zema ir arī zemes izmantošanas efektivitāte Latvijā, ko raksturo iegūtais produkcijas apjoms uz vienu ha zemes. Augstāka zemes produktivitāte iegūta visās aplūkojamās valstīs, bet visaugstākā Vācijā – vairāk nekā 3 reizes pārsniedzot Latvijas līmeni.

Tāpat arī iegūtais produkcijas apjoms uz vienu saimniecību Latvijā ir ievērojami mazāks kā Nīderlandē un Vācijā. Lai arī pēc savas būtības šis rādītājs tieši neliecina par produktivitāti, jo raksturo saimniecību ekonomisko lielumu, tomēr no konkurētspējas viedokļa – pie lielāka ražošanas apjoma saimniecībā iespējams panākt izmaksu ekonomiju uz vienu produkcijas vienību (tātad arī produktivitāti - lielāku atdevi no ieguldītajiem resursiem).

vots: LVAEI aprēķins pēc stādaudzētāju aptaujas datiem, AIPH, BMELV, Statistisches Bundesamt, LEI specializēto kokaudzētavu dati, A.Marošs pētījumi [1], [4], [6] [11], [12]

2.attēls. Ražošanas resursu izmantošanas efektivitātes novērtējums Latvijā, salīdzinot ar Nīderlandi, Vācijas un Poliju
Figure 2. Evaluation of resource utilization efficiency in Latvia, compared to the Netherlands, Germany and Poland

Līdz šim Latvijas stādaudzētāji varēja atļauties strādāt ar tik zemu produktivitāti, pateicoties galvenokārt zemajām darbaspēka izmaksām. Taču tā kā ražošanas resursu cenas neizbēgami pieaugs, ražošanas efektivitātes palielināšana ir neizbēgama.

Ražošanas produktivitātes trūkums ir vairāku iemeslu rezultāts. Kā nozīmīgākie minami:

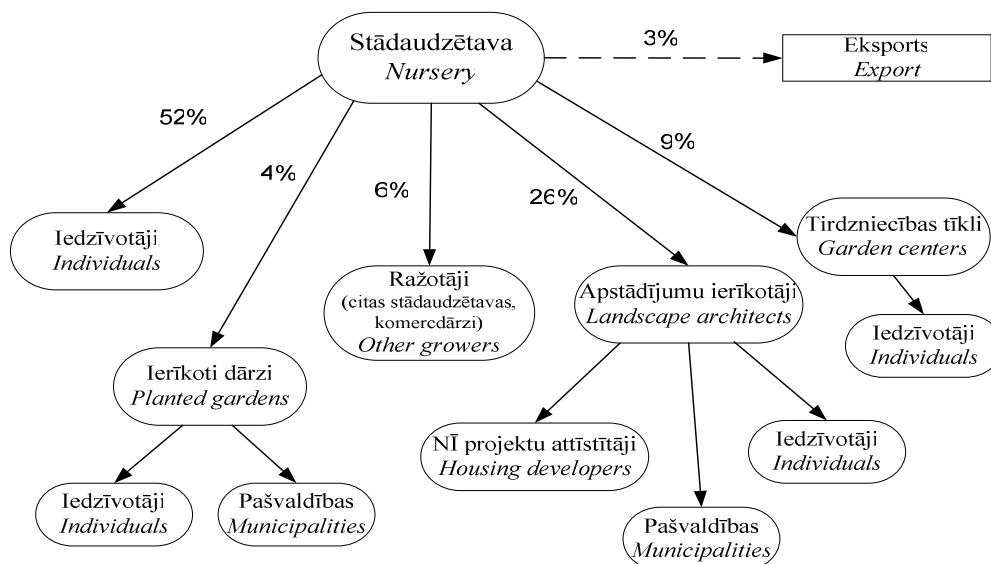
- ◆ sadrumstalota ražošanas struktūra;
- ◆ specializācijas trūkums;
- ◆ nepietiekamas investīcijas materiāltehniskajā nodrošinājumā;
- ◆ ražošanas orientācija uz mazumpircēju.

Uzņēmuma reģistra dati liecina, ka Latvijā ir vairāk nekā trīs tūkstoši saimnieciskās vienības (gan komercsabiedrības, gan zemnieku saimniecības, gan pašnodarbinātie), kuras nodarbojas ar stādaudzēšanu kā saimnieciskās darbības veidu (NACE 1.1. – 01.12 un 02.01.). Tomēr, ņemot vērā, ka minētajās NACE 1.1. klasifikatora grupas ietver arī citus saimnieciskās darbības virzienus, uz tirgu orientēto stādaudzētavu skaits ir krasi zemāks. Saskaņā ar Stādu audzētāju biedrības (SAB) datiem, šobrīd Latvijā apzinātas nedaudz vairāk kā 100 uz tirgu orientētas stādaudzētavas.

Pētījumā aptaujāto stādaudzētavu apgrozījuma dati rāda, ka Latvijas stādaudzētavas ir mazas pēc to ekonomiskā lieluma, jo 94% audzētavu apgrozījums nesasniedz Ls 100 tūkst. Turklāt aptuveni ¼ daļā saimniecību ieņēmumi 2006.gadā nebija lielāki par Ls 5 tūkst.

Tāpat aprēķinātais vidējā apgrozījuma uz saimniecību rādītājs liecina (aptaujātajās saimniecībās aptuveni Ls 35 tūkst., bez A/S "Latvijas valsts meži"), ka Latvijā saimniecības ir salīdzinoši mazas. Nīderlandē, kas ir vadošā stādu audzētājvalsts ES, atbilstošais vidējais rādītājs specializētās kokaudzētavās ir aptuveni Ls 174 tūkst. [11].

Latvijas stādaudzētavām kopumā nav raksturīga specializācija. Aptaujas dati rāda, ka vairāk nekā divas produktu grupas tiek audzētas gandrīz katrā trešajā saimniecībā, turklāt arī vienas produktu grupas ietvaros pastāv liela sortimenta dažādība. Nozarē nav raksturīga arī specializācija un sadarbība, realizējot kādu noteiktu ražošanas posmu. Saskaņā ar aptaujas datiem, tikai 6% no stādu apgrozījuma tiek pārdoti no stādaudzētavas – citai stādaudzētavai.

Avots: LVAEI aprēķini pēc stādaudzētāju aptaujas datiem

3.attēls. Latvijas stādaudzēšanas nozares produktu (bez meža stādiem) izplatīšanas ķēde Latvijā 2006.gadā

Figure 3. Distribution chain of Latvian nursery products (except forest trees) in 2006

Ja aplūko stādaudzēšanas nozares produktu izplatīšanas ķēdi (3.attēls), kā stādi nokļūst no stādu audzētavām līdz gala patērētājam, šobrīd nozīmīgākais vietējo stādu izplatīšanas veids ir tieši tirdzniecība iedzīvotājiem, turklāt tas veido aptuveni pusi (52%) no uzrādīto stādu apgrozījuma, kas ir ļoti augsts rādītājs, ja salīdzina ar Nīderlandi un Vāciju [13]. Otrs nozīmīgākais tirdzniecības kanāls ir apstādījumu ierīkotāji, pie kuriem nonāk aptuveni 1/4 daļa saražotās stādu produkcijas. Tirdzniecības tīklu pārstāvju aptauja apliecina nozīmīgu sadarbību ar stādu importētājiem, caur tiem tiek realizēti tikai aptuveni 9% no vietējo stādu kopējā apgrozījuma.

Tā kā Latvijā šobrīd lielākā daļa stādu tiek realizēti tiešajā tirdzniecībā no saimniecībām, ražotājs vienlaicīgi bieži ir arī pārdevējs, un ražotāja cena vairumā gadījumu ir mazumtirdzniecības cena, kaut gan pēc būtības tai būtu jābūt vairumtirdzniecības cenai [13].

Dārzu centru uzturēšana līdzās stādaudzētavām, kā arī sadarbības trūkums starp stādaudzētavām, līdz šim radījusi nepieciešamību ražot plašu produkcijas sortimentu. Citās valstīs novērots, ka sortimenta daudzveidības nodrošināšana ir pārdevēja (kuram tā ir pamatdarbība), nevis ražotāja uzdevums. Plašu sortimentu var atļauties audzēt tikai tās saimniecības, kurās ir reti vai citādi augstas pievienotās vērtības stādi. Pretējā gadījumā vieni un tie paši stādi audzēti specializētās saimniecībās un plaša sortimenta saimniecībās, nonākot vairumtirgū, ražošanas izmaksu ziņā nav vienlīdz konkurētspējīgi [5]. Latvijā šobrīd šāda tirdzniecības struktūra ir iespējama salīdzinoši mazo ražošanas apjomu dēļ, kā arī saistībā ar pagaidām ne tik lielo dārzu centru popularitāti iedzīvotāju vidū.

Secinājumi un priekšlikumi Conclusions and proposals

Izvērtējot stādu audzēšanai nepieciešamos resursus gan no stādaudzēšanas kā lauksaimniecības nozares viedokļa, gan no stādaudzēšanas ražošanas izmaksu struktūras, kā nozīmīgākie minami zeme, darbaspēks, enerģija un tehnoloģiskais nodrošinājums.

Latvijas stādaudzēšanas nozarei ir raksturīgs zems kapitālieguldījumu līmenis, par ko liecina salīdzinoši nelielais amortizācijas atskaitījumu apjoms un zemā produktivitāte (Ls/ha un Ls/cilv.). Līdz šim nozare lielā mērā balstījies uz roku darbu, kapitālizmaksas aizstājot ar darbaspēka izmaksām, tomēr tālāka nozares attīstība saistāma ar investīcijām tehniskā nodrošinājuma uzlabošanā, jo darbaspēka izmaksas turpinās pieaugt, pastāvot konkurencei darba tirgū, ko rada citi tautsaimniecības sektori, kā arī darba iespējas citās ES valstīs.

Neizbēgams ir arī pārējo ražošanas resursu cenu pieaugums jau tuvākajā nākotnē. Tā rezultātā Latvijas stādaudzētāji var zaudēt pašreizējās konkurences priekšrocības vietējā tirgū, jo zemie Latvijas produktivitātes rādītāji liecina, ka tās līdz šim galvenokārt noteicis zemāks ražošanas resursu cenu līmenis.

Kā galvenā ražošanas efektivitātes trūkumu izraisošā problēma stādaudzēšanas nozarē minama sadrumstalotā ražošanas struktūra, nepietiekamas investīcijas tehniskajā nodrošinājumā un orientācija uz mazumpircēju, kas nav industrialitātes pazīmes. Turklāt nozarē vāji izteikta saimniecību specializācija, kuru īstenojot būtu iespējams panākt zemāku ražošanas izmaksu īpatsvaru uz vienu produkcijas vienību.

Nozares galvenais uzdevums šobrīd ir pārstrukturēšanās uz vairumtirgu orientētām vidēja lieluma saimniecībām. Galvenie priekšlikumi ražošanas efektivitātes paaugstināšanai paredz cilvēkresursus taupošu, darba sezonu pagarināšanu, kā arī dabas apstākļu ietekmi mazinošu tehnoloģiju ieviešanu.

Vitāli svarīgi ir nozarē strādājošo zināšanu uzlabošana par komerciāli efektīvas ražošanas organizāciju. Tas nozīmē, ka nozares attīstība ir cieši saistāma ar Latvijas Lauksaimniecības universitātes, Bulduru dārzkopības vidusskolas un Ogres meža tehnikuma mežsaimniecības specialitātes mācību procesa pilnveidošanu un, vismaz sākotnējā periodā, ar apmācības procesa vai stažēšanās organizēšanu citu valstu augstskolās potenciālajiem mācību spēkiem, instruktoriem un stādaudzētavu inženiertehniskajam personālam.

Viena no konkurētspējas nodrošināšanas iespējām ir arī jaunu produktu izstrāde un ieviešana ražošanā (sortimenta paplašināšana ar selekcijas darba rezultātiem), jo šobrīd Latvijā saimniecību vajadzībām netiek veikta augu selekcija, kā rezultātā tiktu radītas jaunas augu šķirnes, tāpat nav zināmi gadījumi, kad tiktu ieviestas citās valstīs izgudrotas un ar autortiesībām aizstāvētas jaunās šķirnes. Taču tendences Eiropas stādu tirgū rāda, ka aizvien vairāk pieprasījums pieaug pēc jaunām šķirnēm, to ieviešana ir viens no priekšnosacījumiem, lai noturētu savu vietu tirgū un pievērstu sev eksportētāju un citu vairumtirgus dalībnieku uzmanību.

Literatūra References

1. International Statistics Flowers and Plants 2006. – AIPH/Union Fleurs, Zoetermeer, 2006, 133 p.
2. 2005.gada lauku saimniecību struktūras apsekojums. – CSP, Rīga, 2006., 79.lpp.
3. Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2005. – LVAEI, Rīga, 2006., 82.-201.lpp.
4. Horticulture in Germany. Facts and Figures. – Federal Agency for Agriculture and Food, Bonn, 2006, 6 p.(http://www.bmelv.de/nn_757134/SharedDocs/downloads/_EN/05-Agriculture/Horticulture_FactsFigures.templateId=raw,property=publicationFile.pdf)
5. B. Jacobsen, W. Bokelmann. Analysis of the Competitiveness of the German Horticultural Sector. - Humboldt-Universität zu Berlin, Fachgebiet Ökonomik der Gärtnerischen Produktion, Berlin, 2004, 6 p.
6. Peter Gurrath. Ergebnisse der Gartenbauerhebung 2005. - Statistisches Bundesamt, 2006, 1037-1093 bl. (<http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/DE/Content/Publikationen/Querschnitsveroeffentlichungen/WirtschaftStatistik/WistaOktober06,property=file.pdf>)

7. Eiropas Komisijas lauksaimniecības statistikas dati -
http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2006/table_en/index.htm
8. Eiropas Komisijas statistikas dati par enerģiju -
http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/figures/index_en.htm
9. Eurostat datubāze -
http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=0,1136206,0_45570467&_dad=portal&_schema=PORTAL
10. Finanšu ministrijas informācija par akcīzes nodokli degvielai -
<http://www.fm.gov.lv/page.php?id=1931>
11. LEI Nīderlandes specializēto kokaudzētavu dati (SUDAT) -
<http://www3.lei.wur.nl/binternet2/showtable.exe?language=US>
12. Adam Marosz, Mieczysław Grzesik. Floriculture business in Poland. - Research Institute of Pomology and Floriculture, 2006, 6 p. (nepublicēts)
13. LVAEI, NBD, SAB nepublicēts pētījums „Stādaudzēšanas kā Latvijas dārzkopības sektora jaunas un dinamiskas nozares attīstības potenciāls un tā izmantošanas risinājumi”, 2007.

Ilgtermiņa ekonomiskās darbības lauksaimnieciskās ražošanas resursu struktūras attīstība Zemgales plānošanas reģionā

Long-Term Economical Development of Production Assets Structure in Agriculture in Zemgale Planning Region

Anna Liscova. Kazimirs Špoģis

LLU Ekonomikas fakultāte, e-pasts anna.liscova@llkc.lv

Abstract

In agriculture long term production assets are classified in different ways. The authors of the paper have qualified them based on the use of these assets and long term perspective. The research includes only sustainable long-term investments like land, forest, buildings, machinery, equipment, and permanent crops. The structure of these assets in different size holdings of Latvia's most agricultural region – Zemgale were studied for the period of 10 years. The results of the research show that there are great differences between farms in long-term investment structure. In commercial holdings and biggest farms machinery and equipment dominate, which thus ensure the increase of production quality and productivity. In small and very small farms the main asset is land alongside with low proportion of machinery and equipment.

Key words: long-term investments, agriculture, production resources, economic size of enterprises

Ievads

Introduction

Lauksaimnieciskās ražošanas resursu tēmai, to identifikācijai, definēšanai, klasifikācijai, darbībai, izmantošanai un citiem aspektiem veltīti pētījumi, to rezultātu izklāsti atrodami daudzu autoru zinātniskajās publikācijās. Šo publikāciju satura analīze ļauj tās sadalīt vairākās grupās. Agronomijas speciālisti pēta savai profesijai interesantos ražošanas resursus, to izmantošanu, izmantojamību vai attīstību kultūraugu audzēšanas, ražības un citos augkopības aspektos. Lopkopības speciālistu pētījumos parasti atrodami dati, kas saistīti ar konkrētu mājlopu sugu uzturēšanu vai to izmantošanas mērķu īstenošanai nepieciešamajiem barības resursiem.

Šaurāku speciālistu publicētos darbos atrodami dziļāki un padziļināti pētījumi specifisku resursu problemātikā – augšņu daudzveidīgo īpašību kā augkopības resursu izmantošanā vai vadīšanā, augu veselības aizsardzības tematikā, lai veidotu fotosintēzes optimālu arhitektūru augu biocenozē un daudzos citos aspektos vai virzienos.

Ekonomikas, organizācijas, vadības un pārvaldes zinātnieku, ekspertu vai praktisko speciālistu publikācijās parasti atrodami interesanti dati, secinājumi vai interpretējumi lauksaimnieciskās ražošanas resursu izmantošanā vai ietekmē uz izmaksām, cenām, darba ražīgumu u.t.t. Taču šie procesi saimnieciskajā darbībā mūsdienās ir ļoti dinamiski un mainīgi. Tāpēc vakar veikto pētījuma rezultāti rītdienai var būt neizmantojami. Latvijā, tāpat kā citās Eiropas valstīs, lauksaimniecībā darbojas visdažādākie uzņēmumi un uzņēmēj sabiedrības, kā arī mazas saimniecības. Šo saimniecību un uzņēmumu sastāvs un struktūra mainās, tomēr to izmaiņas notiek dažādos virzienos un tempos. Pie tam katrai ekonomiskā lieluma saimniecību grupai var būt un veidoties atšķirīga lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra.

Šādi vērtējumi un apsvērumi radīja iespēju definēt mūsu **pētījuma hipotēzi**: lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu sastāvs un struktūra saistīti ar saimniecību ekonomisko lielumu un nozaru struktūru Zemgales intrareģionos.

Hipotēze noteica **pētījuma mērķi**: noskaidrot lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu sastāvu un struktūru Zemgales plānošanas reģiona dažāda ekonomiskā lieluma saimniecību grupās.

Lai šādu mērķi sasniegtu un hipotēzi pārbaudītu, tika risināti **konkrēti pētījuma uzdevumi**:

- izanalizēt ilgtermiņa darbības resursu sastāvu un to struktūru Zemgales plānošanas reģiona divos intrareģionos: – Zemgale – 1 reģionā kā teritorijā ar lauksaimnieciskajai ražošanai vislabvēlīgākajiem apstākļiem un – Zemgale-2 reģionā, kurā ietilpst Aizkraukles un Jēkabpils rajoni ar krasi atšķirīgiem augšņu un dabas apstākļiem;

- izanalizēt ilgtermiņa darbības resursu struktūru Zemgale 1 un Zemgale 2 reģionu sīksaimniecībās, mazajās saimniecībās, vidējā ekonomiskā lieluma saimniecībās, kā arī lielākajos un lielajos lauksaimniecības uzņēmumos un uzņēmēj sabiedrībās;
- novērtēt ilgtermiņa darbības resursu struktūras izmaiņas un to tālākās prognozes dažādās augstāk norādītās saimniecību, uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību grupās.

Izmantotās metodes un materiāli

Pētījuma uzdevumu risināšanai izmantoti dati no Latvijas Republikas Zemkopības ministrijas pasūtītā ikgadējā izdevuma SUDAT. Lauku saimniecību darba ekonomiskās analīzes rezultāti". Analīzi un šī izdevuma sagatavošanu veic Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts.

Zemgales plānošanas reģionā, pēc LR Ekonomikas ministrijas priekšlikuma, Valdība iekļāvusi piecus rajonus. Trīs no tiem – Bauskas, Dobeles un Jelgavas rajoni ietilpst lauksaimnieciskajai ražošanai, īpaši – komerciālai augkopībai vispiemērotāko, labvēlīgāko dabas un augšņu apstākļu teritorijā, bet divos – Aizkraukles un Jēkabpils rajonos ir krasi atšķirīgi apstākļi un attiecīgi – ražošanas struktūra, kā arī saimniecību sastāvs un struktūra. Tāpēc mūsu pētījuma mērķim un uzdevumu risinājumiem Zemgales plānošanas reģionu sadalījām divos – Zemgale 1 un Zemgale 2 intrareģionos. Tāds dalījums mūsu darbam ir iespējam pateicoties tam, ka SUDAT grāmatas autori, saimniecību darbības analīzei Zemgales plānošanas reģionu jau sadalījuši Zemgale 1 un Zemgales - 2 intrareģionos. Analizējamo resursu struktūras noskaidrošanai aprēķināts katra resursa veida īpatsvars katrai saimniecību ekonomiskā lieluma grupai, bet šo resursu struktūras izmaiņu noskaidrošanai veikta analīze deviņu gadu periodam.

Visās tabulās atspoguļotajos datos par ilgtermiņa resursu struktūru saimniecībās zem pārējiem resursiem tika apvienoti pārējie pamatlīdzekļi un finansu un nemateriālie ieguldījumi, jo vairumā gadījumu to īpatsvars saimniecību ilgtermiņa struktūrā ir niecīgs.

Pētījuma uzdevumu risināšanai izdalītas sekojošas saimniecību grupas:

1. sīksaimniecības, kuru jauda ir $4 \leq 8$ ELV,
2. mazās saimniecības – $8 \leq 16$ ELV,
3. vidējās komercsaimniecības ar jaudu $40 \leq 100$ ELV,
4. lielākie lauksaimniecības uzņēmumi ar $100 \leq 250$ ELV,
5. lielie uzņēmumi un uzņēmēj sabiedrības ar jaudu lielāku par 250 ELV.

Rezultāti un diskusijas

Results and Discussion

1. Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra Zemgales reģiona sīksaimniecībās

Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale region very small farms

No lauksaimnieciskā viedokļa Zemgales reģions veidots daudzos variantos: visprecīzāk ir K. Brīvkalna (1959) un D. Saktiņas (2000) izveidotie Zemgales līdzenuma reģionu varianti, bet vispilnīgākais būtu K. Špoģa izveidotais Zemgales komerciālais lauksaimniecības reģions. Tomēr šādu reģionu praktiskais pielietojums saimnieciskās darbības plānošanā, projektēšanā un analīzē ir sarežģīts, jo šo reģionu teritorijas pavisam nesakrīt ar administratīvo rajonu un statistisko vienību robežām. Ļoti korekts ir pētnieces V. Bratkas (2005) komptomisa risinājums – SUDAT pētījumiem Zemgales plānošanas reģionu sadalot divos apakšreģionos – Zemgale-1, kurā ietilpst Bauskas, Dobeles un Jelgavas rajoni un – Zemgale-2 ar Aizkraukles un Jēkabpils rajoniem. Šis risinājums izmantots mūsu pētījumā.

No 1. tabulā sakārtotajiem datiem un autoru aprēķiniem izriet šādi secinājumi:

- sīksaimniecībās galvenais ilgtermiņa resurss ir zeme, kuras aktīvu vērtības īpatsvars analizējamā periodā sastāda 26 – 74%;
- analizējamā perioda pirmajā pusē – 1997. – 2001. gados - zemes vērtības īpatsvars ir strauji palielinājies, bet pēdējos gados tam redzama tendence stabilizēties 50% līmenī, kaut gan 2006. gadā tās

Īpatsvars ir mazāks sakarā ar to, ka ilgtermiņa ieguldījumos ieskaitīja vaislas lopus, kuru vērtība mūsu tabulā iekļauta pārējo resursu ailē.

- otrs lielākais īpatsvars šajā sīksaimniecību grupā ir ēkām un būvēm, bet dažādu gadu analizējamo saimniecību izlasē ir iekļuvušas saimniecības ar ļoti atšķirīgo šī resursa vērtību;
- analizējamo gadu gaitā ļoti mainīgs ir arī mašīnu un iekārtu vērtības un tā īpatsvara rādītājs;
- ļoti mainīga ir mežaudžu vērtība un īpatsvars, bet pēdējos 5 gados tas stabilizējas 2 – 3% robežās, ko var uzskatīt par loģisku rādītāju, jo sīksaimniecībām nav raksturīga vai piederīga plaša meža nozare;
- ilggadīgo stādījumu vērtības īpatsvars pēdējos gados ievērojams un stabilizējas 3 – 5% robežās
- ilgtermiņa aktīvu – šo resursu vērtības un struktūras dinamikai analizējamā periodā nav noteiktas tendences, bet pēdējos gados ir redzama stabilizācija tikai zemes un mežaudžu vērtībai.

1. tabula / Table 1

Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu (ilgtermiņa aktīvu) struktūra Zemgale 1 sīksaimniecībās ar $4 \leq 8$ ELV 1997. – 2006. gadu periodam
Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale 1 very small farms ($4 \leq 8$ ESU) in 1997 – 2006

Ražošanas resursi – ilgtermiņa ieguldījumi / Long-term investments		1997.	2000.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Zeme / Land	LVL	4318	5784	3628	4782	5585	4095	4526
	%	29.0	43.1	51.7	52.4	54.5	50.0	37.3
Mežaudzes / Foreststand	LVL	5345	4171	132	274	368	253	725
	%	36.0	31.1	1.9	3.0	3.6	3.1	6.0
Ilggadīgie stādījumi / Permanent crops	LVL	0	61	394	572	207	324	441
	%	0	0.5	5.6	6.3	2.0	4.0	3.6
Ēkas / Buildings	LVL	70	1797	238	396	2216	1374	1836
	%	0.5	13.4	3.4	4.3	21.6	168	15.1
Tehnika un iekārtas / Wellhead equipment	LVL	4944	1168	1824	912	757	1351	1670
	%	33.3	8.7	26.0	10.0	7.4	16.5	13.8
Pārējie resursi / Others	LVL	189	431	801	2193	1124	795	2930
	%	1.3	3.2	11.4	24.0	11.0	9.7	24.2
Kopā / Total	LVL	14866	13412	7017	9129	10257	8192	12128
	%	100	100	100	100	100	100	100

Avots: autoru aprēķini saskaņā ar LVAEI SUDAT datiem.

Source: authors calculations by data of ORLAP (LVAEI)

Analoģiski apkopoti dati un veikta analīze par lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu – ilgtermiņa aktīvu struktūru Zemgale 2 sīksaimniecībās ($4 < 8$ ELV) 1997., 1998. un 2001. – 2005. gadu periodos, kas redzama 2. tabulā.

1. Analoģiski Zemgale 1 arī Zemgale 2 galvenais ilgtermiņa ieguldījums saimniecības ilgtermiņa aktīvu struktūrā ir zeme, kuras īpatsvars ilgtermiņa ieguldījumu struktūrā svārstās no 30.6% līdz 52.4%.

2. Zemgale-2 sīksaimniecībās ievērojams īpatsvars vairākus gadus bijis mežaudzēm (12.4-40.7 %), un tās veido otru lielāko ilgtermiņa aktīvu struktūras daļu, taču 2006. gadā meža vērtība un īpatsvars krasi samazinājies, kas prasa īpašu izpēti.

3. Ļoti nozīmīgs ilgtermiņa resurss ir tehnika un iekārtas, kuras ilgtermiņa aktīvu struktūrā ieņem nozīmīgu īpatsvaru, tai pašā laikā ir ļoti mainīgs, svārstoties no 6.5% līdz 32.9%.

2. tabula / Table 2

Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu - ilgtermiņa aktīvu struktūra Zemgale-2 sīksaimniecībās (4≤8 ELV) 1997. un 2002.-2006. gadu periodiem
Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale-2 sīksaimniecībās ar (4≤8 ESU) in 1997 and 2002-2006

Ražošanas resursi - ilgtermiņa ieguldījumi / Long-term investments		1997.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Zeme / Land	LVL	3020	6350	6120	5342	7076	7105
	%	30.6	40.0	40.0	34.5	39.6	32.9
Mežaudzes / Foreststand	LVL	2026	1968	3546	3187	4535	1629
	%	20.6	12.4	23.0	20.6	25.4	7.5
Ilggadīgie stādījumi / Permanent crops	LVL	13	6	10	0	0	0
	%	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Ēkas un būves / Buildings	LVL	189	2776	2821	3787	1713	1976
	%	1.9	17.5	18.3	24.5	9.6	9.1
Tehnika un iekārtas / Wellhead equipment	LVL	3242	4062	2143	2293	3859	5245
	%	32.9	25.6	13.9	14.8	21.6	24.3
Pārējie pamatlīdzekļi / Others	LVL	1369	714	748	860	673	5641
	%	13.9	4.5	4.8	5.6	3.8	26.1
Kopā / Total	LVL	9859	15876	15388	15469	17856	21596
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Avots: autoru aprēķini saskaņā ar LVAEI SUDAT datiem.

Source: authors calculations by data of ORLAP (LVAEI)

Saskaņā ar šī pētījuma datiem par lauksaimnieciskajā ražošanā izmantotajām ēkām un būvēm, ir novērota tendence, ka izmantoto ēku un būvju vērtība un to īpatsvars dinamiski pieaudzis līdz 2004. gadam, savukārt 2005. gada izlases saimniecību kopā lauksaimniecībā izmantoto ēku un būvju īpatsvars samazinās gandrīz 3 reizes salīdzinot ar iepriekšējo gadu. Tas tikai nedaudz palielinājies arī 2006. gadā. To var izskaidrot ar tehnikas un iekārtu īpatsvara pieaugumu (2004. – 2005. par 6.8%).

2. Lauksaimniecības ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra Zemgales reģiona mazajās saimniecībās

Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale region small farms

Lai objektīvi varētu novērtēt piemājas saimniecību un mazo zemnieku saimniecību attīstības tendences, nepieciešams apkopot SUDAT piedāvātos materiālus un dot vērtējumu arī par mazajām saimniecībām (8≤16 ELV), Zemgale 1 un Zemgale 2 reģionos, kas ir atspoguļots 3. un 4. tabulas sakārtotajos datos.

No 3. tabulā redzamās informācijas un aprēķiniem var secināt, ka arī mazajās saimniecībās galvenais ilgtermiņa resurss ir zeme, kuras aktīva vērtības īpatsvars 10 gadu periodā ir 22 – 65%. Zemes vērtības īpatsvars ir strauji palielinājies 1999. – 2003. gados, 2004. un 2005. gadā attiecīgi ir 46.2% un 47.8%, bet 2005. gadā tas nedaudz samazinājies, kā arī veidojas tendence stabilizēties zemākā līmenī

3. tabula / Table 3

Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra Zemgale-1 mazajās saimniecībās (8≤16 ELV) 1997. – 2006. gada periodā
Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale-1 small farms (8≤16 ESU) in 1997 – 2006

Ražošanas resursi - ilgtermiņa ieguldījumi / Long-term investments		1997.	2000.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Zeme / Land	LVL	5669	7533	9177	11227	5998	16397	11248
	%	22.1	51.1	65.0	63.5	46.2	47.8	42.9
Mežaudzes / Forestland	LVL	11459	1169	49	51	192	2002	45
	%	44.8	7.9	0.3	0.3	1.5	5.8	0.2
Ilggadīgie stādījumi / Permanent crops	LVL	28	0	175	33	307	470	0
	%	0.1	0	1.3	0.2	2.4	1.4	0.0
Ēkas un būves / Buildings	LVL	1309	3096	567	2950	871	2307	2966
	%	5.1	21.0	4.0	16.7	6.7	6.7	11.3
Tehnika un iekārtas / Wellhead equipment	LVL	4941	1973	3580	3137	3238	3711	5591
	%	19.3	13.4	25.4	17.7	25.0	10.8	21.3
Pārējie pamatlīdzekļi / Others	LVL	2190	979	564	277	2360	9415	6341
	%	8.6	6.6	4.0	1.6	18.2	27.5	24.3
Kopā / Total	LVL	25596	14750	14112	17675	12966	34302	26191
	%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Avots: autoru aprēķini saskaņā ar LVAEI SUDAT datiem.

Source: authors calculations by data of ORLAP (LVAEI)

Otrais lielākais īpatsvars šajā mazo saimniecību grupā veido tehnikas un iekārtu vērtība, bet dažādu gadu analizējamo saimniecību kopā ir iekļuvušas saimniecības ar ļoti atšķirīgu šī resursa vērtību. Pārējo pamatlīdzekļu vērtība analizējamo gadu gaitā ļoti mainīga, bet īpatsvara rādītājs ar tendenci pieaugt. Mežaudzes arī mazajās saimniecībās reģionā ieņem nenozīmīgu īpatsvaru, izņemot 1997. un 2005. gadu, kad izlases kopas ir krasi atšķirīgas. Pārējie pamatlīdzekļi ieņem arvien nozīmīgāku īpatsvaru.

Mazajās saimniecībās Zemgale 2 reģionā ik gadus lielu, stabilu īpatsvaru lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūrā ieņem zeme, bet otrs lielākais resurss ir tehnika un iekārtas. Salīdzinot ar Zemgale 1 reģionu, šeit ir ievērojami lielāks mežaudžu īpatsvars.

4. tabula / Table 4

Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra Zemgale 2 mazajās saimniecībās (8≤16 ELV) 2002.-2006. gada periodā
Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale 2 in small size farms (8≤16 ESU) in 2002-2006

Ražošanas resursi - ilgtermiņa ieguldījumi / Long-term investments		2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Zeme / Land	LVL	2719	8001	7397	5732	9249
	%	22.1	37.1	29.2	29.3	31.2
Mežaudzes / Foreststand	LVL	961	2120	9972	4738	3281
	%	7.8	9.9	39.3	24.3	11.1
Ilggadīgie stādījumi / Permanent crops	LVL	0	1832	0	0	0
	%	0	8.5	0	0	0.0
Ēkas un būves / Buildings	LVL	1511	2911	1005	1477	2183
	%	12.3	13.5	4.0	7.6	7.4
Tehnika un iekārtas / Wellhead equipment	LVL	6295	5278	5113	6772	5854
	%	51.2	24.5	20.2	34.7	19.7
Pārējie pamatlīdzekļi / Others	LVL	816	1404	1860	803	9097
	%	6.6	6.5	7.3	4.1	30.6
Kopā / Total	LVL	12302	21546	25347	19522	29664
	%	100	100	100	100	100

Avots: autoru aprēķini saskaņā ar LVAEI SUDAT datiem
 Source: authors calculations by data of ORLAP (LVAEI)

Pārējo ilgtermiņa pamatlīdzekļu grupā 2006. gadā iekļuva vaislas lopī 5351 latu vērtībā

3. Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra Zemgales reģiona vidējās jaudas komercsaimniecībās
Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale region middle size farms

Kopumā ilgtermiņa ieguldījumu vērtība Zemgale-1 reģionā vidējā lieluma saimniecībās ik gadus pieauga par 5.7%, un bāzes pieaugums periodā 1997.-2006. sasniedza jau 504.8% no 1997. gada bāzes vērtības (skat. 5.tab.). Pieaugums samazinājās tikai 2000. gadā.

Pati lielākā un nozīmīgā daļa ilgtermiņa darbības resursu struktūrā šai saimniecību grupā ir tehnikai un iekārtām. Zemes īpatsvars sākot ar 2001. gadu samazinās. Ēku un būvju īpatsvars ir svārstīgs, bet pēdējos gados šā posteņa īpatsvaram vērojama stabilizācija 15% līmenī. Tehnikas īpatsvars pēdējos gados sastāda 40 – 50%. un ir vērojams pieaugums par Ls 8137 ik gadu. Kopumā tāda struktūra var liecināt par augstāku darba ražīgumu un rūpnieciskākām tehnoloģijām.

5. tabula/ Table 5

Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra Zemgale-1 vidējās jaudas komercsaimniecībās (40 ≤ 100 ELV) 1997. – 2006. gada periodā
Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale-1 in middle size farms (40 ≤ 100 ESU) in 1997 – 2006

Ražošanas resursi - ilgtermiņa ieguldījumi / Long-term investments		1997.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Zeme / Land	LVL	8106	20275	16564	18438	17910	17838
	%	31.2	29.9	17.3	17.1	11.4	15.0
Mežaudzes / Foreststand	LVL	751	455	337	400	282	174
	%	2.9	0.7	0.4	0.4	0.2	0.1
Ilggadīgie stādījumi/ Permanent crops	LVL	78	0	0	0	35	3
	%	0.3	0	0	0	0	0.0
Ēkas un būves / Buildings	LVL	3393	2985	14599	15710	15425	18594
	%	13.1	4.4	15.3	14.6	9.8	15.7
Tehnika un iekārtas / Wellhead equipment	LVL	9722	39075	41523	53568	54359	48031
	%	37.4	57.6	43.5	49.8	34.6	41.3
Pārējie pamatlīdzekļi / Others	LVL	3925	5046	22484	19460	69029	3303
	%	15.1	7.4	23.5	18.1	44.0	27.9
Kopā / Total	LVL	25975	67836	95507	107576	157040	118578
	%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Avots: autoru aprēķini saskaņā ar LVAEI SUDAT datiem.

Source: authors calculations by data of ORLAP (LVAEI)

Pozitīvas izmaiņas ilgtermiņa ieguldījumu struktūrā vēl vairāk izteiktas Zemgale 2 reģionā. Zemes īpatsvars šajā struktūrā pēdējos gados jau stabilizējas 5 – 6% līmenī. Izteikti dominē mašīnu un iekārtu vērtība, kas pēdējos gados vidēji atrodas 40 – 50% robežās.

Kopumā Zemgale-2 vidējā lieluma saimniecībās ilgtermiņa ieguldījumu vērtība pētāmajā periodā ir pieaugusi (6. tab.). Vislielākais pieaugums absolūtajos skaitļos ir vērojams tehnikas un iekārtu vērtībai, kā arī pārējo pamatlīdzekļiem. Ilggadējie stādījumu un mežaudžu vērtība ieņem ļoti nenozīmīgu vietu ilgtermiņa ieguldījumu struktūrā šī tipa saimniecībās Zemgale-2 reģionā.

6. tabula / Table 6

Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra Zemgale 2 vidējās jaudas komercsaimniecībās ($40 \leq 100$ ELV) 1997. un 2002. – 2006. gada periodos
Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale 2 in middle size farms ($40 \leq 100$ ESU) in 1997 and 2002 – 2006

Ražošanas resursi - ilgtermiņa ieguldījumi / Long-term investments		1997.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Zeme / Land	LVL	4345	10499	14098	6013	11938	103598
	%	23.3	22.3	15.6	4.7	5.9	6.0
Mežaudzes / Foreststand	LVL	5690	399	2135	3183	281	337
	%	30.5	0.8	2.4	2.5	0.1	0.2
Ilggadīgie stādījumi / Permanent crops	LVL	0	0	1452	0	89	70
	%	0	0	1.6	0	0	0.0
Ēkas un būves / Buildings	LVL	1604	8665	9787	2902	16003	22575
	%	8.6	18.4	10.8	2.3	7.9	13.2
Tehnika un iekārtas / Wellhead equipment	LVL	5591	10311	49203	84329	93586	70189
	%	29.9	21.9	54.5	66.1	46.4	40.9
Pārējie pamatlīdzekļi / Others	LVL	1450	17210	13598	31215	79753	67965
	%	7.8	36.6	15.1	24.5	39.6	39.7
Kopā / Total	LVL	18680	47084	90273	127642	201650	171494
	%	100	100	100	100	100	100

Avots: autoru aprēķini saskaņā ar LVAEI SUDAT datiem
 Source: authors calculations by data of ORLAP (LVAEI)

4. Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra Zemgales reģiona lielākajos lauksaimniecības uzņēmumos un uzņēmēj sabiedrībās
Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale region in biggest farms

Lielāko komerciālo lauksaimniecisko uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību segmentā (7. tabula) saskatāmas gan noteiktas izmaiņas analizējamā 10 gadu periodā, gan būtiskas strukturālās atšķirības no citiem saimniecību segmentiem.

Kopumā ilgtermiņa ieguldījumu vērtība ik gadus pieaug un 2006. gadā seškārtīgi pārsniedza 1997. gada aktīvu vērtību. Sevišķi straujš progress ir pēdējos četros gados, ko var saistīt ar Eiropas Savienības finansiālā atbalsta pieaugumu un ar plašāku kredītdarbību. Šo ilgtermiņa aktīvu straujo pieaugums visvairāk veido mašīnu un iekārtu vērtības pieaugums: analizējamā perioda pirmajā pusē 1997. – 2002. gadu periodos mašīnu un iekārtu vērtība gandrīz desmitkārtšojās, bet pēdējos četros gados vēl vairāk kā divkārtšojās. Vislielākais pieaugums tehnikas un iekārtu vērtībai, kas analizējamā perioda sākumā sastādīja tikai 15%, bet pēdējos gados sasniedza pat 57% robežu.

7. tabula/ Table 7

Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu (ilgtermiņa aktīvu struktūra) Zemgale-1 reģiona lielākajos (100≤250 ELV) lauksaimniecības uzņēmumos un uzņēmēj sabiedrībās desmit (1997. – 2006.) gadu periodā

Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale-1 in the biggest farms (100≤250 ESU) during 1997 – 2006

Ražošanas resursi - ilgtermiņa ieguldījumi / Long-term investments		1997.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Zeme / Land	LVL	17880	48480	65167	58499	82717	94043
	%	26.2	26.7	21.6	19.9	22.2	24.2
Mežaudzes/Foreststand	LVL	2990	1858	1763	945	853	1656
	%	4.4	1.0	0.6	0.3	0.2	0.4
Ēkas un būves / Buildings	LVL	15261	10336	31897	24007	27662	24248
	%	22.4	5.7	10.6	8.2	7.4	6.2
Tehnika un iekārtas / Wellhead equipment	LVL	10172	99069	163912	169260	193252	220752
	%	14.9	54.5	54.5	57.7	51.9	56.8
Pārējie pamatlīdzekļi / Others	LVL	21950	21881	38579	40746	68220	47874
	%	32.2	12.1	12.8	13.9	18.3	12.4
Kopā / Total	LVL	68253	181624	301318	293457	372704	388573
	%	100	100	100	100	100	100

Avots: autoru aprēķini saskaņā ar LVAEI SUDAT datiem
Source: authors calculations by data of ORLAP (LVAEI)

Šāda lielāko saimniecību (uzņēmumu) īpašnieku un vadītāju stratēģiskā rīcība uzskatāma par ekonomiski pareizu politiku, jo tā reāli un konkrēti risina vissvarīgāko problēmu laukos – darba ražīguma paaugstināšanu, kā arī ražojumu kvalitātes paaugstināšanu.

Zemes vērtības īpatsvars ieguldījumos ir samazinājies un pēdējos gados stabilizējas 20% līmenī. Mežaudžu un ilggadīgo stādījumu īpatsvars kopējā ieguldījumu struktūrā ir ļoti niecīgs. Ēku un būvju vērtība pēdējos gados stabilizējas, bet to īpatsvars samazinājies līdz 6 – 7% līmenim, līdz ar to šo aktīvu postenis apstiprina lielāko lauksaimniecības uzņēmumu īpašnieku – vadītāju stratēģisko izvēli-virzību uz modernu ražošanas organizāciju gan izmantojot modernas mašīnas un tehnoloģijas, gan profesionālāku darbaspēku.

7. tabulas dati un to interpretējumi raksturo situāciju un attīstības stratēģiju galvenajā lauksaimnieciskās ražošanas reģionā Latvijā – Bauskas, Dobeles un Jelgavas rajonos, bet tālāk vēlējamies veikt salīdzinošu analīzi Zemgales plānošanas reģiona otrajā daļā – Zemgale 2 reģionā Aizkraukles un Jēkabpils rajonos, kur arī darbojas nedaudz šādu lielāko uzņēmumu. Šo Zemgale 2 reģiona lielāko saimniecību dati un aprēķini apkopoti 8. tabulā

8. tabula / Table 8

Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu (ilgtermiņa aktīvu) struktūra Zemgale 2 reģiona lielākajos (100 ≤ 250 ELV) uzņēmumos un uzņēmēj sabiedrībās 1997. – 2005. gadu periodā
Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale 2 in the biggest agricultural enterprises and farms (100 ≤ 250 ESU) during 1997-2005

Ražošanas resursi – ilgtermiņa ieguldījumi / Long term investments		1997.	2002.	2003.	2004.	2005.
Zeme / Land	LVL	6307	10499	34501	6013	11938
	%	17.2	22.3	21.0	4.8	5.9
Mežaudzes / Foreststand	LVL	9548	399	0	0	281
	%	26.0	0.8	0	0	0.1
Ēkas un būves / Buildings	LVL	8663	8665	774	2902	16003
	%	23.6	18.4	0.5	2.3	7.9
Tehnika un iekārtas / Wellhead equipment	LVL	10188	10311	99404	84329	93586
	%	27.7	21.9	60.4	67.8	46.4
Pārējie pamatlīdzekļi / Others	LVL	2000	17210	29890	31215	79753
	%	5.5	36.6	18.2	25.1	39.6
Kopā / Total	LVL	36706	47084	164569	124459	201650
	%	100	100	100	100	100

Avots: autoru aprēķini saskaņā ar LVAEI SUDAT datiem
 Source: authors calculations by data of ORLAP (LVAEI)

8. tabulā ir redzamas gan līdzīgas, gan arī atšķirīgas parādības un tendences ilgtermiņa aktīvu struktūrā lielākajos uzņēmumos Zemgale 2 reģionā. Kopumā ilgtermiņa ieguldījumu vērtība palielinās un sevišķi strauji pēdējos gados. Arī šajā intrareģionā visstraujāk pieaugusi tieši mašīnu un iekārtu vērtība, kā arī tās īpatsvars procentuāli kopējā aktīvu struktūrā. Ļoti radikālas pārmaiņas notikušas ar zemes kā arī ar ēku un būvju vērtību īpatsvaru: tas šajā saimniecību grupā pēdējos gados ir pat mazāks nekā Zemgale 1 rajonos. Tas liecina, ka arī Zemgale plānošanas reģiona otrajā daļā tehnoloģiskais progress notiek.

5. Lauksaimniecības ražošanas ilgtermiņa darbības resursu struktūra Zemgales reģiona lielajos komercuzņēmumos un uzņēmēj sabiedrībās **Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale region in biggest enterprises and farms**

Zinot lauksaimnieciskās ražošanas resursu koncentrācijas lielo ekonomisko nozīmi, lielu zinātnisku interesi rada arī lielo (vislielāko) lauksaimniecības uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību vadītāju stratēģiskā rīcība. Dati un aprēķini apkopoti 9. tabulā. Par lielajiem uzņēmumiem SUDAT dati ir pieejami tikai par 2001.-2006. gadu periodu un tikai Zemgale 1 reģionam (Jelgavas, Bauskas un Dobeles rajoni).

9.tabula / Table 9

Lauksaimnieciskās ražošanas ilgtermiņa darbības resursu (ilgtermiņa aktīvu struktūra) lielajos (> 250 ELV) komercuzņēmumos un uzņēmēj sabiedrībās Zemgale 1 2001. – 2006. gadu periodā Long-term investments structure of agricultural production in Zemgale 1 in the biggest agricultural enterprises and farms (>250 ESU) during 2001 – 2006

Ražošanas resursi - ilgtermiņa ieguldījumi / Long-term investments		2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Zeme / Land	LVL	140691	166479	170591	157417	421773	564690
	%	10.3	24.3	13.3	11.6	17.7	25.9
Ēkas un būves / Buildings	LVL	442877	146187	420724	423940	819641	304025
	%	32.3	21.3	32.9	31.2	34.5	13.9
Tehnika un iekārtas / Wellhead equipment	LVL	430955	236350	383546	424974	778116	500235
	%	31.4	34.5	30.0	31.3	32.7	22.9
Pārējie pamatlīdzekļi / Others	LVL	356622	136171	304905	350888	359279	810269
	%	26.0	19.9	23.8	25.9	15.1	37.3
Kopā / Total	LVL	1371145	685187	1279766	1357219	2378809	2179219
	%	100	100	100	100	100	100

Avots: autoru aprēķini saskaņā ar LVAEI SUDAT datiem
Source: authors calculations by data of ORLAP (LVAEI)

Lielo un vislielāko Zemgales lauksaimniecības uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību grupā SUDAT izlasē iekļauto uzņēmēj sabiedrību subjekti vairākos indikatoros ir ļoti atšķirīgi no pārējo uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību (saimniecību) grupām.

Pirmā atšķirība ir to lietošanā esošās lielās zemes platības: tās ir četrkārt lielākas nekā iepriekšējo – lielāko saimniecību grupā un 9 reizes lielāks nekā vidējo (40<100 ELV) saimniecību grupā.

Otrā atšķirība – liels nomāto zemes īpatsvars (62% izmantotās zemes kopplatības).

Trešā īpatnība – krasi augstāka darbības intensitāte: ELV summa šajā grupā 2006. gadā ir 4.8 reizes lielāka nekā lielāko saimniecību (100<250 ELV) un desmitkārt lielāka nekā vidējām (40<100 ELV) saimniecībām.

Ceturtnā atšķirība – putnkopības koncentrācija, kas prasa citādu aktīvu struktūru: šajā grupā putnkopības produkcijas vērtība sastāda 99% no šīs nozares produkcijas kopējās vērtības visās piecās analizē iekļautajās saimniecību grupās.

Piektā atšķirība – diversificēta ražošana ar attīstītām nelauksaimnieciskām nozarēm.

Šīs atšķirības iespējams ir cēlonis 9. tabulā redzamām ilgtermiņa ieguldījumu struktūras atšķirībām, šo struktūru salīdzinot ar 1.,3.,5.,7. tabulās sakārtotiem datiem.

Kopējā ilgtermiņa ieguldījumu vērtība ir krasi pieaugusi 2005.-2006. gados, bet 2002.-2004. gadā ieguldījumu vērtība ir *stagnējusi*. Lielāko relatīvo īpatsvaru ilgtermiņa ieguldījumos ieņem ēkas, tehnika un iekārtas, kā arī pārējie pamatlīdzekļi. Taču ievērojamu un relatīvu pastāvīgu daļu ieņem zeme, bet mežaudzes un ilggadīgie stādījumu vērtība tiek uzskatīta par niecīgu uz pārējo ieguldījumu fona.

Galvenie secinājumi un slēdzieni

Conclutions

1. Sīksaimniecībās galvenais ilgtermiņa resurss ir zeme gan Zemgale 1 (26-74%), gan arī Zemgale 2 (16 – 52%) intrareģionos. Mežaudzes nozīmīgāks resurss ir Zemgale 2 sīksaimniecībās (12 – 47%), kur tas ir ievērojams papildus ienākums. Kopumā Zemgale 1 reģionā sīksaimniecību kopējie ilgtermiņa ieguldījumi samazinās vai stagnē, savukārt Zemgale 2 tie nedaudz pieaug un stabilizējas.
2. Arī mazajās pusnaturālās saimniecībās galvenais ilgtermiņa resurss ir zeme, tomēr tās īpatsvars pēdējo gadu laikā pakāpeniski samazinās. Otrā vietā pārliecinoši izvirzās mašīnu un tehnoloģisko iekārtu īpatsvars kopējā aktīvu masā. Lielu īpatsvaru Zemgales-2 reģionā ieņem mežaudzes (8 – 39%), piem., Aizkraukles rajons ir īpaši bagāts ar vērtīgiem mežiem.
3. Krasi mainās ilgtermiņa resursu struktūra vidējā ekonomiskā lieluma (40<100 ELV) komercsaimniecībās – te pirmajā vietā pārliecinoši un strauji izvirzās mašīnas un iekārtas, bet zemes īpatsvars krasi samazinās, pie tam straujāk Zemgale 2 reģionā. Visu ilgtermiņa ieguldījumu kopējā vērtība analizējamā 10 gadu periodā straujāk pieaugusi Zemgale 2 reģiona vidējās jaudas saimniecībās, taču šajā kopsummā arvien palielinās pārējo – nemateriālo, finanšu un citu ieguldījumu daļa, kas var *liecināt* gan par diversifikāciju, gan komerciālo progresu.
4. Lielākajos uzņēmumos kopējais ilgtermiņa darbības resursu ieguldījums pētāmajā periodā, īpaši pēdējos piecos gados, krasi palielinājies un to struktūra būtiski mainās. Galvenās izmaiņas – mašīnu un iekārtu īpatsvara būtisks pieaugums, bet ēku un būvju īpatsvara samazinājums. Šādas izmaiņas un to tendences liecina par šo lielāko uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību vadītāju stratēģisko virzību uz ražošanas tehnoloģiju modernizāciju, darba ražīguma kāpināšanu.
5. Vislielākajos komercuzņēmumos ilgtermiņa ieguldījumu struktūrā tāpat lielu daļu ieņem tehnika un iekārtas, ražošanu balstot uz jaunākajām tehnoloģijām. Lielu daļu ieņem pārējie neklasificētie pamatlīdzekļi (15-26%). Šajā lielsaimniecību grupā atšķirīga ir ražošanas nozaru struktūra, kas loģiski ietekmē to atšķirīgo ilgtermiņa ieguldījumu struktūru.

Literatūra

References

1. LVAEI (2006) Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2005. Sastādītāji: L. Dambiņa, R. Filmanoviča, I. Muceniece, V. Lagzdiņa, I. Inkina. Rīga, 201.lpp.
2. LVAEI (2005) Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2004. Sastādītāji: L. Dambiņa, R. Filmanoviča, I. Muceniece, V. Lagzdiņa, I. Inkina. Rīga, 207.lpp.
3. LVAEI (2004) Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2003. Rīga. 187.lpp.
4. LVAEI (2003) Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2002. Rīga. 265.lpp.
5. LVAEI (2002) Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2001. Rīga. 280.lpp.
6. LVAEI (2001) Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2000. Sastādītāji V. Bratka, R. Filmanoviča, B. Avotiņa, L. Upeniece, V. Lazdiņa. Rīga. 245 lpp.
7. LVAEI (2000) Latvijas lauku saimniecību darba ekonomiskās analīzes rezultāti 1999. Sastādītāji V. Bratka, L. Upeniece, Z. Miķelsone. Rīga. 211 lpp.
8. LVAEI (1999) Latvijas lauku saimniecību darba ekonomiskās analīzes rezultāti 1998. Sastādītāji V. Bratka, L. Upeniece, V. Lazdiņa, D. Freija, E. Mālkalns. Red. A. Miglavs. Rīga. 155 lpp.
9. LVAEI (1998) Latvijas lauku saimniecību darba ekonomiskās analīzes rezultāti 1997. Sastādītāji V. Bratka, L. Upeniece, V. Lazdiņa, D. Freija, E. Mālkalns, L. Upeniece, Red. A. Miglavs. Rīga. 75 lpp.
10. LVAEI (1997) Latvijas lauku saimniecību darba ekonomiskās analīzes rezultāti 1996. Sastādītāji V. Bratka., Redkol. A. Miglavs, K. Špoģis, A. Boruks, V. Pirksts, V. Rozenberga. Rīga. 112 lpp.
11. VZD (2002) Zeme: mana, tava, mūsu ... Aut. kol. Red. V. Strīķis. Rīga. 325 lpp.
12. Bratka, V. (2000) Saimniecību ekonomiskās klasifikācijas metodoloģija / Rural Development Within the Process of Integration into the European Union (intentional scientific conference proceedings). LLU. Jelgava. 123. – 131.lpp.
13. Brīvkalns K. Latvijas PSR augsnes. Rīga, LVI, 1959. – 171 lpp.
14. Saktiņa D. (2000) Latvijas lauku teritorijas klasifikācija. LVAEI, Rīga. 52 lpp.

Mazo un vidējo komercsabiedrību atbalsta ietekmes uz Latgales reģiona attīstību vērtējums ar hierarhiju analīzes metodes palīdzību

The Evaluation of the Influence of Small and Medium Commercial Societies on the Development of the Region of Latgale with the Help of the Hierarchical Method of Analyses

Mg.soc.sc. Lienīte Litavniece, LLU doktorante

Abstract

T. Saaty, an American scientist has worked out a hierarchical method of analysis, which helps clarify the most important ways of support for small and medium size commercial societies – the awarding of the special support status to the region, the availability of loan capital, and the availability of the European Union structural funds. According to the experts evaluation the awarding of the special support status has the lowest evaluation due to double definition of aims, and not implementation of the concept in reality. The availability of loan capital according to the experts is evaluated as the essential yet not the most important, but the European Union structural funds according to the experts are the most essential support.

Key words: hierarchical method of analysis, specially supported region, the European Union structural funds, credit

Ievads

Introduction

Līdzsvarota un vienmērīga valsts izaugsme ir viena no galvenajām prioritātēm mūsdienu ekonomikā. Reģionālās politikas mērķis ir ekonomiskās un sociālās situācijas izaugsme, ko realizē caur mazākām teritoriālajām vienībām. Latvijā, katras pašvaldības ekonomiskā attīstība pozitīvi ietekmē tās plānošanas reģionu, kurā tā atrodas, kas, savukārt, stimulē ekonomiskās situācijas uzlabošanu valstī kopumā. Iestāšanās Eiropas Savienībā ir tikai pastiprinājusi reģionālās attīstības politikas nozīmīgumu Latvijā. Visi pieci plānošanas reģioni – Rīga, Kurzeme, Zemgale, Vidzeme un Latgale, atrodas sociālekonomiskās attīstības dažādās stadijās (to apliecina gandrīz visi makroekonomiskie rādītāji), kas liecina par nepieciešamību rast reālus risinājumus situācijas uzlabošanai. Reģionālā ekonomiskā un sociālā stāvokļa izlīdzināšanā tiek izstrādāti gan jauni likumdošanas akti (Reģionālais likums), tiek piešķirti noteikta veida statusi atsevišķām teritorijām (īpaši atbalstāmās teritorijas), tiek veicināta finanšu pieejamība (Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļi, kredīti).

Reģionālās attīstības politikas metožu īstenošanā nemazāk svarīgi ir izmantojamie atbalsta instrumenti. To ir samērā daudz, un daži no tiem ir specifiski kādai konkrētai valstij vai valstu grupai. Tomēr ir virkne instrumentu, kuri ir plaši izplatīti, bet ne visi vienmēr izmantojami:

- reģionālā diferenciācija ar subsīdiju un kredītu palīdzību (t.sk. ražošanas ēku, mašīnu, iekārt iegādei; celtniecības subsīdijas, darbaspēka, transporta un enerģētikas izmaksas, apdrošināšanas iemaksu, nomas maksas utt.) privātajiem uzņēmumiem, lai stimulētu ražošanas izvietojumu problemātiskajos reģionos;
- subsīdijas un kredīti funkcionējošiem uzņēmumiem, kuri atrodas sliktā ekonomiskajā stāvoklī un izvietoti reģionos, kuriem tiek sniegts atbalsts;
- nodokļu atvieglojumi vai pilnīga atbrīvošana no atsevišķiem nodokļiem ar mērķi stimulēt ražošanas izvietojumu atbalstāmajos reģionos, kā arī nodokļu atvieglojumu nepiemērošana par investīcijām pārapsūdzētos vai ar ražošanu pārpilnos reģionos u.tml.;
- reģionāli diferencēta likumdošana regulējošā amortizācijas normas pamatlīdzekļiem;

- reģionāli orientētas valsts subsīdijas un kredīti mazās un vidējās uzņēmējdarbības attīstībai, kā arī ražošanas, sociālās un ekoloģiskās infrastruktūras izveidošanai (piemēram, tehnoloģisko parku celtniecība un aprīkošana utt.);
- subsīdijas un kredīti vietējām pašvaldībām un citām reģionālajām institūcijām atbalsta sniegšanai iepriekšējā punktā minētajiem mērķiem;
- subsīdijas un kredīti izmantojamas dažādām starptautiskajām organizācijām (piemēram, subsidēšana ar Eiropas Reģionālā Attīstības fonda (turpmāk tekstā –ERAF) un citu strukturālo fondu un finansu instrumentu ES reģionālajām attīstības programmām, kuras izvirzīja dalībvalstis);
- valsts iestāžu privatizācija, privāto uzņēmumu akciju iegāde, kā arī citas restrukturizācijas formas, mainot valsts un privātā sektora daļu attiecības noteiktos reģionos);
- finanšu palīdzība un pakalpojumu piedāvāšana uzņēmumiem, kuri izvietoti „uzņēmējdarbības zonās”;
- atbalsts inovāciju attīstībai problemātiskajos reģionos. (*Fatejevs, 2004*)

Viens no labākajiem veidiem ekonomikas izaugsmes un arī reģionālās vienlīdzības veicinātajiem ir mazo un vidējo komercsabiedrību attīstība. Latvijas Nacionālās attīstības plāna mērķis – uz zināšanām balstīta ekonomika, izveidojot labvēlīgus apstākļus maziem un vidējiem komersantiem, nodrošinot lielāku konvergenci dalībvalstu starpā. (*Komercdarbības konkurētspējas....2007*)

Ne tikai starp dalībvalstīm, bet arī vienas valsts ietvaros pastāv nevienlīdzīga sociālā un ekonomiskā attīstība. Latgales reģions pēc reģionu attīstības indeksa atrodas pēdējā vietā salīdzinoši ar citiem plānošanas reģioniem. Tāpēc, jo svarīga ir atrast veidu, lai veicinātu vienlīdzīgu Latvijas attīstību.

Pētot mazo un vidējo komercsabiedrību darbību visā teritorijā (ne tikai labvēlīgākajos reģionos), mērķtiecīgi būtu noteikt, kuri no atbalsta instrumentiem efektīvi veicinātu komercdarbību.

Pētījuma mērķis: noskaidrot, kurš atbalsta veids (īpaši atbalstāmā reģiona statusa piešķiršana, kredītu līdzekļu pieejamība, ES struktūrfondu līdzekļu pieejamība) visefektīvāk nodrošina atbalstu mazām un vidējām komercsabiedrībām Latgales reģionā.

Pētījuma uzdevumi. Veikt ekspertu aptauju ar hierarhijas analīzes metodes starpniecību. Izdarīt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus pamatojoties uz iegūtajiem rezultātiem.

Pētījuma objekts: mazās un vidējās komercsabiedrības.

Pētījuma metode: hierarhijas analīzes metode.

Rezultāti un diskusijas

Results and discussions

Amerikāņu zinātnieks T.Saaty izstrādāja hierarhijas analīzes metodi, ar kuras palīdzību tiek veikta:

- o uzdevumu strukturēšana hierarhiju daudzlīmeņu veidā: mērķi – kritēriji – alternatīvas;
- o katra hierarhijas līmeņa elementu pāru salīdzināšana, izmantojot relatīvā svarīguma verbālo skalu. Eksperti veic katra līmeņa pāru salīdzināšanu. Salīdzināšanas rezultātus pārveido skaitliskā veidā, izmantojot deviņu ballu skalu;
- o katra līmeņa elementiem aprēķina svarīguma koeficientus. Aprēķina katras alternatīvas kvalitātes kvantitatīvo indikatoru un noskaidro labāko alternatīvu. (Saaty, 1980)

Ekspertu aptauja tika veikta 2006.gada decembrī un 2007.gada janvārī, kopumā savus vērtējumus deva 10 eksperti (banku kredītanalītiķi, Latgales Attīstības Aģentūras speciālisti, Reģionālās Attīstības un Pašvaldību lietu ministrijas nodaļu vadītājas).

Pētījuma hierarhiskā piramīda sadalīta trīs līmeņos:

- 1) izvirzīts vispārējais mērķis – mazo un vidējo komercsabiedrību ietekme uz Latgales reģiona attīstību;
- 2) izdalītas piecas kritēriju grupas:

- iedzīvotāju intereses (šeit ir ietvertas arī komercsabiedrību intereses);
 - komercbanku intereses;
 - reģiona intereses;
 - valsts intereses;
 - ES intereses.
- 3) Īpaši atbalstāmā reģiona statuss; kredītu pieejamība; ES struktūrfondu līdzekļu pieejamība – tiek vērtēti attiecībā pret 2. līmeņa kritērijiem.

Sākotnēji katrs eksperts salīdzina kritēriju grupas pa pāriem attiecībā pret kopējo mērķi – mazo un vidējo komercsabiedrību ietekme uz Latgales reģiona attīstību.

Ekspertu sniegtie vērtējumi tika pārbaudīti nosakot saskaņotības attiecību. Pamatojoties uz hierarhijas analīzes veikšanas precizitāti, saskaņotības attiecībai ir jābūt līdz 0.10, kas liecina, ka iegūtie rezultāti ir objektīvi un pamatoti.

Ekspertu sniegtās atbildes konkrētajā pētījuma ir robežās līdz 0.10, kas ir pieļaujams.

Pamatojoties uz iegūtajiem rezultātiem, katra eksperta vērtējumiem tika aprēķināts prioritātes vektors, kuriem tiek noteiktas prioritātes vektora minimālās un maksimālās vērtības un aprēķināts aritmētiskais vidējais.

1.tabula/ Table 1

Prioritāšu vektora komponentes ekspertu vērtējumā par mazo un vidējo komercsabiedrību ietekmi uz Latgales reģiona attīstību kritēriju grupām
Components of the priorities vector according to the experts evaluation about the influence of small and medium commercial societies on the development of the region of Latgale according to group criteria

Kritēriju grupas Groups of criterion	Minimālā vērtība Minimal value	Aritmētiskais vidējais Arithmetical mean	Maksimālā vērtība Maximal value
Iedzīvotāju intereses Inhabitant interest	0.0299	0.0442	0.0624
Komercbanku intereses Commercial bank interest	0.0570	0.0768	0.1082
Reģiona intereses Regiona interest	0.1016	0.1401	0.2018
Valsts intereses State interest	0.1800	0.2273	0.2665
Eiropas Savienības intereses EU interest	0.4440	0.5082	0.5989

Autores sastādīta

Apkopojot visu ekspertu vērtējumus par mazo un vidējo komercsabiedrību ietekmi uz Latgales reģiona attīstību pēc kritēriju grupām ir iegūts, ka visaugstāk novērtētā kritēriju grupa ir „Eiropas Savienības intereses”, nākošā visvairāk novērtētā kritēriju grupa ir „Valsts intereses”, tad attiecīgi „Reģiona intereses”, „Komercbanku intereses” un „Iedzīvotāju intereses”. Šāds ekspertu vērtējums ir skaidrojams ar globālu jautājuma izpratni. Pēc aptaujas analizējot rezultātus ar kopīgi dažiem no ekspertiem, ir secināts, ka mazo un vidējo komercsabiedrību loma Latgales reģiona izaugsmē ir visnotaļ svarīga Eiropas Savienības līmenī, kas attiecīgi pozitīvi ietekmēs arī citu grupu intereses. Eksperti sniedza savu vērtējumu arī katras grupas ietvaros. Pirmā no grupām, kurā eksperti sniedza savus vērtējumus bija „Iedzīvotāju intereses”.

Iedzīvotāju interešu grupas kritēriju salīdzināšana
Reconciliation of the criteria of the inhabitants interests group

Kritēriji Criterion	Mīnīmālā vērtība Minimal value	Aritmētiskais vidējais Arithmetical mean	Maksimālā vērtība Maximal value
Īpaši atbalstāmā reģiona statuss Status of the specially supported territories	0.0549	0.0691	0.1047
Kredītu pieejamība Accessibility of credits	0.1782	0.2517	0.2897
Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu pieejamība Accessibility of the assets of EU structural funds	0.6370	0.6792	0.7514

Autores sastādīta

Pēc ekspertu sniegtajām atbildēm iedzīvotāju interešu grupā ir vislielākā amplitūda starp mazāko un lielāko vērtību. Visaugstāk vērtētais kritērijs ir ES struktūrfondu līdzekļu pieejamība. Šī kritērtija augstais vērtējums ir skaidrojams ar tā pozitīvo ietekmi uz iedzīvotājiem, jo:

- rosina veidot jaunas komercsabiedrības;
- atbalsta esošās komercsabiedrības;
- rada jaunas darba vietas;
- nodrošina kvalifikācijas un apmācības.

Atšķirības starp mīnīmālajām un maksimālajām vērtībām visiem kritērijiem nav liela, kas liecina, par ekspertu vienprātību kritēriju novērtēšanā.

Nākošā grupa, kura tika pakļauta ekspertu vērtējumam ir „Komercbanku intereses”.

Komercbanku interešu grupas kritēriju salīdzināšana
Reconciliation of the criteria of the commercial banks interests group

Kritēriji Criterion	Mīnīmālā vērtība Minimal value	Aritmētiskais vidējais Arithmetical mean	Maksimālā vērtība Maximal value
Īpaši atbalstāmā reģiona statuss Status of the specially supported territories	0.0549	0.0753	0.1047
Kredītu pieejamība Accessibility of credits	0.1488	0.2549	0.2897
Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu pieejamība Accessibility of the assets of EU structural funds	0.6370	0.6697	0.7854

Autores sastādīta

Salīdzinot komercbanku interešu grupas kritērijus, augstāko vērtējumu eksperti ir devuši ES struktūrfondu līdzekļu pieejamībai. No komercbanku viedokļa pieeja Eiropas Savienības fondu līdzekļiem aktivizē komercsabiedrību darbību un veicina interesi par kredītiem.

Nākošā grupa, kura tika pakļauta ekspertu vērtējumam ir „Reģiona intereses”.

Reģiona interešu grupas kritēriju salīdzināšana
Reconciliation of the criteria of the region interests group

Kritēriji Criterion	Minimālā vērtība Minimal value	Aritmētiskais vidējais Arithmetical mean	Maksimālā vērtība Maximal value
Īpaši atbalstāmā reģiona statuss Status of the specially supported territories	0.0629	0.0726	0.1047
Kredītu pieejamība Accessibility of credits	0.1488	0.2407	0.2790
Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu pieejamība Accessibility of the assets of EU structural funds	0.637	0.6867	0.7854

Autores sastādīta

Arī šajā interešu grupā ir ekspertu vienprātība, ka Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu pieejamība ir nozīmīga „Reģiona interešu” realizācijai.

Nākošā grupa, kura tika pakļauta ekspertu vērtējumam ir „Valsts intereses”.

Valsts interešu grupas kritēriju salīdzināšana
Reconciliation of the criteria of the state interests group

Kritēriji Criterion	Minimālā vērtība Minimal value	Aritmētiskais vidējais Arithmetical mean	Maksimālā vērtība Maximal value
Īpaši atbalstāmā reģiona statuss Status of the specially supported territories	0.0549	0.0675	0.0719
Kredītu pieejamība Accessibility of credits	0.1488	0.2441	0.2897
Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu pieejamība Accessibility of the assets of EU structural funds	0.6491	0.6883	0.7854

Autores sastādīta

„Valsts interešu” grupā Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu pieejamība arī ir vērtēts kā svarīgs instruments, ar kura palīdzību aktivizēt saimniecisko darbību mazo un vidējo komercsabiedrību vidū.

Nākošā grupa, kura tika pakļauta ekspertu vērtējumam ir „Eiropas Savienības intereses”.

ES interešu grupas kritēriju salīdzināšana
Reconciliation of the criteria of the EU interests group

Kritēriji Criterion	Minimālā vērtība Minimal value	Aritmētiskais vidējais Arithmetical mean	Maksimālā vērtība Maximal value
Īpaši atbalstāmā reģiona statuss Status of the specially supported territories	0.0549	0.0725	0.1047
Kredītu pieejamība Accessibility of credits	0.1782	0.2599	0.2897
Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu pieejamība Accessibility of the assets of EU structural funds	0.6370	0.6675	0.7514

Autores sastādīta

„Eiropas Savienības interešu grupā” Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu pieejamībai ir nozīmīga loma, ar kuru palīdzību tā cenšas realizēt savas intereses. „Eiropas Savienības interešu” grupā lielāka nozīme, salīdzinot ar citām interešu grupām, ir piešķirta kredītu pieejamībai. Jo projektu realizācija ar struktūrfondu līdzekļu starpniecību ir apgrūtināta, ja nav pieejami kredītu resursi.

Secinājumi un priekšlikumi
Conclusions and suggestions

Eksperti zemu vērtē īpaši atbalstāmā reģiona statusa piešķiršanu visās interešu grupās, jo ņemot vērā, ka 1997.gadā pirmo reizi saskaņā ar Saeimas 1997.gada 22.maija likumu „Par īpaši atbalstamajiem reģioniem” 84 teritorijām uz trīs gadiem tika piešķirts īpaši atbalstāmā reģiona statuss. Saskaņā ar 1996.gada 3.decembra Latvijas Republikas Ministru Kabineta akceptēto Latvijas reģionālās politikas koncepciju, īpaši atbalstāmā reģiona statusa piešķiršanas mērķi:

- radīt priekšnoteikumus labvēlīgu un līdzvērtīgu vides, dzīves un darba apstākļu nodrošināšanai visos Latvijas reģionos;
- samazināt un novērst nelabvēlīgas reģionālās atšķirības un atbalstīt labvēlīgo atšķirību saglabāšanu un vairošanu;
- nodrošināt ilgtspējīgu un līdzsvarotu attīstību Latvijā un tās reģionos, saskaņot saimniecisko darbību ar dabas un kultūras mantojumu saglabāšanu un vairošanu.

Pamatojoties uz augstāk minētajiem mērķiem un pieejamo statistisko informāciju par Latgales reģionu, jāsecina, ka pakāpeniski situācija reģionā uzlabojas, bet 10 gadu laikā kopš īpaši atbalstāmā reģiona statusa piešķiršanas, tā nav atbilstoša 1996.gada koncepcijā uzstādītajiem mērķiem.

Līdz ar to ekspertu vērtējumā īpaši atbalstāmā reģiona statusa piešķiršana tiek vērtēta kā nebūtiska, lai gan pamatojoties uz idejisko nozīmi, tai būtu jābūt daudz nozīmīgākai.

Īpaši atbalstāmā reģiona statusa nozīmīguma paaugstināšanai būtu nepieciešams: Ministrijām, pašvaldībām ar nodokļu un nodevu palīdzību veicināt komercdarbības attīstību īpaši atbalstamajos reģionos (piemērojot atlaides, samazinot nodokļu likmi u.tml).

Kredītu pieejamība ekspertu vērtējumā ir vērtēta kā būtiska, bet ne vissvarīgākā. Šādu ekspertu vērtējumu var pamatot:

- kredīts ir finanšu instruments, kurš dod iespēju realizēt biznesa idejas;

- kredīti, tāpat kā arī citi ārējās finansēšanas avoti ir dārgāki, salīdzinot ar iekšējās finansēšanas veidiem;
- par kredītiem ir jāmaksā noteikta cena;
- pārlietu liela kredītu izmantošana var veicināt komercsabiedrības maksātspēju.

Pamatojoties uz augstāk minēto Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļu pieejamību, eksperti ir novērtējuši kā būtiskāko, jo izmantojot šos līdzekļus, tos nav nepieciešams atgriezt vai maksāt par tiem noteiktu cenu. Tie ir lētāki resursi, salīdzinot ar kredītu resursiem, bet bez pēdējiem nav iespējas realizēt jaunas biznesa idejas vai paplašināt ražošanu.

Pētījuma hipotēze – Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļi ir nozīmīgs atbalsts mazajām un vidējām komercsabiedrībām – ir apstiprinājies.

Izmantotās literatūras saraksts References

1. Фатеев В.С. региональная политика: теория и практика. – Минск ЕГУ, 2004
2. Konkurētspējas un inovāciju vecināšanas programma 2007. – 2013.gadam (2007) [tiešsaiste] [skatīts 2007.gada 1.jūlijs] Pieejams: http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_18241_1.doc
3. Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem: LR likums. (1997) [tiešsaiste] [skatīts 2006.gada 12.jūlijā] Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=52916&mode=DOC>
4. Reģionālās attīstības likums: LR likums (2002) [tiešsaiste] [skatīts 2005.g.12. martā] Pieejams: <http://www.likumi.lv>
5. Reģionālās politikas pamatnostādnes (2004) [tiešsaiste] [skatīts 2005.gada 12.martā] Pieejams: <http://ppd.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=2937>
6. Saaty, T.L., The Analytic Hierarchy Process. 1980

Kreditēšanās iespējas un problēmas Latgales reģiona mikro, mazo un vidējo komersantu vērtējumā

Crediting Possibilities and Problem Estimation by Micro, Small and Medium Merchants in Latgale Region

Mg.soc.sc. **Lienīte Litavniece**, LLU Ekonomikas fakultātes doktorante
N.Rancāna 6-19, Rēzekne, LV-4601
Mob.: 29298800 e-mail: litavniece@inbox.lv

Abstract

The paper studies the role of small and medium enterprises in the economic growth of the region, and the perspectives of SMEs business development based on the survey of leaders of the SMEs of Latgale region. 443 leaders of small and medium enterprises participated in this survey. The research has practical meaning. The paper displays the research results on business problems and development perspectives in Latgale region, business credit and assets of the Europe Union fund. Small and medium size enterprises have a lot of difficulties, yet one of the most important problems is connected with finances. The use of credits may enhance the improvement of the competitive capacity and enlargement of business. Leaders of the enterprises have mentioned that the possibility to use the European Union structural funds is really great, and it would help render services or enlarge their business. Businessmen need greater support, since credit drawing up is very complicated, and do not advance business start-up and development. The research confirms the hypothesis – qualitative guarantee system would promote business start-up and development.

Key words Small and medium size enterprises, Latgale region, European Union structural funds, credit

Ievads

Pēc Centrālās statistikas pārvaldes (turpmāk tekstā – CSP) datiem, mikro, mazās un vidējās komercsabiedrības (turpmāk tekstā – MVK) veido aptuveni 99 procentus no visām Latvijā esošajām komercsabiedrībām. Līdzīga situācija arī Latgalē. (Latvijas reģioni skaitļos, 2005)

Mazām komercsabiedrībām ir vieglāk piemēroties tirgus situācijai, ātrāk reaģēt uz izmaiņām. No otras puses, MVK bieži ir finansiāla rakstura problēmas, lai spētu reaģēt un ieviest izmaiņas, kas saistītas ar jaunu ražošanas iekārtu iegādi un uzstādīšanu, pētījumu veikšanu u.tml. Lielās komercsabiedrības spēj piedāvāt konkurētspējīgākus nosacījumus darbiniekiem - darba alga, karjeras izaugsmes iespējas, prēmijas utt.

MVK un to problēmas kopš 2000.gada ir plaši pētītas un pētījumu rezultāti publicēti vairākos zinātniskos izdevumos un rakstos (Eksporta kredītēšanas ..., 2005; Nacionālā inovāciju ..., 2003; Izpēte ..., 2005, Par uzņēmējdarbības ..., 2005, Pētījums par uzņēmējdarbības ..., 2005; Valsts investīciju ..., 2004; Tautsaimniecības nozaru ..., 2004; Darba vietu ..., 2004 u.c.). Šie pētījumi pārsvarā attiecas uz kopējo situāciju valstī. Bet palielinoties reģionālās politikas nozīmei, ir nepieciešams veikt pētījumus arī katrā plānošanas reģionā atsevišķi un identificēt tajos aktuālās problēmas un iespējamās attīstības perspektīvas.

Iestājoties ES, Latvijas sociālekonomiskās situācijas uzlabošanās iespējas ir mainījušās, piemēram, ir pieejami struktūrfondu līdzekļi, likumdošana piemērota ES prasībām, plānotā vienotās Eiropas valūtas eiro ieviešana, pieeja citu ES valstu darba tirgum utt.

Reģionālā attīstība ir viens no ES politikas virzieniem, kam tiek pievērsta liela uzmanība un akcentēta tās nozīme kopējās ekonomikas izaugsmē. Esošajā ekonomiskajā situācijā, Latvijā ir augošs pieprasījums pēc kredītiem – to skaits sākot ar 2000.gadu ir ievērojami audzis, kas izraisa daudzas diskusijas, jo, piemēram, kopš 2004.gada pakāpeniski pieaug inflācija un kredītēšana šo procesu veicina (pēc atsevišķu ekonomistu viedokļa). Bet pēc autores domām, kredītēšana ir iespēja iegūt finansu resursus un aktivizēt ekonomiskos procesus.

Reģionālās attīstības politika Latvijā ir samērā jauns sociālekonomiskās politikas virziens. 1996.gadā, kad Ekonomikas ministrija Dr.oec I.Vaideres vadībā izveidoja darba grupu, kas izstrādāja projektu „Par

ekonomikas reģionālās attīstības veicināšanu”, reģionālās attīstības jautājumiem Latvijā sāka pievērst īpašu uzmanību, ko vēl vairāk spilgtināja iestāšanās ES.

Atsevišķi reģionālās attīstības pētīšanai un kreditēšanai ir pievērsušies vairāki zinātnieki un ekonomisti I. Vaidere, kas specializējusies reģionālajā politikā (Vaidere, 1999, 2002), E. Vanags, kas specializējies reģionālās attīstības politikas jautājumos (Vanags, 1999a, 1999b, 1999c, 2002), I. Vilka, kas specializējusies reģionālās attīstības jautājumos (Vilka, 1999a, 1999b, 1999c, 2002), A. Trizna (Trizna, 2003) u.c.

Kreditēšanas un kredītu izmantošanas tēma īpaši aktuāla ir Latgales komersantiem.

Darba hipotēze – Latgales komersantiem kredīti ir iespējami un nepieciešami, bet sīkajiem un mazajiem to izmantošanu var kavēt garantiju trūkums.

Pētījuma mērķis – noskaidrot Latgales reģiona mikro, mazo un vidējo komersantu viedokļus par kreditēšanās iespējām, problēmām un izstrādāt priekšlikumus, lai uzlabotu ekonomisko situāciju Latgales reģionā.

Uzdevumi:

- noskaidrot Latgales komersantu viedokļus par kreditēšanos;
- atklāt problēmas, kas kavē aktīvāku kreditēšanu;
- izstrādāt ieteikumus atklāto problēmu risināšanai.

Materiāli un metodes

Lai iegūtu informāciju par komercsabiedrību pieejamību ārējiem finanšu resursiem Latgales reģionā tika izstrādāta anketa. Anketēšanas mērķis bija noskaidrot Latgales reģiona mikro, mazo un vidējo komersantu viedokli par kredītu un ES fondu saņemšanas iespējām, kā arī par komercdarbības vidi Latgales reģionā.

Pētījuma objekts Latgales reģiona MVK.

Aptaujas anketas tika izsniegtas divos veidos: izsūtītas pa pastu, izsūtītas elektroniski. Komersanti tika izvēlēti nejauši.

Kopumā rakstiski aizpildīto anketu skaits bija 123, elektroniski aizpildīto anketu skaits 320. Kopumā bija saņemtas 443 pētījumam derīgas, aizpildītas anketas.

Anketā bija iekļauti gan slēgta, gan atvērta, gan jaukta tipa jautājumi, lai saņemtu pēc iespējas vairāk informācijas, kas ļautu precīzi interpretēt iegūtos rezultātus. Visus anketas jautājumus nosacīti var iedalīt četrās grupās: jautājumi saistīti ar kreditēšanu; jautājumi par ES struktūrfondiem; informācija par komercsabiedrību; komersantu viedoklis par kreditēšanu, ES struktūrfondiem utml.

Anketas datu apstrādei tika izmantota SPSS 13.0 for Windows, Ms Excel programmas (Arhipova, Bāliņa, 2003.).

Lai iegūtie anketas dati būtu attiecināmi uz visiem Latgales reģiona MVK, pirms tam tika veikta nepieciešamās izlases apjoma noteikšana.

Vienkāršas gadījuma izlases bez atkārtājumiem aprēķināšanai izmanto 1.formulu.

$$n = \frac{t^2 S_v^2 N}{t^2 S_v^2 + \Delta_v^2 N} \quad (1.),$$

kur

n - izlases apjoms;

Δ_v - relatīvā biežuma robežklūda jeb pieļaujamais būtiskuma līmenis;

S_v^2 - dispersija;

t – varbūtības koeficients;

N – Latgales reģiona kopējais mazo un vidējo komercsabiedrību skaits.

Alternatīvās pazīmes dispersiju aprēķina izmantojot 2.formulu.

$$S_v^2 = \nu(\nu - 1) \quad (2.),$$

kur

ν - relatīvais biežums izlasē (Krastiņš, Ciemiņa, 2003).

Ja 2.formulu ievieto 1. formulā, iegūstam jaunu 3. formulu (Krastiņš, Ciemiņa, 2003).

$$n = \frac{t^2 N \nu (1 - \nu)}{t^2 \nu (1 - \nu) + \Delta_{\nu}^2 N} \quad (3.).$$

Izlasē relatīvā biežuma ν vērtēšana, izmantojot tā standartklūdu un robežklūdu, un nominālo vai Stjūdenta sadalījumu, ir pamatota tad, ja izlasē relatīvais biežums ir 0.5 (Krastiņš, Ciemiņa, 2003).

Varbūtības koeficients (t), kurš atbilst varbūtībai 0.95, pētāmās izlasē gadījumā ir 1,96.

Pieļaujamais būtiskuma līmenis Δ_{ν} pie varbūtības 0.95 ir 0.05.

Pamatojoties uz 2004.gada CSP datiem, Latgales reģionā kopumā MVK kategorijai atbilstoši bija 13 865 komercsabiedrības. Līdz ar to, ievietojot 3. formulā skaitļus, tiek aprēķināts nepieciešamais minimālais izlasē apjoms, lai iegūtie dati reprezentētu ģenerālkopu.

$$n = \frac{1.96^2 \cdot 13865 \cdot 0.5 \cdot (1 - 0.5)}{1.96^2 \cdot 0.5 \cdot (1 - 0.5) + 0.05^2 \cdot 13865} \approx 374$$

Tātad, lai iegūtie anketēšanas rezultāti būtu attiecināmi uz ģenerālkopu, nepieciešamais respondentu skaits izlasē ir 374. Tā kā no komercsabiedrībām tika saņemtas 443 anketas, tad iegūtie rezultāti pilnībā attiecināmi uz ģenerālkopu.

Rezultāti un diskusija

Kredītēšana un reģionālā attīstība ir atsevišķi plaši pētīti jautājumi gan Latvijā, gan citās valstīs. Kā neatkarīgai valstij Latvijai ir tikai sešpadsmit gadu pieredze (ja neskaita pirmās brīvvalsts gadus 20.gs.1.pusē), tāpēc daudzi ekonomiskie procesi, to norise izraisa daudzas asas diskusijas un ir pētīšanas vērti.

1. Latgales komersantu viedokļi kredītu izmantošanā

Ar aptaujas pirmo jautājumu centāties noskaidrot komersantu attieksmi pret kredītiem. Savās atbildēs pilnīgi visi respondenti atzina, ka kredīts ir nozīmīgs atbalsts komercdarbībai, jo dod iespēju realizēt projektus, palielināt konkurētspēju. Kredītus izmanto 94 procenti no visiem respondentiem.

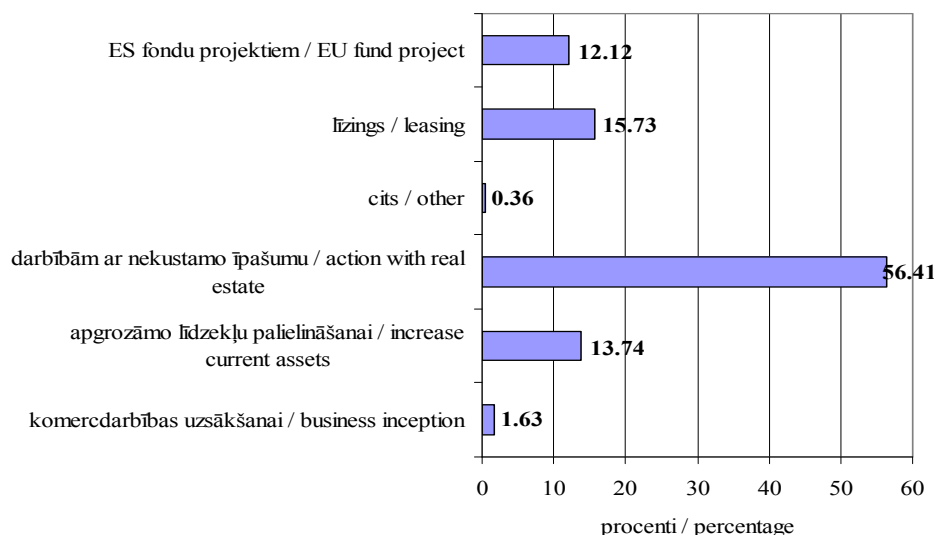
Par galveno iemeslu kredītu neizmantošanai komersanti atzina iespēju problēmas (59.26 procenti no visiem respondentiem). Analizējot šo situāciju, tika secināts, ka šīm komercsabiedrībām trūkst kredīta nodrošinājuma, kas liedz iespēju pilnībā realizēt savas biznesa ieceres izmantojot kredītu.

Trešā daļa respondentu uzskata, ka kredīts nav nepieciešams. Papilpētījumā noskaidrojās, ka sīkie komersanti kredītējās kā fiziskas personas, jo uzsākot komercdarbību bankas nelabprāt kredītē komercdarbības uzsākšanu. Kā otrs arguments norādīts, ka kredīta saņemšana fiziskai personai ir ievērojami vienkāršāka nekā komercsabiedrībai. Līdz ar to kopumā ir jāsecina, ka gandrīz visi respondenti izmanto kredītus savas komercdarbības realizēšanai un attīstīšanai.

Lielākajai daļai jeb 84 procentiem respondentu ir vairāk nekā viens kredīts, bet diviem procentiem ir pat vairāk nekā trīs kredīti. Divām trešdaļām komersantu ir noformēti divi kredīti. Tas liecina, par uzņēmumu nepieciešamību pēc finansu resursiem un par nepārtraukto vēlmi realizēt jaunas biznesa idejas, lai attīstītos un varētu gūt peļņu.

Ar katru gadu palielinās ilgtermiņa kredīti, kas liecina par stabilitāti ekonomikā un uzņēmēju pārliecībā par attīstības iespējām. Tikai viens procents no visiem respondentiem izmanto īstermiņa kredītus. Pārsvārā uzņēmējiem ir vidējā termiņa kredīti.

Kā redzams 1.attēlā, pārsvārā kredīti tiek ņemti darbībām ar nekustamo īpašumu, tas ir, iegādei, remontam, celtniecībai, rekonstrukcijai.

1.att. Kredītu sadalījums pēc mērķa (procentos no respondentu skaita)
Fig.1. Credit purpose (in the percentage of all respondents)

To varētu skaidrot ar nepārtraukti augošajām cenām nekustamajiem īpašumiem, kā arī liela daļa ēku ir nolietojusies un prasa kapitālieguldījumus. Latgalē praktiski netiek būvētas jaunas biroju ēkas, līdz ar to ir nepieciešams ieguldīt esošajās. 16 procenti no visiem respondentiem izmanto arī līzingu, pārsvarā automašīnu iegādei. 12 procenti respondentu izmanto kredītu kā līdzfinansējuma avotu, lai varētu iesniegt projektu un saņemt ES struktūrfondu līdzekļus.

2. Kredītēšanās problēmas komersantu vērtējumā

Komercbankas nopietni skatās uz piedāvāto kredīta nodrošinājumu un lielākā daļa respondentu izmantoja nekustamo īpašumu, lai saņemtu kredītu. (skat.2.attēlu)

Bez nekustamā īpašuma komercbankas kā kredīta nodrošinājumu izmanto apgrozāmos līdzekļus, kustamo mantu utt. Trīs procentos gadījumu kā kredīta nodrošinājumu tika prasīts Latvijas Garantiju aģentūras galvojums. Bet pagaidām tas vēl nav pietiekoši plaši izmantots kredīta nodrošinājuma veids. Latvijas Garantiju Aģentūras garantiju portfeļa apjoms 2007.gada beigās sasniedza 8.64 miljonus latu, salīdzinot 2006.gada sākumā tas bija 0.87 miljoni latu. (<http://www.lga.lv>)

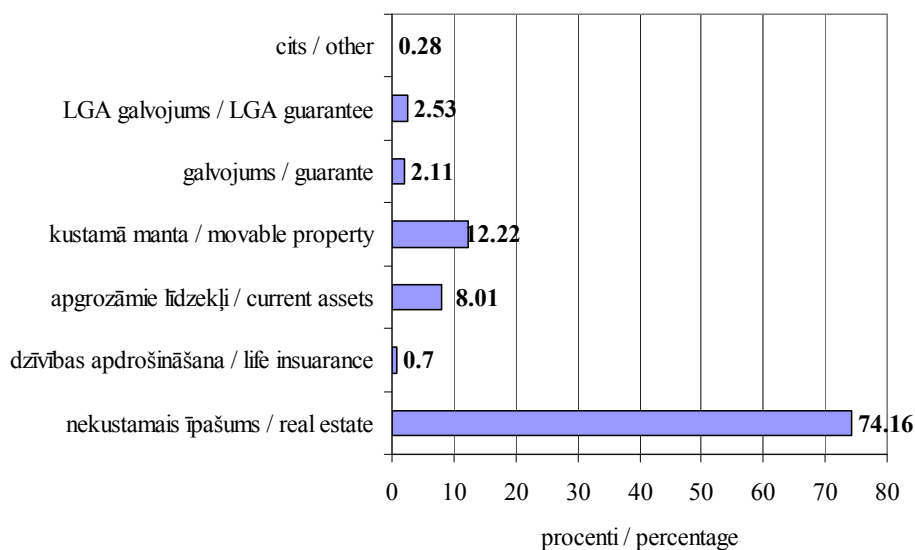
Neskatoties uz sīvu konkurenci komercbanku starpā, tomēr kredītņēmēji saskaras ar tādām problēmām kā birokrātisms 12.77 procentiem respondentu. Lai gan šī problēma nav tik aktuāla kā kredīta nodrošinājuma nepietiekamība 67.23 procentu respondentu. Pēc autores domām birokrātisms saistīts ar komercbanku vēlēšanos saglabāt kvalitatīvu kredītportfeļu.

Komersantiem tika piedāvāts izteikt savu viedokli par iespēju vienkāršot kredītu saņemšanas procedūru. Lielākā daļa respondentu (82.84 procenti) uzsvēra, ka kredītu saņemšana komercdarbības uzsākšanai ir būtiskāka problēma un ir nepieciešams izstrādāt speciālas programmas, lai tie komersanti, kuri vēla sākt komercdarbību varētu saņemt kredītu un realizēt savas ieceres, kas būtu arī nozīmīgs ieguldījums reģiona attīstībai. Autore, piebilst, ka komersantiem praktiski nav informācijas par Latvijas Garantiju Aģentūras, Lauku Atbalsta fonda, Latvijas Hipotēku un Zemes bankas piedāvājumiem.

Šāda uzņēmēju nostāja liecina, ka tad, ja uzņēmums darbojas, tad ir vienkāršāk saņemt kredītu. Jo faktiski, kredīts komercdarbības uzsākšanai attiecas ne tikai uz uzņēmumiem, kuri sāk savu saimniecisko darbību, bet arī uz tiem, kuri jau darbojas, bet ekonomisko apstākļu ietekmē vēlas mainīt darbības virzienu un tam ir nepieciešami kapitālieguldījumi. Bankas šajā situācijā skatās samērā uzmanīgi, jo tas ir saistīts ar lielāku risku, jo vienmēr pastāv varbūtība, ka var neizdoties realizēt ieceres, bet uz jauniem uzņēmumiem tas attiecas jo īpaši.

Attiecībā uz nepieciešamo dokumentu skaita samazināšanu un procedūras vienkāršošanu, komersantiem nav īpašu pretenziju, jo pārsvarā bankas prasa pašus nepieciešamākos dokumentus un īpaši, ja

vien projekts nav saistīts ar lielu risku vai komercbankas praksē kaut kas jauns, dokumenti ir standarta (bilance, peļņas un zaudējumu aprēķins, biznesa plāns).

2.att.Kredītu nodrošinājums (procentos no respondentu skaita)
Fig.2. Credit guarantee (in the percentage of all respondents)

3. Kredīti finansiālā atbalsta izmantošanai

Kā zināms, ES struktūrfondu un citu veidu atbalsts sedz tikai daļu no projekta izmaksām, bet pārējām – nepieciešams kredīts.

Lielākajai daļai komersantu (89.62 procenti no visiem respondentiem) ir informācija par ES fondiem. Tomēr ir uzņēmēji 2.71 procenti, kuriem nav pilnīgi nekādas informācijas par šīm iespējām. Daļai jeb 8 procentiem ir informācija, bet tā nav pilnīga. Paskaidrojumos komersanti kā galvenos iemeslus minēja nezināšanu par iesniegšanas kārtību un tamlīdzīgiem jautājumiem. (skat.3.attēlu)

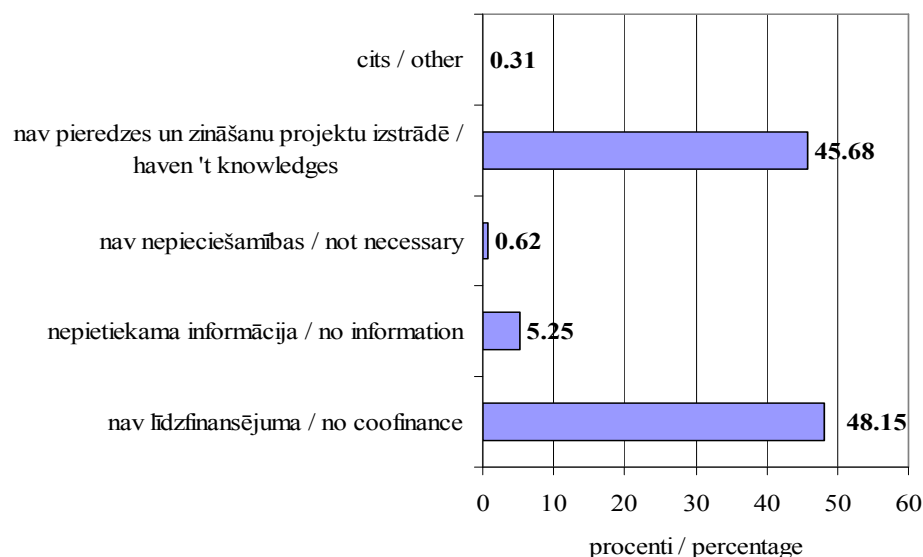
Galvenie iemesli, kas kavē uzņēmējus izstrādāt projektus un saņemt finansējumu ir pieredze projektu sagatavošanā, līdzfinansējuma piesaiste. Pēc autores domām, problēmas saistībā ar projektu izstrādi ir iespējams risināt, jo ir daudzi pakalpojumu sniedzēji, kas nodarbojas tieši ar palīdzību projektu sagatavošanā. Šeit pat problēma ir saistīta ar uzņēmēju neticību finansējuma saņemšanā.

Tikai 16 procenti no visiem respondentiem ir iesnieguši projektus, lai mēģinātu saņemt ES finansējumu, no kuriem atbalstīti ir 65 procenti, bet daļēji atbalstīti 9 procenti. Lielākā daļa ir atbalstīti, kas liecina, ka par labām biznesa idejām, kuru realizācija veicinātu Latgales reģiona attīstību. Arī tie projekti, kuri tika daļēji atbalstīti, pēc komersantu pamatojuma arī tika atbalstīti, bet tika samazināta atbalstāmā summa.

Komersanti, kuri pieteica savus projektus pārsvarā saskārās ar divām problēmām – birokrātismu un līdzfinansējuma trūkumu. Lai iesniegtu projektu tiek prasīts liels daudzums dažādu dokumentu gan piesakot projektu, gan arī tā realizācijas gaitā. Tomēr vairāk uzņēmējiem problēmas radīja finansiālie jautājumi, tas ir, līdzfinansējums (83 procenti). Nemaz nav tik vienkārši piesaistīt kredīta resursus. Pamatojot savas atbildes, uzņēmēji minēja situāciju, ka bieži vien bankas ir gatavas piešķirt kredītu tikai ar nosacījumu, ka šo projektu finansiāli atbalstīs arī ES struktūrfondi.

Līdz ar to daudzi komersanti pat secināja, ka situācijā, kad bankas nezina, ka komersants plāno iesniegt projektu kredīta izskatīšana notiek daudz raitāk un objektīvāk nekā tad, ja uzzina par komersantu vēlmi saņemt ES finansējumu.

Daļai respondentu iesniegtais projekts neatbilda finansētāja prasībām (17 procentos) gan attiecībā uz mērķi, gan attiecībā uz projekta idejas ilgtspējīgu. 93 procenti respondentu uzskata, ka ES struktūrfondi ir liels atbalsts, bet 5 procenti, ka daļējs atbalsts komercdarbībai.

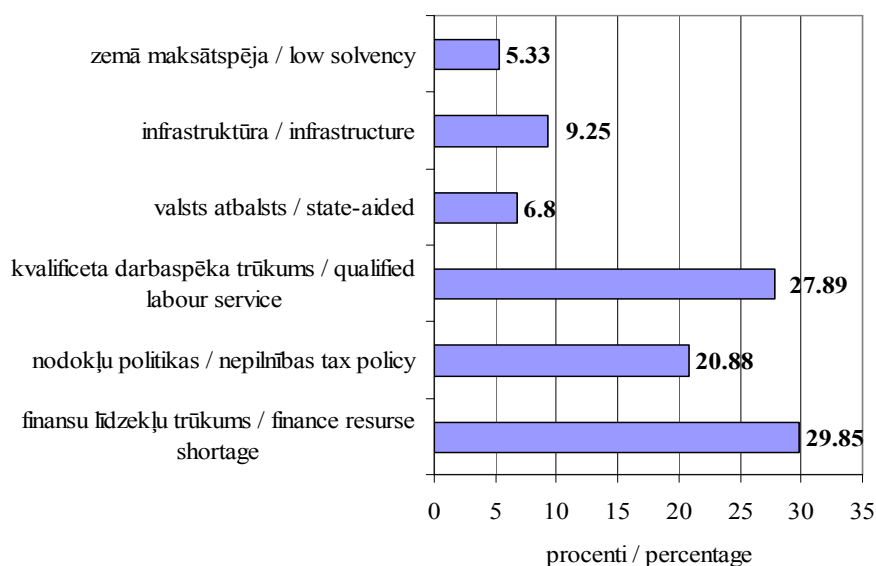
3.att. Iemesli, kāpēc uzņēmēji neplāno iesniegt projektus (procentos no respondentu skaita)

Fig.3. Reasons, why entrepreneurs don't plan to hand in project (in the percentage of all respondents)

Jo reāli komercsabiedrībā tiek investēti līdzekļi, kas dod iespēju paplašināt savu saimniecisko darbību un palielināt konkurētspēju. Tas ir atbalsts, kas pozitīvi ietekmē arī kopējo reģiona attīstību.

4. Komersantu problēmas

Pēc komersantuu domām (skat.4.att.), viena no lielākajām komercdarbības problēmām ir finansu līdzekļu trūkums (30 procenti), kvalificēta darbaspēka trūkums (28 procenti) un nodokļu politikas nepilnības (21 procenti).

4.att. Komercdarbības problēmas Latgales reģionā (procentos no respondentu skaita)

Fig.4. Problems facing the entrepreneurship in the region of Latgale (in the percentage of all respondents)

Kvalificēta darbaspēka trūkums saistīts ar iedzīvotāju migrāciju ne tikai uz citiem Latvijas reģioniem, bet arī uz ārzemēm. Līdz ar to komersantiem ir jāizmanto spēcīga motivācija, lai ieinteresētu darbiniekus palikt un strādāt konkrētā komercsabiedrībā, nevis doties darba meklējumos uz citiem reģioniem vai pat valstīm. Pēc autores domām, tā ir nozīmīga problēma un liela daļa komersantu neapzinās, cik nozīmīga loma šīs problēmas risināšanā ir sociālajiem ekonomiskajiem un arī psiholoģiskajiem jautājumiem. Galvenais un noteicošais, protams, ir atalgojums un tā apmērs.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Finanšu resursu trūkums ir viena no galvenajām problēmām, kura komersantiem nedod:
 - iespēju algot augsti kvalificētu darbaspēku;
 - veicināt konkurētspēju ieviešot jaunus pakalpojumus un tehnoloģijas.
 2. Komersanti apliecināja, ka kredīts ir pietiekoši efektīvs līdzeklis finanšu problēmu risināšanā, bet problēma ir kredītu pieejamība, sevišķi komercdarbības uzsākšanai.
 3. Mikro un mazo, īpaši jauniesācēju kredītēšanās problēmu risināšanā svarīgi ir izveidot efektīvu garantiju sistēmu, kas palīdzētu komercdarbības uzsākšanai un esošo mikro un mazo komercsabiedrību attīstībai.
- Problēmas risināšanai būtu mērķtiecīgi plašāk informēt komercsabiedrības par Latvijas Garantiju Aģentūras, Lauku Atbalsta fonda, ALTUM piedāvātajiem pakalpojumiem. Informācijas izplatīšanu varētu veicināt ar komercsabiedrību, Latgales Attīstības aģentūras, masu mediju starpniecību.

Literatūras saraksts

1. Arhipova, I., Bāliņa, S. (2003) *Statistika ekonomikā. Risinājumi ar SPSS un Microsoft Excel*. Mācību līdzeklis, Rīga: Datorzinību centrs, 352 lpp.
2. *Eksporta kredītēšanas sistēmas ieviešana Latvijā*. (2005) Rīga: EM, 83 lpp.
3. *Izpēte un situācijas analīze par sieviešu uzņēmējdarbības attīstību Latvijā*. (2005) Pētījums. Ekonomikas ministrijas mājas lapa: <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=14677> – resurss aprakstīts 2007. gada 16. februārī
4. Krastiņš, O., Ciemiņa, I. (2003) *Statistika*. Rīga: CSP, 267 lpp.
5. Latvijas Garantiju Aģentūras mājas lapa: <http://www.lga.lv> – resurss apskatīts 2008. gada 3. janvārī.
6. *Latvijas reģioni skaitļos* (2005) Rīga: LR CSP, 161 lpp.
7. Pļevako, T., Priede, Z., Rekke, E., Valodiņš, E., Jakovļeva, S. (2004) *Darba vietu attīstības tautsaimniecībā tendenču analīze un atbilstošās statistiskās novērtēšanas pilnveidošana*. Pētījums. Ekonomikas ministrijas mājas lapa: http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_11419_4.zip – resurss aprakstīts 2007. gada 20. janvārī.
8. *Tautsaimniecības nozaru attīstības tendences, konkurētspēja un struktūra*. (2004) Pētījums. Ekonomikas ministrijas mājas lapa: http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_11417_3.pdf – resurss aprakstīts 2007. gada 14. februārī.
9. Trizna A. (2003) *Hipotēka – investoru, kreditoru un aizņēmēju interešu drošības ķīla*. Rīga, 204 lpp.
10. Vaidere I. (1999) *Reģionālā politika Latvijā*. – Rīga, 119 lpp.
11. Vaidere I. (2002) *Reģionālā politika Latvijā: pieredze un perspektīvas. Tradicionālais un novatoriskais sabiedrības ilgtspējīgā attīstībā. Konkurētspējas problēmas ilgtspējīgā ekonomikas attīstībā. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2002. g. 28. februāris – 2. marts*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskolas izdevniecība, 446.-450. lpp.
12. Vanags E., Krastiņš O., Vilka I., Locāne V., Šķiņķis P., Bauere A. (2005) *Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas*. Rīga: Latvijas Statistikas institūts, Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 586 lpp.

13. Vanags E., Vilka I. (1999.a) Reģionālās attīstības vadīšanas virzieni Latvijā. *Latvijas Universitātei – 80. Ekonomikas un vadības fakultātes konferences referātu tēzes, 1999.gada 24.septembris*. Rīga: LU, 75.-79.lpp.
14. Vanags E., Vilka I. (1999.b) Reģionālās ekonomiskās attīstības politikas pilnveidošana Latvijā Eiropas Savienības kontekstā. *Latvijas ekonomikas integrācija Eiropas Savienībā: vadības, problēmas, koncepcijas, metodes. Latvijas Universitātes zinātniskie raksti, 623.sēj.* Rīga: LU, 27.-51.lpp.
15. Vanags E., Vilka I. (1999.c) Reģionālās ekonomiskās attīstības politikas veidošana Latvijā. Statistiskā informācijas pilnveidošana atbilstoši starptautiskiem standartiem. Rīga: LSI, 110.-122.lpp.
16. Vanags E., Vilka I. (2002) Uzņēmējdarbības veicināšana īpaši atbalstāmajos reģionos. *Uzņēmējdarbība un tās tiesiskā vide: procesi, tendences, rezultāti. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli.* – Rīga: Biznesa augstskola „Turība”, 314.-317.lpp.
17. Watkins, A., Agapitova, N. (2003) 21.gadsimta Nacionālā inovāciju sistēma Latvijas 21.gadsimta ekonomikai. Latvijas Tehnoloģiskā centra mājas lapa: http://www.innovation.lv/ino2/publications/Nacional_inovac_sistema.pdf – resurss aprakstīts 2007.gada 16.februārī

Zināšanu pārvaldības loma reģionālajā attīstībā un zināšanu ekonomikā Knowledge Management Role in the Regional Development and Knowledge Economy

Mg.oec. Ivars Majors Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Ekonomikas fakultāte

Lielā ielā 2, Jelgavā, LV-3001, Latvija, Tālr. Nr.+37129263709, ivars.majors@gmail.com

Abstract

The fast development of information and communication technologies (ICT), the increased speed of scientific and technological progress, and the increase of global competition has led to the growing importance of knowledge and technology for economic development. Many countries and regions are seeking to shift their economies to more knowledge-intensive ones. For developing economies, these shifts in the role of knowledge in the economy present both challenges and opportunities. Traditional industrial development strategies that rely on commodity production of manufactures or routine assembly, or services clearly have limits in terms of growth – unless the ways to leverage knowledge can be found and used to enhance the processes of products and production to add value to customers and end-users. All economies now need to develop resources and capabilities to acquire and apply new knowledge.

This paper illustrates the innovative approach that strengthens the capacity of SMEs in transition to knowledge economy as well as cooperation between governmental institutions and SMEs for empowerment of people in regional development context. Continuing professional education, life long learning, and effective use of ICT and Knowledge Management (KM) is an effective instrument for the organisations to meet the global challenges of knowledge economy successfully. Innovative approaches are used to reach the regional development goals. The paper reports on the set approaches designed and piloted in Distance Education study centre of Riga Technical University. The project was funded by the European Structural Found (ESF): project “Continuing Education Programme to Strengthen the Capacity of SMEs by Developing ICT Infrastructure and Knowledge Management”

No.: VPD1/ESF/PIAA/05/APK/3.2.4.2./0037/0007 financed by the European Union.

Atslēgas vārdi: zināšanu pārvaldība, zināšanu ekonomika, reģionālā attīstība.

Ievads

Strauja informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstība, nodrošina paaugstinātu zinātnes un tehnoloģiju attīstības tempu. Savukārt, paaugstināta globālā konkurence noved pie zināšanu un tehnoloģiju nozīmes ekonomikā. Straujie attīstības tempi savukārt noved pie jaunas zināšanu ekonomikas attīstības [Ceric.V., 2003]. Galvenais jaunās ekonomikas virzītājs ir inovācijas, kuras savukārt ir atkarīgas no zināšanām un veicina jaunu zināšanu radīšanu.

Saskaņā ar Nacionālās Attīstības plānu Latvijas galvenais resurss, lai sasniegtu attīstītajām valstīm raksturīgo visas sabiedrības un katra indivīda dzīves līmeni, ir iedzīvotāju zināšanas un gudrība, to prasmīga un mērķtiecīga izmantošana [Latvijas Nacionālās Attīstības plāns, 2006]. Šādā izaugsmes modelī zināšanas virza darbaspēka kvalitāti, kapitāla izmantošanu un tehnoloģiju attīstību. Zināšanu pārvaldība, koordinēta un virzīta radīšana, uzkrāšana, un lietošana kā kompleks process kļūst par ekonomikas un sociālās dzīves pamatu, aptverot visu valsti un sabiedrību [Latvijas Nacionālās Attīstības plāns, 2006].

Uz zināšanām balstītā ekonomikā inovācija kļūst par vienu no galvenajiem konkurētspējas faktoriem. Inovatīva attīstība gan uzņēmumu, gan valsts līmenī ir apzināti plānots un organizēts, nepārtraukts process ar mērķi palielināt darba ražīgumu un darba procesā izmantojamo resursu atdevi, samazināt ražošanas vai pakalpojumu sniegšanas izmaksas. Sekmīgai pārejai uz inovatīvu attīstību nepieciešams vairāk atbalstīt Latvijas uzņēmumu centienus modernizēt tehnoloģijas, pārnesot un absorbējot zināšanas no citām valstīm vai citiem vietējiem uzņēmumiem, sadarbojoties ar akadēmisko personālu un zinātniekiem. Atbalstam inovācijai un vidējo un augsto tehnoloģiju ieviešanai jāklūst par galveno izaugsmes un pievienotās vērtības avotu arī tradicionālajās, nosacīti zemo tehnoloģiju nozarēs, par kādām var uzskatīt, piemēram, lauksaimniecību, pārtikas pārstrādes rūpniecību, transporta nozari, būvniecību, mežsaimniecību vai kokapstrādi [Latvijas Nacionālās Attīstības plāns, 2006].

Galvenā problēma, kas kavē reģionu strauju attīstību pārejā uz zināšanu ekonomiku ir nepietiekoša cilvēkresursu attīstība un inovāciju ieviešana mikro mazajos un vidējos uzņēmumos [Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību 2007.gada jūlijs, 115.lpp.]. Viens no risinājumiem ir zināšanu pārvaldības attīstīšana mikro, mazajos un vidējos uzņēmumos (MMVU), kas Latvijā lielu tautsaimniecības daļu un tiem ir nozīmīga loma iekšzemes kopprodukta radīšanā un nodarbinātībā [Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību 2007.gada jūlijs, 115.lpp.]. Līdz ar to ir nepieciešamība sekmēt Latvijas MMVU kapacitātes stiprināšanu ieviešot ZP un attīstot IT infrastruktūru.

Šī zinātniskā raksta mērķis ir atspoguļot pētījuma rezultātus par zināšanu pārvaldības lomu reģionālajā attīstībā un zināšanu ekonomikā. Pētījuma īstenošanai tika izmantotas kā kvantitatīvās tā arī kvalitatīvās pētījumu metodes. No kvantitatīvajām pētījumu metodēm tika izmantotas ekspertu intervijas un RTU Tālmācības studiju centrā īstenoto projektu rezultātu analīze un veikto mērķa grupas aptauju analīzes [Zināšanu pārvaldības koncepcija Latvijas uzņēmumiem un organizācijām, 2006] rezultātu izpēte. No kvalitatīvajām pētījumu metodēm tika izmantotas monogrāfiskā un analīzes metode. Lai sasniegtu mērķi ir izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- izpētīt zināšanu pārvaldības fenomenu un tās lomu uzņēmumu kapacitātes stiprināšanā;
- atspoguļot zināšanu pārvaldības situāciju Latvijas uzņēmumos;
- izpētīt jaunās zināšanu ekonomikas iespējas un potenciālu;
- atspoguļot zināšanu pārvaldības lomu reģionālajā attīstībā.

Atbilstoši izvirzītajam mērķim un uzdevumiem šajā rakstā sākumā ir dots īss apraksts par zināšanu pārvaldību un tās lomu uzņēmumu kapacitātes stiprināšanā, nākošajā nodaļā ir atspoguļoti mērķa grupas aptauju analīzes apkopotie rezultāti [Zināšanu pārvaldības koncepcija Latvijas uzņēmumiem un organizācijām, 2006]. Tālāk rakstā ir atspoguļoti zināšanu ekonomikas iespējas, kā arī zināšanu pārvaldības loma reģionu attīstībā, demonstrējot praktiskus piemērus un rezultātus šo principu izmantošanā Eiropas Struktūrfondu finansētajos projektos. Nobeigumā ir atspoguļoti galvenie secinājumi un priekšlikumi.

Zināšanu pārvaldības loma uzņēmuma kapacitātes stiprināšanā

Tradicionāli ZP tiek uzskatīta kā lielu organizācijas darbības sfēra. Lielākā daļa pētījumu tiek atspoguļotas ZP ieviešanas priekšrocības lielos un starptautiskos uzņēmumos. Tomēr mūsdienā IT straujā attīstība un sīvā konkurence MMVU vidū rada nepieciešamību pilnveidot savu darbību un attīstīt efektīvu resursu pārvaldību t.sk. arī cilvēkresursu.

Zināšanu pārvaldība nodrošina metodoloģiju zināšanu radīšanas un izplatīšanas procesiem. Šie procesi nav jauni ZP biznesa procesi, bet ir procesi, kas tiek radīti pielietojot ZP metodoloģiju organizācijas darbībā. ZP, kas tiek ieviesta organizācijā, nodrošina ne tikai organizācijas, bet arī katra darbinieka kapacitātes stiprināšanu [Hanley S., Malafsky G. 2001]. Tādā veidā tiek atbalstīta arī organizācijas procesu sakārtošana un jaunu produktu un pakalpojumu radīšana ar augstu pievienoto vērtību.

Lai saprastu zināšanu pārvaldības jēdzienu un tā lomu uzņēmuma kapacitātes stiprināšanā, jāizprot ir zināšanu jēdziens un kā tās var tikt izmantotas organizācijā dažādu problēmu risināšanai.

Dažādi autori zināšanu jēdzienu skaidro dažādi:

- zināšanas ir organizēta informācija, izmantojama problēmas risināšanai [Woolf H. ed., 1990];
- zināšanas ir informācija, kas ir organizēta un analizēta tā, lai padarītu to saprotamu un pielietojamu problēmas risināšanai vai lēmuma pieņemšanai [Turban E., 1992];
- zināšanas sastāv no patiesības un pārlicības, perspektīvām un jēdzieniem, vērtējuma un cerības, metodoloģijas un zināšanas kā darīt [Wiig K., 1997];
- zināšanas ir pilns izpratnes, pieredzes un procedūru kopums, kas tiek aplūkotas kā pareizas un patiesas un nosaka cilvēka darbību, uzvedību un savstarpēju komunikāciju [Beckman T., 1997];
- zināšanas ir spriešana par informāciju un datiem veicinot darbošanos, problēmu risināšanu, lēmumu pieņemšanu, mācīšanos un mācīšanu [Bubenko J.A., 1993].

No visām iepriekšminētajām zināšanu definīcijām autors atbalsta pēdējo, kura, vispilnīgāk atspoguļo to būtību. Atsaucoties uz minēto definīciju, tiek izdalītas galvenās īpašības ar ko zināšanas atšķiras no vienkāršas informācijas:

- zināšanas ir organizēta un noderīga informācija, kas dod pilnīgu priekšstatu par reālās pasaules objektu (parādību), kas ir izmantojama ar to saistīto problēmu risināšanā;
- balstoties uz zināšanām mēs varam pieņemt lēmumu un atbilstoši rīkoties;
- iepriekšējās zināšanas jeb priekšzināšanas ir nepieciešamas, lai varētu mācīties un mācīt citus.

Zināšanu pārvaldība ir definēta kā process, caur kuru organizācijas rada, uzkrāj un pielieto savas zināšanas [Sarvary M., 1999]. Dažādi autori zināšanu vadības procesu ir definējuši dažādi. Sarvary [Sarvary] zināšanu vadības procesā ir definējis sekojošus soļus:

- organizācijas mācīšanās – tas ir process, kurā organizācija iegūst jaunas zināšanas, lai varētu īstajā laikā pieņemt vislabākos lēmumus;
- zināšanu ražošana – tas ir process, kurā informācija tiek integrēta un transformēta izmantojamās zināšanās

• zināšanu izplatīšana – tas ir process, kurā zināšanas tiek pielietotas organizācijas darbā.

Tiwana [Tiwana A., 2002] savā grāmatā ir definējis 3 zināšanu pārvaldības procesus:

• Zināšanu iegūšana. Tas ir izpratnes, prasmju un attieksmju radīšanas process. Šajā procesā būtiska nozīme ir IT nodrošinājumam, proti, datu vākšanai, filtrēšanai, inteligentu datu bāžu izveidei.

• Zināšanu izplatīšana. Tas ir process, kurā jānodrošina zināšanu pieejamība lēmumu pieņemšanā. Piemērs, varētu būt ekspertsistēma, kas piemēram, zinot simptomus, palīdz ārstam noteikt diagnozi.

• Zināšanu lietošana. Šajā procesā organizācija ir integrēta mācīšanās. Šajā gadījumā zināšanām ir jābūt pieejamām un izmantotām jaunu problēmu risināšanā.

Organizācijas zināšanu pārvaldības kontekstā zināšanu pārvaldības (ZP) definīcija nosaka, ka zināšanu pārvaldība ir spēja veidot un paturēt lielāku daudzumu izmantojamas kompetences. No organizācijas viedokļa ZP, dod iespēju radīt, izplatīt un izmantot lielāku daudzumu biznesa kompetenču. ZP vērsta uz sekojošu biznesa problēmu risināšanu:

- jaunu inovatīvu produktu un pakalpojumu radīšanā un izplatīšanā;
- savstarpējo attiecību vadīšanā un uzlabošanā ar klientiem, partneriem un piegādātājiem;
- darba procesu uzlabošanā.

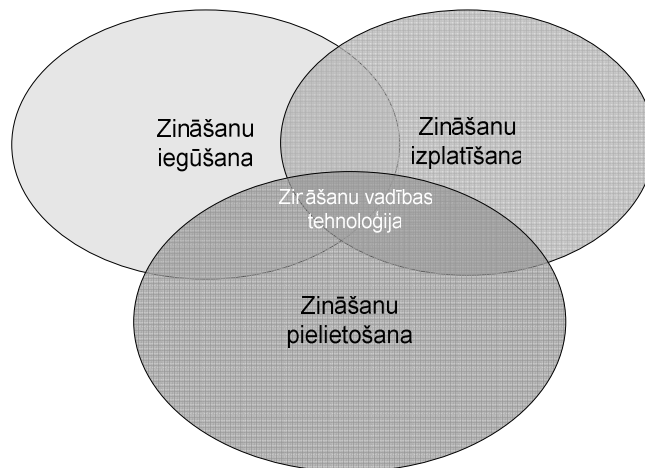
Ir vairāki iemesli ZP inovācijām organizācijā:

• zināšanu integrācija ir ekonomiskā uzplaukuma dzinējs;

• nepatstāvīgos tirgus apstākļos organizācija ir spiesta nepārtraukti pielāgoties jaunajai tirgus situācijai;

- ZP ļauj vadīt pārmaiņas, citādi pārmaiņas valda pār organizāciju;
- tos, kuri aizmirst pagātņi, soda ar tās atkārtošanos;
- netveramās zināšanas ir pārvietojamas.

Kā redzams 1.Att. zināšanu pārvaldības rīkam ir jāatbalsta zināma daļa no visiem 3 procesiem.

1.att. Zināšanu vadības procesi

Avots: Autora veidots pēc Tiwana A. (Tiwana A., 2002)

Zināšanu pārvaldības ieviešanas priekšrocības [Giannetto K., Wheeler A., 2000]:

- Darbinieki labāk saprot kompānijas mērķus un tās procesus.

- Aktīvā informācijas apmaiņa veicina labāko darbinieku sadarbību.
- Visi kompānijas darbinieki mācās, iegūst vērtīgas zināšanas no savām vai citu kļūdām, izmanto savus un citu panākumus, kas veicina ātrāku kompānijas attīstību.
- Komunikācijas rīki dod iespēju apvienot vienā komandā atsevišķus vai attālināti strādājošus darbiniekus.
- Darbinieki var ātrāk atrast un saņemt nepieciešamo informāciju.
- Darbiniekiem ir vieglāk veidot atskaites, izstrādāt rīkojumus un prezentācijas.
- Pilnveidojas lēmumu pieņemšanas process.
- Kopējo zināšanu un pieredzes izmantošana dod iespēju saīsināt jaunas produkcijas izstrādes ciklu.
- Tiek uzlabots darbs ar klientiem, jo darbinieki saņem no viņiem atgriezenisku saiti un var pieņemt atbilstošus lēmumus.
- Darbinieki aktīvāk nodarbojas ar inovācijām.
- Darbinieki tiek atalgoti par to, ka paaugstina savu kvalifikāciju un uzkrāj pieredzi.
- Kopējo zināšanu izmantošana dod iespēju ātrāk reaģēt uz tirgus izmaiņām.
- Lēmumi tiek pieņemti objektīvāk, balstoties uz zināšanām.
- Darbinieki un kompānijas nodaļas strādā efektīvāk.

Pētījuma rezultāti par zināšanu pārvaldības situāciju Latvijas uzņēmumos

Rīgas Tehniskajā universitātē realizētā projekta „Tālākizglītības programma MVU kapacitātes stiprināšanai, attīstot IKT infrastruktūru un zināšanu pārvaldību” un projekta „Zināšanu pārvaldības koncepcija Latvijas uzņēmumiem un organizācijām” ietvaros tika veikts pētījums par IKT infrastruktūras attīstības un zināšanu pārvaldības ieviešanas iespējām MMVU. Balstoties uz šo pētījumu rezultātiem tika izstrādāts apkopojums par esošo situāciju Latvijā uz 2007. gadu [Zināšanu pārvaldības koncepcija Latvijas uzņēmumiem un organizācijām, 2006]. Šajā aptaujā kopā tika aptaujāti 80 MMVU pārstāvji, kuru galvenās darbības sfēras ir sekojošas:

- tirdzniecība - 17 uzņēmumi;
- ražošana - 14 uzņēmumi;
- pakalpojumu sniegšana - 11 uzņēmumi;
- informācijas tehnoloģijas, elektronika un telekomunikācijas - 12 uzņēmumi;
- metālapstrāde - 9 uzņēmumi;
- poligrāfija - 7 uzņēmumi;
- kultūra, māksla, zinātne, izglītība - 6 uzņēmumi;
- reklāma - 5 uzņēmumi;
- mašīnbūve - 3 uzņēmumi;
- celtniecība - 3 uzņēmumi;
- medicīna un skaistumkopšana - 2 uzņēmumi;
- konsultācijas - 2 uzņēmumi;
- citā sfērā - 2 uzņēmumi.

Aptaujas kopējais mērķis bija noskaidrot IKT infrastruktūras attīstības un zināšanu pārvaldības ieviešanu MMVU. Kopumā veicot aptaujas rezultātu analīzi tika secināts sekojošais [Zināšanu pārvaldības koncepcija Latvijas uzņēmumiem un organizācijām, 2006]:

- Darbinieku skaits uzņēmumos galvenokārt dalās divās grupās: no 1 līdz 20, un no 100 līdz 250. Darbinieki strādā vairākās ēkās, kas dod pamatu komunikāciju tehnoloģiju ieviešanai, jo nav pieejams tiešs kontakts.
- Uzņēmumos ir definēta vīzija un misija, bet stratēģija nav rakstiski formulēta, kas rada problēmu zināšanu pārvaldības ieviešanai ar mērķi atbalstīt uzņēmuma attīstības stratēģiju.
- Aptaujas atbildes parāda, ka biznesa process “Pētīt un izstrādāt” (“Research and development”) tiek aktīvi izmantots Latvijas uzņēmumos. Jauna produkta ieviešana tiek balstīta uz klienta pieprasījumu pētījumu, bet izstrāde balstās uz organizācijā jau eksistējošas zināšanu bāzes izmantošanas.

- Latvijas organizācijas aktīvi iegūst zināšanas no ārējiem avotiem un sadarbības, bet nesaglabā tās elektroniski, lai izmantotu vēlāk vai izplatītu starp darbiniekiem.
- Uzņēmumus ļoti uztrauc konkurentu aktivitātes, bet tieši viens no labumiem, ko var piedāvāt Zināšanu pārvaldības ieviešana ir organizācijas konkurētspējas priekšrocības palielināšana.
- Sadarbības līmenis organizācijās ir augsts, tiek izmantotas dažas komunikāciju tehnoloģijas.
- Sadarbība ar klientiem notiek aktīvi, tomēr netiek dokumentēta.
- Korporatīva kultūra neveicina Zināšanu pārvaldības ieviešanu, jo par kļūdām darbinieki tiek sodīti vai var tikt atlaisti.
- Uzņēmumos ir unikāli darbības veidi vai paņēmieni, kuri veido konkurētspējas priekšrocību un kuri var tikt atbalstīti Zināšanu pārvaldībā.
- Apmācība notiek, bet darbinieku pienākumu rotācija nenotiek. Tas nedod iespēju efektīvi aizvietot darbiniekus slimošanas vai aiziešanas gadījumos.
- Uzņēmumos ir dažāda veida dokumenti, bet, galvenokārt, tie ir saistīti ar lietvedību vai grāmatvedību. Netiek radīti svarīgi Zināšanu pārvaldībai dokumenti, kur tiek aprakstīti: biznesa procesi, veiksmīga darba pieredze, kļūdas, darbinieku zināšanas. Netiek izmantotas dokumentu vadības sistēmas.
- Organizācijas datu bāzes tiek aktīvi izmantotas, tās var kalpot par pamatu lēmumu pieņemšanas atbalsta sistēmas ieviešanai un zināšanu krātuvēm uzņēmuma Zināšanu pārvaldības sistēmā, kuras līdz šim momentam netiek izmantotas Latvijas uzņēmumos.
- Aptaujā var redzēt, ka tādi rīki, kā iekštīkls un internets plaši tiek izmantoti Latvijas uzņēmumos, tomēr tiem nav Zināšanu pārvaldības uzdevumu. Kā arī, populārākie zināšanu pārvaldības rīki (zināšanu kartes, dzeltenās lapas, zināšanu bāzes) netiek izmantoti vispār.
- Darbinieku zināšanas un pieredze netiek saglabāta, tomēr ir darbinieki, kuru zināšanas ir īpaši vērtīgas uzņēmuma darbībā.
- Latvijas uzņēmumiem ir interese par Zināšanu pārvaldību, tomēr aptaujas laikā tika runāts arī par Zināšanu pārvaldības problēmām.

Zināšanu ekonomika un tās iespējas

Zināšanu ekonomika balstās uz zināšanu izmantošanu jaunu produktu un pakalpojumu ražošanā, kā arī pašu zināšanu ražošanu, izplatīšanu un izmantošanu [Bikse, 2007]. Jaunās ekonomikas virzītājspēks ir inovāciju sistēma. Inovācijas ietver gan jauna vai būtiski uzlabota produkta radīšanas un jaunu vai uzlabotu ražošanas metožu ieviešanas procesu, gan pašu rezultātu. Tas ir ideju komercializācijas process – sākot no izgudrotāja idejas, pētījumiem, konstruktoru izstrādānēm, produkta radīšanas, līdz pat tā pārdošanai tirgū. Tā ir zināšanu „iemiešana” jauno, pasaules tirgū pieprasītos konkurētspējīgos produktos ar augstu pievienoto vērtību. Tātad, mūsdienās zināšanu uzkrāšana ir galvenais jaunās ekonomikas laikmeta attīstības ietekmējošais faktors [Bikse, 2007].

Starptautiskā pieredze ir apstiprinājusi četrus galvenos zināšanu ekonomikas izveidošanas pīlārus:

- augsti izglītots darbaspēks;
- zinātnisko pētniecību veicinoša sistēma;
- viegli pieejamas informāciju tehnoloģijas;
- atvērta ekonomika, kas nodrošina plašāku tirdzniecību un ārvalstu investīcijas.

Zināšanu ekonomikas veidošana prasa ilgstošus un daudzpusīgus pūliņus no daudzskaitlīgu partneru – valdības, zinātnisko institūtu, privāto un, iespējams, arī daudznacionālo organizāciju puses. Šādus vairāklīmeņu centienus ir grūti plānot un ilgstoši uzturēt. [Starptautiskās finansu korporācijas un Pasaules Bankas Ārvalstu investīciju konsultatīvais dienests, 2003.gada jūnijs].

Lai gan Latvija jau tagad var piedāvāt vairākus inovācijas sistēmu veidojošus elementus, ieskaitot augstākās mācību iestādes, valsts zinātniskos institūtus, biznesa sabiedrību, virkni institūciju, kuru mērķis ir atbalsts tehnoloģiju ieviešanai, tai līdz šim tomēr nav izdevies panākt, ka šie dažādie inovāciju infrastruktūras elementi konsekventi iekļautos un mijiedarbotos vienas loģiski organizētas un koordinētas sistēmas ietvaros, kura, savukārt, veido saikni starp zinātniskajā pētniecībā iesaistīto sabiedrības daļu un ražotājiem jeb uzņēmumiem. Tādā veidā Latvija atsakās no ievērojama potenciāla, kas zināšanas ļautu

pārvērst komerciālās, bagātību ģenerējošās darbībās [Starptautiskās finansu korporācijas un Pasaules Bankas Ārvalstu investīciju konsultatīvais dienests, 2003.gada jūnijs].

Zināšanu pārvaldības loma reģionālajā attīstībā

Saskaņā ar Nacionālās attīstības plānu, reģionālās attīstības mērķis ir veicināt un nodrošināt līdzsvarotu un ilgtspējīgu valsts attīstību, ievērojot visas valsts teritorijas un atsevišķu tās daļu īpatnību un iespējas, samazinot nelabvēlīgas atšķirības starp tām, kā arī saglabāt un attīstīt katras teritorijas dabai un kultūrvidēi raksturīgās iezīmes un attīstības potenciālu [Latvijas Nacionālās Attīstības plāns, 2006]. Dažādām teritorijām ir iespējams izvēlēties dažādus attīstības ceļus, balstoties uz konkrētai vietai raksturīgām iezīmēm un salīdzinošajām priekšrocībām [Latvijas Nacionālās Attīstības plāns, 2006]. Kā viens no risinājumiem minētā mērķa sasniegšanā ir stiprināt reģionu kapacitāti plānošanas jomā, nodrošinot reģionos gan materiāli tehnisko bāzi, gan cilvēkresursus.

Lai sekmētu reģiona attīstību ir nepieciešams attiecināt ilgtspējīgas attīstības principus arī reģionālajā attīstībā [Clement K., 2005]. Savukārt, ilgtspējīga attīstība tiek definēta kā attīstība, kurā tiek sasniegti iepriekš definētie mērķi [Ekins P, Dresner S., Dahlstrom K., 2007].

Lai veicinātu cilvēkresursu attīstību, kas ir viens no stūrakmeņiem reģionu attīstībai Eiropas Struktūrfondu projektu „Tālākizglītības programma MVU kapacitātes stiprināšanai, attīstot IKT infrastruktūru un zināšanu pārvaldību” (Līg. Nr. 2006/0008/VPD1/ESF/PIAA/05/APK/3.2.4.2./0037/0007), „E-studiju risinājumi profesionālās tālākizglītības IT programmas moduļu izstrādei un aprobācijai (MULTIMOD)” (Līg.nr. 2006/0024/VPD1/ESF/PIAA/05/APK/3.2.4.2./0097/0122), „Inženieru apmācības programmas izstrāde darbam ar CAD (Computer – Aided Design – datorizētā projektēšana) projektēšanas programmām (IAP CAD)” (Līg. Nr. Nr.2006/0036/VPD1/ESF/PIAA/05/APK/3.2.4.2./0055/0199), "Profesionālās tālākizglītības kursa “Organizācijas brieduma modelis” metodisko materiālu izstrāde un aprobācija " (Līg. Nr. 2006/0019/VPD1/ESF/PIAA/05/APK/3.2.4.2./0094/0160) ietvaros. Šo projektu galvenais mērķis bija attīstīt cilvēkresursus un nodrošināt strādājošiem, nepārtraucot darbu, celt savu kvalifikāciju un papildināt savas zināšanas uzņēmuma kapacitātes stiprināšanai. Projekta darbība un mērķauditorija tika veidota visos Latvijas reģionos un kopumā tika apmācīti 345 cilvēki.

Katrā no projektiem to sākumā tika organizēta EKD (Enterprise Knowledge Development) modelēšanas sesija, kurā tika noteiktas atbilstošā reģiona vajadzības tālākizglītības un projekta mērķu kontekstā. EKD – Enterprise Knowledge Development ir viena no atzītākajām uzņēmumu modelēšanas metodēm, kas ir izstrādāta Skandināvijā. EKD tiek plaši pielietota biznesa un izglītības sfērās. Šī metode ir pētīta, uzlabota un papildināta vairākos Eiropas pētījumu projektos (t.sk. 5 ietvara programmas projektos). EKD metode ir pierādījusi savu efektivitāti kā biznesa tā arī publiskajā sektorā, nodrošinot ietvaru skaidrai problēmu formulēšanai, modelēšanai un iztirzāšanai slikti strukturētās problēmsituācijās, kas bieži sastopamas dažādās organizācijās un sabiedrībā vispār. EKD metode ļauj izveidot modeļus, kas dod ieguldījumu tālākā organizācijas attīstība sekmējot pārstrukturēšanu un izmaiņu ieviešanu. Metode veicina plānu un izstrādāto modeļu realizāciju, jo ieinteresētās puses intensīvi iesaistītas lēmumu pieņemšanā un viedokļu saskaņošanā. Pateicoties faktam, ka modelēšanas sesijas dalībnieki tiek intervēti un rūpīgi atlasīti, maksimāli iesaistot visas ieinteresētās puses, modeļi ir kvalitatīvi. EKD metode ļauj arī formulēt intuitīva rakstura zināšanas, kas atklājas grupas darbā. Šī metode ir izmantojama kā reģionu kopējās attīstības stratēģijas izstrādei tā arī katra uzņēmuma mērķu un darbības plāna definēšanai.

Secinājumi, priekšlikumi, ieteikumi

Kopumā zināšanu pārvaldība veicina katra uzņēmuma kapacitātes stiprināšanu, kā arī visa reģiona attīstību kopumā, kas ļauj īstenot Latvijas Nacionālajā Attīstības plānā definētos mērķus un uzdevumus. Eiropas Struktūrfondu līdzekļi cilvēkresursu attīstīšanai piedāvā plašas iespējas sekmēt tālākizglītības kursu izstrādi un attīstību, kas savukārt veicina uzņēmuma intelektuālā kapitāla pieaugumu. Attīstos uzņēmumu intelektuālo kapitālu un sadarbojoties un veicinot sadarbību ar universitātēm tiek veicināta inovāciju ieviešana uzņēmumā, kas ir viens no zināšanu ekonomikas virzītājiem.

Galvenie ieteikumi būtu sekojoši:

- katram MMVU vadošajam personālam jāapgūst zināšanu pārvaldības pamatprincipi;
- izmantojot ES līdzekļus uzņēmumiem stiprināt savu kapacitāti ieguldot līdzekļus IT infrastruktūras attīstīšanā atbilstoši zināšanu pārvaldības stratēģijai;

- universitātēm sadarbībā ar uzņēmumiem sekmēt cilvēkresursu attīstīšanu atbilstoši zināšanu pārvaldības stratēģijai un inovāciju sekmīgu ieviešanu;
- uzņēmuma darbiniekiem uzkrāt, pārvaldīt un pilnveidot uzņēmuma zināšanas atbilstoši zināšanu pārvaldības stratēģijai;
- reģionu pašvaldībām organizēt EKD modelēšanas sesijas, kurās piedalītos ieinteresēto pušu pārstāvji un kopīgi izstrādātu vienotu modeli reģiona sekmīgai attīstībai.

Izmantoto informācijas un literatūras avotu saraksts

1. LR Ekonomikas ministrija. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Rīga, 2007.gada jūlijs.
2. Latvijas Nacionālās Attīstības Plāns 2007 – 2013. LR Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija, 2006.
3. Foray D. The Economics of Knowledge. US, Massachusetts Institute of Technology, 2004, pp. 275.
4. Cerić V. Knowledge Economy: An Overview. Knowledge and Business Process Management. Idea Group Publishing. USA 2003 pp. 16 – 32.
5. Zināšanu ekonomika kā mērķis – labvēlīgi apstākļi investīcijām un tehnoloģiju ieviešanai. Starptautiskās finansu korporācijas un Pasaules Bankas Ārvalstu investīciju konsultatīvais dienests, 2003.gada jūnijs, lpp.84
6. Bikse V. Ekonomikas teorijas pamatprincipi. Rīga: SIA „Izglītības solī”, 2007, 454 lpp.
7. Clement K. Editorial Environment and Sustainable Regional Development. European Environment. No. 15, pp.263 – 265. Willey InterScience, 2005.
8. Ekins P., Dresner S., Dahlstrom K. The Four-Capital Method of Sustainable Development Evaluation. European Environment. Willey InterScience, 2007.
9. Projekta „Tālākizglītības programma MVU kapacitātes stiprināšanai, attīstot IKT infrastruktūru un zināšanu pārvaldību” (līguma Nr. 2006/0008/VPD1/ESF/PIAA/05/APK/3.2.4.2/0037/0007) dokumentācija. Rīga: RTU, 2007
10. Zināšanu pārvaldības koncepcija Latvijas uzņēmumiem un organizācijām. Izstrādāta RTU –IZM projekta "Zināšanu pārvaldības koncepcija Latvijas uzņēmumiem un organizācijām". 2006.gads, 23 lpp.
11. Tiwana A. The knowledge management toolkit: orchestrating IT, strategy, and knowledge platforms. 2nd ed. – USA: Prentice Hall PTR, 2002 – pp.383
12. Wiig M.K. Poepke- Focused Knowledge Management. How Effective Decision Making Leads to Corporate Success. Knowledge research institute, INC. UK, 2004.
13. Sarvary M. Knowledge management and competition in the consulting industry.// California Management Review – 1999 – No. 41 – pp. 95 – 108
14. Woolf H. ed. Webster’s New World Dictionary of the American Language – G.and C.Merriam, 1990
15. Wiig K. Knowledge Management Foundation. – Schema Press, 1993
16. WORLD BANK INSTITUTE 2001, *The Knowledge Economy*, Geneva.

Iedzīvotāju labklājības attīstība kā tirgus ietilpības prognozēšanas faktors (uz Latvijas stādu tirgus piemēra)

Development of Welfare of Population as a Factor of Forecasting Market Capacity (On The Basis of The Nursery Stock Market of Latvia)

Andris Miglavs Dr. oec., LVAEI Lauksaimniecības attīstības un ekonomisko attiecību nodaļas vadītājs

Ieva Leimane Mgr. soc. sci., LVAEI pētniece

Agnese Krieviņa Mgr. soc. sci., LVAEI pētnieka asistente

Abstract

When making market analysis in little researched and new industries, researchers sometimes face the problem of limited information so fundamental for producers regarding the scope of market demand for the new product, which is described by market capacity. The information on the forecasted market demand is very important to manufacturers for planning their development and taking appropriate investment decisions as early as today. The lack of information describing market capacity often manifests itself as producers' anxiety to make significant investments in modernisation and development of their businesses, which is expressly observed in Latvian nursery sector so far practically not studied.

Taking into account that by the nature of their consumption (improvement of living-space and greening), plants are included into the category of luxury products, their demand according to the analysis of household consumption structure is closely related to the income level of population.

The results of analysis of the available data on the consumption of plants in other countries showed quite close correlation between the level of welfare of population and consumption of plants in the particular countries. The current market capacity was calculated on the basis of this correlation as well as forecasts for the upcoming years were made. On the whole, the forecasts confirm rapid growth of the capacity of the nursery stock market of Latvia (2.5 times by 2015). The positive trend is anticipated to continue till 2030. This method can be used for the evaluation of market capacity also in other new and little-researched industries.

Key words – market capacity, consumption, welfare, nursery sector

Ievads

Introduction

Veicot tirgus analīzi maz pētītās un jaunās nozarēs, dažkārt jāaskaras ar problēmu, ka trūkst ražotājiem tik būtiskās informācijas par jaunā produkta tirgus pieprasījuma apmēriem, ko raksturo tirgus ietilpība. Ja aptuveno šī brīža tirgus ietilpību iespējams noteikt, balstoties uz ražošanas apjomu un ārējās tirdzniecības datiem (produkta patēriņa bilances), tad nākotnes tirgus ietilpības prognozēšanai nepieciešama plašāka informācija un citas metodes. Informācija par sagaidāmo tirgus pieprasījumu ir ļoti svarīga, lai ražotāji varētu plānot savu attīstību un spētu pieņemt atbilstošus investīciju lēmumus jau šobrīd.

Tirgus ietilpību raksturojošās informācijas trūkums bieži rezultējas ražotāju atturībā veikt nozīmīgas investīcijas savu uzņēmumu modernizācijā un attīstībā. Šī izpausme spilgti atklājas līdz šim praktiski nepētītās Latvijas stādaudzēšanas nozares dalībnieku (ražotāju) līdzšinējā darbībā. Nozari raksturo pagaidām nelieli kopējās ražošanas apjomi un sadrumstalota ražošanas struktūra, un, neraugoties uz to, ka vidējais uzņēmumu vadītāju vecums ir zemāks nekā vidēji lauksaimniecībā, pieejamo Eiropas Savienības pirmsstrukturālo (SAPARD) un strukturālo fondu līdzfinansējuma apguvē šai nozarē līdz šim bija vērojama zema intensitāte.

Darba mērķis ir izvērtēt iespējas tirgus ietilpības aprēķināšanai kā faktoru izmantot iedzīvotāju labklājības līmeni un to aprēķināt, kā piemēru izmantojot stādu tirgu Latvijā.

Darba uzdevumi paredz novērtēt sakarības esamību starp iedzīvotāju labklājību un stādu tirgu, izmantojot pieejamo informāciju par situāciju dažādās valstīs; aprēķināt pašreizējo Latvijas stādu tirgus ietilpību, kā arī prognozēt tās apjomu līdz 2015. gadam.

Darbā izmantotas datu masīvu struktūras un regresijas analīzes metodes. Izmantojot loģiski konstruktīvās analīzes metodes, apkopoti datu analīzes rezultāti, radošo diskusiju, semināru un interviju rezultāti.

Rezultāti un diskusija Results and discussion

1. Sakarības starp iedzīvotāju labklājības līmeni un stādu patēriņu novērtējums 1. Evaluation of relationship between level of welfare and consumption of plants

Tirgus ietilpības un tās attīstības prognozēšanai visbiežāk tiek izmantoti vēsturiskās attīstības dati, uz kuru pamata tiek veidoti situācijas attīstības trendi.

Stādaudzēšana kā nozīmīga lauksaimniecības nozare ir attīstījusies daudzās Eiropas valstīs, tostarp Nīderlandē, Vācijā, Polijā, Dānijā un citās, tādējādi ir iespējams atrast informāciju, kas raksturotu situāciju stādu tirgū citās valstīs. Savukārt Latvijā stādaudzēšana ir salīdzinoši neliela lauksaimniecības nozare, kurā tiešā tirdzniecība ir dominējošais produkcijas pārdošanas veids. Kā neliela nozare, stādaudzēšana līdz šim nav bijusi detalizētas statistiskās novērošanas objekts. Tādējādi par nozīmīgāko problēmu, ar kuru nācās saskarties, mēģinot aprēķināt iespējamo Latvijas stādu tirgus ietilpību, kļuva objektīvas informācijas trūkums par esošajiem un pagātnes stādu pārdošanas apjomiem un līdz ar to arī par stādu patēriņu un tā tendencēm iekšējā tirgū.

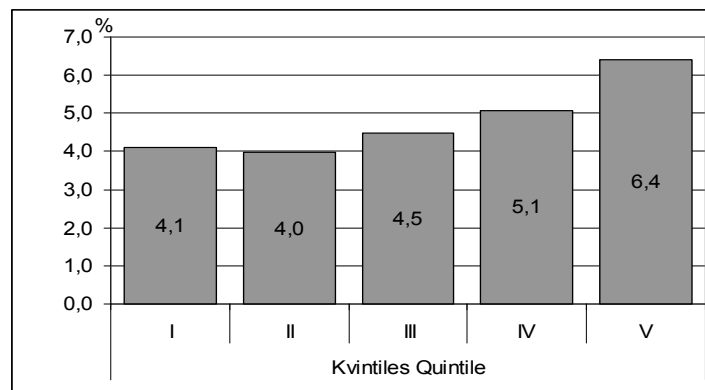
Diskusijās ar nozares ekspertiem tika atklāti vairāki faktori, kas varētu ietekmēt stādu patēriņu un līdz ar to pārdošanas apjomus, no kuriem nozīmīgākie ir:

- ◆ Būvniecības nozares attīstība;
- ◆ Iedzīvotāju labklājības līmeņa attīstība, ko var raksturot arī ar tā avota - iekšzemes kopprodukta (IKP) vērtību uz vienu iedzīvotāju.

Ievērojot, ka IKP uz vienu iedzīvotāju ir universālāks rādītājs, kas sevī ietver arī būvniecības kā tautsaimniecības nozares attīstību, kā arī to, ka šis rādītājs pēc līdzīgas metodoloģijas tiek aprēķināts arī citās valstīs, tika pieņemts lēmums pārbaudīt iedzīvotāju labklājības līmeņa attīstības ietekmi uz stādu patēriņa apjomu.

CSP dati par mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūru 2006.gadā liecina, ka dažādu preču un pakalpojumu iegādei, kurā ietilpst arī stādu audzēšanas nozares produktu un apstādījumu ierīkošanas pakalpojuma iegāde veido 5.2% kopējā mājsaimniecību izdevumu struktūrā. Turklāt preču kategorijas *dažādas preces un pakalpojumi* izdevumu daļa kopējā mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūrā ik gadus palielinās.

Analizējot mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūru mājsaimniecībās ar atšķirīgu ienākumu līmeni, var secināt, ka mājsaimniecībās ar lielākiem ienākumiem, izdevumi, kas saistīti ar *dažādu preču un pakalpojumu* iegādi, veido lielāku daļu patēriņa izdevumu struktūrā. Tā 2006. gadā mājsaimniecībās ar zemākiem ienākumiem, izdevumi *dažādu preču un pakalpojumu* iegādei veidojuši 4.1%, bet mājsaimniecībās ar augstiem ienākumiem – 6.4% kopējā patēriņa izdevumu struktūrā (skat. 1. attēls).

Avots: CSP dati [3]

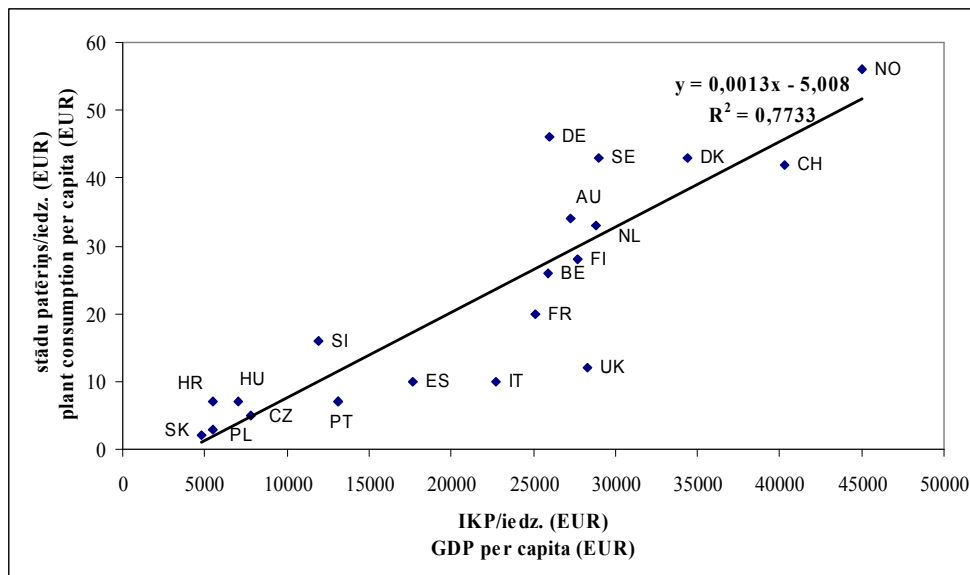
1.attēls. Preču kategorijas *Dažādas preces un pakalpojumi* izdevumi % no kopējiem izdevumiem kvintīļu grupās 2006. gadā

Figure 1. Consumption expenditures for Miscellaneous goods and services % from total expenditures by quintile in 2006.

Tas ļauj secināt, ka, pieaugot iedzīvotāju dzīves līmenim un ienākumiem, pakārtoti paredzams arī stādu audzēšanas nozares produktu patēriņa pieaugums Latvijā.

Ar regresijas metodi analizējot pieejamos datus par stādu patēriņu citās valstīs, rezultāti apstiprināja, ka pastāv diezgan ciešas sakarības starp iedzīvotāju labklājības līmeni un stādu patēriņu konkrētajās valstīs.

Analīze iekļāva pieejamos Starptautiskās dārzkopju asociācijas datus par Austrijas, Beļģija, Horvātijas, Čehijas, Dānijas, Somijas, Francijas, Vācijas, Ungārijas, Itālijas, Nīderlandes, Norvēģijas, Polijas, Portugāles, Slovākijas, Slovēnijas, Spānijas, Zviedrijas, Šveices un Lielbritānijas stādu patēriņu uz vienu iedzīvotāju 2002.gadā. Atbilstoši pieejamajai informācijai par stādu patēriņu, tika izmantoti 2002.gada IKP uz vienu iedzīvotāju dati šajās valstīs. Stādu patēriņa saistība ar IKP līmeni uz vienu iedzīvotāju konkrētajās valstīs aplūkojams 2.attēlā.

Avots: LVAEI aprēķini pēc AIPH un Eurostat datiem [2], [7]

2.attēls. Sakarības starp iedzīvotāju labklājības līmeni un stādu patēriņu atsevišķās valstīs 2002.gadā
Figure 2. Correlation between the levels of population welfare and plant consumption in selected countries in 2002

Atbilstoši iegūtajam determinācijas koeficientam (R^2), pie izmantotajiem datiem rezultatīvās pazīmes – stādu patēriņa uz vienu iedzīvotāju – svārstības 77% gadījumu izskaidrojamas ar faktorālās pazīmes - IKP uz vienu iedzīvotāju - izmaiņām, pārējās svārstības ir saistītas ar citiem faktoriem.

Tā kā sakarības, kur korelācijas koeficients (R) ir lielāka par 0.8 parasti tiek pieņemts uzskatīt par ciešām [4;31], tad atbilstošajam vienādojumam iegūtais korelācijas koeficients ($R = 0.88$) liecina par nozīmīgu IKP līmeņa uz vienu iedzīvotāju ietekmi uz stādu patēriņu, un aprēķinātais regresijas vienādojums izmantojams, lai iegūtu ticamus datus par Latvijas stādu tirgus pašreizējo ietilpību un prognozētu tā izmaiņas nākotnē.

2. Pašreizējās Latvijas stādu tirgus novērtējums un tā prognoze līdz 2015.gadam

2. Evaluation of current market capacity and projections till year 2015

Lai gan sakarība starp pētāmajām pazīmēm ir cieša, 2. attēlā redzams, ka pie līdzīgas IKP vērtības stādu patēriņa atšķirības dažādās valstīs var ievērojami atšķirties (piemēram, Francijā un Vācijā). Tas norāda uz nacionālām īpatnībām, kuras būtu jāievēro, novērtējot pašreizējo stādu patēriņu Latvijā, kuru varētu izmantot par pamatu patēriņa attīstības prognožu veidošanā. Tomēr ierobežotā un nepilnīgā statistiskā informācija par nozari Latvijā liedz izmantot bilances metodi pašreizējā stādu patēriņa līmeņa noteikšanai.

Tāpēc arī šā brīža stādu patēriņš Latvijā aprēķināts, pamatojoties uz sakarībām starp iedzīvotāju ienākumu līmeni un stādaudzēšanas nozares produktu patēriņu citās valstīs. Pie pašreizējās IKP vērtības uz

vienu iedzīvotāju Ls 4 923 (2006.gada dati) Latvijas tirgū stādu patēriņš uz vienu iedzīvotāju varētu būt ap Ls 2.88. Pamatojoties uz šo, aprēķināta šā brīža Latvijas stādu tirgus ietilpība, kas veido aptuveni Ls 6.6 milj.

Lai aprēķinātu stādu patēriņu turpmākajiem gadiem, papildus izmantotas Tautsaimniecības vienotajā stratēģijā iekļautās IKP izmaiņu, kā arī LZA Ekonomikas institūta pētījuma demogrāfiskās attīstības prognozes.

Pieņemts, ka turpmākajos gados sagaidāma IKP pieauguma tempu mazināšanās, ko ietekmēs investīciju sadārdzināšanās, pieaugot kredītu likmēm un darbaspēka deficītam, kas ierobežos atsevišķu tautsaimniecības nozaru turpmāku izaugsmi. Tomēr tas turpinās kāpt, vidēji par 8% gadā (salīdzināmās cenās), arvien pieaugot produktivitātei ražošanā un patēriņam iekšējā tirgū.

Tautsaimniecības vienotajā stratēģijā (2004.g.) prognozēts, ka IKP uz vienu iedzīvotāju Latvijā pēc PPS varētu sasniegt ES – 15 vidējo līmeni nākamo divdesmit trīs gadu laikā (līdz 2030. gadam), pieņemot, ka Latvijas IKP pieauguma temps līdz 2010. gadam saglabāsies 8% gadā un pēc tam 5% gadā, savukārt ES-15 valstu IKP pieauguma temps būs 2.5% gadā. Šis pieņēmums izmantots arī stādu audzēšanas nozares produktu patēriņa prognožu veidošanā, neņemot vērā inflācijas ietekmi uz IKP pieaugumu faktiskajās cenās.

LZA Ekonomikas institūta pētījumā „Demogrāfiskā situācija un attīstības prognozes” (2003. g.), secināts, ka kopumā laika periodā līdz 2025. gadam turpināsies iedzīvotāju skaita samazināšanās Latvijā, galvenokārt negatīvas dabiskās kustības rezultātā, kā arī sagaidāms, ka migrācijas virziens nemainīsies, kamēr dzīves līmenis Latvijā nepietuosies ES vidējam līmenim. Tā kā tas Tautsaimniecības vienotajā stratēģijā tiek prognozēts 20 – 30 gadu laikā, šā gadsimta pirmajā ceturksnī sagaidāms emigrantu skaita pārsvars pār imigrantiem un iedzīvotāju skaita zudums saistībā ar to. Pētījumā izvirzīti divi iespējamie iedzīvotāju skaita izmaiņu attīstības scenāriji: minimālajā variantā Latvijas iedzīvotāju skaita samazināšanās turpināsies līdz šim novērotajos tempos, 2025. gadā sasniedzot 1.9 milj.; maksimālajā variantā Latvijas iedzīvotāju skaita samazināšanās līdz šim novērotais temps mazināsies, uzlabojoties dzīves līmenim un līdz ar to palielinoties dzimstībai un samazinoties cilvēku izbraukšanai no valsts. Šādas attīstības rezultātā 2025. gadā iedzīvotāju skaits Latvijā sasniegtu 2.1 milj. Pētījuma secinājumos maksimālais variants izvirzīts kā iedzīvotāju skaita izmaiņu attīstības mērķa scenārijs, kura sasniegšana ir jāveicina ar valsts sociālās politikas instrumentiem.

Ņemot vērā, ka pētījums veikts 2003. gadā, tad iespējams salīdzināt pētījumā izstrādātās iedzīvotāju skaita izmaiņu prognozes un iedzīvotāju skaita izmaiņu faktisko attīstību pēdējo trīs gadu laikā, lai novērtētu prognožu atbilstību situācijai. Salīdzinot iedzīvotāju skaita līmeņus 2005.gadā, redzams, ka prognozes no faktiskā līmeņa atšķiras tikai par 1.2%.

Tāpēc mērķa scenārija prognozes tika izmantotas autoru veiktajā pētījumā, veidojot Latvijas stādu audzēšanas produktu tirgus ietilpības prognozes Latvijas iekšējā tirgū.

Saskaņā ar iepriekš minētajiem pieņēmumiem, pieaugot iedzīvotāju ienākumu līmenim, tika aprēķināts, ka 2010.gadā stādu patēriņš uz vienu iedzīvotāju Latvijā varētu sasniegt jau Ls 5.19, kopējai tirgus ietilpībai veidojot aptuveni Ls 11.6 milj. Atbilstoši prognozēm par ekonomisko attīstību līdz 2015.gadam, stādu patēriņš uz vienu iedzīvotāju šajā gadā varētu veidot Ls 7.60 uz vienu iedzīvotāju, ar kopējo stādu tirgus ietilpību aptuveni Ls 16.7 milj. Lai arī stādu patēriņš uz iedzīvotāju būs audzis aptuveni 2.6 reizes, tomēr tas joprojām būs zemāks par Eiropas valstu vidējo līmeni. Tas izskaidrojams ar to, ka līdz 2015. gadam IKP Latvijā uz vienu iedzīvotāju vēl nebūs sasniedzis ES vidējo līmeni pēc pirktspējas paritātes standarta (PPS). Ņemot vērā to, ka vidējo IKP uz vienu iedzīvotāju pēc PPS līmeni Latvijā prognozēts sasniegt tikai 2030.gadā, var prognozēt, ka arī Latvijas stādu tirgus ietilpība turpinās palielināties vismaz līdz 2030.gadam.

Secinājumi

Conclusions

1. Apstākļos, kad jāveic tirgus analīze maz pētītās un jaunās nozarēs, par kuru attīstību nav pieejama objektīva datu informācija, iedzīvotāju labklājības līmenis (kā rādītāju izmantojot informāciju par IKP uz vienu iedzīvotāju) var tikt izmantots kā faktors tirgus ietilpības aprēķināšanai, ja pastāv sakarība starp šo rādītāju un pētāmā produkta patēriņu.

2. Par piemēru izmantotajā stādaudzēšanas nozares produktu – stādu tirgus ietilpības aprēķināšanā šāda sakarība tika atklāta.
3. Stādi pēc to patēriņa būtības (dzīves telpas labiekārtošana un apzaļumošana) ieskaitāmi luksusa preču kategorijā, kas saskaņā ar mājsaimniecību patēriņa struktūras analīzi, cieši saistāms ar iedzīvotāju ienākumu līmeni. Pieaugot iedzīvotāju labklājībai, pieaug izdevumi preču kategorijai *dažādas preces un pakalpojumi* (t.sk. stādaudzēšanas produktiem). Analizējot pieejamos datus par stādu patēriņu citās valstīs, apstiprinājās, ka pastāv diezgan ciešas sakarības starp iedzīvotāju labklājības līmeni un stādu patēriņu konkrētajās valstīs.
4. Izmantojot šo sakarību, aprēķināta Latvijas stādu tirgus ietilpība, kas novērtēta kā Ls 6.6 milj., ar stādu patēriņu Ls 2.88 uz vienu iedzīvotāju. Nākotnes tirgus ietilpības novērtēšanai papildus izmantoti pieņēmumi par IKP un iedzīvotāju skaita attīstību Latvijā. Prognozēts, ka stādu patēriņš uz vienu iedzīvotāju līdz 2015.gadam būs palielinājies 2.6 reizes, sasniedzot Ls 7.60, bet stādu tirgus ietilpība varētu veidot Ls 16.7 milj. Ievērojot, ka Latvija ES vidējo dzīves līmeni varētu sasniegt tikai 2030.gadā, var prognozēt, ka arī Latvijas stādu tirgus ietilpība turpinās palielināties vismaz līdz 2030.gadam.
5. Līdz ar to, līdz šim nojaustais nozares attīstības potenciāls iegūst taustāmus apmērus, ko nozares ražotāji jau var izmantot savas saimnieciskās darbības attīstības plānošanai.

Literatūra References

1. LR Ministru kabinets. Par pamatnostādnēm “Tautsaimniecības vienotā stratēģija” (rīkojums Nr.568, 18.08.2004.) - <http://www.lv.lv/index.php?mode=DOC&id=92534>
2. International Statistics Flowers and Plants 2006. – AIPH/Union Fleurs, Zoetermeer, 2006, 133 p.
3. Mājsaimniecības budžeta pētījuma galvenie rezultāti 2006.gadā. – CSP, Rīga, 2007., 24., 33.lpp.
4. O.Krastiņš. Ekonometrija. – CSP, Rīga, 2003., 31.lpp.
5. LZA Ekonomikas institūta pētījums „Demogrāfiskā situācija un attīstības prognozes”- www.rdpad.lv/uploads/rpap/att_plan_izpetes/03_demografiska_situacija_un_attistibas_prognozes.pdf
6. CSP datubāze - <http://data.csb.gov.lv/DATABASE/ekfin/lkgadejie%20statistikas%20dati/lkaszemes%20kopprodukts/lkaszemes%20kopprodukts.asp>
7. Eurostat datubāze – http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/&product=EU_MAIN_TREE&depth=1

Bruto seguma iespējamās perspektīvās izmaiņas augkopībā pie dažādiem saimniekošanas līmeņiem

The Forecast of Contribution Margin Changes in the Cultivation of Plants at Various Level of Farming

Līga Mihejeva

LLU Uzņēmējdarbības un vadības katedra, e-pasts: efuzn@llu.lv
Department of Entrepreneurship and Management, LLU, e-mails: efuzn@llu.lv

Abstract

The competitiveness of agricultural enterprises and the level of farming is characterised by the amount of output of each land unit, income gained on sold products, and the expenses of production resources. They are the main microeconomic indicators for contribution to the marginal determination. Only the increase of agriculture plants yield may enhance the positive contribution margin if the value of production resources grows. The research show the forecasts of the contribution margin changes at various level of farming and necessary increase of agriculture plants yield.

Key words: contribution margin, expenses, income

Ievads

Introduction

Lauksaimniecības uzņēmumu konkurētspēju un saimniekošanas līmeni raksturo iegūtās produkcijas daudzums no katra hektāra, tās pārdošanā iegūtie ieņēmumi un ražošanai patērēto resursu izmaksu apjoms. Tie ir galvenie mikroekonomiskie rādītāji, pēc kuriem nosaka bruto segumu, kas ir viena no svarīgākajām zemnieku saimnieciskās darbības analīzes, vērtēšanas un prognozēšanas sastāvdaļām. Palielinoties ražošanā patērēto resursu cenām, pie nemainīga saimniekošanas līmeņa bruto seguma ieguve samazinās. Pētījums balstās uz hipotēzi, ka kultūraugu ražas būtisks pieaugums, intensificējot saimniekošanu, ir galvenais faktors pozitīva bruto seguma ieguvē.

Darba mērķis: noteikt sagaidāmās bruto seguma izmaiņas galveno augkopības produkcijas veidu ražošanā pie dažādiem saimniekošanas līmeņiem.

Mērķa izpildei risinātie **uzdevumi:**

1. aprēķināt esošās vidējās mainīgās izmaksas no 2002. g. līdz 2005.g. un prognozēt to sagaidāmo lielumu līdz 2020. g. ziemas kviešu, rudzu, rapša un kartupeļu audzēšanā;
2. vērtēt bruto seguma izmaiņas.

Izmantotie materiāli un metodes

Methods and materials applied in the research

Latvijas Lauku un izglītības atbalsta centra bruto seguma aprēķini zemnieku saimniecībām no 2000.g. līdz 2005.g. (ieskaitot); LVAEI A.Miglava un D. Jasjko vadībā izstrādātais projekts, „Lauksaimniecības un lauku attīstības atbalsta ekonomiskais izvērtējums, lauksaimniecības sektora ilgtermiņa attīstības prognozes un politikas rekomendācija”. Pētījumā izmantotas aprēķinu – konstruktīvā un salīdzināšanas metode.

Mainīgo izmaksu vidējie lielumi no 2002.g. līdz 2005.g. un prognozes līdz 2020.g. noteiktas, izmantojot bruto seguma aprēķinus, ko sagatavojuši Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības atbalsta centra speciālisti. Ievērots minerālmēsļu un herbicīdu vērtības palielinājums, kas sešu gadu periodā ir sasniedzis 53-55 %. Pakalpojumu izmaksu aprēķinu prognoze, augkopības produkcijas realizācijas cenas un sagaidāmie atbalsta maksājumi parādīti pēc LVAEI izstrādātā projekta datiem. Pakalpojumu izmaksas sadārdzinās galvenokārt degvielas cenu pieaugums, kas pēc LVAEI izstrādātā projekta datiem no 2008.-2013. gadam būs 2 %, bet turpmākajos gados maznozīmīgs – tikai 0,2 % gadā.

Rezultāti un diskusija
Results and discussions

Bruto segums ir rādītājs, kas raksturo saimniecības nozares produkcijas tirgus vērtības pārsniegumu pār proporcionāli mainīgajām tiešajām izmaksām.

1.tabula/Table 1

Bruto seguma izmaiņas rudzu graudu ražošanā (2002.-2020.)
The change of contribution margin in rye grain production (2002.-2020.)

Rādītāji <i>Index</i>	Vidēji no 2002.g. līdz 2005.g. <i>On average 2002.- 2005.</i>	2010.g. prognose <i>forecast</i>	2015.g. prognose <i>forecast</i>	2020.g. prognose <i>forecast</i>
Raža, t ha ⁻¹ <i>Productivity, t ha⁻¹</i>	2.46	2.56	2.66	2.76
Cena, Ls t ⁻¹ <i>Price, Ls t⁻¹</i>	60.5	70.0	66.0	66.0
Ieņēmumi par 1 ha ražu, Ls <i>Income, Ls per yield t ha⁻¹</i>	148.8	179.0	176.0	182.0
Mainīgās izmaksas, Ls <i>Variable costs, Ls</i>	96.2	115.0	113.0	110.0
Bruto segums I, Ls <i>Contribution margin I, Ls</i>	52.6	64.0	63.0	72.0
Pakalpojumu izmaksas, Ls <i>Service costs, Ls</i>	211.6	236.0	238.0	239.0
Mainīgās izmaksas kopā, Ls <i>Variable costs total, Ls</i>	307.8	351.0	351.0	349.0
Bruto segums II, Ls <i>Contribution margin II, Ls</i>	-159.0	-172.0	-175.0	-167.0
Atbalsta maksājumi, Ls <i>Support payment, Ls</i>	x	112.88	113.87	113.87
Bruto segums III, Ls <i>Contribution margin III, Ls</i>	x	-59.00	-61.00	-53.00

Avots: autores aprēķini pēc LLKC datiem un LVAEI ieteikumiem

Source: author's calculations using the data of LAAC and LSAEI recommendations

No 1. tabulas aprēķiniem jāsecina, ka:

- ieņēmumi par realizēto rudzu graudu ražu no viena hektāra sedz mēslojuma, sēklas un augu aizsardzības līdzekļu izlietojuma izmaksas un nodrošina pozitīvu bruto segumu I;
- pakalpojumu izmaksu pieaugums par 112,9% dzēš pozitīvo rezultātu un pat atbalsta maksājumi nenodrošina pozitīvu bruto seguma III ieguvu no 2010.g. līdz 2020.g.

Pirmās tabulas aprēķini liecina, ka prognozētais rudzu graudu ražas pieaugums, ievērojot Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūtā izstrādātā projekta ieteikumus, ir nepietiekams.

Viena no svarīgākajām graudaugu kultūrām Latvijā ir ziemas kvieši. Bruto seguma izmaiņu prognoze, intensificējot ziemas kviešu audzēšanu, ir parādīta 2. tabulā.

Bruto seguma izmaiņas intensificējot ziemas kviešu graudu ražošanu
The change of contribution margin in intensifying winter wheat production

Rādītāji <i>Index</i>	Vidēji no 2002.g. līdz 2005.g. <i>On average 2002.-2005.</i>	2010.g. prognoze <i>forecast</i>	2015.g. prognoze <i>forecast</i>	2020.g. prognoze <i>forecast</i>
Raža, t ha ⁻¹ <i>Productivity, t ha⁻¹</i>	3.32	5.0	6.0	7.0
Cena, Ls t ⁻¹ <i>Price, Ls t⁻¹</i>	70.0	70.0	66.0	66.0
Ieņēmumi par 1 ha ražu, Ls <i>Income, Ls per yield t ha⁻¹</i>	231.8	350.0	396.0	462.0
Mainīgās izmaksas, Ls <i>Variable costs, Ls</i>	153.7	190.0	185.0	180.0
Bruto segums I, Ls <i>Contribution margin I, Ls</i>	78.1	160.0	211.0	282.0
Pakalpojumu izmaksas, Ls <i>Service costs, Ls</i>	245.24	281.0	282.0	284.0
Mainīgās izmaksas kopā, Ls <i>Variable costs total, Ls</i>	398.94	471.0	467.0	462.0
Bruto segums II, Ls <i>Contribution margin II, Ls</i>	-167.14	-121.0	-71.0	0
Atbalsta maksājumi, Ls <i>Support payment, Ls</i>	X	112.88	113.87	113.87
Bruto segums III, Ls <i>Contribution margin III, Ls</i>	X	-8.12	42.87	113.87

Avots: autores aprēķini pēc LLKC datiem un LVAEI ieteikumiem

Source: author's calculations using the data of LAAC and LSAEI recommendations

Vērtējot 2. tabulā sakārtotos aprēķinu rezultātus var secināt, ka:

- realizācijas ieņēmumi par viena hektāra ziemas kviešu graudu ražu nosedz sēklas, mēslojuma un augu aizsardzības līdzekļu izlietojuma izmaksas, bet pakalpojumu izmaksu sadārdzinājums veido negatīvu bruto segumu II;
- intensificējot ziemas kviešu graudu ražošanu un iegūstot augstas kvalitātes graudu ražu 6-7 t ha⁻¹, LVAEI prognozētās graudu iepirkuma cenas neatbilst zemnieku ieguldītajam darbam un pūlēm.

Bruto seguma izmaiņas ziemas kviešu ražošanā tika rēķinātas pieņemot, ka tos audzēs tikai profesionāli saimnieki – uzņēmēji vai uzņēmēji – vadītāji, kuri izmanto speciālistu un firmu konsultatīvos vai tehnoloģiskos pakalpojumus. Otrs pieņēmums, ka ziemas kviešus audzēs tiem piemērotās augsnēs Zemgalē, Dienvidaustrumu Kurzemē, Ziemeļvidzemē un citur. Jāpiezīmē, ka aprēķinos pieņemtos ražības līmeņus jau ir sasnieguši daudzi saimnieki Latvijā.

Bruto segums rapša sēklu ražošanā tika aprēķināts dažādiem saimniekošanas līmeņiem. Pirmais no tiem ir faktiskais pielietotais saimniekošanas līmenis balstoties uz pēdējo četru gadu vidējām ražām, ko var nosaukt par ekstensīvo līmeni. Otrais – pielietojot vidēji intensīvu tehnoloģiju, iegūstot ražu 4.0 t ha⁻¹. Trešais līmenis raksturo tādu saimniekošanu, kad iespējams iegūt ražu 5 t ha⁻¹, audzējot pārbaudītas, ražīgas šķirnes labi iekoptās augsnēs, izmantojot precīzu augu barošanu un aizsardzību.

Kā redzams no 3. tabulas datiem, pie vidēji intensīva un intensīva saimniekošanas līmeņa rapšu sēklu ražošana ir ienesīga un dod pozitīvu bruto segumu arī pie pieaugušajām ražošanas izmaksām.

Bruto seguma izmaiņas rapšu sēklu ražošanā pie dažādiem saimniekošanas līmeņiem
The change of contribution margin of rape seed production at various farming levels

Rādītāji <i>Index</i>	Vidēji no 2002.g. līdz 2005.g. <i>On average 2002.- 2005.</i>	Turpinot ekstensīvu audzēšanu <i>Extensive production</i>	Pielietojot vidēji intensīvu tehnoloģiju <i>Average intensive production</i>	Izmantojot intensīvas šķirnes un atbilstošas tehnoloģijas <i>Intensive production</i>
Raža, t ha ⁻¹ <i>Productivity, t ha⁻¹</i>	1.8	2.22	4.0	5.0
Cena, Ls t ⁻¹ <i>Price, Ls t⁻¹</i>	132.5	165.0	170.0	180.0
Ieņēmumi par 1 ha ražu, Ls <i>Income, Ls per yield t ha⁻¹</i>	238.5	366.30	680.0	900.0
Mainīgās izmaksas, Ls <i>Variable costs, Ls</i>	154.2	208.0	210.0	211.0
Bruto segums I, Ls <i>Contribution margin I, Ls</i>	84.3	158.30	470.0	689.0
Pakalpojumu izmaksas, Ls <i>Service costs, Ls</i>	197.5	237.0	238.0	239.0
Mainīgās izmaksas kopā, Ls <i>Variable costs total, Ls</i>	351.7	445.0	448.0	450.0
Bruto segums II, Ls <i>Contribution margin II, Ls</i>	-113.2	-78.7	232.0	450.0
Atbalsta maksājumi, Ls <i>Support payment, Ls</i>	X	112.88	113.87	113.87
Bruto segums III, Ls <i>Contribution margin III, Ls</i>	X	34.18	345.87	563.87

Avots: autores aprēķini pēc LLKC datiem un LVAEI ieteikumiem

Source: author's calculations using the data of LAAC and LSAEI recommendations

Pēc LR Zemkopības ministrijas datiem lielākā saimniecību daļa – 97,2 % no kopējā saimniecību skaita kartupeļus audzē savam patēriņam. Nelabvēlīgie laika apstākļi ir ietekmējuši bumbuļu ražu, kas 2006.g. valstī sasniedza tikai 122.2 cnt ha⁻¹ (Latvijas lauksaimniecība un lauki 2007.) Bruto seguma aprēķini kartupeļu ražošanā ir veikti trijiem saimniekošanas līmeņiem: faktiskajam zemajam pēdējo gadu vidējam ražas līmenim, LVAEI prognozētajiem ražas līmeņiem un līmenim, kādā darbojas profesionālie kartupeļu audzētāji, sasniedzot ražu 40.0 t ha⁻¹.

Kā rāda 4. tabulas dati, pozitīvu bruto segumu kartupeļu ražošanā var iegūt tikai pie intensīvas saimniekošanas, sasniedzot vismaz 25 t ha⁻¹ lielu bumbuļu ražu.

Vērtējot mainīgo izmaksu struktūras izmaiņas galveno augkopības produkcijas veidu ražošanā pie dažādiem saimniekošanas līmeņiem, redzam, ka galveno īpatsvaru sastāda pakalpojumu izmaksas.

Bruto seguma izmaiņas kartupeļu ražošanā
The change of contribution margin in the potatoes production

Rādītāji <i>Index</i>	Vidēji no 2002.g. līdz 2005.g. <i>On average</i> 2002.- 2005.	LVAEI ražības prognoze Productivity forecast of LVAEI		Kartupeļu intensīva ražošana Intensive production of potatoes
		2010.g. prognoze <i>forecast</i>	2020.g. prognoze <i>forecast</i>	
Raža, t ha ⁻¹ <i>Productivity, t ha⁻¹</i>	13.81	13.74	15.38	40.0
Cena, Ls t ⁻¹ <i>Price, Ls t⁻¹</i>	87.5	60.0	60.0	60.0
Ieņēmumi par 1 ha ražu, Ls <i>Income, Ls per yield t ha⁻¹</i>	1208.4	824.4	922.8	2400.0
Mainīgās izmaksas, Ls <i>Variable costs, Ls</i>	804.1	829.0	835.0	835.0
Bruto segums I, Ls <i>Contribution margin I, Ls</i>	404.3	-5.0	87.8	1565.0
Pakalpojumu izmaksas, Ls <i>Service costs, Ls</i>	338.6	409.0	413.0	413.0
Mainīgās izmaksas kopā, Ls <i>Variable costs total, Ls</i>	1142.7	1238.0	1248.0	1248.0
Bruto segums II, Ls <i>Contribution margin II, Ls</i>	65.7	-414.0	-325.2	1152.0
Atbalsta maksājumi, Ls <i>Support payment, Ls</i>	X	73.0	74.49	74.49
Bruto segums III, Ls <i>Contribution margin III, Ls</i>	X	-340.5	-250.71	1226.49

Avots: autores aprēķini pēc LLKC datiem un LVAEI ieteikumiem

Source: author's calculations using the data of LAAC and LSAEI recommendations

Latvijas laukos dominējošais pārsvars ir sīksaimniecībām, kas nevar efektīvi izmantot un tām neatmaksājas pirkt pat vidējas jaudas mašīnas un iekārtas. Šādas saimniecības pārsvarā izmanto pakalpojumus. Rezultātā paaugstinās pakalpojumu izmaksu īpatsvars mainīgajās izmaksās.

Pozitīva bruto seguma ieguvei viens no galvenajiem faktoriem ir kultūraugu ražas paaugstināšana. Zinātniskie pētījumi un labāko saimniecību pieredze rāda, ka normāla graudaugu raža Latvijā ir 5-6 t ha⁻¹, kartupeļu – 22-25 t ha⁻¹. Sasniedzot 2020. gadā prognozētās ražas, mainīgo izmaksu izlietojums vienas tonnas produkcijas ražošanai, neskatoties uz ražošanas resursu vērtības un pakalpojumu cenu pieaugumu, var samazināties par 30.0 līdz 50.0 %. Mainīgo izmaksu izlietojums intensīvas ražošanas apstākļos pie 2020.g. prognozētajām ražām rudzu graudu ražošanā būtu 63,45 LVL t⁻¹, ziemas kviešu – 77.33, rapša sēklu 150.00, bet kartupeļu – 59.43 LVL t⁻¹.

5 tabula/Table 5

Mainīgo izmaksu struktūra % / The structure of variable costs, %

Produkcija Output	Vidēji no 2002.-2005. On average 2002.-2005.		2010. g. prognoze 2010.g. forecast		2015. g. prognoze 2015.g. forecast		2020. g. prognoze 2020.g. forecast	
	Sēklas, mēslojuma, augu aizsardzības izmaksas Seeds, fertilizer and plant protection costs	Pakalpojumu izmaksas Service costs	Sēklas, mēslojuma, augu aizsardzības izmaksas Seeds, fertilizer and plant protection costs	Pakalpojumu izmaksas Service costs	Sēklas, mēslojuma, augu aizsardzības izmaksas Seeds, fertilizer and plant protection costs	Pakalpojumu izmaksas Service costs	Sēklas, mēslojuma, augu aizsardzības izmaksas Seeds, fertilizer and plant protection costs	Pakalpojumu izmaksas Service costs
Rudzi Rye	31.3	68.7	32.8	67.2	32.2	67.8	31.5	68.5
Ziemas kvieši Winter wheat	38.5	61.5	40.3	59.7	39.6	60.4	38.8	61.2
Rapša sēklas Rape seeds	43.8	56.2	46.7	53.3	46.9	53.1	46.9	53.1
Kartupeļi Potatoes	70.4	29.6	67.0	33.0	66.9	33.1	66.9	33.1

Avots: autores aprēķini pēc LLKC datiem un LVAEI ieteikumiem

Source: author's calculations using the data of LAAC and LSAEI recommendations

6.tabula/Table 6

**Bruto seguma izmaiņas LVL t⁻¹ pie dažādiem saimniekošanas līmeņiem
Changes of contribution margin LVL t⁻¹ at various farming levels**

Rādītāji Indexes	Rudzi Rye		Ziemas kvieši Winter wheat		Rapši Rape seed		Kartupeļi Potatoes	
	Ekstensīva ražošana Extensive production	Intensīva ražošana Intensive production	Ekstensīva ražošana Extensive production	Intensīva ražošana Intensive production	Ekstensīva ražošana Extensive production	Intensīva ražošana Intensive production	Ekstensīva ražošana Extensive production	Intensīva ražošana Intensive production
Raža, t ha ⁻¹ Productivity, t ha ⁻¹	2.46	2.76	3.32	7.0	1.8	5.0	13.81	4.0
Bruto segums I Contribution margin I	52.6	72.0	78.1	282.0	84.3	689.0	404.3	1565.0
Bruto segums II Contribution margin II	-159.0	-167.0	-167.0	0	-113.2	450.0	65.7	1152.0
Bruto segums III Contribution margin III	X	-53.0	X	113.87	X	563.87	X	1226.49

Avots: autores aprēķini pēc LLKC datiem un LVAEI ieteikumiem

Source: author's calculations using the data of LAAC and LSAEI recommendations

Tabulā apkopotie rezultāti pie ekstensīvas ražošanas balstās uz vidējiem rādītājiem no 2002.g. līdz 2005.g. Šajā periodā zemnieki nesaņēma atbalsta maksājumus – Vienotais platību maksājums un Papildus valsts tiešie maksājumi laukaugiem, tādēļ 6. tabulā neparādās bruto segums III. Kultūraugu ražas pieaugums un piešķirtie atbalsta maksājumi ļauj prognozēt pozitīva bruto seguma ieguvu perspektīvā.

Secinājumi

Conclusions

1. Kopējo mainīgo izmaksu izlietojums rudzu, ziemas kviešu, rapšu un kartupeļu ražošanā līdz 2020.g. palielināsies, jo turpināsies izlietoto resursu un pakalpojumu vērtības pieaugums, bet pieauguma temps pakāpeniski samazināsies.
2. Prognozētie perspektīvie aprēķini apstiprina, ka pozitīva bruto seguma ieguvei nepieciešama intensīva saimniekošanas sistēma, izmantojot augstražīgas šķirnes un atbilstošu modernu tehnoloģiju, kas nodrošina augstu ražu ieguvi.
3. Graudaugu ražošanā pozitīva bruto seguma III ieguvē nozīmīgi ir saņemtie atbalsta maksājumi.
4. Tā kā ekonomiskā situācija Latvijā ir krasi mainījusies – augoša augsta inflācija, graudu cenu pieaugums u.c. faktori, nepieciešami jauni pētījumi par rakstā minētajām problēmām.

Literatūras saraksts

List of references

1. Bruto seguma aprēķins zemnieku saimniecībai. (2000.) Latvijas Lauksaimniecības konsultāciju un izglītības centrs. Ozolnieki, 58 lpp.
2. Bruto seguma aprēķins zemnieku saimniecībai 2001. gadā. (2002.) Latvijas Lauksaimniecības konsultāciju un izglītības centrs. Ozolnieki, 59 lpp.
3. Bruto seguma aprēķins zemnieku saimniecībai 2002. gadā. (2003.) Latvijas Lauksaimniecības konsultāciju un izglītības centrs. Ozolnieki, 59 lpp.
4. Bruto seguma aprēķins zemnieku saimniecībai 2003. gadā. (2004.) Latvijas Lauksaimniecības konsultāciju un izglītības centrs. Ozolnieki, 60 lpp.
5. Bruto seguma aprēķins zemnieku saimniecībai 2004. gadā. (2005.) Latvijas Lauksaimniecības konsultāciju un izglītības centrs. Ozolnieki, 75 lpp.
6. Bruto seguma aprēķins zemnieku saimniecībai 2005. gadā. (2006.) Latvijas Lauksaimniecības konsultāciju un izglītības centrs. Ozolnieki, 99 lpp.
7. Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts. Projekts „Lauksaimniecības un lauku atbalsta ekonomiskais izvērtējums, lauksaimniecības sektora ilgtermiņa attīstības prognozes un politikas rekomendācijas. Līgums Nr.290605/s233.29.06.2005. Projekta vadītāji A.Miglavs, D.Jasjko.
8. Latvijas lauksaimniecība un lauki. (2007.) LR Zemkopības ministrija, Rīga, 106. lpp.

System of Preparation of Businessmen in Conditions of the European Economic Integration

Viktors Morohins, professor of High school of Psychology (Riga, Latvia)

E-mail - viktor-m@spynet.lv

Marina Urtane, manager of Ltd "Park MV" (Riga, Latvia)

E-mail – marina.urtane@parkmv.lv

Rasma Urtane, lector of Latvia University of Agriculture (Jelgava, Latvia)

E-mail - rasma.urtane@llu.lv

Abstract.

The paper provides the analysis of statistical data on the preparation of businessmen in higher education institutions of Latvia, and the need of the national economy for prepared staff. The study considers the features of preparation of businessmen in the field of economics and accounting, and underlines the necessity of the system approach. Recommendations for the content and implementation of a special course and the qualitative and quantitative business requirements as a single unity are developed. The purpose of the course is the formation of students' skills and knowledge in the field of projects development and management. The basic scheme according to which the integrity of vocational training system of businessmen can be provided is created. The essence of the scheme lies in the following: all the process of preparation of experts is focused on the formation of skills, and the skills connected with the development of "methodical bases for designing of business", and designing of business itself. The "methodical base" allowing every businessman to create it independently is developed with the use of special knowledge received during the studies of special courses. Further, on this basis, the project of business is developed. This scheme can be used in educational process and development of methodical materials for the improvement of the vocational training system of businessmen.

Key words: business, system, integrity, designing, management

Introduction

For the countries of the East Europe, which have become members of the European Union in 2004, the question of integrity of system of vocational training of businessmen has the major value on two principal causes. First, businessmen should provide the economic growth and increase of competitiveness (MK Nr. 684, 2005; Šteinbuka, Miķelsons, Purviņa, 2006). Secondly, the majority of these countries have no sufficient experience and traditions in the field of business-formation as the first attempts in the field of the organization of vocational training of businessmen in the higher school have been made only 10-15 years ago. Therefore, it is important to comprehend an available experience, to plan the approaches and reference points, the achievement of which will allow preparing experts for work in real conditions of the enterprise activity. Thus, it is necessary to be guided by the preparation of businessmen for performance of those functions, which are the cores for them: construction of systems of business and management; reduction of uncertainty; decision-making; responsibility for their consequences; and control.

The aim of this paper is to create the basic scheme according to which the integrity of system of vocational training of businessmen can be provided, as well as maintenance of such qualitative characteristics, which allow preparing experts for successful work in real conditions of the European Union market economy, irrespective of a level of preparation.

Tasks. To consider the statistics on the given preparations of businessmen in higher education institutions, and the need of the national economy of Latvia for such staff. To show and prove the necessity of the system approach, to give the offer on perfection of businessmen preparation, the maintenance of a special rate, which should consider the qualitative and quantitative parties of business in a single unity. To develop the basic scheme according to which the integrity of vocational

training system of businessmen for successful work in real conditions of the European Union market economy can be provided.

Methods of the research. The statistical data on the preparation of experts in the field of enterprise activity in higher education institutions, and the need of the national economy of Latvia for this staff were used in the research, as well as the method of the comparative analysis was used, and by development of the basic scheme - system methodology and the system approach.

Enterprise preparation in Latvia

Special attention to the questions connected with vocational training of businessmen, was started to be paid after Latvia joined the European Union. The European Commission has developed the recommendations directed on the development of business skills at new generation of businessmen (Recommendation of the European Parliament and Council: on key competences for lifelong learning / Commission of the European Communities, 2005). They have been a certain key of the competence, which the EU citizens should possess to be successful in the knowledge based economy. One of them is business. Vice-president of the Commission Gjunter Verhojgen (Günter Verheugen), being responsible for business and the industry, has declared, that it was necessary to use the system approach to training business at all levels, from an elementary school up to a university. As to higher education, the Commission considers necessary integration of business into various curriculums, especially on scientific and technical specialities. It is especially underlined that it is necessary to promote circulation of teachers between the universities and business, and also involving of businessmen in training.

Vocational training of experts in the field of enterprise activity in higher education institutions of Latvia is carried out at several levels. These are the programmes of: colleges; preparation of bachelors; the basic vocational training; preparation of masters and vocational training of a highest level. Special interest in students is caused with the following programmes: enterprise activity; economics and enterprise activity; enterprise activity and management; the European economy and business; commercial activity and operation of business; the international business; management of business and others. Table 1 generalises the data given by the Ministry of Education and Science by quantity of trainees in the state system of vocational training of businessmen in 2006 (Augst_izglītība/2006_pārskats).

Table 1

Data of preparation businessmen		
№	Name	Total study, people
1	Programmes of colleges	2236
2	Programmes of bachelors preparation	1870
3	Programme of the basic professional training	3495
4	Programme of masters preparation	360
5	Programme of professional training of a highest level	1024
	TOTAL:	8985

Annually almost 2000 persons receive a corresponding speciality, while the commercial register in 2006 has registered 13320 subjects of commercial activity, and in 2007 - 14185 (Iursoft.lv/stat., 2008). Thus, annually about 12000 new businessmen have no the necessary preparation, without which successful enterprise activity is impossible.

On the basis of the aforesaid it is possible to draw a conclusion that the conditions necessary for the preparation for enterprise activity, in Latvia are not created. Naturally, not everybody becomes a businessman, and it is not necessary. It is important that the favourable environment for enterprise

activity will be generated in the society: from the housewife up to the government official and the deputy, passing laws.

It is thought that for this purpose it is necessary to create multilevel system of preparation: school, college, academy, university. It is not a question of basic economic knowledge, and not about economic bases of enterprise activity, which already are studied for a long time. It is necessary to try to develop in everybody, how much it is possible, "an enterprise vein ". It is necessary to bring up, as they say in the recommendations of the European Commission, "the spirit of business", and economic knowledge cannot give it. Here another preparation is needed. The main thing in such preparation is an understanding and development of such categories as "risk and uncertainty", "immeasurable uncertainty", "innovations", "commercialisation scientific knowledge", "feeling of the market", "the project of business", and "system of business". And not only the nobility and understanding are necessary in these categories, but also the feeling.

According to the Central Statistical Bureau of Latvia, 55279 or 99.4 % of all active commercial societies and businessmen are formed by the small and medium size enterprises, in 74.9 % of which work no more than 9 persons, and in 20.9 % - «10 up to 49 persons (EM, 2008). These data speak that the majority of businessmen, independently of the administrative decisions connected with creation and functioning of business on the one hand should make, and with another - are limited in financial resources, which are necessary for receiving the full information necessary for acceptance of these decisions. They are often compelled to make the decision in conditions of uncertainty. Businessmen cannot receive part of the information, as they have no sufficient financial resources. Thus erroneous administrative decisions may be taken. The accession of Latvia to the European Union has even more complicated a situation due to the demands from the businessman of special knowledge both of the politician and economy of the European Union, and about features of functioning of its market mechanisms.

Features of economic preparation of businessmen and necessity of the system approach

At vocational training of businessmen a special place is taken by the questions of economy, finance and accounting, which should provide understanding to the businessmen not only the qualitative part of business, but also its quantitative characteristics. The businessman should be able to see business as a whole, and to integrate with it the functions (Kaplan, Norton, 1996; Mintzberg, 1994). At the same time, as the analysis of the maintenance of programmes shows, preparation of businessmen in the field of economics, finance and accounting not always corresponds to the requirements, which follow from the specificity of their professional work. The businessman should be able to measure and estimate everything. To do it, as a rule, it is necessary quickly, being guided by approximate calculations (Marcum, Smith, Khalsa, 2002). Thus the most important is correct vision and understanding of "physical" sense of figures that they can influence the integrity of business system and achievement of its overall objective.

Let's consider, as an example, the questions of accounting. It covers all system of business as a whole and states a quantitative estimation of this system. The uniform "standard" accounting on the basis of the law, which meets the requirements of the European Union, allows: to reveal infringements; quantitatively to supervise a condition of business systems in the national economy; quantitatively to compare various systems of business. Conducting such "standard" accounting is the duty and purpose of professional bookkeepers, which are trained under the programmes having the professional specificity. However, in practical enterprise activity the situations, when identical quantitative estimations characterize various conditions of systems of business are possible. It depends on many factors, often not giving in to a quantitative estimation. The "standard" accounting reporting in one case can give the businessman a surplus information, and in other - insufficient for decision-making. Therefore economic preparation of businessmen should have the features, major of which consist in the following:

- Quantitative estimations of systems of business are necessary for considering in single communication with complete system of business by its qualitative characteristics and a concrete situation;

- The information on quantitative estimations of systems of business is necessary for considering from the point of view of its suitability for the decision-making, concerning systems of business as a whole.

It is thought that the special rate is necessary for such preparation; it should consider the qualitative and quantitative parties of business in a single unity. An overall objective of this rate can be the formation of students' skills and knowledge to develop independently business projects, and to implement them. Problems of a rate can be the following: formation of understanding of enterprise activity as complete system; consideration of elements of system of enterprise activity in single interrelation; consideration and development of development cycles of projects of business; mastering by the system approach for complex use of various knowledge in enterprise activity. The programme of a rate can contain the following questions: enterprise activity as a set of business projects; the project of business as system; a place and a role of elements of the project of business in formation of complete system of enterprise activity; the qualitative and quantitative parties in management of enterprise activity; the schedule "net profits - time" and specificity of the control of its performance; inflation and management of the project of business. ...

Maintenance of integrity of system of vocational training of businessmen

Professional work of the businessman demands, first of all, special skills on the use of an available knowledge, and skills for the successful decision are incomplete and inexact to the formulated problems (Ohmae, 1982). The majority of problems, which the businessman faces, are system problems, and it means, that they are interconnected. Therefore, it is a unique correct approach for understanding and decisions of these problems what the system approach is. It is important to generate skills of modelling and management of systems at the businessman. It is possible to say that it is a question of preparation of "the architect of systems". The businessman should be able to put forward hypotheses, to distinguish fundamental principles and the random factors inherent in concrete situations. The development of such skills and knowledge is the important vocational training of businessmen. In their preparation it is necessary to be guided by the development in people of those qualities and abilities, which are important in enterprise activity. Especially important it is to understand skills of the businessman on the influence of immeasurable uncertainty on concrete economic situations in which sometimes it is impossible to expect results of human activity, but even likelihood calculations are impossible and have no sense (Drucker, 1999).

In this connection, the special urgency is represented with the integrity of system of vocational training of businessmen, maintenance of it such qualitative characteristics, which allow to prepare experts for successful work in real conditions of the market economy, irrespective of a level of preparation.

The analysis of the maintenance of vocational training programmes of experts in the field of enterprise activity shows that they, as a rule, include various general educational, branch and professional rates, which during the preparation not always provide the integrity and a practical orientation of all system of vocational training. The result of it can be good knowledge of separate subjects, but the absence of professional skills in the field of practical application of this knowledge in real conditions, which the high degree of uncertainty is characteristic.

Probably, by the preparation of businessmen, the excessive attention is given for an economic orientation. In this connection it is necessary to pay attention to the opinion of the Nobel Prize winner in economics of 1988 to Morisa Alla about the limited value of an economic science (Alle, 1995). It especially emphasised, that models of research of operations cannot yield ready-made decisions of heads of the enterprises. Speaking about the role of economists, attention is paid that the economist can answer only two questions: 1) whether the objects in view are compatible? 2) whether the used means are really most suitable for the achievement of the planned purposes? Proceeding from it, it is possible to draw a conclusion that any, even the best economics, cannot compensate the absence of special vocational training of businessmen.

It is thought that for the elimination of the specified above lack, it is necessary to enter the elements providing its integrity into the system of vocational training of businessmen. Such elements

can be special rates: "Designing of business", "the System approach and the situational analysis in management of enterprise activity", "Psychology and sociology of business". The development of these rates should generate at the businessman understanding of business as complex system at which creation it is important to be able to consider such factors as: person of the businessman; a level of its theoretical and practical preparation; resources and the personnel which it has; a condition of the market and a condition of enterprise activity.

One of the features at designing business is the necessity for obligatory account of socially-psychological aspect. Therefore, by preparation of businessmen, it is necessary to consider such questions as: psychology of the person and activity of the businessman; socially-psychological features of attitudes in business.

It is represented that it is especially important, that special courses were conducted by the teachers having experience of enterprise activity. The matter is that these rates can provide purposeful and fullest use in enterprise activity of everything that is available to the businessman, knowledge and skills. These special courses should become the basic elements, allowing to develop "methodical bases of designing of business" and business projects.

The beginning of any business demands from the businessman of precise understanding of an overall objective, the concept and strategy of business, and also an objective estimation of conditions and opportunities of external and internal environments. This Complex of problems, actions, works, procedures (technological, technical, organisational, financial and other items) should be as system organised in space and in time from the stage of origin of idea up to the stage of its implementation and system operation.

The tool for such organisation is the project of business. The project is one of means of the achievement of the planned results. Any enterprise activity begins with the development of the business project, in which the basis is a market contradiction, to be exact - idea under the sanction of the market contradiction.

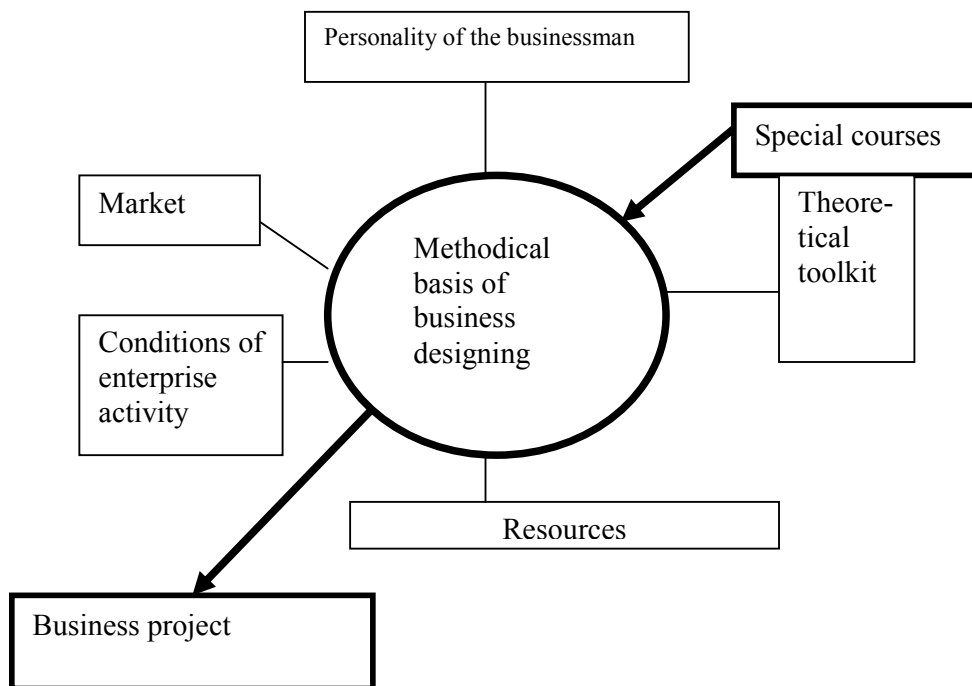

Figure 1. The basic maintenance integrity of system for professional training of businessmen

The substantiation of correctness of idea, the development of strategy and formulation of an overall objective are the major development cycles of business project. The basic scheme according to

which the integrity of system of vocational training of businessmen (Figure 1) can be provided is offered.

The essence of the scheme consists in the following: all the process of preparation of experts is focused on formation of skills, and the skills connected with the development of "methodical bases of designing of business" and business designing itself. The development of "methodical bases", which a businessman should make independently, is carried out with use of special knowledge received during studying of special courses. Further, on this basis, the project of business is developed. By the development of Methodical bases of business designing attempt is done, as it is possible to consider all the factors influencing of business designing:

- Personality of the businessman - experience, formation, valuable orientation, personal qualities;
- Level of theoretical preparation (theoretical toolkit) - general education, branch and a professional knowledge;
- Resources - financial, material, information, personnel;
- Market - consumers, partners, competitors;
- Conditions of enterprise activity - local, in the countries of the European Union, other countries of the Europe.

The development of business projects has a number of the features distinguishing this process from the management by projects and designing of the organizations, which are considered as one of possible organisational forms for implementation of a concrete business project, and are "secondary" systems in relation to projects of business. The control system of the enterprise is considered as providing (auxiliary) one, with the primary goal - maintenance of optimum conditions for the development and implementation of business projects.

Conclusions

1. The basic scheme according to which the integrity of vocational training system of businessmen can be provided is created. The essence of the scheme consists in the following: all the process of preparation of experts is focused on formation of skills and knowledge connected with the development of "methodical bases for business designing" and designing of business. This scheme can be used at studying educational process and development of methodical materials for the improvement of vocational training system of businessmen.
2. The necessity of the system approach is underlined; features for the preparation of businessmen in the field of economics and accounting are considered.
3. The special rate, which should consider the qualitative and quantitative aspects of business in a single unity, is offered. An overall objective of this rate is the formation of students' skills and knowledge to develop independently business projects, and to implement them. Offers under the maintenance of such rate are given.

References

1. Latvijas nacionālā Lisabonas programma 2005.-2008.gadam, Ministru kabineta 2005.gada 19.oktobra, rīkojums Nr.684. – Internet: http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_14488_3.pdf
2. Šteinbuka I., Miķelsons J., Purviņa M. Konkurētspēja kā valsts stratēģija. //Latvijā par Eiropas savienību. Skats no mazā uz lielo/ – Rīga: LZA EI, 2006. – 18-47 lpp.
3. Recommendation of the European Parliament and Council: on key competences for lifelong learning / Commission of the European Communities. – Brussels, 2005. – Internet: http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/keyrec_en.pdf
4. http://www.izm.gov.lv/Dokumenti/Augst_izglitiba/2006_parskats/Pielikums.xls; 10.08.2007
5. http://www.lursoft.lv/stat/ur_stat_164.html; 11.02.2008
6. <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=17800>; 01.01.2008
7. Kaplan Robert S., Norton David P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Harvard Business School Press, 1996.

8. Mintzberg Henry. The Rise and Fall of Strategic Planning. Hemel Hempstead: Printice Hall International, 1994.
9. Marcum, Dave; Smith, Steve; Khalsa, Mahan. BusinessThink: Rules for Getting It Right-- Now, and No Matter What. John Wiley & Sons, Inc., 2002.
10. Ohmae Kenichi. The Mind of Strategist. New York: McGraw Hill, 1982.
11. Drucker Peter F. Management Challenges for the 21st Century, Harper Business, 1999.
12. Алле М. Экономика как наука: Пер. с франц. И. А. Егорова. М.: Наука для общества, РГГУ. 1995. с. 43-51.

Kopsavilkums

Darbā veikta statistisko rādītāju analīze saistībā ar uzņēmējdarbības kadru pieprasījumu tautsaimniecībā un Latvijas augstskolu iespējām tos izglītēt un sagatavot praktiskam darbam. Izvērtētas uzņēmēju sagatavošanas īpatnības ekonomikas un grāmatvedības jomā, uzsvērta sistēmiskās pieejas nepieciešamība. Izstrādāti priekšlikumi speciālā kursa saturam un ieviešanai, kurā iekļautas biznesa kvantitātes un kvalitātes prasības kā nedalāma vienība. Kursa mērķis – studentu zināšanu un kompetenču formēšana projektu izstrādes un vadības jomā. Izstrādāta uzņēmēju profesionālas sagatavotības vienotas sistēmas nodrošināšanas principiālā shēma, kuras būtība vērsta uz speciālistu sagatavošanu saistībā ar biznesa projektēšanas metodiku un biznesa projektēšanu. Metodikas pamatu izstrāde, kurus katram uzņēmējam jāveic patstāvīgi, tiek īstenota ar speciālajā kursā iegūto zināšanu palīdzību., kam seko biznesa projektu izstrāde. Dotā shēma var tikt izmantota uzņēmēju profesionālās sagatavošanas pilnveidošanas mācību procesā, gan mācību procesa metodisko materiālu sagatavošanā.

Intelektuālo tehnoloģiju attīstība patērētāju aizsardzībai **Development of Intelligent Technologies for the Consumers' Protection**

Genādijs Moskvins,

Dr. habil. sc. ing., LLU prof., Tehniskā fakultāte, Lauksaimniecības enerģētikas institūts

Evelīna Špakoviča,

Dr.oec., LLU docente, Ekonomikas fakultātes Ekonomikas katedra

Artjoms Moskvins,

LLU Sociālo zinātņu fakultāte, pētnieks.

Abstract.

The fundamental purpose of a quality control programme is to acquire dependable information on all the attributes of a product, which affects its quality. In conditions of modern open society the protection of rights and interests of consumers, and a possibility of free exchange of information on the quality of products and changes of their properties during production, marketing, storing, and consumption have special significance. The law "On Protection of Consumers' Rights" forms the basis of such system of consumers' interests and rights protection in Latvia. In different states various forms of mechanisms for the protection of consumers' interests exist, corresponding to the "Main principles for the Protection of Consumers' Interests" of the United Nation Organisation. These principles provide the necessity of maintenance of physical reliability of the goods to guarantee consumers' safety, protection of consumers' economic interests, development of the goods and services standards, and indemnification of the consumers' losses. Now seven basic rights of the consumers are accepted in the world practice. Agricultural products have to conform to a set minimum standard established by the industry.

These standards are commonly referred to as commodity standards or standards of identity. The methods used to measure quality can be subjective as in taste tests, or they can be objective, such as physical, chemical or microscopic analysis. Subjective methods are based on the opinions of the examiners, and since they require the use of our various senses, they are often called sensory analysis. The first type is legal standards - those which are commonly established by national governments and generally relate to safety. These standards are often mandatory and represent minimum standards of quality. At the modelling of the biotechnical systems, sensation can be interpreted by elements of intelligent technologies, for example, using artificial intelligence (AI): by artificial bodies of feelings (gauges, sensors), by smell (artificial nose), by artificial sight (machine vision systems of the technical sight), by artificial vote (sound), artificial hearing (ear), acoustical, vibrating, and by other AI sensor elements. Qualitative peculiarity of this or that sensations name them "modality".

The measurement and evaluation of quality is a complicated measure. However, it did not prove to be very reliable, and almost all firms now use various analytical methods for the quality determinations. In a highly-competitive market, other criteria of quality can be "value" or a consumer's perception of the worth of the product based upon the funds available for it. Many studies have been done in order to find new and more diverse sensors, and to date there are several companies offering ready-to-use electronic tongue. For ages, the human tongue has been an important tool in assessing the quality of many products, food and agricultural products being good examples. While all other parts of production processes, including these of the food industry, were getting more and more automated, there were still no "objective" means for using the "subjective" information confined in the taste of products.

The main research results are reflected in the article. On the basis of elaborated structural-function model of the main relations, responsibility and communications between consumers, state and manufacturers, and results of the previous experimental researches the authors have developed a new intelligent bar-code concept for the protection of consumers. The new intelligent consumers' protection technology is based on the free possibility for each consumer to use bar-code of goods together with special intelligent instruments and computer technologies for the goods conformity assessment directly in the food market or in other trade room.

Key words: consumers' protection, food safety, expert systems and artificial intelligence in agriculture

Ievads Introduction

Valstīs ar attīstītu tirgus ekonomiku patērētāji savas intereses aizstāv pārdomāti un organizēti. Tas nozīmē, ka preču ražotājiem un tirgotājiem jāņem vērā ne tikai individuālās, bet arī kopējās patērētāju intereses un prasības. Šīs prasības demokrātiskās valstīs tiek uzskatītas par absolūtām un neaizskaramām. Krāpšana, zema preču kvalitāte, nevērība pret izteiktajām pretenzijām tiek uzskatīta, kā vēršanās pret patērētāju tiesībām. Preču aprīte ir preču, produktu, pārtikas, izejvielu aprīte no izcelsmes līdz izlietošanai. Preču aprītes kontroli vispirms nosaka cilvēka un valsts interešu aizsardzība un līdzsvarotās attīstības prasības, kad valsts ekonomikas attīstība balstās uz līdzsvarotu cilvēka vajadzību nodrošināšanu, dabas resursu saudzējošu izmantošanu un vides aizsargāšanu. Demokrātiskās valstīs katrs sabiedrības loceklis ir patērētājs. Tā daudzveidīgo interešu apmierināšana, cilvēka tiesību uz drošo eksistenci nodrošināšana ir visas tautsaimniecības galvenā būtība. Nekas nav dārgāks un vērtīgāks par cilvēka, patērētāja, veselību un dzīvību. Tādēļ katrai precei un tās iegūšanas tehnoloģijai ir jāatbilst noteiktām prasībām, ko regulē iekšzemes un starptautiskie normatīvie akti. Vispirms tie attiecas uz patērētāja interešu (higiēnas, sanitārās, vides, veselības, tehniskās drošības u.c. normas) aizsardzību. Atbilstības kontrole (AK) ir savdabīgs instruments patērētāju aizsardzībai preču aprītē. Prece tiek uzskatīta par nedrošu, ja sasniegtais zinātnes un tehnikas līmenis ir ļāvis atklāt tajā vismaz vienu no šādām pazīmēm: preces uzbūvē vai sastāvā ir trūkums vai nepilnība; par precī sniegtā informācija ir nepatiesa vai maldinoša; prece ir bīstama patērētāju dzīvībai, veselībai, īpašumam vai videi (G.Moskvin, Spakovica E. *Development of Intelligent Technologies for Consumers Protection*, 2006). Diemžēl zinātnes sasniegumi pagaidām vēl nedod iespējas izmantot salīdzinoši vienkāršus, drošus un lētus atbilstības kontroles mēraparātus dažādu l/s, pārtikas produktu un izejvielu kontrolei visās lauksaimniecības produkcijas iegūšanas, ražošanas, pārstrādes un realizācijas stadijās. Rezultātā pārbauda ne pašu precī, bet tikai pavaddokumentus un patērētājs pakļauts riskam iegādāties nekvalitatīvo, veselībai kaitīgo un pat dzīvei bīstamo pārtiku.

Intelektuālās tehnoloģijas (Рассел С., Норвиг П. *Искусственный интеллект...2006*) aizvien plašāk ieviešas tehniskajās, ekonomiskajās un biosistēmās. Adaptācijas princips nodrošina sarežģītu ekonomiskās analīzes, atbilstības kontroles, tehnoloģisko un informācio procesu nepārtrauktu automatizēto kontroli un vadību objektos ar nestacionāriem un nedeterminētiem parametriem un stohastiskām perturbācijām (G.Moskvin, E.Spakovica, A.Moskvin. *Development of intelligent technologies for consumers' protection in the food market...*, 2006). Intelektuālo tehnoloģiju un sistēmu modelēšanas principi pielietojami gan ekonomikas vadības sistēmās un ražošanas tehnoloģijās, gan matemātiskajā bioloģijā, gan bionikā, kas pašlaik strauji attīstās. Attiecības starp tādām dažādām Intelektuālo tehnoloģiju "saprāta" īpašībām kā "sajūta", "uztvere", "sapratne", "priekšstats", "jēdziens", "spriedums", "slēdziens" utt. raksturo MI "saprāta un organisma" kā intelektuālās sistēmas struktūras veselumam (Рассел С., Норвиг П. *Искусственный интеллект. Современный подход*. М, 2006, 1407 с.).

Šīs attiecības paliek tādas pašas, t.i., invariantās visām intelektuālām struktūrām, "organismiem", lai cik atšķirīgi tie būtu savā starpā pēc savas elementu un sastāvdaļu uzbūves. Mūsdienu intelektuālo tehnoloģiju attīstības pamatā ir bioloģisko objektu un subjektu analogijas noteikšana, modelēšana, maņu orgānu elektroniskā, bioķīmiskā, nanomolekulārā un cita fenomenoloģiskā imitācija, strukturāli-funkcionālā modelēšana un pielāgošanas iespēju izpēte konkrētam automatizācijas objektam vai tehnoloģiskam procesam (Moskvin G.A. *USA Patent № 4.989.445*, 1992). Intelektuālās tehnoloģijas, ekspertu sistēmas un mākslīgais intelekts uzņemas savdabīga intelektuālā interfeisa lomu, kas interpretē un lietotājam piedāvā nevis miglainas informācijas kopas, bet lietošanai gatavas, mērķtiecīgas un tādēļ lietderīgas zināšanas un apdomātos lēmumus, ieteikumus un rekomendācijas (Moskvin G., Spakovica E., *New Method...*, 2002). Tādu zinātņu nozaru attīstība kā kibernetika, psiholoģija, informātika un datu bāzes, dažādu procesu un sistēmu modelēšana ar jaunu informācijas glabāšanas tehnisko iespēju palīdzību, kā arī manipulēšanas iespējām ar lielām informācijas kopām, kļūva par jaunu impulsu ekonomikas vadības sistēmu un regulēšanas mehānismu pētīšanā. Pasaule stāv uz kārtējā datoru buma sliekšņa. Jaunā tehnoloģija pamudināja visas pasaules laboratorijas uzsākt datora aizstāšanu kā fantastiski ātru skaitļošanas ierīci, uz iekārtu, kas imitē cilvēka domāšanas procesus, tas ir, uz mašīnām, kas būtu spējīgas spriest, izdarīt secinājumus un pat mācīties.

Modernās atbilstības kontroles tehnoloģijas balstās uz sensoru instrumentiem ar mākslīgo intelektu, kuri reaģē uz apkārtni līdzīgi kā cilvēks ar saviem maņu orgāniem. Šādi AK instrumenti ir intelektuāli

interfeisi starp cilvēku un informatīvo vidi. Tādēļ “patērētāja intelekta” funkcijas pārņem uz sevi intelektuāla ierīce – mikroprocesors vai dators. AK tehnoloģijas var principiāli uzlabot situāciju patērētāju aizsardzības jomā. Tas nozīmē to, ka fiziski pārbaudīs tikai to preci vai darījumu l/s un pārtikas produkcijas aprītē, kurā konstatē novirzi pret prasībām vai noteikumiem (t.sk., lai atklātu iespējamo krāpšanu vai produkcijas falsifikāciju). Intelektuālās tehnoloģijas ieņem vadošo vietu gan produkcijas ražošanā, gan atbilstības kontrolē preču aprītē.

ES ir izstrādātas patērētāju politikas prioritātes. Kā svarīgākās minētas esošās patērētāju aizsardzības likumdošanas pastiprināšana, mazāk aizsargāto patērētāju grupu aizsardzības nodrošināšana, patērētāju izglītības un informētības paaugstināšana, augstas pārtikas preču kvalitātes uzturēšana Savienībā, patērētāju politikas propaganda Centrāl-, Austrumeiropas un jaunattīstības valstīs. Saskaņā ar ISO 8402 kvalitāte ir īpašību kopums, kas nosaka spēju apmierināt patreizējās vai nākotnes vajadzības. Katrai precei un tās iegūšanas tehnoloģijai ir jāatbilst noteiktām prasībām, ko regulē iekšzemes un starptautiskie normatīvie akti. Vispirms tie attiecas uz patērētāja interešu (higiēnas - sanitārās, vides veselības, tehniskās drošības u.c. normas) aizsardzību.

Darba mērķis ir izmantojot intelektuālo tehnoloģiju jaunās iespējas un sasniegumus, izstrādāt jaunu intelektuālo koncepciju patērētāju tiesību un interešu aizsardzībai.

Mērķa realizācijai tika izvirzīti sekojoši uzdevumi: 1. Izanalizēt neatbilstības kontroles galvenos riska faktorus preču aprītē; 2. Izstrādāt valsts, ražotāju, pakalpojumu sniedzēju un patērētāju galveno attiecību, interešu un atbildības strukturāli - funkcionālo modeli. 3. Izanalizēt iespējas un izstrādāt atbilstības kontroles intelektuālās tehnoloģijas svītrkodu koncepciju preču aprītē patērētāju tiesību un interešu aizsardzībai.

Metodes un materiāli

Methods and materials

Pētījumā tika pielietota ekspertu metode, indukcijas un dedukcijas metodes, Džona Venna diagrammu (Symmetric John Venn Diagrams) metode, vadības sistēmu strukturāli - funkcionālā analīzes un sintēzes metode, izmantotas ES Pārtikas drošuma Regulas EU 178/2002/EEC, standarta ISO 8402, raksta autoru eksperimentālo pētījumu rezultāti un publikāciju materiāli.

1.1 ES pārtikas kvalitātes kontroles zinātniska nodrošinājuma reglamentējošā bāze (EU Regula EU 178/2002/EEC)

1.1. EU Regula EU 178/2002/EEC for scientific maintenance of food safety

- 6.2. § - Zinātniska, neatkarīga, objektīva, caurspīdīga risku izvērtēšana
- 22.2.§, 31.§- Zinātniskais padoms un zinātniski tehniskais atbalsts
- 32.§- Zinātniskie pētījumi, neatkarīgi zinātniskie resursi
- 34.§- Jaunu risku identifikācija
- 36.§- Zinātniskās kooperācijas tīkls, informācijas apmaiņa, projektu attīstība.

1.2. Pārtikas drošuma koncepcija

1.2. The concept of food safety

- “Baltā grāmata”, 1994
- Acquis, DG III, EC
- “Baltā grāmata”, 2000
- Pārtikas drošuma Regula EC/178/2002

1.3. Pārtikas drošuma principi

1.3. Principle of food safety

- * Visaptverošā, integrētā pieeja
- * Primārā atbildība
- * Princips “no fermas līdz galdam”
- * Izsekojamības princips
- * Saskaņota, dinamiska, efektīva politika

- * Pārtikas politikas caurspīdīgums
- * Riska analīze (risku novērtēšana, risku pārvaldīšana un risku komunikācija)
- * Piesardzības princips

Ikviens cilvēks ikdienā ir citu cilvēku ražotu preču patērētājs un lielāko savas dzīves daļu cilvēki ir patērētāju lomā. Un ikviens ir izjutis to nepatīkamo sajūtu, kāda pārņem, kad nesen iegādāta prece izrādās slikta, nederīga vai tā negaidīti ātri pārstāj kalpot. Tāpēc patērētāju tiesību un to interešu aizsardzības jautājumiem ir pievērsušies daudzi pētnieki pasaulē un arī Latvijā. Kopš pārejas uzsākšanas no centralizētās plāna ekonomikas uz tirgus ekonomiku Latvijas tirgū sastopamas arvien jaunas preces un pakalpojumi. Patērētājiem ir arvien grūtāk būt informētiem par jauno preču un pakalpojumu īpašībām. Ir nepieciešamas ļoti plašas un daudzpusīgas zināšanas, kā arī ir jāpieņem pareizs lēmums, lai beigu beigās izdarītu pamatotu un savām vajadzībām atbilstošu izvēli. Konkurence starp uzņēmumiem parasti ir labvēlīga patērētājiem, tā kā tā uzlabo preču un pakalpojumu kvalitāti, kā arī tai vajadzētu samazināt to cenas un palielināt patērētāju izvēles iespējas. Patērētājiem ir jāzina, vai konkurence ir godīga, kā arī vai netiek lietotas negodīgas un maldinošas tirdzniecības metodes.

Attīstītā tirgus ekonomika nevar darboties bez dažādiem pasākumiem, kas aizsargātu patērētāju intereses. Šādi pasākumi attiecas uz maldinošu reklāmu, pareizu cenu norādīšanu, preču un pakalpojumu drošumu, preču ražotāju un pakalpojumu sniedzēja atbildību, kā arī netaisnīgiem līgumu nosacījumiem. Patērētāju interešu un tiesību aizsardzības līdzekļu kopums valsts līmenī sastāv no diviem pamatelementiem. Pirmais ir atbilstošu normatīvo dokumentu izstrāde un pieņemšana (likumi, lēmumi, noteikumi un vietējo pašvaldību lēmumi un rīkojumi). Otrais elements ir valsts institūcijas, kuras izstrādā valsts politiku patērētāju aizsardzības jomā, veic koordinācijas funkcijas, normatīvo dokumentu izpildes kontroli, preču un pakalpojumu drošuma un kvalitātes kontroli, risina radušos konfliktus un nodarbojas ar informatīvo un izglītojošo darbību patērētāju vidū un sadarbojas ar sabiedriskām patērētāju tiesību aizsardzības organizācijām. Likums nosaka atbilstības novērtēšanas vispārīgos principus reglamentētajā un nereglamentētajā sfērā. Saskaņā ar likumu jebkura darbība, kuras mērķis ir tieši vai netieši noteikt, vai izvirzīt prasības ir izpildītas ir atbilstības novērtēšana. Atbilstības novērtēšana reglamentētajā sfērā attiecas uz produktiem, procesiem vai pakalpojumiem to projektēšanas, izgatavošanas, pirmstirgus, ekspluatācijas un utilizācijas stadijā, lai noteiktu, vai tie var izraisīt briesmas cilvēka dzīvībai, veselībai un videi. Kārtību, kādā notiek valsts robežu šķērsojošo kravu veterinārā, fitosanitārā vai sanitāri higiēniskā kontrole muitas punktos nosaka MK noteikumi. Savas kompetences ietvaros kontroli veic Sanitārās robežinspekcijas amatpersonas. Izgatavotājam, kas radījis jaunu preci, ja tā ir pakļauta sertifikācijai, jānodrošina tās kvalitātes, drošuma un derīguma ekspertīze, kuru veic valsts kvalitātes kontroles laboratorija (nacionālais sertifikācijas centrs). Līdz ar to atbilstības kontrole kalpo ne tikai cilvēku un vides aizsardzībai. Tā var atvieglot un paātrināt preču tirdzniecisko apgrozību, sekmēt patērētāju labāku aizsardzību no zemas kvalitātes precēm un viltojumiem.

2. Rezultāti un diskusija

2. Results and discussion

2.1. Neatbilstības riska faktoru analīze

2.1. The analysis of the factors of discrepancy risk

Patērētāju interešu aizsardzības sistēmas pamatu veido „Patērētāju tiesību aizsardzības likums”. Likumi “Preču un pakalpojumu drošuma likums” un likums “Par atbildību par preces un pakalpojumu trūkumiem” ir izstrādāti, lai nodalītu drošuma prasību un atbildības regulējumu. Preču un pakalpojumu drošuma likuma mērķis ir panākt drošu, personas dzīvībai, veselībai un mantai, kā arī videi nekaitīgu preču ražošanu, laišanu apgrozībā un pakalpojumu sniegšanu. Likuma izpildi nodrošina Patērētāju tiesību aizsardzības centrs un citas valsts uzraudzības un kontroles iestādes, kuru kompetencē ir noteiktu preču vai pakalpojumu tirgus uzraudzība un kontrole. Patērētāju interešu aizsardzībai Latvijā veltīts likums “Pārtikas aprites uzraudzības likums”. Šajā likumā atrodamas vairākas patērētājiem svarīgu normu grupas. Šā likuma mērķis ir nodrošināt kvalitatīvas un cilvēka veselībai un videi nekaitīgas pārtikas apriti, novēršot risku, veicinot tirdzniecību un aizsargājot patērētāju intereses, 1.att. Pārtikas aprite - visi posmi, ko iziet pārtika līdz patērēšanai. Saskaņā ar Pārtikas uzraudzības likuma 4.pantu, Latvijā atļauta tikai kvalitātes un obligātajām nekaitīguma prasībām atbilstošas pārtikas aprite. Kvalitāte - īpašību kopums, kas nodrošina pārtikas

atbilstību patērētāja vajadzībām un konkrētām normatīvo aktu prasībām. Pārtikas aprites uzraudzības likumā noteiktā preču aprites atbilstības kontrole attiecas uz preču aprites uzraudzību un kontroli kā iekšzemē, tā caur valsts robežu. Tiešā kontekstā ar iepriekš analizētiem pamatlikumiem darbojas likums "Par atbilstības novērtēšanu". Likuma mērķis ir nodrošināt vienotu, ar ES un starptautiskajiem normatīvajiem aktiem harmonizētu produktu, procesu un pakalpojumu atbilstības novērtēšanas kārtību. Viens vispārējs mērķis, kas izvirzīts Eiropas kvalitātes uzlabošanas politikai ir veicināt tādas kvalitātes uzraudzības metodes, kas nodrošina pastāvīgu kvalitātes uzlabojumu.

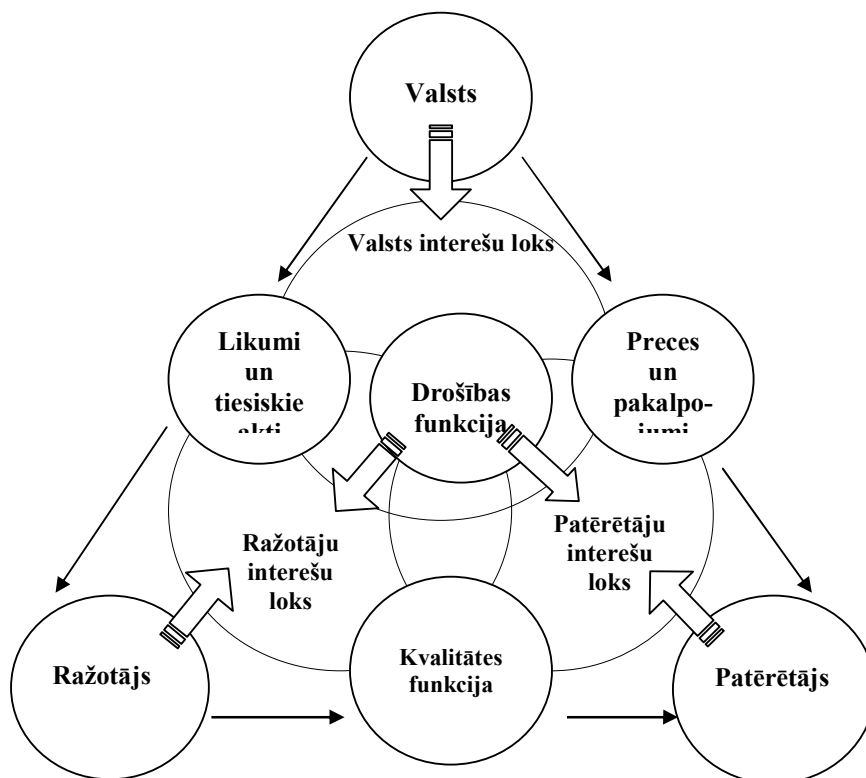
Pārtikas kvalitātes riska faktoru un cēloņu pētījumos konstatēts, ka visbiežāk notiek cilvēku saindēšanās ar pārtiku, kura inficēta kaitīgo mikroorganismu darbības rezultātā, kaut daļā sabiedrības pastāv uzskats, ka galvenie riska cēloņi ir ķīmikālijas un pārtikas piedevas. Patērētāju sūdzības biežāk ir par fizikāliem riska izraisītājiem, jo fizikālā piesārņošana parasti ir vieglāk pamanāma, nekā cita veida piesārņojums un tā ir būtiska atšķirība starp īsto un pamanīto risku. Eiropā un pasaulē darbojas vairākas sistēmas pārtikas produktu nekaitīguma kontrolei un nodrošināšanai. Tradicionālā ir gala produkta testēšana. Pēdējā laikā ir pieaugusi interese par citas - preventīvas kontroles sistēmas HACCP (*Hazard Analysis Critical Control Point*) izmantošanu (Riska cēloņu analīze kritiskajos kontroles punktos). HACCP kvalitātes sistēma dod uzņēmuma iekšējo procesu sakārtoību un nodrošina nemainīgu produkcijas kvalitāti. *Codex Alimentarius* (Pārtikas Kodekss) un Pārtikas Higiēnas Komiteja ir akceptējuši HACCP sistēmu. Izmantojot HACCP sistēmu, kontrole tiek pārcelta no gala produkta kontroles un pārtikas ražošanas un izstrādes procesa kontroli.

Pārtikas ražotājiem tas dod pārliecību, ka produkcijas defekti tiek novērsti jau ražošanas procesā, ko nevar sasniegt veicot tikai tradicionālo gala produkta testēšanu. Produktu un preču kontroles mūsdienu tehnoloģija, lielu apjomu vai plūsmas gadījumos, balstās uz riska faktoru analīzi t.i., ka 1) produkta vai preces kvalitāte varētu neatbilst: a) noteiktām lietošanas vērtībai; b) uzrādītam sertifikātam, preces zīmei vai kodam; 2) ar produktu vai precī ir iespējama krāpšana, lai a) slēptu īsto (neuzrādīto pareizo) vērtību (cenu), b) izvairītos no nodokļu un nodevu maksāšanas. Šādos gadījumos var izmantot operatīvās kontroles metodes, ar kurām var konstatēt produkta vai preces neatbilstību to standartam, vai sertificētam etalonparaugam (standartparaugam). Tas ir apstiprinājums paaugstinātam riska faktoram un ir par pamatu produktam vai preces aizturēšanai no tālākas kustības vai darbībām ar to, līdz neatbilstība tiek noteikta precīzi (ar juridiskām sekām), nosūtot pārbaudāmo objektu ekspertīzei vai analīzei laboratorijā.

Vispārīgi riska faktors tiek noteikts attiecībā pret citu zināmu standarta objektu vai gadījumu, vai situāciju, kad ir zināmi visi objekta parametri (piem. kvalitātes rādītāji: smarža, aromāts, garša, forma, krāsa, ciets, mīksts, šķidrums, mehāniskā stiprība, elektro un uguns drošība), nosakot integrālo novirzi no parametru kopas. Lai konkrētā gadījumā noteiktu riska faktoru, ir nepieciešamas attiecīgās datu bāzes par produktu vai preces parametru kopām: procesuālie parametri (izcelsme, ražotājs, pārvadātājs, pasūtītājs, izplatītājs, tirgotājs, cena un tml.); kvalitātes parametri (kvalitātes grupa un tās parametri, derīguma ilgums, uzglabāšanas laiks un tml.). Potenciālos riska cēloņus HACCP sistēmā iedala šādās grupās: mikrobioloģiskie (dažādi kaitīgie mikroorganismi)-saindēšanas pirms preču piegādes, saindēšanas pēc preču piegādes, mikroorganismu izdzīvošana; ķīmiskie (veterināro preparātu atlikumi; mazgāšanas līdzekļi- pienā u.c.): saindēšanas pirms preču piegādes, saindēšanas pēc preču piegādes, indīgo vielu lietošana; fizikālie (zeme, augu sēklas, koksnes gabaliņi, akmentiņi, kukaiņi): piesārņošana pirms preču piegādes, piesārņošana pēc preču piegādes. HACCP sistēmas dokumentēšanai jā sastāda saraksts par visiem tiem kritiskajiem punktiem, kuros var rasties riska cēloņi.

Pirms uzsākt riska cēloņu analīzi, rūpīgi jāpārbauda pētāmais produkts un tā ražošanas process, tādejādi arī HACCP sistēmai ir daudz trūkumu, piemēram, lielas izmaksas, nepieciešamība piesaistīt neatkarīgus ekspertus, speciālistu pakalpojumus, veikt pārtikas produktu pilnu laboratorisko analīzi, nodrošinot pārtikas izejvielu iegādāšanos no uzticamiem piegādātājiem, veikt monitoringa procedūras, nodrošināt atbilstošu personālu uzskaiti, kontrolei un dokumentēšanai visās ražošanas, iegādes un realizācijas stadijās. Lai realizētu šo sistēmu Latvijā, ir nepieciešami HACCP sistēmas 14 pētījumu etapi, kas prasa noteiktu laiku un atbilstošus izdevumus. HACCP sistēma atbilstības kontrolē. HACCP ir saīsinājums no "Hazard Analysis Control Point" (Riska cēloņu analīze kritiskajos kontroles punktos). HACCP ir radusies no "Neveiksmju veidu un efektu analīzes" (Failure Mode and Effect Analysis) - inženiersistēmas, kas aplūko produktu, visas tā sastāvdaļas un ražošanas stadijas, un uzdod jautājumu: "Kas var notikt nepareizi visā šajā sistēmā?" Tā ir analīzes sistēma, kas vadībai dod iespēju ieviest un uzturēt ekonomisku pārtikas drošības

programmu, kas nepārtraukti turpinās un attīstās. HACCP ietver sistemātisku novērtējumu visām daudzajām pārtikas ražošanas stadijām, nosakot tās stadijas, kuras ir kritiskas attiecībā uz pārtikas drošību.

1.att. Valsts, ražotāju, pakalpojumu sniedzēju un patērētāju galveno attiecību, interešu un atbildības strukturāli-funkcionālais modelis (avots: raksta autoru izstrādātais modelis).

Fig.1. The structural-function model of the main relations, responsibility and communications between consumers, state and manufacturers (by authors developed model).

Tas vadībai dod iespēju koncentrēt tehniskos resursus uz šīm ražošanas stadijām, kas kritiski ietekmē produkta drošību. HACCP analīze sagatavo Kritisko Kontroles Punktu (KKP) sarakstu kopā ar ekspluatācijas mērķiem, procesa monitoringu un koriģējošām darbībām katrā KKP.

Lai drošība būtu nodrošināta nepārtraukti, ir saglabājami visi pieraksti un atskaites par visām analīzēm, un pētījuma iedarbība jāpārbauda regulāri, kā arī tad, ja mainās procesa operācijas. HACCP ir izmantojams, lai identificētu mikrobioloģiskas, ķīmiskas un fiziskas dabas cēloņus, kas var ietekmēt produkta drošību. Šo metodiku tāpat var lietot, lai identificētu riska cēloņus un KKP, kuri saistīti ar mikrobiālu sabojāšanos un produktu kvalitāti. HACCP ir jāpielieto konkrētai procesam un produktu kombinācijai, vai nu jau pastāvošai, vai jaunai, un tas prasīs no augstākās vadības un tehniskā personāla piegādāt visus sekmīgi analīzei un sekojošai ieviešanai nepieciešamos resursus. Tomēr vienmēr pastāvēs nepieciešamība pēc gala produktu testēšanas, īpaši pārbaudes mērķos. HACCP ir loģiska un ekonomiska bāze labāku lēmumu pieņemšanai attiecībā uz produktu drošību. Pārtikas ražotājiem tās nodrošina lielāku produktu kontroles drošību, nekā tas ir iespējams ar tradicionālo gala produktu pārbaudīšanu, un korekti ieviests HACCP var tikt lietots kā daļa no "Pienācīgās centības" aizstāvēšanas. HACCP ir atzīts kā nacionālā, tā internacionālā līmenī kā visekonomiskākais līdzeklis, lai kontrolētu pārtikas izsauktās saslimšanas, un kā tāds ir akceptēts kopējā FAO/WHO Codex Alimentarius komisijā. HACCP ir instruments

uzņēmuma vadībai, kas dod iespēju pieiet noteikto riska cēloņu kontrolei strukturāli - funkcionāli, kas nav iespējams izmantojot tradicionālās inspekcijas un kvalitātes kontroles procedūrās. Tas potenciāli spēj identificēt tās sfēras, kurās līdz šim nav piedzīvotas neveiksmes un kuras tādēļ ir īpaši noderīgas jaunām operācijām. Realizējot HACCP, ekspertu komandai jāseko septiņiem pamatprincipiem. Pieeja ietver risku cēloņu identifikāciju un analīzi visās pārtikas produktu ražošanas stadijās, sākot no izejvielām līdz gatavā produkta patērēšanai. Jāapsver mikrobioloģiskie, ķīmiskie un fiziskie risku cēloņi, ja tie var ietekmēt produktu drošumu.

Pēc risku analīzes seko kritisko kontroles punktu (KKP) identificēšana un katra riska cēloņa kontrolei atbilstošu pasākumu noteikšana. Nobeigumā sagatavo monitoringa un pārbaudes sistēmas, kas dos pārliecību, ka HACCP sistēma darbojas sekmīgi. Codex Alimentarius Komisija pašlaik atbalsta HACCP metodes praktisku ieviešanu pārtikas rūpniecībā tādā veidā, ka Pārtikas Higiēnas komiteja gatavo standartizētu pieeju HACCP lietošanai visās dalībvalstīs. Diemžēl, ne katram uzņēmumam ir iespēja ieviest šo sistēmu, galvenokārt tam dēļ, ka HACCP sistēmas ieviešana uzņēmumos prasa jūtamus naudas ieguldījumus. Tas nenozīmē, ka nelieliem uzņēmumiem atliek atteikties no nekaitīguma un kvalitātes nodrošināšanas procedūrām, jo ir iespēja veikt darbību, ievērojot Labas Higiēniskās (LHP) un Labas Ražošanas prakses (LRP) principus. LHP ir aprakstīts Codex Alimentarius dokumentā "Vispārīgi Pārtikas Higiēnas Principi". Kodekss iesaka labu higiēnisko praksi darbā ar pārtiku (ieskaitot audzēšanu un novākšanu, sagatavošanu, pārstrādi, iepakojšanu, transportēšanu un pārdošanu), kas paredzēta cilvēku patēriņam – lai garantētu drošu, veselīgu un vērtīgu produktu.

Pārtikas aprites uzraudzības likumā noteiktā preču aprites atbilstības kontrole attiecas uz preču aprites uzraudzību un kontroli kā iekšzemē, tā caur valsts robežu. Tā ietver kontroles sistēmas uzbūves un vadības principus, kā arī atbilstības kontroles sistēmas struktūru un tehnoloģiju, kuras pamatā ir neatbilstības riska analīze, lai noteiktu preces neatbilstību noteiktām prasībām vai darījumu ar precī neatbilstību attiecīgiem noteikumiem. Tas nozīmē to, ka fiziski pārbauda tikai to precī vai darījumu, kurā konstatē novirzi pret prasībām vai noteikumiem.

Pētījumi pārtikas produktu kvalitātes drošības riska faktoru jomā ļauj secināt, kā noteicošie faktori atbilstības kontroles nodrošināšanas problēmā ir mikrobioloģiskie, ķīmiskie un fiziskie riska faktori, HACCP un atbilstības kontroles menedžmenta koncepciju ievērošana. Atbilstības kontroles problēmas atrisināšanā un patērētāju aizsardzības sistēmas izveidošanā centrālo vietu ieņem atbilstības kritēriju un kritisko kontroles punktu (KKP) operatīva un precīza noteikšana. Nelieliem uzņēmumiem ir iespēja veikt darbību, ievērojot Labas Higiēniskās (LHP) un Labas Ražošanas prakses (LRP) principus, lai garantētu drošu, veselīgu un vērtīgu produktu. LHP higiēnas pamatprincipi jāievēro katram uzņēmumam, jo tikai šajā gadījumā var nodrošināt patērētāja veselībai drošu pārtiku. Intelektuālās tehnoloģijas un mākslīgais intelekts ir gadsimta vadošais un perspektīvākais attīstības virziens, kas paver jaunas iespējas ķīmisko, bioloģisko, ekoloģisko un citu procesu, atbilstības kontroles, testēšanas un vadības optimizācijas, izmantojot informācijas tehnoloģijas sasniegumus.

2.2. Atbilstības kontroles svītrkodu intelektuālās tehnoloģijas izstrāde

2.2. Bare - code intelligent technology for the conformity control of the goods

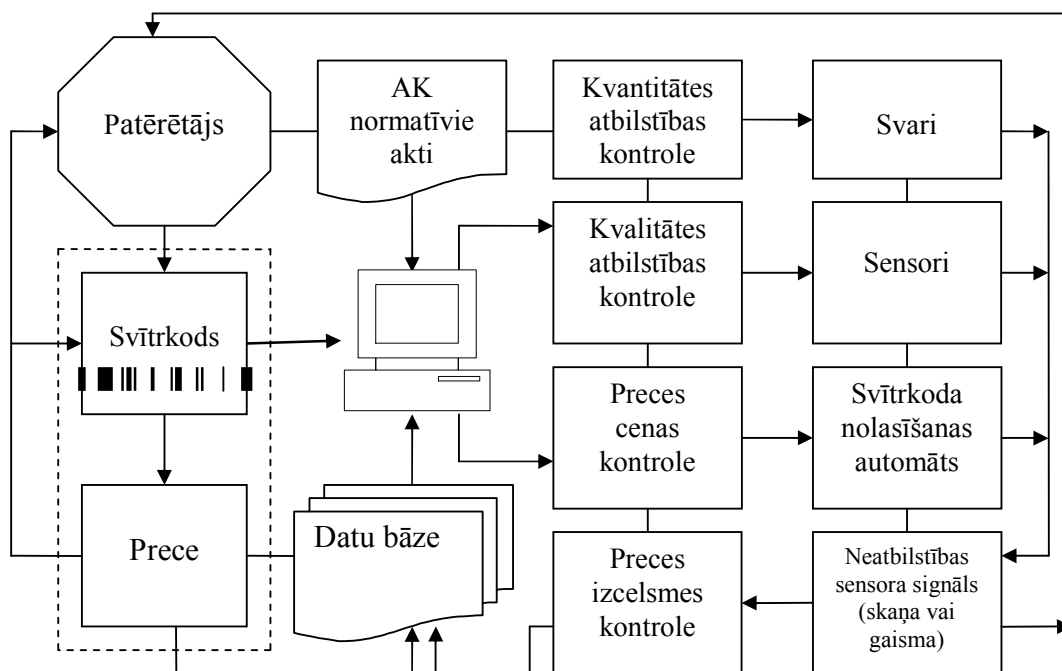
Raksta autoru izpratnē *intelekts, intelektuālā tehnoloģija, intelektuālā sistēma ir funkcionālās struktūras optimālo risinājumu meklēšanas procesors laikā un telpā, kurš vislabāk apmierina intelektuālā objekta vai procesa veidotāja mērķa sasniegšanas nosacījumus*. Pēc šāda intelektuālo tehnoloģiju un sistēmu formulējuma nav principiālas atšķirības starp mākslīgo un dabisko intelektu un par atslēgas jēdzienu kļūst „intelekta veidotāja” jēdziens.

Šodien mēs aktīvi apspriežam un apdomājam *intelektuālo tehnoloģiju* problēmas, un arī pašas mākslīgas domāšanas mašīnu tehnoloģijas pašlaik attīstās daudz straujāk, nekā gēni bioloģijā. Tādēļ *intelektuālās tehnoloģijas, ekspertu sistēmas un mākslīgā intelekta sistēmas* parasti saistīti ar skaitļošanas mašīnām un dator tehnoloģijām, kuras atbilst vai pat pārsniedz parasta cilvēka, patērētāja, intelektuālās spējas. Un šīs *intelektuālās tehnoloģijas* pārtikas preču aprītē un atbilstības kontrole (AK) pēc sava „intelekta” līmeņa jau tagad ir gatavas ar cilvēkiem līdzīgo spēju ne tikai veikt atbilstības kontroles operācijas un nodrošināt automātiskas analīzes funkcijas, bet arī spēj patstāvīgi plānot un organizēt AK procedūras, sistematizēt atklātas neatbilstības, fiksēt un apstrādāt neatbilstības faktus, notikumus un datus, nodrošinot patērētājiem brīvu pieeju un produkcijas izcelsmes un izsekojamības informatīvos parametrus.

AK ekspertu sistēmas un *intelektuālās tehnoloģijas turpmākas attīstības gaitā* spēš juridiski definēt un dot novērtējumu atklātām neatbilstībām no normatīvu aktu un esošas likumdošanas viedokļa. *Intelektuālās tehnoloģijas* patērētāju tiesību un interešu aizsardzības jomā, dod iespēju patērētājiem operēt nevis ar miglainām informācijas kopām, bet izmantot savai aizsardzībai pilnīgi gatavas momentānai lietošanai elektroniski apkopotas un juridiski novērtētas zināšanas par precī vai pakalpojumu.

Pārtikas drošuma nodrošināšana ir valsts institūciju kompetencē, bet par saražotās produkcijas vai pakalpojumu kvalitāti atbildīgs ir ražotājs (1.att.). Preču aprīte ir preču, produktu, pārtikas, izejvielu aprīte no izcelsmes līdz izlietošanai. Kvantitatīvo parametru kontrole ietekmē tikai patērētāja ienākumus, kas ir atjaunojami resursi. Kvalitatīvo parametru kontroles trūkums noved patērētājus riska situācijā, kas ietekmē viņu veselību un pat dzīvību, kas var būt neatjaunojams process. Tādēļ veikalus, noliktavas un laboratorijas blakus kontrolsvāriem vajag uzstādīt elektroniski apmācītos produktu kvalitātes atbilstības kontroles indikatorus. Tad katram patērētājam būs iespēja aktīvi piedalīties visos preču aprītes kontroles posmos un saņemt par produktu kvalitāti ne tradicionāli miglainas informācijas kopas, bet lietošanai gatavas zināšanas par konkrētā produkta atbilstību normām. Kvalitātes kontrolēs un uzraudzības institūcijas pat fiziski pilnīgi nav spējīgas atrisināt miljonu patērētāju problēmas un pilnā mērā aizstāvēt to likumīgās tiesības un intereses. Tāpēc visai sabiedrībai, visai patērētāju masai jābūt iekļautai šajā procesā. Šim nolūkam jāizstrādā tāda cilvēkam draudzīgā patērētāju aizsardzības koncepcija valsts un reģionālajā līmenī, kura balstītos uz principiāli jaunam, datorizētām, atbilstības kontroles informācijas tehnoloģijām un ekspertu sistēmām. Šo intelektuālo tehnoloģijas pamatā ir automatizētā neatbilstības riska analīze, lai noteiktu preces, darbības vai tehnoloģiska procesa neatbilstību noteiktām prasībām vai darījumu ar precī neatbilstību attiecīgiem noteikumiem. Atbilstības kontroles operatīvu pasākumu efektivitātes paaugstināšanai patērētājiem un uzņēmējiem (lielveikalos, vairumtirdzniecības bāzēs, muitas darbiniekiem uz robežas utt.) jānodrošina neatkarīgās preventīvas pārtikas drošības kontroles iespēja, izmantojot datortehnoloģijas un svītrkodu, kas izvietots uz preces iepakojuma. Tad, līdzīgi iespējai veikalos pašiem pārbaudīt iegādātā produkta cenu un masu uz kontrolsvāriem, jebkuram patērētājam, pat tiem, kam nav prasmes apieties ar datoru, būs vienkāršota iespēja ar svītrkoda starpniecību nokļūt datu bāzē un saņemt visu nepieciešamu informāciju, piemēram, par iegādātā produkta pareizo cenu, par produkta un preces lietderīgām vai kaitīgām īpašībām, par pārtikas produkta realizācijas termiņiem, saņemt informāciju un vairāk uzzināt par konkrētu piedevu, konservantu, "uzlabotāju" un ģenētiski modificētu komponentu esamību produkta. Patērētāju veselības aizsardzības un slimību profilakses ziņā tādas cilvēkam draudzīgas informācijas tehnoloģijas ieviešanas nozīmi grūti pārvērtēt. Patērētāju brīva pieejamība pie tāda rakstura informācijas demokrātiskajās valstīs, atklātās sabiedrības apstākļos, izskatās acīmredzama. (E.Špakoviča, Latvijas patērētāju...,2006) Atklātās nepilnības un neatbilstības no miljonu patērētāju puses veidos pašu galveno attiecībās starp ražotāju un patērētāju – atgriezenisko saiti, jo kvalitātes vadības procesa ieviešana miljonu vienkāršu patērētāju ar savām personīgām vēlmēm un viedokļiem par preces kvalitāti (2.att.). Tad arī tāda ekonomikas kategorija kā „pieprasījums” veidosies pēc objektīviem brīva tirgus kritērijiem, nevis kā monopolu un ražotāju diktāts. Miljonu patērētāju intelektuālais padomnieks, būs kā „Damokla zobens” virs negodprātīgo ražotāju un tirgoņu galvām. Būtisko nozīmi atbilstības kontrolē preču aprītē ieņem atbilstības kontroles indikatori ar mākslīgu intelektu. Brīvā (vai par minimālu maksu) miljonu patērētāju pieeja pie pārdodamā produkta datu bāzes ar svītrkoda interfeisa starpniecību, (izņemot, protams, pieeju informācijai, kurai ir komerciāls vai „security” raksturs) momentāni atbrīvos lielveikalu plauktus no precēm ar apšaubāmo kvalitāti.

Pie esošās lietu kartības patērētāji veikalos apdraud savu veselību (un pat dzīvību) galvenokārt ne no iegādāto produktu kvantitātes, jo parasti produktu masu veikalos var pārbaudīt ar kontrolsvāriem, bet tieši no produktu neatbilstošās kvalitātes, tas ir, no neiespējamības momentāni pārbaudīt preces kvalitāti un izcelsmi tieši uz vietas tirdzniecības bāzē un veikalā. Diemžēl šo svarīgāko pakalpojumu ne tirdzniecības bāzes, ne lielveikali patērētājiem pagaidām nepiedāvā. Bet tieši šis preču aprītes ķēdes „trūkstošais posms” ir patērētāju galvenais bēdu cēlonis, ņemot vērā kritisko situāciju Latvijā, kad tika slēgtās patērētāju aizsardzības reģionālās nodaļas. Izstrādātā patērētāju aizsardzības intelektuālā svītrkodu tehnoloģija (2.att.) ne tikai radikāli izmainīs ražotāju un tirdzniecības organizāciju attieksmi pret patērētāju interešu ievērošanu, bet pamatojoties un intelektuālajiem sensoriem un instrumentiem, piemēram, molekulārais nanoskops, mākslīgā mele, mākslīgais deguns utt., kā arī uz patērētājiem brīvi (vai par minimālo maksu) pieejamo neatbilstības kontroles datorizēto tiesisko bāzi, piemēram, izmantojot lokālos vai interneta tīklus, principiāli izmainīs situāciju ar nedrošās pārtikas realizācijas iespēju no negodprātīgo ražotāju un tirgoņu puses.

2.att. Atbilstības kontroles intelektuālās svītrkodu tehnoloģijas koncepcija preču apritē
(raksta autoru izstrādātais modelis).

Fig.2 The concept of the bar-code intelligent technology for conformity assessment of the goods
(by authors developed model).

AK tehnoloģijas „intelektualitāte” saistās ar automātisko preču un pakalpojumu identifikāciju, interfeisa aizvietošanu ar svītrkodu datortehnoloģiju, ar skaitļošanas operācijām, ar komunikācijas tīklu un sistematizētas datu bāzes (tajā skaitā arī tiesiskas) par precēm un pakalpojumiem izmantošanu, ar intelektuālo sensoru pielietojumu, ar automātiski apstrādātas informācijas interpretāciju un pasniegšanu patērētājiem konkrētu zināšanu par atklātām neatbilstībām, piemēram, brīdinošā mirdzošā gaismas signāla vai trauksmes skaņas signāla formā.

Secinājumi Conclusions

1. Patērētājam Latvijā ir jāapzinās, ka neviena valsts kontrolējoša vai uzraudzības institūcija neatrisinās viņa problēmas. Tikai paša patērētāja prasme izvēlēties un prasme aizstāvēt sevi gadījumos, kad tiek pārkāptas viņa tiesības, palīdzēs veidot savstarpēji pieņemamas attiecības starp patērētāju un uzņēmēju, veicinās konkurences attīstību, kas ir ietekmīgs preču un pakalpojumu kvalitātes uzlabošanas stimuls.
2. Pārtikas produkti tieši un visvairāk ietekmē cilvēku dzīvību un veselību, tāpēc AK uzdevumu risināšanā vajag pievērst īpašu uzmanību likumiem un normatīviem dokumentiem, kuri attiecas uz pārtikas un preču apriti un patērētāju aizsardzību, tas ir, pirmkārt “Pārtikas aprites uzraudzības”, “Atbilstības kontroles” un “Patērētāju aizsardzības likumiem”.
3. Patērētāju tiesību un interešu aizsardzības jaunās koncepcijas kontekstā darbā detalizēti izanalizēti iespējamie neatbilstības kontroles riska faktori preču apritē ;
4. Izstrādāts valsts, ražotāju, pakalpojumu sniedzēju un patērētāju galveno attiecību, interešu un atbildības strukturāli - funkcionālais modelis.
5. Patērētāju tiesību un interešu aizsardzības jaunā konceptuālā modeļa izstrādei izanalizētās un pamatotās AK tehnoloģijas attīstības iespējās preču apritē izmantojot intelektuālo tehnoloģiju sasniegumus;

6. Cilvēkam draudzīgas AK tehnoloģijas ieviešanas galvenais mērķis ir nodrošināt kvalitatīvas un cilvēka veselībai un videi nekaitīgas pārtikas apriti, novēršot riskus un aizsargājot patērētāju intereses.
7. AK tehnoloģijas un testēšanas laboratorijas balstās uz sasniegto zinātnes un tehnikas līmeni AK instrumentu izstrādē. Pārtikas drošuma kontroles testeru intelektuālizācijas tendence novērojama visā pasaulē. Tāpēc arī Latvijai jāintensificē un jāpaplašina pētījumi AK intelektuālo tehnoloģiju un instrumentu pilnveidošanas jomā;
8. Izstrādāta un pamatota patērētāju aizsardzības AK uzbūves intelektuālā koncepcija preču aprītē, kura balstās uz svītrkoda tehnoloģijas pielietošanu neatbilstības riska noteikšanā pārtikas;
9. Latvijā ir nozīmīgās teorētiskās, tiesiskās un eksperimentālas iestrādes patērētāju tiesību un interešu aizsardzības jomā, tādejādi nepastāv principiālā rakstura problēmu intelektuālās svītrkoda AK tehnoloģijas plašai ieviešanai lielveikalos, noliktavās un tirdzniecības bāzēs.

Izmantotā literatūra References

1. Moskvins G.A. USA Patent № 4.989.445, 1992;
2. Moskvins G., Spakovica E. Development of Intelligent Technologies for Consumers Protection. Proceedings of International Conference [Economic Science for Rural Development, Nr. 11](#), 26.04, Jelgava, 2006, p. 233-242;
3. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект. Современный подход. М, 2006, 1407 с.;
4. EU Regula EU 178/2002/EEC, [1.1 SECTORIAL POLICIES 3.2.1 Agriculture 3.2.1.1 Food safety](#).
5. ISO 8402, <http://www.iso.org>;
6. Moskvins G., Spakovica E., Intelligent Technologies for the Risk Assessing in the Chain of Agricultural Production. V starptautiskā zinātniskā konference "Inženierzinātne lauku attīstībai" 18.-19.05, Jelgava, 2006, 170-176;
7. Moskvins G., Spakovica E., A.Moskvins. Development of intelligent technologies for consumers' protection in the food market. Proceedings of International Conference "Animals. Health. Food Hygiene", LLU, Jelgava, 2006.g.10.11, p.208-219.
8. Moskvins G., Spakovica E., Moskvins A. Intelligent models for conformity assessment of agricultural products. Proceedings of International Conference "Animals. Health. Food Hygiene", LLU, Jelgava, 2006.g.10.11., p.219-231.
9. Špakoviča E. Latvijas patērētāju tiesiskās bāzes attīstība. Proceedings of International Conference [Economic Science for Rural Development, Nr 11](#), 26.04, Jelgava, 2006, p. 248-257;
10. Moskvins G., Spakovica E. Intelligent Technology for the Conformity Assessment of Agricultural Products. Advances in Computer, Information, and Systems Sciences, and Engineering Proceedings of IETA 2005, TeNe 2005 and EIAE 2005 Elleithy, K.; Sobh, T.; Mahmood, A.; Iskander, M.; Karim, M. (Eds.) 2006, XV, 489 p., Hardcover ISBN: 1-4020-5260-X, Springer Berlin -Heidelberg -New York, 2006, p.109-114.

Darba tirgus prasību ievērošana kā profesionālās un augstākās izglītības kvalitātes kritērijs

Compliance with the Labour Market Requirements as the quality Criteria of Profession and Higher Education

Valentīna Pavlovskā

Banku augstskola, studiju programmu direktore
Rīga, K.Valdemāra 161., valentina.pavlovsk@ba.lv, tel. 67360107

Abstract

The development of market relation in Latvian economy increases the activities in the field of education. Education becomes a special product, and people shall know how to sell and buy it. The ability of graduates to fit into the labour market is an important indicator for the quality of education. Consequently, the education product must meet the labour market requirements. The market research data show that study programmes do not meet the needs of the national economy; a large number of graduates do not work in their field of specialisation. Employers, education institutions and students have different visions of the labour market requirements.

Atslēgas vārdi: tirgus attiecības izglītībā, izglītības produkts, izglītības kvalitāte, darba tirgus pieprasījums un piedāvājums izglītībā

Key words: market relations in education, product of education, quality of education, demand and supply of education in the labour market

Ievads

Introduction

Pēdējo 20 gadu laikā Eiropā un pasaulē ir notikušas straujas pārmaiņas, ko ietekmējis zinātnes un tehnikas progress, kā arī globalizācijas procesi. Arvien pieaugoša informācijas tehnoloģiju attīstība, pakalpojumu īpatsvara pieaugums iekšzemes kopproduktā, zinātņietilpīgo tautsaimniecības nozaru attīstība izvirza jaunas prasības cilvēkresursu attīstības jomā.

Izglītības iestādes izstrādā arvien jaunas mācību/studiju programmas, kas nodrošina konkrēta kvalifikācijas līmeņa un profesijas piešķiršanu. No vienas puses – pieaug vēlme iegūt labu izglītību, konkurētspējīgu profesiju, kas dod zināmas garantijas darba tirgū; no otras puses – pieaug izglītības iestāžu skaits, kas gatavas apmierināt šo pieaugošo pieprasījumu. Tas nozīmē, ka Latvijā arī izglītības nozare arvien vairāk sāk balstīties uz tirgus darbības principiem. Par to liecina arī straujais augstākās izglītības iestāžu pieaugums pēdējos 15 gados: 1991.gadā augstskolu un koledžu skaits bija 14, bet 2007.gadā jau 60.

Izglītība kļūst par īpašu preces veidu, kuru jāprot piedāvāt, un kuru jāprot arī nopirkt, pie tam, tādā veidā, kas pircējam dod iespēju šo produktu tālāk izmantot ar maksimālu efektivitāti. Tiek piedāvāts milzīgs klāsts mācību programmu, kuru tautsaimnieciskā lietderība un pielietojamība ne vienmēr ir efektīva. Izglītības saturs bieži vien nenodrošina ne pietiekamu profesionālo sagatavotību, ne absolventu garīgo attīstību, ne arī gatavību piemēroties darba tirgus mainīgajām prasībām.

Pētījuma mērķis ir noteikt darba tirgus prasību, kā izglītības kvalitāti nosakošā faktora, ievērošanas iespējas mācību/studiju procesa īstenošanā profesionālās un augstākās izglītības iestādēs.

Pētījuma uzdevumi:

1. Noteikt pieprasījumu un piedāvājumu veidojošās sastāvdaļas profesionālās un augstākās izglītības tirgū.
2. Noteikt darba devēju prasības attiecībā pret darba ņēmēju profesionālo sagatavotību.
3. Identificēt faktorus, kas kavē darba tirgus prasību ievērošanu profesionālajā un augstākajā izglītībā.

Pētījuma **datu avots** - ES struktūrfondu nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” pētījuma virziena „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām” ietvaros veikto pētījumu dati:

- iedzīvotāju darbaspējas vecumā kvantitatīvais apsekojums (20025 respondenti),
- iedzīvotāju darbaspējas vecumā kvalitatīvais apsekojums (9 fokusgrupas – darba devēji, darba

- nēmēji, izglītotāji),
 - darba devēju kvalitatīvais apsekojums (2502 uzņēmumi).

Tirgus attiecības profesionālajā un augstākajā izglītībā

Boloņas deklarācijā (1999), piedaloties 29 Eiropas valstu izglītības ministriem, (šobrīd dalībvalstu skaits ir jau 45) norādīts, ka izglītība, galvenokārt augstākā izglītība, ir kļuvusi par vienu no komercdarbības veidiem. Vispasaules tirdzniecības organizācija vēlas attiecināt šīs organizācijas standartus par preču, pakalpojumu, darbaspēka un kapitāla brīvu kustību arī uz izglītību kā pakalpojuma veidu. Boloņas process ir viena no sastāvdaļām diskusijās par valsts tiesībām un pienākumu iejaukties, regulēt tirgus attiecības izglītības jomā. Otrs iemesls Boloņas procesa sākšanai ir ES darba devēju neapmierinātība ar audzēkņu un studentu gatavību darba tirgum, kā arī nepieciešamība paaugstināt darbaspēka mobilitāti un veicināt augstākās izglītības diplomu savstarpējo atzīšanu.¹

Neskatoties uz aizvien pieaugošo profesionālās un augstākās izglītības komercializāciju, Boloņas procesa ietvaros ir uzsvērta izglītības kā sabiedriskas preces funkcija: profesionālā un augstākā izglītība ir sabiedriska labums un par to ir jāatbild sabiedrībai (Realizējot Eiropas augstākās izglītības telpu. Berlīnes ministru komunikē 2003).²

No vienas puses, izglītība ir pakalpojums (atbilstoši iekšzemes kopprodukta klasifikācijai), bet, no otras puses, izglītība ir investīcijas (kapitālieguldījumi). Šo tēzi pamato cilvēkkapitāla teorija: izglītība ir investīcijas, jo nodrošina izglītojamajiem papildu zināšanu un prasmju iegūšanu neatkarīgi no cilvēka iedzimtajām spējām, un šī „pievienotā vērtība” nodrošina lielāku labklājību gan indivīdam, gan viņa ģimenei.³

Profesionālās un augstākās izglītības tirgū pirkšanas un pārdošanas objekts ir mācību vai studiju programma, kuras sekmīga apguve dod iespēju iegūt attiecīgā līmeņa kvalifikāciju.

Pieprasījumu veido:

1. Izglītojamie, kas izvēlas savu profesionālās izglītības jomu pēc sev svarīgiem kritērijiem. Svarīgākie faktori pēc darba tirgus pētījumā iegūtiem materiāliem ir – iespēja atrast darbu, atalgojuma līmenis profesijā, izglītības iestādes atrašanās vieta, karjeras iespējas, profesijas prestižs, personīgās intereses.
2. Šinī gadījumā profesionālās un augstākās izglītības iestādes darbojas kā pakalpojuma sniedzējas un izglītojamais ir pakalpojuma saņēmējs (pircējs).
3. Darba devēji – izglītības produkta galapatērētāji, kas vērtē tā kvalitāti, atbilstību savām prasībām. Šobrīd valstī nav mehānisma. Kas novada darba devēju prasības ieinteresētām pusēm: izglītības iestādēm, kas veido mācību/studiju programmu saturu, tātad nosaka izglītības pakalpojuma kvalitatīvos un arī kvantitatīvos rādītājus; izglītojamiem, kas gatavi saņemt izglītības pakalpojumu, lai sevi sagatavotu atbilstoši darba tirgus prasībām.
4. Šinī gadījumā izglītība pilda investīciju funkciju – ieguldījums nākotnei.
5. Sabiedrība

Lisabonas stratēģijas⁴ (2000.) dokumentos tiek apliecināts, ka izglītības sistēmas klients plašākā nozīmē ir sabiedrība, izglītības mērķu sasniegšana palielina sociālo viendabību Eiropas valstīs.

Sabiedrība ar valsts un citu institūciju (arodbiedrību, profesionālo organizāciju, biedrību u. c.) palīdzību izvērta izglītības sistēmai vismaz 4 mērķus, no kuriem ar darba tirgu ir saistīts tikai viens no šiem mērķiem. Šie mērķi ir definēti Boloņas deklarācijā:

- Sagatavošana darba tirgum;
- Sagatavošana aktīva pilsoņa dzīvei demokrātiskā sabiedrībā;
- Personības attīstība;
- Paplašinošās zināšanu bāzes (pamata) attīstība un uzturēšana.⁵

¹ Oficiālā Boloņas procesa semināra „Aptverošā kvalifikāciju ietvarstruktūra Eiropā Eiropas augstākās izglītības telpai”, Kopenhāgena 2005. gada 13-14. janvāris materiāli http://www.videnskabsministeriet.dk/cgi-bin/doc-show.cgi?doc_id=231530&doc_type=831

² Realizējot augstākās izglītības telpu. Berlīnes ministru komunikē (2003, 19. septembris). Skatīts 12.09.2006, http://www.aic.lv/rec/LV/new_d_lv/bol_lv/Berl_kom_Lat.doc

³ Libermanis, G. Tirgus ekonomikas pamati un Latvija ceļā uz Eiropas savienību, II daļa, Kamene, 32.lpp.

⁴ Lisabonas stratēģija

⁵ Oficiālā Boloņas procesa semināra „Aptverošā kvalifikāciju ietvarstruktūra Eiropā

Piedāvājumu veido profesionālās un augstākās izglītības iestādes, kas izstrādā un īsteno attiecīgās mācību/studiju programmas. Programmu izstrādē izglītības iestādes vadās no:

1. *reglamentējošiem likumdošanas aktiem*, kas nosaka programmu prasības un struktūru.

Prasības izglītībai un kvalifikācijai dažādos amatos strādājošajiem nosaka Augstskolu likums (1995, 02. novembris), Profesionālās izglītības likums (1999, 10. jūnijs), likums „Par reglamentētajām profesijām un profesionālo kvalifikāciju atzīšanu” (2001, 20. jūlijs), Zinātniskās darbības likums (2005, 05. maijs) un uz šo likumu pamata pieņemtie atbilstošie MK noteikumi. Lielu daļu profesionālās kvalifikācijas prasību ietver profesiju standartī. Profesionālās izglītības likuma 22. pants nosaka, ka profesionālās izglītības saturu reglamentējošie pamatdokumenti ir: valsts profesionālās izglītības standarts; profesijas standarts; profesionālās izglītības programma. 2007. gada 27. februārī tika apstiprināti MK noteikumi Nr. 149 „Profesiju standartu izstrādes kārtība”. Izmaiņu ieviešana šajos dokumentos ir sarežģīta un laikietilpīga, līdz ar to arī nav iespējams operatīvi reaģēt uz izmaiņām darba tirgū un sabiedrības attīstības tendencēm;

2. *darba tirgus prasībām*.

Atbilstoši Valsts stratēģiskā ietvardokumenta projektam 2007.-2013. gadam svarīgākais uzdevums ir panākt izglītības atbilstību mainīgajām darba tirgus prasībām, kā arī sagatavot darbaspēku atbilstoši nākotnes vajadzībām. Lai izpildītu izvirzītos uzdevumus, nepieciešami uzlabojumi izglītības kvalitātē (programmu saturs, infrastruktūras uzlabošana, materiāli tehniskais nodrošinājums, mācību spēku kontingenta un kvalifikācijas uzlabošana) un izglītības pieejamībā, īpaši sociālās atstumtības riskam pakļautās sociālām grupām.

Jāatzīmē, ka šobrīd sadarbība starp darba devējiem un izglītības ir vāja, nav noteikta normatīvajos dokumentos. Darba tirgus pētījumu rezultātā atzīts, ka darba devēji nav ieinteresēti nodrošināt prakses vietas un piedalīties jauno speciālistu sagatavošanā, neuzskata, ka līdzdalība mācību programmu izstrādē varētu „atrisināt pastāvošās kvalificēta darbaspēka trūkuma problēmas”.¹

3. *izglītības iestādes iespējām un vajadzībām*

Daudzos gadījumos jaunas studiju programmas tiek veidotas, lai apmierinātu augstskolas nepieciešamību pēc plašāka programmu spektra (piemēram, mainot augstskolas statusu uz universitāti), uzlabotu augstskolas finansiālo stāvokli (īpaši ieviešot sabiedrības pieprasītas studiju programmas) vai atbilstoši akadēmiskā personāla daļas zinātniskajām vai pētnieciskajām interesēm. Nereti studiju programmas saturs tiek veidots tā, lai nodrošinātu nepieciešamo darba apjomu vēlētajam akadēmiskajam personālam. Lielākais risks, kas saistās ar šādi veidotām studiju programmām, ir problēmas ar programmas absolventu vēlāko nodarbināmību un kompetenci, atsevišķos gadījumos arī pasniegšanas kvalitāti.

Ņemot vērā minētos iemeslus, prasības izglītības sistēmai nosaka ar normatīvajiem aktiem un atbilstošo institūciju lēmumiem, izmantojot ne tikai darba tirgus prasības, bet visas sabiedrības prasības un pieejamos līdzekļus. Izglītība ir sabiedrības atbildība un tiek regulēta visas sabiedrības interesēs, saskaņojot dažādu grupu specifiskās intereses.

Izglītība ir ne tikai pakalpojums, bet arī aktīva izglītojamā un izglītotāja mijiedarbība, kurā gan procesu, gan rezultātu daļēji nosaka izglītojamais.

Profesionālās un augstākās izglītības atbilstība darba tirgus prasībām kā kvalitātes rādītājs

Kvalitātes jēdziens izglītībā. Kvalitātes jēdziens tiek plaši izmantots augstākajā un profesionālajā izglītībā, tomēr tā definēšanā joprojām ir daudz neskaidrību un pārpratumu.

Kvalitātes izpratnes iespējas var grupēt vairākās kategorijās², no kurām darba autore kā svarīgākās izdala sekojošās:

a) *Kvalitāte kā izcilība.*

Eiropas augstākās izglītības telpai”, Kopenhāgena 2005. gada 13-14. janvāris materiāli
http://www.videnskabsministeriet.dk/cgi-bin/doc-show.cgi?doc_id=231530&doc_type=831

¹ ES *Darba tirgus pētījums „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām”*, nepublicētais materiāls.

² *White Paper on Education and Training. Teaching and Learning – Towards the Learning Society. – Luxembourg, 1996. – 88 p.*

Tā ir tradicionālā akadēmiskā pieeja, kuras mērķis ir - būt labākajam. Šo kvalitātes izpratni, debatējot par augstākās izglītības kvalitāti, bieži lieto akadēmiskais personāls un politikas veidotāji.

b) *Kvalitāte kā "nulle kļūdu".*

Standarti un "nulle kļūdu" pieeja vislabāk izmantojama masu produkcijā, kur produkta nepieciešamās īpašības var tikt noteiktas visās detaļās un kur vienveidīgu produktu standartizēti mērījumi var parādīt atbilstību standartiem. Augstākajā izglītībā beidzēji nevar tikt uzskatīti par pilnīgi vienveidīgiem, tādēļ šī kvalitātes izpratne augstākās izglītības sektorā faktiski nav izmantojama.

c) *Kvalitāte kā "atbilstība mērķim".*

Pēc kvalitāti aprakstošās literatūras izpētes var secināt, ka jēdziens „Kvalitāte vispār” nepastāv, ka kvalitāte vienmēr jādefinē konkrētam nolūkam. Augstākās un profesionālās izglītības sakarībā šis uzskats par kvalitāti nozīmē, piemēram, to, ka kāda studiju programma var būt laba pētnieku sagatavošanai, bet ne profesionālu apmācībai praktiskam darbam vai arī otrādi. Šis uzskats par kvalitāti ietver arī tādas kvalitātes koncepciju, kas virzīta uz "klientu vajadzībām", kas ir īpaši svarīgi apstākļos, kad izglītībā arvien vairāk iezīmējas tirgus attiecības.

Šādas kvalitātes izpratnes pielietojums paredz, pirmkārt, pareizu augstākās vai profesionālās izglītības mērķu noteikšanu un, otrkārt, šo mērķu sasniegšanai nepieciešamo kvalitātes kritēriju definēšanu.

Šī darba autore uzskata, ka pieeja kvalitātei kā „atbilstībai mērķim” vistiešāk raksturo augstākās un profesionālās izglītības nozīmīgumu.

d) *Kvalitāte kā pārveide.*

Šī pieeja koncentrējas tieši uz studentiem: jo labāka augstskola, jo lielākā mērā tā sasniedz studentiem specifiskas prasmes, zināšanas un attieksmes, kas tiem nepieciešamas, strādājot un dzīvojot zināšanu sabiedrībā. Šī pieeja ietver domu, ka studiju laikā studentu viedokļi un mērķi mainās. Šinī gadījumā par izglītības kvalitāti pilnvērtīgi var liecināt cilvēka sasniegumi dzīvē: apmierinātība ar dzīves apstākļiem, atalgojums, karjeras izaugsme u.c.

e) *Kvalitāte kā sliekšnis.*

Kvalitātes sliekšņa uzstādīšana nozīmē definēt noteiktas normas un kritērijus, tātad, nosaka standartus. Jebkura struktūrvienība, kas sasniedz vai pārsniedz šīs normas un kritērijus, ir apliecinājusi kvalitāti. Sliekšņa uzstādīšanas priekšrocība ir tā, ka šī pieeja ir objektīva, apliecināma un vienāda visā augstākās izglītības sistēmā. Trūkums ir tas, ka standarti nav elastīgi un tos grūti operatīvi piemērot mainīgiem apstākļiem. Standarti vienmēr atpaliek no reālās situācijas. Tas nozīmē, ka kvalitātes kā sliekšņa koncepcijas izmantošana nestimulē ātru piemērošanos jaunām iespējām, jaunu izglītības atziņu ietveršanu vai balstīšanos uz jaunu disciplīnas attīstības līmeni, lai uzlabotu kvalitāti.

f) *Minimālo standartu pieeja.*

Vairumā Eiropas izglītības sistēmu izmanto variantu, ko varētu saukt par minimālajiem standartiem. Šie *minimālie standarti* bieži vien ir noteikti diezgan vispārīgi: šajā pieejā ir nepieciešams tikai samērā plaši definēt beidzējiem vēlamās *zināšanas, prasmes un attieksmes*. Tās nodrošina noteiktu minimālo kvalitāti un noteiktu minimālo programmu vai atbilstošu struktūrvienību salīdzināmību izglītības sistēmas ietvaros. Visām programmām vai struktūrvienībām jāizpilda šie minimālie standarti, jāpievieno savi īpašie mērķi un, cenšoties sasniegt šos īpašos mērķus, jāpaaugstina kvalitāti. Darba autore uzskata, ka Latvijas apstākļos šo pieeju varētu izmantot izglītības iestādēs, kur uzņemšanas kritēriji nav augsti un prasību definējums izglītības rezultātiem ir pietiekami vispārīgs.

g) *Kvalitāte kā pilnveide.*

Šī pieeja uzsver tieši nepārtrauktās pilnveides aspektu. Tā centrējas idejā, ka akadēmiskajai mentalitātei kvalitātes sasniegšana ir būtiska un ka pats akadēmiskais personāls jebkurā brīdī vislabāk zina, kāda ir maksimālā kvalitāte. Šī pieeja uzsver akadēmiskās vides pienākumu vislabākajā nozīmē izmantot savu autonomiju un docētāju akadēmisko brīvību. Kvalitātes kā pilnveides pieejas trūkums ir tas, ka (tieši pretēji kvalitātes kā sliekšņa koncepcijai) to ir grūti padarīt objektīvu. Pētot Rietumeiropas kvalitātes procedūras augstākajā izglītībā, var secināt, ka tās balstās drīzāk uz kvalitāti kā pilnveidi nevis uz standartiem.

Darba autore uzskata, ka šī darba kontekstā, proti, darba tirgus prasību ievērošana kā profesionālās un augstākās izglītības kvalitātes kritērijs, lietderīgi ir izmantot kvalitātes jēdzienu kā „atbilstība mērķim”.

Atbilstības darba tirgus prasībām izvērtējums

Lai novērtētu Latvijas profesionālās un augstākās izglītības iestāžu piedāvāto izglītības programmu kvalitāti 2005.gadā uzsāks apjomīgs pētījums „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība

darba tirgus prasībām” kura uzdevumi ir noteikt:

1. Svarīgākās darba ņēmējiem nepieciešamās zināšanas un prasmes, attieksmes, lai sekmīgi iekļautos darba tirgū;
2. Darba devēju, izglītotāju un darba ņēmēju novērotās tendences darba tirgū;
3. Pasākumi, kas būtu jāveic, lai pilnveidotu profesionālo un augstāko izglītību, paaugstinot tās atbilstību darba tirgus prasībām;
4. Izglītības un profesiju standartu izpratne, pielietošana un līdzdalība to izstrādē.

Pētījuma eksperti, analizējot situāciju, atzīst, ka saistība starp darba tirgus pieprasījumu un izglītības sistēmas piedāvājumu ir vāja vai vispār nepastāv. To apliecina Nodarbinātības Valsts aģentūras dati par vakancēm un bezdarbnieku sadalījumu pa profesijām. Pieprasītas ir tās pašas specialitātes, kurās ir bezdarbnieki.¹ Ir pieprasījums pēc atsevišķām profesijām, piemēram, pārdevēja, drēbnieka u.c., bet šīs profesijas ne visai labprāt apgūst. Vecāki labāk maksā par datorzinību apguvi nekā iesaka mācības budžeta grupā uz metālapstrādes profesijām, pēc kurām šobrīd ir liels pieprasījums, bet vecāki par to nav informēti.

Izpētot uz darba tirgu attiecināmo dokumentāciju, konstatēts, ka valstī nav izstrādātas darbaspēka pieprasījuma prognozes pa profesijām. Līdz šim, ja nepieciešams palielināt vietu skaitu atsevišķās programmās, tas bija jāsamazina citās programmās. Izglītības iestādēm netiek novadīta informācija par darba tirgus pieprasījumu. Valstī nav mehānisma, kas veicinātu darba tirgus pieprasījuma un izglītības sistēmas piedāvājuma tuvināšanos.

Jautājuma dziļākai izpētei projekta ietvaros tika noteiktas 3 mērķa grupas –

- Darba devēji,
- Darba ņēmēji,
- Izglītotāji (Profesionālās un augstākās izglītības iestāžu pārstāvji).

Pētījuma ietvaros veiktās darba devēju, darba ņēmēju un izglītotāju fokusgrupu intervijās tika noskaidrots visu trīs mērķa grupu viedokļi par nepieciešamākajām darba ņēmēju zināšanām, prasmēm un attieksmēm (skatīt 1.tabulu).

1.tabula

Darba ņēmējiem trīs nepieciešamākās kompetences darba devēju, darba ņēmēju un izglītotāju skatījumā 2006.g.²

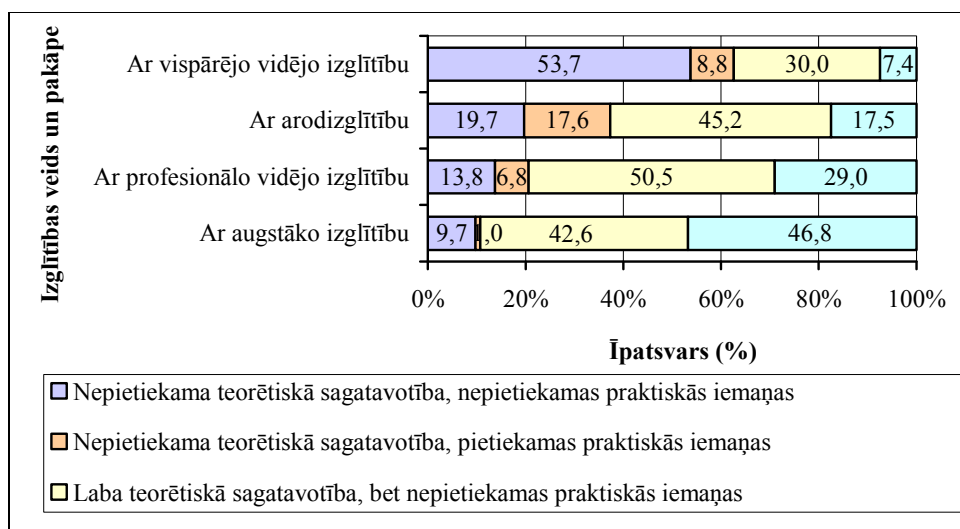
Darba devēji	Darba ņēmēji	Izglītotāji
Motivācija darbam	Amatam atbilstoša izglītība un reālas prasmes	Izglītība (Teorētiskās zināšanas)
Saskarsmes spējas	Darba pieredze	Reālās amata prasmes
Profesionalitāte	Saskarsmes spējas	Darba pieredze

Kā redzams no fokusgrupu interviju rezultātiem, darba devēji un darba ņēmēji par nepieciešamām uzskata saskarsmes spējas, turpretim izglītotājiem dominē ar izglītību un konkrēta amata prasmēm saistīti nosacījumi. Tas liecina par to, ka izglītotāji, domājot par mācību rezultātiem, neliek tik lielu akcentu uz vispārējo kompetenču attīstību. Darba devējiem būtiska nozīme ir darba devēju motivācijai un vēlmei strādāt.

Tātad tikko izglītības iestādes beigušo darbinieku teorētiskā sagatavotība ir lielāka, ja iegūtais izglītības līmenis ir augstāks. Līdzīgas sakarības ir vērojamas, analizējot iegūtās izglītības līmeni un praktiskās iemaņas.

¹ Augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas, ES struktūrfondu nacionālā programma „darba tirgus pētījumi”, Rīga, 2007.

² ES *Darba tirgus pētījums „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām” - Fokusgrupu intervijas, 2006.gada augusts/septembris, npublicētais materiāls.*

1.attēls. **Izglītības iestādes beigušo darbinieku vērtējums sadalījumā pa izglītības veidiem un pakāpēm darba devēju skatījumā 2006.g.¹**

Ir svarīgi noskaidrot, kāds ir darba ņēmēju novērtējums pašlaik iegūstamās izglītības kvalitātei. Iedzīvotāju darbības vecumā kvantitatīvajā apsekojumā respondentiem tika lūgts novērtēt, cik lielā mērā konkrētas prasmes ir nepieciešamas viņu ikdienas darbā un cik lielā mērā šo prasmju apgūšanu ir veicinājusi izglītības iestāde, kurā respondents ir ieguvis pēdējo izglītību. Tāpat tika lūgts kopumā novērtēt iegūto izglītību pēc dažādiem kritērijiem.

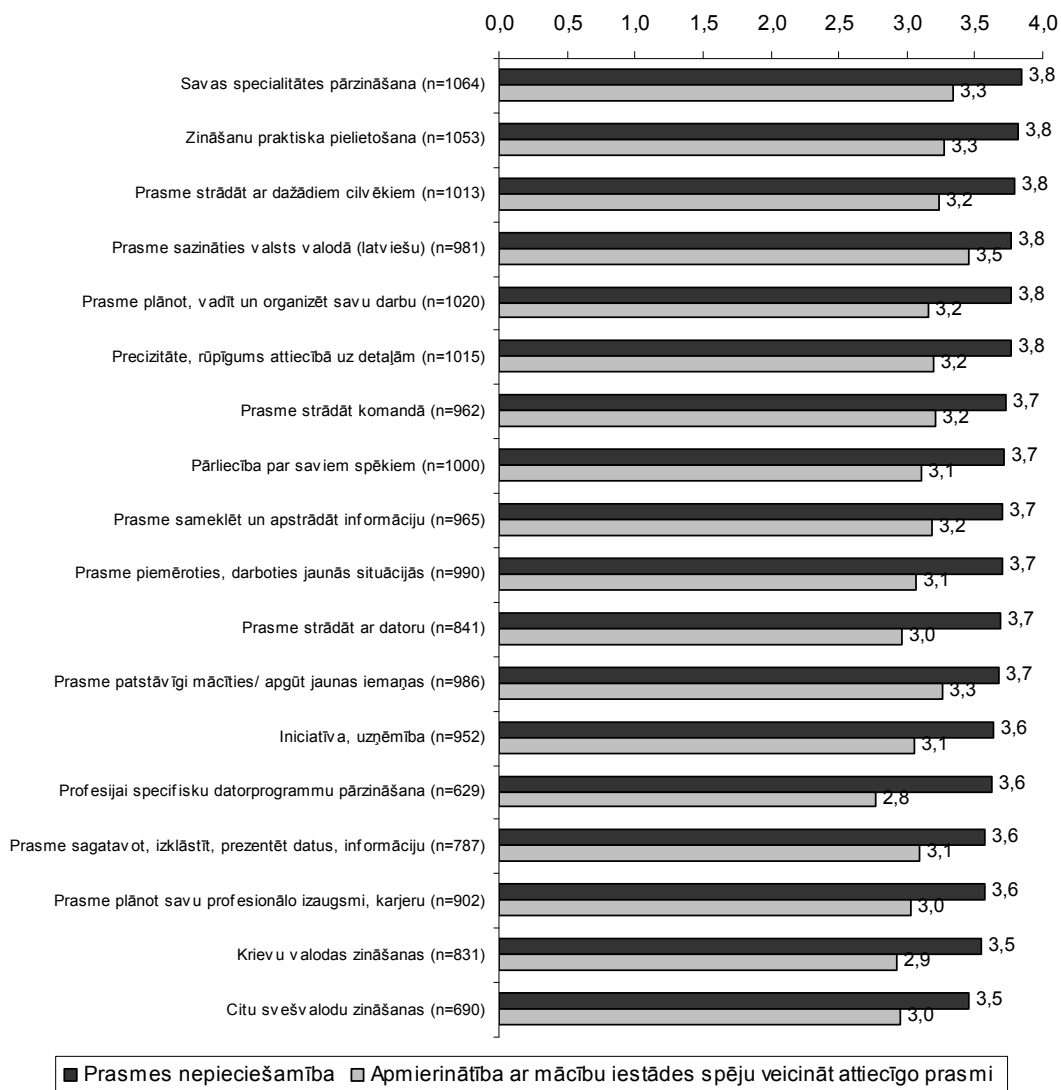
Četrus punktu skalā respondenti ir novērtējuši zināšanas un prasmes, kas tiem ir nepieciešamas viņu pašreizējā profesijā. Pēc pašu strādājošo vērtējuma (visiem respondentiem, tai skaitā darba devējiem atbildot par savu personīgo izglītību un pieredzi), visvairāk nepieciešamās prasmes darbā ir prasmes strādāt ar dažādiem cilvēkiem, precizitāte, rūpīgums un savas specialitātes pārzināšana (t.i. profesionalitāte savā sfērā) – visas šīs prasmes vidēji tiek vērtētas ar gandrīz maksimālu vērtējumu (3,48 – 3,51, visi statistiski nozīmīgi). Tāpat kā ļoti nepieciešamas tiek vērtētas tādas prasmes kā pārliecība par saviem spēkiem, un zināšanu praktiska pielietošana.

Lai novērtētu izglītības iestāžu ieguldījumu prasmju apgūšanā un izglītības kvalitāti, tika izmantotas tikai to respondentu atbildes, kas apstiprinājuši konkrētās prasmes nepieciešamību, strādā izvēlētajā profesijā un izglītības iestādē absolvējuši pēdējo 15 gadu laikā. Kaut arī visas aptaujā iekļautās pašreiz profesijā nepieciešamās prasmes ir novērtējuši pozitīvi, tomēr izglītības iestāžu darba vidējais novērtējums ir nedaudz zemāks. Vismazāk tiek vērtēti izglītības iestāžu devums specifisku datorprogrammu apgūšanā (2,8) un krievu valodas zināšanu pilnveidošanā (2,9), taču arī to novērtējums ir vairāk apmierinoši.

No kvantitatīvā apsekojuma rezultātiem var secināt, ka respondenti izglītības iestāžu ieguldījumu prasmju apgūšanā vērtē pozitīvi.

Pēc 2.attēla redzams, ka vismazāk neapmierinātības ar izglītības iestādēm ir par savas specialitātes pārzināšanu un prasmi patstāvīgi mācīties (1,6% no visiem respondentiem, kas novērtējuši attiecīgo prasmi), kā arī prasme sameklēt informāciju (2,1%). Savukārt bieži neapmierinātība tiek pausta attiecībā uz profesijai specifisku datorprogrammu zināšanām (16%), prasmi strādāt ar datoru vispār (10,8%) un krievu valodas zināšanām (12,1%).

¹ Darba tirgus pētījums „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām” - Fokusgrupu intervijas, 2006.gada augusts/septembris, nepublicētais materiāls

2.attēls. Iedzīvotāju darbaspējas vecumā nepieciešamās prasmes salīdzinājumā ar apmierinātību ar izglītības iestāžu sniegtajām prasmēm 2006.g.¹

Projekta ietvaros tika aptaujāti 20025 Latvijas iedzīvotāji darbaspējas vecumā, kuri novērtēja darba tirgū nepieciešamās prasmes četru punktu skalā (Skat.2.tabulu)

Pēc 2.tabulas datiem var secināt, ka svarīga loma ir prasmēm, kas veido darbinieku attieksmes un spēju darboties sociālajā vidē, profesionālas prasmes atrodas otrajā vietā starp 18 piedāvātām. Iegūtos datus var izmantot pilnveidojot esošās un izstrādājot jaunas studiju programmas.

Projekta ietvaros veiktajās darba devēju fokusgrupu diskusijās respondenti pauž vienotu uzskatu, ka pašreizējā izglītības sistēma nespēj apmierināt augošās darba tirgus prasības. Raksturojot darbaspēka kvalifikāciju Latvijā, respondenti uzņēmēji ir kritiski: darbaspēks Latvijā kopumā viņu skatījumā ir ar zemu izglītības, profesionalitātes un kvalifikācijas līmeni. Arī iniciatīvas, atbildības, darba ražīguma un motivācijas strādāt līmenis ir zems. Vienlaikus tiek atzīts, ka arī pašiem komersantiem nav atbilstīgas izglītības un prasmju uzņēmuma vadībā, darbinieku motivēšanā. Uzņēmēju – fokusa grupu dalībnieku vidū dominē uzskats, ka kvalificētāks, apzinīgāks, profesionālāks, godīgāks ir darbaspēks vidējā un vecākajā paaudzē. Profesionālās, kurās ir diplomētu speciālistu pārprodukcija, respondenti saskata kvalificētu kadru

¹ Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām, ES struktūrfondu nacionālā programma „Darba tirgus pētījumi”, Rīga, 2007.

trūkumu. Galvenie izglītības trūkumi, ko min darba devēji, ir teorētisko zināšanu un prakses atrautība, kā arī zems praktisko iemaņu līmenis.

2.tabula

Prasmju nepieciešamība pašreizējā profesijā – novērtējums no darbaspēka viedokļa 2006.g.¹

Prasmes	Novērojumu skaits	Vidējais aritmētiskais Novērtējums*
Prasme strādāt ar dažādiem cilvēkiem	9 856	3,51
Precizitāte, rūpīgums attiecībā uz detaļām	9 811	3,48
Savas specialitātes pārzināšana	9 928	3,48
Pārliecība par saviem spēkiem	9 806	3,47
Zināšanu praktiska izmantošana	9 920	3,45
Prasme sazināties valsts valodā (latviešu)	9 769	3,39
Prasme strādāt komandā	9 877	3,36
Prasme plānot, vadīt un organizēt savu darbu	9 848	3,29
Prasme piemēroties, darboties jaunās situācijās	9 820	3,28
Iniciatīva, uzņēmība	9 774	3,13
Prasme patstāvīgi mācīties/ apgūt jaunas iemaņas	9 790	3,12
Krievu valodas zināšanas	9 773	3,09
Prasme sameklēt un apstrādāt informāciju	9 765	2,93
Prasme plānot savu profesionālo izaugsmi, karjeru	9 730	2,82
Prasme strādāt ar datoru	9 760	2,40
Prasme sagatavot, izklāstīt, prezentēt datus, informāciju	9 670	2,34
Citu svešvalodu zināšanas	9 770	2,31
Profesijai specifisku datorprogrammu pārzināšana	9 709	2,10

Darba devēji uzver, ka absolventiem nav pietiekamas iniciatīvas un intereses par sasniegto rezultātu, motivācija, vēlme mācīties un strādāt, kā arī viņi nav spējīgi pieņemt lēmumus patstāvīgi.

**Secinājumi
Conclusions**

1. Priekšstati par darba ņēmēju nepieciešamajām kompetencēm darba devēju, darba ņēmēju un izglītotāju skatījumā ievērojami atšķiras.
2. Saistība starp darba tirgus pieprasījumu un izglītības sistēmas piedāvājumu ir vāja, darba devēji nav ieinteresēti piedalīties mācību/studiju programmu izstrādē. Darba devēju līdzdalība vairāk izpaužas izglītības rezultātu novērtējumā (kvalifikācijas eksāmeni, akreditācija).
3. Iniciatori jaunu programmu izstrādē ir izglītības iestādes, kuras arī ir atbildīgas par darba devēju piesaistīšanu.
4. Valstī nav izstrādātas darbaspēka pieprasījuma prognozes pa profesijām.
5. Izmaiņas izglītības programmās notiek atbilstoši iesniegtajiem priekšlikumiem no darba devēju puses. Tomēr spēkā esošā izglītības likumdošana, kurai ir raksturīga sarežģīta un gara procedūra izglītības programmu realizācijas uzsākšanai un aktualizēšanai, neveicina izglītības iestāžu un darba devēju dinamisku sadarbību.
6. Profesiju standartu sistēma Latvijā pašlaik ir tikai formāli orientēta uz darba tirgu. Profesiju standarti vienas nozares ietvaros ir slikti saskaņoti savā starpā, tajos nav samērīgi iekļautas attieksmes, tie ir pārāk detalizēti un nevar tikt izmantoti ilgtermiņā.

¹ES Darba tirgus pētījums „Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām”, npublicētais materiāls.

7. Darba vietās nav nodrošināta prakses kvalitatīva norise un atbilstība mācību programmas prasībām.
8. Nepieciešamas būtiskas izmaiņas darba devēju attieksmē pret profesionālo izglītības sistēmu, ko, iespējams, ietekmēs arvien pieaugošais darbaspēka trūkums, kā arī nodokļu un izglītības finansēšanas mehānisma pilnveidošana, kas veicinātu šīs sadarbības savstarpēju izdevīgumu.

Izmantotās literatūras saraksts

List of references

1. Augstskolu likums (1995, 2. novembris). [LR likums]. *Latvijas Vēstnesis*.
2. Augstskolu, koledžu un augstākās izglītības programmu akreditācijas kārtība (2006, 3. oktobris). MK noteikumi Nr. 821. *Latvijas Vēstnesis*.
3. Augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas, ES struktūrfondu nacionālā programma „Darba tirgus pētījumi”, Rīga, 2007
4. Izglītības attīstības pamatnostādnes 2007.-2013. gadam (2006, 27. septembris). MK rīkojums nr. 742. *Latvijas Vēstnesis*.
5. Latvijas Nacionālais attīstības plāns (2007–2013) (2006, 4. jūlijs). MK noteikumi Nr. 564. *Latvijas Vēstnesis*.
6. Mikuda S. (2004). Latvijas sociālajām un ekonomiskajām vajadzībām nepieciešamās vispārējās prasmes. Pētījums *Izglītības kvalitāte un efektivitāte Latvijā*
7. Noteikumi par profesiju standartiem (2000, 29. augusts). MK noteikumi Nr. 304. *Latvijas Vēstnesis*.
8. Noteikumi par otrā līmeņa profesionālās augstākās izglītības valsts standartu (2001, 20. novembris). MK noteikumi Nr. 481. *Latvijas Vēstnesis*.
9. Noteikumi par valsts pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības standartu (2001, 20. marts). MK noteikumi Nr. 141. *Latvijas Vēstnesis*.
10. Noteikumi par valsts profesionālās vidējās izglītības standartu un valsts arodizglītības standartu (2000, 27. jūnijs). MK noteikumi Nr. 211. *Latvijas Vēstnesis*.
11. Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām, ES struktūrfondu nacionālā programma „Darba tirgus pētījumi”, Rīga, 2007.
12. *Realizējot augstākās izglītības telpu. Berlīnes ministru komunikē* (2003, 19. septembris). Skatīts 12.09.2006, http://www.aic.lv/rec/LV/new_d_lv/bol_lv/Berl_kom_Lat.doc
13. *Using Learning Outcomes. Bologna process seminar Heriot-Watt University, Edinburgh* (2004).
14. *White Paper on Education and Training. Teaching and Learning – Towards the Learning Society.* – Luxembourg, 1996. – 88 p
15. *Augstākās izglītības kvalitātes novērtēšanas centrs* www.aiknc.lv

Reģionu krājaizdevu sabiedrību vadības aktuālās problēmas Current problems of regional Credit unions management

Ivars Pušpurs

Mg.oec. doktorants, LLU Ekonomikas fakultāte

i99@inbox.lv

Abstract

Presently 30 credit unions operate in Latvia, of which 20 credit unions operate in rural municipalities. The outflow of population from the rural areas of Latvia to Riga district or abroad is observed. The key reason for the outflow is better remuneration.

The municipal reform implemented by the government, which might render the operation of credit unions impossible in the merged municipalities with the population over 10,000 inhabitants, introduces the uncertainty in the operation of credit unions. Mainly since the existing Law on Credit Unions restricts the establishment of credit unions in municipalities with the population over 10,000 inhabitants.

The negotiations between the Association of Cooperative Credit Unions of Latvia and the state-owned joint-stock company "Latvijas Hipotēku un zemes banka" (the Mortgage and Land Bank of Latvia) on mutual cooperation and launching direct issuing of microcredits, which is one of the EU initiatives, have showed no progress.

The growth rate of credit unions (11% on average) falls behind the average indicators of the credit sector in Latvia. The growth of credit union portfolios is impeded by the lack of funding for loans, which might be solved by allowing municipal companies and small businesses to open their accounts with the credit unions.

Atslēgas vārdi: krājaizdevu sabiedrība, mikro kredīti, pašvaldību reforma, aizdevumi komercdarbības uzsākšanai

Key words: credit union, microcredits, reform of local government, loans for business start-up

Ievads

Introduce

Krājaizdevu sabiedrības ir finanšu kooperatīvi, kas saskaņā ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas izsniegto licenci drīkst saviem biedriem sniegt praktiski visus tos pašus pakalpojumus, ko bankas. Ierobežojums ir tikai – pakalpojumi tiek sniegti saviem biedriem, reģionālajām krājaizdevu sabiedrībām parasti – sava pagasta vai kaimiņpagasta iedzīvotājiem.

Latvijas kreditēšanas sektors joprojām atrodas attīstības stadijā, aizdevumu apjoms Latvijā ir salīdzinoši 3-4 reizes mazāks nekā ES (Latvijā banku kredītportfelis veido 40% no IKP, bet ES valstīs vidēji 140% no IKP). Šobrīd Latvijā darbojas 30 krājaizdevu sabiedrības, no tām – lauku pašvaldībās 20, kas izsniegušas kredītos 1.5 miljonus latu. Pētot lauku krājaizdevu sabiedrību attīstību, var izprast lauku sabiedrības finansiālo stāvokli un tās tendences. Citu pētnieku darbi par krājaizdevu sabiedrību darbību ir bijuši līdz 2002. gadam. Galvenokārt ir sen izstrādāti (Krājaizdevu sabiedrības Latvijā. Jura Būmerta diplomdarbs. [Rīga], 1939.) vai tajos krājaizdevu sabiedrības ir tikai pieminētas (Pilsoniskās līdzdalības veicināšana pašvaldībās. Brigita Baltača. LU Raksti, Rīga: LU, 2005). Arī periodikā ir tikai daži raksti par krājaizdevu sabiedrībām, galvenokārt Latvijas avīzē un Dienas biznesā un vietējos izdevumos. Tāpēc pētnieciskais darbs par lauku kooperatīvajām kredītiestādēm ir laikā un nepieciešams, lai izprastu to attīstības tendences, vietu kreditēšanas tirgū un aktuālās problēmas. Reģionu krājaizdevu sabiedrību aktivitātes raksturošu uz reģionālo krājaizdevu sabiedrību statistikas datiem, salīdzinot tendences, kas novērojamas reģionos ar Latvijā notiekošo. Tendences ir tipiskas Latvijas lauku rajoniem un visai Latvijai kopumā iedzīvotāju statistikas izmaiņu ziņā un lauku rajonos aktīvi darbojas kredītsabiedrības.

Pētījumu pamatā tika izmantota **konceptija**, ka lauku krājaizdevu sabiedrību darbības vide ir atkarīga no sociālo un ekonomisko faktoru mijiedarbības, šo faktoru ietekmes.

Darba hipotēze paredzēja, ka finansu resursu piesaistei un aktīvai izmantošanai lauku finanšu kooperatīvos, ir vairākas problēmas, kas saistītas ar dažādām lauku uzņēmējdarbības vides īpatnībām. Tomēr krājaizdevu sabiedrībām mikrokreditēšanas niša ir perspektīvas iespējas.

Pētījuma mērķis – atklāt sabiedrību darbības problēmas, meklēt iespējamus to risinājumus, raksturot lauku krājaizdevu sabiedrību attīstību.

Uzdevumi:

- raksturot draudus Latvijas lauku krājaizdevu sabiedrību darbībā;
- izvērtēt, kas ļautu efektīvāk izmantot visas krājaizdevu sabiedrību (KS) iespējas Latvijas lauku iedzīvotāju un uzņēmēju kreditēšanā.

Materiāli un metodes. Pētījuma realizācijas gaitā izmantotas statistiskās grupēšanas un grafiskā metode, kā arī monogrāfiskā pētījumu metode. Analizēti LR CSP, Latvijas kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienības (LKKSS) apkopotie materiāli, Latvijas Bankas dati, Finanšu un kapitāla tirgus komisijas dati u.c.

Galvenā problēma – kā visur Latvijas laukos – kvalificētu darbinieku aizplūšana uz rajonu centriem un tālāk uz Rīgu, kas izsauc darbinieku trūkumu gan krājaizdevu sabiedrībās, gan pašvaldībās, gan arī tajās struktūrās, kurās varētu tikt veidota peļņa, no kuras atmaksāt aizņemtos līdzekļus. Iedzīvotāju skaits regulāri samazinās visās Latvijas pilsētās un rajonos, izņemot Rīgas un Ogres rajonu. Straujākais iedzīvotāju skaita samazinājums 2005. gadā konstatēts Krāslavas (par 392 iedzīvotājiem), Ludzas (par 298 iedzīvotājiem) un Balvu (par 252 iedzīvotājiem) rajonos (<http://www.lv.gma.gov.lv>).

Novērotajai tendencei ir arī pozitīvā puse – darba devēji ir spiesti intensificēt darbinieku darba produktivitāti, jo izmaksas aug visiem resursu veidiem, galvenokārt jau - darbaspēkam. Lai piesaistītu un noturētu darbiniekus, ir nepieciešams uzlabot darba vidi. Gan darba higiēnas, drošības gan izmantojamo iekārtu ziņā. Populāra un jaundibināmām sabiedrībām izmantojama ir lauku krājaizdevu sabiedrību pieredze sekmīgi sadarboties ar vietējo pašvaldību, kas var palīdzēt gan ar telpu ierādīšanu, gan ar datortehniku.

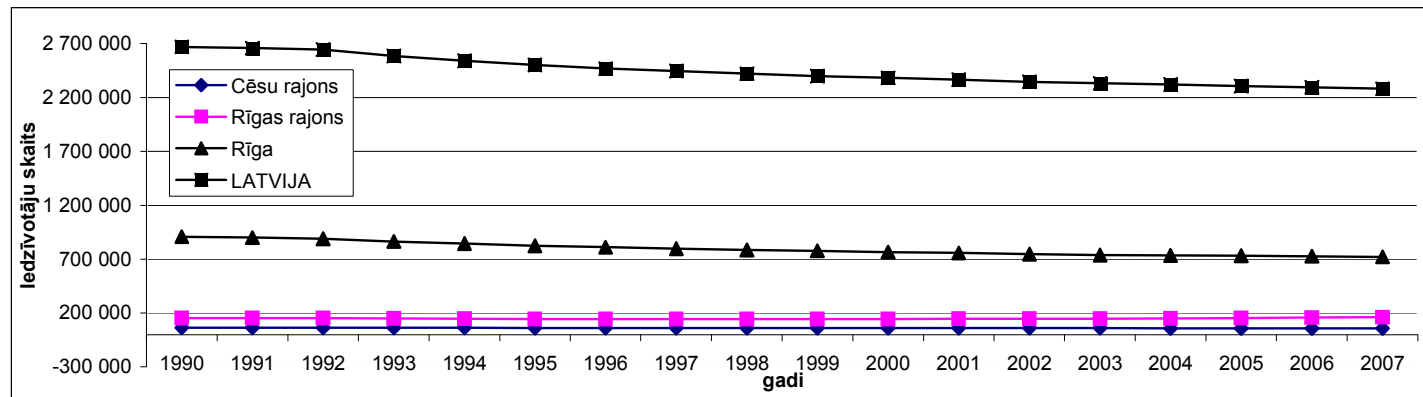
Kā redzams no statistikas datiem (skat. 1. tabulu), tad pēdējos piecos gados ik gadu Cēsu rajona (līdzīgi kā praktiski visu Latvijas lauku rajonu), Rīgas pilsētas un Latvijas iedzīvotāju skaits samazinās par vienu procentu. Savukārt Rīgas rajonā vērojams iedzīvotāju pieplūdums – skaits ik gadu palielinās par aptuveni 2 procentiem. Tātad – faktiski iedzīvotāji no lauku pagastiem pārvietojas uz rajonu centriem, savukārt no rajonu centriem uz Rīgu un tās rajonu. Aprakstītajai iekšzemes migrācijai ir izskaidrojams ekonomiskais pamatojums – statistika nepielūdzami parāda, ka lauksaimniecībā nodarbinātie vasarā, kad ir augsta darba noslodze un augsts atalgojums, nopelna 76 līdz 89 procentus no vidējās darba samaksas Latvijā (Tabula nr.2).

Pastāvīgo iedzīvotāju skaits reģionos, republikas pilsētās un rajonos gada sākumā
 Number of permanent residents in regions, cities and districts at the beginning of the year

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Cēsu rajons	8,5	63 135	62 972	62 124	61 413	61 020	60 764	60 595	60 384	60 081	60 002	59 725	59 215	58 918	58 328	57 698	57 228	56 614
+pieaug. - samaz., (%)		-1	0	-1	-1	-1	0	0	0	-1	0	0	-1	-1	-1	-1	-1	-1
Rīgas rajons	152 190	152 013	151 714	148 388	145 921	144 103	143 176	143 151	143 119	143 870	144 876	145 621	145 960	146 643	150 094	153 240	156 883	161 119
+pieaug. - samaz., (%)		0	0	-2	-2	-1	-1	0	0	1	1	0	0	0	2	2	2	3
Rīga	909 135	900 455	889 741	863 657	843 552	824 988	810 172	797 947	786 612	776 008	766 381	756 627	747 157	739 232	735 241	731 762	727 578	722 485
+pieaug. - samaz., (%)		-1	-1	-3	-2	-2	-2	-2	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	0	-1	-1
LATVIJA	2 668 140	2 658 161	2 643 000	2 585 675	2 540 904	2 500 580	2 469 531	2 444 912	2 420 789	2 399 248	2 381 715	2 364 254	2 345 768	2 331 480	2 319 203	2 306 434	2 294 590	2 281 305
+pieaug. - samaz., (%)		0	-1	-2	-2	-2	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1	-1

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde

Source: Central Statistical Bureau of the Republic of Latvia

1.att. Pastāvīgo iedzīvotāju skaits 1990.-2007.g.
 Fig.1. Number of permanent residents 1990-2007

**Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa lauksaimniecībā, salīdzinājums ar vidējo
(latos mēnesī, neto)
Average monthly wage in agriculture, comparison against the average
(LVL per month, net)**

	Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa	Lauksaimniecībā, salīdzinot ar vidējo (%)
2001		
Pavisam	116	
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	88	76
2002		
Pavisam	126	
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	97	77
2003		
Pavisam	142	
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	112	79
2004		
Pavisam	151	
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	124	82
2005		
Pavisam	178	
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	152	85
2006		
Pavisam	217	
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	182	84
2007		
Pavisam	291.01	
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība	259.21	89

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde

Source: Central Statistical Bureau of the Republic of Latvia

Protams, aizplūšana notiek arī no Latvijas kopumā, jo vidējie mūsu mājsaimniecības ienākumi 2004. gadā veidoja tikai 24,44% no ienākumiem, kas gūti Hamburgā (Eurostat dati, 2008), pie tam – izlīdzinot tos pēc pirktspējas. Pirktspējas izlīdzināšana samazina relatīvos ienākumus valstīs ar augstām cenām un palielina relatīvos ienākumus valstīs ar zemu cenu līmeni – piemēram Latvijā.

Pat salīdzinot ar kaimiņiem – Igauniju, strādājošie Latvijā saņem tikai 94,22% no Igaunijā nopelnītā (Eurostat dati, 2008). Krājaizdevu sabiedrībām risināt darbaspēka problēmu atvieglo labvēlīgie darba apstākļi pašās krājaizdevu sabiedrībās un iespēja apvienot darbu krājaizdevu sabiedrībā ar citu darbu gan pašvaldībā, gan tās uzņēmumos. Protams, aktuāls ir arī darba samaksas apmērs. Kredītsabiedrības algu maksātspēja ir tieši atkarīga no izsniedzamo kredītu apjoma. Jo vairāk ir līdzekļu kredīšanai, jo lielāka ir iespēja samaksāt pietiekamu atalgojumu darbiniekiem, lai nebūtu jāmeklē iespējas aizbraukt strādāt uz citu valsts reģionu vai pat citu valsti.

Neskaidrības joprojām pastāv ar šobrīd valdības īstenoto pagastu reformu. Pagastu iedzīvotājiem nav skaidrības par iespējām saņemt pašvaldības un finanšu pakalpojumus uz vietas pašvaldību centros. Saistībā ar krājaizdevu sabiedrībām tam ir būtiska loma, jo saskaņā ar Krājaizdevu sabiedrību likuma 5. pantu (1) – krājaizdevu sabiedrības var veidot pagastos ar iedzīvotāju skaitu līdz 10 000 iedzīvotājiem. Tātad, ja paskatās uz plānotās reģionālās reformas mērķiem, tad jauno reģionu iedzīvotāju skaits vietumis pārsniedza pat 30 000 iedzīvotājus. Tad jau zūd šī vienotības un savstarpējās pazīšanās sajūta, kas ir pamatā krājaizdevu sabiedrību likuma 4. pantā uzskaitītājiem Sabiedrību veidošanas pamatprincipiem (Krājaizdevu sabiedrību

likums 4.p. (1) 1)). Te aktīvāku lomu būtu jāuzņemas Latvijas Kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienībai, meklējot Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijā vai Finanšu un kapitāla tirgus komisijā iespēju iniciēt Krājaizdevu sabiedrību likuma 5. panta izmaiņas. Ja veidosies vienota pašvaldība ar kopēju administratīvo centru, tad savstarpējās komunikācijas agrākajiem kaimiņu pagastu iedzīvotājiem kļūs ciešākas, un krājaizdevu sabiedrību veidošanas pamatprincips tikai nostiprināsies. Būtu jāapskata arī jautājums par atļauju mazo pilsētu (piemēram – ar iedzīvotāju skaitu līdz 30 000) iedzīvotāju iespēju apvienoties krājaizdevu sabiedrībā. Sevišķi – ņemot vērā pagastu pievienošanu mazpilsētām, veidojot pašvaldības, kurās ir pilsēta un tās lauku teritorija.

Saskaņā ar Krājaizdevu sabiedrību likuma 5.pantu par biedriem var kļūt tikai fiziskas personas un tā organizācija (pašvaldība vai arodbiedrība), kuras biedri veido krājaizdevu sabiedrību. Tomēr situācijā, kad arvien vairāk banku filiāles tiek slēgtas, pasta sistēmas reformā 2007. gada laikā tika slēgtas 190 nodaļas (www.pasts.lv) un vēl tiks slēgtas vismaz 300, veikt finanšu pakalpojumus uz vietas pagastos kļūst arvien nozīmīgāk. Būtu nepieciešams ar likuma izmaiņām atļaut iespēju par krājaizdevu sabiedrību biedriem kļūt un ļaut izmantot to pakalpojumus arī zemnieku saimniecībām un mazajiem lauku uzņēmējiem. Arī apsaimniekot Eiropas Savienības projektu līdzekļus, kas sniegti lauku atbalstam. Tas būtu līdzīgi kā Īrijā (www.creditunion.ie). Pašvaldību uzņēmumi, kas sniedz komunālos pakalpojumus būtu tieši tie, kam pirmajiem būtu jāpiesūta likumiska atļauja atvērt kontus vietējā krājaizdevu sabiedrībā. Par norēķiniem vienas krājaizdevu sabiedrības ietvaros no pagasta iedzīvotājiem varētu saņemt minimālu komisijas naudu (vai nesaņemt vispār). Šāda iespēja iesaistītu krājaizdevu sabiedrību aktīvos biedros – regulāru pakalpojumu izmantošanai daudzus vietējos iedzīvotājus. Tas būtu papildus avots arī pašai krājaizdevu sabiedrībai apgrozāmajiem līdzekļiem, ko varētu aizdot dažādu vietējo projektu finansēšanai. Autors uzskata, ka šādas iespējas tikai palielinās iespēju piesaistīt lauku iedzīvotājus pagasta centriem, sniedzot tiem iespēju norēķināties par saņemtajiem komunālajiem pakalpojumiem uz vietas un padarītu pieejamāku iespēju aizņemt kredītlīdzekļus.

2002.gada 23.aprīlī Latvija līdz ar Mariboras deklarācijas parakstīšanu pievienojās Mazo uzņēmumu Eiropas hartai (Harta), tādējādi apliecinot gatavību integrēties ES īstenojamā komercdarbības, jo īpaši, MVK atbalsta programmā. Hartas ietvaros ir paredzēts pilnveidot attiecības starp banku sistēmu un mazajām komercsabiedrībām.

Lai veicinātu mazo un vidējo komersantu (MVK) pieeju finansējumam, tika izstrādāta un 2005. gada 15. septembrī apstiprināta nacionālā programma „Aizdevumi (t.sk. mikrokredīti) komercdarbības uzsākšanai”. Par šīs programmas īstenošanu ir izraudzīta VAS „Latvijas Hipotēku un zemes banka”, kuras galvenais darbības virziens ir nodrošināt MVK iespēju saņemt aizdevumus, t. sk. mikrokredītus, komercdarbības uzsākšanas nodrošināšanai.

Programma tika izstrādāta tā, lai nodrošinātu, ka tās ietvaros izsniegtie finanšu produkti nekonkurēs ar tirgū piedāvājamiem komercbanku produktiem. Tomēr pieeja tās īstenošanai krājaizdevu sabiedrībām ir liegta. Autors uzskata, ka tieši krājaizdevu sabiedrības būtu tās, kuras varētu “iekustināt” daudzus lauku ļaudis, kuriem bieži vien pietrūkst savu plānu realizēšanai tieši šādas mazas summas – līdz pieciem tūkstošiem latu, lai realizētu savu ieceri un nodrošinātu papildus ienākumus savai lauku saimniecībai. Tomēr Latvijas Kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienībai un VAS „Latvijas Hipotēku un zemes banka” lēni virzās sarunas par savstarpējo sadarbību un tiešās kredītu izsniegšanas uzsākšanu. Nauda ir izdalīta, sarunās visi ir “par” sadarbību, taču reālās darbības ar lauku krājaizdevu sabiedrībām nav. Varbūt palīdzēs Eiropas iniciatīva?

2007. gada 19. novembrī Eiropas Reģionālās politikas komisāre Danuta Hībnere informēja par ierosmi, ar ko centīsies uzlabot mazo uzņēmumu un tādu sociāli atstumto personu, arī etnisko minoritāšu, piekļuvi finansēm, kuras paudušas vēlmi kļūt par pašnodarbinātām personām. Saskaņā ar Lisabonas nodarbinātības un izaugsmes stratēģiju šīs ierosmes mērķis ir panākt, ka nelieli aizdevumi, t.i., mikrokredīti, Eiropā kļūst arvien vairāk pieejami, lai apmierinātu pastāvošo pieprasījumu (<http://europa.eu/rapid/pressReleases>).

Cilvēki Latvijā un visā Eiropā vēlas strādāt, un daudzi arī Latvijas laukos ir pauduši vēlmi dibināt savu mazo uzņēmumu vai kļūt par pašnodarbinātu personu. Mikrokredīts ir ļoti efektīvs veids, kā radīt jaunus uzņēmumus vai palīdzēt bezdarbniekiem, pārejot uz pašnodarbinātību vai dibinot mazo uzņēmumu, no jauna iesaistīties vispārējā ekonomikā.

Mikrokredītus ļoti veiksmīgi izmantoja mazāk attīstītajās valstīs, un šajā jomā ES gan Kopienas, gan valstu līmenī jau ir bijušas dažas rīcības. Šādu finansējumu — pēc ES apkopotās informācija, visbiežāk vidējā mazā aizdevuma summa ir bijusi € 7 700 — ir pieprasījuši galvenokārt cilvēki, kas dibina mazos

uzņēmumus un sniedz pakalpojumus. Ar mikrokreditu ir plānots panākt to, ka Eiropā ieguldījumu uzņēmējdarbībā summa pārsniegtu € 6,1 miljardu. Tiks veidota jauna ES struktūrvienība ar izglītojošo, un citām funkcijām, kas palīdzētu šādu sistēmu izveidot katrā no dalībvalstīm. Tā veiktu tirgus analīzi, izstrādātu pamatnostādnes, veicinātu mācību kursus, īpaši, lai paplašinātu padomu došanas iespējas potenciālajiem klientiem. Jaunajās ES dalībvalstīs - ES 12 vidējā aizdevuma summa ir € 3800. Tas būtu īpaši paredzēts mazajiem uzņēmumiem, kuros nodarbina mazāk nekā desmit cilvēku (91 % no visiem Eiropas uzņēmumiem), un bezdarbniekiem vai personām, kas nav ekonomiski aktīvas un kas pauž vēlmi iesaistīties pašnodarbinātībā, taču kurās nevar izmantot tradicionālos kredītiestāžu pakalpojumus. Šajā ierosmē galvenā uzmanība ir pievērsta šim tirgus segmentam, kas bankām nav „pieņemams”. Mikrokreditēšana attīstās gan jaunajās, gan vecajās dalībvalstīs. Atbilstīgi aprēķiniem, kuru pamatā ir Eurostat dati, potenciālais mikrokredīta pieprasījums īstermiņā Eiropas Savienībā varētu būt vairāk nekā 700 000 jaunu aizdevumu. Tieši šis ir tas “lauciņš”, kurā krājaizdevu sabiedrības varētu tieši pārstāvēt Eiropas Savienību katrā pagastā. Nepieciešama vien valsts vēlme sadarboties, iesaistīt krājaizdevu sabiedrības šāda, nu jau kontinenta līmenī atzinību guvuša projekta īstenošanā.

3.tabula/ table 3

**Rezidentu finanšu iestādēm, nefinanšu sabiedrībām un mājsaimniecībām izsniegto kredītu veidi
(perioda beigās; milj. latu)**

**Types of loans issued to resident financial institutions, non-financial institutions and households
(at the end of the period; LVL M)**

	2004	2005	Pieaugums	2006	Pieaugums	2007	Pieaugums
Komerckredīts	1 001.1	1 618.5	38.1	1 984.8	18.5	2 398.2	17.2
Industriālais kredīts	719.1	1 003.2	28.3	1 239.5	19.1	1 726.8	28.2
Finanšu noma	45.7	33.2	-37.7	21.9	-51.6	23.2	5.6
Kredīts patēriņa preču iegādei	193.5	265.5	27.1	432.9	38.7	615.5	29.7
Hipotēku kredīts	1 392.2	2 806.7	50.4	5 311.0	47.2	7 359.9	27.8
Pārējie kredīti	181.0	364.9	50.4	674.4	45.9	878.4	23.2
Kredīti kopā	3 737.0	6 139.7	39.1	9 722.9	36.9	13 050.6	25.5

Avots: Latvijas banka
Source: the Bank of Latvia

Uzņēmumu skaits Latvijā uz 1000 iedzīvotājiem ir viens no zemākajiem ES dalībvalstu vidū. Latvijā ir 74,9 % mikrouzņēmumu, 20,9 % mazo uzņēmumu un 4,2 % vidējo uzņēmumu. Kopumā 99,3 % no visiem uzņēmumiem ir tieši mazo un vidējo uzņēmumu (MVU). Lielākā daļa (35 %) uzņēmumu ir vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības. Lauku teritorijās pārsvarā dominē tirdzniecības uzņēmumi – veikali, kuri dažkārt ir vienīgie uzņēmumi pagastā. Kopš 1997. gada Latvijā uzņēmumu skaits gadā vidēji palielinās par 1 uzņēmumu uz 1000 iedzīvotājiem. Trīs no septiņām svarīgākajām problēmām, ko min komersanti attiecībā uz pieejamo finansējumu MVK, ir apgrozāmo līdzekļu trūkums (27% no visiem respondentu), starta kapitāla trūkums (23%) un investīciju finanšu trūkums (20%) (ES Struktūrfondu Nacionālā programma).

Nesen Latvijas radio izskanēja ziņa, ka Dānijas valdība ir izstrādājusi speciālu mikrokreditēšanas programmu bezpajumtniekiem, kad bez ķīlas var saņemt mazu aizdevumu sava biznesa uzsākšanai. Mērķis ir iesaistīt šīs personas aktīvajā saimnieciskajā aprītē, radot jaunus mazos uzņēmumus. Protams, neiet ne runas par to, ka pie mums varētu mikrokreditēšanas programmu vispirms veltīt bezpajumtniekiem. Latvijas laukos pietiek iespēju radīt lauku produkciju, pietiek cilvēku, kuri to var īstenot, ir nepieciešama tikai valsts darbība, veicot attiecīgas izmaiņas likumdošanā un iespējama palīdzība ar apgrozāmajiem finanšu līdzekļiem.

Finanšu līdzekļu trūkums ir vērojams visās reģionu krājaizdevu sabiedrībās. Ja paskatāmies uz kredītēšanas izaugsmi banku sektorā, varam secināt, ka pēdējo gadu laikā kredītēšanas apjomi strauji aug +39.1% 2005.gada laikā, 2006. gada laikā izaugot vēl par 36,9%. 2007. gada laikā vērojama tempu samazināšanās – pieaugums vairs sasniedz tikai 25,5%. Tas liecina par Ministru Kabineta iedarbinātā "Preinflācijas plāna" sekmīgu darbību.

4.tabula/ table 4

Krājaizdevu sabiedrību izaugsme 2006. – 2007. gadi
Growth of credit unions

Krājaizdevu sabiedrība	Biedri		Pieaugums	Kredīti, Ls		Pieaugums
	2006	2007	%	2006	2007	%
Veselavas KKS	165	170	3	62197	63415	-2
KKS"Līgatnes druva"	370	374	1	153007	143212	6
Taurenas KKS	425	447	5	86960	72372	17
KS"Rucavas KS"	210	203	-3	12944	12268	5
Rūjienas KKS	356	369	4	32181	28444	12
Raunas KKS	293	292	0	123233	99227	19
Pūņu KKS	361	371	3	34266	33067	3
Zosēnu KKS	333	360	8	182942	151100	17
Kauguru KKS	535	566	5	335803	229910	32
Lielvārdes KKS	230	232	1	34046	34541	-1
KKS"Avots 37"	101	108	6	37636	31378	17
KKS"Allažu saime"	521	563	7	249876	199821	20
Pūres KKS	395	412	4	84420	69234	18
Straupes KKS	92	101	9	18313	17511	4
Kandavas novada KKS	421	454	7	138670	122450	12
Vecpiebalgas KKS	167	188	11	26145	23433	10
Rundāles KKS	169	179	6	15757	14891	5
KKS"Nīgrande"	72	72	0	6213	6149	1
Nītaures KKS	156	174	10	25187	20423	19
Vecumnieku KKS	270	305	11	49516	44773	10
Vidēji			5			11

Avots: LKKSS

Source: Latvian Credit union association

Ja salīdzina reģionālo Krājaizdevu sabiedrību izaugsmes tempus, tad skaidri redzama atpalikšana no kredītēšanas nozares vidējiem izaugsmes rādītājiem. Sabiedrību kredītportfeļa izaugsme bija robežās no -2% (Veselavas KKS) līdz 32% pieaugumam (Kauguru KKS). Vidēji izaugsme bijusi 11% apmērā, kas liecina par stagnāciju un līdzekļu trūkumu kredītēšanai. Iespējas piesaistīt kredītresursus no valsts vai ārvalstu struktūrām veicinātu straujāku sabiedrību attīstību, kā arī iespēju noteikt mazākas likmes kredītiem, kas padarītu pieejamākus kredītus tieši mazāk pelnošajiem lauku iedzīvotājiem. Šai virzienā viens no risinājumiem varētu būt iespēja plašāk piesaistīt noguldījumus – pieņemt noguldījumus no nepilngadīgām personām. Atbalstāma būtu vecāku vēlme veikt noguldījumus ar mērķi uzkrāt līdzekļus savu bērnu izglītības turpināšanai. Šobrīd šādu iespēju pieņemt noguldījumus no nepilngadīgām personām Krājaizdevu sabiedrību likums liedz.

Krājaizdevu sabiedrību augošo popularitāti apliecina arī pastāvīgs biedru skaita pieaugums. Biedru skaita pieauguma tempu atpalikšana no kredītēšanas tempiem (tikai +5%, salīdzinoši ar kredītiem +11%) liecina par biedru vēlmi aktīvi aizņemties. Autors prognozē, ka biedru skaita pieaugums kļūtu ļoti straujš, ja īstenotos vēlme par kredītsabiedrības biedriem kļūt pašvaldību komunālajiem uzņēmumiem un mazajiem komersantiem, kā arī pieaugtu brīvo kredītlīdzekļu apjoms. Valsts atbalsts varētu būt kaut vai tikai ar likuma izmaiņu – atļauju tam došanu, ar ko tiktu arī ievērotas Eiropas Savienībā pastāvošās tendences

mikrokreditēšanā. Tie arī būtu galvenie argumenti, kas risinātu daudzas šeit norādītās krājaizdevu sabiedrību aktuālās problēmas.

Galvenās problēmas un to risinājumi:

- 1) kvalificētu darbinieku trūkums lauku krājaizdevu sabiedrībās, ko varētu risināt ar darba vides uzlabošanu un darba algu paaugstināšanu;
- 2) neskaidrība ar pašvaldību reformu, kas var ierobežot krājaizdevu sabiedrību veidošanos un pastāvēšanu jaunveidojamajās lielajās pašvaldībās – nepieciešama Krājaizdevu sabiedrību likuma pārskatīšana;
- 3) līdzekļu trūkums kredītēšanai kavē apmierināt augošo pieprasījumu pēc mikrokredītiem. Palīdzēt piesaistīt kredīt līdzekļus varētu izmaiņas likumā, kad par kredītsabiedrības biedriem varētu kļūt pašvaldību komunālie uzņēmumi un mazie komersanti.

Literatūras avoti References

1. Latvijas bankas statistika (2007) Latvijas bankas mājas lapa: http://www.fktk.lv/lv/statistika/krajaizdevu_sabiedribas/ceturksna_parskati - Resurss aprakstīts 3.02.2008.
2. Latvijas Kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienības statistika, 2007.
3. Krājaizdevu sabiedrību likums. *LR Normatīvie dokumenti. Kredītiestādes*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 1997. -1.daļa.- KR-1-4-1- KR-1-4-14.
4. LKKSS (2006,2007.) Latvijas kooperatīvo krājaizdevu sabiedrību savienības nepublicētie materiāli. Rīga:2007., 2008.
5. Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzes (<http://data.csb.gov.lv/Dialog/statfile16.asp>) Resurss aprakstīts 3.02.2008
6. EUROSTAT datu bāzes (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>) - Resurss aprakstīts 3.02.2008.
7. Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas aģentūras datu apkopojums (<http://www.lvgma.gov.lv>) - Resurss aprakstīts 3.02.2008.

Ilgtermiņa investīciju efektivitātes novērtēšanas problēmas lauksaimniecībā

Sarmīte Rozentāle, Dr.oec., Vidzemes Augstskolas docente

Abstract

Latvian rural development strategy for the programming period 2007-2013 envisages farm modernization as one of its development directions with a goal of improving economic indicators and compatibility. Definite benchmarks concerning preparing and providing corresponding financial information are set in order to qualify for the EU grants and state subsidies. As a rule, commercial banks provide co-financing for such projects. Thus, the study focuses on the problems, encountered by the managers of agricultural enterprises, and suggests possible solutions. The aim of the study is to investigate the impact of the investment amount growth on the profitability of long-term investment and the profitability of assets. The author of the research analyses a number of financial indicators, such as profitability of long-term investment, profitability of assets, etc. of 20 agricultural enterprises in Cēsis district in correlation with the growth of investment, and assesses the trends observed in 2004 – 2006. The results of the study show that the growth of investment amount tends to decrease the profitability of long-term investment and the profitability of assets. The decrease of these indicators can result in a situation when long-term loans are covered from the EU grants and state subsidies.

Key words: investment, return, efficiency

Ievads

Introduction

Laika posmā no 2000. gada līdz 2006. gadam ES lauku attīstībā ir ieguldījusi vairāk nekā 60 miljardu eiro. 2007.-2013. gada plānošanas periodā budžets palielināts gandrīz līdz 70 miljardiem eiro (LR Zemkopības ministrija 2007).

Arī Latvijas lauku attīstības stratēģijas programmā 2007.-2013. viens no attīstības virzieniem ir lauku saimniecību modernizācija ar mērķi uzlabot ekonomiskās darbības rādītājus un konkurētspēju. Paredzēts īpaši veicināt ilgtermiņa investīcijas prioritārajās nozarēs. Atbalstāmās aktivitātes ir investīcijas jaunu iekārtu, tehnikas, aprīkojuma, informācijas tehnoloģiju un programmu nodrošinājuma iegādei un uzstādīšanai, kas paredzēti lauksaimniecības produktu ražošanai, kā arī lauksaimniecības produktu ražošanas būvju jaunbūve, rekonstrukcija un nepieciešamo būvmateriālu iegāde (LR Zemkopības ministrija 2007). Investīcijas ekonomiskā izpratnē kalpo noteiktu uzņēmuma mērķu sasniegšanai, piemēram, uzņēmuma darbības paplašināšanai, ražošanas tehniskā līmeņa paaugstināšanai, produkcijas kvalitātes un konkurētspējas paaugstināšanai. Pamatlīdzekļu modernizācija un atjaunošana nodrošina ražošanas jaudu pieaugumu, pašizmaksas pazemināšanos un ieņēmumu palielinājumu.

Uzņēmums patstāvīgi nosaka un izvēlas investīciju apjomus, virzienus un vēlamu efektivitāti. Investīciju lēmumu pieņemšanā būtiska nozīme ir investīciju aprēķiniem.

Latvijā investīcijas lauksaimniecībā tiek finansētas no uzņēmumu pašu līdzekļiem, no banku kredītiem, atbalstītas ar valsts subsīdijām, kā arī no Eiropas Savienības atbalsta programmām. Lai saņemtu aizņēmumu bankā, parasti nepieciešams biznesa plāns, kas apliecina uzņēmuma likviditāti un aizņemtā kapitāla nodrošinājumu ar aktīviem. Pretendējot uz ES finansējumu, pastāvošā kārtība nosaka projekta ekonomiskās dzīvotspējas vērtēšanu. Ekonomiskās dzīvotspējas rādītājs ES projektos ir pozitīva naudas plūsma projekta ieviešanas gadā vai gados un gadu pēc projekta ieviešanas. Projekta iesniegumam pievienotā naudas plūsma ir vienkāršots vai standartizēts biznesa plāns.

Tomēr no biznesa vadības viedokļa investīciju aprēķini nav tas pats, kas biznesa plāns, un biznesa plāns nevar kalpot uzņēmuma īpašniekam par pamatojumu investīciju efektivitātes aprēķiniem.

Analizējot lauksaimniecības uzņēmumu finanšu pārskatus, autore ir nonākusi pie secinājuma, ka tādi ieguldījumu atdeves rādītāji kā pašu kapitāla atdeve, aktīvu atdeve, ilgtermiņa ieguldījumu atdeve nereti ir maldinoši, ja analizē tikai bilances peļņas attiecību pret aktīviem vai ieguldīto kapitālu. Lauksaimniecības uzņēmumu peļņu iespaido saņemtais finansējums no ES.

Hipotēze: Cēsu rajona lauksaimniecības uzņēmumu investīciju atdevei un rentabilitātei ir tendence samazinātie, pieaugot ilgtermiņa ieguldījumu apjomam.

Mērķis: Salīdzināt Cēsu rajona lauksaimniecības uzņēmumu ilgtermiņa ieguldījumu apjoma ietekmi uz ieguldījumu atdevi un rentabilitāti.

Veicamie uzdevumi:

1. Apkopot finanšu datus par 20 Cēsu rajona lauksaimniecības uzņēmumiem.
2. Aprēķināt ieguldījumu atdeves rādītājus, pēc bilances peļņas.
3. Aprēķināt ieguldījumu rentabilitātes rādītājus.
4. Novērtēt tendences.
5. Izdarīt secinājumus un priekšlikumus.

Pētījumā pielietotās metodes: Finanšu pārskatu analīze, finanšu rādītāju aprēķināšana, tendenču analīze.

Pētījuma periods 2004. gads- 2006. gads

Investīciju izmantošanas efektivitāte Profitability of long-term investment

Ekonomiskās analīzes pamatā ir ekonomisko procesu izziņāšana, kuri notiek pēc zināmiem principiem un likumsakarībām. Finanšu analīze ir ekonomiskās analīzes sastāvdaļa, kuras veikšanai izmanto uzņēmumu finanšu pārskatos atspoguļoto informāciju. Jāievēro, ka dažādām lietotāju grupām ir atšķirīgas intereses, veicot finanšu pārskatu analīzi un iegūto rezultātu interpretāciju (Kasalis J., 2004.). Uzņēmumu īpašnieki un akcionāri izvērtē iespējas palielināt kapitāla atdevi, nodrošinot uzņēmuma stabilitāti, bet kreditori vēlas minimizēt savu aizdevumu risku.

Investīcijas (long-term investment) ir uzņēmuma līdzekļi, kas paredzēti ilgstošai lietošanai vai ieguldīti ilgtermiņa īpašumā. Uzņēmums tos plāno izmantot un/vai saglabāt savā īpašumā ilgāk par vienu gadu, un tie sastāv no nemateriālajiem ieguldījumiem, pamatlīdzekļiem un ilgtermiņa finanšu ieguldījumiem (Allika I., Baltača B u.c., 2003.). Investēšana ir kapitāla ieguldīšana uzņēmuma līdzekļos ar mērķi gūt peļņu.

Svarīgākie rādītāji, ko lieto ieguldījumu izmantošanas efektivitātes novērtēšanai, ir to

- atdeves rādītājs,
- rentabilitātes rādītājs.

Ieguldījumu atdevi novērtē pēc pārdotās produkcijas vērtības (apgrozījuma), kas attiecas uz pamatlīdzekļu gada vidējās vērtības vienu latu (Damondaram A., 2001.).

Gada neto apgrozījums Ls

$$1. \text{ formula } \text{Ieguldījumu atdeves rādītājs} = \frac{\text{Gada neto apgrozījums Ls}}{\text{Vidējā ieguldījumu vērtība gadā Ls}}$$

Ieguldījumu atdeves rādītājs parāda, cik latu neto apgrozījuma devis viens ieguldījumu vērtības lats. Jo augstāks ir šis rādītājs, jo efektīvāka ieguldījumu izmantošana uzņēmumā. Ieguldījumu pārvaldību uzskata par efektīvu, ja apgrozījuma vai peļņas pieauguma temps pārsniedz ieguldījumu vērtības pieauguma tempu analizējamā periodā.

Ieguldījumu rentabilitātes līmenis raksturo peļņas summu, kas attiecas uz ieguldījumu vērtības latu un aprēķina pēc formulas (Brealey R., 2003.):

$$2. \text{ formula } \text{Ieguldījumu rentabilitāte} = \frac{\text{Peļņa pārskata periodā} \times 100}{\text{Ieguldījumu vidējā gada vērtība Ls}} \%$$

Pašu un aizņemtā kapitāla attiecība ir viens no pamatrādītājiem, kas raksturo finanšu resursu investēšanas riska pakāpi uzņēmumā. Tādam nolūkam var aprēķināt aizņēmuma rādītāju, ko aprēķina pēc formulas:

$$3. \text{ formula } \text{Aizņēmuma rādītājs} = \frac{\text{Saistības}}{\text{Kopējie līdzekļi}}$$

Pētījuma gaita Research

Pētījuma ietvaros tika apsekoti 20 Cēsu rajona lauksaimniecības ražošanas uzņēmumi pēc nejaušas izlases. Veicot šo uzņēmumu finanšu pārskatu analīzi, tika aprēķināti sekojoši rādītāji:

- Gada vidējā ilgtermiņa ieguldījumu vērtība
- Gada vidējā aktīvu vērtība
- Ilgtermiņa ieguldījumu atdeves rādītājs

- Aktīvu atdeves rādītājs
- Ilgtermiņa ieguldījumu rentabilitātes rādītājs
- Aktīvu rentabilitātes rādītājs
- Ilgtermiņa ieguldījumu bruto rentabilitātes rādītājs
- Aktīvu bruto rentabilitātes rādītājs
- Saistību īpatsvars kopējā kapitālā

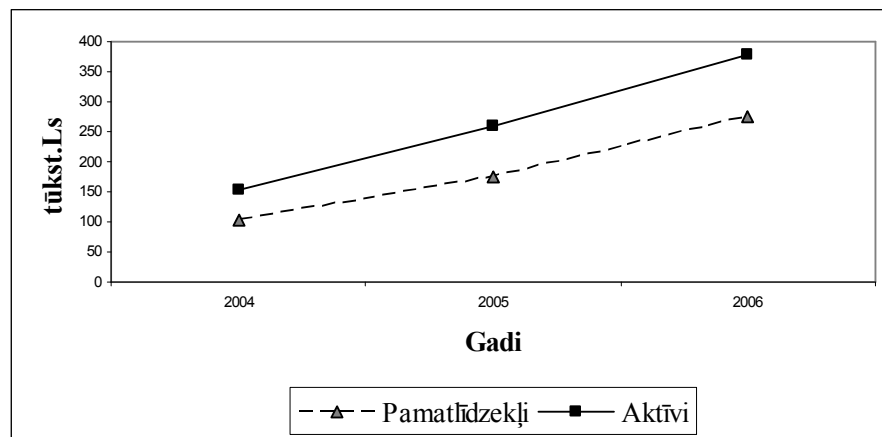
Novērtējot aprēķinu rezultātus, tika konstatēts, ka tendences visiem uzņēmumiem ir līdzīgas un izkļiede kopā ir maza, kas ļāva lietot statistiskos vidējos rādītājus

Aprēķinu rezultāti /Research result

Analizējot iegūtos rezultātus, tika konstatēts, ka:

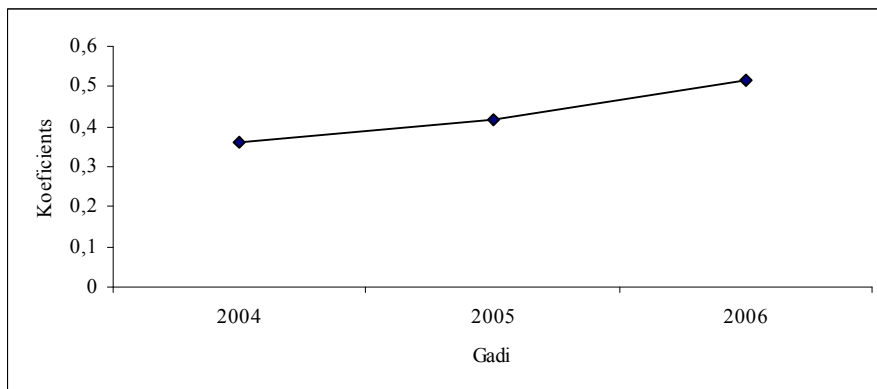
1) Gada vidējā ieguldījumu vērtība un aktīvu atdeves vērtība gadu no gada pieaug. Gada vidējā ilgtermiņa ieguldījumu vērtība, kas apsekotajos uzņēmumos bija pamatlīdzekļi, pieaug nedaudz lēnāk nekā aktīvi (skat. 1. attēlu).

Šāda tendence vērtējama pozitīvi, jo tas var liecināt par uzņēmumu attīstību.

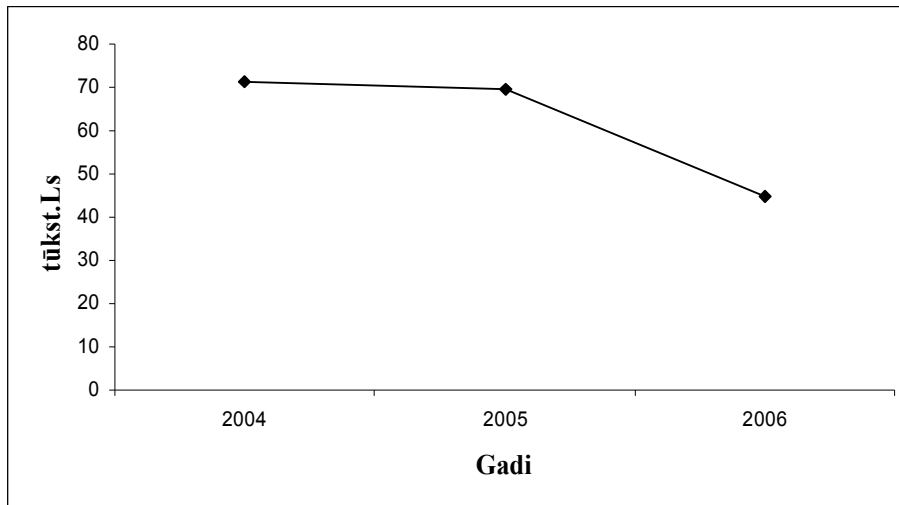
1.attēls Vidējie ieguldījumi (Investments) Avots: autore pētījuma rezultāti, izmantojot Cēsu rajona lauksaimniecības uzņēmumu gada pārskatus.

2) Saistību rādītājam (3.formula) ir tendence palielināties, un 2006. gadā tas sasniedz 0.51 (skat. 2. attēlu). Tas liecina, ka pieaug uzņēmumu atkarība no aizņemtā kapitāla, bet tā nav kritiska, ja uzņēmums ir rentabls.

2.attēls Aizņēmuma rādītājs (Debt ratio) Avots: autore pētījuma rezultāti, izmantojot Cēsu rajona lauksaimniecības uzņēmumu gada pārskatus.

3) Ilgtermiņa ieguldījumu (pamatlīdzekļos) atdeves rādītājam (1.formula) ir tendence samazināties no 71 Ls apgrozījuma uz katru pamatlīdzekļu latu 2004. gadā līdz 69 Ls 2005. gadā un 45 Ls 2006. gadā (skat.3.attēlu). No tā var secināt, ka ilgtermiņa ieguldījumu vērtība ir pieaugusi straujāk nekā apgrozījums. Šī tendence vērtējama negatīvi.

3.attēls Pamatlīdzekļu atdeve (Return of fixed assets) Avots: autores pētījuma rezultāti, izmantojot Cēsu rajona lauksaimniecības uzņēmumu gada pārskatus.

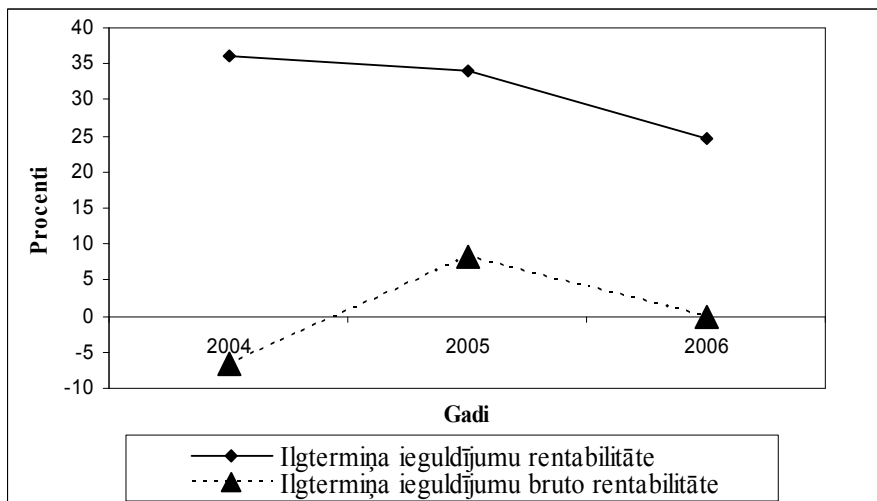
4) Ilgtermiņa ieguldījumu rentabilitāte ir aprēķināta 2 variantos:

4. formula Ilgtermiņa ieguldījumu rentabilitāte = ilgtermiņa ieguldījumi / bilances peļņa

5. formula Ilgtermiņa ieguldījumu bruto rentabilitāte = ilgtermiņa ieguldījumi / bruto peļņa

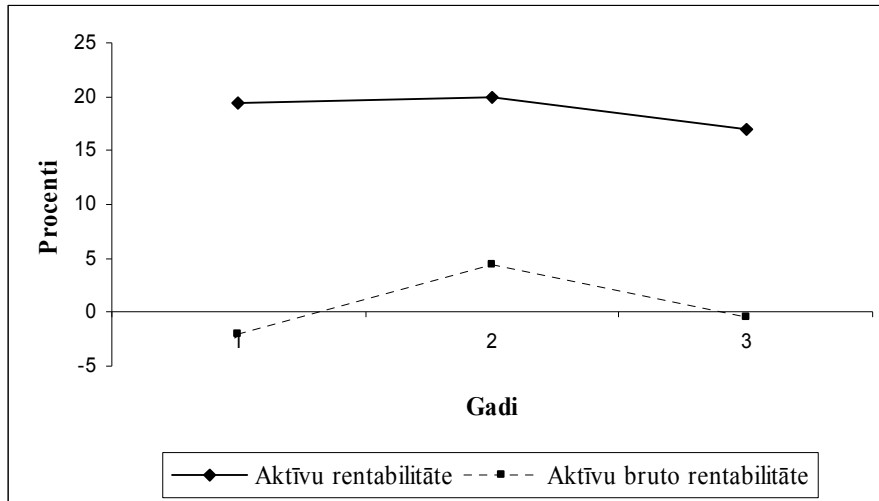
Analizētajos lauksaimniecības uzņēmumos bilances peļņa ietver pārskata gada subsīdiu un ES finansējuma ietekmi. No bruto peļņas ir izslēgta pārskata gada subsīdiu un ES finansējuma ietekme. Ilgtermiņa ieguldījumu rentabilitāte (4. formula) ir augstāka nekā ilgtermiņa ieguldījumu bruto rentabilitāte (5. formula). Ilgtermiņa ieguldījumu rentabilitātei ir tendence samazināties no 36% 2004. gadā līdz 34% 2005. gadā un 25% 2006. gadā.

Ilgtermiņa ieguldījumu bruto rentabilitāte ir negatīva - 2004. -7% un 2006. gadā - 0.1%, bet 2005. gadā rentabilitāte ir 8% (skat.4. attēlu).

4.attēls Ilgtermiņa ieguldījumu rentabilitāte (Profitability of long-term investment) Avots: autores pētījuma rezultāti, izmantojot Cēsu rajona lauksaimniecības uzņēmumu gada pārskatus.

5. Aktīvu rentabilitāte aprēķināta pēc tiem pašiem principiem kā ilgtermiņa ieguldījumu rentabilitāte, no aktīvu bruto rentabilitātes izslēdzot subsīdiju un ES finansējuma ietekmi. Aktīvu rentabilitāte 2004. gadā ir 19%, 2005. gadā 20%, bet 2006. gadā 17%. Aktīvu rentabilitātei ir tendence samazināties (skat. 5.attēlu). Aktīvu bruto rentabilitāte ir negatīva 2004. – 2% un 2006. gadā – 0,4%, bet 2005. gadā tā ir pozitīva 4% (skat.5.attēlu).

5.attēls Aktīvu rentabilitāte (Profitability of assets) Avots: autores pētījuma rezultāti, izmantojot Cēsu rajona lauksaimniecības uzņēmumu gada pārskatus.

Secinājumi Conclusions

1. Hipotēzes apstiprinājums: Cēsu rajona lauksaimniecības uzņēmumu investīciju atdevei un rentabilitātei ir tendence samazināties, pieaugot ieguldījumu apjomam.
2. Izvērtējot esošo situāciju lauksaimniecības uzņēmumu finanšu pārskatu struktūrā un pielietotajās finanšu analīzes metodēs, redzams, ka dominē uz hipotekāro kredītu devējiem orientēti modeļi un algoritmi.
3. Ieteicams finanšu pārskatos un finanšu analīzes algoritmos iekļaut papildus rādītājus, kas ļautu objektīvi novērtēt vēsturisko investīciju atdevi.
4. Ekonomiskās dzīvotspējas rādītājs ES projektos ir pozitīva naudas plūsma projekta ieviešanas gadā vai gados un gadu pēc projekta ieviešanas. Projekta iesniegumam pievienotā naudas plūsma ir vienkāršots vai standartizēts biznesa plāns, bet netiek prasīts investīciju atdeves aprēķins.
5. Ikgadējie ieguldījumi lauksaimniecības uzņēmumos rada izmaksas, kas saistītas ar pamatlīdzekļu uzturēšanu, kā arī nolietojumu, kas kopumā rada peļņas samazinājumu.
6. Samazinoties peļņas rādītājiem, var rasties situācija, kad ilgtermiņa kredīti tiek segti no ES finansējuma un valsts subsīdijām.

Priekšlikumi Proposal

1. Uzņēmējiem, aprēķinot ieguldījumu atdevi un rentabilitātes rādītājus lauksaimniecības uzņēmumiem, kas saņem subsīdijas un finansējumu no ES, lietot bruto peļņas rādītāju kā papildus indikatoru investīciju efektivitātes novērtēšanai.

2. Piesakoties uz ES finansējumu, projekta iesniegumam pievienot investīciju aprēķinu, kas papildināts ar tādiem investīciju efektivitātes rādītājiem kā ilgtermiņa ieguldījumu atdeve un rentabilitāte, novērtēt šo rādītāju tendences.
3. Veicot lauksaimniecības uzņēmumu finanšu analīzi, izvēlēties tādu aprēķinu metodi, kas atbilst konkrētam lietotājam- investoram, uzņēmuma vadītājam, kreditoriem, akcionāriem, piegādātājiem, pasūtītājiem, kā arī kontrolējošām institūcijām.

Izmantoto literatūras avotu saraksts
Bibliography

1. Allika I., Baltača B., Dunska M. U.c. Ekonomikas un finanšu vārdnīca. Rīga: Norden AB, 2003, 514 lpp.
2. Brealey R.A., Myers S.C. *Principles of corporate finance*. New York: McGraw-Hill Companies, Inc., 2003, p.1071.
3. Damodarm A. *Corporate finance. Theory and practice*. New York: John Willey & Sons Inc., 2001, p. 982.
4. Kasalis J. *Universāls uzņēmējdarbības finanšu analīzes modelis un tā adaptācija. Latvijas Universitātes Raksti. 671.sēj. Ekonomika, III, 2004.*, 135.-141 lpp.
5. Cēsu rajona 20 lauksaimniecības uzņēmumu gada pārskati
6. LR Zemkopības ministrija 2007. *Lauku attīstības programma 2007-2013*, http://www.zm.gov.lv/doc_upl/Latvijas_lauku_attistibas_programma_final.pdf. Resurss apskatīts 2007. gada 27. septembrī.

Rapša sēklu rūpnieciskās ražošanas attīstība lauksaimniecības uzņēmumos Latvijas reģionos

Development of Rape Seed Industrial Production in Agriculture Enterprises in the Latvia Regions

Līga Ruža, Kazimirs Špoģis, Dana Švēdere

Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Ekonomikas fakultāte, e-mail: efdok@llu.lv

Abstract

The article presents and describes the research results on the development stages of rape growing in Latvia as well as on commercial production development of rape seed during the last 6 – 8 years. In addition the authors have determined and proved that regional conditions and concentration of production resources have a significant positive impact on the economic efficiency and development of rape seed production sector.

The capacity and development level of rape sector has shown regional polarisation, which in return points out to the problems requiring solution and untapped opportunities.

Key words: rape, sowing area, productivity, production

Atslēgas vārdi: rapsis, sēklas sējumi, ražība, produkcija.

Ievads

Introduction

Līdz ar augu eļļas patēriņa pieaugumu pārtikā un fosilo izejvielu resursu samazināšanos, pasaulē tiek meklētas iespējas kardināli palielināt saules enerģijas uzkrāšanu augos un to sēklās, lai jaunus bioenerģijas resursus pārstrādātu degvielā, siltuma enerģijā un citos veidos. Par vienu no tādām kultūrām tiek atzīts rapsis, kas kā augu eļļas ieguves avots ir pieskaitāms pie atjaunojamo energoresursu izejvielām. Līdz ar to rapsis ir kļuvis par otro lielāko augu eļļas ieguves avotu pasaulē un visplašāk audzēto eļļas augu Eiropā.

Lasot Latvijas augkopības un lauksaimniecības ekonomikas zinātniskās pētniecības institūta zinātnieku septiņdesmito – astoņdesmito gadu zinātniskās publikācijas, var secināt, ka kultūraugu selekcijas tēmu grupā rapsis jau tika uzskatīts par svarīgu kultūraugu Latvijas tautsaimniecībā (Upmanis, 1977).

Rapša selekcijā galvenā uzmanība ir pievērsta intensīva tipa augstražīgu šķirņu izveidošanai. Skrīveru zinātniski pētnieciskajā institūtā V. Upmaņa radītā pirmā rapša šķirne 'Skrīveru' bija diezgan ražīga: velēnu podzolētā mālsmits augsnē mērena mēslojuma (N 90, P₂O₅ 80, K₂O 120) fonā Skrīveros vidēji 7 gados (1969 – 1975) tā devusi 2.2 t ha⁻¹ sēklu ražu ar 506 kg proteīna un 990 kg eļļas.

Ziemas ripša Skrīveros radītā šķirne 'Latvijas' tajos pašos apstākļos un tajā periodā ražībā pat pārspējusi rapša ražību un devusi 2.35 t ha⁻¹ sēklu ražu ar 564 kg proteīna un 1010 kg eļļas saturu.

Šķirņu salīdzinājumos ziemas rapsis 'Skrīveru' tā standartšķirne vidēji 1973. – 1975. gados jau devusi augstu sēklu ražu – 2.47 t ha⁻¹.

Skrīveros izmēģinātas arī vairākas citās valstīs radītas ziemas rapša šķirnes un izrādījušās pilnīgi piemērotas Latvijas augšņu un klimatiskajiem apstākļiem, sasniedzot augstāku sēklu ražu. Piemēram, Jaunzēlandes šķirne (kods 4351) vidēji 1973. – 1975. gados devusi 3.58 t ha⁻¹, šķirne 'Akela' (kods 4397) – 3.37 t ha⁻¹.

Tas nozīmē, ka ziemas rapša sekmīgas audzēšanas iespējas un to sēklu ražošanas iespējas un ekonomiskā lietderība Latvijā ir pilnīgi pierādīta jau pirms 35 – 40 gadiem.

Interesants ir rapšu audzēšanas Latvijā galvenā, unikālā speciālista, lauksaimniecības zinātnieku doktora V. Upmaņa referāts Baltijas valstu un Baltkrievijas zinātnieku konferencē Rīgā, 1986. gada 4. februārī, kur viņš akcentē galvenās iespējas un arī problēmas un gūst zinātnieku atbalstu:

„1) Latvijā veiktie ilggadīgie pētījumi pierādījuši, ka Latvijas klimatiskajos un augšņu apstākļos ziemas rapša un ziemas ripša sēklu stabila ražošana ir pilnīgi pierādīta pie nosacījuma, ka stingri tiek ievērota to audzēšanas agrotehnika un tehnoloģija.

2) Rapša vasarāju formas ir mazražīgākas un ekonomiski neizdevīgākas.

- 3) Liepājas eļļas ekstrakcijas rūpnīcu, kura gadā pārstrādāja aptuveni 50 000 tonnas sojas pupu, var pilnībā nodrošināt ar Latvijā audzētām rapšu sēklām.
- 4) Latvijā jau rajonētas trīs augstražīgas perspektīvas rapša šķirnes `Kvinta`, `Grant` un `Jupiter`.
- 5) Rapša sēklu rūpnieciska ražošana jāorganizē to koncentrējot specializētās saimniecībās, kur būtu augstas kvalifikācijas speciālisti un tiktu precīzi ievērota rapšu audzēšanas tehnoloģija.
- 6) Pārstrādājot rapša sēklas Liepājas eļļas ekstrakcijas rūpnīcā, iegūtu augstvērtīgas lopbarības piedevas, kas būtiski veicinātu lopkopības produktivitātes zemā līmeņa paaugstināšanu”.

Taču Latvijā šie zinātniski pamatotie priekšlikumi dažu subjektu ietekmē un subjektīvu apstākļu dēļ netika pienācīgi novērtēti, Liepājas eļļas ekstrakcijas rūpnīca neattīstījās, bet rapša sēklas pārstrādāja vairākās saimniecībās ar mazjaudas eļļas spiestuvēm.

Diametrāli citāda rīcība bija Latvijas ziemeļu kaimiņvalstī Igaunijā, kur tajos gados tika uzbūvēta rapša sēklu pārstrādes un rapša eļļas izmantošanas pārtikas produktu ražošanai jauna jaudīga rūpnīca un rapša sēklu ražošana sekmīgi attīstījās.

Latvijas attieksme pret rapša sēklu ražošanu mainījās pēc neatkarības atjaunošanas 1990. gadā.

Par rapša audzēšanas paplašināšanās veicināšanu eļļas ieguvei un lopbarībai ir īpašs akcents jau 1990. gada jūlijā Latvijas Republikas valdības tautsaimniecības attīstības programmā. Tas ir ļoti svarīgs pierādījums tam, ka Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas laikā rapša audzēšana bija ļoti nopietna un tam bija stabila atzīta vieta Latvijas ekonomikā.

Situācijas analīze un novērtējums veido pamatu **pētījuma hipotēzei**: Latvijā attīstās rapša sēklu rūpnieciska ražošana, kas saistīta ar lauksaimniecības resursu koncentrāciju un reģionālo vai intrareģionālo specializāciju.

Hipotēzes verifikācijai ir šāds **darba mērķis**: noskaidrot rapša sējumu platību attīstību reģionos, dažāda ekonomiskā lieluma saimniecībās, to saistību ar ražības dinamiku un ražošanas rezultātiem.

Pētījumu uzdevumi mērķa sasniegšanai:

- izanalizēt rapša sējumu platību attīstību dažāda ekonomiskā lieluma lauku saimniecībās un plānošanas reģionos;
- izpētīt reģionālo apstākļu un ražošanas resursu koncentrācijas ietekmi uz rapša sējumu ražību;
- noskaidrot rapša sēklu kopražas reģionālo polarizāciju un saistību ar ražošanas resursu koncentrāciju;
- novērtēt rapša produkcijas dinamikas tendences un reģionālo polarizāciju.

Izmantotie materiāli un metodes

Pētījuma uzdevumu risināšanai izmantoti Lauku saimniecību uzskaites datu tīkla (SUDAT) un Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) dati un speciālās publikācijas. Izmantotas dinamisko laikrindu analīzes metode, indikatoru izklīdes aprēķini, analīzes un loģisko interpretāciju metodes.

Rezultāti un diskusija

Results and Discussion

1. Rapša sējumu platību attīstība *Development of Rape Sowing Areas*

Par rapša audzēšanas sākumu rūpnieciskai sēklu pārstrādei var uzskatīt 1999. – 2000. gadus, kad rapša sējplatības aizņēma 6.5 – 6.9 tūkst. ha (1. tabula).

Sevišķi strauji rapša sējplatības sāka palielināties sākot ar 2002. gadu – ķēdes pieaugums katru gadu pārsniedza 10 tūkst. ha, bet 2004. gadā 28.4 tūkst. ha. Straujākais ķēdes pieauguma temps procentuālā izteiksmē bija 2004. gadā, kad tas vairāk kā dubultojās. Nākošajā gadā rapša platības ķēdes pieauguma temps bija 31.5%. Ar katru nākošo gadu, palielinoties platībām, ķēdes pieauguma temps procentuālā izteiksmē ir ar tendenci samazināties. Bāzes piegums pa gadiem ir stabils un ar nemainīgu progresu tendenci, it īpaši 2005. gadā un 2006. gadā, kad tas sasniedza 10 – 12 reizes.

Rapša sējumu platības un to dinamika Latvijā 1990. – 2006. gadu periodā
Rape Sowing Areas and their Dynamycs in Latvia in the Period from 1990 – 2006

Rādītāji <i>Indicators</i>	Vidēji <i>Average</i> 1990. – 1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.
Sējumu platība, tūkst. ha <i>Sowing area, thousand ha</i>	1.2	6.5	6.9	8.4	18.4	25.9	54.3	71.4	83.2
Ķēdes pieaugums, tūkst. ha <i>Chain increase, thousand ha</i>	-	-	0.4	1.5	10.0	7.5	28.4	17.1	11.8
Ķēdes pieauguma temps, % <i>Chain increase rate, %</i>	-	-	6.1	21.7	11.9	40.8	109.6	31.5	16.5
Bāzes pieaugums, tūkst. ha <i>Base increase, thousand ha</i>	-	-	0.4	1.9	11.9	19.4	47.8	64.9	76.7
Bāzes pieauguma temps, reizes <i>Base increase rate, times</i>	-	-	0.06	0.3	1.8	3.0	7.3	10.0	11.8

Avots: LR CSP datu bāze un autoru aprēķini / Source: LR CSB data base and authors' calculations

Neskatoties un straujo sējumu platību palielināšanos, Latvijā aizvien ir milzīgs potenciāls rapša audzēšanas attīstībai, jo vēl joprojām ārkārtīgi lielas aramzemes platības netiek apstrādātas. Mirklī, kad visā Eiropā jaušams arvien lielāks pieprasījums pēc rapša sēklām, bet tālākas sējplatību attīstības iespējas tur ir ierobežotas, Latvija ir visai unikālā situācijā. Mums ir iespēja attīstīt gan rapša audzēšanu, gan pārstrādi.

Taču līdz ar sējumu platību strauju palielināšanos, ļoti svarīgi ir izvērtēt rapša audzēšanas agroekonomisko pamatošību, kā arī Kopējās lauksaimniecības politikas ietekmi uz rapša audzēšanu un lauksaimniecību kopumā dažādos Latvijas reģionos, lai rapša audzēšanai attīstoties tālāk, nozare nenonāktu strupceļā un rapša ražotāji nesaskartos ar negaidītiem situācijas pavērsieniem, kad viņu izaudzētais produkts nav nevienam vajadzīgs.

Rapša sējumi izvietojas praktiski visos Latvijas reģionos un dažādās pēc lieluma saimniecībās. Tajā pat laikā sīksaimniecībās ar kopējo ELV (ekonomiskā lieluma vienība) $2 \leq 8$ rapsi praktiski neaudzē (sk. 2. tabulu), tāpēc turpmākajā analizē tas netiks iekļauts.

Arī mazo saimniecību ($8 \leq 16$ ELV) rīcība ir pilnīgi saprotama un ekonomiski pamatota, jo tik mazās platībās nav racionāli veidot tehnoloģisko un tehnisko bāzi, bet balstīties uz kaimiņu palīdzību ir visai riskanti.

Tāpēc turpmākos šajā rakstā ietvertos pētījumus veicam tikai par vidējā lieluma saimniecībām un lielajiem (>100 ELV) lauksaimniecības uzņēmumiem un uzņēmēj sabiedrībām.

No 2. tabulas datiem secinām, ka kopā Latvijā rapša audzēšanas vērienīgumam ir tieša un cieša sakarība ar saimniecību ekonomisko lielumu: rapša sējumu platības un to īpatsvars sējumu kopplatībā konsekventi un strauji palielinās katrā nākamajā saimniecību ekonomiskā lieluma grupā, un lielajos uzņēmumos (uzņēmēj sabiedrībās) rapša sējumu īpatsvars jau tuvojas agrotehniskajam maksimumam.

Rapša sējumu platības dažāda ekonomiskā lieluma saimniecībās Latvijā 2004. – 2006. gados, ha

A Rape Sowing Areas in Different Economic Size Farms in Latvia from 2004 – 2006, ha

	Saimniecību ekonomiskā lieluma grupas, ELV <i>Farms Groups by their Economic Size, ESU*</i>						
	2≤4	4≤8	8≤16	16≤40	40≤100	100≤250	>250
2004.	0.3	0.9	2.4	8.2	40.6	81.9	145.4
2005.	0.0	1.7	2.7	8.3	47.9	112.2	232.4
2006.	0.0	0.3	1.8	8.5	36.3	100.2	209.1
Vidēji 3 gados / <i>Average in 3 years</i>	0.1	1.0	2.3	8.3	41.6	98.1	195.6
Rapša sējumu īpatsvars sējumu kopplatībā 2006. gadā, % / <i>Rape sowing proportion in total sowing area in 2006, %</i>	0.0	0.1	4.1	7.7	13.7	15.8	17.7

**Economic size unit*

Avots: autoru aprēķini pēc SUDAT datiem / Source: FADN data and authors' calculations

Lielākās rapša sējplatības vidēji vienā saimniecībā ir Zemgales 1 reģionā (Bauskas, Jelgavas un Dobeles rajoni), kurā ir arī procentuāli lielākais lielsaimniecību īpatsvars. Šajā reģionā gandrīz visu lielumu saimniecībās rapša sējplatību īpatsvars kopējā sējumu struktūrā ir salīdzinoši augsts – 16.1 – 19.4%. Latgales reģionā, pieaugot saimniecību lielumam, palielinās arī rapšu sējplatības vidēji vienā saimniecībā un līdz ar to pieaug arī rapšu īpatsvars sējumu struktūrā.

Rapša sējumu platību īpatsvars reģionu dažāda ekonomiskā lieluma saimniecībās Latvijā 2006. gadā, % / *Proportion of Rape Sowing Areas in Different Economic Size Farms in Regions of Latvia in 2006, %*

Reģioni un apakšreģioni <i>Regions</i>	Saimniecību ekonomiskā lieluma grupas, ELV <i>Farms Groups by their Economic Size, ESU</i>			
	16≤40	40≤100	100≤250	>250
Vidzeme	10.1	19.7	13.5	-
Latgale	8.8	15.5	21.5	16.5
Kurzeme	4.2	5.9	13.9	-
Zemgale 1	10.8	14.2	20.6	20.0
Zemgale 2	19.8	17.5	-	-

Avots: autoru aprēķini pēc SUDAT datiem / Source: FADN data and authors' calculations

Kurzemē, kā redzams no 3. tabulā ievietotiem aprēķiniem, rapša audzēšanai pievērsušās tikai dažas saimniecības, jo reģiona vidējais rapša sējumu īpatsvars ir mazs, bet tas būtiski palielinās lielajos spēcīgajos lauksaimniecības uzņēmumos.

Ļoti aktīvi reaģējuši Aizkraukles un Jēkabpils rajonu (Zemgale 2) saimnieki: rapša sēklu pieprasījuma ietekmē šajos rajonos to sējumu īpatsvars jau ir augsts un tuvojas maksimumam.

Rapša sējumu ražības attīstība un polarizācija
Rape Sowing Productivity Development and Polarization

Ražības analīze dažādos Latvijas reģionos un apakšreģionos (4. tabula) liecina, ka augstākās ražas tiek iegūtas Zemgale 1 apakšreģionā un ar viszemākajām svārstībām (112%) starp dažāda ekonomiskā lieluma saimniecībām. Latgales reģionā, lai arī salīdzinoši augsts rapša sējumu īpatsvars kopējā sējumu struktūrā, gandrīz visu saimniecību ELV grupās ražība ir viszemākā. Arī ražības izkliede ir tikai 30%, kas liecina, ka šāda salīdzinoši zema ražība ir gandrīz visās saimniecībās, t.i., ražības ziņā nav izteikta polarizācija starp saimniecībām.

4. tabula / Table 4

Rapša sējumu ražība dažāda ekonomiskā lieluma saimniecībās Latvijas reģionos un apakšreģionos 2005. gadā / Rape Sowing Productivity in Different Economic Size Farms in Regions of Latvia in 2005

Reģioni un apakšreģioni <i>Regions and subregions</i>	Rapša sējumu ražība saimniecību ELV grupās, t ha ⁻¹ <i>Rape sowing productivity in ESU farm groups, t ha⁻¹</i>			Ražību izkliede starp saimniecībām (augstākā sattiecība pret zemāko) <i>Dispersion of the productivities between farms, %</i>
	16≤40	40≤100	100≤250	
Pierīga 1	0.9	3.7	0.0	411.1
Pierīga 2	1.7	2.3	2.2	135.3
Vidzeme	1.7	2.1	1.8	123.5
Latgale	1.2	1.0	1.3	130.0
Kurzeme	1.9	2.6	1.7	152.9
Zemgale 1	2.2	2.6	2.5	112.0
Zemgale 2	0.6	2.3	0.0	383.3
Ražības izkliede starp reģioniem / <i>Productivity dispersion among regions</i>	366.7	370.0	192.3	-

Avots: autoru aprēķini pēc SUDAT datiem / Source: FADN data and authors' calculations

Visos reģionos saimniecībās ar $16 \leq 40$ ELV rapša sēklu ražība ir zemāka kā nākošajā ($40 \leq 100$ ELV) ekonomiskā lieluma saimniecību grupā. Šajā saimniecību grupā ražības rādītāji starp dažādiem reģioniem izlīdzinās, izņemot Latgales reģionu, kurā ir viszemākais ražības rādītājs – tikai 1 t ha^{-1} . Nākošajā saimniecību grupā, t.i., $40 \leq 100$ ELV grupā, ražības izkliede starp atsevišķiem reģioniem ievērojami pastiprinās. Īpatnējākais ir tas, ka šajā saimniecību grupā visos reģionos ražība ir nedaudz zemāka, salīdzinot ar iepriekšējo grupu, izņemot Latgales reģionu, kurā ir vērojama neliela ražas pieauguma tendence.

Kā redzams no aprēķiniem (4. tab.), milzīga atšķirība ir starp reģioniem, tomēr svarīga pazīme ir tā, ka šī izkliede lielo saimniecību grupā krasi samazinās.

No šiem datiem un aprēķiniem var secināt, ka rapša audzēšana Zemgale 2 reģionā (Jēkabpils un Aizkraukles rajons) un Pierīgā, kā arī Latgales reģionā ekonomiski nav attaisnojusies. Taču no viena gada datiem nevar pieņemt stratēģiskus lēmumus, tāpēc tālāk analizējam ražības dinamiku katrai ekonomiskā lieluma grupai.

Kā redzams no 5. tabulā sakārtotiem trīs gadu datiem (agrāk rapšu ražība SUDAT netika iekļauta) un mūsu aprēķiniem rapša sēklu ražības līmenis ir ļoti atšķirīgs starp analizētiem reģioniem un šīs atšķirības nemazinās.

Triju gadu vidējā raža Zemgale 1 reģionā arī gandrīz divreiz augstāka nekā Latgalē.

Ļoti atšķirīgs ir ražu stabilitātes līmenis katrā reģionā. Vismazākās svārstības ir Latgales reģionā, kur rapša sēklu raža vienādi zema visā analizējamā periodā, bet stabilākās visaugstākās ražas ir Zemgale 1 reģionā.

Ārkārtīgi nedrošas, nestabilas rapša sēklu ražas ir Zemgale² reģionā.

Rapša sēklu ražības izklīde un attīstības tendences Latvijas reģionu lielākajos (40≤100 ELV) lauksaimniecības uzņēmumos 2004. – 2006. gadu periodā
Productivity of Rape Seed Dispersion and Development Trends in the Largest Agriculture Enterprises (40≤100 ESU) in the Latvia Regions in Period of 2004 – 2006

Reģioni Regions	Ražība, t ha ⁻¹ / Productivity t ha ⁻¹				Ražības izklīde, % Productivity dispersion, %
	2004	2005	2006	Vidēji 3 gados Average in 3 years	
Vidzeme	1.7	2.1	1.0	1.6	210.0
Latgale	1.3	1.0	1.0	1.1	130.0
Kurzeme	1.7	2.6	1.0	1.7	260.0
Zemgale 1	2.3	2.6	1.5	2.1	173.3
Zemgale 2	2.1	2.3	0.7	1.7	328.6
Ražības izklīde, % Productivity dispersion, %	176.9	260.0	214.3	190.9	-

Avots: autoru aprēķini pēc SUDAT datiem / Source: FADN data and authors' calculations

Zemo un nestabilo ražu cēloņi var būt vairāki vai kāds no tiem:

- zināšanu trūkums saimniekam rapša audzēšanas tehnoloģijā un agrotehnikā, kā arī bioloģijā;
- neprecīza rapša audzēšanas tehnoloģijas ievērošana;
- rapša sējumu izvietošana tam maz piemērotās vai nepietiekami iekultivētās augsnēs.

Rapša sēklu ražības dinamika Latvijas reģionu lielo (100≤250 ELV) lauksaimniecību uzņēmumu grupā 2002. – 2006. gadu periodā
Productivity of Rape Seed Dynamics in the Large Scale of Agriculture Enterprises (100 ≤ 250 ESU) in Latvian Regions of 2002 – 2006

Reģioni Regions	Ražība, t ha ⁻¹ / Productivity t ha ⁻¹				Ražības izklīde, % / Productivity dispersion, %
	2004	2005	2006	Vidēji 3 gados Average in 3 years	
Vidzeme	1.7	1.8	2.1	1.9	123.5
Latgale	-	1.3	1.1	1.2	118.1
Kurzeme	0.9	1.7	1.6	1.4	188.9
Zemgale 1	2.3	2.5	2.0	2.3	125.0
Ražības izklīde starp reģioniem, % / Productivity dispersion among region, %	255.5	192.3	190.9	191.7	-

Avots: autoru aprēķini pēc SUDAT datiem / Source: FADN data and authors' calculations

Salīdzinot 5. un 6. tabulā sakārtotos datus un aprēķinus, var formulēt vairākas atšķirības starp lielākajām un lielajām saimniecībām:

- lielo saimniecību grupā rapša sējumu ražības līmeņu reģionālās atšķirības ir mazākas;
- Vidzemes lielajos lauksaimniecības uzņēmumos rapša ražas ir gan augstākas, gan stabilākas, salīdzinot ar šī reģiona iepriekš analizēto grupu;
- nedaudz augstākas un stabilākas ražas arī Latgales lielajos lauksaimniecības uzņēmumos;
- Kurzemes lielajos lauksaimniecības uzņēmumos, iespējams, rapša audzēšana nav prioritāra un ekonomiski ļoti nozīmīga, jo tajos rapša ražas ir zemākas;
- Zemgale 1 reģiona lielsaimniecības demonstrē rapša audzēšanas ekonomiskās perspektīvas, jo tā ražība te stabilāka un caurmērā augstāka.

2. Rapša sēklu kopražas un vērtības reģionālās iespējas

Regional Possibilities of Rape Seed Total Harvest and Value

Rapša sējumu platību un ražības vispusīga analīze tomēr neatklāj pilnībā reģionālās atšķirības un iespējas. Tāpēc tālāk veicām to sēklu kopražas analīzi, tās cenu un produkcijas vērtības indikatoru analīzi. Rapša sēklu kopražas aprēķini veikti pēc SUDAT apkopotiem to sējumu platību un ražības datiem, jo CSP rapši atzinusi par ievērtības cienīgu kultūraugu tikai pašā pēdējā laikā un datus nesniedz reģionālā dalījumā.

7. tabula / Table 7

Rapša sēklu kopražs (1000 tonnās) un tās izkliede Latvijas reģionos 2004. – 2006. gadu periodā / Total Harvest of Rape Seeds (in 1000 t) and its Dispersion in the Latvia Regions in the Period of 2004 – 2006

Reģioni Regions	Kopražs / Harvest			Kopražas izkliede, % Total harvest dispersion	Kopražs 3 gados Harvest in 3 years
	2004.	2005.	2006.		
Vidzeme	5.4	7.8	4.0	195.0	17.2
Latgale	2.0	2.5	1.6	156.2	6.1
Kurzeme	1.3	3.2	2.9	246.1	7.4
Zemgale 1	20.9	32.3	20.3	159.1	73.5
Zemgale 2	6.2	3.4	2.5	248.0	12.1
Kopražas izkliede, % Total harvest dispersion, %	1607.7	1292.0	1268.7	-	1204.9

Avots: autoru aprēķini pēc SUDAT datiem / Source: FADN data and authors' calculations

Vismazākais un stabili mazs rapša sēklu ražošanas apjoms ir Latgalē. Ļoti maza interese par rapša sēklu ražošanu līdz šim bijusi kurzemniekiem, bet no Latgales šis reģions atšķiras ar ļoti nestabilu šo sēklu ražošanu.

8. tabula / Table 8

Rapša produkcijas vērtība Latvijas lauku reģionos 2004. – 2006. gadu periodā, vidēji saimniecībā, Ls / Value of Rape Products in the Regions of Latvia in the Period of 2004 – 2006, Average per Farm, LVL

Reģioni Regions	Produkcija, LVL Production, LVL			Rapša produkcijas īpatsvars augkopības kopprodukcijā, % / Proportion of rape products in total agriculture production, %		
	2004	2005	2006	2004	2005	2006
Vidzeme	621	918	623	10.0	12.1	7.1
Latgale	177	224	214	4.0	4.0	4.2
Kurzeme	173	359	456	2.5	4.4	4.6
Zemgale 1	2729	4199	3351	10.5	14.6	12.6
Zemgale 2	820	404	387	14.0	6.3	5.0
Produkcijas vērtības izkliede, reizes Products value dispersion, times	15.8	18.7	15.7	5.6	3.6	3.0

Avots: autoru aprēķini pēc SUDAT datiem / Source: FADN data and authors' calculations

Vidzemes ziemeļdaļas un austrumu līdzenumā rapšu ražība var attīstīties un tā sēklu kopražs šajā reģionā pieaugs.

Zemgale 1 reģiona lauksaimniecības uzņēmumos rapša sēklu raža 1.4 – 1.9. reizes lielāka nekā pārējos četros reģionos kopā un 13 – 16 reizes lielāka nekā Kurzemes vai Latgales saimniecībās

No 8. tabulā ievietotiem aprēķiniem var vērtēt, ka rapša produkcijas vērtības izkliede starp reģioniem ir vēl lielāka nekā sēklu kopražas izkliede – analizējamajos gados pat 16 – 19 reizes.

Rapša produkcijas īpatsvars augkopības produkcijas kopvērtībā reģionos ir krasi polarizēts: 2006. gadā Zemgale 1 reģionā tas ir 3 reizes lielāks, bet 2005. gadā – 3.6 reizes lielāks nekā Latgales reģionā.

Šajā indikatorā Latgales reģionam ļoti tuvu atrodas arī Kurzemes reģions un tuvu – Zemgale 2 reģions.

Galvenie secinājumi, slēdzieni *Conclusions*

1. Rapša audzēšanai Latvijā ir sena vēsture, bet nopietna tā audzēšana sēklu ražošanai un rapšu eļļas ieguvei sākusies pirms 25 – 30 gadiem.
2. Vērienīga, rūpnieciska rapša sēklu ražošana un to tirgus Latvijā attīstījās kopš 1999. – 2000. gada.
3. Absolūti un relatīvi dominējoši rapša sēklu ražošanā Latvijā ir Zemgale 1 reģiona jeb Zemgales lauksaimniecības reģiona lielie lauksaimniecības uzņēmumi un uzņēmēj sabiedrības.
4. Rezervēti pret rapšu sēklu plašu rūpniecisku ražošanu pagaidām izturas Kurzemes saimnieki.
5. Pagaidām neveiksmīga rapša sēklu ražošana ir vairākām Latgales reģiona saimniecībās, kuras praktizējas rapša audzēšanā, jo vidējās rapša ražas šajā reģionā ir stabili zemas.
6. Daļa lielāko un lielo rapšu audzētāju lauksaimniecības uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību jau sasniegušas tā optimālo īpatsvaru sējumu kopplatībā, un tajās var izdevīgi progresēt rapša sējumu ražība profesionāli izmantojot modernās ģenētikas sasniegumus efektīvāka un sējumu fotosintētiskā aparāta veidošanas iespējas.
7. Pētījuma uzdevumi atrisināti, mērķis sasniegts un darba hipotēze pierādīta.

Izmantotā literatūra *Literature*

1. Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2006. SUADT, LVAEI, 2007., 90. – 119. lpp.
2. Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2005. SUDAT, LVAEI, 2006., 82. – 111. lpp.
3. Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2004. SUDAT, LVAEI, 2005., 80. – 115. lpp.
4. Latvijas Republikas valdības tautsaimniecības attīstības programma. LR Ministru Padome, Rīga, 1990. g. jūlijs, 63. lpp.
5. Statistikas gadagrāmata 2005. CSP, 2006.
6. Упманис В.М. О проблеме рапса / Материалы годичного собрания Западного отделения ВАСХИЛ. 14. февраля 1986 г., г. Рига. Управлении НТУ. Гос. Агропром. Комитета. Рига, 1986., стр. 76. – 78.
7. Янсонс, Ф.И., Линдерман, Я.М., Бриедис, П.Х., Белицкий, М.А., Берзиньш, П.Я., Улманис, В.М. Селекция полевых культур. Озимий рапс и суреница. / Сельскохозяйственная наука на случае интенсификации производства. Зинатне, Рига, 1977., стр. 151. – 153.

Darba devēja loma mazpilsētu darba tirgū The Role of Employers in Small Town's Labour Market

Inese Saulāja, Mg.oec., lektore LLU EF Uzņēmējdarbības un vadības katedra
Līga Rasnača, Mg.sc.soc., lektore LLU SZF Socioloģijas katedra

Abstract

The labour market of Latvia has changed rapidly during the last five years and employment possibilities are increasing. The statistical data testify that the unemployment rate decreases and employment increases. At the same time regional differences in the employment rate and possibilities to find work remain, especially in the areas far from the capital. The employers from Riga and other cities ask to open the labour market of Latvia for job seekers from other countries due to the lack of employees in different fields. After analysing the labour market by "Agent-Based" model, the authors concluded that interaction between labour market participants touched all "actors" in the case of changes (Axelrod R., 1997). The development of labour market in small towns is a necessary precondition for the sustainability of local government in the new districts within the context of the current administrative – territory reform (ATR). There are regional differences in the sphere, the number of employees, the form of entrepreneurship and other. The role of employers in small town's labour market differs due to the sphere of employment and interaction between employers and employees.

Key words: employment, agents, sustainability

Ievads Introduction

Latvijā darba tirgus pēdējo piecu gadu laikā ir strauji mainījies, palielinoties nodarbinātības iespējām. Latvijas statistikas dati liecina, ka bezdarba līmenis ir samazinājies un nodarbinātības līmenis paaugstinājies. Tomēr saglabājas nozīmīgas nodarbinātības un darba atrašanas iespēju reģionālās atšķirības.

Darba devēju loma mazpilsētu darba tirgū ir saistīta gan ar pārstāvēto darba tirgus (primārais un sekundārais tirgus) un nodarbinātības sektoru (publiskais un privātais), kā arī ar ilgtspējīgu darba attiecību veidošanos.

Darba tirgus saistīts ar darba piedāvājumu un pieprasījumu (Marshall, 2005, 142;713). Nodarbinātība pašvaldību un valsts iestādēs visos gadījumos ir legāls un sociāli aizsargāts darbs. Savukārt, nodarbinātība privātajā sfērā ne vienmēr saņem visas sociālās un tiesiskās garantijas. Darbs ietver arī pagaidu nodarbošanos, kas var būt legāla vai nelegāla.

Mazpilsēta ir sociālā vide ar savu vēsturi un tradīcijām, un kas no lielajām pilsētām atšķiras ar to, ka tajā nav izteikts dinamiskums un atsvešinātība. Ir dažādi kritēriji mazpilsētu statusa noteikšanai. Mazpilsētu var uzskatīt kā *pāreju* no pilsētām uz laukiem, tāpēc šajā rakstā tiks apskatītas ar nodarbinātību saistītas mazpilsētai raksturīgas īpatnības un sociālo aģentu loma. Par mazpilsētu tiek dēvētas tās pilsētas, kurās iedzīvotāju skaits ir robežās no 2.5 līdz 20 tūkstoši (Preservation struggle, 2004). 2004.gadā Latvijā bija 77 pilsētas ar ļoti atšķirīgu iedzīvotāju skaitu. Starp tām 7 ir t.s. republikas pilsētas, rajonu centri un pārējās, kuras uz iepriekšējo fona varētu uzskatīt par mazpilsētām (Latvijas... 2005). Iedzīvotāju skaits tajās var būt arī mazāks par 2.5 tūkstošiem.

Pētījuma **mērķis** ir noskaidrot darba devēju lomu mazpilsētu darba tirgū.

Izvirzītie **uzdevumi** mērķa sasniegšanai:

- 1) analizēt darba tirgu pēc Agent-Based metodes;
- 2) noskaidrot darba devēju atšķirības dažādos dzīvesvietas tipos (Rīga, „lielās pilsētas” jeb republikas pilsētas, „pārējās pilsētas” – arī mazpilsētas un lauki);
- 3) analizēt un izvērtēt darba devēju atšķirības mazpilsētu darba tirgū nozaru griezumā.

Pētījuma **hipotēze** – darba devēju lomu mazpilsētu darba tirgū nosaka pārstāvētā uzņēmuma/iestādes nozare un mijiedarbība ar darba ņēmējiem.

Analizējot darba tirgu pēc „Agent-Based” (Aģentu) modeļa, jebkuru izmaiņu gadījumā mijiedarbība starp darba tirgus dalībniekiem skar visus „spēlētājus”, kā darba devējus tā darba ņēmējus. (Axelrod R., 1997) Administratīvi teritoriālās reformas (ATR) kontekstā mazpilsētu kā jauno novadu centru darba tirgus attīstība ir nepieciešams priekšnoteikums pašvaldību un mazpilsētu ilgtspējīgai pastāvēšanai.

Rezultāti un diskusija Results and Discussions

1. Mazpilsētu iedzīvotāju un nodarbinātības raksturojums / The inhabitants and employment profile of small town's

Pētījums veikts 2007. gadā un tā gaitā analizēti dati: 1) LM Eiropas Struktūrfondu (ESF) darba tirgus pētījums „Latvijas un tās reģionu darba tirgus specifiskās problēmas” un tā datu masīvs; 1) Sociāli korelatīvo datu sistēmas (SKDS) veiktās aptaujas Pārskatam par tautas attīstību 2007. gada aprīlī datu masīvs; 3) Latvijas Lauksaimniecības universitātes (LLU) Zinātnes padomes (zp) projekta 07 – 54 „Mazpilsētu kā nodarbinātības un pakalpojumu centru attīstības stratēģijas” dati.

Pirmajos divos gadījumos veikta sekundārā datu analīze. Lluzp 07 – 54 projekta ietvaros tika aptverta informācija par sekojošu mazpilsētu: Aknīste ar lauku teritoriju; Ape ar lauku teritoriju; Auce ar lauku teritoriju; Cesvaine ar lauku teritoriju; Dagda; Grobiņa; Sakas novads; Piltene ar lauku teritoriju; Skrunda ar lauku teritoriju; Smiltene; Viesīte ar lauku teritoriju un Viļānu raksturojumu dokumentālos avotos. Rezultātu analīzē tika izmantoti arī Centrālās Statistikas pārvaldes (CSP) dati.

1. tabula / Table 1

Iedzīvotāju blīvums Latvijas mazpilsētās 2007. gada sākumā
The density of population in Latvian small towns early in the year 2007

<i>Mazpilsēta / Small town</i>	<i>Platība, km² / area, km²</i>	<i>Iedzīvotāju blīvums, cilvēki uz 1 km² / Density of population, people per 1 km²</i>
Aknīste ar lauku teritoriju / <i>Aknīste with rural area</i>	133.1	13.9
Ape ar lauku teritoriju / <i>Ape with rural area</i>	127.3	14.4
Auce ar lauku teritoriju / <i>Auce with rural area</i>	43.8	90.5
Cesvaine ar lauku teritoriju / <i>Cesvaine with rural area</i>	190.5	17.2
Dagda / <i>Dagda</i>	2.7	961.9
Grobiņa / <i>Grobiņa</i>	5.1	832.5
Sakas novads / <i>Sakas district</i>	324.6	5.7
Piltene ar lauku teritoriju / <i>Piltene with rural area</i>	202.1	8.5
Skrunda ar lauku teritoriju / <i>Skrunda with rural area</i>	265.8	14.3
Smiltene / <i>Smiltene</i>	7.2	821.0
Viesīte ar lauku teritoriju / <i>Viesīte with rural area</i>	315.6	8.7
Viļāni / <i>Viļāni</i>	4.9	742.9

Avots: autoru veidota pēc Demogrāfijas CSP datiem, 2007 / Source: author's made by CSB Demography CSB data, 2007

Latvijas apdzīvotības struktūrā autoriem šķiet mērķtiecīgi atsevišķi izdalīt četrus dzīvesvietu tipus ar atšķirīgu urbanizācijas pakāpi:

1. lielpilsēta Rīga;

2. citas Latvijas „lielās pilsētas ” jeb republikas pilsētas Eiropas Savienības (ES) kontekstā drīzāk vērtējamas kā vidējas, piemēram, Daugavpils, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Rēzekne, Jūrmala);
3. pārējās pilsētas (arī tie rajonu centri, kuri nav pieskaitāmi lielajām pilsētām);
4. lauki.

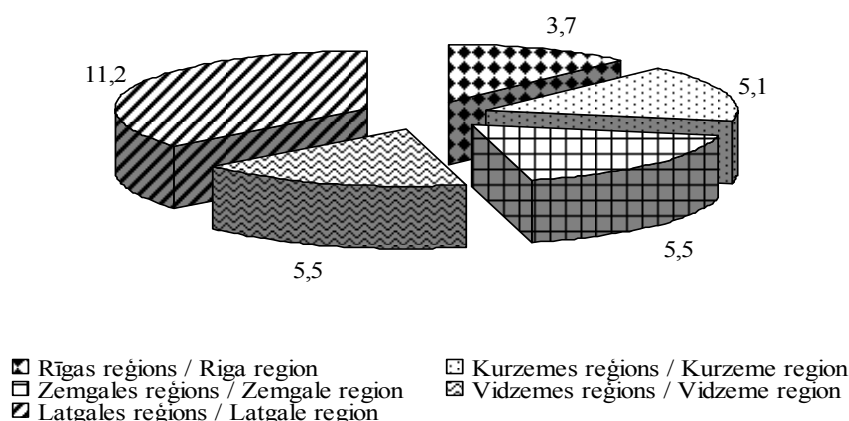
Lauki nenozīmē tikai viensētu tipa apdzīvotības struktūru, bet ietver arī mazākus un lielākus ciematus, kuru iedzīvotāju skaits dažkārt var pārsniegt dažu pilsētu iedzīvotāju skaitu. Ņemot vērā zemo iedzīvotāju blīvumu Latvijā, lielākā daļa tās teritorijas (izņemot Rīgu, tās tuvāko apkārtni un republikas pilsētas) pārsvarā apdzīvotas kā „lauku teritorijas”. Tās faktiski ietver arī mazpilsētas. Administratīvā struktūra var vai nu veicināt vai kavēt sadarbību nodarbinātības un darba tirgus attīstībā mazpilsētās un to apkārtējā teritorijā. Iedzīvotāju blīvums mazpilsētās ir atšķirīgs atkarībā no lauku teritorijas, kura administratīvi saistīta ar katru mazo pilsētu. Ja tādas nav – blīvums daudzkārt lielāks (Tab.1). Administratīvā struktūra var veicināt mazpilsētu un apkārtējo lauku teritoriju sadarbību, ja tās ietilpst vienā pašvaldībā, kura ieinteresēta visu iedzīvotāju nodarbinātībā

2. Bezdarba reģionālās atšķirības Latvijā

Latvijā 2006. gadā ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits vecuma grupā 15 – 74 gadu vecumam sasniedza 4666.5 tūkstošus, kas, salīdzinot ar 2004. gadu, ir pieaudzis par 2.7%. Tajā pašā periodā nodarbināto skaits sasniedza 4348.2 tūkstošus, kas, salīdzinot ar 2004. gadu, bija pieaudzis par 6.8%. Lai arī ekonomiski aktīvo iedzīvotāju un nodarbināto iedzīvotāju skaits pieauga 2006. gadā, salīdzinot ar 2004. gadu, tomēr darba meklētāju skaits attiecīgajā periodā bija samazinājies par 32.8%, t.i., 2006. gadā darba meklētāju skaits bija 318.2 tūkstoši, bet 2004. gadā – 473.2 tūkstoši. (*CSP mājas lapas dati, 2007*) Darbaspēka iespējamās rezerves samazinājās.

Tomēr arī 2007. gadā Nodarbinātības Valsts aģentūra (NVA) dati norāda uz bezdarba problēmas aktualitāti no Rīgas un citām Latvijas lielajām pilsētām attālos rajonos. Augstāks bezdarba līmenis valstī ir rajonos, kuri atrodas vistālāk no Rīgas un mazāk urbanizētos reģionos. (skat. 1. att.)

Rīgas reģionā bezdarba līmenis 2007. gada maijā bija 3.7%, Kurzemes reģionā 5.1%, valstī vidēji 5.4%. Zemgales reģionā, kas uzskatāms par mazāk urbanizētu, bet atrodas tuvāk Rīgai un kurā ir Latvijas mērogiem liela pilsēta Jelgava, bezdarba līmenis 5.5, tāpat kā Vidzemes reģionā. Savukārt, Latgalē viszemākais bezdarba līmenis Daugavpilī – 5.2% un Rēzeknē – 7.8%, bet šo pilsētu ietverošajos rajonos un pārējās teritoriālajās vienībās bezdarba līmenis svārstās no 10.9% līdz 17.4%, vidēji sastādot 11.2%. Latgales reģiona bezdarba līmenis (11.2%) ir augstāks par Latvijas un ES vidējo bezdarba līmeni. Latgalē bezdarba situācija pēdējo gadu laikā ir uzlabojusies, bet tur nav pamata runāt par akūtu darbaspēka trūkumu, kā to bieži uzsver Rīgas reģiona un arī citu lielo pilsētu darba devēji. (*NVA dati, 2007*)

Avots: autoru veidota pēc NVA datiem, 2007 / Source: author's made by Employment service data, 2007

1. attēls **Bezdarba līmenis Latvijā pa reģioniem 2007. gada maijā, %**
Figure 1. The unemployment level in the regions of Latvia, May 2007, (%)

3. Darba tirgus analīze pēc Aģentu metodes / The Labour market analyze by Agent-Based method

Pēc Aģentu metodes pētījums tiek strukturēts, raksturojot darba tirgus aģentu pozīcijas - darba ņēmēju (nodarbināto iedzīvotāju viedoklis par pārcelšanos dzīvot citur), darba devēju (darba devēju nozaru pārstāvniecība) un to mijiedarbību (nodarbināto vērtējums par iespēju atrast kvalifikācijai atbilstošu darbu).

Aģentu institucionālā analīze paredz izpēti un analīzi pakļaut ne tik daudz resursu (naudas, materiālo, cilvēkresursu, u.c.) ietekmi un pieejamību, bet drīzāk to veidu, kādā esošo institucionālo struktūru ietvaros tiek vai var tikt izmantoti. Lai resursu izmantošanas veidu mainītu, nepieciešamas institucionālas pārmaiņas, kuru iespējamību nosaka dažādu aģentu spēja un vēlme tās veicināt. Darba tirgus attiecības veidojas starp darba devējiem (privātajiem un sabiedriskajiem uzņēmējiem un iestāžu vadītājiem) un nodarbinātajiem vai nenodarbinātajiem (darba meklētāji) darba ņēmējiem. Šīs attiecības nosaka ne tikai vide kā pasīvs elements, bet izveidojušos attiecību forma un iesaistīto aģentu aktivitāte, kuru, savukārt ietekmē institucionālie valsts un pašvaldību starpnieki – NVA, pašvaldības.

Nodarbinātības spēles noteikumi ir radīti, lai skaidri noteiktu spēles veidu, uzvedību spēles gaitā. Veiksmīgas organizācijas darbības gadījumā to var raksturot kā komandu, taču institūtu rāmis nosaka ne tikai atšķirīgas lomas katram spēles dalībniekam, bet arī bieži pavisam atšķirīgus mērķus un vīzijas. Nodarbinātības problēmu risinājumā atšķirīgas vīzijas var būt darba devējiem, nodarbinātajiem un darba meklētājiem (nenodarbinātajiem), kā arī institūcijām, kuras veic starpnieku funkcijas.

Institūti kā struktūra, kuru cilvēki paši veido un ar kuru uzliek sev ierobežojumus pēc institucionālās ekonomikas pētnieku domām ir papildinājums klasiskajai ekonomikas teorijai (*Douglas, 1990, 8*).

Iedzīvotāju pozīcija par mazpilsētu darba tirgus iespējām analizēta, izmantojot SKDS 2007.g.aprīļa Latvijas iedzīvotāju aptaujas datus ar 1020 respondentu skaitu (N=1020). Neskatoties uz to, ka darba tirgus situācija ir sarežģīta (no iedzīvotāju viedokļa), tomēr mazpilsētās jeb „citās pilsētās” iedzīvotāji nevēlas pārcelties uz dzīvi citur. Darba iespēju trūkums dzīvesvietas tuvumā var vadināt apsvērt iespēju doties darba un pārkvalifikācijas iespēju meklējumos uz Rīgu vai ārpus Latvijas. Taču respondentu atbildes nenorāda uz vēlmi pamest mazpilsētas. Lauku un mazo pilsētu respondenti nedaudz biežāk „*nepieļauj iespēju pārcelties uz laiku vai patstāvīgi uz kādas citas pašvaldības teritoriju*” vai arī ārpus Latvijas. Lauku un mazo pilsētu iedzīvotājiem biežāk šķiet nepieļaujami pārcelties uz dzīvi citur: mazpilsētās – 71.3 %, no laukiem – 69.2 %, Rīga – 62.3 % un republikas pilsētas – 58.3%. To varētu izskaidrot ar lokālpatriotismu, mazāk urbanizēto iedzīvotāju elastības trūkumu vai tādu dzīves aspektu novērtēšanu laukos un mazpilsētās, kas saista par spīti darba iespēju trūkumam. Precīzāks skaidrojums jāmeklē tālākas izpētes gaitā.

Cits veids kā atbilstoši savai vēlmei nepārcelties dzīvot citur, bet atrast iespēju nodrošināt sev darbu ir uzsākt uzņēmējdarbību. Pētījuma gaitā arī respondenti vērtēja uzņēmējdarbības uzsākšanas iespējas savā dzīvesvietā. Nekādus pārsteigumus respondentu atbildes nesagādāja tiem, kas uzņēmējdarbības uzsākšanas iespējas skaidro ar ekonomisko attīstību un lielo pilsētu iedzīvotāju dinamismu, jo Rīgas aptaujātie iedzīvotāji visbiežāk (katrs trešais – 31.2%) atzīst, ka ir „lielas iespējas uzsākt uzņēmējdarbību viņu dzīvesvietā”, turpretī kā vismazākās šīs iespējas vērtē lauku iedzīvotāji (vismaz divi no trim lauciniekiem – 72.3%) atzīst, ka tās ir „mazas”.

Tādu respondentu, kam uzņēmējdarbības uzsākšana nesagādātu nekādas grūtības visās dzīvesvietu grupās ir ļoti maz – mazāk par 5% procentiem, visiem pārējiem būtu jāpārvar lielākas vai mazākas grūtības vai pat to nevarētu izdarīt (Rīga – 37%; republikas pilsētas – 27.6%; cita pilsēta – 42.0%, lauki – 43.0%).

Domājot par ilgtspējīgu līdzsvarotu attīstību reģionos īpaša loma varētu būt mazajiem centriem, kuri vai nu jau ir vai par tādiem kļūst Administratīvi teritoriālās reformas (ATR) realizācijas gaitā. Mazpilsētu pašvaldības var darboties kā cilvēku piesaistes aģenti mazpilsētu darba tirgū. Mazpilsētas ir pārejas punkts no laukiem uz pilsētu un vieta, kur lielo pilsētu iedzīvotājs, nokļūvis laukos cer saņemt pakalpojumus, tās ir arī tuvākās vietas, kur saņemt izglītības, veselības aprūpes un citus pakalpojumus, kā arī atrast darbu.

Mazpilsētu darba tirgus ilgtspēju raksturo nozaru pārstāvniecība. Jo šaurāka nozaru pārstāvniecība, jo mazākas iespējas atrast kvalifikācijai atbilstošu darbu un nodrošināt mazpilsētu darba tirgus tālāku attīstību. Lai noskaidrotu uzņēmumu/iestāžu nozares mazpilsētās, tika izmantota LM ESF darba tirgus pētījuma aptaujas dati un kopā tika aptaujāti 6066 respondenti. Lai pārbaudītu hipotēzes – uzņēmuma/iestādes nozare un dzīvesvieta ir neatkarīgas pazīmes attiecībā pret darba devēju lomu mazpilsētu darba tirgū – pazīmju neatkarību pēc χ^2 kritērija (*Arhipova I, 2003, 170;172*), izmantots Chi-Square tests. (skat. 2. tab.) Tabulā

apkopota vispārīga informācija par mainīgajiem: kopējais novērojumu skaits (total), analīzei derīgo ierakstu (valid) un trūkstošo vērtību (missing) skaits (N) un procentuālais daudzums (percent).

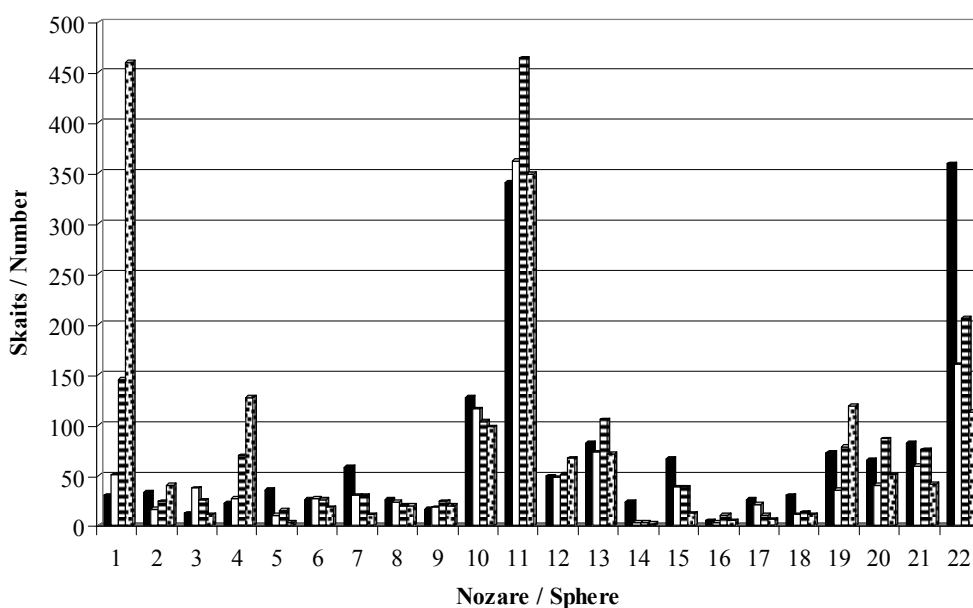
2. tabula / Table 2

Aptaujā ietvertu uzņēmumu / iestāžu skaits / Case Processing Summary

<i>Jautājums / Question</i>	<i>Gadījumi / Cases</i>					
	<i>Derīgie / Valid</i>		<i>Trūkstošie / Missing</i>		<i>Novērojumu skaits / Total</i>	
	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Sakiet, lūdzu, kāda ir Jūsu uzņēmuma / iestādes galvenā darbības nozare? * APDZV / What is Your enterprise / institution main work sphere?	6066	100.0%	0	0.0%	6066	100.0%

Avots: autoru veidota pēc LM ESF darba tirgus pētījuma „Latvijas un tās reģionu ...” datiem, 2007 / Source: author’s made by LM ESF labour market research „Latvijas un tās reģionu ...” data, 2007

Nākamais solis bija sagrupēt visus uzņēmumus pēc to nodarbošanās, lai varētu nodalīt mazpilsētas: Rīga, 6 lielās pilsētas, citas pilsētas, lauki. Nozares ir sagrupētas 1 – 22, kur 1 – lauksaimniecība un medniecība, mežsaimniecība; 2 – apstrādes rūpniecība: pārtikas produktu un dzērienu ražošana; 3 – tekstilizstrādājumu ražošana; 4 – koksnes, koka un korķa izstrādājumu ražošana, izņemot mēbeles; 5 – izdevējdarbība, poligrāfija; 6 – mēbeļu ražošana; 7 – mašīnbūve un metālapstrāde; 8 – pārēja apstrādes rūpniecība; 9 – elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde; 10 – būvniecība; 11 – vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, automobiļu, motociklu noma; 12 – viesnīcas un restorāni; 13 – transports, glabāšana, sakari; 14 – finanšu starpniecība; 15 – operācijas ar nekustamo īpašumu; 16 – mašīnu un iekārtu iznomāšana;

■ Rīga / Riga □ 6 lielās pilsētas / 6 large cities ▨ Citas pilsētas / Other cities ▩ Lauki / Rural area

Avots: autoru veidota pēc LM ESF darba tirgus pētījuma „Latvijas un tās reģionu ...” datiem, 2007 / Source: author’s made by LM ESF labour market research „Latvijas un tās reģionu ...” data, 2007

2.att. Uzņēmuma/iestādes galvenā darbības nozare darba tirgū dažādās apdzīvotās vietās

Figure 2. Enterprise/institution main work sphere in labour market in different settlements

un individuālās lietošanas priekšmeti; 17 – datori un ar tiem saistītas darbības; 18 – zinātniskās pētniecības darbs; 19 – valsts pārvalde un aizsardzība, obligāta sociāla apdrošināta; 20 – izglītība; 21 – veselība un sociālā aprūpe; 22 – sabiedriskie, sociālie, individuālie pakalpojumi. (skat. 2. att.)

Analizējot iegūtos datus, secināts, ka visvairāk pārstāvētās nozares citās pilsētās ir vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, automobiļu, motociklu noma, kas no aptaujātajiem citās pilsētās aizņem 28.6%. Nākamās nozares ir sabiedriskie, sociālie, individuālie pakalpojumi (12.7%) un lauksaimniecība un medniecība, mežsaimniecība (9.0%).

Attēlojot χ^2 kritērija rezultātus, tika izmantots Chi-Square Tests. (skat. 3. tab.)

3. tabula / Table 3

Pirsona χ^2 testa rezultāti
Pearson Chi-Square test results

	<i>Vērtība / Value</i>	<i>Brīvības pakāpju skaits / df</i>	<i>p-vērtība / Asymp. Sig. (2-sided)</i>
Pirsona χ^2 tests / Pearson Chi-Square test	1187.589(a)	63	.000
Derīgo gadījumu skaits / N of Valid Cases	6066	-	-

a 1 cells (1.1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4.58.

Avots: autoru veidota pēc LM ESF darba tirgus pētījuma „Latvijas un tās reģionu ...” datiem, 2007 / Source: author's made by LM ESF labour market research „Latvijas un tās reģionu ...” data, 2007

Rezultātu nosaka χ^2 tests un tas nozīmē, ka aprēķins redzams pirmajā rindā (pearson Chi-Square) brīvības pakāpju skaits (df) un p-vērtība (asympt. Sig (2-sided)). Tā kā p-vērtība = 0.000, tad ar 95% augstu varbūtību varam apgalvot, ka uzņēmuma / iestādes nozare un dzīvesvieta ir savstarpēji atkarīgas pazīmes. Tas var ietekmēt iespējas atrast darbu atbilstoši kvalifikācijai, ar apmierinošu atalgojumu, strādāt darbu, kas patīk un arī pārkvalificēties.

Trīs līdz četri no pieciem aptaujātajiem mazo pilsētu iedzīvotājiem pauduši uzskatus, ka iespējas strādāt darbu, kas patīk, ar apmierinošu atalgojumu, atbilstoši kvalifikācijai un pārkvalificēties dzīvesvietā vērtējamas kā „mazas”. Jo urbanizētāku dzīvesvietu respondents pārstāv, jo lielākas iespējas darba un pārkvalifikācijas jomā, jo „īstāki lauki”, jo iespējas mazākas. Darba tirgus situāciju raksturo dažādu apdzīvoto vietu iedzīvotāju priekšstats par iespējām atrast kvalifikācijai atbilstošu darbu dzīvesvietā. (skat. 4. tab.)

4. tabula / Table 4

Kā Jūs kopumā vērtējat iespējas Jūsu dzīvesvietā atrast kvalifikācijai atbilstošu darbu (ar apmierinošu atalgojumu, strādāt darbu, kas Jums patīk) un pārkvalificēties, %

What kind of opportunities in your place of residence you can find work with according qualification (with satisfactory wage, to work enjoyable job) and to train for a new occupation, %

<i>Dzīvesvieta / Place of residence</i>	<i>Atrast darbu ar apmierinošu atalgojumu / To find work with satisfactory wage</i>		<i>Atrast kvalifikācijai atbilstošu darbu / To find work with according qualification</i>		<i>Strādāt darbu, kas jums patīk / To work enjoyable job</i>		<i>Pārkvalificēties / To train for a new occupation</i>	
	<i>Lielas iespējas / high facility</i>	<i>Mazas iespējas / low facility</i>	<i>Lielas iespējas / high facility</i>	<i>Mazas iespējas / low facility</i>	<i>Lielas iespējas / high facility</i>	<i>Mazas iespējas / low facility</i>	<i>Lielas iespējas / high facility</i>	<i>Mazas iespējas / low facility</i>
Rīga / Riga	30.9	53.8	46.7	33.7	36.1	43.5	49.9	22.9
Republikas pilsēta / Republic city	21.7	70.4	26.7	59.9	26.9	65.5	34.6	40.5
Cita pilsēta / Other city	7.5	84.6	13.1	73.9	15.5	75.1	22.0	63.3
Lauki / Rural area	5.5	88.7	7.9	84.8	12.1	81.8	12.3	75.2

Avots: autoru veidota pēc SKDS datiem, 2007.g. aprīlis / Source: author's made by SKDS data, April 2007

Respondentu biežāk minētie atbilžu varianti veido izteiktu polaritāti, raksturojot priekšstatu par „lielām” iespējām Rīgā atrast darbu, kas patīk, ļauj saņemt apmierinošu atalgojumu un atbilst kvalifikācijai, arī pārkvalifikācijas iespējas Rīgā aptaujātajiem respondentiem šķiet lielākas. Arī statistikas dati norāda uz izglītības, pārvaldes, zinātnisko un uzņēmējdarbības aktivitāšu koncentrēšanos Rīgā. Savukārt, lauki un mazpilsētas it kā veido pretējo polu – tā ir vieta, kur, pēc respondentu priekšstatiem, iespējas strādāt sev patīkamu darbu atbilstoši kvalifikācijai un saņemt par to apmierinošu atalgojumu ir vismazākās. Par algota darba iespēju trūkumu laukos liecina arī tas, ka respondenti laukos un mazpilsētās piekrīt apgalvojumam „lai nopelnītu vairāk, vairums manu paziņu ir gatavi strādāt virsstundas” (Rīgā – 67.7%, republikas pilsētās – 68.5%, citās pilsētās – 80.0%, laukos – 84.9%). Visbiežāk darbu pazaudēt baidās mazāko rajonu centru un citu mazpilsētu respondenti – katrs otrais aptaujātais iedzīvotājs atzīst, „Es baidos pazaudēt darbu” (50.3%). Mazāk par sava darba pazaudēšanu norūpējušos cilvēku ir republikas nozīmes pilsētās un Rīgā (49.8%; 40.4%), taču vēl mazāk tur, kur darbu visgrūtāk atrast – laukos (37.2%). Acīmredzot tas nav skaidrojams ar faktiskajām algota darba iespējām laukos, bet gan ar lauku / pilsētas objektīvajām atšķirībām un vēl arvien mazāku atkarību no algotā darba ienākumiem.

Secinājumi / Conclusions

1. Mazpilsētu darba tirgus atšķiras gan pēc darbaspēka nodrošinājuma, gan pēc nodarbinātības iespējām.
2. Mazpilsētu darba tirgu var analizēt pēc Aģentu metodes, kas ļauj saskatīt katra aģenta specifiskās problēmas.
3. Darbaspēka piesaisti mazpilsētās nosaka ne tikai nodarbinātības iespējas, bet arī citi faktori – vides pievilcība u.c.
4. Darba devēji mazpilsētās pārstāv daudz šaurāku nozaru spektru nekā lielajos centros, republikas pilsētās un Rīgā.
5. Pētījuma rezultāti norāda un saistību starp uzņēmuma / iestādes nozari un dzīvesvietas tipu. Mūsu gadījumā šī nozares pārstāvniecība ir būtiski atšķirīga no lielajiem centriem. Pēc χ^2 kritērija, p-vērtība = 0.000, tad ar 95 % varbūtību varam apgalvot, ka uzņēmuma / iestādes nozare un dzīvesvieta ir savstarpēji atkarīgas pazīmes. (skat. 3. un 4. tab.)
6. Pētījuma rezultāti norāda uz atšķirībām darba devēju un nodarbināto mijiedarbībā dažādos dzīvesvietas tipos. (SKDS 2007. gada aprīļa aptaujas rezultāti)

Izmantoto informācijas un literatūras avotu saraksts / Index of Sources

1. Arhipova I., Bāliņa S. Statistika ekonomikā: Risinājumi ar SPSS un Microsoft Excel. Mācību līdzeklis – Rīga: Datorzinību Centrs – 2003., 170. – 172. lpp.
2. Axelrod R., The Complexity of Cooperation, New Jersey: Princeton University Press, 1997, 232.
3. Bezdarbnieku skaits sadalījumā pa pilsētām, novadiem un pagastiem: http://www.nva.lv/docs/11_47613bd67aa365.71392445.xls, 06.12.2007
4. Demogrāfija 2007: Statistisko datu krājums – Rīga: CSP – 2007, 42. – 51. lpp.
5. Douglas C. North, Institutions, institutional change and economy of institutions, 1990, 147
6. Iedzīvotāji pēc dzimuma un ekonomiskās aktivitātes pa ceturkšņiem: <http://data.csb.gov.lv/temp/05-01c2007122542892.xls>, 05.12.2007
7. Latvijas Nacionālā Lisabonas programma: http://www.em.gov.lv/em/images/modules/items/item_file_11631_2.pdf, 12.07.2007
8. Latvijas un tās reģionu darba tirgus specifiskās problēmas: ESF Nacionālās programmas „Darba tirgus pētījumi” projekts „LM pētījumi” Nr. VPD1/ESF/NVA/04/NP/3.1.5.1./0001/0003 – Jelgava: LLU, DU, RSU, Ventpils augstskola, Vidzemes augstskola – 2007, 192 lpp.
9. Marshall G., Scott J. Dictionary of Sociology – Oxford University Press, 2005 – 142, 713 p
10. Preservation struggle, Canada & the World Backgrounder, 11892102, May 2004, Vol. 69, Issue 6.
11. SKDS aptaujas (pārskatam par tautas attīstību) datu masīvs, 2007.g. aprīlis

Rapša sēklu ražošanas ekonomiskie rezultāti dažāda lieluma Latgales lauksaimniecības uzņēmumos

Economical Results of Rape Seeds in Different Economical Size Farms

Iveta Šeškēna, Kazimirs Špoģis

Latvijas Lauksaimniecības universitāte Ekonomikas fakultāte
Latvia University of Agriculture Faculty of Economics, e-mai: efdok@llu.lv

Abstract

The implementation of the national policy and increase of the consumption of butter vegetable products leads to a rapid increase of rape areas not only in the territory of Latvia, but also in Latgale. The supervision of practical experience of the enterprises of agricultural production allow to state that the natural resources of Latgale can be successful developed by variety of industries, and use of fashionable technologies. There are large areas and other resources of unutilized land in Latgale. It is necessary to perform the research on Latgale possibilities for growing and primarily accumulating the renewable energy of power cultures. In the research we tried to find out the production results of rape seed in Latgale, and to estimate the development of industrial possibilities. The research results prove profitable and economic industry of an effective production of rape seed development possibilities in Latgale region in the largest, large and middle size agricultural enterprises.

Key words: rape, yield, seed, production, Latgale

Ievads

Introduction

Vairāku saimniecību, lauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumu un uzņēmējaisaimniecību praktiskās pieredzes vērojumi ļauj vērtēt, ka Latgales dabas resursi ir pietiekami piemēroti, lai sekmīgi attīstīties nozaru daudzveidība, izmantojot modernas tehnoloģijas. To pierāda arī tas fakts, ka visveiksmīgāko lauksaimnieku sastāvā, kuri veido ikgadējās dažāda līmeņa balvas „Sējējs” laureātu sarakstus ir arī Latgales lauku uzņēmēji. Laureātos ir bijuši Balvu rajona saimniecības „Robežnieki”, Balvu rajona zemnieku saimniecība „Mežmalas”, Daugavpils rajona kooperatīvā sabiedrība „Klēts”, Daugavpils rajona SIA „Zemgale”, Krāslavas rajona zemnieku saimniecība „Stīvrīņi”, Ludzas rajona zemnieku saimniecība „Apsītes”, Preiļu rajona zemnieku saimniecība „Ivanānu mājas”, Preiļu rajona agrofirma „Turība”, Rēzeknes rajona SIA „Spruževa M”, Rēzeknes rajona akciju sabiedrība „Lopkopības izmēģinājuma saimniecība Latgale”, Rēzeknes rajona zemnieku saimniecība „Lapegles” un citi. Taču zināms arī tas, ka Latgalē ir lielas neizmantoto zemju platības un citi rezerves resursi. Tas rosināja veikt pētījumu par Latgales iespējām enerģētisko kultūru audzēšanā un atjaunojamās enerģijas primārajā uzkrāšanā.

Zināms, ka viena no tādām kultūrām ir eļļas rapsis. Tā audzēšanas un sēklu ražošanas iespēju izpēti sākām ar **hipotēzi**, ka rapša sēklu ražošana var būt ekonomiski efektīva arī daudzajos Latgales pagastos, kur ir lauksaimnieciskajai ražošanai piemēroti augšņu un tehnoloģiskie apstākļi.

Hipotēzei pakārtotais **darba mērķis** – noskaidrot rapša sēklu ražošanas rezultātus Latgales saimniecībās un novērtēt šīs nozares attīstības iespējas.

Mērķa sasniegšanai, risināti četri **uzdevumi**:

1. noskaidrot rapša sējumu platību attīstību dažāda ekonomiskā lieluma Latgales saimniecībās;
2. izanalizēt rapša sējumu ražību, tās sakarību ar ražošanas koncentrāciju;
3. izpētīt rapša sēklu ražošanas ekonomiskos aspektus un indikatorus;
4. novērtēt rapša sēklu ražošanas plašākas attīstības iespējas Latgalē.

Uzdevumu risināšanai **izmantoti** statistikas **dati**, SUDAT saimniecību analīzes dati, speciālā literatūra.

Izmantotas parastākās ekonomisko **pētījumu metodes**: datu grupēšana, analīzes un sintēzes, dinamisko laika rindu analīzes un ekspertu vērtējumu metodes.

Rezultāti un diskusija
Results and Discussion

1. Rapša sējumu platību attīstība
Development of Rape Sowing Area

1. tabula

Rapša sējumi un to vieta sējumu platību struktūrā dažāda ekonomiskā lieluma lauksaimniecības uzņēmumos Latgales plānošanas reģionā 2005. gadā

Sowings of Rapes and their Place in the Structure of Sowing Areas in Agriculture of a Various Economic Size Enterprises in 2005 Latgales Planning Region

Rādītāji <i>Indicators</i>	Mērvienības <i>Units</i>	Lauksaimniecības uzņēmumu ekonomiskā lieluma grupas, ELV / <i>Groups of the agriculture enterprises economic size, ELV</i>					
		<4	4<8	8<16	16<40	40<100	100<250
Lietotās zemes kopplatība <i>Total area of the utilized earth</i>	ha	23.5	45.5	96.3	202.7	475.5	1200.0
Sējumu kopplatība / <i>Total area of the sowings</i>	ha	6.7	22.6	66.6	161.9	352.6	918.6
Sējumu īpatsvars lietotās zemes kopplatībā / <i>Sowings specific gravity in total area of using lands</i>	%	28.5	49.7	69.2	79.9	74.1	76.5
Graudaugu sējumi <i>Sowings of cereals</i>	ha	5.2	11.3	46.1	131.5	235.1	592.3
Graudaugu īpatsvars sējumu kopplatībā / <i>Cereals specific gravity in sowings total area</i>	%	77.6	50.0	69.2	81.2	66.7	64.5
Rapšu sējumu platības <i>Sowings of rape</i>	ha	0.0	0.2	4.5	12.3	47.5	208.0
Rapšu īpatsvars sējumu kopplatībā <i>Rape specific gravity in sowings total area</i>	%	0.0	0.9	6.8	7.6	13.5	22.6

Avots: aprēķini pēc SUDAT datiem / *Source: FADN data authors' calculations*

Kā liecina 1. tabulas dati, pieaugot ekonomiskā lieluma lauksaimniecības uzņēmumam strauji palielinās arī lietotās zemes kopplatība – ar katru nākošo grupu pieauguma absolūtais lielums un īpatsvars vairāk kā dubultošanas, salīdzinot ar iepriekšējo grupu.

Sējumu kopplatība katrā grupā palielinās vēl straujāk – gandrīz trīskāršā apmērā. Jo lielāka ekonomiskā grupējuma saimniecība, jo augstāks ir sējumu īpatsvars rēķinot no kopējās lietotās zemes platības. Ja saimniecībās līdz 4 ELV sējumu īpatsvars ir tikai 28.5% no kopējās lietotās zemes platības, tad grupā 16<40 ELV tas sasniedz jau vislielāko rādītāju 79.9%. Saimniecību grupējumā 4<8 ELV sējumi aizņem ap 50%, bet augstākās grupās tie ir ap trīs ceturtdaļām no visām lietotās zemes platībām.

Graudaugu sējplatības starp mazākā un lielākā ekonomiskā lieluma grupām pārsniedz 100 reizes. Saimniecības līdz 8 ELV var uzskatīt par graudaugu ražotāju naturālām vai pusnaturālām sīksaimniecībām. Šajās saimniecībās graudaugu platības ir nelielas, svārstās no 5 – 11 ha intervālā. Saimniecībās līdz 4 ELV graudaugu īpatsvars ir gandrīz visaugstākais – 77.6% no kopējās sējumu platības. Šajās acīmredzot naturālajās saimniecībās graudaugi tiek audzēti pašpatēriņam nepieciešamās lopbarības nodrošināšanai.

Nopietni graudaugu ražotāji sākas ar ekonomiskā lieluma saimniecībām virs 8 ELV. Augstākais graudaugu īpatsvars ir saimniecību grupā 16<40 ELV 81.2%. Speciālistiem zināms, ka tik augsts graudaugu īpatsvars jau pārsniedz labas saimniecības principus. Parējās grupās tas ir starp 64.5 un 69.2%.

Rapšus saimniecībās līdz 4 ELV praktiski neaudzē, tāpēc turpmākajā analīzē šis saimniecību grupējums netiks iekļauts. Arī nākošajā saimniecību grupā 4<8 ELV rapšu sējplatības ir salīdzinoši nelielas un tos audzē tikai atsevišķas saimniecības, tāpēc vidējā sējplatība uz vienu saimniecību ir tikai 0.2 ha un aizņem 0.9% no sējumu kopplatības. Tālāk pieaugot lauksaimniecības uzņēmuma ekonomiskajam lielumam strauji palielinās ne tikai ar rapšiem apsētās platības, bet pieaug arī rapšu īpatsvars sējumu struktūrā. Augstākos rādītājus sasniedz lielie lauksaimniecības uzņēmumi (100<250 ELV), kur vidēji uz vienu saimniecību ir jau 208.0 ha rapšu sējumu, kas sasniedz 22.6% no kopējās sējplatības.

Ja saimniecību grupējuma līdz 40 ELV rapšu attiecība pret graudaugu sējplatībām ir salīdzinoši neliela – nepārsniedz 10%, tad grupējumā 40<100 ELV šī attiecība ir jau 20.2% un grupā 100<250 ELV sasniedz jau salīdzinoši augstu rādītāju – 35.1%.

2. tabula

Rapšu sējumu platības un to īpatsvars sējumu kopplatībā Latgales reģionā 2006. gadā
Sowings of Rape areas and their Specific Gravity in Sowings Total Area in the Latgale Region in 2006

Rādītāji <i>Indicators</i>	Mērvienības <i>Units</i>	Lauksaimniecības uzņēmumu ekonomiskā lieluma grupas, ELV / <i>Groups of the agriculture enterprises economic size</i>					
		2<4	4<8	8<16	16<40	40<=100	100<250
Sējumu kopplatība <i>Sowings total area</i>	ha	11.2	20.0	49.1	120.0	305.7	1006.4
Rapšu sējumu platības <i>Sowings of rape</i>	ha	0.0	0.2	3.0	10.6	47.4	216.1
Rapšu īpatsvars sējumu kopplatībā / <i>Rape specific gravity in sowings total area</i>	%	0.0	1.0	6.1	8.8	15.5	21.5

Avots: aprēķini pēc SUDAT datiem / *Source: FADN data authors' calculations*

Kā redzams 2. tabula 2006. gadā rapša sējumu platības dažāda ekonomiskā lieluma saimniecībās ir līdzīgs kā 2005. gadā (1. tabula). Nedaudz atšķirīgs ir rapša sējumu īpatsvars visu sējumu kopplatībā. Uzmaniību piesaista rapša sējumu īpatsvars lielāko (100<250 ELV) saimniecību grupā, kur tas jau divus gadus pēc kārtas pārsniedz optimālo līmeni no agrotehniskā viedokļa.

2. Rapša sējumu ražība
Productivity of Rape Sowing

Rapša sēklu un arī graudaugu kultūru ražību ietekmē gada dabas apstākļi, tāpēc pētījuma uzdevumu risināšanai autori izmantoja trīs gadu vidējos datus.

No 3.tabulā sakārtotiem datiem un aprēķiniem izriet vairāki svarīgi secinājumi:

- rapša sēklu vidējā ražība stabili zema visās analīzē izkārtotajās saimniecību (uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību) grupās;
- rapša ražības līmeņu stabilitāte būtiski vai krasi paaugstinās jeb ražu svārstības mazinās ceļoties ražošanas koncentrācijas līmenim – paaugstinoties lauksaimniecības uzņēmumu vai uzņēmēj sabiedrību ekonomiskajam līmenim;
- kviešu vidējās ražības līmeni nav būtiski ietekmējušas to audzētāju saimniecību ekonomiskā lieluma izmaiņas analizētajās robežās;
- miežu vidējo ražību pozitīvi ietekmē ražošanas koncentrācija – ražotāju ekonomiskā līmeņa pieaugums;
- visstabilākās kviešu un miežu ražas ir lielo (100<250 ELV) lauksaimniecības uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību grupā;
- rapšu un kviešu ražības attiecības ir vienādi plašas visās pētījumā ieslēgtajās ekonomiskā lieluma grupās – rapšu ražība sastāda tikai 35-42 % no kviešu ražības līmeņa;

- rapšu un miežu ražības attiecības nedaudz mainās, pieaugot ražošanas koncentrācijas līmenim – uzņēmumu ekonomiskajam lielumam.

Ieskatš citā informācijas avotā – statistikas datu 2006. gada krājumā (CSP, 2007) apstiprina rapša, kviešu un miežu ražības tiešu un diezgan cieto pozitīvu sakarību ar saimniecību lielumu jeb ražošanas koncentrāciju: lielajās** saimniecībās rapšu ražība 2006. gadā ir par 45% augstāka nekā vidējās saimniecībās un par 82% augstāka nekā mazajās saimniecībās.

3. tabula

Rapšu, kviešu un miežu 2004. – 2006.gadu vidējās ražības sakarības dažāda ekonomiskā lieluma lauksaimniecības uzņēmumos un uzņēmējiesabiedrībās Latgales plānošanas reģionā.
Rapes, Wheats and Barleys Middle Productivity's in Period of 2004 – 2006 Connection of Various Economic Size Sgriculture Enterprises in the Latgale Planning Region.

Rādītāji <i>Indicators</i>	Mērvienības <i>Units</i>	Uzņēmumu, uzņēmējiesabiedrību ekonomiskā lieluma grupas, ELV / <i>Groups of the agriculture enterprises economic size</i>			
		8≤16*	16≤40	40≤100	100≤250
Rapšu vidējā ražība / <i>The middle productivity of rapes</i>	tha ⁻¹	1.1	1.2	1.1	1.2
Ražu līmeņa izkliede <i>Level of harvests dispersion</i>	%	271.4	187.5	130.0	118.2
Kviešu vidējā ražība / <i>The middle productivity of wheats</i>	tha ⁻¹	2.6	3.4	2.8	3.1
Ražu līmeņa izkliede <i>Level of harvests dispersion</i>	%	183.3	175.0	139.1	103.2
Miežu vidējā ražība / <i>The middle productivity of barleys</i>	tha ⁻¹	2.1	2.7	2.2	2.8
Ražu līmeņa izkliede <i>Level of harvests dispersion</i>	%	121.0	116.0	125.0	103.7
Rapšu un kviešu vidējās ražības attiecības / <i>Correlation of rapes and wheats middle productivity</i>	%	42.3	35.3	39.3	38.7
Rapšu un miežu vidējās ražības attiecības / <i>Correlation of rapes and barleys middle productivity</i>	%	52.4	44.4	50.0	42.9

Avots: aprēķini pēc SUDAT datiem / *Source: FADN data authors` calculations*

Agroekonomiskā vērtējumā normālas vai optimālas ražības līmeņu attiecības ir tad, ja rapša sēklu ražība sastāda vismaz 50% no kviešu ražas līmeņa. Faktiskās, nenormālas ražības līmeņu attiecības liecina par reālām iespējām rapšu ražības paaugstināšanai Latgales rapšu audzētājās saimniecībās. Tādu iespēju izmantošana visbiežāk saistīta ar rapša audzēšanas agrotehnikas un tehnoloģijas pārzināšanu un tās ievērošanu un izpildes kvalitāti.

3.Rapšu sēklu ražošanas ekonomiskie aspekti
Economical Aspect of Production of Rape Seeds

Palielinoties lauksaimniecības uzņēmumu ekonomiskajam lielumam strauji pieaug arī ražotās produkcijas vērtība katrā grupā vidēji uz vienu saimniecību. Kopējā visas produkcijas vērtības starpība mazāko un lielāko saimniecību grupās sastāda.

Kā liecina 4. tabulas dati, saimniecībās 8 līdz 16 ELV augkopības produkcija nav galvenais ienākumu gūšanas avots – augkopības produkcija sastāda 34.8 – 36.1% no visas saimniecībā ražotās produkcijas

** CSP par lielu saimniecību uzskata tādu, kas ir lielāka par 40 ELV, par vidēju – 8≤40 ELV un par mazu – 4≤8 ELV.
 * sīksaimniecībās (>4 ELV) un mazajās (4≤8 ELV) saimniecībās rapšus neaudzē vai audzē neregulāri un nenozīmīgās platībās, tāpēc tādas grupas analīzes dati un aprēķini nav iekļauti.

vērtības. Tikai lielākās saimniecībās (virs 16 ELV) augkopības produkcijas īpatsvars pārsniedz 50% no visas produkcijas vērtības un augstāko īpatsvaru – 64.1% sasniedz liela uzņēmumu (>100 ELV) grupā.

Graudaugu produkcijas vērtība saimniecībās ar 4<8 ELV nav liela – vidēji 1316 Ls un tās īpatsvars kopējā augkopības produkcijas vērtībā ir tikai 30.7%. Palielinoties ekonomiskā lieluma grupai graudaugu produkcijas vērtība strauji palielinās un graudaugu produkcijas vērtības īpatsvars kopējā augkopības produkcijā pārsniedz 60% ar lielāko rādītāju 79% 16<40 ELV grupā.

4. tabula

Rapšu produkcijas salīdzināmā vērtība dažāda ekonomiskā lieluma lauksaimniecības uzņēmumos Latgales plānošanas reģionā 2005. gadā
Comparative Value of Rape Production in Different Economical Size Farms in Latgale Regions in 2005

Rādītāji <i>Indicators</i>	Mērvienība <i>Units</i>	Lauksaimniecības uzņēmumu ekonomiskā lieluma grupas, ELV <i>Groups of the agriculture enterprises economic size</i>			
		8<16	16<40	40<100	100<250
Visas produkcijas vērtība / <i>Cost of all products</i>	Ls	30237	50139	98794	264105
Augkopības produkcijas vērtība <i>Cost of crop farming products</i>	Ls	10903	30363	50867	169271
Augkopības produkcijas vērtības īpatsvars <i>Cost of crop farming products</i>	%	36.1	60.6	51.5	64.1
Graudaugu produkcijas vērtība <i>Cost of cereal products</i>	Ls	5966	23959	33210	103548
Graudaugu produkcijas vērtības īpatsvars no augkopības produkcijas / <i>Cost of cereal products from crop farming products</i>	%	54.7	78.9	65.3	61.2
Rapšu produkcijas vērtība <i>Cost of products of rapes</i>	Ls	530	1992	6103	21290
Rapšu produkcijas daļa no visas produkcijas <i>Part of products of rapes from all products</i>	%	1.7	4.0	6.2	8.1
Rapšu produkcijas daļa augkopības produkcijā <i>Part of products of rapes in crop farming</i>	%	4.9	6.6	12.0	12.6
Rapšu un graudaugu produkcijas vērtības attiecība / <i>Cost of products of rapes and cereal correlation</i>	%	8.9	8.3	18.4	20.6
Citu tehnisko kultūru – linu produkcijas vērtība <i>Other technical culture – flaxes products cost</i>	Ls	3	47	2725	2034
Linu un rapšu produkcijas vērtību attiecība <i>Correlation of costs of products of flaxes and rapes</i>	%	0.6	2.4	44.6	9.5

Avots: aprēķini pēc SUDAT datiem / *Source: FADN data authors' calculations*

Rapšu produkcijas vērtība vidēji uz vienu saimniecību Latgales reģionā nav augsta. Tā kā mazajās saimniecībās rapšus visi neaudzē, līdz ar to arī vidēji uz vienu saimniecību rapšu produkcijas vērtība ir tikai Ls 9 un rapšu īpatsvars kā kopējās tā arī augkopības produkcijas vērtībā līdzvērtīgs nullei. Palielinoties saimniecības EVL lielumam rapšu produkcijas vērtība un tās īpatsvars kā saimniecības kopējā tā arī augkopības produkcijā palielinās un grupā 100<250 sasniedz attiecīgi 8.1 un 12.6%. Pieaug arī rapšu un graudaugu produkcijas vērtības attiecība no 0.7% 8<16 ELV grupā līdz 20.6% lielo uzņēmumu – 100<250 ELV grupā. Tā kā Latgales reģionā tiek audzēti arī lini, tika veikta linu un rapšu produkcijas vērtības salīdzināšana. Kaut cik nopietna linu audzēšana vērojama lielāko saimniecību grupā virs 40 ELV, kur linu produkcijas vērtība jau pārsniedz 2000 Ls un linu produkcija sasniedz 23.6 – 44.6% no rapšu produkcijas vērtība. Linus audzē arī dažas lielās saimniecības.

Pieņemot, ka augsnes apstrādes, sējas un ražas novākšanas izmaksas dažāda lieluma saimniecību grupās uz platības vienību varētu būt līdzīgas, interesanti ir salīdzināt dažu citu ražošanas resursu izmaksas dažāda ekonomiskā lieluma lauksaimniecības uzņēmumos.

5. tabula

Dažu ražošanas resursu izmaksas, kas būtiski ietekmē rapšu un citu kultūraugu sējumu ražību un cenu (kvalitāti) dažāda ekonomiskā lieluma lauksaimniecības uzņēmumos Latgales plānošanas reģionā 2005. gadā

Some Production pPayments of Resources, Which Substantial Influence Rapes and Other Cultivated Plant Sowings Productivities and Prices (quality) in Agriculture of a Various Economic Size Enterprises in the Latgale Planning Region in 2005 Year

Rādītāji <i>Indicators</i>	Mērvienības <i>Units</i>	Lauksaimniecības uzņēmumu ekonomiskā lieluma grupas, ELV / <i>Groups of the agriculture enterprises economic size</i>			
		8<16	16<40	40<100	100<250
Sējumu kopplatība <i>Sowings total area</i>	ha	66.6	161.9	352.6	918.6
Pirktās sēklas izmaksas <i>Payments of the bought seed</i>	Ls	781	776	3159	20593
Pašražotās sēklas izmaksas <i>Domestic seed payments</i>	Ls	723	2806	4627	9329
Pirktās un pašražotās sēklas izmaksu attiecība / <i>Bought and domestic seed payments correlation</i>	%	108.0	27.6	68.3	220.8
Sēklas izmaksas uz 1 ha sējumu platības / <i>Seed payments on 1 ha sowings areas</i>	Ls	22.58	22.12	22.08	32.57
Pirktā mēslojuma izmaksas <i>Payments of the bought fertilizer</i>	Ls	843	5275	16706	52348
Pašražotā mēslojuma izmaksas <i>Payments of the domestic fertilizer</i>	Ls	246	196	651	16
Pirktā un pašražotā mēslojuma izmaksu attiecība / <i>Bought and domestic fertilizer payments correlation</i>	%	29.2	3.7	3.9	0.0
Mēslojuma izmaksas uz 1 ha sējumu platības / <i>Fertilizer payments on 1 ha sowing areas</i>	Ls	16.35	33.79	49.23	57.00
Augu aizsardzības līdzekļu izmaksas <i>Payments of means of vegetable protective</i>	Ls	357	1406	4255	7982
Augu aizsardzības līdzekļu izmaksas uz 1 ha sējumu platības <i>Payments of means of vegetable protective on 1 ha sowing areas</i>	Ls	5.36	8.68	12.07	8.69

Avots: aprēķini pēc SUDAT datiem / *Source: FADN data authors' calculations*

Salīdzinot pirktās un pašražotās sēklas izmaksas (5. tab.) var konstatēt, ka vidējās saimniecības Latgales reģionā sējai izmanto galvenokārt pašražoto sēklas materiālu. Lielākajās saimniecībās ir raksturīga izteiktāka specializācija un tās jau sāk vairāk izmantot pirktu, profesionālu ražoto sēklas materiālu, bet 100<250 ELV grupā pašražotā sēkla sastāda jau tikai vienu trešdaļu no kopējās izlietotās sēklas vērtība.

Sēklas izmaksas uz 1 ha visās ekonomiskā lieluma grupās ir gandrīz vienādas un svārstās robežās no 22.08 – 22.83 Ls, tikai grupā 100<250 ELV tā ievērojami pieaug sasniedzot 32.57 Ls uz 1 ha. Tas liecina, ka iepirktais sēklas materiāls acīmredzot ir dārgāks par pašražoto.

4. Rapša sēklu ražošanas izmaksas un ienesība *Costs and Earning Power of Production of Rape Seeds*

Pieaugot saimniecības lielumam, strauji palielinās pirtā mēslojuma izmaksas, taču tajā pat laikā vērojama tendence samazināties pašražotā mēslojuma izmaksām, izņemot grupu 40<100 ELV, kurā pašražotā mēslojuma vērtība vidēji uz vienu saimniecību ir visaugstākā – Ls 651. Mazajās saimniecībās iztieks galvenokārt ar pašu saimniecībā ražoto mēslojumu un pirtā un pašražotā mēslojuma izmaksu attiecība ir 145.4%. Ar katru nākošo ekonomiskā lieluma grupu pirtā un pašražotām mēslojuma izmaksu attiecība samazinās, bet lielie uzņēmumi (100<250 ELV) pirkto, rūpnieciski ražoto mēslojumu. Mēslojuma izmaksas uz 1 ha, palielinoties ekonomiskā lieluma grupai, ievērojami pieaug un starpība starp zemāko un augstāko grupu sasniedz 3.5 reizes.

Līdzīga aina vērojama arī ar augu aizsardzības līdzekļu izmantošanu. Palielinoties saimniecību lielumam dabiski pieaug arī saimniecības augu aizsardzības līdzekļu izmaksas. Taču tajā pat laikā palielinās arī augu aizsardzības līdzekļu izmaksas uz platības vienību un starpība starp mazāko (4<8 ELV grupa) un lielāko (40<100 ELV grupa) augu aizsardzības līdzekļu izmaksu uz 1 ha sasniedz 3.3 reizes.

Mēslojuma un augu aizsardzības līdzekļu pieaugumam uz platības vienību lielākās saimniecībās vajadzēja veicināt arī ražības palielināšanos no 1 ha. Taču 1. tabulas dati liecina, ka tā tas nav noticis. Augstākās graudaugu ražas iegūtas 16<40 ELV un rapšu 4<8 ELV grupā. Tas liecina par kādu citu ražošanas resursu nepietiekamību lielākās saimniecībās, kas, iespējams, neļauj savlaicīgi veikt nepieciešamos agrotehniskos pasākumus optimālos termiņos lielās platībās.

6. tabula

Rapša sēklu ražošanas salīdzinošā ienesība Latgales reģionā dažāda ekonomiskā lieluma lauksaimniecības uzņēmumos 2006. gadā *Productions of Rape Seed Comparing Profit in Agriculture of a Various Economic Size Enterprises in the Latgale Region in 2006 Year*

Rādītāji <i>Indicators</i>	Mērvienība <i>Units</i>	Lauksaimniecības uzņēmumu ekonomiskā lieluma grupas, ELV <i>Groups of the agriculture enterprises economic size</i>			
		8<16	16<40	40<100	100<250
Pārdošanas cena / <i>Sale price:</i>					
1. rapša sēklu / <i>rape seed</i>	Ls/t	132	152	149	120
2. kviešu graudu / <i>wheat corm</i>		67	77	77	81
3. miežu graudu / <i>barley corn</i>		59	70	72	94
Rapša cenas attiecība pret kviešu cenu <i>Rape price in correlation against the price of wheats</i>	%	197	197	193	148
1 ha produkcijas vērtība / <i>cost of 1 ha products:</i>					
1. rapša / <i>rape</i>	Ls	99	216	127	129
2. kviešu / <i>wheat</i>		135	271	219	262
3. miežu / <i>barley</i>		133	173	152	257
Rapša 1 ha produkcijas vērtības attiecība pret / <i>Cost of rape 1 ha products correlation against:</i>					
1. kviešu produkcijas vērtību / <i>cost of products of wheats</i>	%	73	80	58	49
2. miežu produkcijas vērtību / <i>cost of products of barleys</i>		74	125	83	50

Avots: aprēķini pēc SUDAT datiem / *Source: FADN data authors' calculations*

Risinot definētā pētījuma mērķa noslēdzošo uzdevumu, tika aprēķināta rapša, kviešu un miežu 1 ha produkcijas salīdzinošā vērtība, lai varētu objektīvāk novērtēt rapša sēklu ražošanas ekonomisko izdevīgumu (6. tabula).

No 6. tabulā ietvertiem aprēķiniem var formulēt zemāk sekojošos secinājumus un vērtējumus:

- novērtējot uzņēmumu ekonomiskā lieluma ietekmi, redzams, ka rapšu sēklu realizācija vislabāk veikusies vidējā ekonomiskā lieluma saimniecībās, kuras savu ražu pārdevušas par visaugstāko cenu. Rapša sēklas te pārdotas divreiz dārgāk nekā kviešu graudi;
- tālāk vērtējot šīs grupas uzņēmuma rapša, kviešu un miežu 1 ha vidējo produkcijas vērtību secināms, ka rapša hektārs šajā grupā ir bijis divreiz ienesīgāks nekā pirmajā mazāku saimniecību grupā un stipri ienesīgāks nekā nākamo – lielāko uzņēmumu grupās. Šīs ($16 \leq 40$ ELV) grupas rapša sējumu 1 ha produkcija ievērojami - aptuveni par 25% augstāka nekā miežu 1 ha ienesība, bet zemāka nekā kviešu 1 hektāra produkcijas vērtība (80%);
- lielāko ($40 \leq 100$ ELV) uzņēmumu grupā cenu attiecība tikai nedaudz atšķirīga sakarā ar nedaudz zemāku rapša sēklu pārdošanas cenu, taču rapša ražība šajā grupā stipri zemāka kā rezultātā 1 ha rapša vērtība sastāda tikai 58% no kviešu un 89% no miežu hektāra produkcijas vērtības.

Pavisam neveiksmīga rapša audzēšana bijusi vislielāko uzņēmumu grupā. Neveiksmes galvenie cēloņi var būt divi:

- 1) augšņu iekultivētības vispārējais līmenis atpaliek no platību pieauguma tempa;
 - 2) agronomiskā darba līmenis un tehnoloģiskā disciplīna nav pienācīgā augstumā.
- kopumā 6. tabulā ietvertie aprēķini ir neapšaubāms ekonomisks pierādījums ienesīgas, efektīvas rapšu sēklu ražošanas nozares attīstības iespējām Latgales reģiona normāli saimniekojošos lauksaimniecības uzņēmumos.

Galvenie secinājumi, atzinumi *Conclusions*

1. Latgales sīksaimniecības un mazās pusnaturālās saimniecības rapšus neaudzē, bet vidējās saimniecības tos audzē nelielās platībās un rapšu sējumi tur nepārsniedz 10% no sējumu kopplatības. Lielajos lauksaimniecības uzņēmumos rapšu sējumu īpatsvars jau sasniedzis agroekonomiski optimālo līmeni.
2. Rapšu sējumu ražība ir vēl vienlīdz zema visās saimniecību ekonomiskā lieluma grupās, bet ražu līmeņu izkliede krasi samazinās, pieaugot ražošanas koncentrācijas līmenim jeb saimniecību ekonomiskajam lielumam. Tas liecina par Latgales saimniecību iespējām būtiski palielināt rapša sēklu ražošanu, paaugstinot tā ražību, it sevišķi lielajos un lielākajos lauksaimniecības uzņēmumos.
3. Rapšu produkcijas vērtība krasi palielinās lielākajos un lielajos lauksaimniecības uzņēmumos, bet tās īpatsvars visos augkopības produkcijas kopvērtībā sasniedzis un pārsniedzis 12%.
4. Lielākajos un lielajos lauksaimniecības uzņēmumos būtiski pieaug ražošanas intensitāte – paaugstinās mēslojuma izmaksas, iepirkto sēklu īpatsvars, bet augu sējumu aizsardzības izmaksas ir vēl nelielas.
5. Rapšu sēklu pārdošanas cena pēdējos gados būtiski paaugstinās, bet sējumu 1 ha produkcijas vidējā vērtība ir visaugstākā vidējā lieluma saimniecībās.
6. Pētījuma rezultāti kopumā neapšaubāmi pierāda ienesīgas, ekonomiski efektīvas rapša sēklu ražošanas nozares attīstības iespējas Latgales reģiona lielākajos, lielajos un vidējos normāli saimniekojošos lauksaimniecības uzņēmumos.

Izmantotie informācijas un literatūras avoti *Literature*

1. Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2006. SUDAT./ LVAEI, 2007.;
2. Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2005. SUDAT./ LVAEI, 2006. – 94.-99.lpp.;
3. Lauku saimniecības. Darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2004. SUDAT./ LVAEI, 2005. – 98.-103.lpp.;
4. Lauku saimniecības Latvijā 2006. gadā, CSP, Rīga, 2007 – 3. – 16.lpp.;
5. Latvijas lauksaimniecības ekonomiskais kopaprēķins 2005.-2006./ LVAEI, Rīga, 2006. – 72.lpp.

Kurzemes saimniecību aktīvu, ieņēmumu, ienākumu un peļņas vērtības un struktūras polarizācija un konverģence

Polarization and convergency of farms assets, incooms and profit value and structure in Kurzeme

Linda Siliņa

Mg.oec., lektore

LLU Ekonomikas fakultāte, Uzņēmējdarbības un vadības katedra

Abstract

The findings of the article prove a close coherence of production concentration with the structure of farms assets, and large positive influence on the development of agricultural production in Kurzeme region.

Technique and wellhead equipment, which provides the highest economic efficiency of production and technological modernisation are the primary long – term assets in large and largest agricultural holdings.

Key words: assets, incoming, structure, Kurzeme

Ievads Introduction

Lauksaimniecības efektivitāti veido, ietekmē vai nosaka ne tikai daudzveidīgie nevadāmie resursi, nozaru sastāvs, struktūra un citi nosacījumi, bet arī mērķtiecīga, zinātniski motivēta, ekonomiski argumentēta ilgtermiņa ieguldījumu vadīšana un apgrozāmo aktīvu plānošana.

Arī citu valstu pētnieki ir veikuši analīzi par dažādiem resursiem un faktoriem, kuri tieši vai netieši ietekmē uzņēmumu darbības efektivitāti – tajā skaitā arī finansiālās darbības rezultātus. K.Oras (Oras K, 2002) pētījis finansiālās analīzes problēmas lauksaimniecībā Igaunijā, bet I.Leibus (Leibus I. , 2004) izvērtējusi nodokļu problēmas privātajās lauku saimniecībās, kas ietekmē finansiālās darbības rezultātus.

N.Žaltauskene un M.Gjanene (Жалтаускене, Н., Гянене, М., 2005) pētījušas finansiālās analīzes metodikas problēmas, bet saimnieciskās darbības analīzes viedus un metodes apsprieduši arī citi Lietuvas, Polijas un citu valstu pētnieki (Buškevičiūtē, E., Mačerinskienē, I., 1999; Juozaitienē, L. , 2000; Kvedaraitē, V. , 1995, 1997; Ковалев, В.В., etc.2001; Mackevičius, J., etc.1998).

Arī Latvijā ir agrāko gadu publikācijas par aktīvu un ienākumu struktūru, par citiem resursu un rezultātu vadīšanas jautājumiem.

Taču globālo un lokālo procesu ietekmē lauksaimniecībā notiek nemitīga saimniecību diferencēšanās un komerciāli tendētu lauksaimnieku dinamiska attīstība. Līdz ar to notiek arī lauksaimniecības uzņēmumu ražošanas bāzes attīstība, aktīvu strukturāla attīstība, mainās Eiropas un nacionālā finansiālā atbalsta ietekme.

Bet aktīvu šo procesu attīstība, uzņēmumu ienākumu, ieņēmumu un peļņas struktūras zinātnisks izvērtējums pēdējos gados nav veikts. Tas pārliecinoši argumentē izvēlētais pētījuma tēmas aktualitāti.

Pētījuma **hipotēze** - Kurzemes reģiona saimniecību aktīvu struktūra, ieņēmumu, ienākumu un peļņas vērtība un sastāvs ir saistīti ar saimniecību ekonomisko lielumu.

Pētījuma **mērķis** – izvērtēt dažāda ekonomiskā lieluma lauksaimniecības uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību darbības ekonomisko efektivitāti Kurzemes reģiona rajonos.

Mērķa sasniegšanai risināti sekojoši pētījumu **uzdevumi**:

- Kurzemes lauku saimniecību aktīvu struktūras analīze un izvērtēšana,
- reģiona saimniecību – lauksaimniecības uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību - finansiālo rezultātu izvērtēšana.

Pētījuma veikšanai izmantoti dati no Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūta ikgadēja izdevuma SUDAT, kurā pēc Zemkopības ministrijas pasūtījuma tiek apkopoti raksturīgu saimniecību izlases kopas darbības rezultāti.

Pētījuma uzdevumu risināšanai izmantotas grupēšanas, ekonomiskās analīzes, kā arī loģisko konstrukciju metodes.

Rezultāti un diskusija Results and discussion

1. Saimniecību aktīvu struktūras polarizācija, rezultatīvā ietekme un vadīšana *Polarization, fruitful influence and management of holdings assets*

Kurzemes reģiona saimniecību – lauksaimniecības uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību aktīvu – ilgtermiņa ieguldījumu un apgrozāmo līdzekļu vērtības un struktūras polarizācijas vai dinamikas izpētei un tās vadīšanas iespēju tālākai noskaidrošanai tika izmantota augstāk raksturotā datu bāze (SUDAT, 2006).

Ilgtermiņa darbības aktīvu sastāvs un struktūra – 1.tabulā.

1.tabula / table 1

Kurzemes reģiona dažāda ekonomiskā lieluma lauku saimniecību – uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību - ilgtermiņa aktīvu struktūra 2006.gadā Structure of long-term assets in agricultural holdings – enterprises and companies - with different economical size in Kurzeme region, Year 2006

Aktīva posteži <i>Assets</i>	Mērvienības <i>Indices</i>	Saimniecību ekonomiskā lieluma grupas (ELV) <i>Groups of Economical size in holdings (ESU)</i>					
		1	2	3	4	5	6
		2 ≤ 4	4 ≤ 8	8 ≤ 16	16 ≤ 40	40 ≤ 100	>100
Zeme <i>Land</i>	Vērtība, Ls	4231	5753	11989	19971	19613	46302
	Īpatsvars, %	33.3	27.1	35.6	30.7	16.9	15.4
Ēkas un būves <i>Houses and buildings</i>	Vērtība, Ls	2405	4451	6381	6422	16191	48210
	Īpatsvars, %	18.9	20.6	19.0	9.9	13.9	16.0
Tehnika, iekārtas <i>Technique, wellhead equipment</i>	Vērtība, Ls	1958	5397	7130	24698	62666	82792
	Īpatsvars, %	15.4	25.0	21.2	38.0	53.9	27.5
Vaislas mājlopi <i>Breeding animals</i>	Vērtība, Ls	1141	1849	3341	4832	8548	35210
	Īpatsvars, %	9.0	8.5	9.9	7.4	7.4	11.7
Mežaudzes <i>Forest stand</i>	Vērtība, Ls	1874	2051	3509	1397	2764	1147
	Īpatsvars, %	14.8	9.5	10.1	2.1	2.4	0.4
Pārēji ieguldījumi, pamatlīdzekļi <i>Other investments, capital assets</i>	Vērtība, Ls	1083	2001	1406	7709	6367	87460
	Īpatsvars, %	8.6	9.3	4.2	11.9	5.5	29.0
Visi ilgtermiņa ieguldījumi <i>All long – term investments</i>	Ls	12692	21611	33658	65029	116149	301122
	%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Ķēdes pieauguma temps <i>Chain increment rate</i>	%	-	70.3	55.7	93.2	78.6	159.2

Avots: autores aprēķini pēc SUDAT izlases saimniecību datiem (LVAEI, 2007)

Source: author's calculations by data of ORLAP

Kā redzams, 1. tabulā sakārtotie dati un aprēķini sniedz bagātīgu informāciju pētījuma uzdevumu īstenošanai.

- Mainoties lauksaimniecības uzņēmumu vai uzņēmēj sabiedrību ekonomiskajam lielumam mainās aktīvu sastāvs, to struktūra un veidu (posteņu) absolūtās vērtības, bet izmaiņas notiek dažādos virzienos.
- Zemes bilances vērtība palielinās līdz ar saimniecību ekonomiskās jaudas pieaugumu, taču ķēdes pieauguma temps ir visai atšķirīgs, jo otrajā grupā tas palielinājies par 36 %, trešajā – divkārtīgi, ceturtajā par 67%, bet sestajā – 2.4 reizes.
- Zemes īpatsvars ilgtermiņa aktīvu (ilgtermiņa ieguldījumu) struktūrā strauji samazinās lielākajos un lielajos Kurzemes lauksaimniecības uzņēmumos.

- Ēku un būvju nozīme un vērtība šajās uzņēmumu grupās palielinās konsekventi, bet ķēdes pieauguma temps ir ļoti dažāds: ja otrajā grupā to vērtība pieaugusi par 85 %, trešajā – par 43%, tad piektajā grupā šis rādītājs ir jau 2.5.reizes, bet sestajā – pat trīskārtīgi.
- Ļoti loģiskas izmaiņas ir mašīnu un tehnisko iekārtu vērtībā un tās attiecībā pret visu ražošanas pamatlīdzekļu kopvērtību:
 - saprotams, ka sīksaimniecības un mazās saimniecības nav spējīgas ne nopirkt vajadzīgās mašīnas, ne arī tās racionāli izmantot;
 - vidējā ekonomiskā lieluma ($16 \leq 40$ ELV) saimniecībās tehnikas bilances vērtība trīskārt lielāka nekā trešajā – mazo saimniecību grupā un daudzkārt ($12 - 13$ reizes) lielāka nekā sīksaimniecību ($2 \leq 4$ ELV) grupā, bet šī posteņa īpatsvars vidējās saimniecībās, salīdzinot ar iepriekšējo grupu, gandrīz dubultojies un kļuvis par galveno, visdārgāko aktīvu grupu;
 - vēl krasākas izmaiņas ir lielāko ($40 \leq 100$ ELV) uzņēmumu un uzņēmējiesabiedrību grupā, kur šī posteņa ķēdes pieaugums ir 2.5 kārtīgs, bet īpatsvars jau ir absolūti galvenais. Tas nozīmē, ka šajos lauksaimniecības komercuzņēmumos liela nozīme ir tehnoloģijām un augstražīgām (tāpēc arī dārgām) mašīnām un iekārtām;
 - lielo saimniecību grupā ir citāda ražošanas stratēģija un koncepcija, jo šeit ir salīdzinoši neliels mašīnu īpatsvars (27.5%), neliels arī zemes un ēku īpatsvars. Šie fakti var liecināt par to, ka lielie modernie uzņēmumi plaši izmanto ārējos profesionālos pakalpojumus un modernas elastīgas ražošanas organizācijas metodes.
- Vaislas lopu īpatsvars nav liels nevienā grupā, bet to absolūtās vērtības ķēdes pieaugums ļoti atšķirīgs: - lielo saimniecību grupā tas ir četrkārtīgs, bet sīko, mazo un vidējo saimniecību grupās sastāda 30 – 80%.
- Mežaudzes ir tikai sīkajām un mazajām saimniecībām (10 - 15% no ilgtermiņa aktīvu kopsummas), bet lielās saimniecībās plaši izmanto nomātās zemes, kur īpašnieki mežus nepiedāvā.
- Pārējo ilgtermiņa ieguldījumu un pamatlīdzekļu sastāvā iekļauti visi pārējie, kas tabulā nav analizēti atsevišķi. Tie ir:
 - ilggadējie stādījumi, kuru ievērojamas platības un vērtība ir tikai mazo ($8 \leq 16$ ELV) saimniecību grupā;
 - ieguldījumi zemes ielabošanā, kuri diemžēl ir visai mazi;
 - visai nelielie finanšu un nemateriālie ieguldījumi;
 - pārējie pamatlīdzekļi.

Visu ilgtermiņa ieguldījumu ķēdes pieauguma temps ir būtiski atšķirīgs tikai pēdējā – lielo lauksaimniecības uzņēmumu grupā.

Taču ilgtermiņa aktīvu strukturālās polarizācijas analīze nav pilnīga, ja netiek novērtēta to efektivitāte vai strukturālo atšķirību sakarība ar ražošanas kvalitatīvajiem rādītājiem. Tāpēc tālāk analizēta zemes hektāra vērtība katrā uzņēmumu grupā, un zemes vērtības, kā arī visu šo ieguldījumu vērtības attiecība pret iegūtās produkcijas vērtību katrā grupā.

Aprēķini – 2. tabulā

No 2.tabulā sakārtotiem aprēķiniem izriet ekonomiski ļoti būtiski secinājumi vai vērtējumi:

1. ārkārtīgi liela nozīme ir lauksaimnieciskās ražošanas koncentrācijai, jo ilgtermiņa ieguldījumu efektivitāte lielo saimniecību grupā ir divkārt augstāka nekā sīksaimniecību grupā, tā konsekventi paaugstinās katrā grupā, vienlaicīgi ar saimniecību ekonomiskā lieluma pieaugumu;
2. ražošanas koncentrācijas īpaši svarīgo nozīmi pierāda arī otrais aprēķinātais rādītājs – zemes vērtības efektivitātes konsekvents un liels pieaugums palielinoties saimniecību ražošanas jaudām, jo lielajās saimniecībās zemes izmantošana četras reizes efektīvāka nekā sīksaimniecību grupā un gandrīz trīskārt efektīvāka nekā vidējās ($16 \leq 40$ ELV) saimniecībās.

Zemes kā ilgtermiņa ieguldījumu katra hektāra vērtība lielajās un arī vidējās saimniecībās ir mazāka nekā mazajās un sīksaimniecībās.

2.tabula / table 2

Dažāda ekonomiskā lieluma Kurzemes lauku saimniecību ilgtermiņa aktīvu (ieguldījumu) strukturālo atšķirību kvalitatīvā un ekonomiskā efektivitāte 2006.gadā
Structural differences of qualitative and economical effectiveness of long - term assets (investments) in agricultural holdings with different economical size in Kurzeme, Year 2006

Rādītāji Indices	Saimniecību ekonomiskā lieluma grupas (ELV) Groups of Economical size in holdings (ESU)					
	2 ≤ 4	4 ≤ 8	8 ≤ 16	16 ≤ 40	40 ≤ 100	>100
Aktīvu viena ha zemes vērtība, Ls <i>One hectare Land value of assets, Ls</i>	144.40	131.53	213.70	118.11	49.94	60.26
Ilgtermiņa ieguldījumu kopējā vērtība uz produkcijas vērtību, Ls <i>Long – term investments value per production value, Ls</i>	1.90	1.50	1.46	1.40	1.20	0.97
Zemes aktīvu vērtība uz produkcijas vērtību, Ls <i>Land value per production value, Ls</i>	0.63	0.41	0.52	0.43	0.20	0.15

Avots: aprēķini pēc SUDAT datiem (LVAEI, 2007)
 Sources: calculations by ORLAP data (LVAEI, 2007)

Kopumā var secināt, ka vismazāko saimniecību grupā galvenais aktīvu postenis ir zeme, bet tajās ir samērā maz vai nav mašīnu un iekārtu. Bet lielākajās - komercsaimniecībās absolūti dominē mašīnu un iekārtu vērtība, ievērojams īpatsvars ir ēkām un būvēm, bet zemes īpatsvars krasi samazinās.

3.tabula / table 3

Kurzemes reģiona saimniecību apgrozāmo līdzekļu struktūra un kapacitāte dažāda ekonomiskā lieluma saimniecības 2006.gadā
Current assets structure and capacity in farms with different economical size in Kurzeme, Year 2006

Aktīvu postenis Asset	Vienības Unit	Ekonomiskā lieluma grupas (ELV) Groups of Economical size (ESU)					
		1	2	3	4	5	6
		2 ≤ 4	4 ≤ 8	8 ≤ 16	16 ≤ 40	40 ≤ 100	>100
Apgrozāmo līdzekļu kopsumma <i>Current assets total</i>	Ls	4433	9161	14550	34207	69459	199630
	%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Pašražotās produkcijas krājumi <i>Self produced resources of production</i>	Ls	1622	2189	4152	11665	17587	50944
	%	36.6	23.9	28.5	34.1	25.3	25.5
Mājlopu vērtība (izņemot vaislas lopus) <i>Domestic animal value (excepted breeding animals)</i>	Ls	872	1940	3329	4230	4964	30608
	%	19.7	20.8	22.9	12.4	7.1	15.3
Pārējie apgrozāmie līdzekļi <i>Other current assets</i>	Ls	1939	5032	7069	18312	46908	118078
	%	43.7	54.9	48.6	53.5	67.5	59.1
Apgrozāmo līdzekļu īpatsvars aktīvu kopsummā <i>Proportion of current assets in assets total</i>	%	25.9	29.8	30.2	34.5	37.4	39.9
Apgrozāmo aktīvu attiecība pret produkcijas vērtību <i>Proportion of current assets in production value</i>	%	66.3	63.8	63.1	73.9	72.0	64.6

Avots: autores aprēķini pēc SUDAT datiem
 Source: author's calculation by data of ORLAP

Reģiona lauksaimniecības uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību aktīvu otrās daļas – apgrozāmo līdzekļu struktūras izpētei un izvērtēšanai nepieciešamie dati un aprēķini – 3.tabulā.

Vērtējot 3.tabulā ievietotos datus un aprēķinus var formulēt vairākus secinājumus.

Apgrozāmo līdzekļu vērtības ķēdes pieauguma temps saimniecību ekonomiskā lieluma grupu secībā ir atšķirīgs: - trešajā grupā tas ir divreiz mazāks nekā otrajā, bet ceturtajā tas sastāda 135%. Visaugstākais pieauguma temps ir lielo uzņēmumu – 6.grupā. Pieauguma tempu aprēķinos noteiktas tendences vai likumsakarības nav saskatāmas.

Pašražotās produkcijas krājumu īpatsvars ir ievērojams visās grupās, bet noteikts trends nav saskatāms.

Ražojošo mājlopu vērtības īpatsvars lielāks ir mazajās un sīksaimniecībās ($2 \leq 16$ ELV), bet vidējos un lielākajos komercuzņēmumos šo aktīvu daļa ir stipri mazāka – neliela.

Ļoti skaidras tendences un likumsakarības redzamas no apgrozāmo aktīvu īpatsvara aprēķiniem: - tas konsekventi pieaug palielinoties uzņēmumu grupas ekonomiskajam lielumam.

Tas apstiprina priekšstatu, ka lielākajos komercuzņēmumos ir augstāka ražošanas aktivitāte un kapitālieguldījumu efektivitātes pieaugums saistīts ar apgrozāmo aktīvu lielāku klātbūtni.

Nav saskatāmas likumsakarīgas izmaiņas apgrozāmo aktīvu attiecībā pret produkcijas vērtību, kaut gan vidējo un lielāko uzņēmumu – 4.un 5.grupā – tas ir ievērojami lielāks nekā pārējās grupās.

2.Saimnieciskās darbības finansiālie rezultāti Kurzēmē *Financial results of economic activities in Kurzeme*

Speciālistiem zināms, ka lauksaimniecības uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību darbības finansiālos vai ekonomiskos rezultātus var vērtēt pēc vairākiem indikatoriem, bet šā pētījuma programmā tika iekļauti bruto segums, ienākumi, peļņa un atvasināti rādītāji

Bruto segums analizē tiek uzskatīts par standartizētu lielumu un saimniecībā to nosaka katrai ražošanas nozares vienībai.

Standarta bruto segumi aprēķināti vadoties pēc attiecīgā reģiona vidējam ražām, produkcijas un ražošanas resursu cenām.

Veicot bruto seguma strukturālo analīzi pēc 4. tabulā sakārtotajiem datiem, nonācu pie slēdziena, ka samērā krasākās izmaiņas analizējamā periodā notikušas vidēja lieluma un lielajās saimniecībās, kas skaidrojams ar speciālo izmaksu samazinājumu dažos analizējamā perioda gados, kad, iespējams, ir bijušas zemākas materiālu, izejvielu un citu resursu cenas.

4.tabula / table 4

**Bruto segums Kurzemes reģiona dažāda ekonomiskā lieluma saimniecību grupās
1999. - 2006.gadu periodā**
**Gross margin in holdings group with different economical size in Kurzeme region,
period 1999 – 2006**

Ekonomiskā lieluma vienības <i>Economical size units</i>	Gads / Year							
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
$1 \leq 4$	2814	1500	1465	1333	1652	2228	3255	2999
$4 \leq 8$	7070	6251	5624	6652	7946	5816	8295	8561
$8 \leq 16$	4728	8873	11778	7997	5637	12096	12600	11420
$16 \leq 40$	15419	10207	16363	15745	14637	15731	19828	23828
$40 \leq 100$	32679	48356	42254	-	50554	59025	70532	45195
$100 \leq 500$	-	99886	94002	69907	87734	123812	116249	122500

Avots: autores veidota pēc SUDAT datiem

Source: author's made by data of ORLAP

Apskatot katru saimniecību grupu atsevišķi secināju, ka:lielo saimniecību grupā ($100 \leq 500$ ELV) bruto segums ir svārstīgs un augstāko robežu sasniedzis 2004.gadā, bet tā samazinājumu 2005.gadā varēja radīt speciālo izmaksu pieaugums, kas saistīts ar ekonomisko situāciju valstī un arī katrā atsevišķā saimniecībā;

- lielākās saimniecībās progress turpinājies visā periodā un veiksmīgākais bijis 2006. gads;
- vidējo saimniecību grupā būtisks pieaugums ir tikai 2006.gadā;
- ļoti nestabils bruto seguma līmenis ir nelielajās ($8 \leq 16$ ELV) saimniecībās: 2003.gadā tas ir divkārt zemāks nekā 2001.gadā, bet 2005.gadā – 2.2 reizes augstāks.

5.tabula / table 5

Saimnieciskās darbības ienākumi Kurzemes reģionā 1999.- 2006.gados
Incomes from economic activities in Kurzeme, Years 1999 – 2006

Gads Year	Ekonomiskā lieluma vienības <i>Units of Economical size</i>					
	$1 \leq 4$	$4 \leq 8$	$8 \leq 16$	$16 \leq 40$	$40 \leq 100$	$100 \leq 500$
1999	1115	1199	375	4034	-109	-
2000	527	3091	4018	3731	3015	-289
2001	634	2883	4608	4353	7211	-13983
2002	332	1539	2182	5844	15136	20281
2003	362	3971	2038	7015	16737	41617
2004	1998	4504	8688	13766	49272	80600
2005	3356	6193	11346	17468	48454	62933
2006	4277	8054	12674	25719	37955	78190

Avots: SUDAT dati / *Source: ORLAP data*

Viens no saimnieciskās darbības svarīgākajiem finansiālajiem rezultātiem ir saimniecību ienākumi. Taču tas var būt saistīts ar ražošanas jaudām, tāpēc ienākumu analīze tika veikta dažāda ekonomiskā lieluma saimniecībās. Apkopotā informācija un dati 5. tabulā.

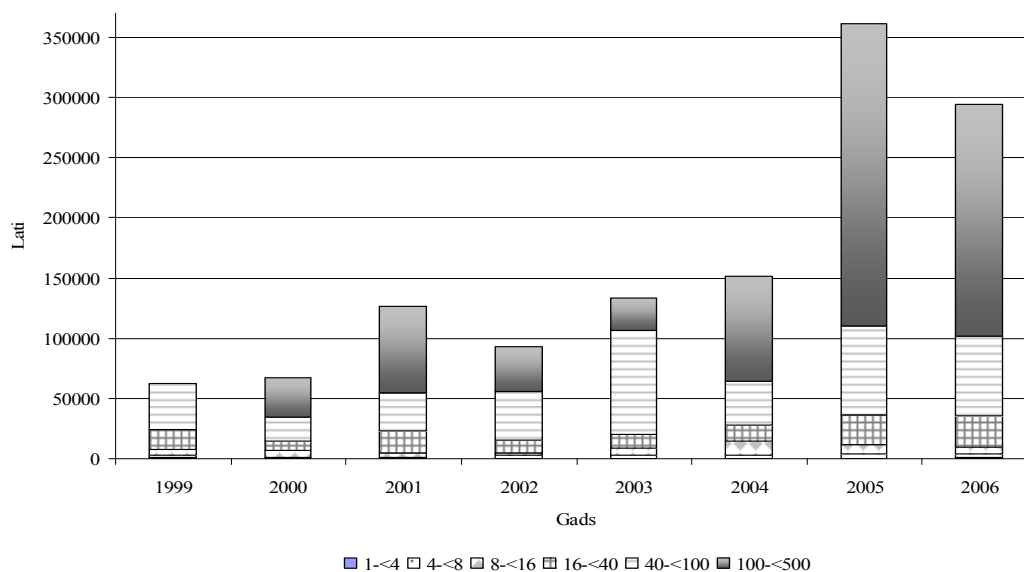
No 5. tabulas vispārējais secinājums ir tāds, ka analizējamā periodā ienākumi ir mainīgi pa gadiem, un pa saimniecību ekonomiskā lieluma grupām:

- sīkajās saimniecībās krass progress noticis analizējamā periodā pēdējos gados;
- mazajās saimniecībās ienākumu pieaugums ir vienmērīgāks, izņemot neveiksmes 2002.gadā;
- trešajā saimniecību grupā notikušas krasas svārstības, bet 2005.gadā ir lēcienveidīgs progress;
- vidējās saimniecībās ($16 \leq 40$ ELV) ienākumu pieaugums ir ikgadēji konsekvents ar straujāku tempu perioda pēdējos gados;
- lielākajās un lielajās saimniecībās ir notikušas ienākumu krasas, bet progresējošas svārstības.

Ķēdes un bāzes absolūto izmaiņu aprēķinu rezultāti var raksturot dabas apstākļu ietekmi un arī ražošanas resursu cenu pieaugumi.

Lai varētu nodrošināt veiksmīgu saimniecības darbību un attīstību, ir nepieciešams izmantot arī ārējos līdzekļus jeb aizņēmumus, kuri uzņēmuma grāmatvedības uzskaitē veido saistības.

Šo kredītsaistību kontrastainā dinamika uzskatāma 1.attēlā.

Avots: autores veidots / Source: made by author

1.attēls Saimniecību saistību summas dažāda ekonomiskā lieluma grupās Kurzēmē 1999.-2006.gados

Figure 1 Credits in groups with different economical size in Kurzeme, 1999 - 2006

Izanalizējot SUDAT saimniecībās izmantotos aizņemtus līdzekļus secināju, ka:

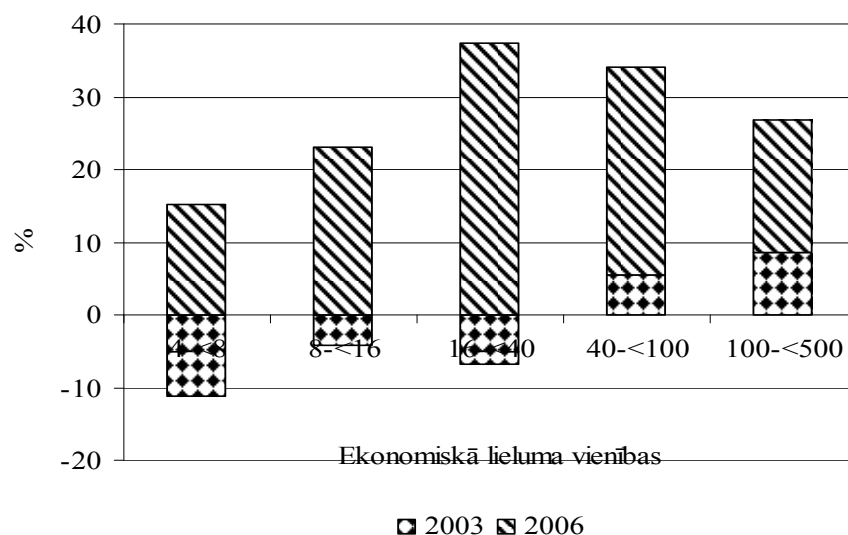
1. Saistību apjoms ir atkarīgs no saimniecības ekonomiskā lieluma. Vislielāko ārējo līdzekļu summu ir izmantojušas lielās (>100 ELV) saimniecības, taču daudz neatšķiras arī lielāko ($40 \leq 100$ ELV) saimniecību aizņēmumu summas.
2. Atšķirīgas ir attiecības starp ilgtermiņa un īstermiņa saistību apjomiem – lielo un vidējo komerciālo saimniecību darbībai un attīstībai politikas īstenošanai vairāk nepieciešami ilgtermiņa aizņēmumi, bet ļoti mazo saimniecību grupā ilgtermiņa kredītu iegūšana ir problemātiska un tāpēc tās ražošanai ņem īstermiņa aizņēmumus.
3. Straujš saistību kopējās summas pieaugums ir noticis 2005.gadā, kas skaidrojams ar Eiropas Savienības finansējuma piesaisti, izdevīgākiem kredītnoteikumiem u.c. apstākļiem.

Taču no visa iepriekš secinātā izriet, ka saimniecību darbības nodrošināšanai vai attīstībai aizņemtie līdzekļi ir lietderīgi jebkurā ekonomiskā lieluma saimniecību grupā.

Viens no indikatoriem, kurš parāda saimniecību darbības ekonomisko efektivitāti ir peļņa. Analīzei 2.attēlā.

Salīdzinot 2003.gada datus ar 2006.gada datiem secināju, ka:

- Lielākais peļņas pieaugums 2006.gadā ir vidēja lieluma saimniecībās – 37 % jeb 0.37 lati uz 1 produkcijas latu, bet vismazākā – mazajās un sīkajās saimniecībās, kur peļņas attiecība ir 2.5 reizes mazāka.
- 2003.gads veiksmīgāks bija lielajām un ļoti lielajām saimniecībām, kuras nopelnīja attiecīgi 0.06 un 0.08 latus uz 1 produkcijas vienību, kas ir par 4.7 un 2.2 reizēm mazāk kā 2006.gadā.

Avots: autores veidots pēc SUDAT datiem / Source: made by author (data of ORLAP)

2.attēls Peļņas attiecība pret saražotās produkcijas vērtību (%) Kurzēmē 2003. un 2006.gadā
Figure 2 Proportion of profit per production value (%) in Kurzeme, Year 2003. and 2006.

Secinājumi Conclusions

1. Ilgtermiņa ieguldījumu struktūra un kapacitāte ir ļoti polarizēta Kurzemes saimniecību (uzņēmumu, uzņēmēj sabiedrību) ekonomiskā lieluma grupās.
2. Zemes vērtības īpatsvars krasi pazeminās vidējos, lielākajos un lielajos lauksaimniecības komercuzņēmumos un uzņēmēj sabiedrībās. Tas norāda, ka moderna efektīva lauksaimnieciskā lielražošana ir lielāka nepieciešamība pret citiem ražošanas resursiem un zeme pilda tikai fotosintētiskā aparāta izveidošanas funkcijas saules enerģijas lielākas masas uzkrāšanai.
3. Komerciālajos uzņēmumos galvenais ilgtermiņu ieguldījumu postenis aktīvos ir mašīnas un iekārtas, bet Kurzemes reģiona lielajos uzņēmumos liels īpatsvars ir finansiāliem un nefinansu ilgtermiņa ieguldījumiem.
4. Ilgtermiņa ieguldījumu ekonomiskā efektivitāte konsekventi pieaug palielinoties uzņēmumu ekonomiskajam lielumam: lielajos komercuzņēmumos tā ir divreiz augstāka nekā sīkajās saimniecībās.
5. Pieaugot lauksaimniecības uzņēmumu ekonomiskajam lielumam, konsekventi un ievērojami palielinās apgrozāmo līdzekļu īpatsvars aktīvu kopsummā.
6. Bruto seguma būtisks pieaugums konstatējams tikai lielākajos un lielajos lauksaimniecības uzņēmumos vai uzņēmēj sabiedrībās.
7. Saimnieciskās darbības ienākumu līmenis un tā dinamika ir nestabila un ietekmējas no dabas un tirgus apstākļiem. Šo ienākumu attiecība pret ražotās produkcijas vērtību būtiski palielinās lielāko un lielo saimniecību grupās, bet finansiālā atbalsta ietekmē 2006.gadā tā ir ievērojami pozitīvāka.
8. Lai nodrošinātu resursu efektīvāku izmantošanu, vajadzētu pilnveidot pamatlīdzekļu struktūru un vairāk izmantot mašīnas un iekārtas, kas rada iespējas laika, dabas, kvalitātes un citu faktoru izmantošanai.
9. Ekonomikas efektivitātes rādītāju uzlabošanai, reģiona lauku saimniecībās un uzņēmumos jāsamazina ražošanas izmaksas un starppatēriņa īpatsvars izmantojot gan koncentrācijas, gan kooperācijas iespējas.

Izmantotās literatūras avotu saraksts
References

1. Buškevičiūtē, E., Mačerinskienē, I. *Finansų analizė*. Kaunas: Technologija, 1999.
2. Juozaitienė, L. *Įmonės finansai: analizė ir valdymas*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginio universiteto leidykla, 2000.
3. Kvedaraitė, V. *Firmos finansinė analizė*. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1997.
4. Kvedaraitė, V. *Firmų finansinių rodiklių palyginamoji analizė*. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1995.
5. Leibus, I. (2004) *The problems of tax bookkeeping in private farms and household plots*. Research for Rural Development 2004. Jelgava. pp. 126-132.
6. *Lauku saimniecības darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2006*. Rīga, Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts. 2007. 209 lpp.
7. Mackevičius, J., Poškaitė, D. *Finansinė analizė*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
8. Oras, K. (2002) *Implementation of financial statements analysis in agriculture*. Research for Rural Development 2002. Jelgava. pp.156-159.
9. Ковалев, В.В., Волкова, О.Н. *Анализ хозяйственной деятельности*. Москва: ПБОЮЛМ.А. Захаров, 2001.
10. Жалтаускене, Н., Гянене, М.(2006) *Финансовый анализ и проблемы его методики*. Economic Science for Rural Development Nr.11. pp.56-66.

Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas ietekme uz Latgales reģiona ekonomisko un sociālo attīstību

Impact of the Rezekne Special Economic Zone on the Economical and Social Development of the Latgale Region

Inž.zin.Dr. prof. **Irēna Silineviča**, M.soc. lektore **Sandra Ežmale**,
M.soc. lektors **Māris Igovens** Rēzeknes Augstskola

Abstract

Special Economics zones (SEZ) have been operating during the last ten years in Latvia. Companies having the status of SEZ have used advantages offered by SEZ. Companies of SEZ have invested in the implementation of modern technologies and created additional workplaces for the population of the region. The statistical database is maintained for each SEZ in Latvia, but the importance of SEZ in economic growth of the region, where SEZ acts has not been researched. This article is devoted to the research of impact of Rēzekne Special Economic zone on the economical and social development in Latgale region.

Key words: Special Economic zone, competitiveness, investments

Ievads Introduction

Nevienlīdzīgu reģionu attīstības problēmu attīstītās valstīs risina ar reģionālās politikas palīdzību. Tā ir valdības darbība, lai samazinātu atšķirības starp reģioniem, lietojot speciāli izstrādātus instrumentus un izmantojot atšķirīgu pieeju dažādām valsts daļām. Plaši pielietots reģionālo atšķirību izlīdzināšanas instruments ir speciālās ekonomiskās zonas (SEZ). To dibināšana saistās ar ekonomiskās attīstības un ekonomiskās pārstrukturizācijas uzdevumiem noteiktā reģionā. SEZ tiek veidotas uz noteiktu laiku. Tajās tiek plānota minimāla valsts struktūru iejaukšanās SEZ uzņēmējdarbības lietās un ir noteiktas nodokļu atlaides.

Latvijā darbojas četras speciālās ekonomiskās zonas- Rīgas brīvosta, Ventspils brīvosta, Liepājas SEZ, Rēzeknes SEZ. Ir pieejami visu SEZ statistikas dati Latvijā. Toties SEZ ietekme uz to reģionu attīstību, kuros speciālās zonas darbojas, nav izpētīta. Tāpēc piedāvātā pētījuma mērķis ir veikt vienas SEZ- Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas (RSEZ), kas atrodas Latgales reģionā, ietekmes izpēti uz Latgales reģiona attīstību.

RSEZ dibināšanas nepieciešamība saistīta ar augsto bezdarba līmeni reģionā, rūpniecības lejupslīdi, sociālām un ekonomiskām problēmām. Apzinoties, ka kapitāla kustība notiek uz reģioniem, kuros ieguldītais kapitāls dod vislielāko peļņu, ka galveno nozaru attīstība veicina palīgnozaru attīstību, pakalpojumu attīstību, infrastruktūras attīstību un darba vietu palielināšanos, ka attīstītāka ražošanas infrastruktūra ir pievilcīgāka investīcijām un ekonomiskai attīstībai, ka kapitāla koncentrācija nosaka vietējo pašvaldību ienākumus un līdz ar to arī augstāku sociālo attīstību, 1997. gadā tika izveidota RSEZ. Tā tika dibināta ar mērķi palielināt reģiona konkurētspēju, piesaistīt investīcijas, radīt jaunas darba vietas. RSEZ dibināšanas iniciatīva nāca no apakšas-Rēzeknes pilsētas Domes ciešā sadarbībā ar Rēzeknes pilsētas uzņēmējiem. Šo iniciatīvu atbalstīja LR Saeima, pieņemot Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas likumu, kas reglamentē RSEZ darbību.

Komersabiedrībām, kas ieguvušas RSEZ statusu un veic uzņēmējdarbību RSEZ teritorijā, ir pieejamas būtiskas nekustamā īpašuma nodokļa un uzņēmuma ienākuma nodokļa atlaides, kā arī ir iespējams veidot brīvās zonas, kuru priekšrocības ļauj atbrīvot importa un eksporta operācijas no akcīzes un PVN nodokļiem. Nodokļu atlaižu piemērošanu RSEZ nosaka likums „Par nodokļu piemērošanu brīvoztās un speciālajās ekonomiskajās zonās”. Likumā nedefinētās nodokļu atlaides nodrošina RSEZ komersabiedrību konkurētspējas palielināšanu salīdzinājumā ar citām komersabiedrībām Latvijā.

2000. gadā tika izstrādāts RSEZ attīstības plāns 2000-2005. g. Tas tika izstrādāts laikā, kad Latgalē bija 21% bezdarbnieku no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, pastāvīgo Rēzeknes iedzīvotāju skaits samazinājies no 43 156 (1993.g.) līdz 40 095 (2000.gadā), demogrāfiskā slodze Rēzeknē (2000.g)- uz 1000 darbības vecuma iedzīvotājiem- 574,4¹, Rēzeknes rajonā- 766,9² Vidējā aprēķinātā darba alga 1999. g. Latgalē - 45,5 Ls, Latvijā-130 Ls.

RSEZ attīstības plānā noteiktas šādas prioritātes³.

1. Uzņēmējdarbībai labvēlīgas vides radīšana (attīstīt jaunas tehnoloģijas, infrastruktūru, t.sk., sakaru infrastruktūru, produktīvu ražošanu, starptautiskā transporta koridora uzlabošanu).
2. Cilvēkresursu attīstība.

2006. gadā tika izstrādāta RSEZ attīstības stratēģija 2006.-2013.gadiem. Tajā noteiktas RSEZ komercsabiedrību priekšrocības⁴.

1) Labvēlīga nodokļu atļauju sistēma:

- būtiskas nekustamā īpašuma nodokļu un uzņēmuma ienākuma nodokļa atlaides;
- brīvās zonas izveides iespējas RSEZ teritorijā uzņēmumiem ļauj atbrīvot importa un eksporta operācijas no muitas, akcīzes un PVN nodokļa.

2) Elastīgs darbspēks:

- Rēzeknes Profesionālās izglītības un nodarbinātības reģionālā padome veido saikni starp izglītības iestādēm, pašvaldībām un uzņēmumiem, nodrošinot mācību programmu atbilstību darba tirgus prasībām;
- sešas profesionālās izglītības iestādes gatavo dažāda profila speciālistus;
- Rēzeknes Augstskolu katru gadu absolvē vairāk nekā 500 studentu.

3) Stabils sadarbības tradīcijas ar Krieviju un NVS valstīm:

- konkurētspējīgs izvietojums- tuvu Krievijas un Baltkrievijas tirgum;
- kaimiņvalstu uzņēmējdarbības vides pārzināšana un noturīgas biznesa attiecības.

4) Starptautiskas nozīmes transporta un loģistikas centrs:

- Austrumu-rietumu transporta koridors ir vērtīgs uz austrumiem un rietumiem- līdz Ventspīlij- 434km, Liepājai -457km, Rīgai -242km, Maskavai -685km, Sanktpēterburgai -450km, Varšavai -860km ;
- moderns kravu uzņemšanas parks dzelzceļa stacijā „Rēzekne-II”;
- starptautiskas nozīmes dzelzceļu un autoceļu krustpunkts.

5) Inovatīva komercdarbības vides infrastruktūra:

- sakārtota infrastruktūra un komunikācijas jaunveidojamajā „NP Rēzeknes biznesa parks“ un „Zinātnes un tehnoloģiju parks“ teritorijā;
- Baltijas valstīs vienīgais plastmasas produktu prototipu izgatavošanas centrs;
- detaļu un izejmateriālu ķīmiskās un fizikālās pārbaudes laboratorija.

6) Valsts un pašvaldību atbalsts:

- konsultācijas, informācija un publisko projektu izstrāde Rēzeknes Biznesa centrā;
- mūsdienīgas konferenču, semināru telpas ar simultāno tulkošanu un pārraides iespējām internetā;
- valsts atbalsta un strukturālo fondu programmas uzņēmumiem;
- Nodarbinātības valsts aģentūras atbalsts darbaspēka atlasē un pārkvalificēšanā.

7) Pievilcīga dzīves vide:

- senas un bagātas amatniecības tradīcijas, izteikta reģionālās identitātes izjūta;
- plašas aktīvās atpūtas iespējas;
- gleznainas ainavas, ekoloģiski tīra vide un daudzi ezeri Rēzeknes apkārtnē.

Stratēģijā noteiktas šādas prioritātes⁵.

- Augstas kvalifikācijas darbinieku sagatavošana un piesaiste RSEZ uzņēmumiem;
- Esošo RSEZ uzņēmumu konkurētspējas paaugstināšana;

¹ Dažādā Latvijā: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas./Rīga:Latvijas Statistikas institūts, Valsts reģionālās attīstības aģentūra,2005.505. lpp

² Turpat,523.lpp

³ RSEZ attīstības plāns 2000-2005. g.

⁴ RSEZ attīstības stratēģija 2006.-2013.

⁵ RSEZ attīstības stratēģija 2006.-2013. g.

- Uzņēmējdarbības ar augstāku pievienoto vērtību veicināšana;
- Uz Austrumu- Rietumu saikni balstītu ekonomikas attīstība un jaunu uzņēmumu piesaiste.

RSEZ ir izvietota triju pašvaldību administratīvajās teritorijās 1220 ha platībā, no kuriem daļa atrodas Rēzeknes pilsētā, daļa Verēmu pagastā un neliela platība Griškānu pagastā. Līdz ar to RSEZ attīstību nosaka šo pašvaldību izstrādātie teritorijas plānojumi un tajos noteiktā plānotā zemes izmantošana. RSEZ Rēzeknes pilsētas daļā ir atļauta vispārīgu ražošanas un darījumu objektu attīstība¹. Atbilstoši Griškānu pagasta teritorijas plānojumam² RSEZ teritorija ir noteikta kā ražošanas un darījumu apbūves teritorija. Atbilstoši Verēmu teritorijas plānojumam³ RSEZ teritorija ir noteikta kā ražošanas, tehniskā un darījumu apbūves teritorija. Teritorijas plānošanai ir būtiska ietekme uz RSEZ attīstību, jo jebkura būvniecība un cita darbība ir jāveic saskaņā ar vietējās pašvaldības teritorijas plānojumu. Teritorijas plānošana ir bāze infrastruktūras attīstībai, tā attīsta telpisko vīziju, aizsargā vidi un resursus, iesaista iedzīvotājus komunikācijas procesā, uzrauga teritorijas izmaiņas.

Pētījuma mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti šādi uzdevumi:

- RSEZ ietekmes uz reģiona infrastruktūras attīstību izpēte,
- RSEZ uzņēmumu investīciju ietekmes izpēte uz Latgales reģiona attīstību,
- RSEZ ieguldījuma izpēte reģiona nodarbinātības palielināšanā,
- RSEZ komercsabiedrību konkurētspējas palielināšanās izpēte.

Šajā pētījumā izanalizēta RSEZ darbības atbilstība pieņemtajam RSEZ attīstības plānam 2000-2005. g un tajā noteiktajām prioritātēm. Tika veikta RSEZ dokumentācijas, RSEZ attīstības plāna 2000.-2005.g., RSEZ attīstības stratēģijas 2006.-2013.g., RSEZ komercsabiedrību attīstības stratēģiju izpēte, Latgales reģiona, Rēzeknes pilsētas, Griškānu pagasta, Verēmu pagasta telpiskā plānojuma izpēte, Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas likuma u.c. normatīvo aktu izpēte, Latgales reģiona, Rēzeknes pilsētas un rajona, kā arī RSEZ statistikas datu izpēte un analīze. Pielietotas analītiskās un grafiskās salīdzināšanas metodes, ranžēšana, aptauja, kontentanalīze, analītiskā grupēšana.

Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas ekonomiskā un sociālā ieguldījuma izpēte Latgales reģionā RSEZ 10 darbības gadu laikā

Research of economical and social contribution of the Rezekne Special Economics zone at the Latgale region during ten years

Infrastruktūras attīstība. RSEZ teritorijā īstenoti šādi nozīmīgākie projekti.

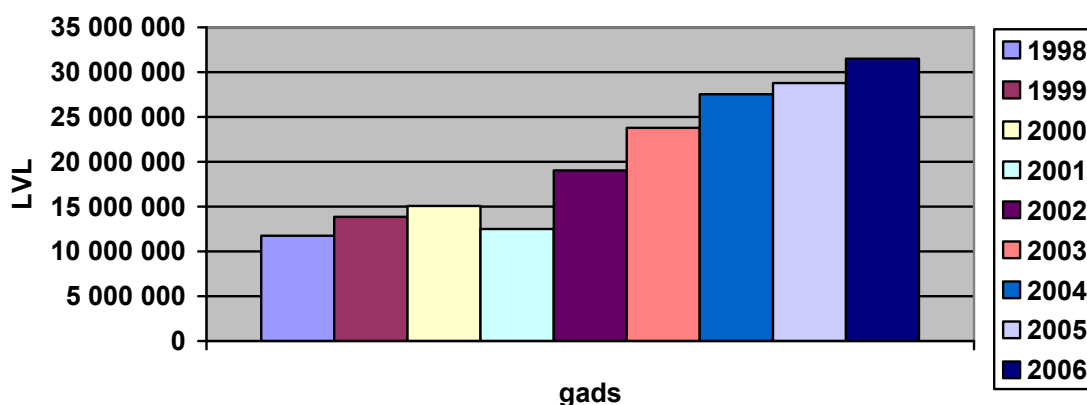
- RSEZ teritorijā veikta stacijas Rēzekne II kravas šķirošanas termināla paplašināšana. Termināls ir stratēģiski svarīgs objekts, kas palielina dzelzceļu kravnesības kapacitāti un ļauj pilnīgāk izmantot RSEZ likuma priekšrocības tranzīta pārvadājumos un loģistikas pakalpojumos.
- 2005.-2006. gadā biedrības „Latgales aparātubūves tehnoloģiskais centrs” īstenotais Phare 2003 projekts „Latgales inženiertehnoloģiju klastera izveide” pabeigts un veiksmīgi darbojas RSEZ teritorijā, izveidojot Jaunu produktu attīstības laboratoriju.
- Veiksmīgas dažādu institūciju (A/s RSEZ, Daugavpils Universitāte, Rēzeknes Augstskola, Līvānu pilsētas domes, Rēzeknes pilsētas domes, Latvijas Mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecības asociācija un Starptautiskā Lietišķās optikas biedrība, u.c.) sadarbības piemērs ir projekta „Latgales inženiertehnoloģiju klastera izveide” īstenošana, kuru ieviesa biedrība „Latgales aparātubūves tehnoloģiskais centrs” RSEZ teritorijā. Projekta rezultātā līdz 2006. gada beigām Rēzeknē tika izveidots Baltijā vienīgais plastmasas produktu prototipēšanas centrs, izejmateriālu ķīmiskās un fizikālās pārbaudes laboratorija (Rēzeknes Augstskolā), Optiskās šķiedras lietišķās pētījumu centrs (Līvānos), kā arī tiek sakārtota infrastruktūra RSEZ teritorijā 3,15 ha lielā teritorijā, kur plānots izveidot Zinātnes un Tehnoloģiju parku. Tas kopā ar RSEZ nodokļu atlaidēm rada labvēlīgu vidi straujākai uzņēmējdarbības attīstībai Rēzeknē un rajonā.

¹ Rēzeknes pilsētas teritorijas plānojums 2007.-2019.gadam. Teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumi. www.rezekne.lv

² Griškānu pagasta teritorijas plānojums, 2006.

³ Verēmu pagasta teritorijas plānojums, 2006

- 2007. gada decembra beigās RSEZ teritorijā ir atklāts Rēzeknes Augstskolas Inovāciju centrs, tas ir veiksmīgs Rēzeknes Augstskolas un biedrības "Latgales aparātbūves tehnoloģiskais centrs" kopprojekts. Inovāciju centrā ir pieejami biznesa inkubatora atbalsta pakalpojumi jauniem uzņēmējiem, kā arī tehnoloģiskie pakalpojumi jaunu produktu un tehnoloģiju attīstībai.
 - RSEZ teritorijā kopš 2006.gada tiek attīstīts industriālais loģistikas parks.
 - Attīstīta Rēzeknes Augstskolas ražošanas procesu testēšanas laboratorija, tika iegādātas mehatronikas iekārtas un stendi.
 - ESF ietvaros īstenoti virkne projektu, kas saistīti ar darbinieku apmācību un integrāciju darba tirgū.
- RSEZ statistikas datu analīze (1998.g.-2007.g.) ļauj noteikt RSEZ komercsabiedrību apgrozījuma, investīciju, nodarbinātības un ieguvumu dinamiku. RSEZ komercsabiedrību apgrozījuma dinamika 1998.-2006.g. atspoguļota 1. attēlā, kas rāda, ka apgrozījums ar katru gadu pieaug. Kritums vērojams vienīgi 2001. gadā, kas saistīts ar RSEZ A/S Piena konservu kombināts un RSEZ SIA „Rēzeknes saldētava” likvidāciju. Apgrozījuma pieaugums tiek prognozēts arī turpmāk, atbilstoši RSEZ komercsabiedrību attīstības plāniem. Tas liecina par RSEZ komercsabiedrību ieguldījuma pieaugšanu reģiona IKP un valsts IKP kopumā.

1. attēls. RSEZ komercsabiedrību apgrozījums (Turnover of RSEZ companies)

Investīcijas. RSEZ komercsabiedrību ieguldījumu statistika ļauj noteikt RSEZ piesaistīto investīciju nozīmi Latgales reģiona attīstībā. Kā rāda 1. tabulas dati, RSEZ investīcijām ir tendence pieaugt. Investīcijas tika ieguldītas infrastruktūrā, ražošanas iekārtu modernizācijā. Ļoti straujš pieaugums bija 2003. gadā, kad RSEZ SIA „Verems” ieguldīja 3 887 000 Ls infrastruktūras attīstībā un 2006. gadā-12 549 872 Ls jaunu tehnoloģiju ieviešanā¹.

1. tabula.

RSEZ komercsabiedrību ieguldījumi, tūkst.LVL ² (Investments of RSEZ companies)

Gads	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
tūkst., LVL	638,7	251,4	1 112,6	1 441	1 525,6	5 658,8	1 989,1	3 449,7	13 358,6

2. tabulā attēlotie dati ļauj salīdzināt ieguldīto investīciju lielumu 1998.-2005. gados Latgales reģionā kopumā, Rēzeknes pilsētā, Rēzeknes rajonā, Rēzeknes reģionā (Rēzeknes pilsēta kopā ar rajonu) un RSEZ. Tabulā tiek salīdzināts RSEZ procentuālais ieguldījums Latgales reģiona un atsevišķi Rēzeknes reģiona investīcijās. Vislielākais procentuālais RSEZ ieguldījums bija 2003. gadā, sasniedzot 3,9% no Latgalē ieguldītām investīcijām un 19,1% no Rēzeknes reģionā ieguldītajām investīcijām. Kopš 2004. gada vērojams RSEZ investīciju procentuālais pieaugums attiecībā pret Rēzeknes un Latgales reģiona kopumā veiktām investīcijām.

¹ www.rsez.lv

² turpat

2. tabula.

Investīcijas, tūkst LVL (Investments, thousands Lats)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Rēzeknes pilsēta	9 158	12 463.8	8 162	6 344.8	12 253.4	16 810.8	19 728.2	25 059.4
Rēzeknes rajons	4 417	4 584.8	6 462	5 922.1	8 903.5	12 786.7	20 908.3	32 704.7
Rēzeknes reģionā kopā	13 575	17 048.6	14 624	12 266.9	21 156.9	29 597.5	40 636.5	57 764.1
Latgales reģions	78718.2	78 233	87 159.2	94 775.4	121 381.3	145 429	159 473.2	215 327.9
RSEZ	638.7	251.4	1 112.6	1 441	1 525.6	5 658.8	1 989.1	3 449.7
RSEZ,% no Latgales reģ.	0.8	0.3	1.3	1.5	1.3	3.9	1.2	1.6
RSEZ,% no Rēzeknes reģ.	4.7	1.5	7.6	11.7	7.2	19.1	4.9	6

Nodarbinātība. RSEZ komercsabiedrību attīstības stratēģijas paredz jaunu darba vietu radīšanu. RSEZ komercsabiedrību vēsture liecina par to, ka tās pašā darbības sākumā izmantoja padomju laiku tehnoloģijas, kas nebija piemērotas konkurētspējīga produkta attīstībai. Tāpēc radās nepieciešamība nomainīt vecās tehnoloģijas un ieviest jaunas. Taču jaunu tehnoloģiju ieviešana parasti atbrīvo roku darbu. Tas, savukārt, rada problēmas jaunu darba vietu radīšanā. RSEZ komercsabiedrībās 10 darbības gados darba vietu skaits palielinājās vairāk nekā 3 reizes. Vislielākais nodarbināto skaits RSEZ komercsabiedrībās bija 2004. gadā, skat. 3. tabulu. Nodarbināto skaita samazinājums 2005. gadā skaidrojams ar jauno tehnoloģiju ieviešanu RSEZ SIA „Verems”, kā rezultātā roku darbs samazinājies. Tabulas dati rāda, ka RSEZ komercsabiedrībās nodarbināto skaits ir nozīmīgs Rēzeknes reģionā. Katrs desmitais nodarbinātais Rēzeknes reģionā strādā RSEZ komercsabiedrībās. Diemžēl dati par 2006.g. strādājošo skaitu Rēzeknē un rajonā vēl nav pieejami.

3. tabula

Strādājošo skaits pamatdarbā 1998.-2006.g. (Number of employed people)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Rēzeknes rajons	6 200	6 300	6 300	6 200	6 400	6 700	7 200	7 600	
Rēzekne	14 100	13 800	14 600	13 800	14 100	14 300	14 900	15 400	
Rēzeknes reģionā kopā	20 300	20 100	20 900	20 000	20 500	21 000	22 100	23 000	
No tiem RSEZ	783	1715	1702	1775	2055	2492	2617	2435	2446
RSEZ,%	3.9	8.5	8.1	8.9	10	11.9	11.8	10.6	

Vidējā alga, skat. 4. tabulu, visās RSEZ komercsabiedrībās, izņemot RSEZ A/S „Rebir”, pārsniedz vidējās privātā sektora bruto algas apmēru Latgalē (269 Ls)¹, bet atpaliek no vidējām privātā sektora bruto algām Latvijā (468 Ls)², izņemot RSEZ SIA „DFD”. Nodarbināto skaita ziņā lielākā RSEZ komercsabiedrība ir A/S „Rebir” un SIA „Verems”.

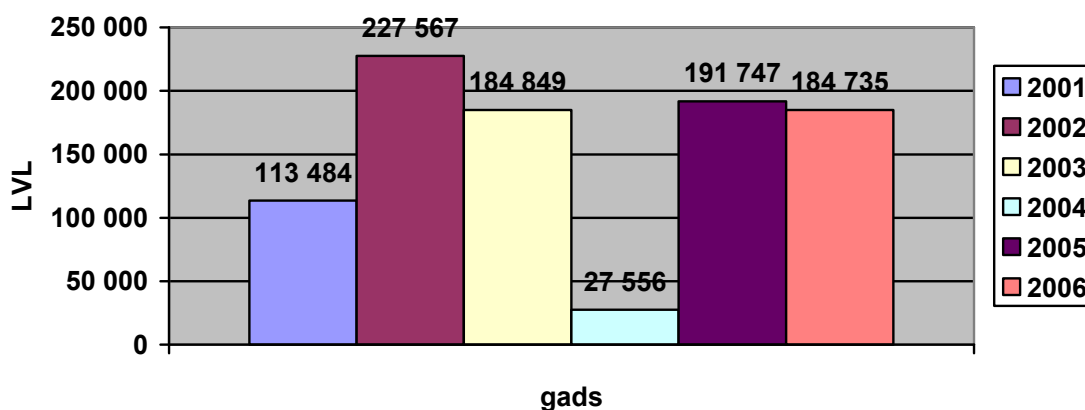
¹ www.db.lv 30.11.2007

² www.db.lv 30.11.2007

**Nodarbināto skaits un vidējais atalgojums RSEZ komercsabiedrībās 2007.g. 1.pusgadā
(Number of employed people and average salaries at the RSEZ companies on the 1-st half of 2007.year)**

	RSEZ A/S „Rebir”-	RSEZ SIA „Verems”	RSEZ SIA „Rēzeknes dzirnavnieks”	RSEZ SIA „Magistr-Fiskevegen group MFG”	RSEZ SIA „DFD”
Nodarbināto skaits	1 389	846	22	86	12
Vid.alga, LVL	253	450	454	361	934

Konkurētspējas palielināšana. RSEZ komercsabiedrības palielina savu konkurētspēju, samazinot izmaksas, t.i., izmantojot nodokļu atlaides un saņemot RSEZ atbalsta fonda finansējumu. 2.attēlā parādīti RSEZ komercsabiedrību ieguvumi nodokļu atlaižu un RSEZ atbalsta fonda finansējuma veidā. Vislielākie ieguvumi bija 2002. gadā, sasniedzot 227 567 LVL. Kopējie ieguvumi 2001.-2006. gadā sastāda 936 257 LVL. No tiem Atbalsta fonda piešķirtais finansējums projektiem -154 185 LVL, uzņēmuma ienākuma nodokļa atlaides- 878 789 LVL, nekustamā īpašuma nodokļa atlaides -241 184 LVL.

2. attēls. RSEZ komercsabiedrību ieguvumi, LVL (Benefits of RSEZ companies)

Kopš Latvijas iestāšanās ES notiek straujas pārmaiņas RSEZ ārējā vidē. Tās skar RSEZ uzņēmēj sabiedrību piegādātāju tirgus, noieta tirgus, konkurences intensitāti, pieprasījuma izmaiņas. Ar mērķi izpētīt, kādā veidā RSEZ komercsabiedrības ir ietekmējis RSEZ statuss un pārmaiņas ārējā vidē, tika veikta visu RSEZ komercsabiedrību vadītāju aptauja. Aptaujā tika ietverti 9 jautājumi, atbildes uz kuriem bija šādas.

1. Komercsabiedrībai RSEZ statuss ir nozīmīgs, jo
 - dod tiesības saņemt tiešos nodokļu atvieglojumus;
 - piešķir tiesības saņemt no RSEZ atbalsta fonda līdzfinansējumu ieguldījumiem infrastruktūrā;
 - dod tiesības saņemt finansiālu atbalstu darbinieku apmācībai, tas nodrošina kvalificētāku darbaspēku;
 - RSEZ ir konkurētspējīgs izvietojums- tuvu Krievijas un Baltkrievijas tirgum.
2. Komercsabiedrības attīstību sekmē
 - tiesības piemērot likumā paredzētos tiešos nodokļu atvieglojumus;
 - kredītresursu pieejamība ar zemiem kredītprocentiem;
 - kvalificēta darbaspēka esamība;
 - investīcijas uzņēmumā;
 - orientācija uz pasaules tirgu – 98% biznesa darījumu ir eksports;
 - ražīguma paaugstināšana un ražošanas tehnoloģiju modernizācija.

3. Komercesabiedrību attīstību kavē :
 - kvalificēta darbaspēka trūkums, kā arī dialoga neesamība starp darba devējiem un profesionālās un augstākās izglītības iestādēm par potenciālo darbinieku apmācību attiecīgajās specialitātēs;
 - augstas kredītresursu izmaksas, resursu sadārdzinājums;
 - darbinieku nepietiekamā kvalifikācija;
 - inflācijas augstais līmenis;
 - Valsts vājā politika attiecībā pret ražošanas uzņēmējiem un eksportētājiem;
 - strauja darbaspēka migrācija uz ārvalstīm;
 - nepietiekams tirgus;
 - konkurence Baltijas valstu līmenī.
4. Valsts komercesabiedrības attīstību sekmē šādā veidā:
 - atbalstot un izveidojot RSEZ un piešķirot tiesības piemērot nodokļu atvieglojumus;
 - nosakot relatīvi zemas nodokļu likmes.
5. Komercesabiedrību attīstību valsts varētu sekmēt šādi:
 - garantējot eksportu veicinošus kredītus;
 - samazinot fizisko personu ienākuma nodokļa likmi;
 - piešķirot lielākas nodokļu atlaides;
 - izskaužot negodīgu konkurenci, kas saistīta ar nodokļu nemaksāšanu;
 - risinot jautājumus, kas saistīti ar apaļkoku importu no Krievijas;
6. Pašvaldība šādi sekmē RSEZ komercesabiedrību attīstību:
 - piešķirot nodokļu atvieglojumus ;
 - konstruktīvi risinot radušās problēmas, konsultē par uzņēmējdarbības iespējām un ir atklāta dialogam.
7. Komercesabiedrību attīstību pašvaldība varētu sekmēt šādi:
 - attīstot infrastruktūru;
 - iegādājoties īpašumā visas RSEZ akcijas un uzņemoties RSEZ a/s administrācijas izmaksas;
 - risinot problēmas , kas saistītas ar darbaspēka migrāciju uz ārvalstīm.
8. Komercesabiedrības izmanto šādas ES sniegtās iespējas:
 - ES struktūrfondu līdzekļu piesaiste un apguve;
 - ES finanšu līdzekļu piesaiste darbinieku apmācībai ;
 - vienkāršotas importa- eksporta procedūras no un uz citām ES valstīm
9. Sakarā ar iestāšanos ES komercesabiedrības izjūt šādus draudus:
 - ražošanas izmaksu straujā pieauguma un kvalificēta darbaspēka aizplūšanas rezultātā komercesabiedrībai rodas nepieciešamība pārcelt ražotni uz valsti, kas spēj nodrošināt daudz zemākas ražošanas izmaksas un lielākas peļņas gūšanas iespējas;
 - nav iespējams iepirkt lētākas izejvielas Krievijā, Baltkrievijā.

Aptaujas rezultāti liecina, ka RSEZ komercesabiedrību vadītāji atzinīgi novērtē RSEZ statusu, nodokļu atvieglojumus, iespējas piesaistīt ES struktūrfondus, atvieglotu preču plūsmas robežšķērsošanu Tajā pašā laikā tiek saskatīti faktori, kas kavē komercesabiedrību attīstību, piemēram, inflācijas pieaugšana, negodīga konkurence, nepietiekama sadarbība ar augstskolu u.c. Nopietnus draudus uzņēmumu attīstībā vadītāji redz kvalificēta darbaspēka emigrācijā, ražošanas izmaksu sadārdzināšanās.

Secinājumi

RSEZ veic nozīmīgu ieguldījumu Latgales reģiona attīstībā :

1. RSEZ komercesabiedrības investē infrastruktūras attīstībā un jauno tehnoloģiju attīstībā. RSEZ teritorijā ir attīstīti nozīmīgi inovatīvi projekti:
 - Rēzeknes stacijas II kravas šķirošanas termināls, kas ir stratēģiski svarīgs objekts, palielina dzelzceļu kravnesības kapacitāti;
 - Biedrības „Latgales aparātbūves tehnoloģiskais centrs” Jaunu produktu attīstības laboratorija , kas ir Baltijā vienīgais plastmasas produktu prototipēšanas centrs;

- „Latgales inžiertehnoloģiju klastera izveide”, kura rezultātā ir izveidota atbalsta infrastruktūra Latgales reģiona lielākajās pilsētās, Rēzeknē, Līvānos un Daugavpilī;
 - Rēzeknes Augstskolas izejmateriālu ķīmiskās un fizikālās pārbaudes laboratorija;
 - Rēzeknes Augstskolas ražošanas procesu testēšanas laboratorija;
 - RSEZ industriālais loģistikas parks, kas sagatavo rūpnieciskās teritorijas ražošanas vajadzībām un loģistikas pakalpojumu sniegšanai;
 - Rēzeknes Augstskolas Inovāciju centrs, kas ir veiksmīgs Rēzeknes Augstskolas un biedrības Latgales aparātbūves tehnoloģiskais centrs kopprojekts; inovāciju centrā ir paredzēti biznesa inkubatora pakalpojumi jauniem uzņēmējiem;
 - ESF ietvaros īstenoti virkne projektu, kas saistīts ar darbinieku apmācību un ilgstošo bezdarbnieku integrāciju darba tirgū.
2. RSEZ komercsabiedrību apgrozījums ir palielinājies vairāk nekā 20 reizi, tādā veidā palielinot RSEZ komercsabiedrību ieguldījuma pieaugšanu Latgales reģiona IKP un valstī kopumā.
 3. RSEZ komercsabiedrību ieguldījumu dinamika 1998.-2005. g. ir augoša; investīciju lielums ir palielinājies vairāk nekā 20 reizi; RSEZ ieguldījums 2003. gadā sasniedza 3,9% no Latgalē ieguldītām investīcijām un 19,1% no Rēzeknes reģionā ieguldītajām investīcijām.
 4. RSEZ attīstību veicina Rēzeknes pilsētas, Griškānu pagasta un Verēmu pagasta teritoriju telpiskie plānojumi, kuros RSEZ teritorija definēta kā ražošanas, tehniskā un darījumu apbūves teritorija.
 5. Nodarbināto skaits RSEZ komercsabiedrībās 10 gadu laikā palielinājās trīs reizes; katrs desmitais nodarbinātais Rēzeknes pilsētā un rajonā kopumā strādā RSEZ komercsabiedrībās.
 6. Vidējā alga RSEZ komercsabiedrībās pārsniedz vidējo algas līmeni Latvijā, tas, savukārt, veicina sociālo attīstību, pašvaldību budžeta palielinājumu Rēzeknes pilsētā un rajonā, kā arī Latgalē kopumā.
 7. RSEZ komercsabiedrības palielina savu konkurētspēju, samazinot izmaksas – izmantojot nodokļu atlaides un saņemot atbalsta fonda finansējumu – kopējie RSEZ komercsabiedrību ieguvumi 2001.-2006. gadā sastāda 936 257 LVL.
 8. RSEZ komercsabiedrību vadītāji saskata komercsabiedrību attīstību kavējošos faktorus: inflācijas pieaugšana, negodīga konkurence u.c. Draudus uzņēmumu attīstībā vadītāji redz kvalificēta darbaspēka emigrācijā, ražošanas izmaksu sadārdzināšanās.

Izmantotā literatūra

1. Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas./Rīga:Latvijas Statistikas institūts, Valsts reģionālās attīstības aģentūra,2005.586. lpp
2. Likums „Par nodokļu piemērošanu brīvostās un speciālajās ekonomiskajās zonās”.
3. Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas likums, 1997.
4. RSEZ attīstības plāns 2000.-2005. g.
5. RSEZ attīstības stratēģija 2006.-2013.g.
6. Rēzeknes pilsētas teritorijas plānojums 2007.-2019.gadam. Teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumi. www.rezekne.lv
7. Griškānu pagasta teritorijas plānojums ,2006.
8. Verēmu pagasta teritorijas plānojums ,2006
9. RSEZ A/S „Rebir” attīstības stratēģija, 2005.
10. RSEZ SIA „Verems” attīstības stratēģija, 2005.
11. RSEZ SIA „Rēzeknes dzirnavnieks” attīstības stratēģija, 2004.

Zemes reformas sākuma un pirmās kārtas process un tās rezultātu vērtējums Latgales reģionā
Results Evaluation of Land Reform Initial Period and First Part Process in the Latgale Region

Staņislavs Œķesters, Kazimirs Œpoģis, Dana ŒvĒdere
Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Ekonomikas fakultāte, e-mail: efdok@llu.lv

Abstract

The research paper comprises the economic research results on the land reform process, the results of pre-reform period (1987 – 1990) and during the initial land reform period (1990-1995) in the districts of Latgale region.

A profound analysis of the process showed that the inhabitants of Latgale had a very reserved attitude towards the opportunities to establish farms before the initiation of the reform. The authors have determined that there were particular issues of private initiatives regarding the possibilities for starting own farms during 1990-1992. This time period was specific to Latgale region, as the establishment and development of new small size farms was started during that time.

During the initial land reform period, the number of land users in Latgale increased rapidly and by 1996 this number reached 75 944 land use demand applications with the average area of 8.2 ha.

Key words: land, reform, policy, economy, Latgale

Atslēgas vārdi: zeme, reform, politika, ekonomika.Latgale

Ievads
Introduction

Zemes un agrārājām reformām Latvijā jau ir gadsimtu vēsture. To pētījuši gan vēsturnieki (H. Strods, 1972.; A. Švābe, 1930.; A. Aizsilnieks, 1968. u.c.), gan ekonomisti (A. Boruks, 2003.; E. Dunsdorfs, 1991.; H. Celmiņš, 1928.; O. Krastiņš, 2001. u.c.).

Pirmo reformu Vidzemē, Latgalē un Kurzemē veikušas dažādas svešas varas 18. – 19. gadsimtā.

Latvijas Republikā zemes reforma veikta 1920. – 1937. gados saskaņā ar 1920. gada Agrārās reformas likumu.

Šīs reformas galvenais mērķis bija radīt iztikas avotu iespējami lielākam ģimeņu skaitam, jo Latvija tad bija agrāra valsts un tās iedzīvotāju absolūtajam vairākumam vienīgais iztikas avots bija naturāla lauku saimniecība. Par šīs reformas procesiem un rezultātiem ir publicēti daudzu pētnieku vērtējumi un interpretējumi, bet īpaši izceļams ekonomista A. Boruka 2003. gadā LLU izdots ļoti apjomīgs apkopojums grāmatā „Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā no senākiem laikiem līdz mūsdienām”.

Okupācijas vara ar 1940. gada Deklarāciju zemi pasludināja par tautas īpašumu un izveidoja sociālistiskas lielsaimniecības. Daudzās no tām, kurās bija talantīgi un gudri vadītāji un lauksaimniecībai piemēroti augšņu apstākļi, 40 gados tika radīta spēcīga ražošanas tehniskā bāze – fermas, darbnīcas, mašīnas, iekārtas un citi nepieciešamie objekti. To speciālisti (Boruks, 2003 u.c.) uzskata par trešo reformu.

Ceturtais reformas iedīgļi sāka veidoties jau 1983. – 1987. gados, kad ar vairākiem tā laika varas lēmumiem un likumiem tika veicināta piemājas saimniecību attīstība, bet 1988. gadā Ministru Padome pieņēma lēmumu „Par zemnieku saimniecībām”. Tas jau bija konversijas, restitūcijas un reprivatizācijas reāls sākums.

Vēl pēc gada 1989. gadā Augstākā Padome pieņēma likumu „Par zemnieku saimniecībām Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā”. Ar šo likumu tika noteikta visu saimniecisko formējumu – kolhozu, valsts saimniecību, zemnieku saimniecību u.c. līdztiesība.

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas – 1990. gada 20. jūnijā Augstākā Padome pieņēma likumu „Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos”. Tam sekoja likums „Par lauksaimniecības uzņēmumu un zvejnieku saimniecību privatizāciju”. Abos šajos likumos tika ietverta zemes reformas politika un ideoloģija – atjaunot zemes īpašumus visiem, kam tie bija pirms trešās agrārās reformas. Loģiski vērtējot, šādu mērķi varēja sasniegt ar dažādiem scenārijiem:

1. atjaunot īpašuma tiesības uz zemi, saglabājot gadu desmitos izveidojušos ražošanas bāzi, bet lauksaimniecības uzņēmumus – valsts saimniecības (sovhozus) un kopsaimniecības (kolhozus) pārveidojot par mūsdienīgām uzņēmēj sabiedrībām, kurās zemes īpašnieki kļūst par akciju, paju vai daļu īpašniekiem;

2. atjaunot īpašuma tiesības uz zemi, bet saglabājot ilggadīgi radīto funkcionējošo ražošanas bāzi veidojot zemes un citu aktīvu apsaimniekošanas dažādas formas – uzņēmēj sabiedrības un arī viena īpašnieka jeb ģimenes uzņēmumus kā zemnieku, zvejnieku vai piemājas saimniecības;

3. atjaunot īpašuma tiesības uz zemi un veicinot jaunu individuālo saimniecību vai uzņēmēj sabiedrību veidošanos tajās teritorijās, kur iepriekšējo formu apsaimniekošana ir bijusi neveiksmīga;

4. atjaunot īpašuma tiesības uz zemi un atļaut veidot mazās, sīkās zemnieku vai piemājas saimniecības tiem, un tikai tiem, saimniekiem, kuri gribēs, spēs un prātīs patstāvīgi veidot un vadīt saimniecību un pilnīgi apsaimniekot visu sava īpašuma zemi; bet pārējie īpašnieki var savu zemi pārdot vai iznomāt citiem saimniekiem vai kļūt par daļu, paju vai akciju īpašniekiem uzņēmēj sabiedrībās;

5. atjaunot īpašuma tiesības uz zemi, veicinot 50 gados izveidojušos lauksaimniecības uzņēmumu likvidēšanu un to ražošanas bāzes sagrāvi;

6. atjaunot īpašuma tiesības uz zemi, izmantojot citus zemes apsaimniekošanas formu variantus.

Kā daudziem zināms, LR Augstākās Padomes deputātu vairākums izvēlējās 5. variantu. Ar to Latvijā juridiski tika atjaunota sīksaimniecību struktūra, kāda bija radīta otrās reformas laikā agrārā valstī.

Patreizējās zemes reformas politiku, ideoloģiju, procesus, rezultātus un sekas jau analizējuši un vērtējuši daudzi zinātnieki, eksperti, lauksaimnieki, ekonomisti, politiķi – A. Stradiņš (2002), A. Boruks (1997), V. Bresis (2007), I. Feiferis (2002), A. Sproģis (1991), P. Putniņš (2002), J. Kaktiņš (1991), J. Beļavnieks (2001, 2003), M. Goba (2002, u.c.), K. Œpoģis (2002) un citi. Viņu slēdzienā absolūti dominē izvēlēta zemes reformas scenārija negatīvs vērtējums.

Taču tie ir vispārēji vērtējumi ar dažādu teorētisku kapacitāti. Ļoti maz ir konkrētu pētījumu ar ekonomiskiem risinājumiem un pavisam maz – par Latgales reģionu.

Tamdēļ šī tēma ir aktuāla un mūsu pētījumi balstās uz **hipotēzi**, ka: Latvijā īstenotā ceturtā zemes reformas politika Latgalē radīja dažādas smagas, arī dramatiskas sociālas un ekonomiskas sekas, kā arī pavēra plašas iespējas privātās iniciatīvas izpausmēm un attīstībai.

Šajā rakstā ietverta pētījumu **mērķis** ir izanalizēt un izvērtēt zemes reformas pirmās kārtas rezultātus Latgales reģionā.

Risināti pētījuma mērķim pakārtoti **uzdevumi**:

- pirmsreformas situācijas novērtējums Latgales lauksaimniecībā;
- ceturtās zemes reformas sākuma perioda procesu un rezultātu izvērtējums;
- zemes reformas attīstības analīze un rezultātu novērtējums.

Pētījuma uzdevumu risināšanai izmantotas analīzes un sintēzes metode, dinamisko laikrindu analīzes metode un ekspertmetodes.

Izmantoti LR Saeimas dokumenti, Centrālās Zemes komisijas materiāli, Valsts Zemes dienesta (VZD) dati, Zemkopības ministrijas informācija, Statistikas dati, speciālā literatūra un publikācijas dažādos izdevumos.

Rezultāti un diskusija

Results and Discussion

1. Pirmsreformas situācija Latgales lauksaimniecībā

1. Pre-reform Situation in Agriculture in Latgale

Divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados Latgales lauksaimniecības galvenie rādītāji bija tuvi vai atbilda vidējiem rādītājiem Latvijai kopumā.

Bet agrāko gadu statistikas datu analīze rāda, ka Latgalē bieži vai parasti zemākā līmenī bija lauksaimnieciskās ražošanas kvalitātes rezultāti – kultūraugu ražības un mājlopu produktivitātes līmenis.

Taču vienmēr šajā reģionā ir bijuši arī tādi saimnieki, kuri Latgales augšņu un dabas apstākļos pratuši iegūt daudz augstākus rezultātus, nekā citi savā pagastā.

Piemēram, pēc statistiskās analīzes datiem 1986. gadā Latvijā bijušas 75 lielsaimniecības (Valsts saimniecības un kolhozi), kuras ieguvušas 4000 kg piena caurmērā no govju gadā un starp tādām saimniecībām bijuši arī 10 Latgales lauksaimniecības uzņēmumi (1. tab.).

1. tabula / Table 1

Latgales reģiona lauksaimniecības uzņēmumi, kuri 1986. gadā ieguvuši vairāk par 4000 kg piena vidēji savos ganāmpulkos
Latgale Region Farms with more than 4000 kg Milk Production in their Farms in 1986

Rādītāji Indicators	Izslaukums, kg / Yield of milk per cow, kg	Izlietots barības vienība uz 1 govju gadā / Used food units per cow per year	Tiešais darbs uz 1 govju gadā, stundas / Direct work per cow per year, hours
Preiļu rajona „Agrofirma Turība” / <i>in Preiļi district</i>	5396	6320	224
Preiļu rajona četri citi uzņēmumi / <i>Another four farms in Preiļi district</i>	4510 – 4006	5230 – 4800	216 – 242
Daugavpils rajona uzņēmums / <i>Farm in Daugavpils district</i>	4429	5090	180
Krāslavas rajona divi uzņēmumi / <i>Two farms in Kraslava district</i>	4349 – 4012	5470 – 5170	223 – 197
Rēzeknes rajona uzņēmums / <i>Farm in Rēzekne district</i>	4115	4320	155

Avots: Statistiskie dati, 1987 / Source: Statistical data, 1987

Augstākais izslaukums Latvijā 1986. gadā bijis Dobeles rajona saimniecībā „Agrofirma Tērvete” – 6291 kg un otrs augstākais sasniegums ir bijis Preiļu rajona saimniecībā „Agrofirma Turība”.

Šie fakti un dati liecina par to, ka izšķiroši liela nozīme ir bijusi, un joprojām ir, lauksaimniecības uzņēmuma pirmajām personām – vadītājam un speciālistiem, to kvalifikācijai, intelektam, uzņēmējspējām un citām personiskajām īpašībām.

Analizējot barības izlietojumu vienai govju gadā, redzama sakarība ar iegūtā piena daudzumu, tomēr pārreķinot uz 1 kg piena, atklājas ievērojamas starpības, kas liecina par šī reģiona ekonomiskajām iespējām. Arī darba ražīguma līmenis ir bijis ļoti atšķirīgs, kas liecina par zemāku fermu mehanizācijas un tehnoloģisko līmeni Latgalē, kā arī par Latgales saimniecību iespējām.

Daudzējādā nozīmē interesanti ir tas, ka šo abu – Zemgales un Latgales saimniecību – agrofirmas Tērvete un agrofirmas Turība stratēģiskās un taktiskās attīstības modeļi pēdējos 20 gados ir līdzīgi:

- abas nav pakļāvušās lauksaimniecības materiāli tehniskās bāzes un ražošanas procesa pilnīgai sagrāvei, kas Latvijā tika veikta 1990. – 1995. gados zemes reformas un ekonomikas reformas vārdā;
- abas šodien turpina darboties kā privātas uzņēmējdarbības (statūsabiedrības) – a/s „Agrofirma Tērvete” un a/s „Agrofirma Turība”;
- abās ir noformētas īpašumtiesības un sakārtotas kopdarbības attiecības;
- abas turpina attīstīt modernu, spēcīgu piena lopkopību;
- a/s „Agrofirma Turība” stabili turas laikraksta „Dienas Bizness” veidotajā Latgales visstraujāk augošo uzņēmumu sarakstā *Gazele* un 2007. gadā uzbūvēja modernu fermu 600 govīm (ES nauda..., 2007)

Plašāks galvenās nozares – piensaimniecības rezultātu reģionālais iedalījums 2. tabulā.

2. tabula / Table 2

Saimniecību skaits reģionos, kuras izslaukušas vairāk par 4000 kg piena caurmērā no govīm 1986. gadā
Number of Farms in the Regions, where Farms Obtained Overall More than 4000 kg Milk per Cow in 1986

Reģioni <i>Regions</i>	Saimniecību skaits <i>Number of farms</i>	Izlietots / <i>Used</i>	
		Barības vienības uz 1 cnt piena / <i>Food units on 1 cnt milk</i>	Tiešais darbs uz 1 govī, stundas/gadā / <i>Direct work per cow, hours/per year</i>
Vidzeme (7 raj./ <i>distr.</i>)	15	111-146	102-227
Kurzeme (6 raj./ <i>distr.</i>)	9	105-137	121-238
Zemgale (5 raj./ <i>distr.</i>)	32	104-134	99-224
Latgale (6 raj./ <i>distr.</i>)	9	101-128	155-241
Pierīga (2 raj./ <i>distr.</i>)	10	103-138	123-205

Avots: Statistikas dati un autoru komentāri / Source: Statistical data and authors' comments

Kā redzams, Latgalē centušies pienu ražot ar mazāku barības patēriņu, t.i. ražot lētāk.

Pavisam citādāk sadalās reģionu rangi, vērtējot darba ražīgumu: Latgalē tas ir ievērojami zemāks nekā citos reģionos.

Pirmsreformas periodā izveidojušos jauno vai atjaunoto zemnieku saimniecību skaits liecina par Latgales rajonu iedzīvotāju nogaidīto attieksmi pret zemnieku saimniecību dibināšanu ar izstāšanos no kopsaimniecības (3. tabula).

3. tabula / Table 3

Zemes reformas sākumposmā – 1988. – 1990. gados izveidojušos zemnieku saimniecību skaits Latgales reģiona rajonos un citos ekstrēmajos rajonos
Number of Created Farms in Latgale Regions during the Initial Period of Land Reform from 1988 – 1990

Nr.p.k. / <i>Number of District</i>	Rajoni <i>Districts</i>	Saimniecību skaits / <i>Number of Farms</i>		
		1989	1990	Kopā / <i>Total</i>
7.	Balvu	129	354	483
22.	Preiļu	82	150	232
23.	Rēzeknes	43	146	189
24.	Krāslavas	35	128	163
25.	Ludzas	47	122	169
26.	Daugavpils	52	109	161

Avots: VZD dati un autoru aprēķini / Source: SLS data and authors' calculations

Kā redzams 3. tabulā sakārtotajos datos, jaunu zemnieku saimniecību dibināšanas aktīvāko rajonu pirmajā demitniekā iekļāvis tikai Balvu rajons (7. vieta). Pārējie pieci Latgales rajoni ir bijuši vienlīdz atturīgi no pārējas uz patstāvīgu saimniekošanu un izstāšanos, atdalīšanos no kopsaimniecības – sava kolhoza vai sovhoza. Sevišķi atturīgi bijuši pierobežas – Daugavpils, Krāslavas un Ludzas rajonu lauku laudis.

Tam var būt vairāki cēloņi vai motīvi, bet galvenais – varēja pietikt apzināšanās, ka atjaunojot savu sīksaimniecību tiem nebūs nekādu ražošanas līdzekļu kā tikai zeme un kūtiņa.

2. Zemes reformas sākuma periods 1990. – 1995. gados

2. Land Reform Initial Period from 1990 – 1995

Šajā periodā darbojās 1989. gadā pieņemtais likums “Par zemnieku saimniecībām” kā arī jaunie Latvijas Republikas dokumenti:

- LR Augstākās Padomes lēmums “Par agrāro reformu Latvijas Republikas lauku apvidos”;
- likums “Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos”;
- likums “Par zemes komisijām”;
- likums “Par zemes privatizāciju lauku apvidos”;
- likums “Par zemes lietošanu un zemes ierīcību”.

Latgales iedzīvotāju aktivitātes zemes reformas sākumposmā atspoguļo 4. – 6. tabulā izvietotie dati un aprēķini.

Šo tabulu veidošanai izmantoti Latvijas Lauksaimniecības ministrijas (LM) operatīvās uzskaites dati.

Kā redzams 4. – 6. tabulā, zemnieku saimniecību veidošanās procesu raksturojošo datu apkopojumi sākuma periodā veikti pieskaņojoties svarīgākiem notikumiem politiskās un ekonomiskās reformas procesos.

Pirmais pētījumam izmantotais datu apkopojums veikts Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas Deklarācijas sagatavošanas laikā – aprīlī.

Otrais apkopjums veikts 1991. gada jūlijā īpaši saspringto politisko notikumu brīdī, kas beidzās ar LR AP Konstitucionālā likuma “Par Latvijas Republikas valstisko statusu” (21. augustā), kas pasludināja LR pilnīgu neatkarību, izbeidzot 4. maija Deklarācijā noteikto pārejas periodu uz to.

Trešais datu apsekojums veikts jau normālā procesā – 1. janvārī.

No 4. tabulā iekļautiem datiem un aprēķiniem izriet vairāki secinājumi:

- visaktīvākie un vērienīgākie zemes pieprasītāji ir bijuši kooperatīvie lauksaimniecības uzņēmumi: 91 uzņēmums pieprasījis 357 393 ha;
- kooperatīvu grupā visvērienīgāk rīkojušies Preiļu rajonā, bet ar krasi citādu politiku izdalās lauku uzņēmēji Balvu rajonā, kurā vēlas turpināt darbu tikai četras ļoti mazas kooperatīvās sabiedrības ar vidējo platību, kas ir 9 reizes mazāka nekā Preiļu rajona;
- pēc pieprasītās zemes kopplatības otrā vietā ir valsts lauksaimniecības uzņēmumi, bet politika rajonos ļoti atšķirīga: – Preiļu rajonā vēlējušies darboties tikai trīs nelielas valsts saimniecības;
- ļoti lielas starprajonu atšķirības zemnieku saimniecību plānošanā: Preiļu rajonā vēlas darboties divreiz vairāk šādu saimniecību nekā Krāslavas un Balvu rajonos un 3 reizes vairāk nekā Ludzas rajonā;
- visos rajonos plānotas ļoti sīkas saimniecības, kādās nav iespējama normāla komerciāla ražošana;
- vairums vai absolūtais vairums latgaliešu vēlējušies iegūt tikai sīku piemājas saimniecību 5 – 6 ha platībā: šādu pieprasījumu skaits (45 154) 2 – 3 reizes pārsniedz zemnieku saimniecību pretendentu skaitu;
- kopējā pieprasītā zemes platība sastāda 1 245 083 ha, kas ievērojami – par 185 483 ha pārsniedz lauksaimniecības zemes kopplatību reģionā, bet Preiļu rajonā lauksaimnieku pieprasījumi gandrīz pusotrkārtīgi pārsniedz rajona lauksaimniecības zemes platību: – vismazākās aktivitātes bijušas Balvu un Rēzeknes rajonos, kur pieprasījumi tikai par 17 – 19% pārsniedz iespējas.

Zemes pieprasījumi Latgales rajonos agrārās reformas sākumā – 1991. gada 20. jūnijā
Number of Land Demand Applications during Initial Agrarian Reform Period in Latgale Districts on June 20, 1991

Zemes pieprasītāju saimniecību veidi <i>Farms types, which demanded land</i>	Rādītāji un mērvienības <i>Indicators and measurement units</i>	Rajoni <i>Districts</i>						Kopā Latgales reģionā <i>Total in Latgale region</i>
		Rēzeknes	Ludzas	Daugavpils	Krāslavas	Preiļu	Balvu	
Kooperatīvie lauksaimniecības uzņēmumi <i>Agriculture cooperatives</i>	Skaits <i>Number</i>	16	13	14	21	23	4	91
	Platība, ha <i>Area, ha</i>	54 210	40 652	75 197	80 725	104 609	2000	357 393
	Vidējā platība, ha <i>Average area, ha</i>	3388	3127	5371	3844	4548	500	-
Valsts lauksaimniecības uzņēmumi <i>State agriculture enterprises</i>	Skaits <i>Number</i>	25	21	13	10	3	22	94
	Platība, ha <i>Area, ha</i>	92 050	76 235	63 369	50 741	7661	113 392	303 448
	Vidējā platība, ha <i>Average area, ha</i>	3682	3630	4875	5074	2554	5154	-
Zemnieku saimniecības <i>Farms</i>	Skaits <i>Number</i>	2982	1414	3019	2719	4422	2693	17 249
	Platība, ha <i>Area, ha</i>	47 536	26 837	53 343	47 540	75 728	43 786	294 770
	Vidējā platība, ha <i>Average area, ha</i>	15.9	19.0	17.7	17.5	17.1	16.3	-
Piemājas saimniecības <i>Household plots</i>	Skaits <i>Number</i>	9524	9149	8040	6933	5933	5575	45 154
	Platība, ha <i>Area, ha</i>	51 945	66 930	39 642	53 739	38 859	38 357	289 472
	Vidējā platība, ha <i>Average area, ha</i>	5.5	7.3	4.9	7.8	6.5	6.9	-

Avots: Autoru aprēķini pēc LM operatīvās informācijas / Source: Ministry of Agriculture information and authors' calculations

Zemnieku saimniecību dibināšanās dinamika Latgales rajonos agrārās reformas sākuma periodā 1990. – 1991. gados
Dynamics of Farm Creation during the Initial Agrarian Reform Period in Latgale Districts from 1990 – 1991

Rajoni, reģioni <i>Districts, regions</i>	Zemnieku saimniecību skaits <i>Number of farms</i>		Pieaugums 1990. gadā aprīļa – decembra mēnešos <i>Increase from April until December of 1990</i>		Skaits 1992. gada 1. janvārī <i>Number on 1st January, 1992</i>	Pieaugums 1991. gadā <i>Increase in 1991</i>	
	1990. gada 1. aprīlī <i>On 1st April, 1990</i>	1991. gada 2. janvārī <i>On 2nd January, 1991</i>	Skaits / <i>Number</i>	%		Skaits / <i>Number</i>	%
Balvu	223	354	131	58.7	1442	1088	75.4
Daugavpils	97	119	22	22.7	208	89	42.8
Krāslavas	68	128	60	88.2	723	595	82.3
Ludzas	82	134	52	63.4	475	341	71.8
Preiļu	133	150	17	12.8	544	394	72.4
Rēzeknes	98	145	47	48.0	744	599	80.5
Latgale	701	1030	329	46.9	4136	3106	75.1
Latgales saimniecību īpatsvars Latvijā <i>Proportion of Latgale farms in Latvia, %</i>	12.3	13.7	17.9	-	23.6	31.0	-
Latvijā / In Latvia	5684	7518	1834	32.3	17 538	10 020	57.1

Avots: Autoru aprēķini pēc LM operatīvās informācijas / Source: Ministry of Agriculture information and authors' calculations

Zemnieku saimniecību dibināšanās sākuma process (5. tabula) ir kontrastains, kas raksturo tā laika politiskās un ekonomiskās noskaņas katrā rajonā:

- Balvu rajonā uz 1992. gada 1. aprīli nodibināto zemnieku saimniecību skaits ir trīs reizes lielāks nekā Krāslavas rajonā un arī Ludzas rajonā;
- ļoti krasi atšķirīgas izmaiņas notikušas pirmajos mēnešos pēc neatkarības atjaunošanas, kad Krāslavas un Ludzas rajonos jauno zemnieku saimniecību skaits palielinājies par 60-90%, bet Preiļu – tikai par 13% un Daugavpils – par 23%;
- 1991. gada laikā rajonu politika zemnieku saimniecību dibināšanā mainījies atšķirīgi: joprojām visintensīvāk saimniecības dibina Balvu rajonā, radikāli mainījies attieksme Krāslavas un Rēzeknes rajonos, bet nemainīgi noraidoša noskaņa saglabājusies Daugavpils rajonā;
- mainoties vairāku attieksmei Latgales rajonos pret zemnieku saimniecībām, krasi pieaudzis arī reģiona ksaimniecību skaita īpatsvars valsts mērogā.

6. tabula / Table 6

Zemnieku saimniecību lieluma un tā izmaiņu dažādība Latgales rajonos un Latvijā 1990. – 1992. gadu periodā

Farm Size Change and its Dynamics in Latgale Districts and Latvia during 1990 – 1992

Rajoni Districts	Zemnieku saimniecību vidējais lielums, ha / Farms' average size, ha			Zemnieku saimniecību skaita īpatsvars 1992. gada 1. janvārī Farms number proportion on 1st January, 1992, %	
	1990. gada 1. aprīlī On 1st April, 1990	1991. gada 1. jūlijā On 1st July, 1991	1992. gada 1. janvārī On 1st January, 1992	Mazākas par 10 ha Smaller than 10 ha	Lielākas par 50 ha / Larger than 50 ha
Balvu raj.	20.2	18.9	16.3	10.0	1.9
Daugavpils raj.	21.9	20.7	20.2	13.5	1.4
Krāslavas raj.	24.3	20.8	16.5	4.7	1.1
Ludzas raj.	20.8	19.5	17.6	8.2	1.5
Preiļu raj.	21.9	20.3	18.5	22.4	2.2
Rēzeknes raj.	19.5	15.6	15.3	24.7	0.3
Latgale	21.1	18.9	16.8	13.3	1.4
Latvija vidēji Average in Latvia	20.7	20.2	18.5	19.5	2.8

Avots: Autoru aprēķini pēc LM operatīvās informācijas / Source: Ministry of Agriculture information and authors' calculations

Zemes reformas sākuma periodā 1990. – 1993. gados (6. tabula) neloģiskā virzienā mainījies zemnieku saimniecību vidējais lielums: tas samazinājies visos Latgales rajonos.

1992. gada sākumā Rēzeknes rajonā ceturtdaļa jauno zemnieku saimniecību bija mazākas par 10 ha, arī Preiļu rajonā tik sīku saimniecību daļa sastādīja 22%.

Ražotspējīgu un uz komerciālu attīstību tendētu saimniecību īpatsvars Latgalē ir divreiz mazāks nekā vidēji Latvijā un 6 reizes mazāks nekā, piemēram, Valmieras rajonā.

7. tabula / Table 7

Pieprasīto lauksaimniecības zemes lietojumu skaits zemes reformas pirmās kārtas beigās – 1996. gada sākumā Latgales rajonos

Number of Demanded Agricultural Land Utilization Applications by the End of First Part of the Land Reform in Latgale Districts in the beginning of 1996

Rajoni Districts	Zemes lietojumu Land use		Zemes lietojumu vidējā platība / Average area of land use		Pieprasīto lauksaimniecības zemes lietojumu kopplatība, ha / Total demanded area for agriculture land use, ha
	Skaits Number	%	ha	%	
Daugavpils	18 561	241.7	5.2	100.0	96 594
Rēzeknes	16 868	219.7	7.3	140.4	123 783
Ludzas	11 966	155.8	9.2	176.9	110 153
Krāslavas	11 527	150.1	9.1	175.0	105 112
Preiļu	9343	121.7	10.9	209.6	101 927
Balvu	7679	100.0	11.3	217.3	86 506

Avots: VZD zemes bilanču dati un autoru aprēķini / Source: SLS data and authors' calculation

Sakārtojot rajonu secību (7. tabulā) pēc pieprasīto zemes lietojumu skaita, parādās ļoti interesanta sakarība – lietojumu skaits ir diametrāli pretējs to vidējai platībai:

- Daugavpils rajonā vislielākais lietotāju skaits, kas ir 2.4 reizes lielāks nekā Balvu rajonā, bet lietojumu vidējā platība Balvu rajonā 2.2 reizes lielāka kā Daugavpils rajonā;
- Ludzas un Krāslavas rajonos vienāds lietotāju skaits un vienāda arī vidējā platība;
- lietojumu kopplatība Daugavpils un Balvu rajonos ir gandrīz vienāda;
- vislielākās saimniecības tiecas veidoties Latgales Ziemeļaustrumos, bet vissīkākās – Dienvidaustrumos.

Zemes reformas rezultātu ietekme turpinās, tāpēc papildus vērtējums par zemes lietojumu skaita izmaiņām (8. tabula).

8. tabula / Table 8

Saimniecību skaita izmaiņas Latgales rajonos 1996. – 2005. gadu periodā
Farm Number Changes in Latgale Districts in the Period of 1996 – 2005

Rajoni <i>Districts</i>	Lauksaimniecības zemes lietojumu skaits 1996. gadā <i>Agriculture land use number in 1996</i>	Saimniecību skaits 2005. gadā <i>Number of farms in 2005</i>	
		Skaitis <i>Number</i>	% pret 1996. gadu <i>% compared to 1996</i>
Daugavpils	18 561	10 758	58.0
Rēzeknes	16 868	9748	57.8
Ludza	11 966	5758	48.1
Krāslavas	11 527	7155	62.1
Preiļu	9343	6912	74.0
Balvu	7679	5548	72.2

Avots: VZD un CSP dati un autoru aprēķini / Source: SLS and CSB data and authors' calculations

Vislielākais “pazudušo” saimniecību skaits iznāk Ludzas rajonā, bet arī Daugavpils, Rēzeknes un Krāslavas rajonos to skaits samazinājies par 38 – 42%.

Citādāka situācija veidojusies Preiļu un Balvu rajonos: tur vismazāk bijis zemes pieprasītāju un vismazākais arī skaita samazinājums.

Slēdzieni un galvenie secinājumi
Conclusions

1. Pirmsreformas periodā – divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos gados lauksaimnieciskā ražošana Latgalē bija kontrastaina: labākie Latgales lauksaimniecības uzņēmumi, kurus vadīja talantīgi un veiksmīgi cilvēki, kvalitatīvajos rādītājos sacentās (konkurēja) ar citu reģionu labākajiem uzņēmumiem.
2. Zemes reformas sākumposmā (1989. – 1990. g.) Latgales iedzīvotāju attieksme pret individuālo zemnieku saimniecību dibināšanu bija rezervēta, atturīga, kam cēlonis varēja būt nevēlēšanās izstāties no savas kopsaimniecības, kā arī maza ticība sekmīgai saimniekošanai sīksaimniecībā bez tehniskiem ražošanas līdzekļiem.
3. Zemes reformas pirmās kārtas – 1990. – 1995. gadu periodā visaktīvākie zemes pieprasītāji Latgalē bijuši kooperatīvie un valsts lieluzņēmumi. Mazāka kopplatība bija pieprasīta zemnieku un piemājas saimniecībām; to pieprasītās zemes vidējā platība ir ļoti atturīga – attiecīgi tikai 16 – 17 ha un 5 – 6 ha.
4. Zemnieku saimniecību dibināšanas process Latgales rajonos 1990. – 1991. gadā bijis kontrastains, bet kopumā atturīgs. Uz komerciālu saimniekošanu orientētu saimniecību ar zemes platību lielāku par 50 ha īpatsvars Latgalē 1992. gada sākumā sastādīja tikai 1.4%.

Izmantotā literatūra

Literature

1. Aizsilnieks, A. Latvijas saimniecības vēsture 1914. – 1945. – Sundbyberg, Daugava, 1968. – 983 lpp.
2. Beļavnieks, J. Eiropas lauki tuvplānā. Vērtējumi, atziņas / Lauksaimniecības statūtsabiedrību asociācija, Rīga, 2001. – 134 lpp.
3. Beļavnieks, J. Eiropas lauki tuvplānā II. Vērtējumi, atziņas / LSA, Rīga, 2003. – 119 lpp.
4. Boruks, A. Privatizācijas filozofija un matemātika / Latvijas Vēstnesis, 1997.g. 18. sept.
5. Boruks, A. Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā no senākiem laikiem līdz mūsdienām / LLU, Jelgava, 2003. – 437. lpp.
6. Bresis, V.E. Kas letiņam pieder... / Lauki – Latvijas sirds. LLU, 2002. – 49. lpp.
7. Celmiņš, H. Agrārā reforma. – Latvijas Republikas desmit pastāvēšanas gadi. Rīga, 1928. – 333 lpp.
8. Dunsdorfs, Ed. Skaistā Latgale. Latgales vēsturiskās kartes / K. Zariņa fonds. Melnburna, 1991. – 983 lpp.
9. ES nauda ļāvusi attīstīt „Turību”. P. Pastars (A. Eiduks). Dienas Bizness, 2007. gada 21. jūlijā
10. Feiferis, I. Naudu jāapsaimnieko profesionāļiem / Lauki – Latvijas sirds. LLU, 2002. – 129. lpp.
11. Goba, M. Nevaru justies labi uz citu rēķina / Lauki – Latvijas sirds. LLU, 2002. – 69. – 78. lpp.
12. Kaktiņš J. Latvijas lauki agrāro pārkārtojumu ceļos / Lauksaimniecība LR LM biļetens, 1991., Nr. 11-12, 9. – 10. lpp.
13. Krastiņš, O. Latvijas saimniecības vēsturiskā pieredze 1918. – 1940. / Rīga, 2001. – 10. – 54. lpp.
14. Latvijas agrārā reforma. Agrārās reformas izvešanas darbu noslēgums / Zemkopības ministrija, Rīga, 1938. – 640 lpp.
15. Latvijas PSR desmitā sasaukuma Augstākās Padomes septītās sesijas 1983. gada 2. jūlija sēdes Stenogrāfiskais pārskats. Rīga, Avots, 1983. – 61. un 77. lpp.
16. Latvijas PSR vienpadsmitā sasaukuma Augstākās Padomes sestās sesijas 1987. gada sēdes stenogrāfiskais pārskats. Rīga, Avots, 1987.g. 8. – 77. lpp.
17. Latvijas PSR vienpadsmitā sasaukuma Augstākās Padomes 1989. gada 5. – 6. maija sēdes stenogrāfiskais pārskats. Rīga, Avots, 1989.g. 61. – 90. lpp.
18. Latvijas zemnieku saimniecību darbības ekonomiskā analīze: 1992. gads un 1993. gada 1. pusgads / LLKC, 1993. – 8. lpp.
19. Par agrāro reformu Latvijas Republikā / LR Augstākās Padomes 1990. gada 13. jūnija lēmums. – Latvijas Republikas zemes likumdošanas akti – 3. lpp.
20. Par individuālo (ģimenes) uzņēmumu, zemnieku (zvejnieku) saimniecību un individuālo darbu / LR likums, ziņotājs, 1992.g. Nr. 6
21. Par kooperatīvajām (kopdarbības) sabiedrībām / LR AP likums. Ziņotājs, 1991. g. Nr. 24
22. Par LR likuma „Par zemes privatizāciju lauku apvidos” spēkā stāšanās kārtību / <http://www.likumi.lv/doc.php?id=74242>
23. Par paju sabiedrībām / LR likums. Ziņotājs, 1991. g.
24. Par zemnieku saimniecībām / LPSR Ministru padomes 1988. gada 4. oktobra lēmums Nr. 326.
25. Par zemnieku saimniecībām Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā / LPSR Augstākās padomes likums, pieņemts 1989. gada 6. maijā
26. Par zemes lietošanu un zemes ierīcību / 1991. gada 21. jūnija LR likums <http://www.likumi.lv/doc.php?id=67966>
27. Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos / LR Augstākās Padomes 1990. gada 20. jūnija lēmums
28. Par zemes reformu lauku apvidos / 1990. gada 21. novembra LR likums <http://www.likumi.lv/doc.php?id=72849>
29. Par Latvijas Republikas lauku apvidos realizējamās zemes reformas pirmās kārtas īstenošanu / LR MP nolikums
30. Putniņš, P. Laukos vēl tveras īstais latviskums / Lauki – Latvijas sirds, 2002. – 187. lpp.
31. Sproģis, A. Privatizācijas aspekti agrokompleksā / Lauksaimniecība LR LM biļetens, 1991. g., Nr. 11 – 12, 10. – 12. lpp.
32. Stradiņš, J. Zeme, tauta, vēsture / Zeme: mana, tava mūsu..., VZD, Rīga, 2002. – 26. – 27. lpp.

33. Strods, H. Latvijas lauksaimniecības vēsture 1914. – 1945. Rīga, Zvaigzne, 1992.
34. Špoģis, K. Par likumprojektu „Par zemnieku saimniecībām LPSR” // Latvijas PSR 11. sasaukuma Augstākās Padomes 1989. gada 5. – 6. maija sēdes stenogrāfiskais pārskats. Rīga, Avots, 1987. – 71. – 73. un 79. – 89. lpp.
35. Špoģis, K. Par zemnieku saimniecībām// LZA Vēstis – 1989. g. Nr. 11.
36. Švābe, A. Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā. / LVI Rīga, 1930. – 10. – 30. lpp.
37. Анализ среднего удоя молока с учетом общепроизводственных и зооверинорных фактороф... за 1986 год. Статистический сборник.
38. Анализ себестоимости молока в колхозах и совхозах Латвиском ССР за 1986 год. Рига, Госкомитет, 1987.

Loģistikas infrastruktūras elementu ietekme uz teritorijas attīstību Impact of Logistics Infrastructure Elements on Development of the Territory

Inta Slavinska, Mg.oec.
LLU Ekonomikas katedras lektore
Biznesa augstskolas Turība Komercedarbības katedras lektore
Inta.Slavinska@LLU.lv

Abstract

In Latvia several methods for defining the development level are elaborated and used to identify the development indicators of small rural districts, districts and regions, and regions under the support. However, the measures carried out up to now have not led to radical improvements. Although, according to the EUROSTAT information, Latvia is a country with one of the highest annual development growth rates. Besides it is to be taken into consideration that the development has been achieved mainly on the account of a more rapid development of Riga and its vicinity.

A steady distribution of population all over the country is one of the guarantees for its measured development; therefore, in the frame of the research task to study the use of logistics infrastructure elements and basic principles in providing of a steady distribution of population, an inquiry among the students of the Business High School Turība and the Economic and Culture High School in Riga was carried out. Evaluating the information, a certain interconnection between the chosen region, and the presence and quality of logistics infrastructure elements in it may be seen in the result of the inquiry on the subject of the region most preferred by the students.

Key words: infrastructure, municipality, development, logistics

Ievads Introduction

Latvijā izstrādātas vairākas metodikas teritoriju attīstības līmeņa noteikšanai, kuras tiek izmantotas pagastu, rajonu un reģionu attīstības indeksu un atbalstāmo reģionu noteikšanai. Taču līdzšinējie pasākumi nav devuši radikālus uzlabojumus. Lai gan Latvija pēc EUROSTAT informācijas ir valsts ar vienu no straujākajiem ikgadējiem attīstības tempiem, tie pagaidām tiek panākti galvenokārt uz Rīgas un tai tuvākās apkārtnes straujās attīstības pamata.

Valsts vienmērīga apdzīvotība ir viens no garantiem tās ilgspējīgai attīstībai, tādēļ pētījuma uzdevums par loģistikas infrastruktūras elementu un pamatprincipu izmantošanu valsts vienmērīgas apdzīvotības nodrošināšanu, tika veikta uzņēmējdarbību studējošo aptauja Biznesa Augstskolā Turībā un Rīgas Ekonomikas un Kultūras augstskolā. Izvērtējot veiktajā aptaujā iegūto informāciju par respondentiem tīkamāko reģionu, saskatāma zināma sakarība starp tā izvēli un loģistikas infrastruktūras elementu esamību un kvalitāti tajos.

Darba mērķis: Noskaidrot loģistikas infrastruktūras elementu lomu teritorijas attīstības veicināšanai.

Darba uzdevumi:

- noskaidrot teritorijas attīstībai nozīmīgos infrastruktūras elementus;
- novērtēt nozīmīgo infrastruktūras elementu esamību un devumu lauku teritoriju attīstībai.

Darbā izmantotās metodes: izlases un aptaujas, korelācijas un regresijas, analīzes un sintēzes un monogrāfiskā metode.

1. Jauno uzņēmēju akcentētie loģistikas infrastruktūras elementi 1. Logistics Infrastructure Elements Stressed by New Entrepreneurs

Loģistikas procesu teorētiskajā un praktiskajā izpētes gaitā autore nonākusi pie slēdziena, ka jebkura loģistikas darbība nesaraujami saistīta ar infrastruktūras elementiem. Pētot jautājumu par infrastruktūras izmantošanas iespējām, īpaši akcentējot loģistikas infrastruktūru, noskaidrojās, ka tai pievērsušies daudzi zinātnieki K. R. Makonels (C.R.Maconnell) un S. L. Bru (S.L.Brue) (1992), R.

Johimsens, E.K. Gustafsons, L. Šatel (1993)), bet viņu interpretācijas ir atšķirīgas. Autore izmanto profesora K. Špoģa (1996) formulējumu, ka infrastruktūra ir visi saimniekošanai un dzīvei nepieciešamie priekšnoteikumi, kā ceļi, ielas, energoapgāde, ūdensapgāde, kanalizācijas sistēma, sakaru tīkli u.c.

Lai noskaidrotu jauno un topošo uzņēmēju viedokļus un vērtējumus par nozīmīgākajiem infrastruktūras elementiem, tika veiktas divas aptaujas. Aptauja tika veikta izlases veidā. Respondenti bija Rīgas augstskolu (Biznesa augstskola „Turība” un Ekonomikas un kultūras augstskola) Uzņēmējdarbības vadības programmu 4. kursa vakara un neklātienes nodaļas studenti, kuri vai nu jau ir, vai arī tuvākajā nākotnē gatavojas kļūt par uzņēmējiem vai uzņēmumu dažādu līmeņu vadītājiem. Pavisam tika aptaujāti 265 respondenti. Aptaujas datu ticamības novērtējumam izmantota statistiskā kļūdas varbūtība. Statistiskā kļūda ir aprēķināta matemātiski, pamatojoties uz varbūtību teoriju. Šī kļūda ir atkarīga gan no izlases lieluma, gan no atbilžu sadalījuma. Statistiskā kļūda ir aprēķināta pēc formulas (SKD, 2006.):

$$e = z\sqrt{(p(100-p)/n)}$$

kur:

e – statistiskā kļūda;

z – koeficients atkarībā no vēlamās rezultātu ticamības pakāpes, pie 95% varbūtības tas ir vienāds ar 1,96;

p – aptaujā iegūtais respondentu atbilžu procentuālais sadalījums (13%);

n – respondentu skaits (265).

$$e = 1.96\sqrt{(13(100-13)/265)}= 4.05$$

1. tabula / Table 1.

Aptaujāto topošo uzņēmēju loģistikas infrastruktūras un pakalpojumu elementu nozīmīguma vērtējums

Evaluation of the rural of logistics infrastructure and service elements by inquired future entrepreneurs

Infrastrukturās elementi	Respondentu atbilžu sadalījums						nosacītās balles	iegūtā vieta
	Ļoti svarīgi		Vidēji svarīgi		Maz svarīgi			
	skaits	%	skaits	%	skaits	%		
Kvalitatīvi ceļi	201	80.7	46	18.5	2	0.8	348.5	3/4
Labā satiksme	167	67.2	61	24.4	21	8.4	322.0	10
Skola un bērnu dārzs	180	72.2	55	21.9	14	5.9	332.0	7/8
Ārsta prakse	178	71.5	58	23.3	13	5.2	331.5	9
Aptieka	182	73.1	52	20.9	15	5.0	332.5	6
Pasts	102	41.0	85	34.1	62	24.9	274.0	11
Internets	212	85.2	31	12.4	6	2.4	352.0	2
Kvalitatīvi sakari	236	94.8	13	5.2	x	x	367.0	1
Komunālie pakalpojumi	196	78.7	44	17.7	9	3.6	342.5	5
Sadzīves pakalpojumi	179	71.9	57	22.9	13	5.2	332.0	7/8
Veikals	205	82.3	38	15.3	6	2.4	348.5	3/4

Lai noteiktu infrastruktūras elementu nozīmīgumu autore iegūtos vērtējumus (viens cilvēks – viena balss) palielināja ar koeficientu palīdzību. Vērtējumam “ļoti svarīgi” tika piemērots koeficients 1.5, vērtējumam “vidēji svarīgi” – koeficients 1, bet vērtējumam “mazsvarīgi” koeficients 0.5

Iegūtās nosacītās vērtējuma balles ļauj novērtēt infrastruktūras elementu nozīmīgumu no iedzīvotāju – topošo uzņēmēju viedokļa. Kā pašus nozīmīgākos iedzīvotāji uzskata kvalitatīvus sakarus, interneta pieslēguma iespējas un kvalitatīvus ceļus, kas faktiski ir loģistikas plūsmu nodrošināšanas pamatelementi.

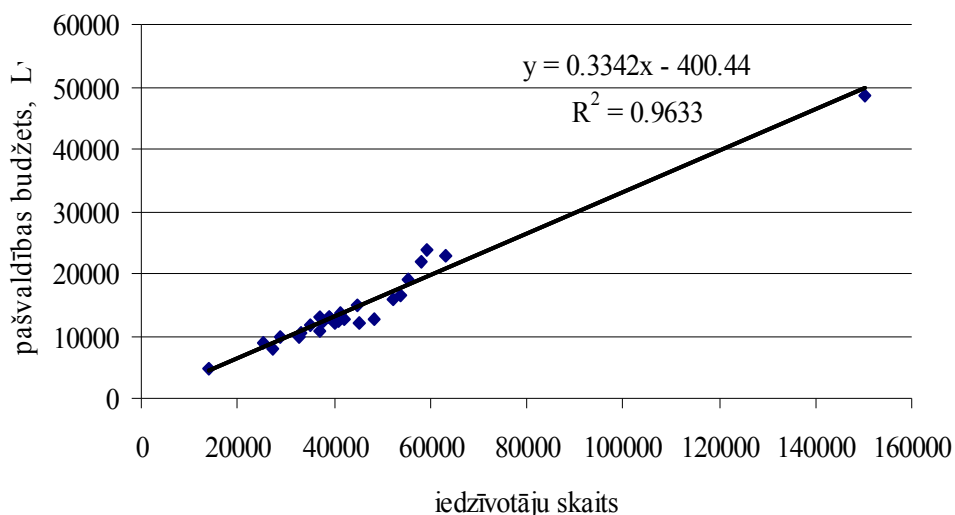
No ērtību nodrošināšanas viedokļa, kā svarīgākie tiek minēti komunālie pakalpojumi, veikals un aptieka. Šo faktoru esamībai un kvalitātei pašvaldībām vajadzētu veltīt galveno uzmanību.

2. Jauno uzņēmēju akcentēto loģistikas infrastruktūras elementu ietekme uz teritorijas attīstību un patreizējās situācijas vērtējums

2. The Impact of Logistics Infrastructure Stressed by New Entrepreneurs Elements on the Development of the Territory and Evaluation of the Present Situation

Latvijā teritoriju attīstības līmeņa noteikšanai izmantotie pagastu, rajonu un reģionu attīstības indeksi jeb attīstības indikatori ir rezultatīvie rādītāji, tādēļ mūsu pētījumu mērķim svarīgi ir noskaidrot, vai aptaujā par prioritāriem atzītie infrastruktūras elementi var ietekmēt ne tikai respondentu izvēli, bet arī reālu teritorijas attīstības gaitu.

Pamatojoties uz aptaujas rezultātiem par auto ceļu kvalitātes un interneta pieejamības nozīmīgumu, tika veikti aprēķini sakarību noskaidrošanai starp autoceļu kvalitāti un ilgtermiņa migrācijas procesiem jeb pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņām Latvijas rajonos. Iedzīvotāji pārsvarā pamet tos rajonus, kuros ir slihta ceļu kvalitāte. Aprēķini parādīja ievērojamu sakarību ciešumu ($R^2=0.69$). Cieša sakarība ($R^2=0.96$) atklājās arī aprēķinot iedzīvotāju skaita un pašvaldības budžeta veidošanās savstarpējo ietekmi.

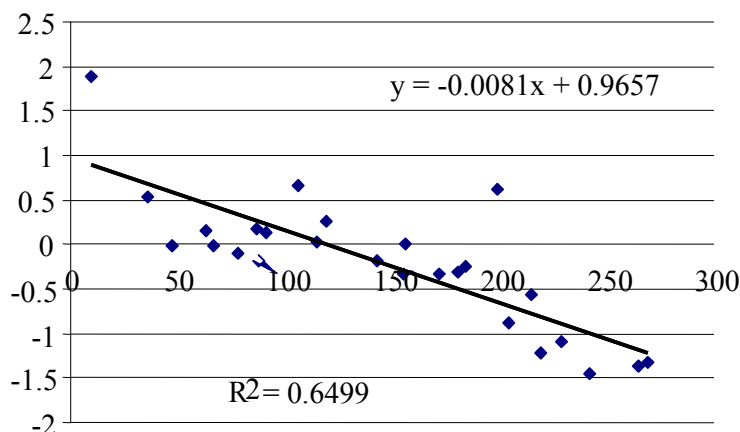
1. attēls. Iedzīvotāju skaita un pašvaldības budžeta sakarība.

Figure 1. Connection between the number of population and the self – government budget

Avots: Autores veidots pēc CSP datiem

Statistikas datu trūkuma dēļ nevarēja noteikt korelatīvo sakarību ciešumu visiem uzrādītajiem svarīgākajiem loģistikas infrastruktūras elementiem.

Bieži vērojams uzskats, ka, jo tālāk no Rīgas, jo teritorija ir mazāk pievilcīga un tās attīstības iespējas apšaubāmākas, taču veiktie aprēķini parādīja, ka starp attālumu un konkrētas teritorijas attīstības indeksu ir tikai vidēji cieša sakarība, tādēļ ir pamats uzskatīt, ka teritorijas attīstību ietekmē arī citi faktori un varbūt pat spēcīgāk, tikai pagaidām tie nav attīstīti un līdz ar to savu ietekmi nespēj izpaust.

2 attēls. Teritorijas attāluma no Rīgas un tās attīstības indeksa sakarība.
Figure 2. Connection between the distance of Riga and its development index

Avots: Autores veidots pēc CSP datiem

2. tabulā apkopoto savstarpējo sakarību aprēķinu rezultāti norāda uz to, ka, lai gan, vairākiem attiecību pāriem, piemēram, valsts autoceļu garuma ietekmei uz IKP ražošanu un tā lielumu uz vienu iedzīvotāju konkrētā teritorijā, determinācijas koeficients ir zems un pagaidām šis faktors ietekmē IKP radīšanu uz vienu iedzīvotāju tikai par 4%, tā ietekme pie sakārtota un starprajonu un starp reģionu sakariem atbilstoša ceļu tīkla var būtiski pastiprināties, jo par būtiskām varam uzskatīt visas sakarības, kurām $p < 0.05$

Ietekmīgākais faktors teritorijas attīstībai ir tās pašvaldības rīcībā esošie budžeta līdzekļi, kurus, savukārt 78% apmērā, kā to norāda determinācijas koeficients 2. tabulā, ietekmē iedzīvotāju blīvums šajā teritorijā. Izmantojot aprēķinos iegūto regresijas vienādojumu $y = 867.32x - 1410$, varam prognozēt, ka palielinot iedzīvotāju blīvumu par vienu cilvēku ar 95% ticamību, konkrētās pašvaldības budžets palielināsies par 867.32 latiem.

Iedzīvotāju blīvumu savukārt par 32% ietekmē valsts galveno autoceļu garums, kas uzskatāms par ceļu tīkla kvalitātes rādītāju (kopšanas, uzturēšanas un atjaunošanas ziņā), un par 43% pašvaldību informācijas pieejamība, tas ir, informācijas par norisēm, saņemamajiem pakalpojumiem un citiem iedzīvotājiem nozīmīgiem jautājumiem. Izveidojot un uzturot atbilstoši valsts galveno autoceļu kategorijai 11 – 12 km pašvaldību ceļus, iedzīvotāju blīvums palielinātos par vienu cilvēku, savukārt uzlabojot informācijas pieejamību (pašvaldību mājas lapas) par 2% arī iedzīvotāju blīvums palielinātos vidēji par vienu cilvēku.

Aplūkotie infrastruktūras elementi ietekmē arī IKP ražošanas apjomu uz vienu iedzīvotāju. Vislielākā ietekme šajā ziņā ir saziņas līdzekļiem. Izmantojot korelatīvās sakarības aprēķinā iegūto formulu $y = 67.80x + 748.93$, varam prognozēt, ka palielinoties mobilo sakaru izplatībai par 1%, IKP uz vienu iedzīvotāju varētu palielināties par 67,80 latiem gadā. Savukārt, interneta izplatību palielinot par 1% no uzņēmumu kopskaita, pēc iegūtās formulas $y = 1175.60x + 1295.50$, IKP ražošana uz vienu iedzīvotāju varētu palielināties pat par 1175.60 latiem.

Pārlietu izteiktie centrīces procesi Latvijā zināmā mērā ir apliecinājums šāda pieņēmuma patiesumam, jo Rīgā un tās tiešā tuvumā ir sakoncentrēti visi kvalitatīvākie loģistikas infrastruktūras elementi un iedzīvotājiem nepieciešamie sociālie labumi.

Infrastruktūras un citu faktoru ietekmes uz svarīgākajiem attīstības indikatoriem vērtējums
Evaluation of the impact of infrastructure and other factors on the most important indicators of development

Faktoriālā pazīme	Rezultatīvā pazīme	Pīrsona korelācijas koeficients	Determinācijas koeficients R ²	Sakarības būtiskums pie 95% ticamības P
Valsts galvenie autoceļi, km	Migrācijas saldo	0.83	0.69	0.44
Pašvaldību informācijas pieejamība	Iedzīvotāju blīvums	0.65	0.43	0.013
Valsts galvenie autoceļi, km	Iedzīvotāju blīvums	0.59	0.32	0.0001
Iedzīvotāju blīvums	Pašvaldības budžets	0.88	0.78	1.75378E-09
Iedzīvotāju blīvums	IKP uz 1 iedzīvotāju	0,651	0.42	2.75E-15
Valsts galvenie autoceļi, km	IKP uz 1 iedzīvotāju	0.213	0.05	9.55E-11
Internets % no saimniecību kopskaita	IKP uz 1 iedzīvotāju	0.664	0.44	2.72E-15
Mobilie sakari	IKP uz 1 iedzīvotāju	0.77	0.59	2.76E-15

Avots: Autores aprēķini pēc LR CSP datiem.

Izvērtējot autores veiktajā aptaujā iegūto informāciju par respondentiem tīkamāko reģionu, saskatāma zināma sakarība starp tā izvēli un loģistikas infrastruktūras elementu esamību un kvalitāti tajos.

3. tabulā apkopotie dati par aptaujāto iedzīvotāju vēlamo dzīves reģionu un atsevišķiem esošajiem loģistikas infrastruktūras elementiem un to kvalitāti, ļauj izteikt hipotēzi, ka iedzīvotāji, kā vienu no svarīgākajiem dzīves vietas izvēles nosacījumiem vērtē ne tikai pašu infrastruktūras elementu esamību, bet galvenokārt to kvalitāti. Tiesa, šos faktorus nevar uzskatīt par vienīgajiem, kas noteiks izvēli, bet autore apgalvo, ka norādot uz to vai citu dzīvei piemērotāko Latvijas reģionu, tiem ir bijusi būtiska nozīme.

Aptaujāto iedzīvotāju vēlamā dzīves vieta un atsevišķu infrastruktūras elementu kvalitāte tajās
Desirable residence of respondents and the quality of different infrastructure element in it

Reģioni	Aptaujāto izteiktā izvēle, skaits	Izvēle % no aptaujāto kopskaita	Ceļu blīvums km/km ²	Ceļi ar cieto segumu % no kopējā garuma	Interneta izmantošana uzņēmumos % no kopskaita
Rīga	77	29.0	320.5	54.7	37.3
Vidzeme	73	27.5	320.8	34.2	25.2
Kurzeme	56	21.1	287.6	44.0	26.8
Zemgale	46	17.4	321.9	36.6	24.2
Latgale	13	5.0	317.4	35.1	16.1

Jaunās, modernās tehnoloģijas šodien nodrošina iespēju sazināties ar pasauli vai vadīt biznesu pat neatstājot savu mājokli. Mobilie telefonu sakari un interneta pieslēgums teorētiski padara cilvēku mazāk atkarīgu no atrašanās vietas. Līdz ar to arī iespēja izmantot ērtu un lētu interneta pieslēgumu rada

priekšnoteikumus valsts vienmērīgai apdzīvotībai, kā arī vienmērīgai uzņēmējdarbības aktivitātei visā valsts teritorijā.

4.tabula / Table 4

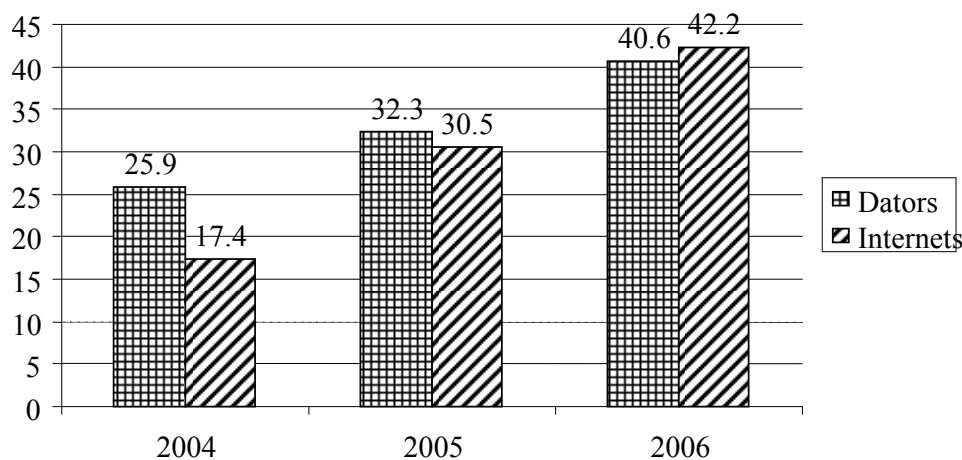
**Interneta lietošana Latvijas uzņēmumos
% no uzņēmumu kopskaita katrā grupā
Using of internet in Latvian enterprises (percentage of the total of enterprises in every group)**

Reģioni	2002. gadā	2004. gadā	2006. gadā	2006. g. / 2002. g. procentpunktos
Pierīgas	...	32.1	47.2	...
Rīga	33.1	52.0	58.3	25.2
Vidzemes	18.8	32.3	38.7	19.9
Kurzemes	21.2	32.3	37.4	16.2
Zemgales	18.9	34.8	39.2	20.3
Latgales	12.2	24.2	31.1	18.9
Latvijā	26.4	43.2	45.7	19.3

Avots: autores veidota pēc LR CSP datiem

Latvijā vēl pilnībā nav veikts “zaļais tīklojums”, kura izpēte ļautu radīt viendabīgu mobilo pārklājumu. Šobrīd teicama saziņa ir garantēta tikai pilsētās, to apkārtnē un maģistrālo ceļu tuvumā. Informācija par interneta izmantošanu arī nav cerīgāka.

Lai gan 2006. gadā salīdzinot ar 2004. gadu uzņēmumu skaits, kuri izmanto internetu ir palielinājies no 43.2 % līdz 45.7%, tomēr atšķirības pa reģioniem saglabājas. Izņemot Rīgu, kur internetu lieto 58.3% no uzņēmumiem, interneta lietošana reģionu uzņēmumos vidēji ir 30% - 40% līmenī. Autore uzskata, ka šādā situācijā, veiksmīga informācijas plūsmas nodrošināšana starp uzņēmumu līmenī, vai arī pat uzņēmumu iekšienē ir apgrūtināta, nemaz jau nerunājot par iespēju vadīt uzņēmumu, vai atsevišķas tā struktūras un procesus no attāluma.

3. attēls. Datoru un Interneta pieejamība mājsaimniecībās (% no mājsaimniecību kopskaita)

Figure 3. Access to computers and internet in households (percentage of the total)

Avots: CSP “Par informācijas sabiedrību Latvijā”, 2006

Uzņēmējiem un iedzīvotājiem arvien plašāk tiek piedāvāti arī dažādi ar interneta izmantošanu saistīti pakalpojumi. Izmantojot I-bankas pakalpojumus ir iespēja pārvaldīt jebkuru savu kontu visā Latvijā, savukārt, lai varētu izmantot i-bankas pakalpojumus, ir jābūt pieejamam datoram ar interneta pieslēgumu.

Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā daudzu uzņēmumu starptautisko darījumu apjoms arvien palielinās, tāpēc Latvijas bankas arvien vairāk pievēršas pakalpojumu sniegšanai ar interneta palīdzību.

Iedzīvotāju interneta izmantošanas mērķi
(% no iedzīvotājiem, kas lieto internetu)
Population aims in using of internet

Lietojuma veidi	2004	2005	2006
Mācības un izglītība	35.2	31.4	25.2
Preču un pakalpojumu pārdošana, banku lietas	37.1	38.3	44.9
Sadarbība ar valsts un pašvaldību iestādēm	40.6	32.2	49.6
Komunikācija	82.5	86.2	86.1
Informācijas meklēšana un tiešsaistes pakalpojumi	88.1	92.3	96.4

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2007

Iedzīvotāji arvien aktīvāk sāk izmantot banku un citu institūciju pieejamos e-pakalpojumus, kas lielā mērā iekonomē to laiku un naudas līdzekļus. Kā redzams 3. attēlā, laika periodā no 2004. gada līdz 2006. gadam, aktivizējusies interneta izmantošana preču un pakalpojumu pārdošanas, bankas lietu kārtošanas, bet galvenokārt sadarbībai ar valsts un pašvaldību iestādēm, ko analizēju jau iepriekšējā nodaļā. Interneta pieejamības nodrošināšana varētu atrisināt gan sabiedriskā transporta problēmas daudzās Latvijas lauku teritorijās, gan arī daudzviet grūti pieejamos mazumtirdzniecības pakalpojumus iedzīvotājiem un informatīvi konsultatīvos pakalpojumus lauku uzņēmējiem.

Datoru un interneta pieejamība Latvijas reģionos (% no mājsaimniecību skaita)
Access to computer and internet in Latvian region (percentage of the total number of households)

	2004		2005		2006	
	Dators	Internets	Dators	Internets	Dators	Internets
LATVIJA	25.9	14.7	32.3	30.5	40.6	42.2
Rīgas reģions	36.2	21.2	44.7	42.3	54.0	52.6
Pierīgas reģions	24.4	10.0	28.0	30.4	35.2	47.5
Vidzemes reģions	26.0	18.8	26.1	26.7	40.6	37.4
Kurzemes reģions	18.4	13.4	29.1	23.8	32.4	41.6
Zemgales reģions	23.3	12.3	24.4	19.4	38.3	33.8
Latgales reģions	14.9	6.0	22.1	21.4	25.9	24.1

Avots: LR Centrālā statistikas pārvaldes datu bāze, 2007. <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=355>

6. tabulā apkopotie dati liecina gan par datoru un interneta izmantošanas aktivizēšanos, gan arī parāda Latvijas reģionu nevienmērīgo šo iespēju līmeni.

Zemā Latvijas patērētāju pirktspēja un fakts, ka tikai daļai no tiem ir pieejams Internets ir galvenie šķēršļi uz iekšējo tirgu orientētu komerciālo attiecību risinājumu tajā skaitā arī mazumtirdzniecības Interneta veikalu attīstībai.

Secinājumi / Conclusions

1. Kā ļoti svarīgus infrastruktūras elementus respondenti atzina sakaru pārklājumu (94%), interneta pieslēguma esamību (77.3%), ceļu tīklu (76.8%) un ceļu kvalitāti (63.4%);
2. Palielinot interneta izplatību par 1% no saimniecību kopskaita, IKP ražošana uz vienu iedzīvotāju varētu palielināties pat par 1175.60 latiem.
3. Palielinoties mobilo sakaru izplatībai par 1%, IKP uz vienu iedzīvotāju varētu palielināties par 67,80 latiem;
4. Izveidojot un uzturot atbilstoši valsts galveno autoceļu kategorijai 11 – 12 km pašvaldību ceļus, iedzīvotāju blīvums palielinātos par vienu cilvēku;
5. Uzlabojot informācijas pieejamību (pašvaldību mājas lapas) par 2% iedzīvotāju blīvums palielinātos vidēji par vienu cilvēku;
6. Ietekmīgākais faktors teritorijas attīstībai ir tās pašvaldības rīcībā esošie budžeta līdzekļi, kurus 78% apmērā ietekmē iedzīvotāju blīvums šajā teritorijā;
7. Palielinot iedzīvotāju blīvumu par 1 cilvēku, ar 95% ticamību, konkrētās pašvaldības budžets palielinātos par 867.32 latiem gadā;

Izmantotā literatūra / References

1. Kanflo, Thomas. Information flows in logistics channels. Collection of scientific papers “Information systems in Logistics and transportation”, 2003. 169 – 187p.
2. Advanced Logistics Services in the Baltic States (AD LOG). Final Report for Tedim. Turku School of Economics and Business Administration. 2002., 74 p.
3. Latvijas iedzīvotāju aptauja „Attieksme pret Latvijas dalību Eiropas Savienībā”. Tirdzniecības un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS. Rīga, 2006.
4. Latvijas Informācijas un komunikācijas tehnoloģijas asociācijas 8. gadskārtējās konferences (2006. g. 24. novembrī) materiāli. Resurss pieejams <http://www.litta.lv/lv/activity/2007>.
5. Latvijas statistikas gadagrāmata 2005. LRCSP Rīga. 2006. 302 lpp.
6. LR CSP skaitliskā informācija: <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=355>
7. Par informācijas sabiedrību Latvijā. Statistisko datu krājums. LRCSP Rīga, 2006.

Условия и возможности эффективной защиты прав потребителей в Латвии

Conditions and Possibilities of Effective Protection of the Consumers Rights in Latvia

Evelīna Špakoviča, *Dr.oec., LLU docente, Ekonomikas fakultātes Ekonomikas katedra*
Genādijs Moskvins, *Dr. habil. sc. ing., LLU prof., Tehniskā fakultāte, Lauksaimniecības enerģētikas institūts*

Abstract

On March 13, 2007 the European Commission adopted the Consumer Policy Strategy for 2007-2013. The strategy sets out the challenges, role, priorities and actions of the EU consumer policy for this period.

The overall objectives of the Strategy are to empower consumers, to enhance their welfare, and to protect them effectively.

More broadly, the European Consumer Policy aims at making the European Union a tangible reality for each European citizen through guaranteeing their rights as consumers in their everyday life.

In achieving these three objectives, it is necessary:

(a) to ensure a high level of consumer protection through a simple legal framework, improved evidence, better consultation, and better representation of consumers' interests;

(b) to ensure the effective application of the rules notably through the enforcement cooperation, information, education and redress.

Therefore the article deals with the analysis of the conditions and opportunities of efficient protection of the consumers rights in Latvia. Besides the concept "efficient protection of the consumers' rights" is considered, and the opportunities for the increase of efficiency of consumers' rights protection system in Latvia are given.

Key words: efficient consumers' protection, simple legal framework, effective application of the rules

Введение Introduction

Во многих государствах мира существуют различные формы и механизмы защиты прав потребителей в виде законов и других нормативных актов, которые соответствуют «Главным принципам защиты интересов потребителей», разработка которых началась еще в 1975 году, когда впервые на уровне Европейского Сообщества в резолюции были закреплены специфические права потребителей. (Greitāns, 1997.) Позже, в 1985 году, на Генеральной Ассамблее Организации Объединенных наций (ООН) предложения Европейского Сообщества были приняты как «Главные принципы защиты интересов потребителей», которые предусматривали защиту экономических интересов потребителей, компенсацию ущерба потребителям и др. (Špakoviča, 2003.) С тех пор законодательные системы в сфере защиты прав потребителей во всем мире, в том числе и Европейском Союзе, неизменно совершенствовались.

Из анализа специальной литературы (Torgāns, Jemeljanova, 1994., Lösenbeck H.-D., 1991 и др.) и периодических изданий (Strīpnieks, 2000., Greitāns, 1997. и др.) создается впечатление, что в государствах с развитой рыночной экономикой создана всесторонняя, полноценная и эффективная система защиты прав потребителей. В Латвии за последние годы, в связи с адаптацией законодательства согласно нормам Европейского Союза (ЕС), а также в связи со вступлением в ЕС, происходили процессы преобразования и совершенствования системы защиты прав потребителей. (Špakoviča, 2006.) Однако по-прежнему существуют проблемы в этой сфере, что во многом связано с воздействием определенных факторов на систему защиты прав потребителей, таких как глобализация, развитие информационных технологий и т.д. негативное влияние которых трудно заранее предопределить и внести превентивные изменения в законодательство для эффективной и своевременной защиты прав потребителей. В свою очередь, нет также гарантии, что внесенные изменения помогут эффективно решать все проблемы потребителей. Они помогают только несколько

улучшить ситуацию в целом. Но некоторые законодательные нормы могут быть неэффективными из-за того, например, что их соблюдение недостаточно контролируется соответствующими инстанциями или эти нормы либо непонятны рядовому потребителю, либо потребителям недоступна информация об их правах.

В статье анализируются возможные пути повышения эффективности системы защиты прав потребителей в Латвии, согласно целям и задачам, определенным в «Стратегии политики потребителей ЕС на 2007 – 2013 года», а также изучены возможные средства реализации отдельных пунктов этой стратегии в Латвии. **Объект** исследования – существующая система защиты прав потребителей Латвии.

Цель работы – исследовать условия и возможности повышения эффективности системы защиты прав потребителей в Латвии.

Для достижения данной цели выдвинуты следующие **задачи**:

- проанализировать понятие «эффективная защита прав потребителей»;
- изучить отдельные аспекты неэффективности системы защиты прав потребителей в Латвии;
- предложить возможности повышения эффективности существующей системы защиты прав потребителей.

В работе использован **метод** анализа экспертных оценок, а также монографический метод и методы дедукции и индукции. В работе использованы законы, другие нормативные документы, специальная литература и другие материалы.

Результаты и дискуссия **Results and discussion**

13 марта 2007 года Европейская Комиссия (ЕК) приняла «Стратегию политики потребителей ЕС на 2007 – 2013 года». В этот период перед ЕК будут стоять 3 главные цели (рис 1).

Для достижения указанных целей выделены средства, которые будут направлены на решение таких задач, как:

1) обеспечение высокого уровня защиты прав потребителей, посредством, в том числе и простоты правового регулирования;

2) обеспечение эффективного применения правил, особенно посредством информирования и повышения уровня образованности потребителей. (EU Consumer Policy..., 2007.)

Этот документ содержит главные приоритеты политики защиты прав потребителей в ЕС, что в целом направлено на усовершенствование системы защиты прав потребителей не только в ЕС в целом, но и в Латвии. Соответственно все принципы развития политики, заложенные в этом документе, актуальны для Латвии. Как видно из рисунка 1, в стратегии уже не идет речь о создании системы защиты прав потребителей, но говорится об ее усовершенствовании и о повышении ее эффективности.

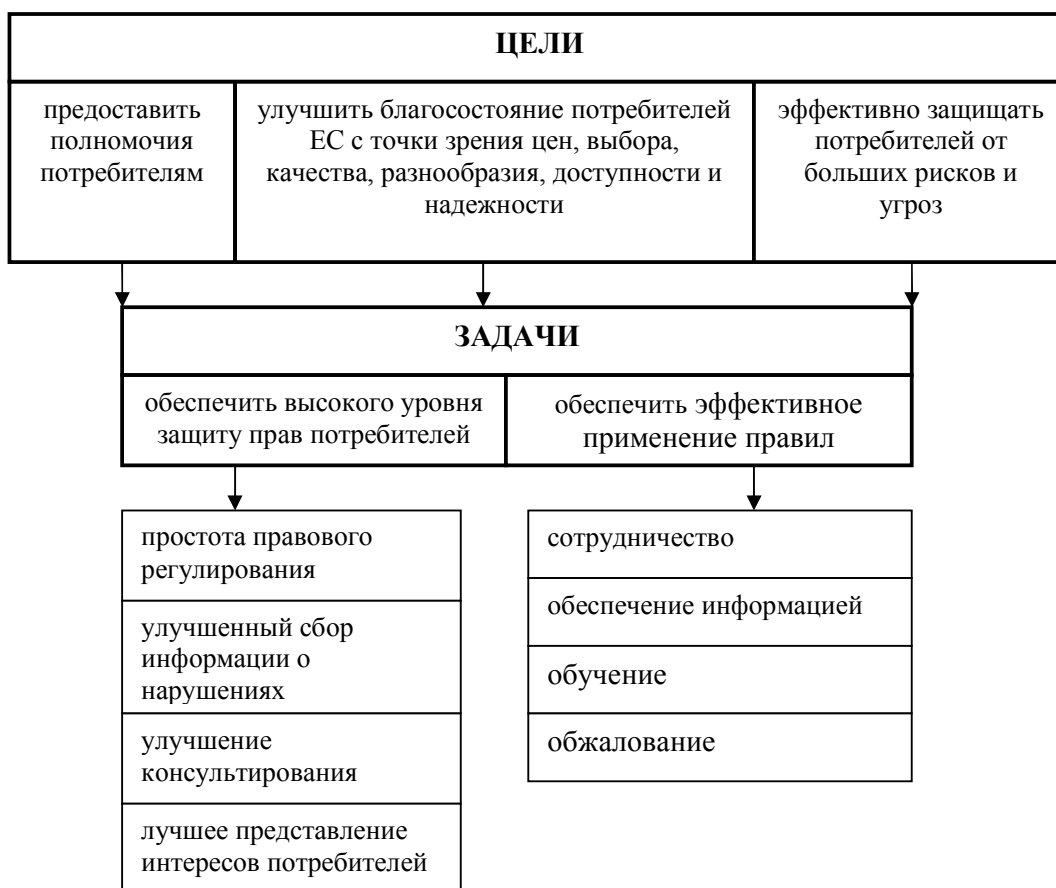

Рис.1. Цели стратегии политики потребителей ЕС и средства их достижения в 2007-2013 году
Fig.1. The purposes of EU Consumer Policy strategy 2007-2013 and means of their achievement

Источник: разработано авторами, используя (EU Consumer Policy..., 2007.)

Акцентируя внимание на эффективности системы защиты прав потребителей в Латвии, результаты анализа показывают, что существующая система в целом недостаточно эффективна. Понятие «эффективности» можно интерпретировать в данном случае, как реальная работоспособность системы, оценить которую можно посредством количественной и качественной оценки получаемых результатов. Результаты в свою очередь можно получить путем опросов потребителей и обработки этих результатов. (рис. 2.)

С этой точки зрения, опросы потребителей для проверки уровня его информированности о его правах как потребителя, является важнейшим индикатором эффективности существующей системы защиты прав потребителей. Говоря, в свою очередь, об уровне информированности потребителей, немаловажную роль играют также такой фактор, как доступность информации, не только в смысле количества поступающей информации, а также и в значении ее качества.

Анализируя количество и качество поступающей потребителям информации об их правах, можно сделать вывод о том, что в смысле количества – информации явно недостаточно, а в смысле качества – при недостаточности информации анализировать качество не имеет смысла, но можно анализировать качественность информации в смысле доступности и возможности самостоятельного применения для рядового потребителя.

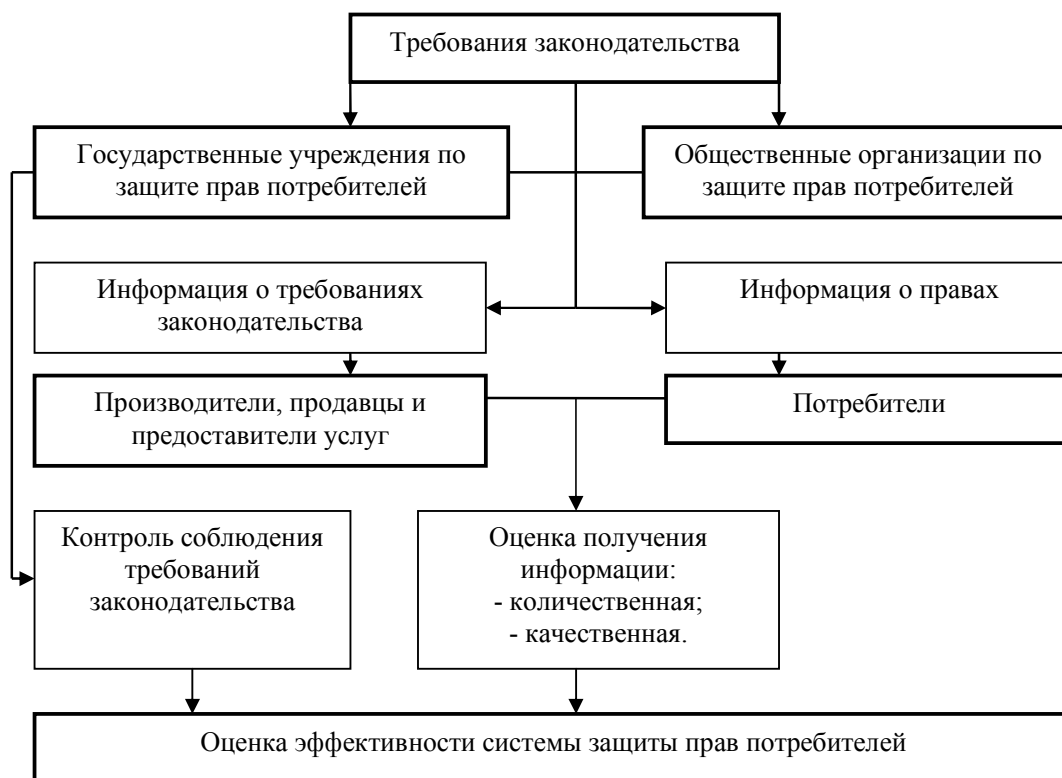

Рис.2. Средства оценки эффективности защиты прав потребителей в Латвии

Fig.2. Means of an estimation of efficiency of consumers rights protection in Latvia

Источник: разработано авторами, используя (Patērētāju tiesību..., 1999.)

По заказу Центра защиты прав потребителей (ЦЗПП), фирма «Datserviss» в декабре 2006 года проводила исследование с целью определения уровня знаний потребителей о своих правах и возможностях. (Pārskats par iedzīvotāju..., 2007.) Опрос проводился в 18 различных регионах Латвии, пропорционально включив жителей районных центров, городов и поселков. Выяснилось, что большая часть потребителей (55.6%) не знает о своих правах и не знает, как действовать в случае приобретения некачественного или ненадежного товара. (Рис.3.) Это, в свою очередь, приводит к пассивности потребителей. К тому же в 2006 году ситуация с информированностью потребителей по сравнению с 2005 годом не улучшилась.

Как видно из рисунка 2, информация может поступать потребителям:

- 1) через различные государственные и общественные организации, защищающие права потребителей;
- 2) сами потребители могут искать необходимую информацию о своих правах и возможностях.

Анализируя первый вариант, можно сделать вывод о том, что, во-первых, информация доступна прежде всего тем потребителям, которые ее целенаправленно ищут, а это уже информированные потребители, которые знают о существовании таких организаций, могут обратиться за консультацией и попросить необходимую информацию; во-вторых, информация распространяется в основном только в тех местах, где находятся филиалы соответствующих организаций, т.е. практически не учитывается региональный фактор, на что указывалось уже в исследованиях, проведенных в период с 2003 по 2004 года (Špakoviča, 2004.).

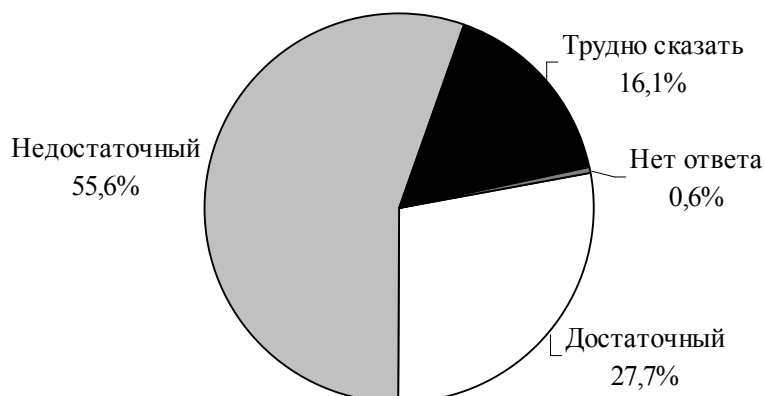

Рис.3. Уровень достаточности информации о правах потребителя

Fig.3. A level of sufficiency of the information on the consumer rights

Источник: (Pārskats par iedzīvotāju..., 2007.)

Так например, после ликвидации Елгавского филиала ЦЗПП (работающего в Земгальском регионе) в конце 2004 года, ситуация с информированностью потребителей значительно ухудшилась. Этот вывод подтверждает также опрос (Pārskats par iedzīvotāju..., 2007.), проведенный фирмой «Dataterriss», где указывается на то, что жители поселков и Земгальского региона хуже всего информированы о своих правах. В свою очередь лучше всего информированы жители Риги, где находится центральный офис ЦЗПП, и жители Рижского района. Удивляет вывод, сделанный фирмой, проводивший опрос потребителей, где сказано, что латыши (40%) чаще, чем представители других народностей (22%) стараются решить проблему, связанную с нарушением прав потребителей самостоятельно. И поэтому важнее информативные материалы готовить латышской, чем другой аудитории. (Pārskats par iedzīvotāju..., 2007.). По мнению авторов, наоборот, выяснив с помощью исследования слабые места системы защиты прав потребителей, необходимо именно этим недостаткам уделить внимание и таким образом повысить эффективность всей системы защиты прав потребителей.

Также в этом же исследовании обращается внимание на проблему различного уровня информированности различных социальных слоев населения, при этом низшие слои населения информированы хуже всего. Этот вывод еще раз подтверждает актуальность результатов исследования 2004 года, в котором было доказано, что социально-экономические группы потребителей с низшими доходами чувствуют себя менее защищенными как потребители, чем более благосостоятельные группы потребителей (Špakoviča, 2004.).

В связи со всем вышесказанным, можно сделать вывод о том, что необходимо распространять информационные буклеты и другую информацию о правах потребителей по всей Латвии, учитывая региональный и социальный факторы.

Анализируя второй вариант доступа потребителей к информации о своих правах, в случае, когда потребители самостоятельно ищут возможность узнать о своих правах, у них возникают сложности с тем, чтобы, во-первых, получить нужную информацию и, во-вторых, чтобы разобраться в этой информации. Результаты анализа доказывают, что в случае, если даже потребители знают, где найти соответствующие нормативные акты, регулирующие защиту прав потребителей, они не всегда могут разобраться в них, найти соответствующий конкретной ситуации и правильно истолковать нормы законодательства. Об этом свидетельствует также отчетный документ ЦЗПП за 2006 год (Patērētāju tiesību aizsardzības..., 2007.), в котором говорится, что в 2006 году из общего количества рассмотренных жалоб в пользу потребителей решены 47%, а 27% (323 жалобы) требований потребителей оказались необоснованными. Как в этом же документе поясняет ЦЗПП, к необоснованным жалоба причисляется в случае, если потребители не произвели все необходимые процедуры, которые определены в правилах Кабинета Министров (КМ) о «Порядке, в котором

предъявляется и рассматривается требование потребителя о товаре или услуге, несоответствующих условиям договора». (Kārtība, kādā piesakāms..., 2006.) Надо отметить, что подают жалобы в основном потребители, обладающие уже хоть какой-то информацией о своих правах и знающие, куда именно эту жалобу подать, а таких потребителей мало (Špakoviča, 2004., Pārskats par iedzīvotāju..., 2007.). И даже эта часть потребителей не смогла разобраться в требованиях законодательства, к тому же, часть этих потребителей, возможно, предварительно также консультировались в государственных или общественных организациях по защите прав потребителей.

В связи с этим авторы считают необходимым развивать латвийскую законодательную базу защиты прав потребителей не только привнося новые законодательные нормы, но и двигаться в сторону доступности этих норм для рядового потребителя, в том числе и в смысле доступности этих норм для понимания потребителей, что согласуется со стратегией политики потребителей всего ЕС на 2007-2013 год. (рис.1.) Например, в «Законе о защите прав потребителей» (Patērētāju tiesību aizsardzības..., 1999.), говорится о товарах и услугах, не соответствующих условиям договора. В статье 14 этого закона разъясняется, в каких случаях товар или услугу можно считать не соответствующими условиям договора, однако для рядового потребителя доступность пониманию этой информации крайне низкая уже из-за того, что сама фраза «товарах и услуга, не соответствующие условиям договора» не ассоциируется у потребителя с его ситуацией и 14 статью большинство потребителей уже читать не будут, хотя в 2004 статье Гражданского закона (Civillikums, 1937.) сказано, что договор покупки считается заключенным с момента, когда обе стороны условились о предмете и цене покупки. Если потребитель приобрел товар в магазине, заплатив за него в кассе, а позже этот товар оказался, например, с дефектом, потребителю, не разбирающемуся в юридических тонкостях, трудно ассоциировать свой товар с дефектом, с товаром, несоответствующим условиям договора, так как потребитель никакого договора не подписывал и никакой договор для подписания ему и не предлагался.

Также в правилах КМ № 631 «Порядок, в котором предъявляется и рассматривается требование потребителя о товаре или услуге, несоответствующих условиям договора» (Kārtība, kādā piesakāms..., 2006.), в 53 пункте сказано, что продавец или поставщик услуг оформляет и располагает текст этих правил в торговом месте или месте предоставления услуг таким образом, чтобы потребителю он был бы хорошо доступен, виден и прочитываем. Это требование продавцам и поставщикам услуг этот пункт трудно выполнить, так как текст правил КМ довольно длинный, к тому же продавцы и поставщики услуг не заинтересованы в дословном выполнении этого пункта и чаще всего располагают этот нормативный акт за прилавком, доказывая, что оттуда эти правила хорошо видны и доступны потребителям. Потребитель же, не знающий, что эти правила находятся в месте торговли и находятся там прежде всего для потребителей, практически лишен возможности воспользоваться ими. Гораздо эффективнее, по мнению авторов, было бы разместить на видном и доступном для потребителей месте в торговых местах и местах предоставления услуг, приложение этих правил, в котором дан образец предъявления требования к продавцам или поставщикам услуг. В случае необходимости предъявления претензий продавцу или поставщику услуг, этот бланк был бы легко доступен потребителям и потребители чаще подавали претензии в письменном виде, что благоприятно повлияло бы на эффективность системы защиты прав потребителей в Латвии.

С другой стороны, система никогда не будет эффективной и работоспособной, если требования законодательства останутся формальными, т.е. необходим контроль соблюдения требований законодательства (рис.2.). К сожалению, не все предприниматели, предоставляющие услуги и товары потребителям, исполняют требования законодательства, защищающего интересы потребителей. Это происходит по двум причинам: 1) из-за неинформированности предпринимателей; 2) по причине игнорирования требований законодательства. Какой процент предприятий в Латвии не информирован и какой процент предпринимателей сознательно игнорируют требования законодательства в этой сфере – необходимо выяснить, проведя соответствующее исследование. Однако по заказу Центра защиты прав потребителей (ЦЗПП), фирма «Dataserviss» в 2007 году проводила исследование с целью выяснения уровня информированности предпринимателей о нормативных актах, регулирующих права потребителей. (Pārskats par uzņēmēju..., 2007.) Выборка не является репрезентативной на национальном уровне и результаты нельзя отнести на все латвийские предприятия, но в целях выявления проблемы как таковой, эти результаты могут быть использованы. Выяснилось, что у 76 % предприятий, которые посещали инспектора ЦЗПП, была необходимость в

консультациях по вопросам прав потребителей. Это означает, что предпринимателям не хватает информации и знаний о вопросах прав потребителей. Интересно также то, что 61% предпринимателей, предприятия которых не посещались инспекторами ЦЗПП, ответили, что в консультациях не нуждаются, что может свидетельствовать как раз об обратном, т.е. о том, что они понятия не имеют о многообразии законодательных актов в этой сфере и следовательно у них нет потребности разобраться в них. В этом смысле для улучшения эффективности системы защиты прав потребителей важную роль играет контроль за соблюдением норм законодательства со стороны государственных учреждений (таких как ЦЗПП), защищающих права потребителей, так как можно наблюдать то, что контроль вызывает заинтересованность в получении информации о требованиях законодательства со стороны предпринимателей и соответственно, зная требования и чувствуя контроль, предприниматели все реже пойдут на сознательное нарушение законодательства, что благоприятно отразится на потребителях в целом.

О проблеме неинформированности предпринимателей или сознательного несоблюдения норм законодательства свидетельствует также то, что почти во всех поданных потребителями жалобах ЦЗПП о купленных товарах, несоответствующих условиям договора, потребители высказывали претензии о действиях продавцов, которые не соблюдали порядок приема и рассмотрения претензий, предусмотренный в правилах Кабинета Министров № 631 «Порядок, в котором предъявляется и рассматривается требование потребителя о товаре или услуге, несоответствующих условиям договора». (*Kārtība, kādā piesakāms...*, 2006.) Например, потребителям не предоставляется письменный ответ на претензию в течении 10 дней, не обосновывается отказ исполнения претензии или ответ не дается вообще. (*Patērētāju tiesību aizsardzības...*, 2007.) В этом же отчетном документе указано на то, что часто предприниматели повторно не соблюдают требования правил о порядке приема и рассмотрения претензий. В связи с этим не понятно, почему в случае, если нарушения происходят повторно в течение года, во избежание более крупных штрафов, нарушители и должностные лица не штрафуются, а штраф накладывается на юридическое лицо. (*Patērētāju tiesību aizsardzības...*, 2007.) По мнению авторов, как раз в целях дифференциации злостных нарушителей и неинформированных предпринимателей, необходимо ужесточить наказание за повторные нарушения. К тому же, в Латвийском кодексе административных правонарушений (ЛКАП) зачастую не указан минимальный размер штрафа и разброс минимальной суммы штрафа и максимальной – слишком велик. В связи с этим, решение о сумме штрафа целиком перекладывается на инспекторов соответствующего государственного учреждения, в том числе и на инспекторов ЦЗПП, что лишает возможности беспристрастного подхода к разным предприятиям и принятие решение происходит по разным критериям оценки и зачастую необъективно. К тому же максимальная сумма штрафа существует только на бумаге. Так, например, согласно статье 166.12 ЛКАП, (*Latvijas Administratīvo...*, 1984.) за непредставление информации о товарах, услугах, о производителе, продавце, минимальный размер штрафа физическим лицам предусмотрен в размере 5 лат, а максимальный размер штрафа за повторное нарушение в течение года юридическому лицу – 1000 латов. В свою очередь согласно статье 166.11 ЛКАП, (*Latvijas Administratīvo...*, 1984.) за несоблюдение правил о порядке приема и рассмотрения претензий минимальный размер штрафа не оговорен вообще, а максимальный размер штрафа юридическим лицам в случае повторного нарушения – до 500 латов, что позволяет предпринимателям избегать наказания вообще, даже в случаях повторных таких же нарушений. При таких условиях эффективность системы защиты прав потребителей существенно повысить не представляется возможным.

К тому же, в отчетном документе ЦЗПП за 2006 год (*Patērētāju tiesību aizsardzības...*, 2007.), сказано, что ЦЗПП в 2006 году рассмотрел 1157 дел об административных правонарушениях, в результате чего были наложены штрафы на общую сумму 41690.00 латов, что в среднем составляет 36.03 латов.

Необходимо также установить переходный период, в течение которого предпринимателям, нарушающим законодательство, отстаивающее права потребителей, выносится только предупреждение, чтобы не наказывать тех, кто нарушает закон не намеренно, а по незнанию, чтобы не нарушить благоприятную среду для ведения предпринимательской деятельности. В этот же период необходимо ставить акценты на возможность получения информации предпринимателями о существовании системы защиты прав потребителей, в том числе и о возможностях получения консультаций о требованиях законодательства. Во всех случаях нарушения законодательства

необходим повторный контроль, чтобы выполнение требований не было кратковременным и формальным. Надо однако заметить, что для выполнения этих условий, необходимых для повышения эффективности системы защиты прав потребителей в целом, актуален вопрос ресурсов. В отчетном документе ЦЗПП за 2006 год (*Patērētāju tiesību aizsardzības...*, 2007.) также упоминается эта проблема. Однако согласно «Стратегии политики потребителей ЕС на 2007 – 2013 года» (*EU Consumer Policy...*, 2007.) можно надеяться на то, что вопрос ресурсов будет решен в рамках реализации поставленных целей. Остается вопрос эффективного расходования выделенных средств для повышения эффективности системы защиты прав потребителей.

Выводы и предложения

Conclusions and proposals

1. «Стратегия политики потребителей ЕС на 2007 – 2013 года» содержит главные приоритеты политики защиты прав потребителей в ЕС, что в целом направлено на усовершенствование системы защиты прав потребителей не только в ЕС в целом, но и в Латвии.
2. Существующая система защиты прав потребителей в Латвии в целом недостаточно эффективна. Понятие «эффективности» можно интерпретировать в данном случае, как реальная работоспособность системы, оценить которую можно посредством количественной и качественной оценки получаемых результатов.
3. Опросы потребителей и предпринимателей для проверки уровня их информированности о правах потребителей и требованиях законодательства, а также результаты контроля за соблюдением норм законодательства, являются важнейшими индикаторами эффективности существующей системы защиты прав потребителей.
4. Необходимо распространять информацию о правах потребителей по всей Латвии, учитывая региональный и социальный факторы.
5. В случае, когда потребители самостоятельно ищут возможность узнать о своих правах, у них возникают сложности с тем, чтобы получить нужную информацию и правильно истолковать нормы законодательства.
6. Необходимо развивать латвийскую законодательную базу защиты прав потребителей в сторону доступности этих норм для понимания потребителей.
7. Необходимо усилить контроль соблюдения требований законодательства по защите прав потребителей и ужесточить наказание за повторные нарушения в этой сфере.

Список использованной литературы/ References

1. Civillikums. Likums, Saistību tiesības, Ceturtā daļa, 28.01.1937.
2. EU Consumer Policy strategy 2007-2013. Empowering consumers, enhancing their welfare, effectively protecting them./ Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee, Brussels, 13.3.2007. COM(2007) 99 final.
3. Greitāns A. Patērētāju politika Eiropā./ Tilts uz rītdienu, 1997., Nr.1, 4.-5.lpp.
4. Iesniegumu izskatīšanas rezultāti līdz 01.10.2007./ PTAC, 10.10.2007., <http://www.ptac.gov.lv/dl/report/2ktab011007.xls>
5. Kārtība, kādā piesakāms un izskatāms patērētāja prasījums par līguma noteikumiem neatbilstošu precī vai pakalpojumu. MK Noteikumi Nr.631, 01.08.2006., „LV”, 08.08.2006, nr. 125.
6. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Likums, 07.12.1984. ar grozījumiem: 27.09.2007. likums, „LV”, 160 (3736), 04.10.2007.
7. Lösenbeck H.-D. Wegweiser für Verbraucher. 1991, 237 S.
8. Pārskats par iedzīvotāju informētību par patērētāju tiesībām/ Dataserviss, 2007.gada janvāris, 52 lp., http://www.ptac.gov.lv/dl/other/Patereetaji_F.pdf

9. Pārskats par uzņēmēju informētības līmeni saistībā ar patērētāju tiesību aizsardzību regulējošajiem normatīvajiem aktiem/ Dataserviss, 2007.gada februāris, 19 lp., http://www.ptac.gov.lv/dl/other/PTAC_uznemeji.pdf
10. Patērētāju tiesību aizsardzības centra 2006.gada pārskats./ PTAC, Rīga, 2007., 53 lp. http://www.ptac.gov.lv/dl/other/Publiskais_parskats_2006_18_06.pdf
11. Patērētāju tiesību aizsardzības likums, 01.04.1999. / „LV” 104/105 01.04.1999. Grozījumi: 22.11.2001., 16.04.2003., 29.04.2004., 27.10.2005.
12. Strīpnieks J. Kvalitāte un standarti – konkurences durvju atslēga./ „LV”, 25.02.2000., 7.lpp.
13. Špakoviča E. Latvijas patērētāju interešu aizsardzības kopējie principi Eiropas Savienībā integrācijas kontekstā. Starptautiskās zinātniski praktiskas konferences “Tirgus ekonomikas valstis integrācijas apstākļos: problēmas, perspektīvas” materiāli. Ekonomikas un kultūras augstskola, Rīga, 2003., 213.-223. lpp.
14. Špakoviča E. Patērētāju intereses un to aizsardzība reģionālajā aspektā./ Promocijas darba kopsavilkums, Jelgava, 2004., 63. lpp.
15. Patērētāju ekonomiskās intereses un to aizsardzība ES vienotajā tirgū. Proceedings of the International Scientific Conference „Economic Science for Rural Development” Nr.13, LUA, Jelgava, 2007.g. , p.144-151.
16. Torgāns K., Jemeljanova M. Produkcijas kvalitāte. Likums, patērētāju tiesības. Rīga, 1994.

Patērētāju tiesību efektīvās aizsardzības nosacījumi un iespējas Latvijā

Kopsavilkums

2007.gada 13.martā Eiropas Komisija ir pieņēmusi ES Patērētāju politikas stratēģiju 2007.-2013. gadam. Šajā periodā Komisijai būs trīs galvenie mērķi: pilnvarot ES patērētājus, uzlabot ES patērētāju labklājību no cenu, izvēles, kvalitātes, daudzveidības, pieejamības un drošības viedokļa un efektīvi aizsargāt patērētājus no liela riska un draudiem.

Lai sasniegtu šos trīs mērķus, būs nepieciešams:

- (a) Nodrošināt augsta līmeņa patērētāju tiesību aizsardzību, izmantojot vienkāršu tiesisko regulējumu, labāku informāciju, labāku apspriešanu un patērētāju interešu pārstāvību.
- (b) Nodrošināt noteikumu efektīvu piemērošanu, jo īpaši izmantojot sadarbību tiesību aizsardzības, informācijas, mācību un pārsūdzību jomā.

Līdz ar to rakstā ir izanalizēti efektīvās patērētāju tiesību aizsardzības nosacījumi un iespējas Latvijā. Tiek izskatīts jēdziens „efektīva patērētāju tiesību aizsardzība” un izpētīts patērētāju tiesību aizsardzības sistēmas efektivitātes paaugstināšanas iespējas Latvijā.

Atslēgas vārdi: efektīvā patērētāju aizsardzība, vienkāršāks tiesisks regulējums, noteikumu efektīva piemērošana

Latvijas lauksaimniecības reģionālās specializācijas izmaiņas

Changes in Regional Specialisation of Latvian Agriculture

Mg.oec. Jānis Sproģis, LU Ekonomikas un vadības fakultātes doktorants

M.oec. Ilze Sproģe, LU Ekonomikas un vadības fakultātes lektore

Dr.h.oec., prof Andris Sproģis, LU Ekonomikas un vadības fakultātes profesors

Abstract

The development and location of agriculture in Latvia has a history of many centuries. The regional location was formed by natural conditions, ruling authorities and economic efficiency. After 1990, the regional specialisation of agriculture is mostly affected by prices and imports. Although the European Union allocation of funding for Latvia agriculture is smaller in the amount of subsidies in comparison with the old European Union member states, nevertheless, the agriculture in Latvia will survive and revive slowly.

Keywords - agriculture in Latvia, regional particularities, changes of agriculture in regions

Atslēgas vārdi – lauksaimniecība Latvijā, reģionu īpatnības, lauksaimniecības izmaiņas reģionos

Ievads Introduction

Latvijas lauksaimniecības attīstība un izvietojums izveidojies daudzu gadsimtu garumā. Reģionālo izvietojumu veidoja gan dabas apstākļi, gan arī valdošās varas un ekonomiskā efektivitāte. Pēc 1990. gada lauksaimniecības reģionālo specializāciju visvairāk ietekmē cenas un imports. Kaut arī Latvijas lauksaimniecībai Eiropas Savienība ir atvēlējusi mazākas subsīdijas kā vecajās Eiropas Savienības valstīs, lauksaimniecība Latvijā tomēr izdzīvos un lēni atdzims.

Pētījuma objekts: Latvijas lauksaimniecība.

Hipotēze: Latvijas lauksaimniecības attīstība ir bijusi un ir atkarīga no klimatiskajiem apstākļiem un lauksaimniecības produkcijas pieprasījuma.

Raksta mērķis - izanalizēt Latvijas lauksaimniecības reģionālās specializācijas attīstību un prognozēt iespējamo lauksaimniecības attīstību pa Latvijas reģioniem turpmākā periodā.

Risinātie uzdevumi mērķa sasniegšanai un hipotēzes verificēšanai: noskaidrot Latvijas lauksaimniecības attīstību un faktorus, kas to iespaidoja.

Pētījuma metodika: salīdzinošā analīze, loģiski konstruktīvā, statistisko datu apstrāde, laikrindu analīze.

Latvijas lauksaimniecības specializācija gadu gaitā ir būtiski mainījusies. Mainījusies ir arī reģionālā specializācija. Latvijas lauksaimniecības specializācijas izmaiņas ir veicinājuši vairāki faktori. Kā noteicošais faktors ir bijis pieprasījums gan vietējā, gan ārējā tirgū. Nozīmīgi faktori ir bijuši arī jaunu kultūru ieviešana ražošanā, ēdienkartes izmaiņas, tehnoloģijas izmaiņas, jaunu šķirņu ieviešana, pārstrādes rūpniecības attīstība, transporta attīstība un daudzi citi faktori. Pārsvārā kopējās Latvijas un tai skaitā reģionālās specializācijas izmaiņas noteica lauksaimniecības pielāgošanās tirgus prasībām. Tomēr atsevišķos periodos specializācijas izmaiņas veicināja ārējie komandējošie spēki, kas Latvijas laukiem pieprasīja bez ierunām piegādāt spirtu, gaļu, pienu un citus produktus. Ja atsevišķu produktu piespiedu piegāde bija pat izdevīga, kā spirta 19. gadsimtā, tad citu produkcijas veidu atdošana bija arī ekonomiski neizdevīga.

Latvijas reģionālo specializāciju gadu gaitā veidoja ne tikai klimatiskie apstākļi atsevišķu kultūru audzēšanai, bet arī tirgus pieprasījums un Latvijas teritoriju okupējušās varas. Arī klimatisko apstākļu ietekme, lai gan pēdējo 300 gadu laikā nav būtiski mainījusies, tomēr pašu apstākļu būtiskās atšķirības reģionos ir noteikušas lauksaimniecības specializāciju. Kopumā Latvijas klimatiskie apstākļi ir uz robežas vairāku kultūru audzēšanai, bet daudzas kultūras vēsā klimata dēļ vispār neaug vai aug ļoti pieticīgi. Laika gaitā gan selekcionāriem ir izdevies selekcionēt tādas šķirnes, kuras aug arī labi Latvijas apstākļos, ja ne pilnībā visā Latvijas teritorijā, tad vismaz rietumu vai dienvidu daļā. Daudzu kultūru un to šķirņu audzēšana Latvijā ir saistīta ar risku, ka pavasara un rudens (bet reizēm pat vasaras salnu dēļ) salnu dēļ. Vēsās vasaras vai aukstās ziemas iespaidā ražas ir nepastāvīgas un nereti arī zemas. Kaut vai atcerēsimies 2007. gada pieredzi, kad plūmju raža no Rīgas virzienā uz austrumiem vispār nebija. Var atzīmēt arī 200 – 400 gadu senus gadus, kad kā minēts daudzus izdevumos, ražas gadam vai gadiem sekoja neražas gads, kas būtiski

samazināja lopu skaitu un pat iedzīvotāji atsevišķos apvidos piedzīvoja badu. Kultūru ražu svārstības ir arī pēdējos gados, tikai tās ir mazāk jūtamas, jo pielietojam minerālmēslus un citas ķīmikālijas, laistam kultūras, izmantojam siltumnīcas un ja tiešām kāds produkcijas veids pietrūkst, aktīvi iesaistās imports. Reizē ar to patērētājs it kā nejūt neražas rezultātu vai arī ļoti laba gada ražas bagātību – cenas integrācijas apstākļos mainās ne pārāk būtiski.

Latvijas reģionālās lauksaimniecības īpatnības pagātnē būtiski iespaidoja dažādie iebrucēji. Tā pēdējo 300 - 700 gadu laikā būtiskas izmaiņas ienesa vācu iebrukums rietumu daļā, Krievijas iebrukums austrumu daļā, zviedru iebrukums ziemeļu daļā un poļu karapūļu iebrukums dienvidu un dienvidrietumu daļā. Visi iebrucēji atstāja mazākas vai lielākas attīstības īpatnības, kuras vēl saglabājas šodien, gan ticībā, parašās, ēdienkartē, saimnieciskā attīstībā un citādi. Šīs atšķirības centās mazināt jau 20. gadsimta 30 gados, gan padomju laikos un pat daļēji 21. gadsimtā, tomēr tās ir un turpināsies vēl nākotnē.

Rezultāti un diskusija **Results and discussion**

Tātad Latvijas lauksaimniecības reģionālo specializāciju ir noteikuši ne tikai klimatiskie apstākļi, bet kā jau minēts, Latvijas lauksaimniecību bieži diktēja svešās varas. Pirmais lielākais svešo varu ietekmes stimuls Latvijas rietumu daļa bija jau 14. un 15. gadsimtā vācu bruņinieku un kuršu ietekmē, kad viņu karaspēkam bija vajadzīga pārtika. To ietekmē paplašinājās graudaugu sējumi un gaļas ražošana. Vienlaicīgi armijas vajadzībām palielinājās zirgu pieprasījums. Latvijas austrumu daļa bija Krievijas ietekmē. Pilnīga Latvijas pakļaušana Krievijai notika 1795. gadā, kad Krievijas cariene Katrīna II ietvēra Krievijas sastāvā Kurzemi un Lietuvu. Latvijas lauksaimniecības attīstības pacēlums atzīmējams 19. gadsimtā pēc dzimtbūšanas atcelšanas gadsimta sākumā Kurzemē (1819. gada 26. martā) un vēlāk arī Latgalē (1861. gada 19. februārī). Kaut arī dzimtbūšanas atcelšana bija notikusi, tās realizācija norisinājās ar kavēšanos. Tomēr pakāpeniski, kaut arī ar kavēšanos, zemnieki zemi no muižām sāka atpirkt, vai arī ņēma nomā. Samērā plaši šis process notika Kurzemē un Vidzemē, bet praktiski lēni realizējās Latgalē. 1899. gadā Rīgas, Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķos jau bija 19251 zemes īpašnieku un nomnieku un pakāpeniski to skaits pieauga. Līdzīga situācija bija arī Kurzemē. Vidēji Vidzemē un Kurzemē jau bija ap 20% zemes īpašnieku un nomnieku, un 80% bija bezzemnieku un citu lauku iedzīvotāju. Tomēr ne visas zemes īpašnieku un rentnieku saimniecības praktiski var uzskatīt par pilnīgi brīvām. Vilcējspēka un tehnikas trūkuma dēļ, viņas bija atkarīgas no muižām. Kā galvenais darba rīks zemniekiem līdz 18. gadsimtam bija koka ecēšas, kurās izmantoja kuplu zarainu eglīti. Jau 16. gadsimtā Kurzemē sāka ieviest koka tapu ecēšas, un 18. gadsimta beigās arī Latgalē. Pirmās dzelzs tapu ecēšas parādījās jau 18. gadsimta beigās, bet 19. gadsimta 30-os gados tās sāka pat plašāk ražot Rīgā. 20. gadsimta sākumā sāka pielietot arī atsperu ecēšas (Strods H., 1992).

Reizē ar ecēšām pielietoja spīļarklu, sākotnēji ar koka lemešiem, bet vēlāk ar dzelzs. Jau 19. gadsimtā spīļarklam sāka pievienot vērstuvi labākai zemes apvēršanai. Gadsimta otrajā pusē spīļarklu jau sāka nomainīt arklis ar vērstuvi un to sāka izgatavot rūpnieciski. Labības pļaušanai izmantoja sirpi, kurš vēl 20. gadsimta sākumā bija galvenais pļaušanas rīks Latgalē, īpaši garstiebru labībai. 19. gadsimta beigās Kurzemē un Vidzemē parādījās pirmās pļaujmašīnas, kuras 20. gadsimta 30. gados parādījās gandrīz visās turīgajās saimniecībās. 20. gadsimta 20-tie gadi ir raksturīgi ar nelielo zirgvilkmes kuļmašīnu ieviešanu Kurzemē. 30 gados jau sāka plašāk ieviest Latvijā kuļmašīnas ar dampi, kurš tās pārvietoja un arī darbināja (Strods H. 1992). Reizē ar darba rīku izmaiņu mainījās arī darba tehnoloģija, kultūru secība un kultūru savstarpējās attiecības.

Līdz 19. ieskaitot, kā galvenie lauksaimniecības ražotie produkcijas veidi bija labība, lini, gaļa un piens. 19. gadsimtā plaši attīstījās kartupeļu audzēšana spirtam. Tāpat plaši attīstījās linu un kaņepju produkcijas ražošana eksportam. 20. gadsimtā arvien plašāk sāka audzēt dārzeņus un stādīt augļu dārzus. Ar 20. gadsimta 30. gadiem Latvijā sāka plaši audzēt cukurbietes, nodrošinot vietējo cukura patēriņu. Diemžēl 2007. gadā cukurbiešu audzēšana Latvijā, ar Eiropas Savienības spiedienu, tika likvidēta. 20. gadsimta 30. gados Latvija strauji attīstījās piena lopkopība. Pēc 2. Pasaules kara Latvijā turpat desmitkārt samazinājās aitu skaits, bet būtiski palielinājās vistu skaits, kā arī cūku skaits. Tāpat būtiski samazinājās lauksaimniecībā izmantojamās zemes un uz tām esošās graudaugu un šķiedraugu platības. Pēc 2. Pasaules kara dažus gadus Latvijā audzēja koksagīzu. Sakarā ar motorvilkmes tehnikas ieviešanu pēc 2. Pasaules kara pakāpeniski ap 10 reizes samazinājās zirgu skaits. Būtiskas izmaiņas Latvijas lauksaimniecībā notika 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā. Vēl straujāk samazinājās lauksaimniecībā izmantojamo zemju platība un lopu skaits. Kopējās lauksaimniecības produkcijas apjoms samazinājās divkārt. Mērot lauksaimniecības produkcijas

samazinājumu ar iekšzemes kopprodukta mērītāju lauksaimniecības samazinājums pat ir vēl lielāks. Pēdējos gados strauji pieauguši rapša kultūras sējumi, pārsniedzot jau 70 tūkstošu ha platību. Lopu skaita samazinājuma rezultātā Latvijā jāimportē turpat trešdaļa vajadzīgās gaļas resursu.

Vienlaicīgi ar kopējās lauksaimniecības specializācijas izmaiņām notikušas arī būtiskas reģionālās izmaiņas. Šīs reģionālās izmaiņas ne vienmēr ir bijušas racionālas un ekonomiski izdevīgas zemniekiem. Dažādu varu ietekmē, pārsvarā nav ievērotas zemnieku intereses, bet valsts un pat ārvalstu intereses. Daudzos gadījumos atsevišķu kultūru audzēšana vai audzēšanas aizliegšana ir bijusi noteikta ar valsts rīkojumiem, tā tas bija ar spirta ražošanu 19. gadsimtā krievu armijas vajadzībām. Labības, linu produkcijas, kartupeļu, gaļas, piena un citu produkcijas veidu ražošanu un nodošanu valsts vajadzībām piespieda gan tā saucamajos krievu un vācu laikos.

Kā viena no visplašāk audzētām kultūrām Latvija ir bijusi un arī ir, ir labība, gan ziemas, gan vasaras. Līdz 20. gadsimta vidum pārsvarā audzēja vasaras labību – kviešus, miežus un auzas un arī zirņus un pupas, bet no ziemājiem rudzus, jo ziemas kviešu un miežu praktiski vēl nebija. Labība 19. un 20. gadsimta pirmajā pusē sastādīja vairāk kā pusi no sējplatības – pat līdz 75% no aramzemes. 19. gadsimta beigās un līdz 2. Pasaules karam Latvijā graudaugu sējplatība svārstījās no 0,90 līdz 1,14 miljoniem hektāru (1939. gadā graudaugu Latvijā bija 1.1416 miljonu hektāru). Diemžēl pēc 1995. gada vairs tikai 0,4 – 0,5 miljoni hektāru. No 19. gadsimta beigām līdz 1960. gadam labības ražas svārstījās robežās no 5 līdz 14 cnt/ha. tikai pēc 2005. gada tās stabilāk pārsniedz 25 cnt robežu. Minētās ražas ir vidējās Latvijā, bet pa rajoniem un pagastiem un it īpaši pa saimniecībā tās būtiski svārstījās. Ja Latgalē līdz 1955 – 1960. gadam vidēji ražas nepārsniedza 5 – 9 cnt/ha, tad Zemgalē tās līdz 1970. gadam vidēji bija par 5 un pat 10 cnt/ha lielākas par Latgales ražām. Arī Kurzemē vidēji graudaugu ražas par Latgali bija augstākas par 3 – 7 cnt/ha. Pēc graudaugu īpatsvara aramzemē, vislielākais īpatsvars bija Zemgalē Zemgales velēnu karbonātu augsnes. Graudaugu īpatsvars pa saimniecībām konkrētos reģionos svārstījās mazāk. Graudaugu īpatsvaru iespaidoja kartupeļu, linu, zālāju un papuvju platība un no 1930. gada arī cukurbietes. Graudaugu īpatsvars saimniecībās pārsvarā bija atkarīgs no izvēlētajās augu maiņas, jeb tā sauktās augu sekas. Augu sekā atkarībā no zālāju lauku skaita un rušināmkultūrām graudaugi bija pārsvarā no 50% - 75%. Pēc 1945. gada kultūru platības un izvietojumu pa saimniecībā noteica padomju plānošanas sistēma, bet pēc 1990. gada tirgus pieprasījums (Sproģis A. 2007). Ja līdz 1940 gadam un pēc 1990. gada kultūru izvietojumu nosaka tirgus, kurš nereti ir svārstīgs, tad padomju sistēmā to noteica plāns, maz ievērojot produkcijas ienesīgumu un saimniecības ieinteresētību (A. Sproģis 2007).

Jau no 20. gs. 20. gadiem līdz pat 21. gadsimtam mazāks īpatsvars graudaugu ir Vidzemē, jo šeit bija lielāka liellopu koncentrācija, kas prasīja lielāku zālāju platību barībai. Zālāju lielāks īpatsvars aramzemē deva arī iespēju ar zālājiem uzlabot augsnes struktūru. Ar to arī daļēji izskaidrojams, ka Vidzemes mazāk auglīgajās augsnēs graudaugu ražas bija samērā augstas, salīdzinot ar Latgali. Tomēr ražas konkurēt ar Zemgali nevarēja un nevar augsnes auglības atšķirību dēļ un arī klimatisko atšķirību ziņā – Zemgalē un Kurzemē ir siltāks kā Vidzemē. Kultūru koncentrācijas atšķirības ir un saglabāsies arī perspektīvā. No 20. gadsimta 30 gadu sākuma līdz 2006. gadam ieskaitot, Latvijā vairāk kā 10 tūkstoši ha platībā audzēja cukurbietes, kuras pārsvarā bija izvietotas Zemgalē un mazākā īpatsvarā Vidzemē un Kurzemē. Diemžēl ar Eiropas Savienības spiedienu, cukurbiešu audzēšanu Latvijā pārtrauca, kas radīja zināma veida disbalanci sējumu struktūrā, tehnikas noslodzē un lopbarības struktūrā. Atsevišķas ierosmes ir bijušas cukurbiešu izmantošanai etanola ražošanā. Diemžēl pagaidām tas palicis ierosmju līmenī. No produkcijas ieguves viedokļa, no cukurbiešu ha var iegūt vismaz 2 reiz vairāk etanola kā no graudaugiem. Ar cukurbiešu iesaistīšanu sējumu struktūrā uzlabotos arī augu maiņa. Pašlaik Zemgales līdzenuma saimniecības kultūru maiņu cenšas cukurbiešu vietā realizēt ar rapsi. Diemžēl rapsis nav ideāls kultūru maiņai ar graudaugiem.

Rapša sējumu platība strauji pieauga pēc 2000. gada. 2007. gada rapša sējumu platība Latvijā pārsniedza jau 70 tūkstošus ha. Var prognozēt ka rapša sējumu platības vēl palielināsies, it īpaši dīzeļdegvielas aizstāšanai. Rapša izspiedes ir arī ļoti laba lopbarība. Lopbarības iznākums no rapša sēklām, pēc eļļas izspiešanas, sastāda vairāk kā pusi no rapša sēklu svara. Rapša sēklām ir labs noiets Eiropas Savienības tirgu. Tomēr jāievēro, ka rapsis nav ideāls priekšausgs graudaugiem. Rapša audzēšanā jāizmanto ķīmikālijas. Audzētais rapsis ir iegūts modifikācijas ceļa un nav pierādīta modificētā rapša iedarbība uz dzīvajām radībām, ieskaitot arī cilvēku. Rapsi var audzēt visā Latvijas teritorijā. Ja arī pēdējos gados mazāka rapša sējumu platība ir Latgalē, tad tas nav saistīts ar klimatiskiem vai augsnes apstākļiem, bet gan ar iespējām to izzāvēt un pārstrādāt. Perspektīvā rapša sējumi tikpat izplatīti var būt arī Latgalē. Drīzāk

ierobežotāka rapša audzēšana varētu būt Ziemeļvidzemē, kur klimata dēļ ir īsāks veģetācijas periods. Tāpat augstākas ziemas dēļ, mazāk piemērota ziemas rapsim ir Vidzeme un Latgale.

Ja vēl līdz 20. gadsimta 30 gadiem linu audzēja visā Latvijas teritorijā, tad pēc 2. Pasaules kara to audzēšanu novirzīja uz Latvijas austrumu daļu un 21. gadsimtā tos nelielā platībā audzē pārsvarā tikai austrumu daļā Ludzas rajonā. Diemžēl linu audzēšana bez subsīdijām ir ekonomiski neizdevīga. Jelgavas linu fabrikai "Lare-lini" ekonomiski izdevīgāk ir linus ievest no Francijas, pārstrādāt un aizvest gatavo produkciju atpakaļ uz Franciju. Salīdzinot ar Latviju, Francijā ir ievērojami augstākas linu šķiedras ražas, kuras tur pārsniedz 10 cnt/ha. Tas izskaidrojams gan ar agrotehnikas atšķirībām, gan ar siltāku klimatu. Tuvākā nākotnē linu platības būtiski nepalielināsies (Sproģis A. 2007).

Nozīmīga kultūra Latvijā, pēc to ieviešanas Eiropā, ir bijuši un ir kartupeļi, kurus sauc arī par otro maizi. Ja līdz 1. Pasaules karam un daļēji vēl līdz 20. gadsimta 30. gadiem kartupeļus intensīvāk audzēja Latvijas Kurzemes daļā, tad pēc 2. Pasaules karā tos audzē gandrīz vienmērīgi visā Latvijas teritorijā izņemot maz Zemgales līdzenuma velēnu karbonātu augsnēs, kuras kartupeļu audzēšanai nav īpaši piemērotas. Līdz 1940. gadam kartupeļu audzēšanas vietas lielā mērā noteica spirta tecinātavu - brūžu atrašanās vietas, kuri bija daudzus pagastos..

1. tabula / Table 1

Latvijas klimata piemērotība atsevišķu kultūru audzēšanai
Adequacy of Latvian Climate for Growing of Different Crops

Kultūras nosaukums	Kurzeme	Rietum-zemgale	Austrum-zemgale	Rīerum-vidzeme	Austrum Ziemeļvidzeme	Latgale
Rudzi	+	+	+	+	+	+
Auzas	+	+	+	+	+	+
Ziemas kvieši	+	+	+	+	+ --	+--
Vasaras kvieši	+	+	+	+	+	+
Ziemas mieži	+	+	+--	+--	+-- --	+-- --
Vasaras mieži	+	+	+	+	+	+
Grikāle	+	+	+	+
Ziemas rapsis	+	+	+--	+--	+-- --	+-- --
Vasaras rapsis	+	+	+	+	+	+
Griķi	+	+	+	+	+--	+--
Lini	+	+	+	+	+	+
Kaņepes	+	+	+	+	+--	+--
Kartupeļi	+	+	+	+	+	+
Cukurbietes	+	+	+	+	+--	+--
Dārzeni	+	+	+	+*	+*	+*
Lopbarības bietes	+	+	+	+	+	+
Ilggadīgie zālāji	+	+	+	+	+	+
Augļu dārzi	+	+	+	+--	+--	+--
t. sk. plūmes	+	+	+	+--	+-- --	+-- --
saldie ķirši	+	+	+--	+-- --	+-- -- --	+-- -- --
aprikozes	+--	+--	+--	+-- --	+-- -- --	+-- -- --
vīnogas	+--	+--	+-- --	+-- -- --	+-- -- --	+-- -- --

- + piemēroti apstākļi audzēšanai
- +-- apmierinoši apstākļi audzēšanai
- +-- -- vāji apstākļi audzēšanai
- +-- -- -- nepiemēroti apstākļi audzēšanai
- +* atšķirīgi apstākļi pa kultūrām

Avots: autoru pētījums

Pēc 1950. – 1960. gada, pēc mazo spirta brūžu likvidācijas, pārstrāde koncentrējas Iecavā, Alojā un vēl dažās fabrikās. Tomēr kartupeļu audzēšanas rajoni būtiski neizmainījās, jo attīstījās autotransports, kas varēja kartupeļus pārvest arī uz tālāku pārstrādes vietu Tomēr, par cik padomju lielsaimniecībās ar kartupeļu audzēšanu diez kā nepadevās, un ražas pat bija zemākas kā 30. gados, tad tās centās kartupeļu stādījumus samazināt. Samazinoties stādījumiem plānošanas institūcijas spieda kartupeļus ražot, daļēji gan ievērojot

augšņu piemērotību kartupeļu audzēšanai konkrētā saimniecībā. Tomēr kartupeļu platības no 30. gadiem līdz 80 gadiem samazinājās divkārt.

Spirta ražošanai sāka izmantot graudus, kas 21 gadsimtā jau pilnībā ir aizstājuši kartupeļus spirta ieguvei. Labi veicās kartupeļu audzēšana toreizējiem kolhoziem Ādažos un Lielvārdē. Ādažos jau 80 gados sāka pielietot Rietumeiropā ražotos arkļus, kuri veidoja piemērotākas vagas, un reizē nodrošināja kartupeļiem labākus augšanas apstākļus. Šo kolhozu veiksmi nenoteica augšnes vai klimata īpatnības, bet augsta agrotehnika un kārtība saimniecībā.

Līdz 2. Pasaules karam Latvijā vairāku tūkstošu ha platībā nelielos gabaliņos pie mājām audzēja kaņepes gan sēklu, gan šķiedras ieguvei. Kaņepes tika audzētas visā Latvijas teritorijā un tās sēklas pievienoja sviestam un rudzu maizei, iegūstot patīkama aromāta un garšas produkciju. Kaņepju stiebrus izmantoja īpaši stipru virvju – tauvu un šņoru ieguvei. Kaņepju tauvas bija lietotas ļoti plaši kuģu un laivu satismē, zirgvilkmes transportā un citur. Arī 21. gadsimtā kaņepes audzē nelielās platībās dažās saimniecībās. Diemžēl arī Latvijā kaņepes atzītas par daļēju narkotikas augu un to audzēšanai vajag speciālu saskaņošanu. Praktiski gan Latvijas samērā vēsajā klimatā narkotiskās vielas kaņepes tikpat kā neveidojas. Kaut arī kaņepju audzēšana ir saistīta ar zināmu risku no putnu uzbrukuma sēklu ienākšanas fāzē, to produkcija ir pieprasīta un var būt ekonomiski izdevīga, kā to pierāda kaņepes audzējošās saimniecības.

Vairāk kā 10 tūkstoš ha platībā Latvijā audzē dārzenus. To areāls ir izplatīts visā Latvijas teritorijā. Lielākās platības (virs 10 – 50 ha vienā saimniecībā) koncentrētas Rīgas tuvumā, kaut gan ir saimniecības arī citos reģionos, kurās dārzena platības pārsniedz 5 – 10 ha. No klimatisko apstākļu viedokļa dārzeni var augt visos Latvijas reģionos, kaut gan veģetācijas periods, un it īpaši bezsalnu periods lielāks ir Kurzemē un Zemgalē. Arī slēgtās dārzena platības ir izvietotas visā valsts teritorijā, kaut arī lielāka koncentrācija ir Rīgas tuvumā.

Latvijā diezgan lielā platībā ir augļu dārzi, ieskaitot ogulājus un zemenes. Augļu dārzu platības 1938. – 1940. gados bija Latvijā 19 tūkstoš ha, 1972. gadā 42.7 tūkstoš ha, bet 2000. gadā uzskaitīti tikai 12.3 tūkstoš ha un 2005. gada 13.4 tūkstoš ha platībā (Sproģis A. 2007). Šeit gan laikiem ir uzskaites metodikas atšķirības. Pēc 2000. gada par augļu dārzu uzskaita sakoptu un izmantotu dārzu. Auļu dārzi ir izvietoti visā Latvijas teritorijā, kaut arī lielāka koncentrācija ir Latvijas rietumu daļā, kur ir piemērotāki laika apstākļi. Tomēr, kā parāda atsevišķi piemēri, pat Iedzēnos pie Madonas, kur ir aukstas ziemas, labi padodas ābeļu dārzi. Pat vīnogas aug Latgalē un Ziemeļvidzemē. Augļu dārzu platības ir ievērojami mazākas kā tas būtu vajadzīgs Latvijas iedzīvotāju patēriņam. Augļu dārzu platība jāplašina vismaz 3 reizes, it īpaši plūmju un ķiršu un arī zemeņu. Kaut pēdējos gados ievērojami paplašinājusies kultivēto melleņu – zīleņu audzēšana, arī šīs kultūras produkcija ir nepietiekoša daudzumā. To pašu var attiecināt uz kultivēto dzērveņu audzēšanu, kuras produkcija vēl trūkst un ir pieprasījums eksportā.

Nozīmīga zemju izmantošana Latvijā var būt arī zivju dīkiem. Pagājušā gadsimta 30. gados Latvijā zivju dīku bija vairāk kā 5 tūkstoš ha platībā un izvietojās nelielos dīkīšos visā Latvijas teritorijā. Arī padomju sistēmas pēdējos gados dīku platība bija ap 5 tūkstoši ha, bet tie bija jau ievērojami lielāki – valdoši ap 5 – 10 ha platībā. Pēc zemju privatizācijas zivju dīki nonāca vairāku īpašnieku īpašumā un zivju dīki pārsvarā tika likvidēti. Reizē ar to Latvijā iekšzemes zivju ir liels iztrūkums. Zivju dīku paplašināšanu traucē minētā privāto zemju sadrumstalotība. Latvijas valdība nav izstrādājusi pasākumus kā ieinteresēt vairākus zemju īpašniekus veidot kopējus zivju dīkus. Sakarā ar vairāk kā miljons ha neizmantotām lauksaimniecībā izmantojamām zemēm, šīs platībās var apmežot vai daļā ierīkot zivju dīkus. Zivju dīku ierīkošanai piemērotas pat ir vairāk kā 100 tūkstošu ha zemju. Arī eksportā ir saldūdens zivju pieprasījums. Tāpat eksporta noiets būtu vēžiem, kuru audzēšana speciālos dīķos ar ūdens caurplūdi Latvijā ir sākusi attīstīties, bet vēl diemžēl nepietiekamā apjomā.

Viena no lielākajām nozarēm Latvijā ir piena lopkopība ar jau senām tradīcijām. Diemžēl liellopu, un tai skaitā govju skaits Latvijā ir katastrofāli samazinājies. Ja pagājušā gadsimta 30. gados Latvijā bija vairāk kā 0.8 miljonu slaucamo govju, pēc 2006. gada to ir mazāk kā 0.2 miljonu (Sproģis A. 2007). 30. gados lielāka govju koncentrācija bija Vidzemē. Diemžēl tagad Vidzemē ir ļoti maza liellopu koncentrācija. Pēc 2000. gada govīs izvietotas mazā skaitā visā Latvijā. Latvijā ir tikai dažas 10 lielfermas, tai skaitā dažas modernās uzceltas pēdējos 5 gados. Izejot no nokrišņu daudzuma labāka zāles ieguve iespējam Vidzemē, bet izmantojot liellopu ēdināšanu kūftis ar sētām lopbarības kultūrām, visā Latvijas teritorijā uz auglīgākām augsnēm. Tādēļ arī saprotams, ka jaunās liellopu novietnes uzceltas dažādos rajonos. Ievērojot, ka Latvijas pienu no saimniecībām iepērk gan Lietuvas un Igaunijas piena iepircēji, slaucamo govju turēšana var

attīstīties visos rajonos, ja tikai to nelimitē Eiropas Savienības ierobežojošās kvotas. Piena ieguvu pagaidām var realizēt brīvās zemju platībās, izņemot Zemgales velēnu karbonātu augsnēs, kuras jau ir izmantotas.

Ja līdz 1940. gadam cūku novietņu lielumu visā Latvijā pārsvarā noteica graudu ieguves iespējas, un rudzu iepirkums no Krievijas, tad padomju sistēmā cūku skaitu noteica uzliktais plāns katrai saimniecībai. Tas reti kad bija atkarīgs no zemju kvalitātes, bet vairāk no novietņu esamības. Pēdējos padomju gados Latvijā uzcēla dažas cūku lielfermas, kuras diemžēl pēc 2000. gada stāv tukšas. Pēdējos gados atkal sāk atdzimt dažas lielākas fermas visā Latvijā, diemžēl ne pārāk daudz. Cūkkopības attīstībai nevēlami ir presē izskanējuši daži izteicieni, ka cūkkopībai Latvijā nav nākotnes. Tad jau vispār jāsaka, ka Latvijai nav nākotnes, jo turpat 100 tūkstoši strādājušo strādā ārzemēs, imports pārsniedz eksportu par vairāk kā 3 miljardiem latu, tas ir ap 1.5 tūkstoti latu uz katru Latvijas iedzīvotāju. Bet vienlaicīgi var jautāt kā var eksistēt Grenlande, kurā ir daudz vēsāks klimats, lauksaimniecībai ļoti smagi apstākļi, bet valsts pēc dzīves līmeņa ir pirmajā desmitā pasaulē. Vai Latvijas lauksaimniecības dažu personu izteikumos neskan ārvalstu tirgotāju balsis – “neražojiet neko Latvijā mēs visu Jums piegādāsim”. Tas nekas, ka piegādātā pārtika būs modificētā un ar konservantiem papildināta. Latvijas lauksaimniecībai un arī cūkkopībai Latvijā bija, ir un būs nākotne.

Nozīmīga loma Latvijas lauksaimniecībā ir arī putnkopībai. Diemžēl 21. gadsimtā varam minēt tikai vistkopību ar olu un broileru gaļas ražošanu. 20. gadsimtā praktiski nav vērā ņemamu tītaru, zosu un pīļu fermu. Tās aizgāja līdz ar padomju lielsaimniecībām. Izveidotas gan ir jaunas fazānu un strausu audzētavas. Tomēr to īpatsvars ir neliels. Arī olu ražošana pēdējos gados ir mazāka kā 20 gadu atpakaļ. Olu un broileru gaļas ražošana izvietotas dažās novietnes: Ķekavā, Iecavā un dažās mazākās. Putnu novietņu izvietojumu nosaka padomju laikā uzceltās novietnes. Fazānu un strausu izvietojumu nosaka atsevišķu uzņēmēju entuziasms. Putnkopības produkcijas ražošanas apjoms Latvijā nenodrošina patēriņu, tādēļ putnkopības produkcija tiek importēta, pārsvarā no Lietuvas. Nav plaši attīstīta Latvijā paipalu olu ražošana.

Bēdīga Latvijā situācija ir ar aitkopības atdzimšanu. Salīdzinot ar 1925. gadu, kad Latvijā bija 1.5 miljonu aitu vai 1939. gadu, kad arī bija 1.5 miljonu aitu, pēc 2000. gada Latvijā ir tikai ap 40 tūkstošu aitu (Strods H. 1992 un Latvijas statistikas... 2006). Rezultātā ir jūtams liels aitas gaļas trūkums. Diemžēl vēl 2007. gadā nav jūtams, ka aitu skaits varētu jūtami pieaugt. Aitu audzēšanai ir piemēroti visi Latvijas reģioni. Pašreiz aitas izvietotas atsevišķas saimniecības gandrīz visā Latvijas teritorijā. Aitu audzēšanai varētu izmantot Latgales un Vidzemes paugurainākās vietas, kas mazāk piemērotas aramzemei, bet zāļu audzēšanai ir izmantojamas.

Ja 30. gados pagājušajā gadsimtā bija vairāk kā 0.4 miljonu zirgu, tad pēc 2000. gada zirgu skaits Latvijā ir ap 14 tūkstoši (Sproģis A. 2007), kuri ir sporta un izjādes vajadzībām un ir visos Latvijas reģionos. Zirgu izvietojumu neiespaido klimatiskie un augsnes apstākļi.

Pēdējos gados Latvijā sāk attīstīties briežu audzēšana ierobežotās teritorijās. Šai nozarei ir lielas attīstības perspektīvas, gan no produkcijas noietā, gan ganību izmantošanas iespējām visā Latvijas teritorijā.

Latvijā sekmīgi darbojas neliela bet reizē nozīmīga nozare biškopība. Tās nozīme nav tikai biškopības produkcijas ieguvē, bet arī augu apputekšņošanā. Latvijā pēc dažādu datu avotiem ir no 50 – 100 tūkstoši bišu saimju un tās izvietotas visā Latvijas teritorijā. Biškopības attīstībai Latvijā ir lielas rezerves, jo ir neizmantoti bišu barības rajoni.

Sava nozīme gaļas un ādiņu ieguvē ir truškopībai. Trušu skaits pēc dažādu avotu datiem pārsniedz Latvijā 50 tūkstošus. Truškopības attīstībai ir ļoti lielas rezerves, gan mājražošanā, gan lielražošanā.

Īpaša nozīme Latvijas tautsaimniecībā ir meža zvēriem un to izvietojumam. Pēdējos gados meža zvēru skaits tiek regulēts un pa reģioniem, atkarībā no mežu platības un īpatsvara ir būtiski atšķirīgs. Mežu zvēru skaitu regulē, lai tie minimāli bojātu kokus un laukaugus.

Kopumā atzīmējot lopkopības reģionālo specializāciju jāatzīmē, ka pēc 1990. gada reģionālās specializācijas nozīme ir vājinājusies, privātās zemes sadrumstalotības dēļ. Visu lopu veidus varam sastapt visos reģionos. Zemes privātīpašums bremzē reģionālo specializāciju. Specializācija vairāk norit zemes īpašnieku, viņu esošas zemes valdījuma ietvaros. It īpaši to var attiecināt uz lopkopību. Augkopībā vēl daļēji specializāciju ietekmē zemes kvalitāte, klimatiskie apstākļi un noieta tirgus attālums.

Kaut arī brīvās tirgus ekonomikas valstīs tirgus ir pašregulējošs, tomēr visās attīstītās valstīs brīvo tirgu un ražošanu vairāk vai mazāk vada (regulē) valsts ar nodokļiem, subsīdijām, atvieglojumiem u.c. Eksistē vairākas reģionālās vadības metodes no kurām var kā biežāk sastopamās atzīmēt ekonomiskās, administratīvās, sociālās un citas. Arī brīvā tirgus apstākļos mazāk vai vairāk pielieto administratīvās

metodes, kaut vai, piemēram, Latvijā kaņepju audzēšanā, subsīdiju ierobežošanā atkarībā no platības lieluma, piena, gaļas un graudu realizācijas apjoma ierobežošana pēc kvotām u.c.

Reģionālās attīstības politika ir valsts kopējās attīstības politikas sastāvdaļa. Šīs politikas mērķis ir samazināt sociālekonomiskās atšķirības starp reģioniem, rajoniem un atsevišķām teritoriālām vienībām. Ar reģionālās attīstības politiku cenšas risināt reģiona ekonomiskās problēmas, veicināt resursu racionālu izmantošanu un celt iedzīvotāju labklājību. Reģionālā attīstība ir mērķēta uz teritorijas ilgspejīgu un līdzsvarotu attīstību ilgstošam periodam. Reģionālai politikai ir daudzi aspekti, kuri ir viennozīmīgi svarīgi kā reģionālā attīstība, tā arī iedzīvotāju labklājība. Tās mērķus var izteikt kā sabalansēta reģionālā attīstības nodrošināšana, vienmērīga reģionu attīstība valsts mērogā, sabalansēta cilvēku resursu, dabas resursu, materiālo un citu resursu racionāla attīstība. Reģionālās politikas īstenošanā galvenā loma ir valsts pārvaldes institūcijām. Vienlaicīgi nozīmīga loma ir arī pašvaldībām un nevalstiskām organizācijām. Reģionālo politiku visracionālāk veidot no augšas ar vispusīgu iedzīvotāju nodarbinātību, valsts investīcijām, satiksmes maģistrāļu nodrošināšanu, izglītības un veselības nodrošināšanu, valsts subsīdijām un citiem pasākumiem. Vienlaicīgi nedrīkst aplāpēt vietējo pašvaldību tiesības un iniciatīvas sava reģionā attīstībā. Reģiona attīstību veicina vai arī bremzē valsts likumi, lēmumi, funkciju sadale, finanšu resursu pārdale un citi valsts institūciju reglamentējošie noteikumi. Kā valsts, tā arī reģionālo attīstību var stimulēt vai bremzēt ļoti dažādi: ar nodokļu diferencēšanu, ar investīcijām, kredītiem, dotācijām un valsts aizdevumiem, valsts garantijām, pamatfondu amortizācijas noteikumiem, resursu patēriņu normu diferencēšanu, atļauju, licenču un sertifikātu izsniegšanas vienkāršošanu un citiem pasākumiem.

Eiropas Savienības dokumentos reģionālai politikai atvēlēta liela loma. Diemžēl praktiskā realizācija atpaliek no iecerēm. To īpaši kavē dažādie birokrātiskie noteikumi par Eiropas Savienības fondu sadali, izmantošanas laiku, piesaistes iespējām konkrētam objektam un citi ierobežojumi. Eiropas Savienības reģionālo fondu efektu pagaidām Latvijā grūti saskatīt un nereti paredzētais efekts nav sasniegts. Tomēr ir piemērs Īrija, kur reģionālie Eiropas Savienības fondi ir Īriju izvirzījuši labāko valstu vidū.

Kā Eiropas Savienības svarīgs pasākums, kurš tieši skar Latviju, ir Eiropas lauksaimniecības vadības un garantijas fonds, kas atbalsta lauksaimniecības pārstrukturizēšanos un var atbalstīt lauku infrastruktūras attīstību, investīciju piesaisti lauku tūrismam, apmežošanu, kā arī pasākumus jaunu saimniekošanas pasākumu uzsākšanai.

Globalizācijas apstākļos vēl jāņem vērā, ka reģionu atšķirības var vēl palielināties, tāpēc jāmeklē līdzekļi šo atšķirību samazināšanai. Eiropas Savienība šo atšķirību samazināšanu ir ieslēgusi prioritārajās pasākumos, ko realizē ar strukturālo politiku. Diemžēl Eiropas Savienības strukturālo fondu atbalsta vienība ir tikai visa Latvija bez sīkaka iedalījuma. Reizē ar to Latgale, kā viens no Eiropas Savienības nabadzīgākiem reģioniem tiek vienādots ar Rīgu - kā vidēji Latvijā. Līdz ar to Latgales struktūrfondu saņemšana ir apgrūtināta.

Latvijas lauksaimniecības attīstībā un arī ierobežošanā svarīgas ir Eiropas Savienības regulas lauksaimniecībā. Latvijai piešķirtās subsīdijas lauksaimniecībā uz 1 vienu lauksaimniecībā izmantojamās zemes ha ir vismaz 2 reizes mazākas kā vecajās Eiropas Savienības valstīs. Reizē ar to Latvijas lauksaimniecības iespējas Eiropas Savienībā ir ievērojami smagākas. Iedotās subsīdijas Latvijas Zemkopības ministrija vēl sadala grupās atkarībā no zemes kvalitātes, lauksaimniecības attīstības un citiem faktoriem. Reizē ar to subsīdiju apjoms pa rajoniem un saimniecībām ir būtiski atšķirīgs. Tā rezultātā pat neizdevīgākos apstākļos ar subsīdiju palīdzību atsevišķas kultūras izdevīgums var būt labāks kā saimniecībās ar labākiem dabas apstākļiem. Tātad subsīdiju pielietošana tās diferencējot pa rajoniem un saimniecībām izjauc dabisko efektivitāti un nereti stimulē audzēt vairāk produkciju neizdevīgākos apstākļos. Šī sistēma ir līdzīga padomju sistēmai, kad saimniecības bija sadalītas pa grupām un katrai grupai bija noteikta sava iepirkuma cena. Piedevām šo cenu noteica atkarībā no saimniecības rentabilitātes. Tagad subsīdiju apjomu diferencē pēc saimniecības atrašanās zonas un maznozīmīga kļūst zemes kvalitāte. Reizē ar to reģionālās īpatnības tiek daļēji noslāpētas un dabisko apstākļu piemērotība vienas vai otras kultūras audzēšanā parādās sagrozītā veidā. Tas neveicina racionālu lauksaimniecības izvietojumu un reizē produkcijas ražošanu visizdevīgākos apstākļos. Šī problēma eksistē arī visā Eiropas Savienībā. Centralizētās vadības elementu pielietošana var būt gan efektīvā, bet var arī būt traucējoša brīvam tirgum un piespiedoša ražot produkciju ne vienmēr izdevīgākos apstākļos. Tā, kaut gan Latvijā ir labi apstākļi zaļās masas ieguvei, ierobežoto produkcijas kvotu dēļ, to izmantot nevarēsim, jo produkcijas realizāciju ierobežos kvotas.

Lai veicinātu Latvijas reģionālās attīstības politiku, jau 1991. gadā pirmo reiz tika izstrādāta Latvijas reģionālās attīstības politika. 2002. gadā tika pieņemts Reģionālās attīstības likums. Reģionālās attīstības

likumu Latvijā realizē ar nacionālo plānojumu, nacionālo attīstības plānu, nozaru attīstības programmām, teritorijas plānojumu un citiem dokumentiem 10 gadu periodam. Tomēr reģionālās attīstības regulējošā darbība ir nepietiekoša līdzekļu trūkuma dēļ.

Secinājumi un priekšlikumi **Conclusions and proposals**

1. Latvijas Lauksaimniecībai ir sena attīstības vēsture. Attīstību lielā mērā ir iespaidojuši ārvalstu iebrucēji.
2. Nozīmīga loma Latvijas lauksaimniecības specializācijā ir bijuši klimatiskiem apstākļiem un tirgus pieprasījumam.
3. Arī Latvijai Eiropas Savienības sastāvā ir noteikti stingri ierobežojumi produkcijas apjomam un kvalitātei. Tas ierobežo ekonomiski izdevīgāko lauksaimniecības attīstības varianta izvēli un daudzu saimniecību attīstību. Noteikto kvotu sadale ir darbietilpīgs un neefektīvs process.
4. Kaut arī daudzi izsaka bažas, ka Latvijas lauksaimniecībai Eiropas Savienībā nav nākotnes, tādām viedoklim nav pamatojuma, jo Latvijai saņemot subsīdijas pilnā apmērā situācija uzlabosies un vietējai produkcijai būs pieprasījums.
5. Uzlabojoties vispārējai situācijai Latvijā, un tai skaitā lauksaimniecībā, lauksaimniecībā pilnīgāk sāks ievērot augsnes un klimatiskos apstākļus kultūru audzēšanai un pakāpeniski tuvinās ražas un produktivitāti veco Eiropas Savienības valstu līmenim. Specializācija pa Latvijas reģioniem visumā nākotne saglabāsies esošā izvietojumā.

Literatūra **References**

1. Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914. – 1945. // Zviedrija Sundbyborg, Daugava, 1968 - 983lpp.
2. Latvijas statistikas gadagrāmata 2006 // LR CSP, Rīga, 2006 - 408lpp.
3. Latvijas statistikas pārvaldes datu bāze www.csb.lv [Elektronisks resurss]
4. Sproģis A., Sproģis J., Sproģe I. Latvijas lauksaimniecība gadu gājumā // R. kr. Tautsaimniecības attīstības problēmas Latvijā Nr.4, Tautsaimniecības attīstības institūts. Rīga, 2007, 59. – 117.lpp.
5. Strods H. Latvijas lauksaimniecības vēsture // Rīga, “Zvaigzne”, 1992. - 288lpp.

Ekonomiskās izglītības reforma – Laikmeta diktēta prasība

Aleksandrs Vedļa ISMA profesors
Gunta Treimane LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes lektore

Abstract

1. The 21st century is characterised by the transition from industrial society to the post-industrial society. The main difference here lies in the changes regarding attitudes towards an individual. In the industrial society, an individual in the economic dimension was an object, a tool, whereas in the post-industrial society, an individual is positioned as subject, which means that the individual has acquired a determinative role and his/her rights have been acknowledged as primary ones, thus securing maximum circumstances for his/her development and self-expression.
2. Any type of society is characterized by the appropriate system of education. The so-called “traditional” education was typical of the industrial society; the goal of such education was training of students to become accurate implementers and performers of the technological conveyor. The post-industrial society’s task is to create a fundamentally new educational paradigm, which is defined in psychology as education oriented towards personality development.
3. Economy nowadays starts a purposeful transition to innovative economic methods. Science and education are of critical importance here. For the educational system to train innovative management, and not to train accurate implementers and performers for the technological conveyor, as it has been as far, pedagogy itself should transfer to innovative teaching methods in order to train experimenters, seekers of the innovative, who would attempt to independently discover ways how to better solve problems.
4. The new educational paradigm cannot be implemented by applying cosmetic improvements in old curricula and old textbooks. At the same time, these transformations may not be done by rapid revolutionary changes that would shake and suddenly ruin the old educational system. A new paradigm should be formed gradually, consistently and sequentially – within the process of purposeful transformation of the old system.

Atslēgas vārdi: tradicionālā izglītība, inovatīvā izglītība, izglītības monitorings, izglītības paradigma, inovāciju klasifikācija .

Key words: traditional education, innovative education, education monitoring, educational paradigm, innovation classification

Ievads / Introduction

Inovācijas mūsdienās kļuvušas par ekonomikas dzinējspēku. Skaitīties inovatīvai nozarei vai uzņēmumam – nozīmē būt konkurētspējīgam, ražot produktus vai pakalpojumus ar augstu pievienoto vērtību.

Inovācijas process aptver visas sabiedrībā notiekošās norises, sākot ar izglītību, zinātniski pētniecisko darbību, ražošanas organizāciju, tirgus izpēti un produkcijas realizāciju. Tam visam vēl pāri klājas pasākumi un darbības, kas saistītas ar uzņēmējdarbības vides sakārtošanu un biznesam atbilstošu struktūru izveidošanu.

Ekonomika kļūst arvien atkarīgāka no zinātnes un tās atziņu apmaiņas ātruma. Inovatīvā darbība ir liela prāta un augsta intelekta darbības lauciņš. Tāpēc arvien lielāku lomu jāierāda inovatīvo ideju īstenotājiem – inovatoriem, kas zinātnieku izgudrojumus pārvērš praktiski pielietojamās lietās.

Teiktais nosaka šī pētījuma **mērķi**: akcentēt uzmanību uz rīcību, ka tradicionālā augstākā ekonomiskā izglītība jāpārkārto uz inovatīvām apmācību metodēm – gatavot jaunā meklētājus, eksperimentētājus, kuri paši censtos patstāvīgi atklāt problēmas un to risinājumus.

Publikācijas **uzdevums**: meklējot izglītības reformas risinājumus, nepieļaut straujas revolucionāras pārmaiņas, kas satricinātu un pēkšņi sagrautu veco izglītības sistēmu. Jaunajai izglītības paradigmai²⁶ jāveidojas pakāpeniski, neatlaidīgi un konsekventi vecās sistēmas mērķtiecīgas pārveidošanas procesā.

Pētījumā izmantotas monogrāfiskā, loģiskās konstrukcijas **metode**, raksta autoru personīgie pētījumi un literatūras dati.

Rezultāti un diskusija / Results and discussion

Inovatīvā uzņēmējdarbība un inovatīvā izglītība – nešķiramas kategorijas

Mūsu valsts tautsaimniecībai nenovēršami jāpārķertojas uz inovatīvo attīstību, ja gribam iet kopsoli ar laikmetu. Inovāciju pamats ir zinātnes, pētniecības un augstākās izglītības attīstība. Zemo inovāciju rezultātu cēlonis mūsu valstī ir speciālistu nepietiekamās zināšanas un prasmes šajā jomā. Izglītības kvalitāte ir viens no kritiskākajiem ķēdes posmiem produktu radīšanā ar augstu pievienoto vērtību. Izriet obligāta prasība- līdzās inovatīvai uzņēmējdarbībai jāattīsta arī inovatīvā izglītība. Taču skola ir viena no konservatīvākām un inerciālākām²⁷ sociālām institūcijām, kas nepieņēma cenšas saglabāt iepriekšējo stāvokli.

Atskatoties tautsaimniecības attīstības vēsturē, pārliecināties, ka katram jaunam sabiedrības tipam piemita atbilstoša izglītības sistēma un tās līmeņi. Tā 20.gs. otro pusi, kuru sauca par industriālo periodu un to veidoja tehnogēnā²⁸ sabiedrība, nomainīja postindustriālais periods un posttehnogēnā sabiedrība. Tas ienesa būtiskus akcentus tautsaimniecības attīstībā, mainoties arī masveida izglītības līmeņiem. Tā gadsimta pirmajā pusē industriāli attīstītās valstīs masveida izglītība bija sākumizglītība (pamatskola). Pēc otrā pasaules kara par masveida un praktiski vispārējo izglītību kļuva vidējā izglītība. Gadsimta pēdējās desmitgadēs postindustriālajā sabiedrībā par masveida izglītību kļuva augstākā izglītība. Mūsdienās par plaši pieprasītu jau kļūst maģistrantūra. Tas viss ir cieši saistīts ar fiziskā un garīgā darba proporcijām. Klasiskās industrializācijas periodā fiziskā darba loma pakāpeniski mazinājās, zināšanu loma nedaudz palielinājās, kapitāla loma ļoti būtiski pieauga. Gadsimta otrajā pusē kapitāla loma ekonomikā stabili ieņēma pirmo vietu. Taču, sākoties postindustriālajam periodam, kurš raksturojas kā informācijas- inovācijas sākuma periods, šo trīs faktoru attiecības izmainījās. Arvien pieaugošu lomu ieņem zināšanas un tās stabili sāk ierindoties pirmajā vietā, nobīdot kapitālu uz otro vietu (Трифилова, 2005; Dimza, 2003).

Jaunie laiki prasa radikāli mainīt izglītības saturu un metodes, kas noteiktu arī izglītības produkta- jaunā speciālista- kvalitāti. Arī izglītības procesā ir vajadzīga inovācija ne tikai formālā izpratnē, bet pēc būtības. Tie uzņēmumi un iestādes, kuri nav inovatīvi, agrāk vai vēlāk zaudē tiem, kas nepārtraukti meklē jaunus optimālus risinājumus. Svarīgākā mūsdienu izglītības pazīme ir virzība uz to, lai skolu jaunatne ne tikai pielāgotos, bet aktīvi apgūtu sociālo pārmaiņu situācijas.

Inovācijas izglītībā ir sociāli filozofiska kategorija, kurai pēdējos gados pievērsta liela sociologu un sociālfilozofu uzmanība. Jau pagājušajā gadsimta 70. gadu beigās pasaules atzinību guvušā autoru kolektīva ziņojums Romas klubam „Apmācībām nav robežu” noformulēja ieteikumus par izglītības pamattipiem. Šie izglītības orientieri 90. gadu sākumā ieguva starptautisku atzinību un tika iekļauti JUNESKO programmās (Кларин, 1998; Nacionālās...,2007.)

Minētajos ieteikumos tika izdalīti divi izglītības tipi:

1. **Uzturošās** izglītības tips (maintenance learning), kura uzdevums ir uzturēt, atražot līdzšinējo kultūru un sociālo sistēmu, nodrošināt sociālās kultūras un pieredzes pēctecību. Tradicionāli šis izglītības tips raksturīgs gan pamatzglītības, gan augstskolas izglītības sistēmā. Literatūrā sastopamie šī izglītības tipa sinonīmi: klasiskā, tradicionālā, tehnoloģiskā, reproduktīvā izglītība.

2. **Inovatīvā** izglītība (innovative learning) – stimulē ieviest inovatīvas izmaiņas līdzšinējā kultūrā un sociālajā vidē. Šis izglītības tips bez pastāvošās kultūras un tradīciju uzturēšanas, papildus stimulē aktīvu atsaucību uz atsevišķu indivīdu un sabiedrības kopumā problēmsituācijām. Pievēršanās šādai izglītības sistēmai paplašina didaktisko meklējumu nozīmes redzējumu. Sinonīmi: pētnieciskā, izziņāšanas izglītība.

Mūsdienu ārzemju didaktikā arvien lielāku orientāciju gūst mācību tips ko sauc par „inovatīvo”; tanī pašā laikā mācību iestāžu praksē pārsvars joprojām vērojams „uzturošās” izglītības tipam. Šis pārrāvums,

²⁶ Paradigma – paraugs, modelis, uzskatu sistēma.

²⁷ Inerce – rutīna, kūtrums, aktivitātes trūkums.

²⁸ Tehnogēns – tehnika + gr.v. genēs – radīt, dot ražu; tehnogēns – tehnikas attīstības rezultāts

pēc sociologu un pedagogu domām, lielā mērā izskaidrojams ar sabiedrības negatīvību pārorientēties uz jaunām problēmām politikā, ekonomikā, ekoloģijā un ar to saistītām pieejām mācību procesa organizācijā. Tādējādi inovatīvās izglītības organizācija attiecas ne tikai uz mācību procesa didaktisko uzbūvi, bet arī uz sociāliem rādītājiem. Zināšanu uzkrāšana, pāreja uz jaunām tehnoloģijām visās dzīves sfērās noved pie apzināšanās, ka izglītības nozarē jāpārskata ne tikai to, ko mēs mācām, bet arī kā mēs to darām.

Inovāciju izglītības sakarā galvenokārt jādomā par augstskolas izglītību. Reformas priekšplānā te ir jautājums kā pāriet no tradicionālās, tehnoloģiskās izglītības uz pētniecisko, izziņas izglītību. To atšķirības parādītas 1. tabulā.

1. tabula

Tradicionālās un pētnieciskās (izzināšanas) apmācības salīdzinājums (7.)

	Tradicionālā apmācība	Pētnieciskā (izzināšanas) apmācība
1.	Pasniedzējs izklāsta apgūstāmās tēmas saturu, galvenos jēdzienus, secinājumus un ieteikumus	Apmācamajam patstāvīgi jāapjēdz jaunās vielas noderīgums, galvenie jēdzieni un idejas, nevis jāsaņem gatavs ieteikums no pasniedzēja
2.	Students vitāli svarīgus jēdzienus, idejas un to nozīmi uzzina no pasniedzēja tiešā vielas skaidrojuma	Jaunās vielas apgūšanai jārada tādas situācijas, kuras apmācamajiem pamodina interesi meklēt idejas, izprast jēdzienus un paver iespēju patstāvīgi gūt skaidrāku priekšstatu par to ko grib
3.	Piedāvājamā mācību viela tiek pasniegta, kā viengabalains, nedalīts, līdz galam izveidots, neapstrīdams, autoritatīvs informācijas sakārtojums	Piedāvājama mācību vielai jāsaturs šaubu momentus, kas pieļauj alternatīvus risinājumus, metodiskos materiālus neuzskatot par absolūtu, neapstrīdamu patiesību
4.	Laboratorijas darbu mērķis-praktisku, manipulējošu iemaņu formulēšana, kā arī iepiņānoto rezultātu sasniegšanai domāto norādījumu ievērošanas spēju izkopšana	Laboratorijas darbu materiāliem jānodrošina izvīrīt alternatīvus mērķus tiem, kurus māca auditorijā teorētiskajā stundā
5.	Laboratorijas darbiem no pasniedzēja puses jābūt saplānotiem tā, lai pareizās atbildes vai rezultāti būtu sasniedzami tikai stingri pieturoties pie laboratorijas darbu metodikas vai instrukcijas	Students patstāvīgi izstudē, apraksta un interpretē tās zināšanas un novērojumus, kurus viņš līdzīgi citiem iegūst mācību procesa laikā
6.	Lai pa īstam saprastu apgūstamo priekšmetu, studentam jāizurbjas cauri lielam, ar šo saturu saistītam, faktoloģiska rakstura informācijas apjomam	Studējošie apšaubā vispārpieņemtus priekšstatus, idejas, noteikumus, bet savos meklējumos iekļauj alternatīvas interpretācijas, kuras viņi patstāvīgi noformulē, pamato un izsaka vienkāršā, skaidri saprotamā formā

No 1.tabulas redzams, ka pētnieciskā (izzināšanas) pieeja mācību procesam vērsta vispirms uz to, lai tradicionālo apmācību pārveidotu no reproduktīvās uz produktīvo, piedāvājot tādas apmācību formas, kas rosinātu jaunatnē jaunu zināšanu meklēšanas alkas un centienus atrast pašu iniciēto ieceru realizēšanas ceļa izvēli. Viņiem kritiski jāizturas pret standarta apmācības piedāvājumiem, jāpieļauj šaubas par tehnoloģiskās apmācības apgalvojumiem, pašiem jāmeklē savu iniciēto ieceru realizēšanas metodes kā labāk izpildīt un gūt vienkāršāku risinājumu.

No iepriekš teiktā varam izdarīt secinājumu, ka vairākums līdzšinējo mācību grāmatu un metodiskie līdzekļi inovatīvam mācību procesam nav noderīgi vai maz noderīgi. Kardināli jāmaina līdzšinējās mācību literatūras saturs un struktūra, no iemācīšanas metodēm jāpārorientējas uz ievīrzi likt studentiem pašiem atklāt un izvēlēties viņus interesējošo problēmu, iepazīt vīdi, kurā darbojas un mudināt sevi darboties problēmas atrisināšanas interesēs.

Patstāvīgā mācību darba organizācija prasa atbilstošus mācību līdzekļus- cita veida mācību grāmatas, metodiskos materiālus, darba burtnīcas, rokasgrāmatas, enciklopēdijas, vārdnīcas. Tiem jāvedina uz iespējamām problēmām, jārosina jautājumi, pašiem jāmeklē atbildes.

Šīs publikācijas autors (A.Vedļa) piecus gadus divās augstskolās par mācību līdzekli pielietoja „Darba burtnīcas uzņēmējdarbībā”. Tajās dotas dažas ievīrzes, bet ne obligāti uzdevumi, jo pieļauta iespēja

variēt. Norādītas dažas risinājuma metodes; ja students argumentēti pierāda citas metodes priekšrocības – tas ir apsveicami. Mācību procesa gaitā studentam jāizvēlas savs individuāls mērķis, jāmeklē risinājuma metodika, jāapstrādā savi personīgie dati, jāsatgavo atbildes uz jautājumiem.

Darba burtņicas lietderība parādās šādās izpausmēs: (Vedļa, 2007).

1. Liek katram studentam patstāvīgi strādāt, meklējot savas risinājuma metodikas un atbildes, jo nav nedz no kā „špikot”, nedz ko „špikot”, jo darbs ir individuāls un katrs sāk no 0 punkta. Arī vislielākajam sliņķim tomēr jātēlo nodarbinātība, jo nekā nedarīšana un blakus nodarbošanās piesaista pasniedzēja uzmanību ar nepatīkamiem jautājumiem vai aizrādījumiem.
2. Piespiež savākt, kopēt, lasīt uzdevuma risināšanai nepieciešamo literatūru, tādejādi apgūstot iemaņas strādāt bibliotēkā.
3. Attīsta spēju spriest, formulēt domu, veidot teikumus un rakstiski izteikties.
4. Iesaista uzdoto vai izvēlēto jautājumu un radušos problēmu risināšanā ģimenes locekļus, biznesa partnerus, paziņas, tādejādi apgūstot komunikēšanās mākslu.
5. Attīsta māku savākt vienkopus lasīto, dzirdēto, paša izdomāto; visu analizēt, sintezēt, izstrādāt un pieņemt lēmumu, izvēlēties metodes.
6. Ļauj pasniedzējam objektīvāk novērtēt studentu darbu.
7. Visādā ziņā disciplinē studentus.
8. Ļoti piemērots mācību līdzeklis tālmācībai.

Arvien skaidrāk kļūst redzams, ka līdz šim izmantotās izglītības sistēmas menedžmenta metodes un pasniegšanas kvalitātes novērtēšanas līdzekļi nav pietiekami objektīvi un droši, jo tie ir vāji unificēti un bāzējas galvenokārt uz kvalitatīvo vērtējumu un ekspertu spriedumu, bet nav orientēti uz moduļu pielietošanu un datortehnoloģijām.

Izglītības un pedagoģijas monitorings

Latvijas augstākās izglītības sistēma piedzīvo straujas un būtiskas pārmaiņas. Aizvadītā gadsimta 90. gados tai bija jāpielāgojas jaunai politiskai situācijai sabiedrībā un valstī, jauniem tirgus spēkiem un jaunām prasībām no studentu, uzņēmēju un darba devēju puses. Boloņas Deklarācija (1999.g.), kurai pievienojušās 29 Eiropas valstis, Latvija to skaitā, paredz reformēt savu valstu augstskolās izglītības struktūru konverģētā²⁹ veidā (Jance, 2006; Izglītības..., 2008; Augstākā..., 2008)

Deklarācijā noteiktā rīcības programma balstās uz pieciem mērķiem:

- Kopīgas struktūras pieņemšana saprotamiem un salīdzināmiem zinātniskiem grādiem;
- bakaluru un maģistru līmeņu ieviešana, kur pirmo grādu programmas nav īsākas par 3 gadiem un atbilst darba tirgum;
- saskaņotas kredītpunktu sistēmas;
- Eiropas dimensija kvalitātes nodrošināšanā ar salīdzināmiem kritērijiem un metodēm;
- atlikušo šķēršļu likvidēšana, kas kavē brīvu studentu un pasniedzēju mobilitāti.

Turklāt Latvijas tautsaimniecībai, izglītībai tai skaitā, jāsatopas aci pret aci ar globalizācijas un zināšanu revolūcijas mēroga izaicinājumu- jaunām tendencēm, kas ietekmē ne tikai to kādā veidā darbojas augstākās izglītības sistēma, bet pat šīs sistēmas mērķus un nolūkus. Zināšanu akumulēšana un to pielietošana ir kļuvusi par svarīgākajiem faktoriem tautsaimniecības attīstībā un tie arvien vairāk kļūst noteicošie valsts konkurētspējai globālajā ekonomikā.

Latvijas Saeima pieņēmusi „Izglītības inovācijas fonda likumu”(Izglītības..., 2008), kura viens no mērķiem ir veicināt izglītības attīstību valstī, atbilstoši vienotai valsts politikai un stratēģijai, finansējot izglītības inovācijas projektus, kuri veicina jaunāko zinātnes atzinumu un moderno tehnoloģiju ieviešanu un izmantošanu izglītības procesā, tajā skaitā mācību programmu un mācību satura metodiskā nodrošinājuma, jaunu mācību līdzekļu izstrādes un aprobācijas, kā arī inovāciju jomā.

Mainīgā pasaule prasa attiecīgas izmaiņas izglītības darbā. Jāveic izglītības monitorings. Mācību iestāžu praksē līdzšinējais izglītības monitorings tiek apskatīts nevis no mērķa, mācību priekšmeta satura, izglītības metožu un līdzekļu pozīcijām, bet tikai kā informācijas iegūšanas, uzkrāšanas un tālāk nodošanas forma. Līdz ar to tas neļauj izveidojušās izglītības pieejas izvērtēt no pasniegšanas, audzināšanas, metodiskās

²⁹ Konverģence – savstarpēja tuvināšanās, līdzīgu īpašību iegūšana

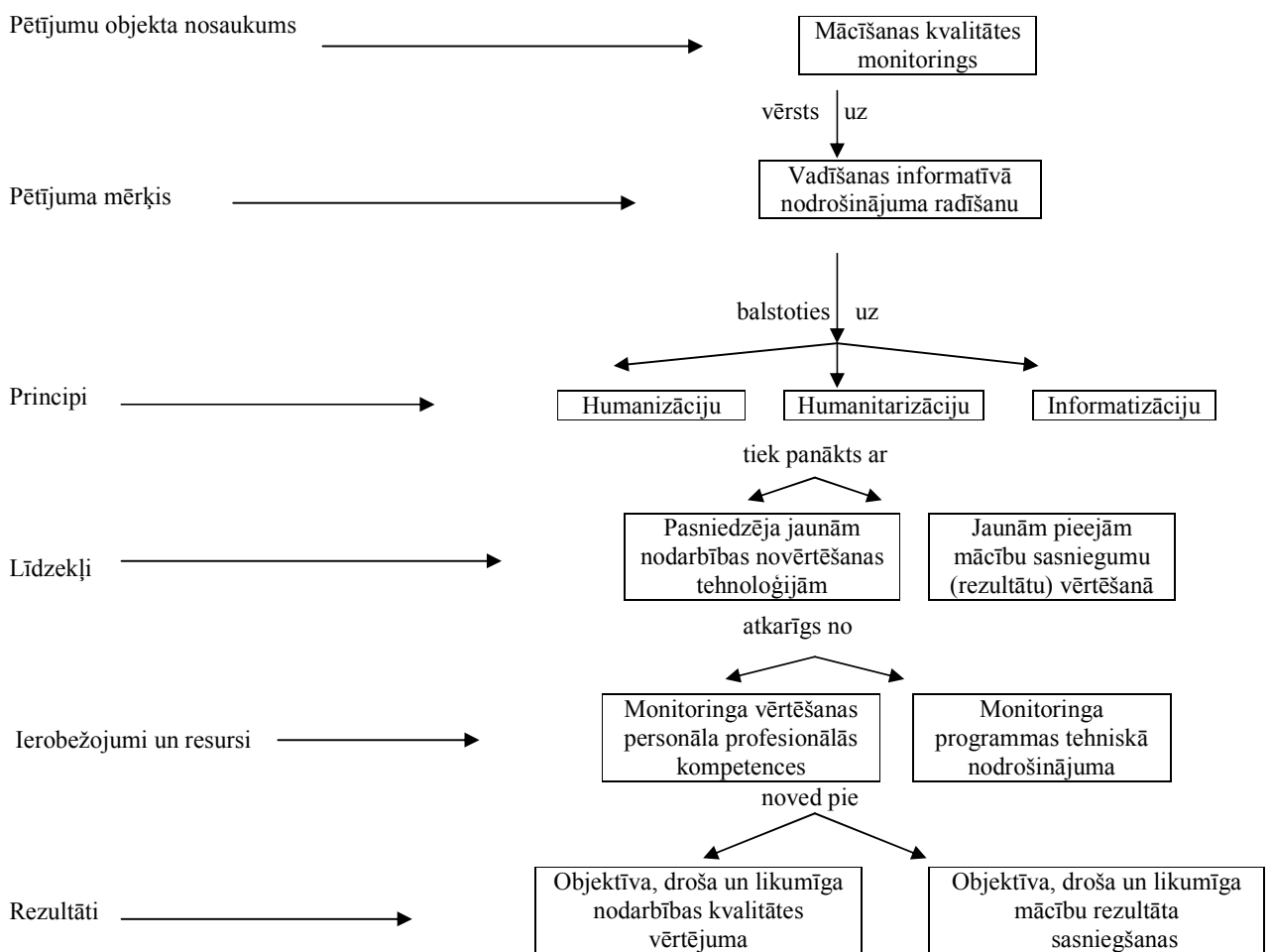
darbības, kvalifikācijas paaugstināšanas un citiem pedagoģiskās darbības viedokļiem. Tāpēc jāveido praktiski jauna pedagoģijas monitoringa sistēma, paredzot tajā citus parametrus.

Monitoringa jēdziens ir plašs, tāpēc svarīgi kā to saprot. Monitorings var būt:

- uzraudzīšanas, novērtēšanas un prognozēšanas process;
- cilvēka darbības izraisīto izmaiņu apkārtējā vidē kompleksi novērojumi un pētījumi;
- vides stāvokļa novērošanas, kontroles, analīzes un prognozēšanas informatīvā sistēma.

Par monitoringa objektiem tād var būt darba apstākļi, process, šī procesa darba rezultāti vai atsevišķi parametri. Par izglītības monitoringa galvenajām sastāvdaļām kalpo regulāra sākotnējās informācijas savākšana, uzkrāšana, tās attiecīga apstrāde un apkalpošana efektīvākas izmantošanas vajadzībām.

Viena no galvenajām monitoringa funkcijām ir mērīšana un salīdzināšana. Mērīšana pēc savas būtības ir pētāmās pazīmes izpauduma pakāpe kaut kādā skalā, salīdzināšana ar respektējamu skalu, normu, pieņemumu vai citiem mērījumiem. Pedagoģijā mērījumi, respektīvi, salīdzinājumi ir parasta parādība. Mācību grāmatu, studentu zināšanu, atestācijas darbu salīdzināšana ir parasta lieta, bet ne vienkārša. Šāda salīdzinājumu kvalitāte atkarīga no daudziem faktoriem, tāpēc tai jābūt zinātniski pietiekami apgādātai ar drošām salīdzināšanas metodēm. Tikai tādā gadījumā mērījumi ir objektīvi un droši. Mācīšanas kvalitātes monitoringa konceptuālais modelis parādīts 1. attēlā.

1.att. Mācīšanas kvalitātes monitoringa konceptuālais modelis(9).

Kā iepriekš minēts, sabiedrībā notiek pāreja no tehnogēnās sabiedrības tipa uz posttehnogēno sabiedrības tipu. Galvenā atšķirība ir izmaiņās attiecībā pret cilvēku. Ja tehnogēnajā sabiedrībā cilvēks bija ražošanas resurss, tād līdzekļu krājums, objekts, lieta, kas kalpo par ienākumu radīšanas avotu.

Posttehnogēnajā sabiedrībā cilvēks ir subjekts un sabiedrības galvenais mērķis. Cilvēks kā subjekts tiecās un spēj izzināt apkārtējo pasauli un iedarboties uz to, viņam dotas tiesības un izriet pienākumi. Tiesību subjekts-fiziska vai juridiska persona- var būt par tiesisko attiecību dalībnieku.

Katram jaunas sabiedrības tipam raksturīga atbilstoša izglītības sistēma. Posttehnogēnai sabiedrībai pienākas izveidot principiāli jaunu izglītības sistēmu-mūs- laiku prasībām un iespējām atbilstošu, ko pedagoģiskajā literatūrā sauc par „uz personības attīstību orientējošu izglītību”. Tradicionālā izglītības sistēma tādā formā kāda tā joprojām pastāv, ir izsmēlusi sevi un evolucionārā ceļā, iekšējo pārveidojumu veidā tai jāpāriet kvalitatīvi jaunā formā.

Mūsdienas izglītības paradigma jāsaprot kā sistēma, kas veidota uz jaunā gadsimta vērtībām: subjektu (noteiktu personu un šai personai raksturīgo), dialogu ar subjektu, eksistenciālistu (uzsvaru likšana uz problēmām, kas nodrošina savu eksistenci), attīstības integrēšanu (dažādu sastāvdaļu apvienošana, lai tās darbotos, kā viens veselums) un fundamentālistu (ļoti nozīmīgu, galveno, pamatīgu). Izejot no teiktā, mūsdienu izglītības paradigma jāveido balstoties uz trīs principiem: humanizāciju, humanitizāciju un informatizāciju (Vedļa, 2007) . Minētie principi pieskaitāmi pie pašreizējā laikmeta globālajām problēmām. Tās nav vienkāršas problēmas, bet tieši viņas nosaka īsto izglītības paradigmas saturu, svarīgākās iezīmes un mērķus. Diemžēl pedagogu un izglītības vadītāju vairākums pagaidām ir orientēti tikai uz šo problēmu ārējām pazīmēm: mācību programmu un mācību līdzekļu atjaunošanu, sabiedrisko organizāciju piesaistīšanu skolu vadības procesiem, datortehnikas iegādei u.c. Protams, tas viss ir svarīgi. Tomēr šie atsevišķie izpaudumi neaptver humanizācijas, humanitizācijas un informatizācijas dziļākos pamatus, kuri attiecas uz izmaiņām pašu cilvēku savstarpējās attiecībās.

Humanizācija, humanitizācija un informatizācija izglītībā pagaidām attīstās gausi. Skaidrojums tam ir gan sabiedrības nelielais pasūtījums pēc šādas izglītības, gan mazais izglītības darbinieku skaits, kas izprastu un vēlētos piedāvāt šos izglītības modeļus, gan izglītības vadīšanas darbā strādājošo nepietiekamā gatavība risināt šos jautājumus, gan trūcīgais izglītības finansējums. Diemžēl šai problemātikai mazu vērtību pievērš arī pedagoģiskā izglītība un zinātne.

Izglītības inovāciju klasifikācija

Izglītības inovācija ir personības veidošanas process ar tādām izmaiņām pedagoģiskajā darbā, kas atšķiras no līdzšinējām masveida pedagoģiskās prakses un kultūras tradīcijām ar agrāk nesastaptām mācību formām, situācijām, mācību materiāliem. Radušās jaunas pedagoģiskās profesijas piemēram tūtori un fasilatori. Inovācijām izglītībā mūsdienās ir tik pat būtiska nozīme kā biznesā, jo izglītība arī kļuvusi par biznesu maksas izglītības formu un pakalpojumu veidā.

Inovācijas izglītībā ir uz rezultātu vērsta izglītības sistēma ar orientāciju pāriet no abstraktās domāšanas attīstīšanas, no teoretizēšanas un „filozofēšanas” uz individuāli ielikta radošā potenciāla attīstību, audzināt uzņēmības vēlmi un drosmi domāšanā, pārliecību savos radošajos spēkos, spēju ģenerēt jaunas nestandarta idejas. Tanī pašā laikā saglabāt apziņu un vēlmi nenodarīt kaitējumu dabai, respektīvi, attīstīt cilvēkā tās īpašības, kas raksturojamas ar jēdzieniem „inovatīvā domāšana” un „inovatīvā kultūra” (Полонский, 2007) .

Inovatīvā domāšana ir sabiedrisko attiecību, parādību un pretrunu izzināšanas, aptveršanas un radošas risināšanas augstākā pakāpe, vienlaicīgi apzinoties un novērtējot to atbilstību vai neatbilstību savām vajadzībām, interesēm un iespējām.

Inovatīvā kultūra– cilvēka garīgās dzīves joma, kas atspoguļo viņa vērtīborientācijas un rīcību, un kas nostiprināta viņa motīvos, zināšanās, prasmēs, iemaņās, tēlos un uzņēmībā pret jaunām idejām un gatavībā to visu realizēt dzīvē.

Izglītība pēc sava rakstura ir konservatīva. Sevišķi grūti realizējamas inovācijas, kas skar cilvēku savstarpējās attiecības. Šādās reizēs bieži rodas pretestība, nolūkā novērst gatavojamās izmaiņas vai samazināt tās līdz minimumam. Sevišķi grūti realizēt tos jaunievedumus, kuri paredz aizstāt tradicionāli izveidojušos un nostiprinājušos zinātnes ieteikumus, izglītības sistēmu vai tautsaimniecības reorganizāciju kopumā.

Jaunievedumus ieviešot, svarīgi ievērot samērīgumu attiecībās starp tradīcijām un inovācijām. Ja sadzīvošanas līdzsvars starp veco un jauno tiek izjaukts, kad viss tradicionālais, tai skaitā vērtīgais, gadiem ilgi pārbaudītais un par labu esam atzītais, tiek pilnīgi ignorēts, bet dažreiz arī sagrauts, to var uzskatīt par pedagoģisko ekstrēmismu.

Inovācija vairāk ekonomisks un sociāls termins nekā tehnisks vai vispār materiāls, lietisks, jo sevišķi izglītībā. Galvenās inovāciju izglītības pazīmes: pozitīvas sociālas un (vai) ekonomiskas pārmaiņas izglītības iestāžu darbā. Inovācija kā jaunievedums ir permanenta* kategorija, cilvēku sabiedrības attīstību pastāvīgi virzošs spēks. Izejot no šāda izglītības inovāciju skaidrojuma, zemāk tiek dots izglītības inovāciju iedalījums (Полонский, 2007).

Tehnoloģiskās inovācijas- jaunu produktu izstrādāšanas vai izgatavošanas paņēmieni, jaunas tehnoloģijas to radīšanā. Tās rada bāzi nozaru tehnoloģiskai pārveidošanai. Attiecībā pret izglītību šī veida inovācijas skar dažādus apmācības tehniskos līdzekļus, ko pielieto mācību procesa pilnveidošanai. Šobrīd pie tādām pieskaitāmi datoru tehnoloģijas, interneta iespējas, informācijas uzglabāšanas un noraidīšanas tehnoloģijas u.c. Tehnoloģiskās inovācijas ietekmē gan mācību kvalitāti, gan zināšanu rezultātus, gan mācību un audzināšanas darba procesu.

Metodiskās inovācijas – mācīšanas un pasniegšanas darba jaunievedumi, mācību- audzināšanas darba organizācija. Šīs inovācijas izglītības nozarē ir visizplatītākās, aptver gan eksakto, gan humanitāro disciplīnu pasniegšanu, sākot no pirmskolas iestādēm līdz augstskolām, kā arī pedagoģiskā personāla sagatavošanu un pārkvalifikāciju.

Praksē metodiskās inovācijas bieži vien ir saistītas ar organizatoriska rakstura jaunievedumiem. Šīs inovācijas tiek izmantotas gan tādās izglītības situācijās, kad plānojams mērķis vispār ir skaidrs, bet tā realizācijas metodes un līdzekļi prasa papildus pētījumus. Šīs inovāciju tips dominē atsevišķās, nošķirtās metodikās, retāk tiek pielietots didaktikā un audzināšanas teorijā, praktiski netiek pielietots vēstures disciplīnās.

Organizatoriskās inovācijas – attiecināmas uz jaunu pedagoģiskā darba organizācijas formu un metožu apgūšanu, kā arī paredz izmaiņas (gan pa vertikāli, gan pa horizontāli) ietekmes sfēru attiecībās starp struktūrvienībām, sociālām grupām vai atsevišķām personām. Konkrēti skar dažādu grupu un klašu komplektēšanu, darba paņēmienus (metodes) klasēs, grupās, ārpuskolas kolektīvos.

Pārvaldes inovācijas skar ražošanas organizācijas un vadības metodes un struktūru, kas orientētas uz pārvaldes sistēmas vai tās atsevišķu elementu nomaiņu ar nolūku paātrināt, atvieglot vai uzlabot izvirzīto uzdevumu atrisināšanu.

Ekonomiskās inovācijas aptver pozitīvās izmaiņas finanšu un grāmatvedības sfērā, kā arī plānošanas, motivācijas, darba samaksas un darbības rezultātu izglītībā novērtēšana. Pa tiešo šīs grupas inovācijas nav saistītas ar pedagoģiju, tomēr ietekmē visas izglītības sistēmas darbu, tanī skaitā iedzīvotājiem piedāvājamo maksas izglītības pakalpojumus.

Sociālās inovācijas izpaužas cilvēka faktora aktivizācijas formā šādos veidos: personāla vadības politikas izstrādāšana, ieviešana un pilnveidošana; darbinieku profesionālās sagatavošanas un pilnveidošanas sistēmas izstrādāšana; darbā jaunpieņemto darbinieku sociāli profesionālās adaptācijas sistēmas izstrādāšana; darba rezultātu novērtēšanas un atalgošanas sistēma. Te piederas arī darbinieku sociāli sadzīvīgo dzīves apstākļu uzlabošana, darba drošības un higiēnas apstākļu radīšana, kultūras un brīvā laika pavadīšanas organizācija.

Juridiskās inovācijas – jauni un izmainīti likumi un normatīvi tiesiskie dokumenti, kuri nosaka un regulē izglītības iestāžu darbu jaunievedumu likumības kontekstā.

Prakse pierādījusi, ka vislielāko efektu sasniedz ieviešot dažādu grupu inovācijas, ievērojot vienlaicīgi vairākas sabiedrības prasības.

Pēc ieguldījuma rakstura zinātnē un praksē inovācijas iedala *teorētiskajās un praktiskajās*.

Teorētiskām inovācijām pieskaitāmas jaunas koncepcijas, hipotēzes, likumsakarības, klasifikācijas, apmācību virzieni, mācīšanas un audzināšanas darba principi, mācīšanas metodikas, zinātniski pētnieciskā darba rezultātu iegūšana un apstrādāšana.

Pie praktiskām inovācijām didaktikas jomā pieskaita jaunas programmas, darba metodikas un noteikumus, rekomendācijas; skolas pārzināšana (vadīšana), mācību tehniskie līdzekļi, demonstrējamās ierīces un aparāti, kontrolējamās ierīces, rīki un modeļi; audiovizuālie līdzekļi, naturālie mācību līdzekļi un objekti.

Mācību un audzināšanas procesa organizēšanā jānošķir jēdzieni „jaunas zināšanas” un „jaunievedumi”. Pirmajā gadījumā notiek eksperimentēšana, pētījumi, jaunu ideju meklēšana un uz šīs bāzes jaunu zināšanu radīšana. Otrajā gadījumā notiek šo zināšanu realizācijas process.

* permanents – pastāvīgs, nepārtraukts.

Secinājumi / Conclusions

1. Ekonomika kļūst arvien atkarīgāka no zinātnes atziņu apmaiņas ātruma. Līdz ar to inovācijas augstākajā ekonomiskajā izglītībā kļūst tikpat aktuālas kā pārējās tautsaimniecības nozarēs. Izriet nepieciešamība no uzturošās izglītības tipa (maintenance learning) pāriet uz inovatīvo izglītības tipu (innovative learning).
2. Kardināli jāmaina līdzšinējās mācību literatūras saturs un struktūra; no iemācīšanas metodēm jāpārorientējas uz ievirzi, kur studenti paši pētītu, meklētu un izvēlētos viņus interesejošās problēmas un to atrisināšanas ceļus.
3. Izglītībā pielietojamās inovācijas iedala: tehnoloģiskās, metodiskās, organizatoriskās, ekonomiskās, sociālās un juridiskās.

Literatūra/ References

1. Nacionālās attīstības plāns 2007.-2013. gadam 1. redakcija.
2. Boļšokovs S. Inovatīvās darbības attīstība Latvijā Lisabonas stratēģijas mērķu kontekstā.. Ž. Latvija Eiropas savienībā. 2006. g. Nr. 2 11. – 12. lpp
3. Dimza V. Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā. R. 2003.- 205 lpp;
4. Inovatīvā domāšana /Aut.kolektīvs .-R. 2007.- 203 lpp.
5. Jance S. Lisabonas stratēģija – ES nākotnes ekonomikas plāns. Ž. Latvija Eiropas savienībā. 2006. g. Nr. 2 9. – 10. lpp.
6. Janszen Felix The age of innivation. Finansial Times Prentice Hall 128. – 132; 246. – 254. pp.
7. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. Москва - Рига 1998.- 176 с.
8. Полонский В.М. Инновации в образовании 2007 № 3.
9. Севрук А.И., Юнина Е.А. Мониторинг качества преподавания в школе М. 2005.- 143 с.
10. Трифилова А.А. Оценка эффективности инновационного развития предприятия. М.2005 5-32. с.
11. Vedļa A. Inovatīvās darbības organizācija R. 2007. 168. – 183. lpp.
12. Izglītības inovācijas fonda likums / www.izm.gov.lv. [resurss skatīts 3.01.2008]
13. Nacionālā inovācija koncepcija / www.izm.gov.lv. [resurss skatīts 3.01.2008]
14. Augstākā izglītība: Mainīgie apstākļi, problēmas, uzdevumi un politikas risinājumi. www.izm.gov.lv. [resurss apskatīts 9.01.2008]

Ekonomiskās informācijas pilnveidošanas iespējas lauksaimniecības sektora analīzei

Improvement Possibilities of Economic Information for Analysis of the Agricultural Sector

Armands Vēveris, Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūta pētnieks

Abstract

The aim of the study is to discover the possibilities for improvement of economic information to analyse the agricultural sector. The information on agriculture in Latvia is needed both for Latvian and the EU institutions for the analysis of situation and policy building. It is also needed for farmers in order to plan and analyse their work.

This study provides the analysis of the current situation – data sources and plausibility, as well as reveals the main spheres, where the missing information could cause difficulties both for farmers themselves and governmental institutions to take management decisions, and use possibilities for improvement of the existing information system.

The analysis shows that the need for sufficiently qualitative and full-scale information in the agricultural sphere is still not met, for example, indicators of costs representing the whole country, information on the prime cost and profitability of separate products. The study has ascertained that the main problems in obtaining information are related to the costs of its acquisition, indisposition and disinterest of respondents to disclose information, as well as the fact that many small farms still do not perform qualitative accounting, and therefore they often lack the respective information. In Latvia, however, several systems exist for obtaining information – the Farm Accountancy Data Network, or farm surveys provided by the Central Statistical Bureau. The conclusions of the study are that responsible institutions undertaking respective activities could possible carry out significant improvements in Latvian statistical system, which could lead to the increase of economic efficiency of Latvian agriculture.

Atslēgas vārdi: lauksaimniecība, informācija, apsekojumi, kvalitāte, efektivitāte

Key words: agriculture, information, surveys, quality, efficiency

Ievads

Introduction

Lauksaimniecībā vēl vairāk nekā daudzos citos tautsaimniecības sektoros ir nepieciešama valsti aptveroša, vispusīga, reprezentatīva, ticama un salīdzināma informācija par sektoru kopumā, kā arī to veidojošām sastāvdaļām – apakšnozarēm, uzņēmumu – tajā strādājošo grupām u.c. Šī īpašā vajadzība rodas tādēļ, ka sektors ir īpaši regulējams gan Eiropas Savienībā (ES), kuras sastāvā tagad ir Latvija, gan arī daudzviet citur pasaulē, īpaši ekonomiski attīstītajās valstīs. Informācija par lauksaimniecību Latvijā nepieciešama gan Latvijas, gan ES institūcijām stāvokļa analīzei un politikas veidošanai. Tā nepieciešama arī pašiem lauksaimniekiem savas darbības plānošanai un analīzei.

Pēdējo gandrīz desmit gadu laikā, sakarā ar pievienošanos Eiropas Savienībai, darbs pie informācijas vākšanas sistēmu attīstības bija vērsts galvenokārt, lai apmierinātu ES likumdošanas prasības. Nenoliedzot vajadzību izveidot informācijas vākšanas un apkopošanas sistēmas, kas atbilstu ES kritērijiem un sniegtu informāciju, kas ir salīdzināma pa valstīm, jāatzīst, ka tika atstātas novārtā pašu valsts vajadzības, kas saistītas ar lauksaimniecības sektora ekonomiskās attīstības rādītājiem. Latvijā ir veikts maz pētījumu par lauksaimnieciskās ražošanas ekonomisko efektivitāti un tās attīstības iespējām. Lai kvalitatīvi varētu izdarīt šādus pētījumus, ir vajadzīga atbilstoša ekonomiskā informācija. Tomēr šajā laikā valsts statistika ir orientējusies uz apjomu rādītāju apkopošanu, bet ekonomisko rādītāju klāsts ir, tieši otrādi, pat samazinājies. Autora rīcībā nav ziņu par pēdējos gados Latvijā veiktiem pētījumiem par aplūkoto tematu, tādēļ, ņemot vērā problēmas nozīmību, tika veikts šāds pētījums.

Pētījuma mērķis ir atklāt lauksaimniecības ekonomiskās analīzes sistēmas attīstības iespējas Latvijā, kas ļautu pilnveidot pašreiz pieejamo informācijas klāstu par sektoru un labāk spētu apmierināt sektorā strādājošo, kā arī politikas veidotāju vajadzības.

Uzdevumi izvirzītā mērķa sasniegšanai:

- ◆ apzināt Latvijā pieejamo informāciju par lauksaimniecības sektoru, novērtēt tās kvalitāti, atklāt trūkumus un problēmas;
- ◆ analizēt, kādas informācijas pašlaik trūkst, bet būtu nepieciešama;
- ◆ pētīt iespējas informācijas iegūšanai: informācijas saturs, aptuvenās izmaksas un ieguvumi.

Pētījuma objekts un izmantotās metodes. Ir analizēta esošā informācija, kas tiek vākta par lauksaimniecības sektoru, un tās izmaiņas pēdējo 10-15 gadu laikā. Pielietota salīdzinošā analīze, statistiskās, loģiski konstruktīvās un monogrāfiskā metode, intervijas ar nozares speciālistiem, dokumentu un literatūras analīze.

Lauksaimniecības vieta Latvijā un informācijas loma tajā **Place of agriculture in Latvia and role of information in the sector**

Lauksaimniecības nozares loma Latvijā joprojām ir ievērojama. Tā ir viens no pamatražošanas sektoriem, kas nodrošina izejvielas pārstrādei un galapatēriņam; lauksaimniecība ir neatņemama lauku dzīvesveida sastāvdaļa, veidojot lauku vidi, ainavu; tā ir arī galvenais nodarbošanās avots lauku apvidos. Lauksaimniecība ir pamatdarbs ap 8% Latvijas nodarbināto iedzīvotāju, bet pavisam lauksaimnieciskajā ražošanā 2005. gadā pastāvīgi (pilnu vai nepilnu laiku) bija nodarbināti 261.9 tūkstoši cilvēku, kas veido ap 23% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaita valstī. Par sektora lielo lomu nodarbinātībā un līdz ar to lauku attīstībā liecina pilna laika nodarbināto darba vienību skaits, kas 2005.gadā bijis 138.2 tūkst. (Centrālā statistikas pārvalde (CSP), 2006).

Lauksaimniecība ir nozīmīgs iedzīvotāju pašapgādes avots ar pārtiku, kas gan rada iespēju izmantot veselīgāku pārtiku, gan arī bieži tā ir nepieciešamība. Pēdējos gados strauji attīstījusies bioloģiskā lauksaimniecība. Ar bioloģiskām metodēm apsaimnieko apmēram 10% lauksaimnieciski izmantojamās zemes. Tiesa, šo produktu tirgus vēl nav pietiekami attīstījies, tomēr ir pamats uzskatīt, ka tas jau tagad dod vērā ņemamu ieguldījumu vides kvalitātes jomā.

Ar vides prasībām saskaņotai lauksaimniecībai ir nozīmīga loma lauku vides un apdzīvotības uzturēšanā, kā arī kvalitatīvas vietēja ražojuma pārtikas ražošanā Latvijas patērētājiem un eksportam.

Latvijas dalība Eiropas Savienībā nozīmē to, ka esam iesaistīti vienotā Eiropas tirgū, kurā pastāv visai asa konkurence. Tas rada īpašu vajadzību analizēt konkurētspēju, izvēlēties vajadzīgos rādītājus, kuri raksturo ražošanas efektivitāti, dod spriest par vienas vai otras apakšnozares izdevīgumu; ir vajadzīgi rādītāji, lai novērtētu to perspektīvu. Tas vajadzīgs gan katram ražotājam atsevišķi, gan valsts mērogā, veidojot lauksaimniecības politiku. Lai sekmīgi veiktu šos uzdevumus, ir vajadzīga attiecīga, ticama un reprezentatīva informācija – gan valsts griezumā, gan sīkākā dalījumā.

Lauksaimniecības sektors Latvijā ir plašs un daudzveidīgs, tādēļ arī informācijas apkopošana par to ir apjomīgs un visai dārgs process. Tādēļ svarīgi ir izpētīt, cik lielā mērā pašreiz apkopotā informācija atbilst lauksaimniecības un lauku attīstības vajadzībām?

Latvijā statistikas uzskaitē ietver visas lauku saimniecības, kurās ietilpst:

- zemnieku saimniecības,
- piemājas saimniecības,
- lauksaimniecības statūtsabiedrības,
- specializētās valsts saimniecības,
- personīgās palīgsaimniecības.

Lauku saimniecība saskaņā ar definīciju ir tehniski un ekonomiski atsevišķa vienība ar vienotu vadību, kas ražo lauksaimniecības produktus vai saglabā labus lauksaimniecības un vides apstākļus zemē. Saimniecībā

var arī ražot nelauksaimnieciskus produktus un sniegt nelauksaimnieciskus pakalpojumus (Eiropas Komisija, 2006.).

Saskaņā ar CSP 2005. gada struktūras apsekojuma informāciju, Latvijā darbojas (ir ekonomiski aktīvas) 133.0 tūkstoši lauku saimniecību ar kopplatību 3044.0 tūkst. hektāru, tajā skaitā LIZ platība – 1925.2 tūkst. ha. Lauksaimniecībā faktiski izmantotā zeme ir 1705.2 tūkst. ha jeb 88.6% no LIZ kopplatības. Salīdzinot ar 2003. gadu, visi minētie rādītāji ir palielinājušies: saimniecību skaits pieaudzis par 1.6 tūkst. jeb par 1.2%, zemes kopplatība – par 7%, tajā skaitā LIZ platība – par 5%, bet faktiski izmantotās zemes platība – par 14%. Turklāt vienmērīgi – par 14% – palielinājusies gan izmantotās aramzemes, gan pļavu un ganību platība (CSP, 2006).

Informācija reizi 5 gados tiek apkopota arī par piemājas mazdārziņiem, kuru ekonomiskais lielums pārsniedz 0.1 ELV, un attiecīgā informācija pieskaitīta klāt pārējiem datiem. (ELV – Eiropas lieluma vienība, ar kuru mēra saimniecības ekonomisko lielumu. 1 ELV atbilst 1200 eiro saimniecības bruto seguma, kas aprēķināts, izmantojot noteiktu metodiku (SUDAT, 2007.)).

Saimniecību lielais skaits un daudzveidība (platību, apsaimniekošanas intensitātes, dabisko apstākļu u.c. ziņā) reprezentatīvas informācijas iegūšanu un apstrādi padara visai complicētu.

Informācijas galvenie avoti un veidi **The main sources and kinds of information**

1) Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) dati

CSP ir galvenais datu avots par produkcijas apjomiem, jo aptver visu saimniecību loku, par kurām tiek veikta uzskaitē. Tiek iegūti arī dati par produkcijas izlietojumu un pārdoto produktu cenām, taču arvien samazinās un no 2008.gada pavisam tiek pārtraukta detalizētas informācijas iegūšana par ražošanas izmaksām.

Informācija tiek iegūta no veidlapām, ko sniedz lauksaimniecības uzņēmumi un lauku saimniecības, kā arī pieņemšanas un pārstrādes uzņēmumi, kautuves u. c. ar lauksaimniecību saistītie uzņēmumi.

Līdz šim sniedzamās informācijas apjoms par *valsts saimniecībām un statūtsabiedrībām* bija būtiski lielāks, nekā par *individuālajām (zemnieku un piemājas) saimniecībām un personīgajām palīgsaimniecībām*. Turklāt pirmās tika apsekotas pilnībā, bet otrajās tika veikts izlases apsekojums divas reizes gadā, aptaujājot ap 10% no kopējā skaita.

Par atsevišķiem produktiem tiek ievākta informācija no iepirkuma un pārstrādes uzņēmumiem - par graudu, linu un gaļas iepirkumu un to cenām.

2008.gadā paredzēts būtiski mainīt līdz šim pastāvējušo datu ievākšanas sistēmu. Saimniecības vairs netiks dalītas pēc to juridiskā statusa (statūtsabiedrības vai individuālās), bet gan divās grupās atkarībā no to ekonomiskā lieluma. Paredzēts, ka turpmāk visām lielajām saimniecībām – virs 40 ELV (skaitā ap 1000) tiks prasīt iesniegt ceturkšņa pārskatus par lauksaimniecisko ražošanu un pārdošanu. Arī vidēja lieluma saimniecības (8-40 ELV, ap 4500) ir paredzēts aptaujāt visas, taču ar intervētāju starpniecību. No nelielajām saimniecībām (1-8 ELV, skaitā 34.5 tūkst.) tiks veidota izlase ar apjomu aptuveni 4500 saimniecības. Pavisam mazās saimniecības (zem 1 ELV) paredz aptaujāt tikai reizi 5 gados, bet rezultātus pierēķināt proporcionāli katru gadu (Raubena A., 2007.).

Pamatinformācija tiek sagatavota gan valsts, gan rajonu griezumā (orientējoši), taču detalizētāka informācija pieejama tikai valsts mērogā.

2) Saimniecību uzskaites datu tīkls (SUDAT)

SUDAT ir sistēma, kas apkopo ekonomisko informāciju par saimniecību ieņēmumiem un izdevumiem, ļauj aprēķināt ekonomiskos rādītājus par saimniecību kopumā. To veidojis un uztur Agrārās ekonomikas institūts. SUDAT vajadzībām ir izveidota atsevišķa izlase – ap 1000 saimniecības. Izlase ir izveidota ar mērķi pārstāvēt saimniecības ar ekonomisko lielumu virs 2 ELV (Latvijā ir ap 19000 šādu saimniecību (CSP, 2006)). Ievācamo datu klāsts ir veidots tā, lai apmierinātu ES likumdošanas prasības. SUDAT mērķis ir sniegt informāciju par atsevišķām saimniecību grupām – atkarībā no lieluma, specializācijas un ģeogrāfiskā

izvietojuma. Tomēr nelielais izlases apjoms ne vienmēr dod iespēju iegūt patiesu priekšstatu par atsevišķām saimniecību grupām. Pašreiz SUDAT ir praktiski vienīgais informācijas avots par ražošanas izmaksām. Tas gan sniedz informāciju pa specializācijas grupām, tomēr ne tieši par apakšnozarēm. Datu attiecināšanu uz visu sektoru apgrūtinā tas, ka SUDAT pārstāv tikai ap 17% ekonomiski lielāko saimniecību. Turklāt tiek atzīts, ka saimniecību, kuras piedalās šajā projektā, rezultāti parasti uzlabojas, jo tās aktīvāk seko līdzīgu ieteikumiem un izdevumiem. Līdz ar to tās laiku kļūst nereprezentatīvas.

3) Administratīvie datu avoti.

Vispārēja tendence Eiropas Savienībā ir plašāk izmantot administratīvos datu avotus. Latvijas lauksaimniecībā svarīgākie no tiem pašlaik ir:

- a) Lauku atbalsta dienesta Integrētā administrēšanas un kontroles sistēma (IACS). Apkopo datus par izmaksāto valsts un ES atbalstu - subsīdijām, kā arī deklarētajām un atbalstam pieteiktajām platībām.
 - b) Lauksaimniecības datu centrs (LDC): a) lauksaimniecības dzīvnieku un novietņu reģistrs - ar 2008.gadu paredzēts, ka oficiālā valsts informācija par liellopu un aitu skaitu tiks iegūta no LDC, bet pārējos lopus tomēr uzskaitīs CSP; b) piena ražotāju reģistrs - informācija par piena kvotu apjomiem, to izpildi; pārdotā piena daudzumu, cenām un kvalitātes rādītājiem.
 - c) Valsts zemes dienesta kadastra reģistra informācija. Saimniecību rīcībā esošā zeme pa lietošanas veidiem.
 - d) SIA "Sertifikācijas un testēšanas centrs" un "Vides kvalitāte" - informācija par bioloģiskajām lauku saimniecībām. (9, 10).
- 4) Lauksaimniecības tirgus veicināšanas centrs - apkopo plaša spektra informāciju par lauksaimniecības un pārtikas produktu tirdzniecības cenām (daudzām pozīcijām - pat katru nedēļu), kā arī lauksaimniecības resursu cenām un to indeksiem. (6).

Bez šiem galvenajiem ir vēl citi avoti: lauksaimnieku nozaru asociācijas (piemēram, augļkopju asociācija), VID, LLKC, atsevišķi specifiski pētījumi, kuri veikti ar kādu noteiktu mērķi, u.c.

Datu kvalitātes novērtējums **Evaluation of data quality**

Daļa no informācijas tiek iegūta tieši no visām pārstāvētajām saimnieciskām vienībām, datus pēc tam vienkārši summējot. Praksē tie ir administratīvie avoti, kuri Eiropas Savienībā tradicionāli tiek uzskatīti par precīzākiem. Latvijas praksē gan vairāku apstākļu dēļ (nepilnīga uzskaitē; nesavlaicīga datu bāzes atjaunošana, piemēram, nokauto dzīvnieku noņemšana no uzskaites; neprecīza vai apzināti nepatiesa datu iesniegšana, piemēram, subsīdiju piešķiršanai) līdz šim dažkārt bijušas būtiskas administratīvo datu nesakrītības ar statistikas iegūtajiem, tomēr pēdējos gados tās ir mazinājušās. Tādēļ ir izvērtēts, ka dati par izmaksāto subsīdiju apjomu, piena realizāciju, liellopu un aitu skaitu - ir uzskatāmi par ticamiem; tāpat arī deklarētās platības laukaugiem (tomēr vēlams salīdzināšana ar citiem avotiem), bet daži citi dati (deklarētās platības kultūrām, kuras lielos apjomos audzē nekomerciālos nolūkos - kartupeļi, dārzeņi, augļi u.c.; citu lauksaimniecības dzīvnieku skaits, tajā skaitā cūkas, mājputni), kaut arī tiek uzlaboti, tomēr vēl nav pietiekami kvalitatīvi.

Informācija, ko sniedz statistikas institūcijas, lielā mērā tiek iegūta izlases veidā. Izlases apsekojumu rezultātā iegūtie dati tiek vērtēti, salīdzinot tos ar administratīvajiem datiem, iepriekšējo periodu u.c., tomēr bieži vien tie parāda grūti izskaidrojamas novirzes. Latvijas lauksaimniecības sektors ir sadrumstalots un diezgan daudzveidīgs, taču tikai nedaudzas nozares ir pietiekami plaši pārstāvētas, tādēļ pietiekami precīzu ainu šādā veidā iegūt ir grūti, īpaši par retāk sastopamām apakšnozarēm (piem. zvērkopība, biškopība, puķkopība), kā arī sīkākā ģeogrāfiskā griezumā (CSP publicē galvenos datus rajonu līmenī, bet ne pagastu līmenī). Lai stāvokli uzlabotu, CSP veic dažus atsevišķus apsekojumus (tiek aptaujātas saimniecības, kuras nodarbojas ar puķkopības produkcijas, bet no 2007.gada - arī stādu audzēšanu, kā arī kažokzvēru saimniecības. Vajadzības gadījumā būtu iespēja šādus apsekojumus veikt arī citām nozarēm.

SUDAT izlases kopa aptver vēl mazāku skaitu no saimniecībām, kuras tas pārstāv (zem 5%), tādēļ dati pie vispārīnāšanas tiek rūpīgi izvērtēti, veidojot loģisko kontroli. Tomēr ar visu to, arī saskaņā ar Eiropas

statistikas ekspertu vērtējumu, izlases kopa ir par mazu, lai ar to varētu droši novērtēt atsevišķus ekonomiskos rādītājus, piemēram, investīcijas pamatlīdzekļos. Ņemot vērā, ka daļībai SUDAT labprātāk piekrīt ekonomiski aktīvākās saimniecības, un tās, kuras rūpējas par efektīvu ražošanu, pastāv augsta iespējamība, ka investīciju aktivitāte SUDAT kopas saimniecībās būs būtiski augstāka nekā pārējās; tāpat var būt nozīmīgas atšķirības citos rādītājos.

Galvenie trūkumi un problēmas informācijas ievākšanas sistēmā **The main problems and absences in the information system**

Izpētot pašreiz pieejamos lauksaimnieciskās informācijas avotus, kā arī apzinot vajadzības, kuras ir radušās vai varētu rasties informācijas lietotājiem (tajā skaitā - lauksaimniekiem, kā arī organizācijām, kas darbojas viņu interesēs), var izdalīt šādas galvenās problēmas informācijas nodrošināšanas sistēmā:

1) Līdz ar iestāju ES pamatā informācijas vākšana tiek veidota tādā līmenī, lai apmierinātu ES noteiktās minimālās vajadzības. Papildu pētījumi par to, kāda informācija būtu vajadzīga Latvijai, netiek veikti un arī, cik zināms, līdz šim nav tikuši atbalstīti. ES vairāk interesē apjomu un līmeņu rādītāji, kā arī cenas – šajā ziņā esam salīdzinoši nodrošināti. Taču pašu ražotājiem vairāk interesētu efektivitātes rādītāji, resursu patēriņa rādītāji u.c., bet šajā ziņā gandrīz nekāda statistika netiek vākta (izņemot mēslojuma patēriņu).

2) Samazinās saimniecību vēlēšanās sniegt informāciju, īpaši, ja tā ir saistīta ar ekonomiskiem rādītājiem – ieņēmumiem un izdevumiem. Datu vācējiem nākas saskarties ar dažādām prasībām – ir tādi, kas nevēlas, lai datus vāktu pašu pagasta cilvēki, bet citi savukārt neuzticas svešiniekiem. Daļa saimniecību neizturas ar vajadzīgo nopietnību un sniegtā informācija ir kļūdaina.

3) Informācijas ievākšanai izdalītie līdzekļi kļūst nepietiekami, ņemot vērā darbaspēka un citu izmaksu pieaugumu. Līdz ar to ierasto datu ieguves veidu – ar intervētāju starpniecību – ir plānots arvien vairāk aizstāt ar pasta un telefona apsekojumiem. Tomēr, ja ar intervētājiem sekmīgi apsekoto saimniecību īpatsvars bija ļoti labs – 96,5%, tad ar telefonintervijām tikai 50% gadījumu tika sasniegts rezultāts (I.Januška, 2007), savukārt pasta apsekojumu pieredze liecina, ka neatbildētība sasniedz 46.7% (9).

4) Joprojām pastāv problēmas administratīvo datu avotu izmantošanā. Kaut arī daudzas neatbilstības ilgstoša darba procesā ir mazinātas, un tā rezultāts ir pēdējos gados ievērojami paplašināta administratīvo datu izmantošana statistikā (piena pārdošana, no 2008.g. - liellopu un aitu skaits, sējumu platību prognozes), tomēr dažkārt bijuši gadījumi, kad, pētot neatbilstības starp administratīviem un statistikas avotiem, atklājies, ka patiesāka ir statistikas informācija. Tam iemesli ir nesavlaicīga informācijas atjaunošana reģistros, kā arī, iespējams, maldīgas informācijas sniegšana. Turklāt, dažos gadījumos atšķiras pamatvienības. Dzīvnieku reģistrā un IACS tiek reģistrēti zemes īpašnieki (vai lietotāji), nevis saimniecības. Tādēļ, lai savietotu šo informāciju ar saimniecību reģistru, jāņem palīgā mājsaimniecību reģistrs.

Nepieciešamība un iespējamie virzieni informācijas apjoma papildināšanai **The necessity and possible ways for supplement of information range**

Pētot pašmāju un ārvalstu pieredzi, ir pierādījies, ka grūti iedomāties sekmīgu kādas nozares attīstību bez atbilstošas zinātnes. Lauksaimniecība pieder pie tām nozarēm, kur pētījumi ir jāveic pašu zemē, jo klimatisko un agrotehnisko atšķirību dēļ citās valstīs veiktie pētījumi bieži vien nav izmantojami Latvijā. Viens no nosacījumiem zinātnes attīstībai ir informācija. Jau pagājušā gadsimta 20.-30. gados bija pieejama bagātīga informācija par lauksaimniecību. Tā attīstījās arī padomju laikā. Taču pēdējos 15 gados vācamās informācijas loks bijis visai šaurs un nav bijis orientēts un paplašināšanos, drīzāk tieši uz sašaurināšanos – lai samazinātu izmaksas, neapgrūtinātu lauksaimniekus, arī tādēļ, ka daudzām saimniecībām tāpat trūkst pienācīgas uzskaites, līdz ar to iegūtā informācija nav kvalitatīva. Tomēr šāds stāvoklis ir bēdīgs. Tas neļauj attīstīt efektīvus sektora pētījumus gan valsts līmenī, gan arī pašām saimniecībām analizēt savu darbību.

Citās ES valstīs regulāri tiek veikti speciāli pētījumi, piemēram, par lopbarības un citu resursu izmantošanu, ir pieejami daudz izsmelšāki dati piemēram, par kapitālieguldījumiem, to reālās kalpošanas

ilgumu. Tāpat pieejama detalizēta informācija par zemes cenām un nomas maksu u.c. Šāda informācija ļauj labāk vērtēt saimniekošanas efektivitāti, identificēt esošās vai vēl sagaidāmās problēmas valstiskā, atsevišķu reģionu vai apakšnozaru līmenī.

Latvijā līdz šim nav informācijas, kas ļautu oficiāli novērtēt izmaksas atsevišķās nozarēs. Taču šāda informācija ir vajadzīga, piemēram, aprēķinot zaudējumu apjomu dabas katastrofu gadījumos. Līdz šim šādu informāciju dažkārt iesniedza attiecīgo nozaru asociācijas, taču ne vienmēr tā bijusi objektīva. (Piemēram, informācija par to, ka 2006.gada sausums sagādājis lauksaimniekiem zaudējumus 250 milj.latu apmērā, rādījās stipri pārspīlēta – pašreiz redzams, ka kopējie ienākumi šajā gadā būtiski kāpuši).

Tāpat Latvijā pietrūkst informācijas par kapitālieguldījumiem. CSP vāc informāciju par ieguldījumiem tikai no uzņēmumiem, kādu ir mazākā daļa. Vēl to apkopo SUDAT, taču sakarā ar nelielu izlases apjomu rādītāji var nebūt reprezentatīvi. Tomēr būtu lietderīgi arī ievākt informāciju, piemēram, no tehnikas pārdevējiem, gan par tās veidiem, cenām, gan par tehnisko kalpošanas ilgumu.

Būtisks lauksaimniecības resurss ir lopbarība. Līdz 1999.gadam bija īpaša veidlapa, kurā apkopoja informāciju par izlieto to barību pa veidiem katrai dzīvnieku grupai. Tagad jau 8 gadus šāda informācija netiek vākta, lai gan barības struktūra ir būtiski mainījusies. Lopbarība ieņem lielāko vietu resursu izlietojuma struktūrā, turklāt pētījumi rāda, ka Latvijā tā tiek izmantota salīdzinoši neefektīvi (Veveris A., 2007). Līdz ar to šai jomai būtu pievēršama uzmanība, bet tam vajadzīga statistiska informācija. Kā viens no risinājumiem varētu būt speciāls lopbarības apsekojums, kuru veiktu nozīmīga ekonomiskā lieluma saimniecībās kopā ar citiem apsekojumiem, piemēram, reizi 3 gados.

Lai varētu veikt objektīvus ražošanas izmaksu un pašizmaksas aprēķinus pa nozarēm, būtu jāizveido sistēma, kā attiecīgo informāciju iespējams ievākt un nodrošināt tās reprezentativitāti, jo Latvijā pastāv dažādas tehnoloģijas. Būtu vajadzīgs īpašs pētījums, lai to izveidotu. 2007.gada pētījumu programmai jau tika iesniegts šāda satura priekšlikums, tomēr līdz šim tas nav guvis atbalstu.

Finansiālā ziņā izvērtējot izdevumus un iespējamus ieguvumus no papildus apsekojumiem, var secināt, ka apsekojumi, kas saistīti ar ekonomiskās efektivitātes analīzi, noteikti būtu atbalstāmi. Piemēram, 2007.gada cenās 10 tūkst. saimniecību apsekošana izmaksā ap 150 tūkst.latu, taču ņemot vērā, ka katru gadu lauksaimniecības atbalstam tiek tērēti ap 200 miljoni latu (daļa no ES, daļa – no Latvijas budžeta), un kopējie tīrie ienākumi no lauksaimniecības sastāda ap 300 miljonus latu (Vēveris A., Krieviņa A, 2007.), tad, ar iegūtās informācijas palīdzību paaugstinot sektora efektivitāti tikai par 2%, ieguldītie līdzekļi dotu 40 kārtīgu atdevi, līdz ar to sniedzot arī ievērojamu summu valsts budžetā. Turklāt, lielu daļu no vajadzīgās informācijas varētu ievākt kārtējo apsekojumu laikā, līdz ar to izdevumus vēl vairāk samazinot.

Īpašs jautājums ir specializētie virzieni. Latvijā ir visai daudz dažādu ‘netradicionālo’ nozaru, taču informācija par tām nav pietiekama vai pat tās trūkst vispār. Ar parasto izlases apsekojumu palīdzību par tām nevar gūt objektīvu informāciju, jo vairāk tādēļ, ka ar tām pārsvarā nodarbojas nelielās saimniecībās, kuras izlasē iekļūst reti vai pat netiek iekļautas vispār (zem 1 ELV). Līdz ar to būtu lietderīgi no saimniecību reģistra atlasīt saimniecības ar retāk sastopamiem darbības veidiem (dzērveņu, zīleņu, sēņu, ārstniecības augu, paipalu u.c. audzēšana) un vismaz izlases kārtā veikt intervijas (šajā gadījumā iespējams – pa telefonu), lai noskaidrotu atbilstošos apjomus. Tas ļautu rast priekšstatu par dažādu nozaru attīstību valstī, par to nozīmību un attīstību veicinošiem vai kavējošiem apstākļiem.

Par informācijas iegūšanas līdzekļiem. Rietumvalstīs informācija galvenokārt tiek iesūtīta pa pastu (e-pastu), Skandināvijā plaši tiek izmantotas arī telefonintervijas. Baltijas valstīs līdz šim izplatītākā metode bija intervētāji, tomēr arī Igaunijā tiek pielietota kombinētā metode: sūta pa pastu, bet ja neatbild, tad brauc intervētājs. Tomēr intervētāju izmantošana ir ļoti dārga un darbietilpīga – apmēram 6-7 reizes dārgāka nekā citi veidi. Tādēļ, neraugoties uz augstāku atbildētības līmeni, no tās pamazām nākas atteikties. Vienlaikus tas prasa respondentu lielāku atbildības līmeni, izpratni par informācijas nozīmīgumu, kā arī to, lai vajadzīgā informācija saimniecībā būtu pieejama. Šeit nozīmīga darbības joma būtu semināru un konsultāciju organizēšana par uzskaites organizāciju saimniecībās, kā arī izskaidrojošais darbs par objektīvas informācijas sniegšanas nepieciešamību valsts institūcijām.

Kaut arī galvenā informācijas vākšanas institūcija Latvijā ir Centrālā statistikas pārvalde, tomēr pieredze liecina, ka atsevišķās informācijas vākšanas jomās, piemēram, SUDAT, tirgus cenu informācijas jomā, sekmīgi spēj vākt arī citas institūcijas, piemēram, Agrārās ekonomikas institūts. Tādēļ arī šajā pētījumā pieminētās informācijas vākšana un apkopošana varētu tikt uzticēta bez CSP arī citām institūcijām, kurās ir tam piemēroti apstākļi.

Secinājumi un priekšlikumi **Conclusions and recommendations**

1. Latvijā pastāvošā lauksaimnieciskās informācijas sistēma ir veidota ar mērķi apmierināt ES likumdošanas minimālās vajadzības, tā ir vērsta uz informācijas ievākšanas izmaksu un respondentu slodzes samazināšanu, taču nav pietiekami apzinātas vajadzības un iespējas, ko informācija varētu sniegt sektora attīstībai un politikas sekmīgai darbībai.
2. Trūkst informācijas saimniekošanas efektivitātes novērtējumam, īpaši pa atsevišķām specializācijām, par kapitālieguldījumiem, to atdevi u.c. Bieži vien ir grūtības vajadzīgo informāciju iegūt no respondentiem, tajā skaitā tādēļ, ka saimniecībās (īpaši mazajās) trūkst atbilstoša līmeņa uzskaites. Pastāv grūtības un ierobežojumi arī administratīvo datu izmantošanā, lai arī to pielietošana
3. Pozitīvi vērtējams, ka ar 2008.gadu paredzēts apsekot praktiski visas vidēja lieluma un lielākas saimniecības. Tomēr, lai palielinātu respondentu atbildību un ieinteresētību informācijas sniegšanā, kā arī uzskaites kvalitāti pašās saimniecībās, būtu jāveic plašāks konsultatīvs darbs.
4. Būtu jāizvērtē Latvijas apstākļiem piemērotākās informācijas ievākšanas metodes, tikai tad plašāk pielietojot pasta un telefona apsekojumu metodes, kad tās sniedz pietiekamu atbildētības līmeni, vajadzības gadījumā metodes kombinējot, kā tas notiek Igaunijā.
5. Nozīmīgu ieguldījumu zinātnisko pētījumu attīstībai, kā arī pašu lauku saimniecību darba ekonomisko analīžu sekmēšanai dotu plašāka ekonomiskā informācija: par lopbarības, citu resursu izlietojumu konkrētu produktu ražošanai, kapitālieguldījumu izmantošanas rādītāji, zemes cena un nomas maksa, ietverot dalījumu pa administratīvām vienībām un citi. Kaut arī šāda sistēmas papildināšana prasītu ieguldījumus, tomēr valsts mērogā sagaidāmais ieguvums ir vērtējams daudz augstāk, jo tas tieši saistīts ar saimniecību darbības un lauksaimniecības politikas efektivitātes analīzi, un kā liecina pētījumi, Latvijas saimniecību efektivitāte daudzās jomās būtiski atpaliek no ES vidējās (8). Lai šos būtiskos uzlabojumus statistiskās informācijas ievākšanas sistēmā varētu veikt, ir vajadzīga atbildīgo valsts institūciju ieinteresēta un saskaņota darbība.

Izmantoto informācijas un literatūras avotu saraksts **References**

1. Komisijas Regula (EK) Nr.204/2006 (2006.gada 6.februāris), ar ko pielāgo Padomes Regulu (EEK) Nr.571/88 un groza Komisijas lēmumu 2000/115/EK nolūkā organizēt Komisijas apsekojumus par lauku saimniecību struktūru 2007.gadā.
2. Farm Structure Survey 2007 in Latvia. I.Januška, CSB of Latvia. // Presentation for Baltic agricultural statistical workshop in Druskininkai, Lithuania, October 1-2nd, 2007.
3. LR Centrālā statistikas pārvalde. 2005.gada lauku saimniecību struktūras apsekojums. Rīga, 2006. 94 lpp.
4. Raubena A. Izmaiņas lauksaimniecības statistisko datu ieguvē no 2008.gada. // Prezentācija 13.12.2007.
5. SUDAT – lauku saimniecības darba ekonomiskās analīzes rezultāti 2006. Rīga, LVAEI, 2007. 209 lpp.
6. Tirgus un cenu informācijas uzglabāšanas datu bāze [Elektronisks avots]. // www.ltv.c.lv
7. Vēveris A., Krieviņa A. Latvijas lauksaimniecības ekonomiskais kopaprēķins 2006-2007. LVAEI Pētījumu rezultāti nr.1(18)/2007. Rīga, 2007, 78 lpp.
8. Veveris A., Krievina A., Leimane I. "Efficiency analysis of agricultural sector in Latvia compared to other EU countries, based on FADN data" // Proceedings of the International Scientific Conference "Economic Science for Rural Development", 25-26 April, 2007, Latvian Academy of Agriculture and Forestry Sciences, Jelgava, pp. 13-19.
9. LR Centrālās statistikas pārvaldes neregulāra informācija.
10. LR Zemkopības ministrijas un Lauku atbalsta dienesta neregulāra informācija.

Maizes ražošanas uzņēmumu resursi un to ietekme uz nozares attīstību

Resources of Bread Production Plants and Their Impact on the Development of the Industry

Anastasija Vilciņa, Dr. oec. ,prof., LLU Ekonomikas fakultāte
Romēna Šulca, Mg. oec., doktorante, LLU Ekonomikas fakultāte

Abstract

The article deals with the research made by the authors on the structure of financial and material resources of bread production in bread producing plants of different size, and highlights the findings about the impact of resources of bread production plants on the efficiency of the industry as well as presents recommendations for the enhancement of the structure of resources in bread production plants of different sizes.

The research shows that classifying 49 bread production plants under the investigation in accordance with the criteria specified by the European Commission Regulations (EC) No. 364/2004, we may come to the conclusion that most of the bakeries are micro enterprises constituting 37 (or 75%) of all plants, small companies amount to 9 and some of the plants are medium size enterprises. The industry has been significantly affected by the rise in prices of practically all resources that have led to the liquidation of several plants or orientation of some plants on production of other goods.

The results of the research testify that in medium size enterprises the proportion between long-term and current assets is balanced. Plants have estimated the optimal stock balance, supply quantities and frequency. The plants provide minimum supply and storage costs for turnover of stocks as well as sufficient turnover of stock and accounts receivable. The findings of this research identify that medium size enterprises have a completely different structure of current assets, which is the following: stocks - 20%, accounts receivable - 20%, cash in cash office and cash in bank - 5%. The quantity of stock is comparatively big enough to be insured against the potential risks in the market. Accounts receivable are strictly controlled, since the payment system is well established and not flexible, and the plants tend to hedge against and reduce the risk of lost debts. The free money resources are small, and they are invested to ensure continuous production process. The plants have to face bigger risks that could bring them to liquidity and insolvency.

Long-term resources dominate in the structure of assets of small enterprises, and constitute on average about 80%. In assets the long-term investments are too big, and it can be adjusted increasing the sales or decreasing those long-term investments which are not used efficiently enough. Small plants make stock quantities without reserves, and their technological capacities are not fully used up. Accounts receivable relate to the tendencies in the industry and situation in the market. The free money resources have a decreasing tendency.

In micro enterprises the amount of current assets is small, while the share of long-term investments is high and is not able to ensure its capacity due to several reasons: equipment and facilities are old and do not comply with the technological requirements today.

In the end of our research we came to the conclusion that the amount of current assets accounts for approximately 34% of assets in micro enterprises. The structure of current assets in micro enterprises is as follows: stocks – 15%, accounts receivable – 13%, cash in cash office and cash in bank – 6%. Micro enterprises are not able to increase the rate of current asset turnover due to sales decrease, thus leaving an impact on the further development of the enterprise. Micro enterprises are unable to meet short-term liabilities making use of all current assets.

As a result we may conclude that bread production is concentrated in the hands of three main market players – the joint stock company “Hanza maiznīca”, the joint stock company “Dinella” and SIA Fazer, while the market share of micro and small enterprises is constantly falling.

Lately insolvency problems of bread production plants are dramatically increasing due to rising of prices for raw materials and diminishing sales.

The results of the research show that small and micro enterprises should analyse and evaluate the consolidation possibilities and solutions as well as mechanisms for attracting more investments that would promote the introduction of new technologies taking into consideration all contemporary requirements.

Key words: assets, average price, production, consumer prices, sold products, resources

Ievads Introduction

Pētot zinātnisko literatūru un lauksaimniecības, maizes ražotāju speciālistu publikācijas, redzams, ka maizes ražošanas resursu struktūras veidošanas un to efektīva izmantošanas problēmas principā nav jaunas, bet to ietekme spektrs paplašinās, ietekme aktualizējas un ekonomisko ieguvumu vai zaudējumu kapacitāte palielinās.

Apkopojot jau iepriekš veiktos pētnieku vērtējumus, lauksaimnieku, maizes ražotāju publikācijas un savus veiktos pētījumus varam teikt, ka maizes ražošanas uzņēmumu resursi un to ietekme uz nozares attīstību pieaug un pozitīvo guvumu iespējas un eventuālo zaudējumu apjomi mūsdienās pieaug.

Ar to var izskaidrot zinātnieku plašu un pieaugošu interesi par maizes ražošanas uzņēmumu resursu struktūru veidošanu un to ietekmi uz uzņēmuma darbības kapacitāti (Dr.oec.Vilciņa 2006, Dr.oec.A.Eglīte 2006, Dr.inž.D.Kunkulberga 2006, Dr.inž.E.Straumīte 2006, Mg.oec.I.Kantiķe,2006), maizes patēriņa problēmas (Graudiņš U., 2006, Kloviena D., 2007), konkurence un maizes cenas (Šteinfelde I., 2005, Diedziņa S., 2006, 2007) inovācijas maizes ražošanā (Graudiņš U., 2007).

Raksta mērķis: izpētīt maizes ražošanas uzņēmumu resursu ietekmi uz nozares darbības efektivitāti un izstrādāt rekomendācijas resursu struktūras pilnveidei dažāda lieluma maizes ražošanas uzņēmumos.

Mērķa sasniegšanai risināti šādi *uzdevumi*:

- veikt pētījumu par maizes ražošanas uzņēmumu resursu struktūru;
- analizēt un vērtēt finansiālo un materiālo resursu struktūru dažāda lieluma maizes ražošanas uzņēmumos;
- izstrādāt rekomendācijas resursu struktūras pilnveidei dažāda lieluma maizes ražošanas uzņēmumos.

Lietotas atbilstošas *pētniecības metodes*: finanšu un citu dokumentu analīze, datu kategorizācija, ekspertes novērtējumi, intervijas, kā arī analīzes un sintēzes mijiedarbība atsevišķu datu izvērtēšanai, apkopošanai un interpretēšanai.

Darba uzdevumu risināšanai izmantoti sekojoši *literatūras avoti* : analizēti uzņēmumu gada pārskati, kuri sniedz informāciju par uzņēmuma saimniecisko un finansiālo darbību, izpētīti un analizēti Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes dati par saražotās maizes realizāciju, maizes ražošanu, majsaimniecības patēriņa izdevumiem pārtikai, maizes vidējās cenas laika periodā no 2000.- 2007. gadam. Publicētie materiāli par maizes ražošanas un patēriņa problēmām, maizes cenām, maizes nozares attīstības perspektīvām. Izmantoti jau iepriekš veikto pētījumu rezultāti.

Atslēgas vārdi: aktīvu struktūra, apgrozāmie līdzekļi, ilgtermiņa ieguldījumi, resursi, pārdotā produkcija, vidējās cenas

Pētījuma rezultāti Results and discussion

1. Maizes ražošanas primārā sektora attīstība 1. Development of primary sector in bread production

Pārtikas labības galvenās kultūras Latvijā ir kvieši un rudzi, bet vērtīgus pārtikas produktus ražo arī no miežu un auzu graudiem, kā arī no griķiem un pākšaugiem.

2006. gada graudaugu sējumu struktūrā aizņēma kvieši 43% un mieži attiecīgi 30% no kopējās sējumu platības. (Latvijas lauksaimniecība un lauki, 2007)

Graudaugu kopražā Latvijā 2000. – 2006. gadā
Cereals Production and dynamics of average production 2000 – 2006
 (tūkst. tonnu- *thsd tons*)

Rādītāji	2000	2004	2005	2006	Izmaiņas (+,-) % 2004/2000	Izmaiņas (+,-) % 2005/2004	Izmaiņas (+,-) % 2006/2005
Kvieši-wheat	427.4	499.9	676.5	598.3	16.9%	35.3%	-11.5%
Rudzi-rye	110.7	96.8	87.2	116.8	-12.5%	-9.9%	33.9%
Mieži - barley	261.1	283.5	365.8	307.0	8.5%	29.0%	-16.0%

Avots: Latvijas lauksaimniecība 2006.gadā un autoru aprēķini
 Source: Agriculture in Latvia in 2006 and author's estimates

Kā redzams, no 1. tabulā sakārtotiem datiem un aprēķiniem, galveno pārtikas labību kviešu un rudzu kopražā mainījusies pretējos virzienos: kviešu kopražā palielinās, bet rudzu nestabila.

Pārtikas graudu vidējās iepirkuma cenas Latvijā 2000. – 2006. gadā
Average Purchase Prices of Cereals and dynamics
of average prices 2000 – 2006

(Ls par tonnu- *lats per ton*)

Rādītāji	2000	2004	2005	2006	Izmaiņas (+,-) % 2004/2000	Izmaiņas (+,-) % 2005/2004	Izmaiņas (+,-) % 2006/2005
Kvieši-wheat	61.19	67.91	61.56	77.83	10.9 %	-9.35%	20.9%
Rudzi-rye	57.17	60.77	52.94	66.75	6.2%	-12.8%	26.0%
Mieži - barley	56.83	61.47	57.64	66.78	8.16%	-6.2%	15.8

Avots: Latvijas lauksaimniecība 2006.gadā un autoru aprēķini
 Source: Agriculture in Latvia in 2006 and author's estimates

Kā redzams, 2. tabulā, pārtikas graudu cenas 2006. gadā krasi paaugstinājušās. Cenu augšanas cēlonis var būt tas, ka pasaules labības tirgū pieprasījums pieauga, kas var būt saistīts arī ar kviešu izmantošanu biodegvielas ražošanai. Tas ietekmē ne tikai kopējo graudu pieprasījumu, bet arī pārtikai un lopbarībai paredzēto graudu cenas.

Apjoma un cenu izmaiņu rezultātā kopējā graudaugu galaprodukcijas vērtība 2006. gadā pieaugusi pat par 13.0%. (Latvijas lauksaimniecības ekonomiskais kopaprēķins 2006. – 2007,2007)

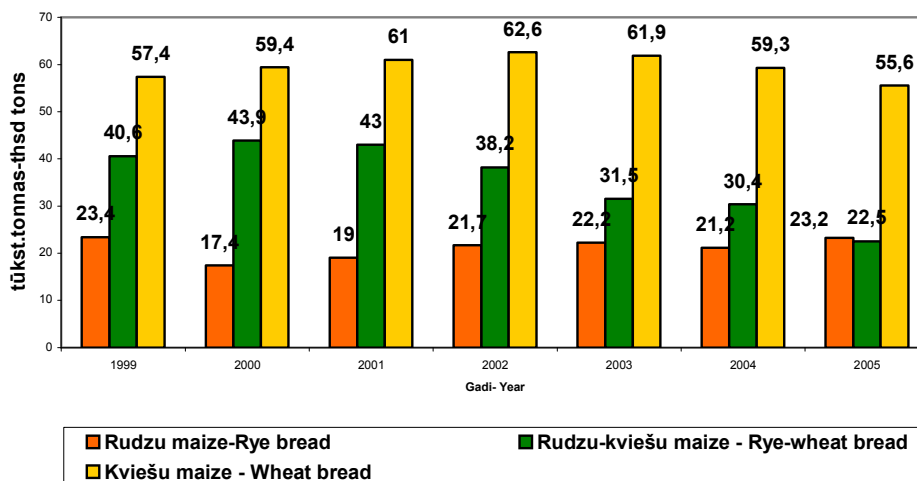
2007. gadā vidējās cenas speciālisti (Vēvers,2007) novērtējuši par 55% augstākas nekā 2005. gadā, lielākais kāpums ir kviešiem un miežiem. Graudaugu vērtība bāzes cenās sasniedz ap 190% no iepriekšējā gada līmeņa, bet ražotāju cenās, neņemot vērā subsīdijas 220%. (Latvijas lauksaimniecības ekonomiskais kopaprēķins 2006. – 2007,2007)

2. Maizes ražošanas, realizācijas un cenu izmaiņu vērtējums 2002.-2006. gadam

2. Production of bread, sales of bread products and dynamics of average prices of bread

Analizējot maizes ražošanas jaudu dinamiku pa atsevišķiem produktu veidiem redzam, ka ievērojamas strukturālas izmaiņas sākušās 2003. gadā un turpinās 2005. gadā:

- rudzu maizes ražošana pieaugusi;
- kviešu maizes pieprasījums krasi samazinājies;
- ievērojami samazinājies arī rudzu – kviešu maizes ražošana.

Avots: Makroekonomiskie rādītāji 2006 un autoru aprēķini

Source: *2006 Macroeconomics of Latvia in figures and author's estimates*

1.attēls. Maizes izstrādājumu ražošanas dinamika 1999. -2005. gadam

Fig. 1. Production of Bread 1999 – 2005

Ražošanas apjomi ir nepietiekami, lai nosegtu tik strauji augošās izmaksas. Latvijas maizes ražotāju kopējās jaudas ir lielākas nekā tās reāli nepieciešamas, vietējais tirgus ir neliels, tāpēc daudzi maizes ražotāji spiesti meklēt jaunus biznesa risinājumus, lai neapdraudētu biznesa turpmāko darbību. 2006. un 2007. gadā strauji pieaugušas izmaksas ne vien izejvielām – miltiem un citiem produktiem, bet vērojams arī citu resursu sadārdzinājums, kā rezultātā maizes ražošana daļā uzņēmumu kļuvusi nerentabla.

Analizējot, saražotās maizes realizāciju laika periodā no 2002. līdz 2006. gadam, (3. tabula) redzam, ka līdz 2005. gadam realizācija bijusi relatīvi vienmērīga, bet 2006. gadā samazinājās par 8 %, salīdzinot ar 2005. gadu.

3.tabula/Table 3

Saražotās maizes realizācija 2002. - 2006. gadā
Sales of Bread Products in 2002 – 2006

Rādītāji	2002	2003	2004	2005	2006
Tūkst.tonnas-hsd tons	111	111	112	111	102
Tūkst., LVL-thsd LVL	34 769	34 371	37 171	40 029	43 366

Avots: Latvijas statistikas ikmēneša biļetens 2002.-2006. un autoru aprēķini

Source: *Monthly Bulletin of Latvian Statistics 2002-2006 and author's estimates*

Maizes ražotāji nevar ietekmēt maizes cenas pieaugumu, pat uz uzņēmumu peļņas rēķina, jo maizes realizācija turpina samazināties.

Balstoties uz Latvijas Statistikas datiem (4. tabula), redzam, ka laika periodā no 2000. gada līdz 2004. gadam rudzu-kviešu maizes vidēja cena ir stabila, bet pēdējos gados strauji paaugstinās.

Vidējās maizes cenas dinamika 2000. - 2006. gadam**Average retail prices of bread in 2000 – 2006**

1kg ,LVL - price per kg, LVL

Rādītāji	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Izmaiņas +/-,% 2006./2005.
Rudzu-kviešu maize- rye-wheat bread	0.32	0.30	0.31	0.30	0.31	0.34	0.39	14.7%
Kviešu maize - wheat bread	0.51	0.50	0.50	0.51	0.55	0.60	0.69	15%

Avots: LR Centrālā Statistikas pārvalde un autoru aprēķini

Source: *Latvia Statistics in Brief 2007 and author's estimates*

Galvenie maizes sadārdzināšanās iemesli ir resursu lielā pašizmaksa, saspringtā situācija darba tirgū, kas palielina darba izmaksas kā arī elektroenerģijas, gāzes resursu cenu kāpums. Visvairāk paaugstinās gāzes cenas, bet no 2007. gada 1. marta palielinās arī elektroenerģijas tarifi. Tas atspoguļojas starppatēriņa resursu cenu novērtējumos. Atsevišķos starppatēriņa posteņos visstraujāk cenas mainījušās kurināmajam (+25.7%). Elektroenerģijas cenu kāpums lauksaimniecībā novērtēts ar 5.5 %. 2007. gada beigās degvielas cenas pat nedaudz samazinājās, tomēr, atbilstoši novērtējumam lauksaimniecības vajadzībām, 2006. gadā tās augušas par 12.1%. (Latvijas lauksaimniecības ekonomiskais kopaprēķins 2006. – 2007,2007)

Būtisku ietekmi rada straujā inflācijas paaugstināšanās. Ir pamats prognozēt, ka maizes cenu kāpums neapstāsies, jo to ietekmēs 2008. gada pavasarī elektroenerģijas cenu kāpums.

Nākotnē starpība starp dažādo segmentu ražotāju produkciju cenām var kļūt aizvien jūtāmāka. Par Latvijā ražotu kvalitatīvāku produkciju patērētāji vēlēties maksāt ievērojami vairāk.

2. Maizes ražošanas koncentrācijas un uzņēmumu resursu struktūras sakarības**2. Relationship of bread production concentration and structure of enterprise resources**

Pētījumā ir izmantoti 49 uzņēmumi, kuri ir definēti, saskaņā ar Eiropas Komisijas Regulu (EK) Nr. 364 /2004 (2004. gada 25. februāris), I pielikuma prasībām, nosakot mikrouzņēmumu, mazo un vidējo uzņēmumu kritērijus. Galvenie kritēriji pēc kuriem nosaka uzņēmumu kategoriju ir darbinieku skaits, gada apgrozījums, gada bilances kopsumma (5. tabula).

Datus par uzņēmumu nosaka, balstoties tikai un vienīgi uz uzņēmuma gada pārskatiem, nosakot darbinieku skaitu, gada apgrozījumu, gada bilances kopsummu, kas attiecas uz pēdējo apstiprināto grāmatvedības pārskata periodu un ir aprēķināti, ņemot par pamatu kārtējo gadu.

Klasificējot pētījumā izmantotos 49 maizes ražošanas uzņēmumus pēc Regulā noteiktiem kritērijiem, varam secināt, ka absolūtais vairākums maiznīcu ir mikrouzņēmumi 37 – vai 75%, mazie uzņēmumi 9 un daži vidējie uzņēmumi.

Dažu gadu laikā šiem vidējiem uzņēmumiem izdevies veiksmīgi nostabilizēties Latvijas maizes izstrādājumu tirgū un no reģionālām ražotnēm pārtapt nacionāla līmeņa uzņēmumos. Pieaugot konkurencei, uzņēmumiem bija svarīgi gan saglabāt savas tradīcijas, gan modernizēt ražošanu, lai varētu nodrošināt uzņēmumu rentablu darbību.

Latvijas tirgū pārsvarā ir ar industriālām tehnoloģijām ražota maize, bet industriālā ražošanā balstīta uz iekārtām, kuras prasa liela apjoma investīcijas, līdztekus pieaug ražotņu uzturēšanas izmaksas. Uzņēmumi vislielākās investīcijas ieguldīja divos virzienos: ražošanas modernizācijā un loģistikā.

Uzņēmuma kategorijas noteikšanas metodika
Methodology for classification of enterprise categories.

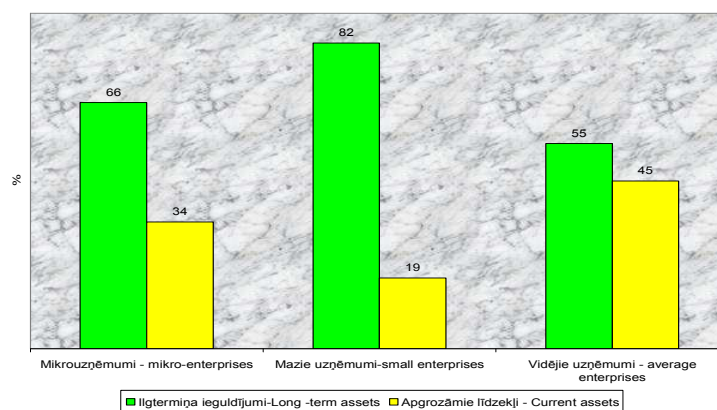
Visiem datiem jāattiecas uz pēdējo apstiprināto gada pārskatu, un tie jāaprēķina pēc visa gada rādītājiem.		
Mikrouzņēmumi/micro company		
Darbinieku skaits (vidējais strādājošo skaits gadā)	Gada apgrozījums	Gada bilances kopsumma
1 - 9	nepārsniedz 2 milj. EUR 1.4 milj. LVL*	nepārsniedz 2 milj. EUR 1.4 milj. LVL*
Mazie uzņēmumi / small company		
10 - 49	nepārsniedz 10 milj. EUR 7 milj. LVL*	nepārsniedz 10 milj. EUR 7 milj. LVL*
Vidējie uzņēmumi/ average company		
50 - 249	nepārsniedz 50 milj. EUR 35 milj. LVL*	nepārsniedz 43 milj. EUR 30 milj. LVL*
Lielie uzņēmumi**/ big company		
250 un vairāk	51 milj. EUR un vairāk 36 milj. LVL* un vairāk	44 milj. EUR un vairāk 31 milj. LVL* un vairāk

* Visi valūtas pārrēķini, kas saistīti ar šīs regulas piemērošanu, tiek veikti pēc Latvijas Bankas noteiktā kursa uz 31.12.2006.

** Neatbilst Eiropas Komisijas Regulu (EK) Nr. 364 /2004 prasībām

Avots: Autores aprēķini/Source: *author's estimates*

Vidējie uzņēmumi izmantojuši arī SAPARD līdzekļus, kas deva iespēju uzstādīt automatizētas ražošanas līnijas, izremontēt ražošanas korpusus un izejvielu noliktavas, piemērojot tās Eiropas Savienības prasībām.

Avots: Lursoft dati un autoru aprēķini

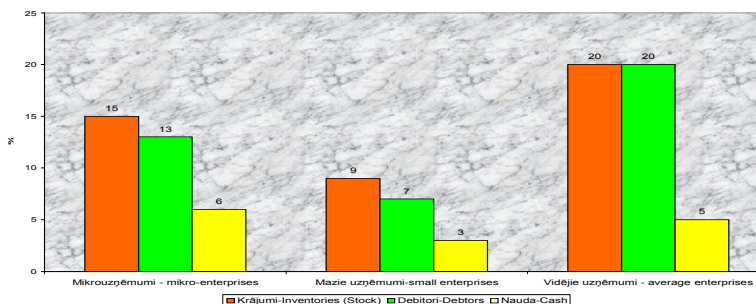
Source: *Lursoft and author's estimates*

2.attēls. Aktīvu struktūras sastāvs 2005-2006
Fig. 2. Assets Structur 2005 - 2006

Analizējot aktīvu struktūru, redzam 2. attēlā, ka mazajiem uzņēmumiem aktīvu struktūrā ilgtermiņa līdzekļi dominē un sastāda vidēji ap 80%. Ilgtermiņa ieguldījumi aktīvos ir pārāk lieli, to var uzlabot palielinot pārdošanas apjomus, vai samazināt ilgtermiņa ieguldījumus, kurus neizmanto pietiekami efektīvi.

Vidējiem uzņēmumiem attiecība starp ilgtermiņa un apgrozāmajiem aktīviem ir sabalansēta. Uzņēmumi ir noteikuši optimālus krājumu atlikumus, piegādes daudzumu, biežumu. Uzņēmumi nodrošina minimālas piegādes un uzglabāšanas izmaksas krājumu apgrozībai. Nodrošina pietiekamu krājumu un debitoru apriti.

Mikrouzņēmumiem apgrozāmo līdzekļu daudzums ir mazs, savukārt ilgtermiņa ieguldījumu īpatsvars ir pietiekami augsts un nespēj nodrošināt tā kapacitāti, kam ir vairāki iemesli: iekārtas ir novecojušas, neatbilst šodienas tehnoloģiskajām prasībām.

Avots: Lursoft dati un autoru aprēķini

Source: *Lursoft and author's estimates*

3.attēls. Apgrozāmo līdzekļu struktūras sastāvs 2005-2006

Fig. 3. Current assets Structur 2005 – 2006

Pētījumu rezultātā secinājām, ka vidējiem uzņēmumiem ļoti atšķirīga ir uzņēmumu apgrozāmo līdzekļu struktūra. Apgrozāmo līdzekļu struktūra vidējiem uzņēmumiem, (3. attēls) redzam, ka krājumi 20%, debitoru parādi 20%, naudas līdzekļi kasē un bankā 5%. Krājumu daudzums ir salīdzinoši liels, lai nodrošinātos pret iespējamiem tirgus riskiem. Par drošības noturēšanu ir papildus jāmaksā un tas izpaužas paaugstinātu krājumu uzturēšanas un finansēšanas izmaksu veidā. Varam secināt, jo risks ir mazāks, jo ienesīgums ir zemāks, tādēļ vidējiem uzņēmumiem rodas papildu izmaksas izejvielu glabāšanai, apgrozāmā kapitāla finansēšanai un otrādi. Debitoru parādi tiek kontrolēti, jo norēķinu kārtība ir noteikta, nav elastīga, uzņēmumiem ir tendence samazināt zaudēto parādu risku, bet tas nepievilina klientus-veikalus, drīzāk atstumj. Brīvie naudas līdzekļi ir mazi, tiek ieguldīti nepārtraukta ražošanas procesa nodrošināšanai. Uzņēmumiem jāreķinās ar lielāku risku, kas skar uzņēmuma likviditāti, maksāspēju. Varam izdarīt kopējus secinājumus, ka maksāspējas problēmas pēdējos gados strauji pieaug, ko ietekmē izejvielu cenu kāpums un realizācijas apjomu strauja samazināšanās. Nepietiekami aktīvi, kas daudziem uzņēmumiem traucē darboties efektīvi. Uzņēmumos parāda laiks palielinās, samazinoties pirktspējai un straujajam maizes cenu kāpumam. Uzņēmumi izmanto nepietiekami efektīvi visus apgrozāmos līdzekļus, nespēj palielināt pārdošanas apjomus, kā rezultātā uzkrājas krājumi un to cena pieaug.

Mazie uzņēmumi veido pietiekamu krājumu daudzumu neveidojot nekādu rezervi, bet tehnoloģiskās jaudas netiek izmantotas pilnībā. Debitoru parādi atbilst nozares tendencēm un tirgus situācijai. Brīviem naudas līdzekļiem ir tendence samazināties.

Pētījumu rezultātā secinājām, ka mikrouzņēmumiem apgrozāmo līdzekļu daudzums vidēji ir 34%. Apgrozāmo līdzekļu struktūra mikrouzņēmumiem, (3. attēls) redzam, ka krājumi 15%, debitoru parādi 13%, naudas līdzekļi kasē un bankā 6%. Pēdējos divus gadus vērojama tendence samazināties. Mikrouzņēmumi nespēj palielināt apgrozāmo līdzekļu aprites tempus, jo samazinās realizācijas apjomi, kas ietekmē uzņēmumu turpmāko attīstību. Mikrouzņēmumi nespēj segt īstermiņa saistības, izmantojot visus apgrozāmos līdzekļus, jo uzņēmumi nevar samaksāt tekošos rēķinus un līdz ar to nepastāv iespēja par dārgas un jaunas tehnoloģiskās iekārtas iegādi. Pat, ja uzņēmums turpina strādāt ar veco iekārtu, tai ir nepieciešams remonts, kuram arī ir vajadzīgi naudas līdzekļi. Produkcijas ražošanai ir nepieciešami izejvielu krājumi mikro-uzņēmumiem ir grūtības samaksāt par izejvielām un tas var novest pie ražošanas pārtraukšanas, ko pašreiz varam novērot Latvijas maizes ražošanas nozarē. Situācija nozarē ir saasinājusies, jo maizes cenu vajadzēja mainīt jau vairākus gadus iepriekš, bet mikro maizes ražotāji nespēja konkurēt ar lielajiem un

nepalīelināja cenas, tāpēc nespēja piesaistīt investīcijas, attīstīties un pašlaik jau process nav apturams mikrouzņēmumi nespēj uzturēt savu ražošanas procesu. Viena kukulīša pašizmaksa mikro ceptuvei ir augstāka nekā lielai. Jāspēj vairāk investēt, uzlabot, mehanizēt, modernizēt ražošanas procesu, bet ir robeža, līdz kurai tas ir ekonomiski iespējams. Mikro maizes ražotāju likvidēšana tagad un arī nākotnē būtisku iespaidu uz cenām neatstās, jo Latvijā ir daudz ražotāju un sīva konkurence, taču patērētāji var zaudēt specifiskus un interesantus maizes izstrādājumus. Samazinoties maizes patēriņam un ražošanai koncentrējoties lielajos uzņēmumos, aizmirstībā var aiziet daudzas unikālas receptes un latviešu maizes cepšanas un ēšanas tradīcijas. Lielveikalos cepta produkcija aizņem ļoti lielu tirgus daļu, it īpaši baltmaizes segmentā, un tas būtiski ietekmē mazos ražotājus.

Secinājumi un priekšlikumi Conclusions, proposals, recommendations

- Latvijā maizes ražošanas nozarē ir liels skaits mikro un mazo uzņēmumu, tā ir ļoti sadrumstalota. Nozari būtiski ietekmējis visu resursu sadārdzinājums, kas veicinājis vairāku uzņēmumu likvidāciju vai pārorientēšanos uz konditorejas vai citu izstrādājumu ražošanu.
- Šobrīd maizes ražošana koncentrējas trīs tirgus dalībnieku - a/s Hanzas maiznīcas, a/s Maiznīcas Dinella un SIA Fazer maiznīcas rokās, bet mikro un mazo uzņēmumu daļa arvien samazinās.
- Maksātspējas problēmas maizes uzņēmumiem pēdējos gados strauji pieaug, ko ietekmē izejvielu cenu kāpums un realizācijas apjomu samazināšanās.
- Mazajiem un mikrouzņēmumiem ieteicams izvērtēt konsolidācijas iespējas un risinājumus, investīciju piesaistes mehānismus, kas veicinātu jaunu, tehnoloģiju ieviešanu atbilstošu mūsdienu prasībām.

Izmantotie literatūras avoti List of literature and sources of information

1. Chapter 2: Economy and finance. Latvia Statistics in Brief 2007-pp.10.
2. D.Kunkulberga, E.Straumīte, A.Vilciņa, A.Eglīte, I. Kantiķe. Maizes tirgus vērtējums ražotāju skatījumā. Economic Science for Rural Development Nr.13, Jelgava, 2007, 46-52 pp.
3. D.Kunkulberga, E.Straumīte, A.Vilciņa, A.Eglīte, I. Kantiķe. Development and perspectives of bread producing enterprises in Latvia. Economic Science for Rural Development Nr.13, Jelgava, 2007, 59-68 pp.
4. Diedziņa S. Maiznieki mēģina noturēties. Dienas Bizness, 2007. gada 27. aprīlis, 6.lpp.
5. Diedziņa S. Izmaksas liek beigt maizes ražošanu. Dienas Bizness, 2007. gada 2. novembris, 6.lpp.
6. Diedziņa S. Mazie maiznieki augošo izmaksu un konkurences dēļ – padodas neiztur spiedienu. Dienas Bizness, 2006. gada 18. aprīlis, 2.lpp.
7. Graudiņš U. Vai inovācijas glābs maiznīcas. Latvijas Avīze, 2007. gada 27. marts, 8.lpp.
8. Graudiņš U. Mazāks maizes patēriņš. Latvijas Avīze, 2006. gada 1. decembris, 8.lpp.
9. Kloviene D. Maizes patēriņa problēma. Lauku Biznesa Laikraksts 2007. gada 31. marts.
10. Latvijas lauksaimniecība un lauki. Rīga: LR ZM, 2007, 96.lpp.
11. Latvijas lauksaimniecība 2006. gadā. Rīga: LR CSP, 2007, 12.-35. lpp.
12. Latvijas lauksaimniecības ekonomiskais kopaprēķins 2006. - 2007. Rīga: Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, 2007, 78. lpp.
13. Latvijas tautsaimniecība: Makroekonomiskais apskats. Rīga: LR EM, 2007(4 (33), 15. lpp.
14. Latvia 2007 Statistics in Brief. Rīga: Central Statistical bureau of Latvia, 2007, pp. 59.
15. Latvijas makroekonomika skaitļos 2006: Statistisko datu krājums. Rīga: LR CSP, 2006, 51.lpp.
16. Latvijas statistikas gadagrāmata 2006. Rīga: LR CSP, 2006, 273. lpp.

17. Latvijas Maiznieku Biedrība – <http://www.maize.org.lv>
18. Lursoft uzņēmumu gada pārskatu datu bāze – <http://www.lursoft.lv>
19. Mājsaimniecības budžets 2002.gadā: Statistikas biļetens. Rīga:LR CSP,2003,57.lpp.- 69.lpp.
20. Mājsaimniecības budžets 2003.gadā: Statistikas biļetens. Rīga:LR CSP,2004,53.lpp.- 65.lpp.
21. Mājsaimniecības budžets 2004.gadā: Statistikas biļetens. Rīga:LR CSP,2005,53.lpp.- 65.lpp.
22. Mājsaimniecības budžets 2005.gadā: Statistikas biļetens. Rīga:LR CSP,2006,53.lpp.- 65.lpp.
23. Mājsaimniecības budžetu pētījuma galvenie rezultāti 2006.gadā.Rīga:LR CSP,2007,26.lpp.- 27.lpp.
24. Maizes sadārdzināšanās skars 83%.Neatkarīgā. 2007. gada 12. marts,5.lpp.
25. Patēriņa cenas: Ceturkšņa biļetens. Rīga:LR CSP, 2006 (1), 2.lpp.
26. Patēriņa cenas: Ceturkšņa biļetens. Rīga:LR CSP, 2006 (2), 2.lpp.
27. Patēriņa cenas: Ceturkšņa biļetens. Rīga:LR CSP, 2006 (3), 2.lpp.
28. Patēriņa cenas: Ceturkšņa biļetens. Rīga:LR CSP, 2006 (4), 2.lpp.
29. Patēriņa cenas: Ceturkšņa biļetens. Rīga:LR CSP, 2007 (1), 2.lpp.
30. Patēriņa cenas: Ceturkšņa biļetens. Rīga:LR CSP, 2007 (2), 2.lpp.
31. Patēriņa cenas: Ceturkšņa biļetens. Rīga:LR CSP, 2007 (3), 2.lpp.
32. Rancāne A. Daugavpils maizes cepēji Eiropas Savienībā jūtas droši. Diena.2006. gada 27. marts,2.lpp.
33. Šteinfelde I.Konkurence maizes cenu tur grožos. Neatkarīgā. 2005. gada 14. septembris, 6.lpp.
34. Vorobjovs A. Maizes dārdzībā vainīga arī Indija. Diena . 2008. gada 23. janvāris,5.lpp.
35. Zālīte I., Novicka A. Maize nākotnē laša cenā? Diena. 2007. gada 6. augusts, 9.lpp.

Uzņēmējdarbības uzsākšanu kavējošie faktori lauku teritorijās Factors Impeding the Start of Entrepreneurship in Rural Areas

M.B.A Rosita Zvirgzdiņa lektore, doktorante
LLU Ekonomikas fakultāte, Ekonomikas katedra

Dr.oec. Anita Auziņa asociētā profesore
LLU Ekonomikas fakultāte, Uzņēmējdarbības un vadības katedra

Abstract

In searching for possibilities of a more rapid approaching to the average level of the EU, a great attention is paid to the entrepreneurship, being regarded as the most essential factor, ensuring a high welfare level. It is also a fact that has been accentuated continually by the EU. The research proved that Latvia is far from making use of all the possibilities provided by the development of entrepreneurship.

In solving the problems of entrepreneurship activating in Latvian regions, it is important to study the opinion of future entrepreneurs, regarding the start of entrepreneurship in the remote from Riga regions and in rural areas. The students of the Business High School Turība and Latvia University of Agriculture were involved in the course of this research. Managers and entrepreneurs presently studying entrepreneurship will directly contribute to the future of Latvia, and the choice of the place of acting and living, respectively, also the future of rural areas in Latvia, will depend on their decision.

The research resulted in provision of the main problems hindering the start-up of entrepreneurship, especially in the rural areas.

Key words: entrepreneurship, development, rural areas

Ievads Introduction

Kaut arī Latvijā notiek strauja tautsaimniecības izaugsme, ir plašas iespējas saņemt ES struktūrfondu līdzekļus un pastāvīgi uzlabojas uzņēmējdarbības vide, tomēr uzņēmējdarbības aktivitāte vēl nav pietiekami liela. Vērtējot kopumā uzņēmējdarbības attīstību Latvijā, pēdējos gados ir vērojamas pozitīvas attīstības tendences. Kā galvenā problēma akcentējas reģionu nevienlīdzīga attīstība un reģionālās disproporcijas visās ar uzņēmējdarbību saistītajās jomās. Paralēli pastāv savstarpēji saistīti uzņēmējdarbības vides nozīmīgi faktori, kuri tiek pētīti un risināti dažādos institucionālos līmeņos, lai mazinātu un līdzsvarotu šo reģionālo atšķirību (nevienlīdzību). Pēc statistisko datu salīdzinošās analīzes un empīriskiem pētījumiem var secināt, ka joprojām pastiprinās reģionu ekonomiskā līmeņa noslaņošanās. Kā galvenās ekonomiskās attīstības struktūras un tempu atšķirības starp reģioniem nosaka esošā infrastruktūras attīstība, valsts atbalsta instrumentu un informācijas pieejamība, pašreizējais darbavietu izvietojums un cilvēka kapitāls (Pētījums par uzņēmējdarbības, 2005.). Strauji attīstās reģioni ar augstu uzņēmējdarbības aktivitātes līmeni. Jau tradicionāli ievērojamu dominanti saglabā Rīgas reģions, jo šajā teritorijā veidojas uzņēmējdarbībai labvēlīgāka vide, optimāls saimnieciskais potenciāls un citi ekonomisko darbību stimulējoši nosacījumi. Taču atšķirības pastiprinās ne tikai starp reģioniem, bet arī starp citām teritoriālajām vienībām – pilsētām un lauku teritorijām, kurās uzņēmējdarbības līmenis ir zemāks nekā vidēji Latvijā.

Būtiskākie priekšnoteikumi veiksmīgai un uz attīstību virzītai uzņēmējdarbībai un valsts labklājības līmeņa pieaugumam ir tieši sakārtota uzņēmējdarbības vide, konkurētspējīgi un inovatīvi uzņēmumi, zinoši un radoši uzņēmēji. Tādēļ uzņēmējdarbības uzsākšanas veicināšana ir viens no instrumentiem kā valsts var stimulēt ekonomisko izaugsmi, jo tieši uzņēmumi veido preču vai pakalpojumu pievienoto vērtību. Tomēr jaundibināto uzņēmumu skaits Latvijā ir viens no mazākajiem Eiropas Savienībā, kas norāda uz iztrūkstošiem stimuliem iedzīvotājiem iesaistīties uzņēmējdarbībā.

Meklējot risinājumus uzņēmējdarbības attīstības uzlabošanai un veicināšanai, ir veikti vairāki pētījumi (Pētījums par uzņēmējdarbības....., 2005, Komercedarbības un pašnodarbinātības....., 2006, Leščevica, 2005 u.c.), kuros uzņēmējdarbības attīstību kavējošie un bremzējošie faktori galvenokārt tiek saistīti ar valsts un vispārīgā veidā ar sabiedrības interesēm. Šie, jau veiktie, pētījumi rosināja uz problēmas tālāku izpēti, akcentējot uzņēmējdarbības attīstības kavējošos faktorus lauku teritorijās. Šajās teritorijās

sekmīgas uzņēmējdarbības attīstību var nodrošināt, ja tiek ņemtas vērā un aktualizētas katras teritoriālās vienības sociālekonomiskās īpatnības un intereses, saimniekošanas tradīcijas un tiek veidota uz attiecīgās vides resursiem balstīta uzņēmējdarbība.

Līdz ar to **pētījuma mērķis** ir – izmantojot aptaujas metodi, noskaidrot topošo uzņēmēju viedokli par galvenajiem uzņēmējdarbības uzsākšanas kavējošiem faktoriem lauku teritorijās Latvijā.

Pētījuma mērķa sasniegšanai risināti sekojoši **darba uzdevumi**:

- raksturot Latvijas reģionu un lauku teritoriju ekonomisko aktivitāti;
- pamatojoties uz pētījuma gaitā veikto topošo uzņēmēju aptauju, noteikt uzņēmējdarbības uzsākšanai un attīstībai kavējošos faktorus lauku teritorijās.

Darbā izmantotās metodes: monogrāfiskā, statistiskās analīzes, grupēšanas izlases un aptaujas metodes.

Pētījuma rezultāti

Research Results

Uzņēmējdarbības vide ir mehānisms, kas ietekmē uzņēmējdarbības subjekta saimnieciskos, juridiskos, ekonomiskos, sociālos u.c. nosacījumus un procesus reālai eksistencei. To veido aktīvu saimniekošanas subjektu, objektu, procesu un spēku kopums un mijiedarbība. Lauku teritorijas uzņēmējdarbības vides un ekonomiskās aktivitātes novērtēšanai šajā pētījumā tiks izmantots *teritorijas attīstības indekss*. Attīstības indeksa aprēķināšanu veic Valsts reģionālās attīstības aģentūra un par teritorijas ekonomiskās attīstības un aktivitātes pamatrādītājiem izmanto – IKP, nefinanšu investīcijas, tirgus sektora ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaitu, nodarbinātības līmeni, bezdarbu, iedzīvotāju ienākuma nodokli (www.csb.gov.lv).

Viens no nozīmīgākajiem kompleksajiem rādītājiem, kas raksturo lauku teritoriju ekonomiskās attīstības līmeni, ir *iekšzemes kopprodukts* (IKP).

1.tabula

Table 1

IKP ražošanas līmenis atsevišķās Latvijas teritoriju grupās 2006. gadā
GDP in Different Latvian Territorial Groups, 2006

Teritorija	IKP		IKP uz 1 iedzīvotāju,
	Ls	%	Ls
Republikas nozīmes pilsētas	6 477 820	71.6	5757
Republikas nozīmes pilsētām pieguļošie rajoni	844 390	9.3	2533
Pārējā valsts teritorija	1 727 453	19.1	2066
Pavisam Latvijā	9 049 663	100	-
Vidēji Latvijā	-	-	3938

Avots: autoru aprēķini pēc CSP datiem

Novērtējot un analizējot kopējo IKP dinamiku valstī, jau vairākus gadus Latvijā ir vērojama ekonomiskā izaugsme. Oficiālās statistikas dati norāda, ka laika periodā no 2000. līdz 2006.gadam IKP ik gadu pieauga vidēji par 7.5 %. Tomēr šī izaugsme nav bijusi vienmērīga visās Latvijas teritorijās. Vērtējot IKP dinamiku reģionālā griezumā, dati liecina, ka Rīgas reģiona IKP īpatsvars veido vidēji 68% no valstī kopumā saražotā IKP. Pārējos reģionos IKP īpatsvars nepārsniedz 9%. Salīdzinot IKP īpatsvaru, ko saražo pilsētās un tām pieguļošajās lauku teritorijās (1.tabula), redzams, ka 71.6 % veido pilsētās saražotā gala produkta un pakalpojuma summārā vērtība. Galvenā loma IKP pieaugumā ir Rīgas pilsētai, kas, piemēram, 2004.gadā saražoja 58.1% no valstī saražotā IKP. Citu pilsētu loma valstī radītā IKP kopapjomā nav tik nozīmīga. Vērtējot IKP dinamiku, to nosakot uz vienu Latvijas iedzīvotāju, tam ir pozitīvi pieaugoša tendence. Taču viena no lielākajām Latvijas pašreizējām sociālekonomiskajām problēmām ir teritoriālā nevienlīdzība, kas veicina arvien dziļāku sabiedrības sociālo noslāņošanos. Visaugstākais IKP, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, ir Rīgas reģionā un Rīgas pilsētā, tas ir 1.5 reizes augstāks nekā valsts vidējais rādītājs, jo šajās teritorijās ir koncentrēta rūpnieciskā ražošana, pakalpojumu un citu nozaru uzņēmumi, kuru darbība dod vislielāko pievienotās vērtības pieaugumu.

Nefinanšu investīciju apjoma palielināšanās ir vērojama gan pilsētu, gan lauku teritorijās, kura saistīta ar ekonomiskās aktivitātes vairošanos Latvijā kopumā. Tomēr saglabājas atšķirības starp teritorijām, kur nefinanšu investīciju sadalījums un tā apjoma palielināšanās galvenokārt atkarīga no pilsētu saimnieciskās nozīmes, aktivitātes un infrastruktūras.

Ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaita un tā pārmaiņu analīze ļauj spriest par uzņēmējdarbības attīstības līmeni, kas savukārt ietekmē darbaspēka pieprasījumu. CSP un Lursoft statistikas dati liecina par pozitīvām tendencēm jaunu uzņēmumu reģistrēšanas dinamikā (2.tabula)

2.tabula

Table 2

Reģistrēto uzņēmumu un uzņēmējdarbības skaits plānošanas reģionos 2002.-2006.g.

	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	Izmaiņas % 2006./2002.
Rīgas reģions	4398	5144	6965	8048	10018	+ 128
Vidzemes reģions	390	499	616	663	686	+ 76
Kurzemes reģions	596	714	878	891	1064	+ 79
Zemgales reģions	391	678	884	649	883	+ 126
Latgales reģions	458	571	764	675	753	+ 64
Kopā Latvijā	6233	7606	10107	10926	13404	+ 115

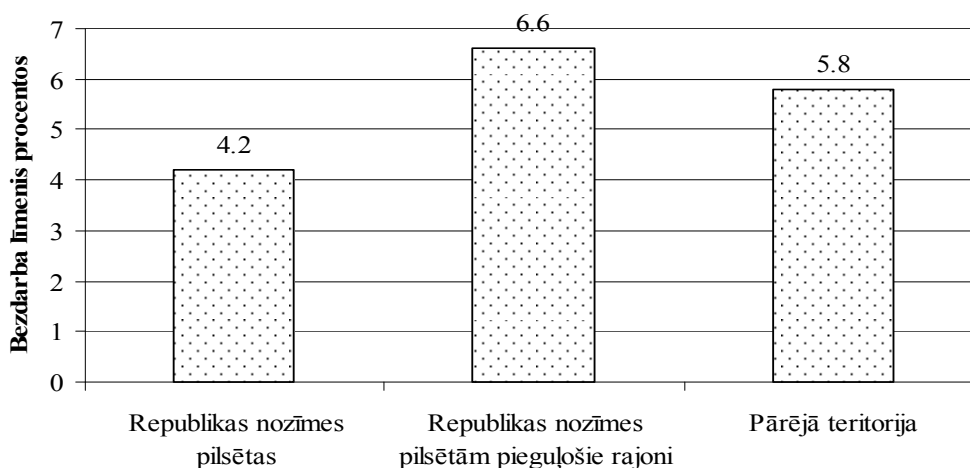
Avots: autoru aprēķini pēc LURSOFT datiem

Kā redzams 2.tabulā, 2006.gadā reģistrēti 13404 uzņēmumi, kas ir par 115% vairāk kā 2002. gadā. 74.7% no šiem uzņēmumiem reģistrēti Rīgas reģionā, Kurzemes reģionā -7.9%, Zemgalē – 6.6%, Latgalē – 5.6%, Vidzemē – 5.1%. Kā būtisks ekonomisko aktivitāti raksturojošs rādītājs ir ekonomiski aktīvo uzņēmumu un uzņēmējdarbības skaits uz 1000 iedzīvotājiem. Latvijā šis rādītājs laika periodā no 2002. - 2006.gadam ir konstanti pieaudzis. Likumsakarīgi, ka Rīgas reģions un Rīgas pilsēta ievērojami apsteidz pārējos reģionus un teritorijas pēc ekonomiski aktīvo uzņēmumu un uzņēmējdarbības skaita uz 1000 iedzīvotājiem – Rīgas reģionā – 33 uzņēmumi, pārējos – vidēji no 12-17 uzņēmumiem.

Palielinoties ekonomiski aktīvo uzņēmumu un uzņēmējdarbības skaitam, palielinājies ir arī *nodarbināto iedzīvotāju* skaits. Vidēji Latvijā strādājošo skaits pētījuma periodā (no 2002.-2006.gadam) pieaudzis par 8%. No nodarbināto kopskaita 2006.gadā 53% strādāja Rīgas reģionā.

Ar nodarbinātības līmeņa dinamiku saistīts ir iedzīvotāju ienākuma nodokļa (IIN) apjoms. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis, ko rēķina uz vienu iedzīvotāju, ir viens no rādītājiem, kas netieši raksturo iedzīvotāju ienākumus un dzīves līmeni. Tas raksturo arī teritoriju ekonomiskās attīstības iespējas, jo ir viens no galvenajiem valsts un pašvaldību ienākuma avotiem. IIN iekasētās summas kopējums valstī ik gadu palielinās. 2006. gadā salīdzinājumā ar 2005.gadu gan valstī, gan reģionos atsevišķi iekasētā IIN summa palielinājās vidēji par 20%. Reģionu atšķirības pēc IIN uz vienu iedzīvotāju ir palielinājušās, un tas norāda, ka pastiprinās arī iedzīvotāju dzīves līmeņa atšķirības. Pamatojoties uz oficiālās statistikas datiem un empīriskiem novērojumiem, būtiska diferenciacija iezīmējas Rīgas reģiona, Rīgas pilsētas un pārējo reģionu pilsētu un lauku teritoriju līmeņa atšķirības. Turklāt nav vērojamas šo atšķirību samazināšanās tendences. To pamato dati, ka iekasētā IIN apjoms intensīvāk pieaudzis Rīgas reģionā un pilsētā, kā arī samaksātais nodokļa lielums uz vienu iedzīvotāju šajā teritorijā ir augstākais. 2006.gadā viens Rīgas iedzīvotājs IIN samaksāja vidēji Ls 206, turpretim Latgales reģiona iedzīvotājs – Ls 98. Latgales reģions ir nabadzīgākais gan Latvijā, gan arī starp visu Eiropas Savienības valstu reģioniem.

Bezdarbs ir viena no smagākajām sociāli ekonomiskajām problēmām valstī. Latvijā bezdarba līmenis reģionos pētāmajā periodā ir svārstījies, taču salīdzinot datus piecu gadu periodā, redzams, ka bezdarba līmenis Latvijā, salīdzinot ar 2002.gadu, 2006. gadā ir samazinājies par 17%. Šī pozitīvā tendencē korelē ar saimniecisko izaugsmi Latvijā kopumā, iedzīvotāju skaita samazināšanos un darbaspēka migrāciju uz ES dalībvalstīm. Tomēr reģionālās atšķirības šajā laikā ir saglabājušās. Latgales reģionā bezdarba līmenis vidēji ir par 3.2 reizēm augstāks nekā Rīgas reģionā. Vērtējot bezdarba līmeni pilsētu un lauku teritorijās, 1. attēla dati pamato, ka bezdarba līmenim pastāv atšķirības šajās teritorijās.

1.attēls Bezdarba līmenis pilsētās un lauku teritorijās 2006. gadā, %
Figure 1 Unemployment Level in Cities and Rural Territories, 2006, %

Avots: autoru veidots pēc CSP datiem

Kā redzams 1.attēla grafikā, 2006.gadā republikas nozīmes pilsētās bezdarba līmenis ir par 2.4 procentpunktiem zemāks nekā pilsētām pieguļošajos rajonos un par 1.6 procentpunktiem zemāks nekā pārējā teritorijā. Pozitīva Latvijas attīstības iezīme ir tā, ka bezdarba līmeņa atšķirības pilsētās un lauku teritorijās 2006.gadā attiecībā pret vidējo rādītāju 2002.gadā, ir samazinājušās, tas norāda uz lēnu bezdarba līmeņa izlīdzināšanos dažādās teritorijās.

Iepriekš apkopoto un analizēto informāciju kompleksi raksturo *teritorijas attīstības indekss*, kurš atbilstoši parāda ekonomiskās attīstības līmeņa dinamiku. Visi analizētie rādītāji liecina, ka pētāmajā periodā augstākā un progresējošākā ekonomiskā aktivitāte risinās Rīgas reģionā un Rīgas pilsētā, bet viszemākā aktivitāte ir Latgales reģionā. Pēc attīstības indeksa Rīgas reģions ir līderis, jo attīstības indekss ir visaugstākais Latvijā un 2006.gadā tas bija 1.003, bet visiem pārējiem reģioniem ir dažāda lieluma negatīvs indekss, kur augstākais negatīvais rādītājs ir Latgales reģionam (-1.346).

Pamatojoties uz katras teritorijas attīstības indeksa līmeni un tā ietekmi uz attiecīgās teritorijas uzņēmējdarbības vidi Latvijā, var izdalīt divas grupas:

1. grupa – uzņēmējdarbības veikšanai labvēlīgākās un spēcīgākās teritorijas ir Rīgas reģions, Rīgas pilsēta un citas republikas nozīmes pilsētas,
2. grupa - pārējie četri (Kurzemes, Zemgales, Vidzemes un Latgales) statistiskie reģioni un lauku teritorijas, kur uzņēmējdarbības attīstība notiek pamatā pēc līdzīgiem principiem, t.i., uzņēmējdarbības attīstības tempi palēninās, samazinoties noteiktās teritorijas iedzīvotāju ekonomiskajai aktivitātei.

Risinot pētījuma otro darba uzdevumu, tika veikta topošo uzņēmēju aptauja, lai noskaidrotu uzņēmējdarbības uzsākšanas un attīstības kavējošos faktoros lauku teritorijās. Aptaujājamo izlases kopa jeb respondentu sastāvs tika veidots pēc nejaušas izvēles metodes. Aptaujā piedalījās studējošie, kuri apgūst *Uzņēmējdarbības un vadības specialitāti* Latvijas Lauksaimniecības universitātē un Biznesa augstskolā Turība. Uz 250 izdalītajām anketām, aizpildītas tika saņemtas 224 (jeb 89.6%).

No visiem aptaujātajiem respondentiem 89% ir pilsētā dzīvojošie un 11% ir no lauku teritorijām. Ar aptauju tika noskaidrota katra aptaujas dalībnieka pieredze uzņēmējdarbībā. Rezultāti norāda, ka 59% no visiem respondentiem strādā algotu darbu, 28% aptaujas veikšanas brīdī nestrādāja, un 13% veica savu uzņēmējdarbību, tas nozīmē, ir uzņēmēji.

Aptaujas gaitā tika noteikti svarīgākie faktori, kas kavē uzņēmējdarbības uzsākšanu lauku teritorijās (3.tabula). Lai noteiktu šo ietekmējošo faktoru nozīmīgumu, iegūtos vērtējumus (viens cilvēks – viena balss) palielināja ar būtiskuma koeficienta palīdzību. Vērtējumam “ļoti svarīgi” tika piemērots koeficients 3, vērtējumam “vidēji svarīgi” – koeficients 2, bet vērtējumam “mazsvarīgi” koeficients 1. Iegūtās nosacītās

vērtējuma balles ļauj novērtēt uzņēmējdarbības uzsākšanu kavējošo faktoru nozīmīgumu respondentu skatījumā.

3.tabula
Table 3

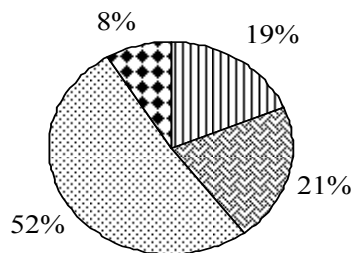
Faktori, kas kavē uzņēmējdarbības uzsākšanu lauku teritorijā respondentu vērtējumā
Factors Impeding the Start of Entrepreneurship in Rural Areas in Evaluation of Respondents

Faktori	Respondentu atbilžu sadalījums						Nosacītās balles	Iegūtā vieta
	Ļoti svarīgi		Vidēji svarīgi		Maz svarīgi			
	skaits	%	skaits	%	skaits	%		
Finanšu trūkums	187	83.5	36	16.1	1	0.4	634	1
Zināšanu trūkums	128	57.1	92	41.1	4	1.8	572	4/5
Valsts atbalsta politika	120	53.6	91	40.6	13	5.8	555	6
Vietējās varas attieksme	102	45.5	104	46.4	18	8.1	532	7
Izejvielu pieejamība	89	39.7	117	52.2	18	8.1	519	9
Darbaspēka pieejamība	151	67.4	61	27.2	12	5.4	587	3
Saziņas iespējas	97	43.3	103	46.0	24	10.7	521	8
Ceļu tīkls	131	58.5	86	38.4	7	3.1	572	4/5
Uzņēmība	166	74.1	47	21.0	11	4.9	603	2
Konsultēšanās iespējas	81	36.2	124	55.3	19	8.5	510	10
Citi faktori	43	19.2	140	62.5	41	18.3	450	11

Avots: autoru pētījums

Veiktie analītiskie aprēķini un iegūtie vērtējumi norāda, ka par nozīmīgāko kavējošo faktoru uzsākt uzņēmējdarbību lauku teritorijās respondenti norādījuši *finanšu trūkumu*. Šādu viedokli pauduši 83.5% no aptaujātajiem. Par otru būtiskāko kavējošo faktoru respondenti (74.1%) uzskata *uzņēmību*, kas zināmā mērā pamato zemo jaunu uzņēmumu dibināšanas aktivitātes līmeni Latvijā salīdzinot ar citām Eiropas Savienības valstīm. Kā trešo problēmu respondenti (67.4) izvirzīja *darbaspēka pieejamību*, kas, kā īpaši aktuāla problēma, pastāv tieši lauku teritorijās, kur zemā ekonomiskā aktivitāte izraisījusi darbaspēka aizplūšanu no lauku teritorijām un pat no Latvijas. 57.1% respondentu kā ļoti svarīgu kavējošo faktoru uzskata *zināšanu trūkumu* par uzņēmējdarbības uzsākšanas pamatprincipiem, ražošanas līdzekļu piesaistīšanu un resursu ekonomiski efektīvu izmantošanu.

Lai noskaidrotu respondentu viedokli, pie kādiem nosacījumiem viņi būtu gatavi uzsākt un veikt uzņēmējdarbību lauku teritorijā, 2.attēlā apkopotie anketu rezultāti norāda, ka 52% no visiem respondentiem vēlētos strādāt neatkarīgi un patstāvīgi, tātad veidot viena īpašnieka uzņēmumus (IK vai SIA). Tas ļauj uzņēmējam brīvi izvēlēties uzņēmējdarbības veidu, izstrādāt ražošanas programmu, izvēlēties finansēšanas avotus, meklēt ražošanas resursu iegādes un produkta realizācijas iespējas, noteikt cenas un izlietot peļņu. 21% respondentu vēlētos uzņēmējdarbību uzsākt ar veiksmīga uzņēmēja – konsultanta palīdzību, kurš sniegtu nepieciešamās konsultācijas, zināšanas un pieredzi jaunajiem uzņēmējiem. Tas norāda, ka nepieciešama aktīvāka un efektīvāka mentoringa procesa sistēmas ieviešana Latvijā, tieši akcentējot mentora konsultatīvo palīdzību uzņēmējdarbības uzsākšanai lauku teritorijās. 19 % no respondentiem uzskata, ka viens no iespējamiem problēmas risinājumiem varētu būt franšīzes pamatprincipu ieviešana Latvijas lielo uzņēmumu un lauku uzņēmēju savstarpējās attiecībās, veidojot virkni atbalsta uzņēmumu tieši lauku teritorijās. Savukārt 8% respondentu nav gatavi riskēt un uzsākt savu uzņēmējdarbību.

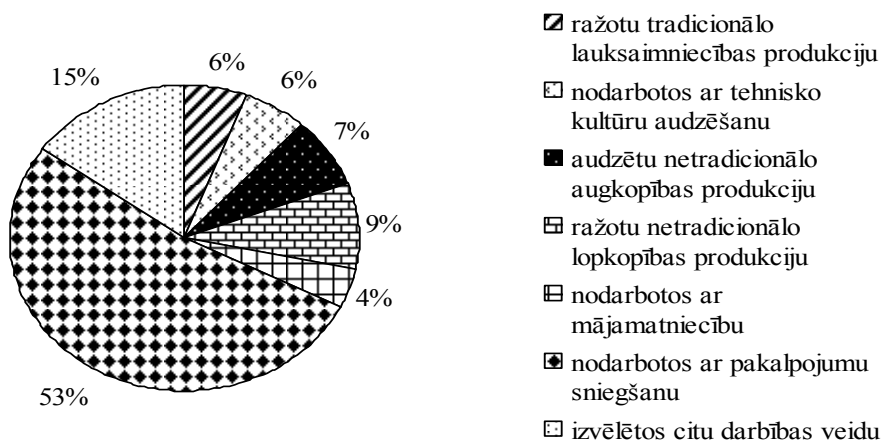
- ▣ uzņēmums būtu kā lielāka uzņēmuma pārraudzīta vienība
- ▤ konsultants veiksmīgs uzņēmējs
- ▥ vēlētos strādāt pilnīgi neatkarīgi un patstāvīgi
- ▦ nevēlas kļūt par uzņēmēju

2.attēls Respondentu vērtējums, pie kādiem nosacījumiem labprātāk veiktu uzņēmējdarbību
Figure 2 Evaluation given by Respondents Showing on what Conditions the Entrepreneurship would be carried out

Avots: autoru pētījums

Pētījuma gaitā tika noskaidrots kādus uzņēmumus būtu lietderīgi pārcelt no pilsētām uz lauku teritorijām. Kā svarīgākos respondenti norādījuši: lauksaimniecības produkcijas pirmapstrādi - 53.6% jeb 121 respondents, pārtikas ražošanas uzņēmumu filiāles – 42.4% jeb 96 respondenti, kokapstrādi – 40.2% jeb 89 respondenti un vairumtirdzniecības (distribūcijas) noliktavas – 17.9% jeb 41 respondents.

Vērtējot respondentu izvēli par to, kādu uzņēmējdarbības veidu viņi labprātāk uzsāktu un attīstītu lauku teritorijā, 3.attēlā redzams, ka 53% izvēlētos pakalpojumu sniegšanu. Patreiz Latvijā šim uzņēmējdarbības veidam ir visvairāk piekritēju, jo šajā sfērā notiek ātrāka kapitāla aprīte un tam ir lielāka atdeve nekā produkcijas ražošanai.

3. attēls Aptaujāto vērtējums, ar kādiem darbības veidiem labprātāk nodarbotos
Figure 3 Evaluation by Respondents, Indicating what Kind of Entrepreneurship would be Preferred

Avots: autoru pētījums

Netradicionālo lauksaimniecību, kā iespējamo jomu uzņēmējdarbības veikšanai, norādījuši 16% respondentu, no tiem 60% (jeb 9% no kopējā respondentu skaita) izvēlētos netradicionālo lopkopību un

audzētu irbes, strausus vai briežus, 40% (jeb 7% no kopējā respondentu skaita) - netradicionālo augkopību. 6% respondentu uzsāktu tradicionālās lauksaimniecības produkcijas (pienu, graudu un gaļas) ražošanu, kā arī 6% respondentu nodarbotos ar tehnisko kultūru (rapša un līnu) ražošanu. Vērtējot pētījumā veiktās aptaujas rezultātus, var secināt, ka ir esošie un topošie uzņēmēji, kuri būtu gatavi uzsākt, organizēt un attīstīt savu uzņēmējdarbību lauku teritorijās, taču galvenokārt no tā atur atbalsta trūkums darbības uzsākšanai, kas ietver gan līdzekļu, gan zināšanu un pieredzes trūkumu.

Secinājumi, ieteikumi **Conclusions, recommendations**

1. Uzņēmējdarbības attīstībai Latvijā kopumā vērojamas pozitīvas attīstības tendences, taču kā galvenā problēma akcentējas reģionu un atšķirīgu teritoriālu vienību – pilsētu un lauku teritoriju - nevienlīdzīga attīstība un disproporcijas visās ar uzņēmējdarbību saistītajās jomās.
2. Statistisko datu salīdzinošā analīze un empīriskie pētījumi norāda, ka joprojām pastiprinās reģionu ekonomiskā līmeņa noslāņošanās. Strauji attīstās reģioni ar augstu uzņēmējdarbības aktivitātes līmeni. Jau tradicionāli ievērojamu dominanti saglabā Rīgas reģions, jo šajā teritorijā veidojas uzņēmējdarbībai labvēlīgāka vide, optimāls saimnieciskais potenciāls un citi ekonomisko darbību stimulējoši nosacījumi. Atšķirības pastiprinās arī starp pilsētu un lauku teritorijām, kur uzņēmējdarbības līmenis ir zemāks nekā vidēji republikas nozīmes pilsētās.
3. Uzņēmējdarbības vides attīstību kompleksi raksturo *teritorijas attīstības indekss*, kurš atbilstoši parāda ekonomiskās attīstības līmeņa dinamiku. Pētāmajā periodā augstākā un progresējošākā ekonomiskā aktivitāte risinās Rīgas reģionā un Rīgas pilsētā, bet visiem pārējiem reģioniem ir dažāda lieluma negatīvs indekss, kur augstākais negatīvais rādītājs ir Latgales reģionam.
4. Veiktās aptaujas rezultāti liecina, ka ir esošie un topošie uzņēmēji, kuri būtu gatavi uzsākt, organizēt un attīstīt savu uzņēmējdarbību lauku teritorijās, taču galvenokārt no tā atur atbalsta trūkums darbības uzsākšanai, kas ietver gan līdzekļu, gan zināšanu, gan pieredzes trūkumu.
5. Būtiskākie priekšnoteikumi veiksmīgai un uz attīstību virzītai uzņēmējdarbībai lauku teritorijās, ir sakārtota uzņēmējdarbības vide, konkurētspējīgi un inovatīvi uzņēmumi, zinoši un radoši uzņēmēji. Šajās teritorijās sekmīgas uzņēmējdarbības attīstību var nodrošināt, ja tiek ņemtas vērā un aktualizētas katras teritoriālās vienības sociālekonomiskās īpatnības un intereses, saimniekošanas tradīcijas un tiek veidota uz attiecīgās vides resursiem balstīta uzņēmējdarbība.

Izmantotā literatūra **References**

1. 2001. gada aptauja par uzņēmējdarbības vidi Latvijā: <http://www.lda.gov.lv> – resurss apskatīts 01.12.2007.
2. Centrālās statistikas pārvaldes mājas lapa: <http://www.csb.gov.lv> – resurss apskatīts 10.12.2007.
3. Komercedarbības un pašnodarbinātības uzsākšanas analīze. Rezultātu atskaite, 2006. <http://www.em.gov.lv> – resurss apskatīts 10.10.2007.
4. Latvijas reģioni skaitļos 2005. LR Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2006. - 161 lpp.
5. Latvijas statistikas Gadagrāmata 2006. LR Centrālā statistikas pārvalde. Rīga, 2006. - 408 lpp.
6. Leščevica, Maira. Lauku uzņēmējdarbības vides attīstības iespējas Latvijā: promocijas darbs. Latvijas Lauksaimniecības universitāte. Jelgava: LLU, 2005. 195 lpp.
7. Pētījums par uzņēmējdarbības tendencēm Latvijas statistisko reģionu un tautsaimniecības nozaru griezumā 2000.-2004.gadam. <http://www.em.gov.lv> – resurss apskatīts 10.10.2007.
8. Uzņēmumu reģistra statistika: <http://www.lursoft.lv> – resurss apskatīts 12.12.2007.

PIEZĪMES

PIEZĪMES

PIEZĪMES